

ÖNSÖZ

Cumhuriyet Türkiye'si her ne kadar ulus devlet olarak kurulmuş olsa da farklılıkları içerisinde barındıran bir yapıya sahipti. Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet sürecini nüfus yapısında tamamlamaya çalışırken sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda var olan sorunlarının bir kısmının çözümünü “*iskân*” politikalarında görmüştür. Bu çalışma ile bölgesel bazda farklılıkları ortadan kaldırıp uluslaşma sürecini tamamlamada iskân odaklı çalışmalar ortaya konularak uluslaşma serüvenin aşamaları ile bu uygulamaların sosyal, ekonomik ve siyasi sorunların çözümünde oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Birinci bölümde; Cumhuriyet döneminde izlenen iskân politikalarının tarihsel kökenlerinin daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'ndeki İttihat ve Terakki öncesi ve sonrasındaki dönemde izlenen iskân politikaları verilmeye çalışılmıştır. Bununla Cumhuriyet döneminin benzer ve ayrılan noktalarının belirlenmesinde de bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır. İskân çalışmalarını yürütmek üzere oluşturulan İskânın kurumsal düzenlemeleri ile iskân odaklı çalışmaların esaslarını belirleyen kanuni düzenlemeler üzerinde durulmuştur. Kronolojik olarak bu alanlarda yapılan düzenlemeler ve geçirilen aşamalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise; bu dönemde özellikle bölge bazında iskân çalışmalarını yönlendiren unsurlar üzerinde durularak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulanan iskân şekilleri aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde; bölgeye yönelik iskân politikasının amaçlarının gerçekleştirilmesinde ortaya çıkan sorunları çözmeye başvurulmuş yöntemler ile bu bölgelere yönelik uygulamalar ortaya konulmaya çalışılırken, iller bazında yapılan iskân amaçlı çalışmalar ve bölgede iskân için ayrılan alanlar verilmiştir.

Dördüncü bölümde bölgede Rus ve Ermenilerden, ortadan kaybolanlar ve göç ettirilen kesimlerden kalan mallara yönelik uygulamalarla bu uygulamalar neticesinde ortaya çıkan sorunlar ortaya konulmuştur.

Beşinci bölümde ise; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik iskân çalışmalarında amaçlanan hedefler açısından bir değerlendirme yapılmıştır.

Yapılan bu çalışma her ne kadar elden geldiğince birincil kaynaklara dayandırılmaya çalışılmışsa da Genelkurmay, TBMM Arşivi, İçişleri Bakanlığı Arşivi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü gibi kurumların arşivlerinde yararlanma yönünde yapılan başvurulardan olumlu bir neticenin çıkmamış olması çalışmamızın eksik yönünü oluşturmaktadır. Yararlandığımız T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan iskân uygulamalarına yönelik bilgileri kapsayan “*Toprak İskân Genel Müdürlüğü Katalogu*” nda var olan belgelerin Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünden Seka’ya gidecek kağıtlar arasından son anda kurtarılan belgelerden oluştuğundan çoğunun araştırmacının hizmetine sunulacak durumda olmaması veya restorasyonda bulunmasından dolayı bu katalogdan bile arzu edilen noktanın çok gerisinden yararlanılabilmıştır.

Dönemin özelliğinden kaynaklanan şartlardan dolayı başında özellikle bölgesel bazda iskân uygulamalarına yönelik bilgi yok denecek kadar azdır. Bu konuda yazılan incelemelerin genellikle ideolojik kaygılarla kaleme alınmış olması ve ciddi, tarafsız ve bilimsel açıdan yararlanılacak çalışmaların yetersizliği bu alandan da yararlanma olanaklarını alabildiğine azaltmıştır. Bütün bu olumsuzluklar çalışmamızın başında hedeflediğimiz bölgesel bazda iskân uygulamalarının sosyal boyutunu ortaya koyma hedefinin gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır.

Hazırlamış olduğum bu çalışmada birçok kimsenin yardımını gördüm. Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR ve Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI’ya, ders aşamasında aktardıkları birikimleriyle yolumu aydınlatan hocam Prof. Dr. Ergün Aybars’a ve Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT’e, konu seçiminde beni yönlendiren ve D.E.Ü. görevinden ayrılmadan önce danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR’a teşekkür borçluyum. Ayrıca Umut Karabulut, Burhanettin Bilmez, İsmail Aksaraylı, İbrahim Bozkurt, Özlem Yıldırım ile T.C. Cumhuriyet Arşivi, D.E.Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü kütüphanesi, Ankara ve İzmir Milli Kütüphanesi, TBMM kütüphanesi çalışanlarına gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkür ederim.

Bu çalışmamda her türlü maddi ve manevi rahatsızlığıma katlanan sevgili AİLEME özellikle teşekkürü bir borç bilirim.

Salhadin GÖK
İZMİR, Haziran

2005.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I – 1923 - 1950 YILLARINDA İSKANA YÖNELİK YAPISAL VE YASAL DÜZENLEMELER	12
A – TARİHSEL SÜREÇ	12
1 – Bölgenin Coğrafi Yapısı ve Tarihi	12
2 – İttihat ve Terakki Dönemine Kadar İzlenen İskân Politikası	15
3 – İttihat ve Terakki'nin İskân Politikaları	20
B – İSKÂN TEŞKİLATININ YAPISINI OLUŞTURAN DÜZENLEMELER	24
1 – İmar ve İskân Vekâletinin Kurulması	24
a - Vekalet ve Müdüriyet-i Umumiye Tartışmaları	24
b - Yasanın Gerekçesi ve Mecliste Yapılan Tartışmalar	28
c - Teşkilat Yapısı ve Çalışma Yöntemi	33
d - İskan Vekâleti'nin Faaliyetleri	35
2 – Mübadele ve İskân Vekâletinin Görevine Son Verilmesi ve Yetkilerinin Dahiliye Vekâletine Devredilmesi	38
3 – İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine Devredilmesi	45

4 – Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi	50
C – İSKÂNA YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER	54
1 – Mübadele ve İmar İskân Kanunu	54
2 – Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat– 31 Mayıs 1925) Sonrası Yapılan Düzenlemeler	56
3 – 14 Haziran 1934 Tarihli İskân Kanunu	59
a - Yasanın Meclise Sunumu ve Gerekçesi	59
b - Yasa Metni Üzerinde Mecliste Yapılan Tartışmalar - Değişiklikler	62
c - 2510 Sayılı İskân Kanunu	65
d - 2510 Sayılı İskân Kanununun Genel Bir Değerlendirilmesi	69
4 – İskâna Yönelik Diğer Düzenlemeler	73
II – DOĞU ve GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE	
İSKÂNA YÖNELİK UYGULAMALAR	81
A – BÖLGEYE YÖNELİK İSKÂN POLİTİKASINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR	81
1 – Ülkeyi Yapılandıran Düşünce Yapısı	81
2 – Çağın Getirdiği Zorunluluk: Milliyetçilik	85
3 – Ulusal - Homojen Bir Devlet Projesi	89
4 – İç Güvenlik – İsyanlar	98

B- İSKÂN POLİTİKALARININ GERÇEKLEŞMESİNDE

UYGULANAN YÖNTEMLER	108
1 – Mecburi İskan	108
2 – Yasak Bölgeler Oluşturma	113
3 – Dağınık Yerleştirme	120
4 – Muhacir Köyleri Oluşturma	127
5 – Ekonomik Amaçlı İskân	131
6 – Jeolojik Olaylar ve Afetler Nedeniyle Gerçekleştirilen İskân	135
7 – Göçebe ve Gezgin Toplulukların İskânı	137

III – DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDEKİ

İSKÂN ÇALIŞMALARINI ETKİN KILMA VE BÖLGELERİN

TOPLUMSAL YAPISINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR **142**

A – İSKÂN POLİTİKASININ UYGULANMASINDA

KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE BUNLARI

AŞMA YÖNTEMLERİ **142**

1 – İstiklal Mahkemeleri **142**

2 – Umumi Müfettişlikler **146**

3 – Eğitim **151**

4 – Halkevleri **157**

D – İSKÂNA TABİİ TUTULAN VİLAYETLERİN SOSYO –	
KÜLTÜREL YAPISI VE YAPILAN UYGULAMALAR	162
1 – Bölgeye Yönelik İzlenen Yerleştirme Siyaseti	162
2 – Vilayetlerde İskâna Yönelik Yapılan Çalışmalar	173
a – Ağrı	180
b – Bitlis	180
c – Diyarbakır	182
d - Elazığ (Elâziz)	189
e – Erzurum	194
f – Gaziantep	195
g – Kars	196
h – Mardin	199
ı - Muş	200
i - Siirt	201
j - Dersim (Tunceli)	202
k – Van	205
3 – Bölgede İskân İçin Ayrılan Topraklar	211

IV – DOĞU ve GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE

DEVLETİN DENETİMİNE GEÇEN TAŞINMAZ

MALLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 226

A – TAŞINMAZ MALLARA YÖNELİK DÜZENLEMELER 226

1 – Ruslar’dan kalan mallar 226

2 – Hükümet Tarafından Nakledilen ve Ortadan

Kaybolanların Taşınmaz Mallarının Değerlendirilmesi 240

a - Bölgeye Dönen Hak Sahiplerine Yönelik

Uygulamalar	251
b - Mal ve Borçların Tasfiye Edilmesi	257
3 – Yasak Bölgelerdeki Taşınmaz Mallar	262
B – UYGULAMADA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR	264
1 – Toprak Dağılımında Ortaya Çıkan Sorunlar	264
2 – Çok Ortaklı Topraklarda Çıkan Sorunlar	273
3 – Barınmada Karşılaşılan Sorunlar	279
4 – Taşınmaz Malların Tapularının Olmamasından Ortaya Çıkan Sorunlar	292
5 – Kiralama Yönteminden Kaynaklanan Sorunlar	296
V – DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA UYGULANAN İSKÂNIN AMACI VE BÖLGE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	302
A – DEMOGRAFİK VE TOPLUMSAL YAPIYI DEĞİŞTİRME	302
B – ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMA	309
1- Dilde	313
2 – Kültürel Boyut	320
C – TOPRAK DÜZENİNİ SAĞLIKLI BİR YAPIYA KAVUŞTURMA	323
1 - İstimlâk Kanunu	329
2 - Toprak Reformuna Yönelik Denemeler	333
3 - Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	341
D – NÜFUS DAĞILIMINDAKİ DAĞINIKLIĞI ORTADAN KALDIRMA	348
E – SAĞLIKLI YERLEŞİM YERLERİ SAĞLAMA	354
F – MERKEZİ OTORİTEYİ HAKİM KILMA	359

SONUÇ	367
KAYNAKÇA	377
EKLER	392

KISALTMALAR

A.g.b. : Adı geçen belge.

A.g.e.	: Adı geçen eser.
A.g.m.	: Adı geçen makale.
Akt.	: Aktaran.
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
Çeş. Sayf.	: Çeşitli Sayfalar.
Çev.	: Çeviren.
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi.
Haz.	: Hazırlayan.
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TİB.	: Türkiye İş Bankası.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
Yay.	: Yayınlayan – Yayımlı.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun genişleme ve ilerleme süreci, İkinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra yerini duraklama ve gerilemeye

bırakmıştır. Savaşlardan alınan yenilgilerin neticesi, toprak kaybı ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda, göç sorununu da ortaya çıkarmıştır. Göçten kaynaklanan sorunlara, 1789 Fransız İhtilali'nin bütün dünyada ortaya çıkardığı milliyetçilik akımlarının etkisi ile imparatorluk içindeki unsurların isyanı de eklenince, Osmanlı İmparatorluğundaki göçmen sorununun boyutu alabildiğine artmıştır.

Milliyetçilik, bir düşünce sistemi olarak 18 yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin bir siyasi akım olarak ortaya çıkıp tüm dünyada etkisini göstermesi, 1789 Fransız İhtilali ile mümkün olabilmiştir. Fransız İhtilalinden sonra Napolyon'un askeri alanlardaki faaliyetleri, milliyetçilik akımının etkilerinin tüm Avrupa'ya yayılmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde Avrupa'da hakim olan feodal yapı yıkılmaya başlarken, milliyetçi düşünce ile şekillenen siyasi örgütlenme etkisini göstermeye başlamıştır. Bu örgütlenmede ana unsur, “*millet*” olarak tanımlanan topluluktur. Millet denen toplulukların ortaya çıkması bu düşüncenin siyasi bir kurumlaşma şekli olarak milli, merkeziyetçi devlet biçimlerini beraberinde getirmiştir.. Bunun en önemli neticesi ise, siyasal yapıdaki değişimlerdir. Bu siyasi değişimlerin bir ideoloji olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyıl başında olmuştur. Bu ideoloji ile Tanrı kaynaklı egemenlik anlayışı, milli egemenliğe; milli egemenlik, ulusal bağımsızlığa; feodal yapı, eşitlik ilkesine dayalı bir sisteme kayarak savunulmaya başlanmıştır¹. Bu gelişmelerin neticesinde 1789 Fransız İhtilali, bir taraftan bireysel hürriyetleri savunarak baskıcı devlet otoritelerinin temellerini sarsarken; aynı zamanda da, bir ulus olma bilincini taşıyan toplulukların bağlı buldukları devlet idaresinden ayrılıp kendi ulus devletlerini kurmaları sürecini başlatarak, çok unsurlu imparatorlukların devamını tehlikeye atmıştır². Milliyetçilik, dünyada kurulu düzenleri ve var olan siyasi yapılanmayı değiştirme gücüne sahip bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğunda toprak kayıplarına neden olduğu gibi, Devletin tarih sahnesinden çekilme sürecini hızlandırmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren farklı etnik yapıdaki topluluklar arasında ulus bilinci yayılmış; hepsi milli birer topluluk haline gelerek sahip oldukları milliyetçilik ideolojilerini geliştirmişlerdir. Bir taraftan bu toplulukların ayaklanması

¹ Gencay Şaylan, “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk milliyetçiliği”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, s. 1945 – 1949.

² Burhan Belge, “Türk Milliyetçiliği”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, 149 (Ağustos 1943), s. 249.

diğer taraftan Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist amaçları olan ülkelerle yapılan savaşlar neticesinde göç olgusu daha da büyümüş ve göçmen sorunu başlı başına bir sorun olmuştur. Bu sorunun çöküş ile orantılı olarak gittikçe büyümesi ise, Osmanlı İmparatorluğunun iskân politikalarından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti ilerlerken ilk zamanlardan başlayarak uyguladığı iskân politikalarının önemli bir özelliği bir taraftan Rumeli bölgesinde ele geçirilen yerlere Anadolu'dan sürekli olarak nüfus sevk edilirken; aynı zamanda, ele geçirilen alanlardan Anadolu'ya nüfus akışını sağlamasıdır. Ele geçirilen yerlerdeki bir kısım halkı ülke içindeki diğer bölgelerde bulunan yerleşim sahalarına yerleştirmek veya yerleşim birimi olarak az nüfus barındıran alanlarda yeni yerleşim alanları oluşturmalarını sağlamak, Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak uyguladığı metotlardandı³. Teşvik edilen bu göçler neticesinde, Anadolu'nun sınırları dışında ele geçen yerlerde çok sayıda Türkçe konuşan Türk Müslüman topluluklar yerleşmiştir. Bu yerlerde yaşayan Türk Müslüman unsurların karşılaştığı büyük baskılar neticesinde Anadolu sınırlarına doğrubaşlattıkları yoğun göç hareketi ise, devletin kendisini çöküşe kadar sürükleyecek duraklama ve gerileme süreci orantılı olarak ortaya çıkmıştır.

1771 yılında Kırım'da bulunan Müslüman unsurun büyük kısmı, Rusların baskısı yüzünden yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu olay Osmanlı İmparatorluğunun, tarihinde ilk kez ciddi manada bir göç olayı ile karşılaşmasına neden olmuştur. 1788 – 1792 yıllarındaki Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar sırasında ve sonrasında devam eden göç neticesinde Kafkas halklarından gruplar halinde sayısı 400 bini bulan topluluklar Osmanlı sınırlarına göç etmiştir⁴. Osmanlı İmparatorluğundaki dağılma sürecinin hızlanması ve 1806 – 1812 Osmanlı - Rus Savaşı neticesinde, Balkanlarda yaşayan Türk Müslüman kesimlerin çoğu güneye göç etmek zorunda kalmıştır. 1854 – 1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı'ndan sonra, tahminen 600 bin göçmen Anadolu'ya gelmiştir. 1905 – 1908 yıllarında Rusya'da meydana gelen devrimden sonra, Kazan ve Azerbaycan'dan göç başlamıştır. Bu bölgelerden gelen göçmenler Kars ve Amasya illerine

---

³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (1953 - 1954), s. 7 - 8.

⁴ Oğuz Arı, *Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı, 1950 - 51 'de Bursa'ya İstanbul'da İskân edilenlerin İntibakı ile İlgili Sosyolojik Araştırma*, Ankara, 1960, s. 5

yerleştirilmişlerdir.1917 yılındaki Ekim Devrinde iktidara gelen Sosyalistler döneminde de varlıklarına son verilen Kafkas Cumhuriyetlerinden, Ermenistan ve Gürcistan'dan çok sayıda göçmen Türkiye'ye gelmiş ve bu unsurlar, başta Muş ve Kars olmak üzere genellikle Doğu Anadolu vilayetleri ile Konya çevresine yerleştirilmişlerdir⁵.

Osmanlı İmparatorluğu yerini Türkiye Cumhuriyetine bırakırken son elli yıllık süre içerisinde (1870 – 1920) topraklarının % 85' ini nüfusunun ise % 75'ini kaybetmiştir. Bu toprak kaybı, idarecilerde kendilerine olan güveni kaybettirirken; isyan ederek kendi ulus devletlerini kuran topluluklara ve onları kışkırtan emperyalist devletlere karşı var olan tepkiyi de artırmıştır. Bu tepki, sonuç itibariyle idarecilerin bilinçaltlarına sürekli olarak bölünme korkusunun yerleşmesine neden olmuştur. Bir diğer gelişme ise, elde kalan topraklar üzerinde Türk unsurunu her açıdan ön plana çıkartan bir milliyetçilik akımının güçlenmesine yol açmıştır. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonunda Türkçülük, İttihat ve Terakki tarafından devletin içerisinde bulunduğu durumdan kurtulması için benimsenen bir düşünce olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda gelişen akımlar içerisinde en geç başlayıp gelişen, Türkçülük akımı olmuştur. Bunda etken, ülkenin dağılımına engel olmak amacı ile bu yöndeki bir hareketin diğer unsurlar üzerinde uyandıracığı olumsuz havadan çekinmedir. Fakat özellikle Türk milliyetçiliği, Balkan Savaşlarından sonra belirleyici ideoloji haline gelmiştir.

Bu dönemde izlenilen sevk ve iskân politikasında, yaşanmış olan olayların özellikle de Balkanlardakilerin etkisi çok açık bir şekilde görülecektir. Balkan Savaşları sonucunda Rumeli'deki toprakların da elden çıkmış olması, İttihat ve Terakki'nin izleyeceği politikalarda çok büyük etki yaptığı gibi; izlenilecek politikaların ağırlık merkezini de Anadolu'ya kaydırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunan unsurların ayaklanmaları neticesinde kaybedilen topraklar idarecilerde ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşun ancak Türkçü politikalar izlemek ve devletin asli unsurunu oluşturan Türklere dayanmak düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Ayrıca toprak kayıplarıyla birlikte 24 milyon nüfustan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon

---

⁵ Aynı yerde.

nüfusun eksilmesi, İttihat ve Terakki'nin homojen bir nüfus oluşturma yönündeki cesaretini de artırmıştır⁶.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerine karşı verilen Kurtuluş Savaşı, belirli bir kesimin vermiş olduğu bir özgürlük mücadelesinden çok tüm halkın katılımı ile verilmiş bir savaştı. Zaferin kazanılmasından sonra, ulusal temeller üzerinde yeni bir devlet kurulmuştu. Kurulan ulus devlet ile Osmanlı Devleti'nin her alandaki mirası yıkılarak, yerine yeni bir ideoloji doğrultusunda değerler yerleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm kurumsal örgütlenmeler değişmiştir. Din ideolojisi yerine, milli değerlerle şekillendirilmiş ulusal ve laik ideoloji, Halifelik ve Saltanat yerine Cumhuriyet gelmiştir. Atatürk tarafından temeli atılan yeni toplumda, eğitimde ve yaşamda en büyük gerçeğin bulunmasının tek yolunun ilim ve fen olduğu kabul edilmiştir. Doğrunun dini kurallar çerçevesinde tespit edildiği bir toplumda, *“Hayatta en hakikî mürşit ilimdir, fendir”* prensibi yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu çalışmaların neticesinde Türkiye'nin çağdaş bir yapıya kavuşturulabilmesi için Osmanlı Devleti'nden kalma kurumların yıkılarak, çağdaş değerler üzerinde şekillenen yeni bir devlet yapısının ortaya çıkartılması kaçınılmazdı. Bu doğrultuda belirlenen ilkeler, devletin her alanda izlemiş olduğu politikaları da etkilemiştir. Çünkü yeni rejimle gelen değerlerin yerleşebilmesi, ancak o toplumda hâkim olan toplumsal değerlerin değiştirilebilmesi ile mümkündür. Her toplumsal yapının varlığını devam ettirebilmesi, bireylere arzulanan bir hayat standardı sağlaması ve toplumu oluşturan fertlerin genelinde ortak duygu ve düşünceler uyandırabilmesi ile mümkündür. Toplumu meydana getiren fertlere ulaşamayan ve onlar tarafından kabul görmeyen hiçbir hareket veya düşüncenin, istenilen sonuca ulaşabilmesi imkansızdır.

Aslında bu süreç, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak kurulan ulus devletlerin de kendi sınırları içerisinde yaşayan değişik unsurlara karşı izlemiş olduğu politikalar gibi, tüm ulus devletlerin kaçınılmaz olarak geçirdiği ortak aşamaları ortaya koymaktadır. Osmanlı Devletinden ayrılan tüm Balkan ülkelerinde görüldüğü gibi yeni baştan bir toplum oluşturma hareketine girişilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte İslami temeller üzerinde çok kültürlü ve çok milletli bir düzen üzerinde

---

⁶ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 31.

şekillenen bir imparatorluktan bir ulus devletine, teokrasiden lâik bir cumhuriyete geçiş yapılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nda, ulusalcılık asıl hareket noktası olmuştur. Savaş sonrasında Türkiye'de de, ulus bilinci uyanık bireylerden oluşan “*milli toplum*” oluşturulması amaçlanmıştır. Türkiye'de kabul edilen ulusçuluk, bağımsızlık yolunda emperyalizme karşı bir nitelik göstermesine rağmen; kültürel ve siyasi açıdan batılılaşmayı da kapsamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğundaki yapının özelliğine göre şekillenmiş olan İslamcılık ve İttihat ve Terakki Partisi zamanında temel referans olarak kabul edilen Türkçülük tasfiye edilirken, yerlerine laik bir düşünce yapısıyla şekillenen milliyetçilik ve batılılaşma yerleştirilmeye çalışılmıştır. Din olgusu toplumu oluşturan tüm alanlardan soyutlanmasından dolayı, ortaya çıkan boşluk “*milliyet duygusu*” ile doldurulmuştur. Türk ulusçuluğu eğitim, giyim ve gelenek açısından geçmişten gelen değerlerden tamamen kopmuştur. Yönetimde de dini düşüncenin egemen olduğu saltanata dayalı sistem yerini cumhuriyetçi - laik sisteme bırakmıştır. Bu süreçte çoğulcu söylemler terk edilmiş; toplumda ortak paydayı oluşturacak söylemler Türkçülüğe dayalı motiflerle bezenmiştir. Ortak köken duygusu, ortak payda olarak alınmış ve toplumsal yapılanma bu doğrultuda şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Kemalizm ile şekillenen milliyetçilik, İttihat ve Terakki Partisinin milliyetçilik olgusundan farklılık arz eder. Türkçülük, Türkiye Türkleri ile sınırlı tutularak, daha çok laiklik odaklı batılılaşmayı hedef almaktadır. Bu amaç doğrultusunda çağdaşlığı ön plana alan, Türklük ülküsünü öne çıkaran, milli türdeşliği hedefleyen çok boyutlu siyasi ve sosyal bir projedir. Bu proje, Anadolu'da yaşayan bütün halkların Türklüğünü temel alan bir yapı üzerinde şekillendirilmiş ve Türk Tarih Tezi bu alan üzerinde yükselmiştir. Milliyetçilik açısından “*Biz*”in sınırları, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan tüm unsurları içerisine alacak şekilde geniş tutulmuştur.

İçerideki ve dışarıdaki gelişmeler, milli bir kimlik oluşturma arayışları üzerinde etkili olmuştur. İçeride, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişten gelen İslami motiflerle süslenmiş geçmişi yerine Türklerin İslam öncesi kökenlerine inilmiş ve Orta Asya dönemini ön plana çıkarıp öven bir anlayış hakim olmuştur. Dışarıda da, gelişen emperyalist akımlara karşı koyabilmek ve Anadolu'nun dünü ve bugününün Türklüğünü kanıtlamak için Anadolu'daki ilk medeniyetlerin Türklüğünü ortaya koyarak köken sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu arkeolojik bulgulardan hareketle,

Anadolu Türklerinin tarihi süreci ortaya konularak Türklerin medeniyet meydana getiren bir millet olma özelliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu süreç, Türklerin oluşan tüm medeniyetlerin öncüsü konumuna oturtulması noktasına kadar uzanmıştır.

1923 yılında modern bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, iskân konusunda var olan sorunları geçmişinden kalan bir miras olarak devr almıştır. Yapılan çalışmalarla, sorunların çözümüne yönelik politikalar geliştirilerek uygulama alanına konulmuştur. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus politikası ulus devlet olmanın etkisiyle tamamen farklı bir özellik göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân uygulamaları, tarihsel süreç içerisinde Anadolu'nun çok kültürlü bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Bu çok kültürlü yapının, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinde etkileri farklı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde, özellikle ülkenin zayıflamasıyla bu unsurların ayaklanması var olan sorunların boyutunu daha da artırmıştır. Anadolu'daki çok kültürlü içyapı, ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisi daha farklı olmuştur. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan mübadele anlaşmaları ile Müslüman olmayan unsurları ülkeden arındırma süreci büyük ölçüde başarılmışsa da; özellikle Müslüman ama Türk olmayan unsurların varlıklarını devam ettirmeleri, uluslaşma sürecinin tamamlanmasında başlı başına bir sorun olarak durmuştur. Çünkü bu yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet olarak kurulmuş olmasına rağmen; farklılıkları bünyesinde barındırmasına neden olmaktaydı. Bu Farklılıklar dil, giyim, hukuk, eğitim ve etnik yapı alanlarında kendini göstermiştir. İşte ilk günlerden itibaren yapılan çalışmalarda, bu farklılıkları ortadan kaldırarak milli devlet olmanın gereği olarak her alanda tekliği sağlamayı amaçlamıştır. Bu şekilde, ülkede yaşayan unsurlara Türk ulusuna aidiyet duygusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'nin ulus – devlet oluşturma süreci, 20. yüzyılın başlarından başlayarak Anadolu'da var olan çok kültürlü yapıyı yadsıyarak ulusu homojenleştirme çalışmaları ile birlikte yürütülmüştür. Çünkü Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan halkın büyük bir kısmı için, Osmanlıdan devr alınan bir miras olarak önemli olan Müslüman olmaktı. Türklük, yaşayan unsurların çoğu için anadili tanımlayan bir kavram olarak kabul edilmekteydi. Yapılması gereken, ülke unsurunu oluşturan nüfus arasında ulus bilincinin yayılmasıdır.

Bu uluslaşma süreci üzerinde etkili olan diğer bir unsur ise, özellikle Fransız İhtilali'nden sonra imparatorlukların yıkılma sürecinin başlaması paralelinde başlayan toprak kaybetme korkusu ve kendinden kabul etmediği unsurlara karşı duyulan kaygıdır. Bu yüzden Cumhuriyet idarecileri, Osmanlı'dan devr aldıkları çok kültürlü yapıyı diğer tüm ulus devletler gibi homojenleştirme çabasına girişmişlerdir.

Uluslaşma alanında atılan adımlar içerisinde, dil alanında yapılan çalışmalar başlı başına bir öneme sahiptir. Arap Alfabeti yerine Latin Alfabesinin kabul edilmesi, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi, Arapça ve Farsça kelimelerin eskiyi temsil etmesinden dolayı dilden temizlenmesi gibi adımlarla dilde reform hareketine girilmiş, bu amaçla 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Dilin Türkleştirilmesi ve kullanımının tüm ülkede yaygınlaştırılması, Türk ırkının korunması ve uluslaşma aşamasında önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir. 23 Eylül 1932 tarihinde toplanan Birinci Dil Kongresi'nde, Türkçenin dünyadaki tüm dillerin kökenini oluşturduğunu iddia eden bir tez sunulmuştur. 1936 yılındaki Üçüncü Dil Kongresinde ise bu tez resmileştirilmiştir. Güneş Dil Teorisi geliştirilmiş, Türkçenin tüm dillerin anası olduğu kabul edilmiştir.

Tüm bu çabalar ile ülkede köken, kültür, dil ve ölkü birlikteliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Ülke idarecileri, aynı ırkın düşünce, duygu ve dil birliğine sahip bireyleri olarak kabul ettiği ülkedeki Türk unsurlarını yüceltmeyi kendisine amaç edinmiştir. Bu nedenle, Türk kültürüne uzak kalmış ülkedeki alanların istenilen kültürü benimsemesi için gerekli olan her şeyin yapılması gerekmektedir. Tüm politikalarda olduğu gibi iskân politikaları da, bu amaç doğrultusunda şekillendirilmiştir. İskân politikalarından amaçlanan hedeflerden bir tanesi de, ülkede düzenlenmesi yapılacak nüfus hareketlerinin öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış kesimlerin yerleşimini düzenlemek ve ulus devletin belirlediği esaslar doğrultusunda şekillendirmektir. Bu amaçla devletin yapacağı çalışmaların boyutu iskân amaçlı kabul edilen kanunlar ile çizilmiştir. Amaç, ulus devlet aşamasının başarıya ulaşma sürecini aksatacak kesimlerin aykırılıklarını gidermektir. Bu amaç doğrultusunda yabancı unsurların Türk kültürü içerisinde sosyal ve siyasi açıdan uyum süreçlerini sağlamak ve Türk unsuruna aidiyet noktasında ortaya çıkan sorunların çözümü önem kazanmıştır. Yabancı unsurların Türk varlığı içerisinde toplumsal yaşamın her alanında kaynaşmalarının sağlanabilmesi için de, eğitim, dil, ekonomi, hukuk, nüfusun dağılımı ve yerleştirilmesi gibi tüm alanlarda

politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulamaya konulan “*Vatandaş, Türkçe Konuş!*” programları, yabancı unsurları aynileştirip kaynaştırma politikalarını gerçekleştirmek ve Türkçeyi, yaşayan bütün unsurların ortak ana dili haline getirmek açısından önem taşımaktadır.

Kısacası ulus devlet olma yolunda, Osmanlı’da var olan sosyal, siyasi ve hukuki yapıyı tamamen değişikliğe uğratacak devrimler uygulama safhasına konulmuştur. Bu devrimlerle Türkiye’de arzulanan çağdaşlaşma hedefi ise, tamamen batı modeline yönelik olmuştur. Bu hedef gerçekleştirilmeye çalışılırken, değişiklikler sadece kurumsal bazda bırakılmamış; ülkede yaşayan kitleler bu amaç doğrultusunda şekillendirmeye çalışılmıştır. Çünkü Kemalizmin ön gördüğü bir toplum yapısı ve insan unsurunun hakim kılınması gerekmektedir. Ancak o zaman, Kemalist devrim tam anlamı ile tamamlanabilecektir. Bu amaçla atılan tüm adımlarda, Türk İnkılabının fikir gücü ve dayandığı esas prensipler olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Lâiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık ilkeleri toplumu şekillendirmeye yönelik yapılan çalışmaların dinamizmi ve belirleyicisi olmuştur⁷.

Ülkede kültür, dil, köken gibi alanlarda arzulanan birlikteliğin sağlanmasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri tarihten kaynaklanan sosyal ve siyasi yapısındaki farklılıklardan dolayı en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda egemen olan idari yapının özelliği gereği, merkezi otoriteden çok özerk beyliklerin var olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmakta olan tımar sistemine bağlı olarak işleyen bu feodal yapı, devletin “*gaza*” ilkesinden kaynaklanan fetihçi yapısının bir sonucu idi. Osmanlı İmparatorluğu bu özelliğinden dolayı, ele geçirilen geniş alanlarda bölgenin özelliğine göre merkezi otorite ile halk arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde farklı uygulamalara gidebilmekteydi. Osmanlı yönetiminin kanuni düzenlemelerin yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan topluluklara büyük özgürlükler tanıyıp, önderlerine unvanlar dağıtan politikası, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde tamamen farklı bir toplumsal yapının hakim olmasına yol açmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine hakim olan sosyal hayatın içine kapanıklığı ve merkezi otoritenin buralarda tam anlamıyla bir hakimiyet

---

⁷ Türk toplumunun üzerinde şekillendiği ilkelerin açılımı için bkz. Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İleri Kitabevi, İzmir 1994.

kuramamasından dolayı toplum kendi içerisinde kendi teşkilatlanmasını doğurmuş ve yaşatmıştır. Bu durum, kurumsal açıdan diğer bölgelerde olmayan bazı unsurların bu bölgelerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki toplulukları oluşturan unsurlar, kendi işlerini kendi aralarında çözüme kavuşturacak şekilde teşkilatlanmışlardır.

18. yüzyılda tımar sisteminde meydana gelen bozulma ve Fransız İhtilali'nin etkisiyle imparatorluk bünyesinde yaşayan unsurların bağımsızlıklarını kazanmak için ayaklanmaları, ülke idarecilerini merkezi otoriteyi ülkede daha da etkili kılmak amacıyla batıdan alınma ıslahatçı politikalar izlemeye yöneltmiştir. Bu dönem merkez ile taşra arasında var olan ilişki, daha çok askeri güçle sağlanan baskıya dayalı bir özellik göstermektedir. Bu politika, Tanzimatla birlikte başarılı olmuştur. Modernleşme ile paralel yürüyen merkezileşme politikaları, İttihat ve Terakki Partisi döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dağlık bir yapı özelliği olan doğu bölgelerimiz de kendi içerisine kapanarak feodal bir yapıda yaşamını devam ettiren unsurlar, ülke geneliyle kıyaslandığında farklı bir yapı göstermektedirler. Kendi dillerini sosyal yaşantının her aşamasında kullanmakta olan ve ülkenin diğer kısımlarına karşı kapalı bir toplumsal yapıya sahip olduğu gibi, merkezi otoriteden çok yerel otoriteye bağlı olup sürekli olarak merkezi otoriteye sorun çıkararak bir yapı hakimdir. Bu yapı, oluşturulmak istenilen merkeziyetçi – üniter ulus devlet yapısına tamamen zıt bir yapı göstermektedir. Ulus devletin gereği olarak kabul edilen merkezi, homojen ve üniter bir devlet meydana getirme sürecinin, özellikle bu bölgelerimiz açısından tamamlanması gerekmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinde oluşturulan yeni sistem ile toplumun ayrı sınıflardan meydana geldiği kabul edilmemekte; yeni rejim, iş bölümü üzerinde kurulmuş iç dayanışma üzerinde şekillenen bir yapı üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Her türlü özerkliğe karşı bir tutumla, merkeziyetçi bir yönetimle devlet otoritesinin yerleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlanır. Özellikle 1924 yılında, İslami unsurların toplum üzerindeki etkinliğini azaltmak, reform hareketleri ile toplumu modernleştirmek ve güçlü bir ulus bilinci meydana getirmek amacı ile yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Çünkü bu bölgelerimiz farklı unsurların, dillerin, geleneklerin yaşadığı bir alan olması itibarıyla yeni oluşturulan düzene muhalefetin en yoğun olarak yaşandığı alanlar haline gelmiştir. Bu bölgelerde 1925 yılında Şeyh Sait,

1930 Ağrı ve 1937 yılı Dersim isyanlarının önem açısından başı çektiği bir takım hareketler yaşanmıştır.

Bu dönemin kadrosunu oluşturan idareciler, II. Abdülhamit tarafından açılmış olan okullarda eğitim göyerek yetişmiş ve İkinci Meşrutiyet Hareketi içinde bulunmuş veya o dönemde yaşamışlardır. Bunların görev yaptığı Arnavutluk İsyanı, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Ermeni Tehciri, Mütareke'de İstanbul'un ve İzmir'in işgali gibi hadiselerde azınlıkların etkisi, bunu gözlemleyen kadroların iktidar makamına geçtiklerinde Türk olmayan unsurlara karşı attıkları adımlarda etkili olmuştur⁸. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğunda yaşamakta olan azınlıklar, arka arkaya ayaklanarak kendi ulus devletlerini kurmak için bağımsızlık mücadelesi vererek devletten ayrılmışlardır. Bu ayaklanmalar, sürekli olarak Osmanlı Devleti üzerinde emelleri bulunan devletler tarafından desteklenmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan ayaklanmaların genel olarak Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma ile sonuçlanması, ortaya çıkan bütün direnme hareketlerinin de aynı sonucu doğuracağı endişesi itibariyle devletin devamı için ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır⁹.

Bu olaylar, özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde ekonomik ve sosyal yapının özelliğinden dolayı içinden çıkılmaz bir hal alan toprak ve toprak üzerinde çalışan kesimi topraklandırma işleri, savaşın yıkıcı bir neticesi olarak ortaya çıkan harikzedeler ve felaketzedelerin karşı karşıya olduğu barınma sorunlarını çözüme kavuşturup üretici hale getirmek ve yıkılan yerleşim yerlerini yeni baştan onarmak ve meydana getirmek gibi ekonomi içerikli sorunların yanında; özdeş bir nüfus oluşturma ve bu konunun bir asayiş örgüsü içinde ele alınmasına yol açmıştır. Bu iki bölgemizdeki nüfus yapısını oluşturan unsurlar arasındaki var olan dengenin, ulus devlet düşüncesine uygun olarak yeni baştan düzenlenmesi ve denge oluşturulması gerekmektedir. Bu açıdan özellikle bu bölgeler açısından nüfus, ulusal politikaların etkisiyle önemli bir yere sahip olmuştur. Misak-ı Milli (28 Ocak 1920) ile karar altına alınıp, Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile de sınırları belirlenen ulus devleti oluşturacak topluluklar önem kazanmıştır. Ekonomik kaygıların yanında, Türklük kimliğini özümsemiş ve olaylar karşısında ortak duygu ve düşünceye sahip kaynaşmış bir nüfus

⁸ Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, 155 (Kasım 1996), s. 52.

⁹ Taner Akçam, "Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler", *Birikim*, 33 (Ocak 1992), s. 20.

yapısı oluşturmak amaç olmuştur. Ülke içerisindeki iç göç ile dış göç, bu amaç doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı özellikle bu bölgelerde iskân gören unsurlar, stratejik öneme sahip yerlere yerleştirilmiştir. Ayrıca iklim, ekonomik ve verim şartları, arazi geniş olduğu halde bu topraklarda yaşayan insan sayısının gerekli olandan az olması yüzünden buraları içingerekli olan insan kaynağı sadece dışardan gelen göçmenler aracılığı ile değil; yurt içinde arazi azlığından dolayı dağılmış ve dağılmakta olan insanların bu bölgelere sevki amaçlanmıştır.

Tüm bu çalışmalardan elde edilen neticeler, ulus devlet olma sürecinin belirleyicisi olacaktır.

I – 1923 - 1950 YILLARINDA İSKÂN YÖNELİK YAPISAL VE YASAL DÜZENLEMELER

A – TARİHSEL SÜREÇ

1 – Bölgenin Coğrafi Yapısı ve Tarihi

Anadolu deyimini, Grekçe “*ana*” ve “*tole*” kelimelerinden türeyip “*Güneş’e doğru*” veya “*Güneşin doğduğu ülke*” manasına gelmektedir. Bu isim Bizanslılar tarafından kullanılmış olup önceleri Ege ve İç Anadolu’yu içine alan bir eyalet adı iken, zamanla bütün Küçük Asya’yı içine alacak şekilde kullanılmıştır.¹⁰

Doğu (Şark) ve Batı (Garb) kelimeleri ise, coğrafik alanların tanımlanması dışında, tarih içinde değişik manalar için de kullanılmıştır. İslamiyetin ortaya çıkmasından önce değişik yerleri ifade için kullanılan bu tabirler, Romalılar döneminde de kullanılmıştır. Roma şehri, dünyanın merkezi sayılmış; doğu tarafı için “*oriens*” batı tarafı için “*occiden*” tabiri kullanılmıştır.

Asya ve Avrupa kelimelerinin de ilk önce Babil şehrinin her iki tarafını ifade eden Asu (Şark), Ereb (Garb) ‘dan geldiği, daha sonraları Ege denizinin iki kısmını birbirinden ayırmak için kullanılıp her iki kıtanın adı olduğu da bilinmektedir¹¹.

İslamiyet’in ortaya çıkışı ile, Şark kavramı yeni anlamlar kazanmıştır. Haçlı Seferleri sırasında, Şark denince Müslümanlar anlaşılıyordu. Batı dünyası Osmanlı devletini de bu tabir kapsamında değerlendiriyordu. Batı, tüm Müslümanları aynı sınıflama içinde tanımlayarak bu terimi kullanmıştır. Batılılar tarafından bu dönemde Doğu dünyasından daha çok takdirle bahsediliyor, bu dünyanın medeniyet olarak yüksek bir seviyede olduğu kabul ediliyordu.

Hümanizma ile birlikte Avrupalıların Doğu dünyasına bakış açıları değişmiştir. Artık Doğu geri, biraz da yabancı bir ülke olarak tanımlanmaya başlandı. Bu alanda eseri olanlar genellikle var olandan çok, hayallerindeki Doğunun kültürünü, edebiyatını ve dinlerini yazmışlardır. Bu dönemde İslam dünyasındaki kültür çeşitliliği dikkate alınmadan, toptan bir isimlendirme ile ‘*şark*’ olarak tanımlanmıştır. Bu kelimenin ülkemizdeki kullanımı ise coğrafik bir alanın tanımlanması tarzındadır. Doğu (Şark), Anadolu’nun “*doğu ve güneydoğusu*” anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰ Nejat Göyünç, *Cumhuriyet Türkiye’si ve Doğu Anadolu*, Anadolu Basın Birliği, Ankara, 1985, s. 5.

¹¹ H. Sadi Selen, “Tarihte Şark ve Garp Mefhumları”, *Bellekten*, VII/27 (1943), s. 543.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun coğrafi özellikleri burada yaşayan topluluklar üzerinde etkili olmuştur. Şark insanı, coğrafi motiflerle iç içe yaşamıştır. Çünkü, yer şekillerinin hayatı olumsuz bir şekilde etkilediği bölgemiz burasıdır. Sahip olduğu yükseklik açısından coğrafyacılar *“Türkiye'nin çatısı”* olduğunu söyletecek özelliklere sahiptir. Ortalama 2000 metre yüksekliği yanında, Türkiye'nin en yüksek dağları ve deniz seviyesinden en yüksek oluşmuş gölleri buradadır.

Doğu Anadolu bölgesinde, doğu - batı yönünde uzanmış sıradağlar ile aralarında Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu akarsu vadileri ve ovaları yer almaktadır. Bölgenin bu özelliği, özellikle kuzey - güney istikametindeki ulaşımı da zorlaştırmaktadır. Yüksek dağlar, ulaşım zorluğu, engebeli arazi ve soğuk iklim bu bölge için *“vahşi mekân”* ifadesinin kullanılmasına neden olmuştur.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Doğu Anadolu bölgesine iklim ve yer şekilleri açısından benzemez. Arabistan ana kütesinin devamı niteliğindeki bu bölge, Türkiye'nin güneyindeki ülkelerle benzerlik arz eder. Bölgenin kuzeyindeki Güneydoğu Toroslar kavisi, Güneydoğu Anadolu bölgesini diğer bölgelerimizden ayırmaktadır. Orta Anadolu ile bağlantısı boğaz vadi niteliğindeki geçitlerle sağlanır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi, Ortadoğu'da önemli bir jeopolitik yapıya sahiptir. Bölge İran, Irak Suriye üçgeninde yer almaktadır ve adeta Ortadoğu'ya bir *“geçit bölgesi”* konumundadır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Asur tüccarlarının M.Ö. II. binde Mezopotamya'dan getirdikleri yazı sayesinde tarih çağlarına girmiştir. Bu dönemde bölge Huri - Mitanni bölgesi olarak adlandırılıp halkı *“Subarlar”* dan meydana geliyordu. Mitanni devleti Hititler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Güneydoğu Anadolu, M.Ö. I. binde büyük bir Aramî göçü ile karşılaşmıştır. Ege göç kavimlerinin Anadolu'da ortaya çıkardığı karışıklıktan yararlanan Aramîler, güneyden hareketle büyük kentlere saldırmaya başladılar. Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçü olma özelliğini gösteren Aramî göçleri uzun yıllar devam etmiştir. Özellikle M.Ö. XI ve X. yüzyılları Güneydoğu Anadolu için tam bir Aramî göçü dönemi olmuştur. M.Ö. XI. yüzyıldan başlayarak Yukarı Mezopotamya'yı işgal eden Aramîler, bir zaman sonra burada birbirlerinden bağımsız küçük devletler kurdular.

Bölge M.Ö. 857' de bütünüyle Asurluların eline geçti. M. Ö. 612'de Asur devleti Medler ve Yeni Babil devleti tarafından yıkıldı. Persler bölgeyi M. Ö. 332'de Makedonyalıları yenilgiye uğratarak ele geçirmişlerdir. Güneydoğu Anadolu M.Ö. 69'da Aramîlerin, Pastların, ve Romalıların denetimine girer. M. Ö. 65' de bölge tamamıyla Romalıların hâkimiyetine geçer. M. S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca bu bölge Doğu Roma sınırları içinde kalır. (640 - 646) de bölge kısmen Arapların eline geçmesinden sonra Bizanslılar ile Müslümanlar arasında mücadele edilen bir alan haline gelir. Sürekli savaşların neticesinde 661' de Müslümanlar yöreyi tamamen ele geçirmiştir¹².

Çağrı Bey kumandasındaki Selçukluların, 1018'de Anadolu'ya yönelik başlayan ilk akınlarının hedefi Van Gölü çevresi olmuştur. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Doğu Anadolu ile birlikte Güneydoğu Anadolu da Selçukluların hâkimiyetine girdi¹³. 1098'de Haçlıların Urfa'da Haçlı Kontluğu kurmaları sonucu bölge Urfa'ya kadar Haçlıların eline geçti. Bu sırada Mardin tarafında ise Artuklular hüküm sürüyorlardı. Bölgenin Urfa ve Nusaybin tarafları 1182' de Eyyûbilerin denetimine geçti.

1243 yılında Köseadağ'da Anadolu Selçukluları Moğollara karşı aldıkları yenilgi neticesinde, Moğollara yıllık vergi veren bir devlet haline gelmiştir. Güneydoğu bölgesi bir Moğol ordusu tarafından yağmalandı. Bölge 1260'da Hülâgu'nun saldırısına da uğradı. Anadolu Selçuklu devletinin 1318'de tamamen ortadan kalkmasından sonra bölgenin Urfa ve çevresi Döğler Aşireti denetimine geçerken, Diyarbakır Akkoyunlular'ın eline geçti. Daha sonra Akkoyunlular bütün bölgeye hakim oldular¹⁴. 1502'den sonra bölge yavaş yavaş Safevilerin denetimine geçti. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Osmanlı devletine katılması 1514'te kazanılan Çaldıran Zaferinden sonradır. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'e karşı zafer kazanıp, onun Anadolu üzerindeki siyasi ve dini emellerine son verince, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri İdris-i Bitlisi'nin¹⁵ yardımıyla bir iki ay içinde Osmanlı Devletine katıldı¹⁶.

---

¹² M. Aktok Kaşgarlı, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 13.

¹³ Nejat Göyünç, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 9.

¹⁵ Bir devlet adamı ve tarihçi olan İdris-i Bitlisi İranlılara karşı Osmanlı Devletinin saflarında yer alarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ele geçirilmesinde ve burada Osmanlı Devletinin

Bu bölgede bugün birer il merkezi olan başlıca şehirlerimizin bu devlet yönetimine girmesi ve beylerbeyliklerini kuruluşu tarihleri

Şehir	Katılış Tarihi	Beylerbeyliğinin Kuruluşu
Erzurum	1514	1533
Diyarbakır	1515	1515
Van	1533	1548
Kars	1534	1580

Bugün Ardahan iline bağlı olan Çıldır 1578’ de alınmış, aynı tarihte de Çıldır Beylerbeyliği kurulmuştur. Malatya ise 1391- 1392 yılında Yıldırım Bayezit tarafından alınmış, hemen XV. yüzyılın başında Timur istilasına uğramış, daha sonra da Memlûk Devleti’nin eline geçmiştir. Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sırasında Memlûk kuvvetlerini yenmesinden sonra 1516 içinde Osmanlı topraklarına katılmıştır¹⁷.

2 – İttihat ve Terakki Dönemine Kadar İzlenen İskân Politikası

Osmanlı Beyliği Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Anadolu’da meydana gelen siyasi boşluğu doldurarak imparatorluk olma yolunda yavaş ama emin adımlarla ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu gerek batıda ele geçirmiş olduğu topraklar üzerinde olsun gerekse Anadolu’da birliğini sağlamak ve daha sağlam temeller üzerinde gelişmek amacıyla olsun, değişik iskân şekilleri uygulamıştır. İmparatorluğun kuruluşunda belirleyici bir role sahip olan gaza ve cihat düşüncesi, genişleme döneminde dışa dönük iskân politikasını yönlendirmiştir. İskân uygulamalarında her ne kadar farklılıklar görülse de ortak nokta Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve genişleme devirleri suresince sistematik ve kurallar çerçevesinde hareket eden bir metot olmuştur. Uygulamada sürgün yolu ile yapılan iskân, vakıflar ve zaviyeler eliyle yapılan iskân şekillerini görmek mümkündür.

---

yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İdris Bitlisi, *İslam Ansiklopedisi*, V/11, s. 936.

¹⁶ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 9- 10.

¹⁷ Nejat Göyünç, “Kasıtlı Propaganda Karşısında Tarihin ve Bilimin Gerçekleri: XVI. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Yönetim ve Nüfus”, *Parlamentar*, 19 (15 Kasım 1993), s. 22.

Genişleme devrinde devlet iskân politikasını uygularken sürgün uygulamasını daha çok kullanmıştır. Devlet ihtiyaç duyduğu zamanlarda yükümlülüğü olmayan halktan, Anadolu ve Rumeli'den karşılıklı olarak buldukları yerlerden kaldırıarak başka yerlere nakletmiştir. Bunu yapmasındaki amaç, üretim amaçlı olarak boş yerleri ekonomiye kazandırıp şenlendirmek ve değişik unsurlardaki halkın kaynaşmasını sağlamaktır¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan sürgün metodu da kendi içerisinde farklılık göstermektedir. Devlet, otoritesini yerleştirme amaçlı yapılan sürgünler ki devlet kendisi için tehlikeli olabilecek güçlü Beylikleri sürgün usulü ile değişik bölgelerde iskân etmiştir¹⁹. Osmanlı Devleti, daha çok aşiret ve kabileler halinde yaşayan topluluklar üzerindeki var olan geleneksel otoriteyi yıkarak, kendi iktidarına bağlı hale getirmek için, onları reis ve beylerinden ayırıp iskân etme yoluna gitmiştir²⁰. Yerleştirilmeye çalışılan bu topluluklar Anadolu'da batıdan doğuya doğru Yörük, Türkmen ve Kürt aşiretleri şeklinde sıralanmaktaydı. Anadolu'nun güneyinde ise daha çok Arap aşiretleri bulunmaktaydı²¹. Güvenlik amaçlı yapılan sürgün ise herhangi bir bölgede asayiş ve düzeni sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ülke içerisinde sorun çıkartan *"başiboş halk"* derbentlere iskân edilmek suretiyle hem ıslah edilmiş oluyor hem de ülke yolları üzerinde stratejik öneme sahip noktaların emniyeti sağlanmış oluyordu²². Bir de fethedilen bölgeleri Türkleştirmek – İslamlaştırmak için yapılan sürgünler vardır²³. Rumeli'nin İslamlaştırılması için takip edilen metot, Hıristiyan unsurların *"kısmen dahi olsa Anadolu'ya nakil edilerek Rumeli'de azaltılması keyfiyetidir... Bunda iskân ve temsil meselesi başta gelir"*²⁴ bu şekilde Anadolu'ya yapılan bir iç iskân ile Rumeli'nin Türkleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

---

¹⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul, 1990, s. 101.

¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1- 4 (1953 - 1954), s. 214.

²⁰ Nedim İpek, "Balkanlardan Anadolu'ya Göçler (1877 - 1900)", *19 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı VI'dan ayrı basım (Samsun 1991), s. 159.

²¹ İlhan Tekeli, "Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu", *Toplum ve Bilim*, 50 (Yaz 1990), s. 53.

²² Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 41.

²³ İbrahim Solak, "Anadolu'da Nüfus Hareketleri ve Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 127 (Ağustos 2000), s. 21.

²⁴ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 42.

Türk ve Müslümanların da sevk ve iskânı bu yolda yürüdüğü gibi ilk dönemler de yerli halkın Türkleştirilmesi, toprakların fethi ve daha sonrasında bu yerlerin Müslümanlaştırması işi de yapılmıştır. Genişleme devrinde bu iskân politikası ile birlikte Türkleştirme ve Müslümanlaştırma işleri de devlete yükümlülük getirmeden yürüyüp gitmiştir²⁵.

Böyle bir sistem içinde sürgün metodunun yani nüfusun büyük kitleler halinde devlet eliyle yer değiştirmesinin doğruluğu temelde üç nedene dayandırılmaktadır. Birincisi, imparatorluğun gaza ve cihat ilkesinin etkisiyle sürekli olarak büyüme halinde olmasının getirmiş olduğu zorunluluk. İkinci neden, üretimin denetlenmesi ve sürekliliği ile askeri gücün belirlenmesinde birey faktörünün ana kaynak olması. Üçüncü olarak da, devlet sınırları içerisinde değişik din gruplarının imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye düşürmeden bir arada yaşamasını sağlamak amacıyla güvenliğin ve düzenin sağlanması zorunluluğudur²⁶.

Diğer bir uygulama şekli de ordu ile birlikte ilerleyerek, boş ve ıssız yerlerde zaviyeler kurup iskâna açan dervişlerin eliyle uygulanan metodudur. Bir zaviye kurulduktan sonra etrafında sonradan yavaş yavaş bir topluluk meydana gelerek, o ıssız ve boş yerler bir yerleşim birimine dönüşmekteydi. Devlet tarafından güvenlik amaçlı olarak asayişin tehlikeli olduğu yerlerde, yol yakınlarında bu zaviyelerin kurulması teşvik edilmiştir²⁷.

Kuruluş ve genişleme devirlerinden sonra, XVI. yüzyıl sonlarından başlayarak İmparatorluk, gelişimini ve daha geniş alanlara yayılma özelliğini kaybedip durağan bir hal alınca izlenilen iskân politikasında da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde dışa dönük iskân politikası son bulmuş, denetiminden çıkan toprakları terk ederek geri dönmek zorunda kalan Müslüman göçmen ve göçebelerin daha iç kısımlara yerleştirilmesi suretiyle içe dönük bir iskân politikası izlenmek zorunda kalınmıştır²⁸. Çünkü denetimden çıkmış olan yerlerdeki Hıristiyanlar

---

²⁵ Galip Pekel, "Muhaceret ve İskân II", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 94 (İkinci Kanun 1939), s. 32.

²⁶ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 51.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunun da Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 290.

²⁸ Yunus Koç, *16. Yüzyılda Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yay., No: 1021, Ankara, 1989, s. 30.

sürekli olarak Osmanlı Devletine ve Müslümanlara karşı düşmanca duygularla büyütülmüş olduklarından orduların çekilmesinden sonra her yerde Müslümanlara karşı geniş ölçüde intikam alma isteği başlamıştır²⁹.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda yapılan uzun süreli savaşların ortaya çıkardığı ekonomik buhran ve buna paralel gelişen iç karışıklıklar ve bunların neden olduğu baskıların etkisiyle, çeşitli halk kesimleri yerlerini terk ederek kendileri için daha uygun ve güvenli buldukları alanlara göç etmişlerdir. Bu durum birçok yerleşim yerinin harap olmasına yol açtığından tarıma dayalı bir yapının hüküm sürdüğü ülkede iktisadi yıkımlar ortaya çıkmıştır³⁰.

Ayrıca savaşlardan sürekli olarak yenilgi ile çıkılmasından sonra sınır boylarından sürekli bir şekilde gelmekte olan halkın barındırılması ve bir yere yerleştirilmesi önemli bir sorun olmuştur. Var olan bu sorunların çözümü sağlıklı bir iç iskân politikasının uygulanabilmesiyle mümkündür. Bulunan çözüm, terkedilmiş ve harabeye dönmüş yerlerin, isteyen kimselerin sorumluluğuna bırakılması metodudur. Bu şekilde dışarıdan toprak sahibi olmayan köylüler getirilerek bu yerler hem şenlendirilmiş hem de üretime geçirilmek suretiyle ekonomide rahatlama sağlanmak istenmiştir³¹. Yine uzun zamandan beri bozulan derbent teşkilatını ıslah etmek amacıyla hem yolların güvenliğini sağlamak hem de huzursuzluk çıkaran unsurlara karşı bölgede yaşayan halkın güvenini kazanmak, böylece de iç göçü önlemek için, başıboş, üretime katkısı olmayan reaya, yol boylarına iskân edilerek güvenlik hizmetinde kullanılmıştır³². Fakat bu dönemde bu toplulukların iskânı ve iskânla ilgili işler, örgütsel bir teşkilatlanmadan çok, sınır boylarında ve vilayetlerde bulunan memurların merkezden yönlendirilmesiyle çözüme kavuşturulmak istenmiştir³³.

1860 yılı göçleri ile bu ihtiyaç çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Sadrazam Emin Ali Paşanın çabalarıyla 5 Ocak 1860 tarihinde göçmen

---

²⁹ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 32.

³⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 4 - 5.

³¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yay., İstanbul, 1987, s. 32.

³² Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya, 1998, s. 329.

³³ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 32.

komisyonu kurulmuştur³⁴. Bu tarihten sonra birçok iskân komisyonu daha kurulmuştur. Daha önceden yapılan iskân çalışmalarından farklı olarak göçmenlerin sadece geçici sorunlarıyla uğraşmakla yetinilmemiş aynı zamanda bunların kalıcı bir şekilde yerleşik bir hayata kavuşturulmaları için de çalışmalar yapılmıştır³⁵. 1877 - 1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Balkanlarda Osmanlı toprakları üzerinde Bulgaristan ve Romanya devletlerinin kurulmasıyla Büyük Balkan Göçleri olarak adlandırılan olaylar yaşanmıştır. Rumeli'den sayıları milyonları bulan topluluklar gelmiştir. Bu durum devletin iskân işi ile daha ciddi bir şekilde ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. İlk önceleri Ticaret Nezaretine bağlı olan bu komisyon, 1961 yılı içinde bağımsız olur. Kırım Savaşındaki yenilgi ve 1878 yılındaki göç dalgasıyla birlikte 9 Temmuz 1878 tarihinde “*İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu*” kuruldu. Bu komisyona bağlı olarak alt komisyonlarda aralıklarla faaliyet göstermişlerdir. Bu alt komisyonların haricinde belediyelere bağlı olarak 20 tane daha şube açılmasına karar verilmiştir. Bu şekilde var olan iskân teşkilatı daha da genişletilmeye çalışılmıştır. 18 Haziran 1878 tarihinde yayınlanan başka bir talimatname ile göçmenlere yönelik olarak uygulanacak olan yardım ve muaf olan alanlar belirlenmiştir. Bu komisyon kurulduktan birkaç sene sonra 2 Ocak 1882 tarihinde kaldırılmıştır³⁶.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya gelen göçmenleri iskân edebilmek için sürekli yeni alanlar bulmak zorunda kalmıştır. Askeri kışlalar, meralar, yaylalar, miri çiftlikler, miri çayırlar, yerli ahalinin terk ettiği köyler ile yerli ahaliye ait olup boş durumda olan araziler, satın alınıp göçmenlere dağıtılmıştır³⁷.

Balkan Savaşı sonrası büyük yenilgilere uğrayan Osmanlı İmparatorluğu daha büyük boyutlu göçlere maruz kalınca iskân politikasında ve örgütlenmesinde yeni değişiklikler ortaya çıkmıştır.

---

³⁴ Faruk Ayın, “1978 (H. 1295)'de Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 34 (Şubat 1993), s. 35.

³⁵ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 57.

³⁶ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 59.

³⁷ Nedim İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, 50 (Haziran 1996), s. 338.

3 – İttihat ve Terakki'nin İskân Politikası

22 Ocak 1913 Bab-ı âli Baskını ile iktidarı ele geçirip ülkede denetimi sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda beş yıl gibi kısa bir süre kalmıştır. İktidarda kaldığı sürenin kısalığı yanında, Birinci Dünya Savaşının getirmiş olduğu olumsuzluklar içinde birçok cephede çok sayıda askerle düşmana karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, içerisinde bulunduğu bütün bu olumsuz şartlara rağmen göç ve iskân politikalarını hayata geçirmeyi başarmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrasındaki dönem içerisinde Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan savaşları (1912 - 1913) ile, Libya ve Avrupa'nın Edirne'ye kadar olan yerleri kaybedilecekti. Bu dönemdeki kayıplar, nüfus ve ekonomi açısından çok büyük kayıplardı. 3 milyon kilometrekarelik toprak parçasının 1.1 milyon kilometrekaresi elden çıkmıştı. Bu kayıpların büyük bir kısmının Rumeli sınırları içerisinde olması, kayıpların boyutunu daha da artırmaktaydı. Çünkü Rumeli, çok uzun bir suredir “*İmparatorluğun kalbi*” idi. Ülkenin en gelişmiş ve en verimli yerleri Rumeli'deydi³⁸.

Balkan Savaşı ve arkasından Rumeli'den kaçıp gelen yüz binlerce insanın iâşe ve iskân işinin ortaya çıkmış olması ve diğer taraftan da devletin göçebe aşiretleri yerleşik bir düzene kavuşturmak istemesi iskân teşkilat ve programının daha da geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. 13 Mayıs 1913'te “*İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi*” kabul edildi. Bu nizamnamenin uygulanmasıyla Dahiliye Nezareti görevlendirilmiştir. 1914 yılı başlarında kurulan “*İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet*” Nizamnamesinde, aşiretlerin her türlü ihtiyacını karşılamak, dışardan ülkeye gelecek olan göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânından sorumlu tutulup dışarıya yapılacak olan göçün önünü almakla da görevlendirilmiştir³⁹.

1860 - 1916 tarihleri arasında iskân çalışmalarından elde edilen tecrübeler artık iskân işlerinde ihtisaslaşmış bir teşkilatın varlığının gerekliliğini göstermekteydi. Sonuçta, merkez ve taşra birimlerinden oluşan “*Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi*” teşkilatı hakkındaki kanun 8 Mart 1916 tarihinde Meclisi Mebûsan'da kabul edildi. Böylece iskân işleriyle ilgilenecek bir genel müdürlük, Dahiliye

³⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908 -14)*, Kaynak Yay., İstanbul, 1995, s. 186.

³⁹ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 60.

Vekâletine bağı olarak kurulmuştur. 16 Mart 1916 tarihinden başlayarak “*Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi Teşkilat Kanunu*” uygulanmaya başlanmıştır. 1917 - 1918 yılları arasında bu teşkilat daha da genişletilmiş, şube sayısı daha da artırılmıştır⁴⁰.

Bu dönemde izlenen sevk ve iskân politikasında, yaşanmış olan olayların, özellikle de Balkanlardakilerin, etkisi çok açık bir şekilde görülecektir. Balkan Savaşları sonucunda Rumeli'nin elden çıkmış olması İttihat ve Terakkinin izleyeceği politikalarda çok büyük etki yapmış, izlenen politikaların ağırlık merkezini Anadolu'ya kaydırmıştır. Takip edilecek politikalarda Türkçülük ideolojisinin özellikle belirleyici bir nitelik kazanması bu kayıplardan sonra olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altında bulunan gayrimüslim unsurlar bütün dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik fikirlerinin etkisiyle harekete geçip bağımsızlıklarını elde ederken, Osmanlı Devleti, topraklarının üçte birini kaybetmiştir. Bu kayıplar idarecilerde ülkenin bulunduğu durumdan kurtuluşunun ulus devlette ve dayanılması gereken nüfus unsurunun da, devletin asıl kurucuları olmalarına rağmen imparatorluk yapısı içerisinde ikinci plana itilen Türkler olması gerektiğine yönelik inançlarını kuvvetlendirmiştir. Ayrıca toprak kayıplarıyla birlikte 24 milyon nüfustan çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun eksilmesi İttihat ve Terakki'nin homojen bir nüfus oluşturma yönündeki cesaretlerini de artırmıştır⁴¹.

Balkanların kaybı idarecilerin gözlerini ister istemez Anadolu'ya çevirmelerine yol açmıştır. Zenginlik ve üretim açısından Rumeli'deki topraklar kadar olmasa bile yine de hatırı sayılır bir potansiyele sahip olan Anadolu'nun elde tutulması gerekliydi. Fakat Anadolu'nun çok kültürlü ve etnik yapısı idarecileri rahatsız etmektedir. Anadolu'nun var olan bu çok parçalı yapısı idarecilerde burasının da diğer kaybedilen topraklar gibi her an elden çıkabileceği endişesine yol açmaktadır. Yaşanılan olaylar neticesinde idarecilerin çıkarmış olduğu sonuç; gayrimüslim unsurlar yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılırken Müslüman olup Türk olmayan unsurlar birbirlerine karıştırılmak suretiyle ‘özdeşleştirilmeleri’ sağlanarak elde tutulmaya çalışılacaktır⁴².

---

⁴⁰ Nedim İpek, “Balkanlardan Anadolu'ya Göçler (1877 - 1900)”, s. 236.

⁴¹ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 31.

⁴² Fuat Dündar, “İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları”, *Toplumsal Tarih*, XVI/91 (Temmuz 2001), s. 43.

İttihat ve Terakki içerisinde bulunan tüm olumsuz şartlara rağmen göçten kaynaklanan sorunları, kendisinden önceki yaklaşımlardan farklı olarak daha bilimsel metotlarla çözmeye çalışmıştır. İlk önce Anadolu'daki iskân coğrafyasının bölgelerini belirlemek ve resmi ideolojinin fikri cephesini daha da sağlamlaştırmak amacıyla bu coğrafyada yaşayan etnik unsurların dil, gelenek, kültür ve gelirleri gibi alanlarda bilgilerini tespitiye çalışmıştır. Hükümet, çalışmalarını sadece kendi kaynaklarından elde ettiği bilgilerle sınırlı tutmamış, yabancı kaynaklardan da faydalanma yoluna gitmiş, başka ülkelerin çalışma ve tecrübelerinden de faydalanmıştır. Özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinin tecrübelerinden yararlandığı gibi aralarında Guatemala, Kanada ve İngiltere gibi ülkelerin, göçmen konusunda yapmış oldukları çalışmaları incelenmiştir. 1917 yılında hazırlanan Aşair ve Muhacirîn kanun lâiyhası için yapılan çalışmalarda bu ülkelerin çalışmalarından faydalanılmıştır⁴³.

İttihat ve Terakki, göçebe hayatı yaşayan aşiretlerin yerleşik hayata geçmesini sağlayarak iktisadi ve askeri faydalar da elde etmek istemiştir. Bu amaçla Ziya Gökalp başkanlığında ilmi bir encümen kurmuştur. Bu encümenin çalışmalarına başlaması için hükümetçe 25 Aralık 1917'de karar alınmıştır. Bu ilmi encümen yapılacak çalışmaları belirlemek amacıyla askeri ve mülki üyelerin de katılımıyla çalışmalarına başlamıştır. Bu encümen aşiret ve göçmenlerin iskânlarının nasıl yapılacağına dair hükümet için kanun ve nizam taslakları hazırlamıştır.⁴⁴

Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi aşiretler hakkında yapılan etnik çalışmalardan elde edilen bilgilerin derlenip toparlandığı ve bu istikametteki politikaların uygulandığı bir kurumdu. Bu daire daha çok Kürt, Arap aşiret ve bedevileri ile Türkmen aşiretlerin yerleşik bir düzene konulmasını sağlamak için çalışmıştır⁴⁵. Bu aşiretler devletin etki alanının dışında, bağımsız ve üretimden uzak bir hayat sürdürmekteydiler. Bu hedefi gerçekleştirmek için bu müdürlüğe bağlı olarak bir de "Aşair Şubesi" kurulmuştur. Bu müdürlük bünyesinde Anadolu'da yaşayan birçok değişik etnik unsurla ilgili çalışmalarda bulunarak raporlar hazırlamıştır. Belirli bir süre Aşair Şubesinin başkanlığını yapmış olan Zekeriya Sertel daha sonraları Cumhuriyet döneminde de bu yönde devam ettirilecek olan çalışmalar hakkında bilgi verirken

---

⁴³ Fuat Dündar, a.g.e., s. 220.

⁴⁴ A.g.e., s. 221.

⁴⁵ A.g.e., s. 60.

aşiretlerle ilgili birçok çalışma yaptıklarını, bu çalışmalarla ülkede bulunan aşiretlerin fert sayısını, inançlarını, nerelerde, nasıl yaşadıklarını, dillerini, gelir ve eğitim durumlarının tespit etmeye çalıştıklarını belirtir⁴⁶.

İttihat ve Terakki'nin diğer alanlarda olduğu gibi özellikle iskân politikası da Gayrimüslim ve Türk olmayan unsurların tepkisini çekmiştir. Çünkü iskân, Türkleştirme ve 'özdeşleştirme' politikalarının en önemli ayaklarından birini teşkil etmekteydi. Bu politikanın etkisiyle özellikle Kürtler arasında şikâyetler artıyor, gündün güne fark gözetildiğine dair duyguları kuvvetleniyordu. Meydana gelen olaylar öncesine göre daha farklı bir bakış açısıyla değerlendiriliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında doğuda Türk ordusunun Ruslar karşısında geri çekilmesinden dolayı yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Kürt mültecilere yapılan muamele oldukça kötüydü. 1919'da ise, açıkça Hükümet tarafından verilen bir emirle, Kürtlerin aşiret ve dini liderlerinden ayrı olarak 300 kişiyi aşmayan gruplara bölünmeleri ve Batı vilayetlerine yerel halkın yüzde beşinden fazlasını teşkil etmeyecek bir şekilde dağıtılmaları istenmiştir⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğunun kendine has olan iskân anlayışının etkilerini İttihat ve Terakki tarafından takip edilen iskân politikalarında da görmek mümkündür. Bu etki Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürmüştür⁴⁸. Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllar boyunca karşı karşıya kaldığı göç ve bu insanların yerleştirilmesi çalışmaları sayesinde büyük çapta tecrübe ve bilgi birikimi elde etmişti. İttihat ve Terakki yönetimi var olan bu birikimi bu konuda ilerlemiş ülkelerin bilgisi ve ilmi metotlarıyla birleştirerek Birinci Dünya Savaşında karşılaştığı büyük göç hareketlerinde düzenli bir plan doğrultusunda uygulama sahasına koyarak gerçekleştirmeye çalışmıştır⁴⁹.

B – İSKÂN TEŞKİLATININ YAPISINI OLUŞTURAN DÜZENLEMELER

1– İmar ve İskân Vekâletinin Kurulması

⁴⁶ Zekeriye Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977, s. 63 - 64.

⁴⁷ PRO, FO 371, 1919: 44 A/ 112202/ 3050 akt. Martin Van Bruinessen, "Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri", *Birikim*, (Çev: Levent Kafadar), 32 (Aralık 1991), s. 44.

⁴⁸ Abdullah Saydam, *Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı*, Samsun, 1993, s. 228.

⁴⁹ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 222.

a - Vekâlet ve Müdüriyet-i Umumiye Tartışmaları

Milli Mücadele sırasında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan bir tanesi de iç göç olayıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları yerler işgale uğrayıp, katliam ile karşı karşıya kalan Doğu bölgesi halkından pek çok kimse daha güvenli olan iç kesimlere göç etmek zorunda kalmıştır. Tarihimizde “*Vilâyet-ı Şarkîye*” diye adlandırılan bu kesim daha çok Ankara, Sivas, İzmir, Aydın ve İstanbul gibi şehirlerimizde yoğunlaşmışlardır. Bunların sahip oldukları mallar genelde yağma ve yıkıma uğradıkları için oldukça zor şartlarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlar, ayakta kalabilmek için devletin yardımına ihtiyaç duymuşlardır.

Ülkenin bu alanda karşı karşıya kaldığı sıkıntılar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgale uğramasının neden olduğu iç ve dış göç hareketi yüzünden daha da artmıştır. Çünkü bu göçler nedeniyle insanlar üretimden uzaklaşarak tüketici bir konuma geçmişlerdir. Bu insanların yerleşik bir duruma geçirilip tekrar üretici bir hale gelebilmeleri ancak devletin yardımlarıyla mümkündür. Fakat bu dönemde savaş yüzünden devletin içerisinde bulunduğu durum da gerekli olan çalışmaların verimli bir şekilde yürütülmesini mümkün kılmamaktadır. Bu yüzden bu dönemler “*harikzedeler*”⁵⁰, “*mülteciler*”, “*şark mültecileri*” denilen kesimler açısından hem de devlet açısından büyük sıkıntılar doğurmuştur. Sayıları yüz binleri bulan bu insanlar ülkenin çeşitli yerlerine dağılıp, sahip oldukları olumsuzlukları göç ettikleri yerlere de yansıtmışlardır. Milli Mücadele esnasında bilhassa istilaya uğrayan yerlerden kaçanları barındırmak ve bunlara bakmak önemli bir iş şeklinde ortaya çıkmış ise de hükümet işgal kuvvetlerine karşı var olma savaşında daha önemli işleri ön plana almak zorunda kaldığından mültecilerle gerektiği gibi ilgilenememiş, iskân işleri arka planda kalmıştır⁵¹.

---

⁵⁰ “*Harikzede*” deyimini daha çok savaşta yapıları yanmış ve yoksulluk içinde bulunan insanlar tanımlamak için kullanılmıştır. Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden çekilirken yerleşim birimlerini ateşe vermeleri başta İzmir olmak üzere birçok ilde sayıları büyük oranlara varan “*harikzede*” gruplarının oluşmasına yol açmıştır.

⁵¹ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 33 - 34.

Milli Mücadele sırasında iskân işlerinin daha düzgün yürümesini sağlamak amacıyla, göçmen işleri, Sıhhiye ve Muavenet-ı İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Muhacirin Müdüriyeti tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Bu muhacir ve mültecilerin sevkleri ve nasıl idare edilecekleri hakkındaki 5 Haziran 1337 tarih ve 929 numaralı nizamname 1 Haziran 1337 tarihinde yürürlüğe konulmuştur⁵². Daha sonra yapılan bir düzenleme ile yürürlük tarihi 15 Haziran 1337 tarihi olarak belirlenmiştir⁵³.

Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur bakanlığının Bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada bu dönem iskân örgütlenmesi hakkında, “ *...Sıhhiye Vekâletine; muhacirin umuru ki; İstanbul'da bugün Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi diye bir teşekkül vardır, onun vazai fi devredildi. Bunun eskiden birçok memurları filan vardı. Biz aynı teşkilatı yapmadık. Mademki bizim umur-ı sıhhiyeye bakan sıhhiye müdürlerimiz vardır. Sıhhiye müdürlerimizin maiyetine (emrine) muhacir kâtipleri diyerek birer kâtip ilave ederek bu teşkilatı çok azalttık. Bu suretle (ekonomi) yapılmış oldu. Ancak şimdiye kadar (kırk beş) tane muhacir katibimiz vardı. Halbuki vilayat-ı müstahlasa (kurtarılmış vilayet) var. Şimdi Trakya, İzmir, Bursa 45'ten ibaret olan bunların adedini sancağımızın adedi nispetinde yani (66) tane yapmak istiyoruz* ”⁵⁴ bilgisini vermiştir.

Bu dönemde özellikle şark mültecilerinin durumu çok kötü bir durumdadır. Bunların sahip oldukları malların yağmalanıp yakılması, Türk Kurtuluş Savaşı devam ederken bile buradaki Türk- Ermeni cephesindeki olaylar nedeniyle devam etmiştir. Son yedi yıl suresince, bu bölgede çok şiddetli çatışmaların devam etmiş olması ve Türk, Rus, Ermeni orduların karşılıklı olarak bir ilerleyip bir geri çekilmek zorunda kalmalarından dolayı bütün doğu büyük bir yıkıma uğramıştır. Askeri nedenlerle ordumuz tarafından çekilen yerlerde düşman kuvvetlerinin stratejik öneme sahip noktaların kullanımını engellemek için de bir kısım binalar yakılmıştır⁵⁵.

Savaş sonrasında Şark mültecilerinin yerlerine gönderilmesi ve oralarda barınmalarının sağlanması başlı başına bir sorun olmuştur. Erzurum milletvekili Salih Efendi altı sene boyunca orada burada perişan bir halde dolaşmakta olan 50 bin kişilik

---

⁵² *Düstur*, II, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 53.

⁵³ *A.g.e.*, s. 57.

⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, İçtima: III, C. XXIV, Ankara, 1960, s. 170.

⁵⁵ *A.g.e.*, Devre: II, İçtima: II, C. VII, Ankara, 1968, s. 414.

Şark mültecilerinden 20 bin kişinin Muhacirin Müdüriyetinin var olan kayıtlarına göre öldüğünü belirtmiştir⁵⁶. Bu iş için aktarılan kaynağın yetersiz olması, ulaşımda bunların demiryollarından yararlanması sağlanmışsa da demiryollarının ulaşabildiği mesafenin kısa, karayollarının yetersiz olması yüzünden muhacirler için dönüş başlı başına bir sıkıntı kaynağı olmuştur. Bu bölgemizde yazın kısa kışın ise uzun olmasından dolayı nakil işlemleri aksamakta; bu yüzden muhacirler mağdur olduğu devlet ise maddi kayıplara uğradığı için bu işlerin daha sistematik ve hızlı bir çözüme kavuşturulması gerekmiştir. Bu meselenin çözüme kavuşturulması amacıyla Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşülürken Şark mültecileri için Maliye ve Sıhhiye Vekâletlerinin 1338 (1922) yılı bütçelerine ek kaynak aktırılması yönünde kanun teklifi verilir⁵⁷.

Bu kanun tasarısının gerekçesinde Doğu Anadolu bölgesinde Rus ve Ermenilerin yapmış oldukları tahribatın düzeltilebilmesi için yardım yapılması gerektiği vurgulanır. Her ne kadar yapılacak yardım bütçeyi zorlayıp ekonomik açıdan sıkıntı doğuracaksa da bunun mutlaka yapılması gerektiğinin zorunluluğu belirtilir. Kanun tasarısında ön görülen yardım muhacirlerin yerlerine sevki için Sıhhiye ve Muavenet-ı İçtimaiye Vekâleti'ne 150 bin lira, barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere evlerinin tamiri için Maliye Vekâletine de 500 bin lira verilmesi teklif edilmiştir⁵⁸.

Maliye Vekâleti, bu yapılan yardıma karşı çıkmasa da, yapılacak olan yardımın bütün ülkeyi kapsayacak şekilde düzelterek miktarının 1 milyona çıkartılmasını teklif eder. Bu kanun tasarısı üzerinde yapılan tartışmalarda; Yapılacak olan yardımlar konusunda Vilâyet-ı Şarkiye mi yoksa Vilâyet-ı Garbiye'nin mi daha çok muhtaç olduğu konusu tartışılmıştır. Kars Milletvekili Cavit Bey, Şark Vilâyetlerinin daha çok yıkıma maruz kaldığını, bölgede zarar gören alanların Trabzon'a kadar uzandığını iddia etmiştir. Aydın Milletvekili Esad Efendi ise, aynı vaziyetin Ege'de işgal görmüş şehirler için de geçerli olduğunu söyleyerek bu bölgenin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular⁵⁹.

---

⁵⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. VIII, Ankara, 1945, s. 506 - 507.

⁵⁷ *A.g.e.*, Devre: I, İçtima: IV, C. XXVIII, Ankara, 1961, s. 252 - 279.

⁵⁸ *Aynı yerde*.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 258.

Kütahya milletvekili Ragıp Bey konuşmasında, bölgeler arasında yapılan bu ayrımlara taraftar olmadığını belirterek göçten kaynaklanan sorunların çözümü için ortaya konulabilmiş herhangi bir plan ve düşüncenin olmamasından şikâyet ederek bir bakanlık kurulmasını teklif eder. Mentеше milletvekili Tefik Rüşdü Bey yapılan çalışmalar neticesinde yüz binlerce kişinin yerlerine yerleştirildiğini savunarak kimsenin aç bırakılmadığını söyler. Rüşdü Bey de meselelerin köklü bir çözüme kavuşturulması için bakanlık kurulması gerektiğini belirtir. “İskân edilecek bir halkın veyahut imar edilecek bir yerin taallük ettiği (ilgili) maddenin bir kısmını filan vekâlette ve bir kısmı filan vekâlette olursa ve bunlar arasında insicam (düzgün) ve intizamı (tertîp) temin edecek esaslı bir layiha-ı kanuniye vücut bulmazsa hâlihazırıyla hükümetin bunu yapabileceğine kani değilim” der⁶⁰.

Eskişehir Milletvekili Emin Bey “...Bolca para vererek bir vekâlet ihdas edecek olursak memurîn maaşı meselesi gibi sair şeyler araya girer. Bu iş katlanır. Bence Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye için bu iş biçilmiş kaftandır. Yani yapacak başka iş yoktur” diyerek vekâlet kurulmasına karşı çıkmıştır⁶¹. Emin Bey, bu işin bir ihtisas meselesi olduğu yönündeki itirazlara da; iskân için oluşturulan müdürlüğün kendi bünyesinde uzman ve müsteşarı bulunduğunu, fen memurları da barındırabileceğini savunmuştur.

Yapılan bu görüşmelerde Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur göçmenlerin sayısı hakkında bilgi verirken, Rus istilasından bugüne kadar buralarda kalanların miktarının 70 – 80 bin kişi tahmin edildiğini belirterek sevk edilmeyi bekleyenlerin sayısı için: İzmir’de 3, Elazığ’da 56, Ankara’da 56, Bursa’da 115, Silifke’de 314, Kırşehir’de 2742, Kangırı’da 120, Diyarbakır’da 530, Sivas’ta 4900, Erzincan’da 97, Eskişehir’de 10, Aksaray’da 2743, Gaziantep’te 197, Kayseri’de 2166, Mardin’de 127, Amasya’da 2250, Urfa’da 789, Burdur’da 430, Bolu’da 1671, Denizli’de 186, Karahisarı Şarki’de 1150, Karahisarı Sahip’te 72, Maraş’ta 3112 kişi olmak üzere memleketlerine dönmek isteyip sevk edilmeyi bekleyen göçmenlerin toplamını 23.800 kişi olarak belirtmiştir⁶².

---

⁶⁰ A.g.e., s. 262.

⁶¹ A.g.e., s. 264.

⁶² A.g.e., s. 274.

Tartışmalar neticesinde istenilen yardım kabul edilmiştir⁶³.

Türkiye’de bulunan Rumların, Türk Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra Birinci Dünya Savaşında ettiklerini biçmekten korktukları için ülkeyi terk etmeleri beraberinde yeni sorunlar getirmiştir. Lozan’da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk – Rum Nüfus Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol Türkiye ile Yunanistan’da karşılıklı olarak mübadeleye tabi tutulan Türk ve Rum göçmenlerin geride bıraktıkları malları karşılığında kullanılmasına karar vermiştir⁶⁴. Bu durum dış göçün haricinde, Rumlardan kalan taşınır taşınmaz “*Emval-i Metruke*” yani terkedilmiş mallar toplumsal ve idari yapıda birçok sorun ortaya çıkardığı gibi bu malların ele geçirilmesine yönelik olarak yeni bir iç göç dalgasını da başlatmıştır⁶⁵.

Bir taraftan düşman işgaline uğrayan yerlerin yanan ve yıkılan kısımlarını şenlendirmek ve halkına yardım etmek, diğer taraftan imzalanmış olan mübadele anlaşması ile Türkiye’ye gelecek olan 500 bin nüfusun nakli, iaşesi, yerleştirilmesi ve Rumlardan kalmış olan “*Emval-i Metruke*” nin tespiti ve muhafaza edilmesi işlerinin başarıyla sonuçlandırılması gerekmektedir⁶⁶. Ancak, göçmen işlerini koordine eden bir üst kuruluş olmadığı için iskân işleri aksıyordu. Söz konusu aksaklıkları gidermek için iskân işlerini yürütecek bir vekâlete ihtiyaç duyulmuştur.

b - Yasanın Gerekçesi ve Mecliste Yapılan Tartışmalar

Bu dönemde mecliste, mübadele ile gelecek olan mübadillere yönelik sorunların çözüme kavuşturulması için oluşturulacak kurum bazında tartışma yaşanmıştır. Görüşmeler, kurulacak teşkilatın sadece bu işlerle ilgilenecek bir vekâlet mi yoksa direk başbakana bağlı bir genel müdürlük mü kurulsun noktasında düğümlenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti reisi Fethi Beyin mecliste okumuş olduğu hükümet programında:

---

⁶³ Bkz. “*Haval-i Şarkıye Muhacirlerinin İadesi ve Tamir ve İnşası İçin Tahsisat İtasına Dair Kanun.*” *a.g.e.*, s. 350.

⁶⁴ Türk ve Rumların mübadelesine ait bu mukavelename ve Protokol TBMM’de 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 Kanun Numarası ile onaylanarak 25 Ağustos 1923’de yürürlüğe girmiştir.

⁶⁵ Bu konu için bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923 - 1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003; Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de ‘Emval- i Metruke’ ve ‘Fuzuli İşgal’ Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (Temmuz 1989), s. 691 - 706.

⁶⁶ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 34.

İskân işlerinin daha iyi yürütülmesi için Hükümetin mübadele ve imar işleri için ayrı bir teşkilata ihtiyacı olduğunu dile getirerek kurulacak olan bu teşkilatın diğer vekâletler üzerinde de etkili olması gerektiğini vurgulamıştır. Kurulacak olan bu teşkilatın daha verimli çalışabilmesinin ancak tüm vilayetlerdeki mülki reislerin emri altındaki memur ve askeri komutanların yardım ve desteğini almakla mümkün olabileceği, bunun için de bu teşkilatın Hükümet riyasetine bağlanmasının gerekliliğini savunmuştur. Kurulacak olan bu teşkilata tüm vekâletlerden memur almak suretiyle kadrosunu takviye edecektir. Yapacağı çalışmalarda zaman kaybını en aza indirmek amacıyla diğer vekâletlerle uzun haberleşmelere meydan vermeden işleri yürütecek olan bu Umumi Müdürlük birçok noktada birbirinden ayrılması mümkün olmayan mübadele ve imar işleri ile ilgilenmek üzere iki şubeden meydana gelecektir⁶⁷.

Hükümet tarafından dile getirilen bu düşünce meclisin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. 132 milletvekili tarafından verilen bir önerge ile sadece mübadele ve imar işleriyle ilgilenecek bir vekâletin kurulmasını teklif etmişlerdir. Sadece bu işlerle alakalı bir vekil bulunmadıkça bu işlerle ciddi bir şekilde ilgilenilmiş olunmayacağı savunulmuştur.

Buna karşılık hükümetin yapmış olduğu teklif ise, İcra Vekilleri Riyasetine bağlı olmak üzere kurulacak bir Müdüriyeti Umumiye ile bu işin yürütülmesi yönünde olmuştur. İcra Vekilleri Reisi Ali Fethi Bey, yapmış olduğu konuşmada; Yeni bir vekâlet kurulacak olursa, halen var olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti gibi bir vekâlet kurulmuş olacağını, zaten Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin de taşrada birçok memurlarının, Sıhhiye müdürlerinin bulunduğunu bu işin bunlara bırakılacak olursa şimdiye kadar olduğu gibi bu işi daha etkili bir surette yürütemeyecekleri düşüncesinde olduklarını belirtir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bu işler için doğrudan doğruya valilerle ve gerekli olan askeri makamlarla bağlantı kurduğunu, Ancak valilerin bu işleri, bu iş ile görevlendirilmiş sıhhiye müdürlerine havale ettiklerini ve bu işlerle sürekli olarak sıhhiye müdürlerinin ilgilendiklerini belirtir. Halbuki bu öyle bir iştirak ki bunun altından tek başlarına sıhhiye müdürlerinin çıkmasının mümkün olmadığı, buna valisi, polisi, jandarması kısacası tüm bakanlıkların katkıda bulunmasıyla ancak kıyılarıımıza dökülecek olan;

---

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: I, C. I, Ankara, Tarihsiz, s. 427.

beş yüz bin Türk ve İslam muhacirinin açlıktan ve sefaletten ve diğer her türlü felaketten korunmasının mümkün olabileceğini savunur⁶⁸.

Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti mübadele ile ilgili çalışmaları sonuçlandırmak için birtakım yetkiler istemiştir. Bu konuda da Ali Fethi Bey, bu gibi önemli işlerin yürütülebilmesi için çok büyük yetkilere sahip olmasını gerekli olduğunu fakat herhangi bir vekâletin bu yetkilerle donatılarak bu vekilin başka bir vekile emir vermesi, tebligatta bulunmasının veya bir vekâletin sorumluluğu altında bulunan bir memurun başka bir vekil tarafından görevinden alınması veya atanmasının devlet yönetimi açısından uygun olmayacağı, bu yüzden başbakana bağlı bir Müdüriyet-i Umumiyenin kurulmasının daha uygun bulduklarını söylemiştir. Bu Müdüriyet-i Umumiye bu işlerle ilgilenmek için birtakım şubeler oluşturacak ve bu şubelere İktisat Vekili tarafından diğer vekillerin de güvenini kazanmış güvenilir kimseler atanarak bu işler yürütülecektir⁶⁹.

Bunlara cevap mahiyetinde Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey, “...Hiç şüphesiz ki savaş esnasında askeri işler fevkalade önemli bir iştir. Askeri işlerin başında bulunan Müdafaa-i Milliye Vekili her tarafa emir vermek ve hatta kendine bağlı olmayan valilerle haberleşmek ve onlara emir vermek yetkisine sahiptir. İşte şimdi tıpkı buna yakın bir hâl hasıl oluyor. Seferberlik ve savaş olağanüstü bir hal ise iskân ve imar da fevkalâde bir haldir... Bu noktadan hareketle şimdi hukukî esaslarımızın dışına çıkmadan mevcut vekâletlere bir görev vermeden doğrudan doğruya müstakil bir vekâlet tarafından idare edilmesinde büyük menfaatler bulunmaktadır.” fikrini savunmuştur⁷⁰.

Yapılan görüşmeler sonucunda vekâlet kurulması fikri ağır basmış neticede meclise 12 Eylül 1339 tarihinde verilen Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmasına dair kanun teklifi 13 teşrinievvel (ekim) 1339 tarih ve 352 no’lu kanun ile kabul edilmiştir⁷¹. Vekâletin kurulmasından sonra Vekâlete getirilecek vekil için seçimler 20 Ekim 1339 tarihinde 165 milletvekilinin katılımı ile yapılmıştır. Seçim neticesinde de İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey 158 oyla İmar İskân ve Mübadele Vekili olarak

⁶⁸ A.g.e., Devre: II, İctima: I, C. II, Ankara, Tarihsiz, s. 648 - 649.

⁶⁹ Aynı yerde.

⁷⁰ A.g.e., s. 651.

⁷¹ Düstur, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s. 165.

seçilmişken,⁷² seçime giren diğer adaylar Bursa milletvekili Necati Bey ile Kastamonu milletvekili Ahmed Mahir Efendi l' er oy almışlardır⁷³.

Mübadele İmar ve İskân Kanunu için 1 Kasım 1339 tarihinde yapılan görüşmelerde Vekâletin çalışmalarını yönlendireceği alanlar tartışma konusu olmuştur⁷⁴. Kanunun esbab-ı mucibesinde; Lozan Antlaşması gereğince mübadele suretiyle yurdumuza gelecek yarım milyon Türk'ün hayat ve geleceğini ve memlekete ulaşmaları anından itibaren faydalı bir unsur haline gelmelerini sağlama gibi önemli bir görevi yerine getirmek ve diğer taraftan düşman saldırıları karşısında manevi ve maddi yönde perişan bir duruma gelmiş olan halkın içerisinde bulunduğu durumdan kurtaracak çalışmaları yapacak Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulması ön görüldüğü vurgulanmıştır⁷⁵.

Karesi Milletvekili Vehbi Bey, kanuna bir bütün olarak bakıldığında, kanunun hazırlanmasında hakim olan ruhun yalnız mübadele meselesi olduğu, fakat meselenin sadece beş yüz bin kişinin iskânı olmadığını, açıkta milyonlarca kişinin bulunduğunu, bu kanunun maddeleri tespit edilirken bilhassa Polatlı'dan İzmir'e kadar açıkta kalan halkın iskân şeklinin düşünülerek, bunların refaha kavuşturulma işinin dikkate alınması gerektiğini vurgular⁷⁶.

Özellikle Şark mültecilerine dair yapılacak bir düzenlemenin açık bir şekilde kanunda gösterilmemiş olması da eleştiri konusu olmuştur. Bayezid Milletvekili Şefik Bey, kanun tasarısının birinci maddesine dayanarak, iskân ve iaşenin sadece mübadeleye tabi olan göçmenlere hasredilmiş olmasından şikâyet edilmektedir.

“Memleketin gayet ağır ve büyük bir felaket karşısında olduğunu da unutmayalım. Vekâlet bugün için değildir. Birkaç sene ve belki ebediyen devam edeceği şüphesizdir. Binaenaleyh bugün ‘Vilâyet-ı Şarkiyemizin’ ahalisinden bir kısm-ı mühimmenin buldukları muhitlerde başını sokacak bir kulübe bile

---

⁷² Mustafa Necati'nin Vekil olarak yaptıkları çalışmalar için bkz: Kemal Arı, *A.g.e.*, s. Çeşitli sayfalar; Kemal Arı, “Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye’de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu, 9 - 11 Mayıs 1991), Ankara, 1991, s. 44 - 57; Mesut Çapa, “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu, 9 - 11 Mayıs 1991), Ankara, 1991, s. 58 - 70.

⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: I, C. II, s. 826; *Hâkimiyeti Milliye*, 21 Teşrinievvel 1923.

⁷⁴ Kabul edilen *Mübadele, imar ve İskân Kanununu* için bkz. Ek: I.

⁷⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: I, C. III, Ankara, 1975, s. 161.

⁷⁶ *A.g.e.*, s. 163.

bulamadıklarından... dolayı gidememişler ve buldukları mahallerde kalmışlardır. Eğer bunlar için imar ve iskân hususu Mübadele Vekâletince nazarı dikkate alınmayacak olursa bunlar ilelebet gidemezler. Bundan başka memleketimizde birtakım göçebelerimiz vardır ki, o kadar hali yerlerimiz dururken bunlar yersiz yurtsuz gezip duruyorlar. Bu Vekâlet bunlara da vâz-ıulyed olmalıdır (el koymalı) ve bunun ne şekilde olacağı maddede gösterilmelidir”⁷⁷.

Kütahya milletvekili Ragıb Bey ise, Türkiye’de bulunan köylerin dağınlığından şikâyet ederek köylerin bu durumunun asayiş ve eğitim açısından doğurmuş olduğu sorunları dile getirmiştir. Gelecek olan bu muhacirlerin büyük kısmının rençper olması dolayısıyla bunların yerleştirilmesinde vekâletin bu dağınlığı ortadan kaldıracak şekilde bir düzenlemeye gitmesini ve kurulacak köylerin en az yüz haneden aşağı olmaması gerektiğini savunmuştur. Ragıb Bey, “*Anadolu’da Hükümet şimdiye kadar hiç bir köy siyaseti takip etmemiştir, takip etmemiş değil, hayalinden bile geçirmemiştir. Hâlbuki köy, Türkiye Devleti için esastır. Köylerin bugünkü şerait dâhilinde hiçbir vakit terakkiye doğru bir hatve (adım) atmalarına imkân yoktur. Çünkü iki evle bir köy burada, iki saat ilerde beş çadır, beş saat ötede yirmi haneli; işte bu şerait bu köylerde ne maarifin, ne fûnun-u cedîdenin (yeni fenler) tamimi (yaygınlaştırma) katiyen kabil değildir”⁷⁸ sözleriyle dağılık nüfus meselesini halletmek için ortaya çıkan bu fırsatın kaçırılmamasına dikkat çekmiştir.*

Mübadele İmar ve İskân Vekili Necati Bey yapılan bu eleştiriler karşısında; Mübadeleye tabi olan ahalinin bir taraftan ülkemize gelirken çok miktarda mübadilin de gelmek için müracaatta bulunduğundan, acilen bunların yerleştirilmesi ve refahlarının sağlanmasına yönelik işlere öncelik verilmesi gerektiğini belirtir. Bu nedenle kanun hazırlanırken öncelik mübadillere verilmiştir. Ayrıca kanunun dördüncü maddesinde, şimdiye kadar iskân ve aşair işleriyle ilgilenmekte olan dairenin tüm görevleri de İmar ve İskân Vekâletine devrolunduğu vurgulanarak yapılan eleştirilerin haksızlığı vurgulanmıştır. Sadece, şu anda bütçeden kaynaklanan zorluklar yüzünden vekâletin öncelikli olarak mübadillere ait işleri ele alacağı, sürekli olarak diğer taraflardan gelen

---

⁷⁷ A.g.e., s. 165.

⁷⁸ A.g.e., s. 168.

göçmenlerle alakalı işlere ancak mübadillere ait işler sonuçlandırıldıktan sonra bakılacağı söylenmiştir⁷⁹.

c - Teşkilat Yapısı ve Çalışma Yöntemi

Vekâletin kurulmasından sonra 8 Teşrinisani (kasım) 1339 tarih ve 368 no'lu kanun ile vekâletin görevleri ve yetkileri belirlenmiştir⁸⁰. 29 Teşrinisani 1339 tarih ve 53 numaralı kanunla da vekâletin üzerine yüklenen görevleri yerine getirebilmesi amacıyla gerekli olan teşkilat, vilayet ve kaza merkezlerinde vali ile kaymakamların başkanlığında birer iskân ve imar komisyonu kurulması ile sağlanmıştır. Vekâlet, ihtiyaç duyulan yerlerde bu komisyonları mahalli yerlerde, idari ve belediye azalarından veya ihtiyaç durumuna göre gerekli olan görevlilerden teşkil edebilecektir.

Kurulmuş olan vilâyet komisyonları vekâlete bağlanırken, kaza komisyonları da vilâyetlere bağlanmıştır. Komisyonların almış oldukları kararlar mıntika müdürlerinin yetkisi dahilinde ise hemen, vekâletin iznini gerektiren kararlar ise Vekâletin izni alındıktan sonra yürürlüğe konulması hükme bağlanmıştır.

İskân müfettişlerinden başka mülkiye, maliye ve sıhhiye müfettişleri de gerektiği zaman komisyonların yaptıkları çalışmalarını denetleme yetkisine sahiptir⁸¹.

Vekâlet yapacağı işleri tam anlamı ile yerine getirebilmesi için çok geniş yetkilerle donatılmıştır. İhtiyaç halinde tüm terk edilmiş taşınır, taşınmaz mallar vekâletin emrine bırakılmıştır. Vekâlet bu malları muhacirlere ve savaşta evleri düşman tarafından tahrip edilerek yakılan ihtiyaç sahiplerine verme yetkisine sahiptir. Vekâlet bu mallar üzerinde kiralama veya değişik yollarla tasarruf hakkı bulunanları tahliye etme ile yetkili kılınmıştır. Bu tahliyede kiralama sözleşmesinin feshinden dolayı kaynaklanan zararlar Maliye Vekâletince karşılanacaktı. Bu zararın oranı Mübadele İmar ve İskân Vekâletince mahallin en büyük idari memurun denetimi altında atadığı iki üye ile belediyenin atamış olduğu iki bilirkişiden kurulan bir komisyon tarafından karara

---

⁷⁹ *A.g.e.*, s. 171.

⁸⁰ *Düstur*, V, s. 165 - 167. Adı geçen kanunun maddeleri için bkz. Ek: I; Bu kanunun sekizinci maddesinin tefsiri için bkz. *Düstur*, VI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 215. Değişikliğin içeriği için bkz. Ek: I.

⁸¹ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 20.

bağlanacaktı. Bu komisyonunun almış olduğu kararlar bir üst mahkemeye götürülemezdi⁸².

Vekâletin çalışmaları için gerekli olan kaynak devlet bütçesinden karşılanacaktı. Ülke, 10 iskân mıntikasına ayrılmıştır. Vekâletin kendisine has bir teşkilatı olup teşkilat için gerekli olan kadro devşirme yoluyla başka kurumlarda çalışan memur ve emeklilerden karşılanmıştır. Mıntika müdürlerine çok geniş yetkiler verilmiş olup diğer tüm devlet kurumları iskân ve imar işlerinde vekâlete yardıma mecbur tutulmuştur. Burada çalışan kadronun ihtisas sahibi kimselerden atanmasını gerçekleştirmek amacıyla daha önceden çalıştıkları kurumlarla ilişkisi kesilmeden göreve atanabilmeleri sağlanmıştır. Fakat bu uygulama burada çalışanların zihinlerinde bu vekâletin geçici olduğu düşüncesini uyandırdığından, yaptıkları işi tam anlamıyla benimsemeyip verimli bir şekilde çalışmalarına mani olduğu gibi, gözleri sürekli olarak dışarıda olmuş, bu olumsuzluk kurumda çalışan diğer memurlara da yansımıştır⁸³. Ayrıca barıştan sonra bütün devlet kurumları iş yoğunluğu yönünden yüklü olduklarından iskân işlerinde diğer vekâletlere bağlı memurların çalışmalarından yararlanma imkânı arzu edilen noktadan çok uzak olmuştur. Vekâlet ait teşkilatın her tarafta bulunmaması bu dönemdeki iskân işlerindeki başarısızlığın diğer bir sebebidir⁸⁴.

Yunanistan'ın uygulamış olduğu baskı nedeni ile çok sayıda mübadilin kış şartlarında Türkiye'ye gelmiş olması⁸⁵, savaştan yeni çıkmış olan Türkiye'nin iskân için gerekli olan iyi bir planlamayı yapamaması, mübadillerin getirilip yerleştirilmesi ve üretici bir hale getirilmesi gibi masraflı bir işi, herhangi bir dış yardımdan yoksun olarak kendi imkânlarıyla yapmaya çalışması, mübadilleri yerleştireceği yerleşim yerlerinin tahrip edilmiş olması gibi nedenler iskân işlerinde birçok olumsuzluğun yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde önceden hazırlanan belirli bir planlamadan ziyade, Yunanistan'dan gemilere bindirildikten sonra uğraşları, uyguladıkları tarım şekilleri ve yetiştirdikleri ürünler ile ilgili bilgiler tespit

---

⁸² Bkz. Ek: I.

⁸³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C.XI, 1975, s. 52.

⁸⁴ *İskân Tarihçesi*, s. 25; Kemal Arı, "1923 Türk - Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler' ", s. 106 - 111.

⁸⁵ Bazı kaynaklar ilk aşamada gelenlerin sayısını 80 bin göstermektedir. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler" *Bellekten*, XXXVIII/148 (1973), s. 488.

edilerek yerleştirilecekleri alanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Gelenlerin büyük kısmı iklim ve toprak olarak geldikleri yerlere benzerlik göstermesi açısından daha çok Trakya'ya yerleşmek istemişlerse de özellikle ttnclkle uğraşanlar Samsun bölgesine yerleřtirilmiřtir⁸⁶.

Mustafa Necati'nin etkisiyle, vekâlet, iskân işlerinde milli menfaatlere önem vererek elinden geldiğince yerli hammadde ve teşkilatla yürütmeye çalışmıştır. Göçmenlerin taşınması için gerekli olan gemiler Seyr-i Sefain İdaresi ile anlaşma yoluna gidilerek paranın yurt dışına çıkması nlenmiřtir⁸⁷. Ayrıca onarım işlerinde ve yeni köylerin kurulmasında özellikle yerli kereste kullanılmıştır.

d - İskân Vekâletinin Faaliyetleri

13 Ekim 1923 yılında kurulmuş olan Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasından sonra vekil seçilen İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey bu görevine 6 Mart 1924 tarihinde Adliye Vekili oluncaya kadar sürdürmüştür. Bu görevde yaklaşık beş ay kadar görev yaptıktan sonra görevi bu tarihte yine İzmir milletvekili Celal (Bayar) Bey'e devir etmiştir. Celal Bey bu görevi yaklaşık bir ay yürüttükten sonra görevi Bursa milletvekili Refet Bey'e devretmiştir. Refet Beyde altı yedi ay bu görevi yaptıktan sonra Büyük Millet Meclisi Reis Vekilliğine seçilmesinden dolayı Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden istifa etmiřtir⁸⁸. Yerine Vekâletin işlerini vekleten yürütmek üzere Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey atanmıřtır⁸⁹. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti TBMM'de önemli tartışmalara sebebiyet verdikten sonra 11 Aralık 1924 tarih ve 529 no'lu kanunla lağvedilerek yaptığı işler Dahiliye Vekletinde bir Umumi Müdürlük kurulmasıyla devretmiştir.⁹⁰

Özellikle mübadeleden kaynaklanacak göçmen işleri için kurulmuş olan bu Mübadele İmar ve İskân Vekâleti zamanında mübadele anlaşması ile Türk ve Yunan

⁸⁶ Mesut apa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Atatürk Yolu*, II/5 (Mayıs 1990), s. 69.

⁸⁷ Kemal Arı, "1923 Türk - Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler", DE, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1988, s. 90 - 91.

⁸⁸ Mesut apa, *a.g.m.*, s. 60.

⁸⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. X, 1975, s. 19.

⁹⁰ *Dstr*, XXXI, nc Tertip, Ankara 1950, s. 18.

tarafı kurdukları ulusal devletlerinin bir gereği olarak gerekli gördükleri nüfusu homojenleştirme hedeflerini gerçekleştirmek için, ortaya çıkan birtakım sorunlara karşın, göçü devam ettirmişlerdir⁹¹. Mübadele antlaşmasına göre gelen mübadiller Rumların terk ettiği yerlere yerleştirileceklerdi. Bu yüzden mübadil çiftçiler Anadolu'da çeşitli köylere dağıtılmışlarken genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilmemişlerdir. Mübadele İmar ve İskân Kanunu görüşmeleri sırasında Van milletvekili Hakkı Bey Van'da mübadeleye tabi olan ahalinin yerleşmesi için belirlenmiş bir yer var mıdır? sorusuna Necati Bey “...*Böyle harap ve uzak mıntikalara bu gelen muhacirini göndermek tabiidir ki muvafik olamaz. Biz muhacirini iskân edeceğiz, müstahsil bir vaziyete sokacağız. Esasen Van'da bina bulunmazken biz oraya muhacir gönderip iskân edemeyiz*”⁹² demiştir.

Muhacirler özellikle Samsun yöresi ile Batı Anadolu'da Rumların terk ettiği yerlere yerleştirilmişlerse de buralarda barınma adına bir şey kalmamıştı. Bu yüzden Hükümet buralarda örnek köyler inşa etmeyi planladı. Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, bu alanda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verirken, terkedilmiş beş bin evin tamir edildiğini, bir Pontus devleti kurmak amacıyla isyanların eksik olmaması yüzünden tahrip edilmiş olan Samsun ve civarında 15, Türkiye genelinde ise 27 tane örnek köyün inşa edileceğini söylemiştir. Fakat Türkiye genelinde her biri 50 ev, bir mektep ve bir camiden oluşan 14 köy ancak tamamlanabilmiştir⁹³.

Herkes bu mallarda bir sıfat ile hak iddiasında bulunduğundan, bu malların tahliyesi için kabul edilen metot idari açıdan tatbikatta büyük engellerle karşılaşılıyordu. İskân mıntıklarının tespiti uzun araştırma ve incelemelere dayanması gerekirken, şartlardan kaynaklanan zorunluluklar ve acele edilmek zorunda kalınması yüzünden bir planlamadan uzak kısa bir surede tespit edilmişti. Mübadil gayrimüslimlerce terk edilen yerlerdeki yapılar tahribe uğramış, mevcut olan binalar Balkan muhacirleri, harikzedeler, memur ve zabıtlar tarafından işgal edilmiş olduğundan kısa aralıklarla büyük kitleler halinde gelen mübadillerin iskânlarında büyük zorluklar ortaya çıkmıştır. Balkan savaşlarından sonra göç edip gelenler mübadele sureti ile gelen köylüsünden hatta aile bireylerinden uzak düşünce, bir araya gelmek için yerleştirildikleri yerleri terk

⁹¹ Mesut Çapa, *a.g.m.*, s. 49.

⁹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: I, C. III, s. 206.

⁹³ Nedim İpek, “Göçmen Köylere Dair”, s. 339.

ediyorlardı. Ülkenin savunması dikkate alınarak düzenlenmiş olan mıntika düzeni bu yüzden uygulamada başarı sağlayamamıştı. İşte bütün bu sebep ve zorlamaların tesiriyledir ki Mübadele, İmar ve İskân Kanununun kapsadığı hükümler başarılı olamamıştır⁹⁴.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve arkasından Türk Kurtuluş Savaşı gibi büyük olaylar atlattıktan sonra tarihinin en büyü kitlesel göçlerinden biri ile karşı karşıya kalıp bu yükü sadece kendi kaynakları ile düzenlemek zorunda kalınan bu dönem için Ömer Lütfi Barkan, “*Daimî harp gaileleri içinde bunalmış, idaresiz ve geri bir memlekette başıboş ve yardımsız bırakılan veya cahilane bir idare ile, fena tatbik edilmiş olan bir iskân işi, Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde tahrib edici tesirler doğurmuştur... Bu bozgun ve göç facialarının insan zayıatı ve iktisadi tahrip bakımından yarattığı boşluk yanında, manevî sahalarda açtığı yaralar da, daha az ehemmiyetsiz değildir*”⁹⁵ derken, Kemal Arı, “...terkedilmiş malların, mübadele göçmenlerinin taşınmaları, beslenmeleri, yerleştirilmeleri ve üretici insanlar durumuna getirilmeleri gibi pek çetin ve zor bir işin başarılmasında kullanılması ve yeni pek çok sorunların; yolsuzluğun, suistimalin, plansızlığın ve koordinasyonsuzluğun görüldüğü bir evre olmuştur”⁹⁶ demektedir. Cevat Geray ise bu dönemin değerlendirmesini yaparken işlerin bir plan doğrultusunda yapılmamasından şikayet etmektedir. Bu durum için; “*olaylar çıktıkça ve zorlandıkça tedbir alınması yoluna gidilmiştir*” şeklinde değerlendirmektedir⁹⁷.

2 – Mübadele ve İskân Vekâletinin Görevine Son Verilmesi ve

---

⁹⁴ *İskân Tarihçesi*, s. 16.

⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Muhacir İskân İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, I/4 (Ekim 1948 - Temmuz 1949), s. 204 - 223.

⁹⁶ Kemal Arı, “1923 Türk - Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emval- i Metruke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, s. 630.

⁹⁷ Cevat Geray, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, III/4 (Aralık 1970), s. 22.

Yetkilerinin Dahiliye Vekâletine Devredilmesi

Daha çok mübadil göçmenlerle ilgili işleri yürütmek amacıyla kurulmuş olan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti arzu edilen çalışmaları yapamamıştı. Bu durum mecliste şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yakın isimler tarafından Vekâlet çok şiddetli eleştiriler almıştır.⁹⁸ Hükümet 5 Kasım 1340 tarihinde TBMM'ye Mübadele Vekâletinin bir Umumi Müdürlüğe dönüştürülmesi için bir kanun layihası vermiştir⁹⁹. Sunmuş olduğu kanun teklifinin esbab-ı mucibesinde, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti görevini yaparken idaresi altında çalışanların Vekâlete bağlılık noktasındaki vaziyetleri ve idari emir verme yetkisi noktasında ortaya çıkan sorunlar vurgulanmıştır. Değişik iskân mıntıklarında Vekâlete ait işleri yapmakla görevlendirilip idari açıdan diğer Vekâletlere bağlı memurların çalışmaları, ilgili Vekâletlerin azami yardım ve gayretine rağmen görevlerin temelde iç içe geçmesi yüzünden karşılaştıkları zorlukların artmasından dolayı, olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak, iskân işlerinin verimli çalışmasını mümkün kılmak, bu çalışmalarda mülki reisleri doğrudan doğruya görevlendirebilecek ve yapılacak işlerin durumuna ve yerin özelliğine göre hareket edebilecek yeni bir yapılmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁰.

Ertuğrul Mebusu Doktor Fikret Bey verdiği kanun teklifinde; iskân işlerini daha çok mülki memur reisleri ve inzibatiye tarafından yerine getirildiği için bu teşkilatın, bu kadar bir kadro ile gereksiz harcamalara neden olduğundan, ortadan kaldırılmasını istemiştir¹⁰¹.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Beyin kanun teklifinde ise; bu işe ayrılan paranın büyük bir kısmının memur giderlerine harcandığı, fakat asıl işi yapanların mülki memurlar olduğuna dikkat çekildikten sonra artık mübadelenin de sona ermesi ile Vekâlete gerek kalmadığı, Vekâletin lâğvı, bu görevi yapmak üzere Dâhiliye Vekâleti bünyesinde görev yapacak bir muhacir müdüriyetinin kurulması teklif edilmiştir¹⁰².

---

⁹⁸ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler (1924 - 1930)*, Ankara, 1972, s. 68 - 71; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. X, s. 24.

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 47.

¹⁰¹ *Aynı yerde*.

¹⁰² *A.g.e.*, s. 48.

Görüşmelerde Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey yaptığı konuşmada, daha önce kabul edilen İskân kanununun “*sakat*” bir şekilde kabul edilip bu yanlışlıkta şimdi de ısrar edildiğini, kurulacak yeni teşkilatın da yine eksik bir anlayışla temellerinin atıldığını ileri sürmüştür. Yeni düzenleme ile iskân işinin kaymakam ve mülki reisler tarafından yürütüleceğini, fakat bunların sahip olduğu iş yoğunluğu dolayısıyla iskân işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin imkânsız olacağını vurgulamıştır. Ülkenin en önemli meselelerinden olan imar işlerinin bu görevlilere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu, bu görevlilerin bu işleri yürütmek için bu konu ile ilgili herhangi bir ihtisasları olmadığını, bu göreve atanacakların bu alanda becerikli ve ihtisas sahibi kimselerden olması gerektiğini belirtmiştir. Çözüm olarak kurulacak vekâletin ilmi ve fenni bir yapı üzerinde temellerinin atılması ve bu işle ilgilenecek görevlilerin ulaşım, iaşe, yerleştirme gibi muhacirlere ait işler için eğitim almış kimselerden atanması gerektiğini dile getirmiştir¹⁰³.

İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey ise, tüm büyük devletlerin bir muhaceret siyaseti olduğunu, bu işle alakalı bağımsız teşkilatları ve ilmi olarak belirlenen yöntemler kullandıkları, muhaceret işinin bir ilim ve ihtisas meselesi olup bunun için başlı başına bir siyasetle takip edilmesinin zorunluluğunu vurgular. İşlerin iyi gitmemesinden şikâyetle bu vekâletin ortadan kaldırılarak bu işlerin Dâhiliye Vekâletine verilmesinin çözüm olmayıp, bunun sakat bir düşünce olduğunu iddia eder. İskân alanında yapılacak işler çok fazlayken, bu işleri daha da yoğun olan başka bir bakanlığa devrinin sakıncalarını dile getirir. Ayrıca mübadeleden kaynaklanan işlerin bitmesiyle iskân işinin bitmeyeceğini, bu meselenin birkaç senelik bir mesele olmayıp dışardan gelecek Türklerin Anadolu'nun boş yerlerine yerleştirilmesi, bunların üretici bir hale getirmesi işinin Türkiye'nin yarınlarını meşgul edecek önemde bir mesele olduğunu belirtir. Verimli bir iskân politikasının oturtulabilmesi için Anadolu'nun iklim iklim, diyar diyar araştırılıp iklim ve topraklarının özelliklerinin tespit edilerek gelecek olanların geçimlerini ne ile sağlıyorlarsa, ona göre yerleştirilmesinin gereğini savunarak bu işin sürekli değişikliğe uğrayan bir teşkilat ile değil sürekliliği olan ve bağımsız bir

---

¹⁰³ *A.g.e.*, s. 52 - 53.

teşkilatla mümkün olabileceğini belirtir.¹⁰⁴ Hamdullah Suphi Bey, bu kanunun kabul edilmemesi için bir teklif verirse de bu kabul edilmez.

Kanun görüşmelerinde Dâhiliye Vekili Recep Bey eleştirilere karşılık olarak yapmış olduğu konuşmada bu bakanlığın niçin ortadan kaldırılarak kendi bakanlığına devir edildiğine dair söylediği şu sözler anlamlıdır;

*“...Kanunlara baktım, buna ait vazaiife (görev) baktım; mübadele meselesi bitmiş, artık muhacir namı altındaki vatandaş kitlesi, öteden beri bu memlekette mevcut olan vatandaşlara karışmış, hepsi müsavi (eşit) hak sahibi olmuş olan bir kısma ait vazifeleri niçin bundan sonra bir daireye, bir müdüriyete bırakalım, bundan sonra muhacirler yerli olmuştur. Yerli işleriyle nasıl meşgul isek ve bu yerliler nasıl ahkâma (hüküm) tabi ise öyle olsun. Maliye, emval-i metruke işleriyle meşgul olsun, Sıhhiye Vekâleti muhacirlerin sıhhati ile meşgul olsun; böyle bir arzu bendenize geldi ve böyle bir kanun yapılmak lâzımdır. Vazaiifi Umumiye tefrik (ayırma) cihetini düşündüm. ...Mesele derindir ve esaslı tetkikata (inceleme) arz-ı ihtiyaç eder. Keyfemâyeşa (gelişigüzel) iyi olmayarak yapılacak tedbirler ve teklif edilecek lâyhalar memlekete zarar getirebilir. Onun için tatkikatımı tamik edeceğim (derinleştirme) ve eğer bu kabil-i tetkik (araştırılabilir) ise ve ne miktarda kabil-i tefrik (seçilebilir) ise huzur-u âlinize gelip arz edeceğim. Ve bu söylediğim esasları kabil-i tatbik (uygulanabilir) bulursam huzur-u âlinize gelip şunu şuraya, bunu buraya verin diyeceğim. Kavi (kuvvetli) bir surette itimadım vardır ki bu vazaiif esas itibariyle kabil-i tefriktir, fakat hangi vazifenin ne mikyasta nereye verileceğine dair şimdiye kadar tebellür etmiş (aydınlanmış) bir kanaatim yoktur.”*¹⁰⁵

Sivas Milletvekili Muammer Bey, kanun görüşmelerinde Dâhiliye Encümeninde yapılan görüşmeler doğrultusunda imar ile iskânı birbirinden ayırma sebeplerini sayarken;

İskân edilecek olanların sadece mübadil olarak gelecek olanlar olmayıp şark vilayetlerimizin tümünde savaştan kaynaklanan çöküşü dile getirdikten sonra “onların içerisinde askerlikle bu memlekete birçok fedakârlık etmiş adamlar vardır. Onların evleri yoktur. Onları da iskân edeceğiz” demiştir. Aynı durum garp vilayetlerimiz için

---

¹⁰⁴ A.g.e., s. 56.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 60.

de geçerli olduğundan İskân Müdüriyet-i Umumiyesinin açıkta ve çıplak kalan bütün halkı toplayıp iskân etmesi amacıyla böyle bir değişiklik istediklerini belirtir. Niçin bakanlığı ortadan kaldırılarak böyle yeni bir teşkilat kurduklarını ise, hayal ile işlerinin olmadığını ellerindeki paranın miktarına göre böyle bir teşkilat kurma zorunda olduklarını, isteminin yapmak demek olmayacağını, arzunun başka yapmanın başka olduğunu belirtmiştir¹⁰⁶.

Daha sonra tekrar söz alan Dâhiliye Vekili Recep Peker, “...Müdüriyet-i Umumiyenin teşkili ve eski vekâletin ilgasından maksat olan gaye-i asli(asıl gaye), şimdi mevcut olan ve kâfi (yeterli) derecede işlemeyen cihazın daha işler, daha gıcirtısız bir surette daha nafi (yararlı) bir netice-i fiiliye tevlit edecek (doğurma) bir surette meydana getirilmesinden ibarettir. Dâhiliye Vekâletinin teklif ettiği şey... bundan ibarettir”¹⁰⁷ demiştir.

Görüşmelerde teşkilatın kadrosu da tartışma konusu olmuştur. Recep Bey yapacağı değişiklikler hakkında; “... Tenzil (azaltmak) istiyorum, niçin efendiler? ...mübadele işleri bu vazifeyi görecek vekâletin uhdesinden kalktıktan sonra elyevm (halen) 1340 için kabul edilmiş olan kadroda toptan bir görüşle tenzil imkânı vardır ve sonra... cihet-i irtibat (bağlantı) değişmelidir. Halbuki siz bunu eski vekâletten kaldırdınız. Birçok arkadaşlar teşkilatı bilir, birçok mıntika teşkilatı, birçok vilayetler emrinde memurîn teşkilatı birbirlerine merbutiyeti (bağlılığı) takip ederek re’sen (doğrudan doğruya) Mübadele Vekâletine merbut olarak ifay-ı vazife (görevini yapma) ediyorlar. Halbuki bendeniz bunu kanunî bir şekilde istiyorum ki icap eden mıntikalarda icap eden yerlerde teşkilatı artık Dahiliye Vekâletinin vücud-u aslîsine (var olma sebebine), unsur-u aslisine (asıl elemanlarına) tamamıyla kabil-i imtizaç (uyuşabilir) olduğu bir şekl-i irtibat (bağlayarak) ile bunları işler bir sıraya koyalım, böyle yapmadığımız takdirde vekâleti lâfzi murat (kuruluş amacını) ortadan kaldırmış oluruz. Cihaz eski cihazdır, anasır (elemanlar) eski anasırdır. O zaman matlup (istenilen) olan faidesi istihsal (meydana getirme) edilemez.”

Yapılmak istenilen şey sadece memurların sayısını azaltmak değildir. Amaç; “...İmar İskân ve Mübadele halinde çalışan mekanizmanın o zamanki şekline ait ve

---

¹⁰⁶ A.g.e., s. 62.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 68.

vekâlete merbut (bağlı) bir silsile-i teşkilat (teşkilat zincir) teşkil eden ve anasır-ı umumiyesi eylem (halen) mevcut ve muteber (hatırı sayılır) bulunan bir kadro vardır. Ben bu vekâleti, müdüriyet-i umumiye teşkili (kurmak) suretiyle vazifeyi aldıktan sonra aynı cihet-i irtibatı muhafaza ederek üstümde tutamazdım. Tuttuğum takdirde Dâhiliye Vekâleti ile irtibattan maksut (amaç) olan fayda mürtefi oluyordu. Onun için ... elimde bulunan kadroyu tenzil etmek imkânını bulayım ...Meselâ umumî olarak arz edeyim ki bugün takriben 600 ile 700 arasında bulunan vekâlet memurîni bendenizin 1341 senesi için hazırladığım bütçede az çok tespit ettiğim kadroya göre 460 - 470'e kadar tenezzül edecektir(inecektir)... Mıntıkları ilga (kaldırma) edip cihet-i mülkiyeye merbut (bağlı) daireler halinde işi tedvir (çevirme) etmek ve her vilayete muhacir işlerini tedvire kâfi bir büro vermek. Diğer bir şekilde bu büroları tanzim (düzenleme) etmekle beraber eski mıntıkların müdürlerinin eski daireleri dahilinde muayyen (belirli) mıntıklarda muayyen adamlara yaptırmak”¹⁰⁸ olarak belirlenmiştir.

Bu dönemde iskân işlerinin bir güvenlik sorunu olarak algılanması da Dâhiliye Vekâletine bırakılmak istenmesinde etkili olmuştur. Özellikle dışardan gelenlerin kimlikleri ve ülkeye bir takım kişilerin sızmalarını önleyecek bir mekanizmaya duyulan ihtiyaç Dâhiliye Vekâletine devrinde belirleyici bir etkidir¹⁰⁹.

11 Aralık 1924 tarih ve 529 no'lu kanun ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak, görevleri Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı bir genel müdürlüğe devredilmesiyle, göçmen yerleştirme işleri yeni bir evreye girmiştir¹¹⁰. Bir süre sonra bu uygulamadan da vazgeçilerek bu işleri yürütmek için Şube Müdürlük seviyesinde yeniden yapılanmaya gidildi ve müdürlük Nüfus Genel Müdürlüğü'ne bağlandı. Dâhiliye Vekâletinin merkez teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanunda yapılan bir değişiklikle 19 Mayıs 1930 tarihinde Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü üç şubeden meydana gelip iskân işleri ile Birinci Şube ilgilenmiştir¹¹¹. Türkiye'de imar ve iskân işlerinin en hareketli olduğu bir dönemde bütün işlerin bu şube tarafından yürütülebileceği umuldu. 5 Temmuz 1934 tarihindeki değişiklikle yine sayı dört şubeye çıkarılarak Birinci ve İkinci Şube iskân ile

¹⁰⁸ A.g.e., s. 68 - 69.

¹⁰⁹ İskân tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası, Ankara, 1959, s. 84.

¹¹⁰ Düstur, VI, s. 18.

¹¹¹ Düstur, XI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1954, s. 228.

ilgili işlere bakmaya başlamıştır¹¹². Bu durum da iskân işleri 8 Kasım 1934'e kadar sahipsiz denilebilecek şekilde yürütülmeye çalışıldı. Bu tarihte 2510 Sayılı İskân Kanununun kabul edilmesiyle birlikte teşkilatta da yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Madde 42 – 43 ile ön görülen iskânın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gerek merkezde ve gerek vilayetlerde iskân çalışmalarını yürütecek bir iskân örgütüne ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü kabul edilen bu kanun ile Dâhiliye Vekâletine idari açıdan kültür işlerini de yürütmek için önemli ve kapsamlı görevler yükletilmiştir. Ülkede arzulanan “*dilde, ekimde, kanda birlik*” projesinin gerçekleştirilebilmesi ancak iskân öncesi büyük bir titizlikle yapılacak araştırma ve daha sonrasında da işlerin dikkatle takibini gerektirmekteydi. Ayrıca ülkenin nüfus ve alan açısından iskâna elverişli konumunun tespitinin de bir an önce yapılması zorunluydu. Mübadele işlerinin kesin bir şekilde tasfiyesi için kurulmuş olan bir iskân teşkilatı ile bu işleri yapmak mümkün değildi.

Dâhiliye vekilinin de onayı ile Nüfus İşleri Umum Müdürlüğüne bağlı olarak, ülkede gerekli olan çalışmaları yapacak iki yeni şube kurulmuştur. Bunlardan birisi merkezde yerleştirme işlerine bakarken diğer şubede kültür işlerine bakacaktır. Her iki şubede aynı servise bağlı olduğundan yerleştirme şubesine Birinci Şube, kültür şubesine de İkinci Şube adı verilmiştir.

Yerleştirme işlerine bakan Birinci Şubenin işi muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve göç ettirilenlerin yerlerinden kaldırılması ile başlamakta ve asıl yerlerine yerleştirilmesi ile son bulmaktaydı.

Yerleştirme işi geçici bir iş olarak görüldüğü için bu işle meşgul olan teşkilat da geçici olmuştur. Yerleştirme faaliyetinin kapsamı, yerleştirilecek toprağın durumuna, yerleştirilecek olanların az veya çokluğuna göre azalıp artabilen bir iştir. Bu yüzden bu işi yapacak olan teşkilatın da yapılacak işin özelliğine göre büyüyüp küçülebilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca yerleştirme işlemi birkaç yerde az veya çok yapılabildiğinden ve yerleri değişebildiğinden dolayı bu işle ilgilenecek teşkilatın sabit olmasından ziyade seyyar olması daha yararlı görülmüştür.

Bu iş özel bir ihtisas da gerektirdiğinden bu işle ilgilenecek uzman kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Dâhiliye Vekilinin de onayı ile ihtiyacı olan vilayetler için sayı en

---

¹¹² *A.g.e.*, XV, Üçüncü Tertip, Ankara 1955, s. 597.

az oranda tutularak seyyar bir kadro istenmiştir. Bu kadro uzman kişilerden meydana geleceği için bu kadronun oluşturulmasında var olan kanunlara bağlı kalınmadan tam bir serbestiyet içerisinde kurulması kabul edilmiştir.

Çünkü kanunun kabul edildiği tarihte vilayetlerde var olan iskân memurları ile ülkenin ihtiyaç duyduğu yerleştirme işlemlerinin tam anlamı ile başarılabilmesi mümkün görülmemekteydi. Bu yüzden oluşturulacak yeni kadrolarda Dâhiliye Vekilinin var olan kadrolarına kayıtlı, bağlı kalınmadan ülkenin bu yöndeki ihtiyaçlarına cevap verebilecek kaliteli kadrolar oluşturulması gerekiyordu. Vekiller Heyetine daimi kadroların dışında yerleştirme işlerinin yoğunluğuna göre geçici olmak şartıyla ücretli kadrolar kurma veya kaldırma yetkisi de tanınmıştır. Ayrıca daha önceden mübadele, harikzede, Şark mültecilerine ait işlerin tamamen tasfiyesi için geçici olarak çalıştırılan iskân memurlarından en fazla bir yıl için, ücretleri Dâhiliye Vekili maaş tasarruflarından veya iskân tahsisatlarından ödenmek üzere Vekiller Heyeti kararı ile tekrar çalıştırılabilmeleri kabul edilmiştir¹¹³.

Madde 44 - 48 ile il ve ilçelerde iskân işlerini yapacak olan yerleştirme teşkilatı, geçici olarak oluşturulan kadrosu ile birlikte buldukları yerin idari amirleri olan vali ve kaymakamların emrine verilmiştir. Bu yetkililere, teşkilatın yetersiz kaldığı yerlerde, diğer memurlardan yararlanabilme yetkisi de verilmiştir. İdari amirler bu işte çalışacak memurlar üzerinde tam anlamı ile bir denetim kurmalarını sağlamak için gerektiğinde para cezası ile cezalandırma yetkisi tanınmıştır.

Umumi Müfettişlik teşkilatının kurulmuş olduğu yerlerde yerleştirme ve kültür işlerinden birinci derecede Müfettişlik yetkili kılınmıştır¹¹⁴.

Bir yıl sonra iskân işlerinin idaresi Dâhiliye Vekâletinden de alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletine bağlanmıştır.

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kaldırıldığı tarihe kadar mübadil göçmenlerin ülkeye getirilme işlemleri tamamlanarak bitme noktasına gelmişti. Az bir kısmı dışındakiler, yerleştirilip mal - mülk sahibi yapılmıştı¹¹⁵. Vekâlet çalışma alanlarına çok zor ve kapsamlı işler almak mecburiyetinde kalmıştı. Bu kadar geniş ve kapsamlı işleri

---

¹¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara 1934, Ek Encümen Mazbatası No: 189, s. 18 - 19.

¹¹⁴ A.g.e., s. 19.

¹¹⁵ Kemal Arı, "1923 Türk - Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de ...", s. 656.

yapmak için elde yeterli bir kaynak olmadığı gibi, yeterli kaynağa sahip olsa bile bunu kullanma ve netice elde etmek için gerekli olan zamana da sahip değildi. Tam bir başarı elde etme imkanını elde edemeyen Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti çalışma sahasından çekilirken yerini Dâhiliye Vekâletine bırakmıştı. Bu durum Dâhiliye Vekâleti içinde bir emrivaki olduğundan iskân işlerini yapmak için kendisine uygun bir hareket tarzı takip etmekten çok daha önceden açılan yolda yürümekten başka esaslı tedbirler alamamıştır. Zor şartlar altında başlayan mübadele işlerinin emrivaki halinde yığıldığı meseleler ve meydana getirdiği sonuçlar o kadar kapsamlı idi ki bilhassa Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin geniş teşkilatı ortadan kaldırılıp, görmekte olduğu işler dar bir kadroya bırakıldıktan sonra istenilen neticenin alınması çok zor hatta imkansızdı¹¹⁶. 2510 Sayılı İskân Kanunu ile bir devlet politikası olarak tatbik edilen iskân çalışmalarında kapsam ve hedef açısından yeni açılımlara gidilmiştir.

3 – İskân İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine Devredilmesi

Hükümet, iskân işlerine tekrar önem vermesinden dolayı, 1934 senesinde 2510 sayılı İskân Kanunu kabul edilerek yeni bir iskân sistemi kurulmuş ve yeniden daha çok muhacir getirilmeye başlanmıştır. İskân teşkilatı hakkında hazırlanan bir lâyiha İcra Vekilleri Heyetine sevk edilmiştir. Bu Lâyihadaki esaslara göre iskân teşkilatı merkez ve vilayet olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Vilayet teşkilatları seyyar olacak ve İcra Vekilleri Heyetinin veya Dâhiliye Vekâletinin göstereceği yerlerde çalışacaklardır. Merkez ve vilayet teşkilatları yeni ve eski memurlardan alınacak uzman unsurlardan meydana gelecektir. Hükümet iskân teşkilatında çalışan mevcut memurları lüzum gördüğü zaman görevinden alabilecektir. Yeniden tayin edilecek memurların maaşları kabul edilebilir oranlarda tespit edilmiştir. Yeni İskân Kanununun uygulanmasını sağlamak amacıyla alınan tedbirler arasında özellikle memur teşkilatının önemi ortaya konulmuş ve alınacak memurlardaki özellikler ve her memurun görev ve sorumluluğunun dereceleri layihada belirgin bir şekilde belirtilmiştir. Atanması yeni

---

¹¹⁶ *İskân Tarihçesi*, s. 52.

yapılacak memurlardan görevlerinde ihmal, dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler, hükümetten hiçbir şey talep etme hakkına sahip olmadan görevlerinden alınabileceklerdir¹¹⁷.

2510 Sayılı İskân Kanunu çok iddialı ifadelerle hazırlanmış olmasına rağmen aradan kısa bir süre geçmeden uygulama ve teşkilatta yeni düzenlemelere gidilmiştir. Basında iskân işlerinin artmasından dolayı nüfus ve iskân işlerinin iki ayrı umumi müdürlük şeklinde yeniden teşkilatlandırılacağı yönünde haberler çıkmıştır.¹¹⁸ İskân işlerinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına verilmesi için Dâhiliye Bakanlığı teşkilat kanununda küçük bir değişiklik yapılması lazım geldiği, bu amaçla Dâhiliye Bakanlığının hazırlamış olduğu kanun projesinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının da düşüncesi sorulduktan sonra TBMM'ne sunulacağı belirtilir.¹¹⁹ İskân işlerinin Dâhiliye Bakanlığından alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlanması hakkında hazırlanan kanun projesine göre, var olan Nüfus Genel Direktörlüğünün tabiiyet ve nüfus şubelerinden başka şubeleri ve taşra teşkilatı kadroları ile birlikte yeni kurulacak olan İskân Genel Direktörlüğüne bağlanacaktır.¹²⁰

18 Kasım 1935 tarihinde yapılan meclis toplantısında İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve İskân işlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine devrine ve ayrı bütçe ile idare olunan bir İskân Umum Müdürlüğünün kurulmasına dair olan kanun lâyihasını Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı Refik Saydam'ın isteği ile acele olarak gündemine almıştır¹²¹. Kanun için yapılan görüşmelerde Dâhiliye Vekili Şükrü Bey böyle bir değişikliğin kapsam ve amacını şu şekilde ifade etmektedir;

“...Kanunun esbab-ı mucibesi muhacir işlerini ikiye ayırıp politika kısmı Dâhiliye de ve işin muaveneti içtimaiyeye (sosyal yardım) taalluk eden kısmını da Sıhhiye vekâletine vermekten ibarettir. İskân işinin nakil, iskân ve iaşe tarafları teknik itibar ile doğrudan doğruya Sıhhat Vekâletine taalluk ettiğinden dolayı Vekâlete devr ederek teknik yollardan yürümeği daha muvafık (uygun) bulduk. Tek ve müçtemi (toplu) muhacirler davası da yine politikaya taallük ettiğinden dolayı muhacirler müçtemi bir

¹¹⁷ *Hakimiyeti milliyeye*, 1 Temmuz 1934.

¹¹⁸ *Ulus*, 2 Ağustos 1935; *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1935.

¹¹⁹ *Ulus*, 2 İkteşrin 1935.

¹²⁰ *Ulus*, 7 Sontesrin 1935.

¹²¹ *Ayin Tarihi*, No: 24 (I. Kanun 1935), s. 32.

hâlde geldikleri takdirde heyet-i umumiyesi (toplu halde) birden kabul edileceği için keyfiyetten (durum) tabiatıyla (normal olarak) Dâhiliye Vekâleti haberdar olur. Ve nereye gideceğini bilir. Fakat tek başına gelecek bir mülteciyi Dâhiliye Vekâleti, nereden gelmiş, ne maksatla gelmiş, nereye yerleştirilecek bunu nereden bilsin. Bu, maksadı uzatmak için değil, bilâkis tarafeyn (tarafları) birbirini haberdar etsin içindir. ...Kanunu iki esasa ayırdık. Birinci kısmı doğrudan doğruya politika ve kültür işgal eder (meşgul etme). Buna ait işler Dâhiliye Vekâletine, diğer nakil, iskân, iaşe işi de Sıhhiye Vekâletine aittir.”¹²²

Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam ise kanundaki değişiklikler için;

“Bu kanun bu şekliyle geldiğinde eski kanunun hiçbir prensibi değiştirilmemiştir. Yapılmak istenilen şey, sadece, iç işlerini ilgilendiren işler Dâhiliye Vekâletine, sağlığa ait işler de Sıhhat Vekâletine bırakılmasından ibarettir”¹²³ demiştir.

Bu kanunun esbab-ı mucibesinde ise ;

Yer değiştiren göçmenlerin gerek sevk ve gerekse barınma sırasında toplu olarak bir arada bulunmaları yüzünden bulaşıcı hastalık ve salgınlara karşı daha korumasız bir durumdu bulunmaları hem kendileri için hem de içinde buldukları toplum için sağlık açısından sakıncalar doğurmaktaydı. Göçmenler için sağlık ve sosyal işler daha önemli bir noktaya geldiğinden bu işlerin Sıhhat ve İçtima Vekâletince yerine getirilmesine karar verilmiştir. Her ne kadar bu değişikliğin amacı sağlık ve sosyal yardım işleri olsa da bunlara göre daha önemsiz işlerin bunlardan ayrılması bir takım idari sıkıntılar ortaya çıkaracağından 1. madde ile iskân ve göçmenlere ait tüm işler Sıhhat ve İçtimai Vekâletine bırakılmıştır. 2. madde ile de bu teşkilatın üzerine oturtulacağı esaslar belirlenmiştir. Bağımsız bir bütçe ile İskân Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir¹²⁴.

18 Kasım 1935 tarihli toplantıda kanunla ilgili görüşmeler yapıldıktan sonra kabul edilmiştir¹²⁵. İskân işlerinin yeni kanunla Dâhiliye Vekâletinden ayrılmasından sonra İskân Genel Direktörlüğüne Bursa Sağlık Direktörü B. Cevdet atanmıştır. B.

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima: I, C. VI, Ankara, 1935, s. 77; *Ayin Tarihi*, I. Kanun 1935, s. 32 - 33.

¹²³ *A.g.e.*, Devre: V, İçtima: I, C. VI, s. 81.

¹²⁴ *A.g.e.*, s. 79.

¹²⁵ *Ulus*, 19 Sontesrin 1935; *Düstur*, XVII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955, s. 24; Kabul edilen kanun metni için bkz. Ek: II.

Cevat İstanbul'dan gelerek yeni görevinin başına geçmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İskân Genel Direktörlüğünün yeni kadrosunu oluşturmak için hemen hazırlıklara başlamıştır. Nüfus Genel Direktörlüğünün eski kadrosunda bulunan bazı memurların oluşturulacak yeni iskân kadrosu dışında kalmaları ihtimali göz önüne alınarak nüfus teşkilatında yeni tayin ve değişiklikler yapılmıştır¹²⁶.

İskân teşkilatına yönelik yeni düzenlemeler daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir. İskân Genel Direktörlüğü işlerinin teknik işler arasında yer alması yüzünden, bu teşkilatın kadrosu maaşlı memurlardan teşkil edilerek, çalışanlarının iskân işlerine bağlanıp işlerin daha verimli bir şekilde yürütülmesi planlanmıştır. Bu amaçla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İskân Genel Direktörlüğü, teşkilatının bakanlık teşkilat kanunu içine alınmasına karar vererek bir kanun projesi hazırlamıştır. Hazırlanan bu kanun projesine göre Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilatına ek olmak üzere, İskân Genel Direktörlüğü bütçesi İskân Dairesi İşleri adı altında Sağlık Bakanlığı bütçesi ve teşkilatı içinde yer alacaktır.

İhtisaslarından faydalanmak üzere mensup olduğu bakanlığın onayı ile yüksek tahsil görmüş diğer bakanlık memurları da iskân görevleri için tayin olunabileceklerdir. Bu şekilde tayin olunacakların bakanlıklarıyla meslekî açıdan ilişkileri ve hukukları devam edecektir. İskân işleri maaşlı memurlar ile masraf tertibinden ücret verilmek suretiyle alınacak memurlar ile yürütülecektir.

Bu projenin kanunlaşp yürürlüğe girmesi ile bir sene içerisinde ve sadece bir defaya mahsus olmak üzere İskân Dairesi Reisliğine, Fen Heyeti ve Hukuk İşleri Direktörlüklerine yüksek okul mezunları tayin olunacaktır.

Projeye bağlı olan kadroya göre İskân İşleri Dairesi merkez ve taşra olmak üzere iki kısma ayrılmıştır¹²⁷.

Bu dönemde iskâna yönelik yapılan çalışmalar sık sık eleştiri konusu olmuştur. Özellikle 24 Mayıs 1939 tarihli meclis oturumunda Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın bakanlığı ile ilgili işler hakkında bilgi verirken, iskân alanında yapılan çalışmalara çok kısa bir şekilde değinmesi eleştiri konusu olmuştur.

---

¹²⁶ *Ulus*, 29 Senteşrin 1935.

¹²⁷ *Ulus*, 5 Mart 1938.

Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, sayıları 19 bini bulan muhacir aile için henüz ev yapılmamış olmasını ve dışardan Türkiye'ye gelmek için zor şartlar altında bekleyen muhacirlerin ülkeye getirilememesini eleştirdikten sonra;

“...Sıhhiye vekâletine bağladığımız zaman, bize en modern kafa ile estetik bir ruhla değil, dinamik bir ruhla bu işi halletsin diye bağladık. Tahsisatımız yoktur, bu kadar işi nasıl yapacağız, diyen Sıhhiye vekâletinden dinamizm istiyoruz, yoksa bu kadar küçük bir hesabın cevabını değil... Sıhhiye vekâletinden iskân işi için böyle iki satırla bize gelmemelerini istiyorum. Niçin bu işin halli için, 4 milyon, 5 milyon istemiyor? Niçin bunu dava halinde istemiyor? Hastane meselesi ile nasıl esaslı bir şekilde uğraşıyorsa iskân meselesi ile de aynı şekilde uğraşsın”¹²⁸ sözleriyle vekâletin bu konuda daha itinalı bir çalışma ortaya koymasını istemiştir.

Bu dönemdeki iskân çalışmalarının yetersiz kalmasının diğer bir sebebi de özellikle taşrada bu işlerle bilfiil ilgilenecek görevlilerin olmamasından kaynaklanmaktadır. CHP Erzurum bölgesi müfettişi Ordu milletvekili Dr. Vehbi Demir, 22 Temmuz 1942 tarihli raporu bu konuda bize fikir vermektedir:

“...Oltu kazasının metruk emvali bulunan 11 köyünde arazi tevziatı (dağıtımı) yapılmış ve bunlardan 7 köyün tapuya tescili muamelesi bitirilmiştir; 4 köyünde tevziat yapılmış ise de henüz tescil muamelesi bitirilmemiştir. Hiç tevziat yapılmayan 8 köy de öylece kalmış ve köylüler arasındaki ihtilâfların devam ede gelmekte bulunduğu öğrenilmiştir. Arazi tevzi işleri çok ağır gitmektedir.

İskân işlerinin ağır gitmesinin sebebi, iskân işlerinin hem hükümet ve dispanser tabipliğinin ve hem frengiyle mücadele işlerini yapan kazanın biricik doktoru hükümet tabibine tahmil edilmiş (yüklenilmiş) olmasıdır. Hükümet tabibi genç ve çalışkan olmasına rağmen, adli işlerin de inzımanı (katılma) dolayısı ile sıhî vazifelerini bile yapacak zaman bulamamaktadır. Birçok ihtilâflara sebebiyet veren bu arazi işlerini bir an evvel bitirmek ve köylünün içerisinde bulunduğu sıkıntıları aşmasını sağlamak için, sırf iskân işleriyle meşgul olmak üzere Umumî Müdürlükçe Oltu'ya geçici olarak bir iskân memurunun gönderilmesi faydalı olacaktır”¹²⁹.

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: F, C. II, Ankara, 1939, s. 235.

¹²⁹ BCA. 490. 01. 509. 2045. 2/ 29 Temmuz 1942.

4 – Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin Birleştirilmesi

İskân teşkilatının işlerin yürütülmesinde ve gelişen yeni olaylara kendini adapte etmesinde yetersiz kalması sürekli olarak eleştiri konusu olmaktadır. Bu alanlarda çalışma yapan kurumlar arasındaki koordinasyon kopukluğu işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini imkansız kılmıştır. İskân alanında olsun ziraat alanında olsun istenilen çalışmaların ortaya konulabilmesinin ancak her iki kurumun birlikte hareketi ile mümkün olabileceği savunulmuştur. Maraş milletvekili Rasih Kaplan, seçim bölgesi Maraş'ta, şartların uygun olmasına rağmen istenilen çalışmaların ortaya konulmamasının çözümünü bu yeni yapılanmada görmektedir:

“ Maraş şehrinin önünde şarktan garba uzanan büyük ova birçok nehirleriyle içine şehirleri, kasabaları ve yüzlerce köyü barındıracak vasıftadır. Sıcağa yakın yumuşak bir iklimi olan bu ovalarda pamukçuluk, zeytincilik, cenup kırmızısı denilen sığır cinsi çok güzel yetişir. Ziraat Vekâletimiz ve İskân Umum Müdürlüğümüzün bu ova üzerinde gösterecekleri ...ilgilerle azami verimler toplayacaklarına kaniim. Bu kadar bol nimetli yerlerimiz insan itibarıyla çok az kesafet arz etmektedir. Bunun sebeplerini araştırmak, verimli topraklar üzerinde nüfusumuzu artıracak vasıtalara başvurmak zarureti vardır. Bu kadar bol su, iyi toprak, güzel iklim varken niçin bu sahalar nüfusla dolup taşmıyor? Eski devrin, devamlı harpleri, köy ve köylülerimizle alâkalanamaması bu köyleri yıkmış, bu ovaları çok boş bırakmıştır. Burada köyleri iyi meskenlerle toplu köyler hâline getirmek zarureti vardır. İskân Umum Müdürlüğü ile Ziraat Vekâletinin elbirliği ile çalışması bu köyler için fevkalâde faydalı olacaktır”¹³⁰.

30 Aralık 1947 tarihli meclis oturumundaki Sıhhat Bütçesi görüşmelerinde Burdur milletvekili Şerif Korkut iskândaki yetersizlikleri dile getiren bir konuşma yapmıştır. Yurdumuzda bin yıldır göçebe hayatı yaşayan 37 hanelik bir Türk nüfusunun 3,5 yıldır yerleştirilmek için beklediğini fakat bu işi yapmakla yükümlü kurumlar olan Toprak Dağıtım, Tapu ve Kadastro, İskân ve Nüfus Umum Müdürlüklerinin birlikte ortak bir iş yapma kabiliyetinden mahrum olmaları yüzünden verimli bir çalışma ortaya koyamamalarından şikâyet etmiştir. Bunların başarısız oldukları ortada iken bu işe el

---

¹³⁰ Rasih Kaplan, “Aşiretler”, *Ulus*, 29 Aralık 1943.

koymuş olan bu 4 müdürlüğün koordine edilerek birleştirilmesi cihetine gidilmesi, daha çabuk netice almak için gerekmez mi diye sorar.¹³¹

Tarım Bakanlığı Bütçesi görüşülürken de Seyhan Milletvekili Cavid Oral sağlıklı bir şekilde toprak dağıtımının ve iskânın yapılabilmesi için yapılması gerekenler hakkında, hükümetin, parti programında da yer alan Toprak Kanununun ülke tarımına daha faydalı olmasını sağlayacak bir şekilde düzenleme yapmak için değişiklik teklifini en kısa zamanda Büyük Millet Meclisine getirilmesinin gereğini vurgulamıştır. Ayrıca arzulanın yararın sağlanabilmesi için ayrı ayrı bakanlıklara bağlı olan Tapu ve Kadastro, İskân İşleri ve Toprak İşleri Genel Müdürlüklerinin tek bir bakanlıkta veya ayrı bir bakanlık halinde birleştirilmesinin kaçınılmazlığını vurgular. Çünkü ülkemizdeki tarımda modern anlamda gerekli bir reform yapabilmesi ve zirai üretimin artırılabilmesinin bu kurumların *'anlayışlı ve ahenkli'* bir surette çalışmaları şartına bağlı olduğunu söylemiştir.¹³²

Oral, Türkiye'de sosyal ve iktisadi açıdan üretim davasının hızlı bir şekilde çözülebilmesinin planlı bir iç iskân siyasetini zorunlu kıldığını aksi takdirde bugünkü nüfus durumumuzun dağılışına göre üretim davasının kolaylıkla çözümlenmesine imkan olmadığını belirtir. Türkiye'deki iç iskân sorununun çözüme kavuşturulması için de çözüm olarak köy enstitülerinde, ziraat mekteplerinde yetişen pek çok gençten yararlanılması gerektiğini dile getirir. Bunlardan faydalanmak suretiyle ülkedeki boş topraklar üzerinde örnek köyler kurulacak ve bunlar arasında oluşturulacak üretim kooperatifleri ile yetiştirdikleri ürün değerlendirilecektir. Böylece toprağı daralmış yerlerdeki işsizleri de üretime kazandırma imkanının da ortaya çıkacağını savunur¹³³.

Özelikle Toprak Kanununun çıkmasından sonra bu alandaki çalışmaları yürütmekle görevlendirilmiş olan Toprak Umum Müdürlüğü, yapılması gereken işlerin yoğunluğu karşısında teşkilat ve bütçe olarak yetersiz kalmıştır. Hükümet bu alandaki tıkanıklığı aşmak ve ülkede tarım ekonomisinin hakim olması yüzünden ister istemez Toprak Umum Müdürlüğü ile İskân Umum Müdürlüğünü birleştirmeye yönelik çalışmalara başlamıştır. Basında Toprak ve İskân Genel Müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkında Tarım Bakanlığı tarafından bir kanun tasarısı hazırlandığı, tasarı üzerinde

¹³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: I, C. VIII, s. 72.

¹³² A.g.e., s. 766.

¹³³ A.g.e., s. 768.

bakanlığın incelemeleri bittikten sonra diğer bakanlıklara görüşleri alınmak üzere gönderileceği, bakanlıkların görüşleri alındıktan sonra tasarının meclise sunulacağı yönünde haberler çıkmıştır¹³⁴. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Beyazıt Diyarbakır milletvekili İhsan Hamit Teğrel'in toprak dağıtımı hakkında meclise gönderilen kanuna yönelik sorusunu cevaplarken iskân konusunun toprak ve diğer alanlarla yakın ilgisi olan bir iş olduğundan Toprak İşleri Umum Müdürlüğü ile İskân Umum Müdürlüğü'nün birleştirilmesi üzerinde hükümetçe çalışma yapıldığı belirtilmiştir. Hazırlanan tasarı diğer bakanlıklara da gönderilmek suretiyle daha da olgunlaştırıldıktan sonra meclise sunulacağını, böylece iskânın bu güne kadar halledilememiş pürüzlü meselelerinin de halledilmiş olacağını vurgular¹³⁵.

Bu konu üzerindeki tartışmalar daha sonraki günlerde daha da artarak devam etmiştir. İlerideki bölümlerde üzerinde duracağımız gibi 1934 yılında çıkartılan 2510 Sayılı Kanunda yapılan tartışmalara baktığımızda, bazı milletvekilleri tarafından ister iskân olsun isterse toprak dağıtımında olsun yapılan çalışmaların başarılı olabilmesi için her iki alanda yapılacak çalışmaların tek elden yürütülmesi gerektiği savunulmuştur. O zaman için dikkate alınmayan bu görüşler aradan 16 sene gibi bir süre geçtikten sonra hükümet tarafından da gündeme getirilmeye başlanmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı yeni hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı görüşmelerinde Tarım Bakanı Cavit Oral,

"...Bugün yurdumuzdaki ziraata elverişli arazinin % 33'ünün % 18'i içinde kalmak üzere dahi dağıtmaya müsait 40 milyon dönüm arazi mevcuttur. Şu halde ortada topraksızlık değil de, işi daha ziyade memleket gerçekleri bakımından ele almak zarureti ile karşılaşıyoruz.

...Bugün Karadeniz sahillerinde arazi taksimatı o kadar anormal, küçük, cılız ve cüce işletme şeklini almıştır ki, bu sistemin memleket ekonomisine yük olmaktan başka temin edeceği hiçbir fayda kalmamış gibidir. Zira hiç rasyonel ve verimli olmayan bir işletme şekline girmiştir. Ve bizi en çok düşündürecek realitelerden birisi de bu olmalıdır.

---

¹³⁴ *Ulus*, 6 Kasım 1948.

¹³⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XVI, s. 819 - 820.

O halde arkadaşlar, bu mülâhazalara göre neticeyi şu kesin hüküm ve kararla bağlamak lâzım gelir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu dünyanın hiç bir tarafında bu şekilde bir kanun olarak gerçekleştirilememiştir. Dünyanın her tarafında topraklandırma kanunu ile birlikte iç iskân politikası ahenkli ve ayarlı yürütülmeye çalışılmıştır. Vaktiyle Almanya'da da, Polonya'da da böyle yapılmıştır. Hatta bu maksatla bankalar bile kurulmuştur.

Bizde de böyle olması lâzımdır. Eğer Toprak Kanununu verimli ve neticeli bir tarzda tatbik etmek istiyorsak, iç iskân politikasını da beraber yürütmemiz zarureti vardır.

	<i>Köy sayısı</i>	<i>Nüfus</i>
<i>Bugün orman içinde</i>	<i>3.040</i>	<i>1.101.514</i>
<i>Orman kenarında</i>	<u><i>3.532</i></u>	<u><i>1.503088</i></u>
<i>Toplam</i>	<i>6.574</i>	<i>2.604.602</i>

6.574 köyde 2.604.602 Türk vatandaşı orman içinde ve orman kenarında mukadderatın pek de yüzlerine gülmeyen cilvelerine terkedilmiş bir durumdadırlar. Halleri perişandır. ...Şu halde yapılacak iş Devletçe malî fedakârlığı ve icap eden teşkilat ve külfeti göz önüne alarak iç iskân işlerini de beraber yürütmeye teşebbüs etmektir. Çünkü ancak bu sayede Toprak Kanununu kolay tatbik etmek kabil olacaktır”¹³⁶.

Teşkilat bazında böyle bir birleşmeye gidilmesinde bir diğer etken de 1950 sonrası Bulgaristan ile yaşanan sorunlar neticesinde gelecek göçmenlere yönelik yapılacak olan çalışmalar da etkili olmuştur. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1925 yılında yapılan anlaşması kapsamında 1950 yılında 52.000, 1951 yılında da 102.000 göçmen gelmiştir. Bunları iskân etme sorumluluğu devlet tarafından yüklenilmiştir. Devlet bu sorumluluğunu oluşturduğu bu yeni kurumu eliyle yerine getirecektir¹³⁷.

İskân ve Toprak İşleri Genel Müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı ilgili komisyonlardan geçerek meclis gündemine alınmıştır. Tasarının aldığı son

¹³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: IV, C. XXV, Ankara, 1950, s. 374 - 375; *Aynı Tarihi*, Sayı: 196 (1 - 31 Mart 1950), s. 56.

¹³⁷ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 65.

şekle göre, İskân ve Toprak işleri Genel Müdürlükleri, Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü adını almış ve Tarım Bakanlığına bağlanmıştır. Kanunun diğer maddeleri yeni umum müdürlüğün teşkilât kadrolarına aittir. Tasarı kabul edildiği takdirde 30 Mayıs 1950 tarihinde yürürlüğe girecektir¹³⁸.

Toprak İşleri Genel Müdürlüğü ile İskân İşleri Genel Müdürlüğünü birleştiren düzenleme mecliste kabul edilmesi ile oluşturulan yeni teşkilât, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü olarak tanımlanmıştır¹³⁹.

C – İSKÂNA YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

1 – Mübadele, İmar ve İskân Kanunu

Çok eski dönemlerden başlayarak sınır dışındaki Türkler için bir sığınma merkezi olan Türkiye Cumhuriyeti dış ülkelerden gelmiş veya gelecek olan göçmenleri iskâna tabi tutarken bunlara yönelik uygulamalarda uyulacak kurallar anlaşılabilir bir şekilde, yetkili bir organ tarafından belirtilmesi gerekiyordu. Her ne kadar daha öncesinde bu konuda nizamname ve talimatnamelerle çeşitli hükümler ortaya konulup uygulamaya geçirilmişse de bunlar birbirinden bağımsız ve anlaşılabilir bir dille yazılmamıştı. Bu yüzden 31 Mayıs 1926 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edilmiştir¹⁴⁰.

Bu kanun, devletin iskân işlerinde takip edeceği hareket tarzını detaylı bir şekilde belirtmektedir. Dışarıdan gelecek olan muhacirlerin plansız bir şekilde iskâna tabi tutulmalarından ortaya çıkan sorunların önüne geçmek için iskânın belirli kurallar çerçevesinde yapılması gerekiyordu. Bu kanunda var olan hükümler, özellikle dışardan kabul edilecek olan muhacirlere iskân hususunda tanınan haklar ve verilen muafiyetler açısından dikkat çekmektedir; dışardan sınırlarımıza yönelik devam eden göç ve iltica etmek isteyenlerin gelirken uymaları gereken kurallar hakkında önemli düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca seyyar aşiretlerin ve göçebelerin yerleşik hayata geçirilerek

¹³⁸ *Ulus*, 11 Mart 1950.

¹³⁹ *Düstur*, XXXI, s. 1809; Bu kanunun önemli maddeleri için bkz. Ek: III.

¹⁴⁰ *İskân Tarihçesi*, s. 76.

medenileşmelerini sağlamak, geçim kaynaklarından yoksun olarak dağınık bir şekilde oturanları belirli merkezler çevresinde toplayarak refahlarının sağlanmasına yönelik yeni esaslar getirilmiştir. Bu kanun, mübadeleden kalan sorunların çözüme kavuşturulmasından sonra iktisadi bir kuruma dayanarak tatbik edilmesi halinde verimli neticeler elde edilebilecek özellikte idi¹⁴¹.

Bu kanun ile Türkiye’de iskân görececek unsurlarla ilgili tüm işlerin, Dâhiliye Vekâleti tarafından yürütülerek yerleştirilecekleri belirtilmiştir. Ülkeye kabul edilecek olanlarda özellikle Türk kültürüne bağlı olma şartı getirilmiştir. Ülke sınırları içerisinde yerleşik hayatın yaygınlaştırılması, göçebe unsurların kalıcı olarak belirli merkezlerde yerleşime tabi tutularak üretimin artırılması; böylece iktisadi açıdan insanların refaha kavuşturulması planlanmıştır.

Yapılacak iskân çalışmalarında iktisadi düşüncelerin yanında güvenlik kaygıları da nüfusun yerleştirilmesinde etkili olmuş, bu yönde kurallar benimsenmiştir. Böylece hem asayiş noktasında hem de nüfustaki dağınıklığın ortadan kaldırılması yönünde hedefler benimsenmiştir. İskân görececek olanların yerleştirildikleri yerlerde zor durumda kalmamaları için gerekli olan yardımlar, Borçlanma Kanununa dayanılarak yapılacaktır. Bu yardımları insanların zor durumda kalmaması için ilk önce barınmalarının sağlanması ve ekonomik açıdan bir an evvel üretici duruma gelmeleri amaçlanmıştır. İskân görenlerin ulaşımları sırasında ve yerleştikten sonra düzenlerini kuruncaya kadar zor durumda kalmalarını engellemek için iki ay boyunca karşılıksız yardım yapılacaktır. İki ayın sonunda çiftçi ise ektiği ürününü kaldırmaya kadar diğer alanlarda çalışıyorsa altı ay boyunca Borçlanma Kanunu gereğince, bedelleri sonradan alınmak üzere kendilerine yardım yapılacaktır. Kurulacak yeni köylerin bütün ülkede örnek olacak şekilde köy yaşamında gerekli olan bütün ihtiyaçları kapsayacak tarzda kurulmasına dikkat edilmiştir. İskân edilecekler için gerekli olan mallar, boş, işlenmeyen topraklar, devlete ait mallar ile ülkeyi terk ederek gidenlerin geride bıraktıkları mallardan karşılanacaktır. Bütün bu mallar ihtiyacı karşılamazsa, ellerinde büyük miktarda toprak

---

¹⁴¹ *A.g.e.*, s. 80.

bulunduranlardan satın alınarak iskân görenlerin ihtiyacı karşılanma yolunu gidilecektir¹⁴².

2 – Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat– 31 Mayıs 1925) Sonrası Yapılan Düzenlemeler

Mübadele, İmar ve İskân Kanunundan sonra iskân sahasında yapılan çalışma alanlarını Şeyh Sait İsyanından sonra çıkartılmış olan göç ettirme yasası, Şark'ta ihtiyacı olanlara arazi verilmek amacıyla çıkartılmış olan kanun ve ülkenin karşı karşıya kalmış olduğu doğal afetler belirlemiştir.

Ülke, çeşitli savaşlarda ve sonrasında yapılan mübadeleden miras kalan sorunlara çözüm yolu bulmaya çalışırken Doğu'da da Şeyh Sait İsyanı ortaya çıkmıştır¹⁴³. İsyân hareketinin bastırılmasından sonra Hükümet Şark vilayetlerinde yapmaya karar verdiği ıslahat projesini zaman kaybetmeden uygulamaya sokmak istiyordu. Hükümet bu amaçla hazırlanan lâyihayı, meclis tatile girmeden kabul edilmesini sağlamak için harekete geçmiştir. Bu amaç doğrultusunda kabul edilmiş olan 20 Nisan 1341 tarih ve 134 sayılı “*Heyet-i Umumiye Kararı*” ile isyan sahasındaki mülki teşkilatta değişiklik yapmak için hükümete gerekli olan yetki verilmiştir. Hükümet bu yetkiyi aldıktan sonra ilk etapta sıkıyönetim ve askeri hareketin daha devam ettiği isyan bölgesindeki silahların toplanması ve bu bölgede toplumda buldukları konum açısından asayiş bozabilme potansiyeline sahip bey, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi önderlerin isim listeleri istenmiş, arkasından da bunlardan bir çoğunu aileleriyle veya tek başlarına batı bölgelerine naklettirerek sürgüne göndermiştir¹⁴⁴.

¹⁴² *Düstur*, VII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1944, s. 1441. Kabul edilen İskân Kanununun maddeleri için bkz. Ek: IV.

¹⁴³ Şeyh Sait isyanı için bkz. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yay., Ankara, 1992; Uğur Mumcu, *Kürt - İslam Ayaklanması 1919 - 1925*, Tekin Yay., İstanbul, 1991; *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924 -1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972.

¹⁴⁴ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., 1993, Ankara, s. 462.

Bu uygulamalardan amaç, isyan çıkan bölgede karışıklıklara son vermek, merkezi gücün etkisini bölgede hakim kılmak ve merkezi otoriteye rakip olup alternatif teşkil eden aşiretlerin etkilerini kırmaktır. Fakat “*plânsız programsız hatta objektif olmayan ve kısmen başarısız olan*”¹⁴⁵ bu işlere yasal bir dayanak sağlamak amacıyla hazırlanan kanun tasarısı Meclis’te 17 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiş ve bu kanun 4 Temmuz 1927 tarihinde 1097 sayı ile resmi gazetede yayınlanarak uygulanmaya başlanmıştır¹⁴⁶. Kabul edilen “*Bazı eşhasın şark menatıkından garp vilayetlerine nakillerine dair kanun*” un uygulamalarıyla ortaya çıkan nakil, iaşe ve yerleştirme işlemleri iskân örgütüne yeni çalışma alanları açmıştır.

Bu kanun genel olarak şundan oluşmaktadır; Göçe tabi tutulanlar nakledildikleri yerlere kadarki ihtiyaçları maddi durumlarına bakılmaksızın hükümet tarafından karşılanacaktır. Bu kişiler yolculuk esnasında ve iskân işlemleri bitinceye kadarki surede hem mahalli yerlerinde hem de kendileri için hazırlanan yerlerde iaşeleri sağlanacaktır.

Nakledilenlerin hepsi âd-i iskâna tabi tutulmuş olup sahip oldukları arazi ve araziye bağlı ev, dükkandan başka bütün gayrimenkul mallarını iki yıl içerisinde elden çıkarmak zorundadırlar. Bu süre sonunda elden çıkaramadıkları takdirde hükümet tarafından artırma ile satışı yapılarak bedelleri kendilerine verilecektir. Bunların arazi ve araziye bağlı ev ve dükkân gibi yapıları hazineye geçecektir. Bu malların bedelleri her kazada kurulacak olan heyetler tarafından belirlenecektir. Heyetler tarafından belirlenen fiyatları az bulanlar vilayet merkezlerindeki asliye mahkemelerine itirazda bulunabileceklerdir.

Nakledilenlerin malları karşılığında alacakları belirlendikten sonra iskân suretiyle kendilerine verilen malların bedelleri bu bedelden karşılanacaktır. Hesaptan geriye bir şey kalırsa karşılığında % 10 fazlası ile mal verilecektir¹⁴⁷.

Kısa bir süre içerisinde Şeyh Sait Ayaklanması ve onu takip eden hadiseler bastırılmıştır. Durumun normale dönmesiyle Hükümet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizin yaralarını bir an önce sarmak ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın

---

¹⁴⁵ Hüseyin Koca, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II. İçtima: IV, C. XXXIII, Tarih yok, s. 153 - 154 (Ek 3); *Düstur*. VIII, 3. Tertip, 1946, s. 847 – 848. Bu kanununun maddeleri için bkz. Ek: V.

¹⁴⁷ *İskân Tarihçesi*, s. 82 - 83.

ifadesiyle “ ...*kuvvetin aleni bir ifadesi... Cumhuriyet nimetlerinden istifade etmek her vatandaşın hakkıdır*”¹⁴⁸ idealini gerçekleştirmek amacıyla geri dönüş kanununu kabul etmiştir. Hükümet’i bu yönde bir kanun hazırlamaya iten diğer etkenleri ise şöyle sıralayabiliriz; Birinci ve İkinci Ağrı Bölgesi Ayaklanmaları’nda hükümet tarafından Doğuda yaşadıkları yerlerden alınarak Batıya götürülüp yerleştirilen birçok aşiret reisinin yerlerinden kaçarak bu ayaklanmalara katıldığı görülmüştür. Batıda kendilerine mal ve arazi verilmiş olmasına rağmen yerlerinden kaçarak bu isyanlara katılmış olmaları sürgün uygulamasının geçersizliğini göstermişti. Ayrıca Şeyh Sait olayı sonrasında batıya nakledilenler arasında bölgede düzenin kurulması amacıyla yerel düşmanlıklar başta olmak üzere sudan bahanelerle gereksiz yere batıya gönderilen ailelerin de bulunmuş olması hükümeti bunların tekrar eski yerlerine dönmelerine izin vermeye yöneltmiştir¹⁴⁹.

Şeyh Sait isyanı ve ondan sonraki huzursuzluklardan dolayı bizzat olayların içerisinde olmamışsa da güvenlik gerekçesiyle batı illerine sürgün edilenlerin tekrar eski yerlerine dönmelerini sağlayacak bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu kanunun gerekçesinde de, Batıya göç ettirilenler arasında Şeyh Sait isyanı ve bu isyan sonrası ortaya çıkan olaylarda herhangi bir müdahaleleri olmamasına rağmen bölgede asayişin sağlanmasına yönelik kabul edilen tedbirler çerçevesinde bazı aileler Batıya nakledilmiştir. Daha sonradan alınan tedbirlerin burada etkili olmasıyla idari, siyasi ve sosyal açıdan eski yerlerine dönmelerinde bir sakınca görülmediği için bu kanun hazırlandığı belirtilmektedir¹⁵⁰.

Batıya göç ettirilen şahıslardan gittikleri yerde herhangi bir olumsuzlukları görülmeyenlerinin tekrar eski yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Ancak eşkıyalık ve zorbalığa devam ederek her fırsatta isyanı alışkanlık haline getiren, yaşadıkları yerin toplumsal düzenine zarar vererek halkın medeni bir yaşama kavuşmasına engel olan vatandaşların, Hükümetin medenileştirme ve ıslah politikasının gereği olarak sürgünlerinin devamına karar verilmiştir. Kanun gereğince Batıya gönderildikleri halde kanuna uymayarak kaçıp olay çıkarmaya yönelenlerin aileleri hakkında nakil hükmünün

---

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, C. I, Tarihsiz, s. 83 - 84; *Ayin Tarihi*, Numara:45 (Kanunuevvel 1927), C. 15, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara, 1927, s. 2860 - 2862.

¹⁴⁹ Hüseyin Koca, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, C. I, s. 87.

kaldırılması ancak kaçanların kanunun yayınlandığı tarihinden itibaren üç ay içinde teslim olmaları şartına bağlanmıştır¹⁵¹.

Bu kanundan sonra Doğuya yönelik olarak çıkartılan diğer bir kanun da Meclis'te 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 numara ile kabul edilip *Resmî Gazete* ile 11 Haziran 1929 tarih ve 1213 No ile ilan edilip yürürlüğe giren “ *Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun*” dur. Bu kanun dördüncü bölümde daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

3 – 14 Haziran 1934 Tarihli İskân Kanunu

a - Yasanın Meclise Sunumu ve Gerekçesi

Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923) sonra mübadil, muhacir, mülteci ve harikzede yüz binlerce göçmenin ulaşım, beslenme ve iskânları ile ilgili işleri yürütmek amacıyla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ve daha sonra İskân Müdüriyet-i Umumiyyesi kurulmuştur. Yaşadıkları olaylar açısından çeşitli sıfat ve isimler taşıyan bu göçmenlere yönelik olarak ilk önce aileleri ile birlikte hayatlarını sürdürebilmeleri için yardım amaçlı uygulamalara ağırlık verilmiştir. Sonrasında ise uğrayacakları zararın önüne geçmek ve üretici olmalarını sağlamak için bunlarla ilgili işlerin kesin bir şekilde tasfiyesine çalışılmıştır.

Bu süreç içerisinde, ülkenin iç ve dış politikasına yönelik birçok konuda gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra, sıra milli bünyeyi geliştirmeye yönelik nüfus sahasında yapılacak çalışmalara gelir. Nüfusun benzeştirilerek milli kültür ve hedeflenen Batı medeniyetine daha kolay bir şekilde uyumunun sağlanması hedeflenmiştir. Bu amacın gerçekleştirilerek, ülkedeki vatandaşların hem sayı hem de kalite açısından gelişimini sağlamak için kitleler üzerinde devlet tarafından uygulanacak bir nüfus siyasetinin uygulanması gerekliydi¹⁵².

¹⁵¹ *A.g.e.*, s. 885; 5 Aralık 1927 Tarih ve 1178 sayılı bu kanunun maddeleri için bkz. Ek: VI.

¹⁵² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ek, s. 2.

Bu amaçla hazırlanan 2510 Sayılı Kanunun hazırlanma aşaması, kabul edildiği tarihin çok daha öncesine dayanmaktadır. Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanıp kırk maddeden meydana gelen kanun tasarısı 27 Nisan 1932 tarihinde Hükümet tarafından kabul edilerek Meclis'e sunulmuştur¹⁵³. Muvakkat Encümeninde (Geçici Komisyon) de değişikliklere uğrayan bu kanun 1934 yılına kadar bekletilmiştir. Bu kanun tasarısı 27 Mayıs 1934 tarihinde Meclis'e tekrar sunulmuştur. Muvakkat Encümeninde kanun tasarısının dil ve anlatımında değişikliklere gidilmiştir. Ülkede hakim olan anlayışın da etkisiyle dile kazandırılmaya çalışılan yeni terim ve kelimeler kullanılmıştır.

Bu kanunun amacına baktığımızda iki temel üzerinde şekillenmektedir.

Birincisi, Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve dil davasını çözüme kavuşturmadır¹⁵⁴. Bunun için memlekete Türk kültürüne bağlı göçmen getirtmek ve Türk kültürlü nüfusu yoğunlaştırmak gereklidir. Milli sınırlarımızın dışında kalmış soydaşların getirtilerek bu geniş topraklar üzerinde onlara yurt edindirmek gerekiyordu. Ayrıca bu kanunla Türk Kültürüne bağlı olmayan nüfus yığınlarını bir yerden kaldırıp diğer bir yere taşıyarak dağınık bir şekilde yerleştirmek ve bunları Türk kültürüne bağlayarak Türk kültürünü kuvvetlendirmek gerekiyordu¹⁵⁵. Kütahya milletvekili Naşit Hakkı Beyin tanımlamasıyla bu kanun, “...Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek”¹⁵⁶ tir.

Kanunun esbab-ı mucibesinde verilen bilgiler, bu yöndeki beklenti ve düşüncüyü ortaya koymaktadır, “...Türkiye Cumhuriyeti de ancak gönül ve kafa birliği ile dil birliğini göz önüne alarak bir soyun tek çocuğu saydığı Türklüğün iç ve dış güçlerini biletip yükselterek her şeyi ancak bu büyük Türk'e bağlamayı kendisine ülkü ve amaç yapmıştır, Bunun içindir ki encümenimiz, üzerinde işlediği bu kanunda işte bu çok derin yer üstünde bütün varlığı ile uğraşarak şaşmaz ve yanılmaz bir duruşla durmuştur.

Bu kanunu yapmaktaki temel de bu düşüncedir. Yalnız muhacir getirerek yerleştirmek düşüncesi bu kanunda yer tutmuş değildir. Burada en canlı ve köklü düşünce yapılacak iş, yerleştirmenin bilgi yolunda yapılmış olması ile beraber binlerce yıldan beri dönüp dolaşan dağınık Türkleri topraklayarak artık bu göçebe yaşayışına

---

¹⁵³ A.g.e., s. 1 - 4.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 71.

¹⁵⁵ A.g.e., Ek, s. 6.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 63.

bir son vermek ve kültür işini kökünden kesmek için buraya açık ve kestirme kurallar konmuştur. Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta onları, Türkiye Cumhuriyeti'ni uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet, hiç bir Türkün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez. Yalnız devletin kanunlarından her türlü koruyuculuğu ve yararlığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini, kazançlarını, verimlerini bol bol almakla beraber, Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu kanun kökünden kesip atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunların nereden geldiğini araştırarak bu kanunla uygunsuzlukların hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunları Türk büyük benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmak istemiştir. Bunun için de bu kanunun temeli ne geliş güzele, ne de bana göreler üzerine kurulmuş değildir. Burada en sarsılmaz temel, kökünü yaşamak bilgisinden alarak kurulmuş olan yurt bilgisidir ve kanun yalnız bunun üzerine kurulmak istenilmiştir. Bunun içindir ki: Devletin düşüncesi yalnız muhacir getirip yerleştirmek olmadığını başlangıçta anlatmıştır”¹⁵⁷.

İkinci olarak, ekonomik, siyasal ve askerlik bakımlarından memlekette nüfusun dağılışı şeklini değiştirmektir. Ülkemizde nüfus ortalaması kilometre kareye 18 kişi düşmektedir. Üretimi artırmak için işlenmeyen toprakların tarıma kazandırılmasını sağlamak için mevcut nüfusumuzu hem dışardan gelecek göçmenlerle hem de içeride doğumla çoğaltılması hedeflenmiştir. Halkı nüfus artırma imkânlarından mahrum bırakan, iktisadi ve sağlık açısından uygun olmayan yerlerden kurtararak arazisi geniş yerlere nakletmek ve bunlar arasında ölüm oranını azaltarak, topraksız halkın toprak sahibi yapılması ve durumlarının düzeltilmesine ihtiyaç vardı. Yörüklerin ve aşiretlerin seyyar hâlden yerleşik hâle getirilerek kültürel, siyasî ve askeri açılardan bazı yerlerin boşaltılması gerekmektedir¹⁵⁸.

---

¹⁵⁷ A.g.e., Ek, s. 8.

¹⁵⁸ A.g.e., Ek, s. 7; Celal Nuri, “İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, *Ulus*, 1 Ağustos 1935.

2510 Sayılı Kanunun mecliste yapılan görüşmelerinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey bunu şöyle ifade etmektedir:

“...Bu kanunun ismi her ne olursa olsun kanunun ihtiva ettiği (içine aldığı) ve istihdaf ettiği (hedeflediği) gaye bir umran-ı dahilîdir (bayındırlaşmak, medenilik). Memleketin içinin istimarıdır ve vahdetinin (birlik) teminidir. Bu evveleminde (ilk önce) nüfus ile alâkadardır, ikincisi muhaceretle alâkadardır. Üçüncüsü dahildeki seyyar aşiretlerle alâkadardır. Dördüncüsü de, demin lâyhada mevzuubahs olan topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alâkadardır. ...her dördüne ayrı ayrı çare aranmıştır”¹⁵⁹.

b - Yasa Metni Üzerinde Mecliste Yapılan Tartışmalar – Değişiklikler

İşkân Kanun tasarısı TBMM'nin 7 Haziran 1934 tarihli oturumundaki ilk görüşmede içerikten daha çok kanun dili üzerinde durulmuştur. Muhtelit (Karma) Encümeni üyesi Edirne Milletvekili Şeref Bey görüşülen bu kanun için *“...Bütün ülkümüz, bütün Türklüğümüzle içimizde kaynayan şuurla, Türklük ülküsüne koşturan duygularla”* yazıldığını savunsa da, Kanunda kullanılan dil, kullanılan Türkçeden ziyade ülkede tüm alanlarda hakim olan uluslaşma paralelinde öz Türkçe kelimelerle yazma iddiası ifadelerin anlaşılmasına yol açtığı için tepki çekmiştir.

Manisa milletvekili Refik Şevket Bey, kanun üzerinde yapılan görüşmelerde konuşurken *“...üç seneden beri belki de adedi üç yüzü geçen kanunları okurken çektiğim zahmetin mecmuuna (toplamına) müsavi (eşit) derecede anlamakta müşkülât (zorluk) çektim. Çünkü açık dilden Türkçe yazılmak istedikçe bizim anlamak kabiliyetimizin tersine götürecek kadar müşkülât ihdas edilmiştir.”¹⁶⁰* ifadesi kanunun dili üzerindeki tartışmaları başlatmıştır. Kimi milletvekilleri kanunda kullanılan dili savunurken kimileride Refik Şevket Bey ile aynı fikirleri savunmuştur.

¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 140.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 70.

Sadri Maksudi Bey, “...*Türk ırkının istikbalini temin etmek, Türkün, Türk olarak yaşamasını temin etmek için en büyük çarelerden birisi, lisanın Türkçeleştirilmesidir. Gayemiz budur. Onun için en yüksek gayeye vüsul için herkes, her fert kendi sahasında çalışmalıdır. Bilhassa büyük müesseselerin fevkinde olan Büyük Millet Meclisi bu işte ön ayak olmalıdır*”¹⁶¹ diyerek tamamıyla öz Türkçe ile yazılmış olan bu kanun tasarısı önünde diz çökmek gerektiğini savunmuştur.

Refik Şevket Bey, “...*Kanunlarla dil hocalığı etmek yolu doğru değildir....Bu kanunun sureti, sade ve halkın anlayacağı lisandan olmak asıldır ...Türkçeye doğru yapılan her adımın, her mücahedenin Türklüğe yapılmış bir hizmet olduğuna inanırım. Fakat, bu mücahededede, bizim anlayış kabiliyetlerimizi aşacak şekilde olmamalıdır... Türkçe olsun, amma anlayacağımız Türkçe olsun.*”¹⁶² diyerek Sadri Maksudi Bey’in bu yöndeki fikirlerine karşı çıkmıştır.

Oturumu yöneten başkan Hasan Bey bir noktadan sonra görüşmelere müdahale etmiştir. Başkan görüşmelerin başladığı andan itibaren tüm konuşan milletvekillerinin kanunun içeriğinden daha çok lügat manası üzerinde durdukları fakat amacın bu olmayıp görüşmelerin kanunun içeriğine yönelik olmasının gerekliliğini vurgulamak zorunda kalmıştır. Sonunda Refik Şevket Bey’in teklifi ile kanunun dilinin tartışmalara yer vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi için encümene geri gönderilmesi kabul edilmiştir¹⁶³.

14 Haziran 1934 tarihli oturumda kanun üzerinde ikinci görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmede Muş milletvekili Hasan Reşit Bey, Kanunun birçok yerinde “*soy*” kelimesinin kullanıldığını “*soy*” kelimesi ile “*ırk*” demek istendiğini, eğer böyle ise bu kelimenin burada kullanılmamasını; çünkü “*ırk*” denilen şey, 5 ve nihayet 6’ya kadar çıkılabildiğini, ilimin bunu sınırladığını savunmuştur.

“*Türkiye sınırları dışından, Türkiye’ye gelen ve Türk harsına tabi olmayan insanlar ırkan Türk demektirler. Fakat Türk kültürüne tabi olmadıkları için Türkçe konuşmuyorlar. Esasen, bunlar bizim, öz vatandaşlarımız olduğu için yine bizim, öz*

---

¹⁶¹ A.g.e., s. 71.

¹⁶² A.g.e., s. 72 - 73.

¹⁶³ A.g.e., s. 75.

*kardeşimiz demektir. Rica ediyorum soy kelimesi yerine Türk dili ve Türk kültürü kelimesi konulsun.”*¹⁶⁴ demiştir.

Hasan Reşit Bey’in bu teklifi Encümen üyesi Kütahya Milletvekili Mehmet Bey tarafından da savunulmuştur. Bu kelime üzerinde encümende çok uzun tartışmaların yapıldığını, Dâhiliye Encümeninden geldiği haliyle kullanmaya karar verdiklerini, Meclisin de kabul etmesi halinde, “*Türk dili ve kültürü*” kelimesinin kapsam olarak daha geniş ve uygun olacağını savunur.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, burada kullanılan soydan amacın ırk olduğunu belirtmiştir. Soy tabiri yerine “*Türk ırkı*” tabiri kullanmanın daha faydalı olacağını, soy kelimesinin aile manasında da kullanıldığını savunmuştur. İtirazlar üzerine de “*şimdilik ırk diyelim sonra iltibas olur*”¹⁶⁵ demiştir.

Bu oturumda diğer bir tartışma ise 48 madde ile muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunanlara verilecek olan toprak ve yapılar konusunda yaşanmıştır. Bu mallar dağıtımına tabi tutulmadan 6 ay önce ilan edilecektir. Bu sure içerisinde ortaya çıkacak olan mülkiyet sahipleri veya herhangi başka bir nedenden dolayı itiraz etmek isteyenler mahkemeye başvurarak mallarını geri alabileceklerdir. Aksi takdirde bu malların mülkiyetini alma konusunda bir hak iddia edip edemeyecekleri tartışma konusu olmuştur.

Bu kanun maddesini savunanlar, muhacirlerin yerleştirilip kendilerine verilen toprakları işleyip işler bir hale getirdikten sonra bu yerler üzerinde hak iddia edenlerin ortaya çıkarak bu malları geri almaktadırlar. Bunun sonucunda ise yerleşerek üretici bir düzene kavuşturulan muhacirler, tekrardan düzenlerinin bozularak tüketici bir duruma gelecek olmalarından dolayı bu maddenin gerekliliğini savunmuşlardır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya; “*Devlet, araziye metruk arazi diye muhacir çiftçiye veriyor; onlar da imar ediyorlar, sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkümdür. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor. Biz diyoruz ki eğer böyle bir hak sabit olmuşsa arazi köylünün elinden almasın, Hükümet bedelini versin*”¹⁶⁶ ifadeleriyle bu maddenin kaçınılmaz olarak gerekliliğini savunmuştur.

---

¹⁶⁴ A.g.e., s. 144.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 145.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 155.

Bu maddeye karşı olanlar ise, bu süre içerisinde herhangi bir yere asılacak bir ilanla insanların malına el konulmasının sağlıklı bir uygulama olmayacağını savunarak memleket içinde muhacir getirip iskân edelim derken, yerleşik olan halkı, muhacir yapma tehlikesinin ortaya çıkabileceğini savunmuşlardır. Trabzon milletvekili Raif Bey, “Memlekette her şeyden önce anlaşılması gereken bir şey varsa o da, tasarruf emniyetidir. Bu emniyet tesis edilmediği gün, hiç kimse malına böyle kuvvetle sarılmaz. Ondan lâzım gelen faydaları temin etmek ve onu işletmek için, tasarruf emniyeti lâzımdır.” diyerek bu maddeler kabul edilecek olursa, “İskân edilecek birkaç bin muhacirin tasarruf emniyetine mukabil, 14 milyon kütlenin tasarruf emniyeti müemmen (emin) olmayacaktır... bütün cihana karşı bizim kanunlarımız tasarruf emniyetini temin etmiyor”¹⁶⁷ demek olacağını savunarak karşı çıkmıştır. Yapılan tartışmalar neticesinde bu madde değişikliğe uğrayarak Trakya bölgesiyle sınırlı tutulmuştur. Dikkati çeken nokta ikinci oturumda yapılan kanun görüşmelerinde en çok bu konu tepki çekmiş ve üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

Kanun teklifinin görüşülmesi sonunda Mecliste 48. madde dışındaki maddeler hemen hemen aynen kabul edilmiştir. Yapılan tartışmalar daha çok Türkleştirme, Türk ırkının yüceliği, Türk dili, Türkçe gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yasanın geneli üzerinde yapılan görüşmelere baktığımızda konuşmacılar ülkede bir ırk, kültür, dil bütünlüğünün sağlanması yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu durum kanunla amaçlanan hedefin bu olduğu yönündeki düşünceleri kuvvetlendirmektedir.

c - 2510 Sayılı İskân Kanunu¹⁶⁸

Bu kanun ile ülke iskân bölgelerine ayrılmıştır. Bu ayırımı genelde belirleyici olan etken, uzun asırlardan beri Kürtlerin, Arapların ve değişik unsurların oturduğu yerler ile bu unsurları içinde eritecek yoğunlukta Türk kültürünün hakim olduğu alanlar belirleyici olmuştur. Hükümet bu bölgeler arasında karşılıklı nüfus yerleştirmek sureti ile

---

¹⁶⁷ A.g.e., s. 154.

¹⁶⁸ *Düstur*, XV, s. 460 - 473. 2510 Sayılı İskân Kanununun maddeleri için bkz. Ek: VII.

Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmak ve Türk kültürünü buralarda etkili kılmayı amaçlamıştır. Bu politikalarını gerçekleştirmek içinde gerekli olan nüfusun yoğunluk kazanmasını sağlayacak iskân politikaları belirlenmiştir.

Ülkenin genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde daha çok askeri nedenler yüzünden güvenlik amaçlı olarak bazı yerleşim birimleri yasak bölge ilan edilerek tamamen veya kısmen yerleşime kapatılmıştır. Güvenlik amaçlı olarak boşaltılan bu bölgelerden değişik yerlere göç ettirilenlerin tekrar gelip yerleşmelerine izin verilmediği gibi göçmenlerde yerleştirilmemiştir. Çünkü bu bölgeler genellikle dağlık ve kayalık alanları içine almaktadır. Bu fiziksel yapılarından dolayı göçmenler için yerleşimi zor olan yerlerdir.

Madde 9. ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik olarak nüfus yapısında değişiklik meydana getirilmesi amaçlanmıştır. Buradan 2 numaralı bölgelere, yani batıdaki bölgelere Türk olmayan unsurlar gönderileceklerdir. Bu bölgelerde dağınık bir şekilde Türk kültürünün hakim olduğu yerleşim birimlerine yerleştirileceklerdir. Böylece bu insanların Türk kültürü içerisinde erimeleri sağlanmış olacaktır.

Kanununun 10'ncü maddesi ile, aşiret, aşiret reisli, beylik, ağalık ve şeyhlik gibi bütün kurum ve şahsi unvanlar ortadan kaldırılmaktadır. Böylece merkezi otoritenin dışında alternatif başka bir güç istenilmediği kesin bir şekilde belirtildiği gibi var olan güç odaklarının ortadan kaldırılması için yapılan çalışmaların daha kararlı bir şekilde devam ettirileceği gösterilmiştir. Toplumsal yapıda önder konumunda olan bu insanlar yaşadıkları yerden alınarak Batı illerine göç ettirilmiştir. Bu insanların topraklarına devletçe el konularak kamu malı sayılmış, buralara göç ettirilecek göçmenlere ve buradaki topraksız halka dağıtılması amaçlanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin Doğu ve Güneydoğu Bölgesine yönelik olarak kabul ettiği bu madde ülkede bir toprak reformu yapıldığına dair dayanak teşkil etmektedir. Batı illerine sürgün edilerek toprakları ellerinden alınan kesimin yüzyıllardır bu toprakları sömüren feodal yapıyı oluşturan kesimler olup halkın bu durumdan etkilenmediği vurgulanmaktadır. Bu maddeden etkilenen kesim sadece feodal kesim olmayıp ellerinde az miktarda toprak olan halk kesimleri bile bundan etkilenmiştir. Daha çok güvenlik endişesi ile bölgesel bazda yapılan ve süreç içerisindeki uygulamaları pek etkili olmayan bu düzenlemeyi bazı araştırmacılar bir toprak reformu

olarak kabul etmektedir¹⁶⁹. Halbuki Meclisin 14 Haziran 1934 tarihli oturumunda İskân Kanununda bütün yurdu kapsayacak şekilde; göçmenlere verilen toprakların sonradan başkasının malı olduğu da anlaşılrsa geri alınmayıp, eski sahiplerine devlet tarafından bedeli karşılığında para veya mal verilmesi teklif edilmiştir. Kanun ile ilgili olarak mecliste yapılan tartışmalarda daha önceden de değinildiği gibi mülkiyet hakkına aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. Bu oturumda yaşanan şiddetli tartışmalardan sonra Adliye Encümeninin hazırladığı bir formül ile bu uygulama yalnız Trakya için kabul edilmiştir. Madde şudur:

“Madde -48 — 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya’da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi veriyor ve bunların eski kayıtları terkin olunuyor. Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere İskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni teşkilat gibi toprak ve yapı verilir.”

Madde 11. ile ana dili Türkçe olmayanların yeniden köy, mahalle, işçi veya sanatçı kümesi kurması engellenmektedir. Zorunlu göçle bu insanlar hem yerinden yurdundan alınarak sürgüne tabi tutulmakta, hem de sürgüne gittikleri yerlerde de toplu olarak bir arada yaşayarak topluluk meydana getirmeleri, birlikte iş kurmaları engellenmektedir. Ancak bu şekilde bu toplulukların dilde, kültürde asimile edilmesi sağlanabilecektir. Ülkede kültür, dil ve kan birliğinin sağlanması çok önemli bir amaç olarak görüldüğünden bu konuda Hükümete çok geniş yetkiler tanınmıştır. Encümende yapılan görüşmelerde bu alanda daha kapsamlı hükümler konulmak istenmiştir. Örneğin; *“ Herhangi başka bir dil konuşanlar veya başka ekime bağlı bulunanların yaşadığı kazalarda büyük ve küçük kaza memurlarının ve o kaza vilayeti âmirlerinin bu dil konuşan veya başka ekimi bağlı bulunanlardan olmasını; çarşı ve pazarlarda, meydanlarda, bütün umumi yerlerde Türkçe’den başka bir dil konuşulmasını; beş yıl, on yıl gibi atamalı muayyen müddetlerde önce umumi yerlerde, sonra, çatı altında müşterek yerlerde, daha sonra evlerde ve en sonra her yerde Türkçe’den başka dil söylenmesini yasak etmek ve başka kıyafet taşınmasını, başka adetleri, başka oyunları,*

¹⁶⁹ Bkz. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919 - 1946*, Doğan Yay., Ankara, 1971, s. 200. Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 88 - 89

başka türkü ve şarkıları velhasıl başkalığı delâlet eden her şeyi kaldırmak”¹⁷⁰ gibi çok radikal tedbirler düşünülmüşse de, bu durumun ülkede yaşayan yurttaşları devletten uzaklaştırıp, kaybettirebileceği korkusu buna engel olmuştur. Bu iş zamana, gidişata ve ihtiyaca göre Hükümet tarafından yerine getirilmesi kanuni bir zorunluluk olduğu belirtilerek bırakılmıştır.

Madde 15. de, iskân edilenlerin yerlerine ulaştırılmalarına yönelik olarak ülkemizdeki demiryollarının büyük bir kısmı ve denizyollarının da önemli araçlarının devlete aittir. Muhacir, mülteci ve göç ettirilenlerden verilen ulaşım hizmeti için para almanın, devletin bir cebinden öbür cebine para aktarmak olacağı ve birçok sorun ortaya çıkartacağı için devlet ait ulaşım araçları bu kesimleri, hiçbir ayrıma gitmeden eşya ve hayvanlarını taşımasına karar vermiştir¹⁷¹.

Yine 15. Madde ile yapılan düzenlemede Hükümetin, gösterdiği yerde yerleşmeyen ve serbest iskân isteyen muhacirlerden, yaptığı harcamaları peşin olarak geri alması kararlaştırılmıştır. Bu harcamalar geri alındıktan sonra, bunların istedikleri şekilde serbest iskân yapılacaktır. Kabul etmek gerekir ki daha iyi hayat şartlarına kavuşmak için Türkiye’ye göç eden muhacirler her açıdan yabancı oldukları bir bölgede iskân görmek istemeyeceklerdir. Hükümet kabul ettiği 39. madde ile bu muhacirlere yapacağı yardımlar karşılıksız bırakırken hükümetin isteği dışında başka yerlerde yerleşmeyi tercih etmeleri durumunda bunları borca bağlamıştır. İzlenilen bu politika ile özellikle Türk kültürünün yaygınlaşmasını istediği yerlerde göçmenlerin ve iskân görececek kesimlerin yerleşmesini teşvik etmek istemiştir. Fakat yine de bu uygulama başarılı olmamış yerleştirilen muhacirlerin büyük kısmı borçlanarak geri dönmeyi tercih etmiştir.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yerleştirilip uyum sağlayamayan göçmenlerin çoğu bu maddeye dayanarak yerleştirildikleri yerden ayrılmıştır.

Madde 16. ile Karı - koca ve henüz evlenmemiş olan çocuklar bir aile kabul edilmiş olup bir iskân grubu meydana getirmiştir. Bu durum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hakim olan geleneksel büyük aile yapısının parçalanmasına yol

---

¹⁷⁰ Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ek, s. 11.

¹⁷¹ *A.g.e.*, s. 12 - 13.

açan bir uygulama olmuştur. Evli çocuklar kendi başlarına bir aile olarak kabul edilip iskânları çoğu zaman ayrı illerde yerleştirilecek şekilde yapılmıştır.

Madde 29 ile iskân görenlerin yerleştirildikleri yerde 10 yıl oturmağa mecbur bırakılmaları bunların kalıcı bir şekilde yerleşip üretici bir hale gelmeleri ve hedeflenen “özdeş” nüfus yapısına kavuşmak için bu sürenin yeterli görüldüğünü göstermektedir. Bu Maddenin B bendindeki düzenleme ile de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden, ülkenin başka bölgelerine sürgüne gönderilen aileler aradan 10 yıl geçmesine rağmen başka yerlerde yerleşmelerine izin verilmemiştir. Hükümetin kararı olmadıkça kendi istekleriyle hiç bir yerde yurt tutamayacakları hükmü getirilmiştir. Bu “özdeşleştirme” ve “ıslah” sürecinin yetersiz kalması durumlarında, uygulamanın aralıksız devam etmesini sağlamak için bir tedbir olarak kabul edilmiştir.

d - 2510 Sayılı İskân Kanununun Genel Bir Değerlendirmesi¹⁷²

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra yaşanan mübadele olayı, Türkiye’yi çok zor şartlar altında mücadele ederken yakalamıştı. Türkiye Cumhuriyeti savaşlar neticesinde harabeye dönmüş, maddi ve manevi kaynakları tüketilmiş bir ülke olarak bir sene gibi kısa bir surede 500 bin mübadili sadece kendi kaynaklarıyla iskâna tabi tutmak zorunda kalmıştı. 1934 yılına kadar iskân alanında yapılan düzenlemeler dışardan getirilen göçmenlerin yerleştirilip, üretici bir hale getirilmesi alanında nispeten başarı sağlanmıştır. Fakat iskânla çözümü hedeflenen topraksızlık, nüfus, güvenlik gibi sahalarda çözüm getiremediği gibi, vatandaşlık kavramındaki belirleyici kriterlerde meydana gelen değişiklikler doğrultusunda, bir ulus devletin gereği olarak kabul edilip gerçekleştirilmesi arzulanan eğitim, dil, kültür, nüfus gibi alanlardaki kaynaşma ve homojen yapı sağlanamamıştı.

---

¹⁷² 2510 Sayılı İskân Kanununun özellikle çalışma konumuz olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu açısından uygulamalarının neler getirdiği ve sonuçlarının neye mal olduğu açısından sosyal, sosyolojik ve kültürel boyutu ile ele alıp inceleyen bir eser ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu konuya daha çok siyasi açıdan bakılmış bu tür çalışmalar da ideolojik yaklaşımlardan kendilerini kurtaramamışlardır. Bu tür çalışmalara örnek olarak bkz. İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, Yurt Yay., Ankara, 1991.

Ülkedeki Türk olmayan unsurlara bakış açısında, önceleri toprağa bağlı bir vatandaşlık anlayışı belirleyici iken, sonradan tek kültür ve soya dayalı bir vatandaşlık düşüncesi hakim olmuştur. Bu dönüşümün en büyük nedenlerinden biri iktidarın günden güne karşı karşıya kaldığı meydan okumalar karşısında daha milliyetçi politikalara yönelmesidir¹⁷³. Var olan anlayışa göre Türk ülküsüne ve ideallerine kalbi bir yakınlık duymayanların bu ülkede yaşayarak, her türlü imkandan yararlanmasının kabul edilebilir bir tarafı bulunamazdı. Bu unsurları Türk kültürü potasında eritip daha sağlam değerlere bağlayacak ve ülkenin sorunlarını çözüme kavuşturacak yeni düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktaydı¹⁷⁴.

Hazırlama süreci iki yıla dayanan 2510 Sayılı İskân Kanunu ile ilgili çalışmalar sonucunda hazırlanan tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmişti. Bu kanun iskân sahası olarak Türkiye'yi üçe bölmekte ve Türk olmayan unsurların bir bölgede toplanmasını önlemeyi amaç edinmekteydi. Bunun için Türk olmayan unsurlar, Doğu'daki isyan ve olayların da tetiklemiş olduğu siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle, Türk kültürünün çok yoğun oldukları bölgelerde zorunlu olarak iskân edilmesi ön görülmüştür. Bu amaçla çıkartılmış olan 2510 Sayılı İskân Kanunu amaç ve içerik olarak yeni kurulan ulusal devletin bu alanlardaki sorunlarını çözüme kavuşturmak iddiasıyla hazırlanmış ve uygulama sahasına konulmuştur. Bu kanun günümüze kadar maddelerinin kısmen iptal ve değişikliğe uğramasına rağmen halen yürürlükte olma özelliğini korumaktadır¹⁷⁵.

Ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlardan olan nüfus, göç, mülteci, seyyar aşiretler ve topraksızlık gibi alanlarda çözüm getirilmesi planlanan 2510 Sayılı İskân Kanunu aynı zamanda İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ifadesiyle: “ *...Kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket* ” i adeta yeni baştan inşa etmek düşüncesiyle hazırlanmıştır¹⁷⁶.

2510 Sayılı İskân Kanunu ile Türkiye'deki toplumsal yapı, milliyetçi ideolojinin bir yansıması olarak “ırk” temeline dayalı bir ayrıştırmaya tabi tutulmak istenmiştir.

---

¹⁷³ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, 1998, İstanbul, s. 309 - 310.

¹⁷⁴ *TBMM Zabıt ceridesi*, Dönem: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ek, s. 8.

¹⁷⁵ Avner Levi, “1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınmayan Ders”, *Tarih ve Toplum*, 151 (Temmuz 1996), s. 31.

¹⁷⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İçtima: F, C. II, s. 140.

İkinci olarak bu ayrışımı etkileyen diğer bir etken ise yaklaşan İkinci Dünya Savaşının işaretlerini gören devlet idarecilerinin bir iç güvenlik kaygısı da kanun üzerinde etkisi az da olsa olmuştur¹⁷⁷.

İktisadi açıdan çözüme kavuşturulması gereken diğer sorunlar ise, toprak dağıtımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak, boş bir şekilde bırakılan arazinin ekilmesini sağlayarak üretimi artırmak ve nüfus dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaktır. Bu kanun kendisinden önce “ *uluorta yapılmış olan iskân işleri* ” nin aksayan ve eksik taraflarını göz önüne alarak, nüfus siyasetine ve milli varlığımıza yönelik sorunları çözüme kavuşturacak bir şekilde hazırlanmıştır. Bu kanun ile iskân işlerinde basitlikten gelişmeye doğru giden bakış açısının neticesinde şekillenen düşüncelerle kabul edildiği iddia edilmiştir¹⁷⁸.

2510 Sayılı Kanun, yürürlüğe girdiği 1934 tarihinden bu güne kadar çeşitli defalar değişikliğe uğramıştır. Gerek kanunun ilk hali ve gerekse daha sonraki değişiklikler dolayısıyla eklenen hükümler, Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Ayrıca Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun da belirttiği gibi bakanlıklar arasında bir koordinasyon olmaması, her vekâletin kendine ait kanun çıkartması ve yorumlaması iskân işlerinin içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açmıştır¹⁷⁹.

Dış iskân açısından, dışarıdan Türkiye'ye yönelik göçlerin, ülkemizin nüfusuna katkısı olmuşsa da bulaşıcı hastalıklar, iskân çalışmalarında takip edilen politikadaki yanlışlıklar ve uygulamadaki düzensizlikler ülke ekonomisi üzerinde istenilen sonuçların alınmasını mümkün kılmamıştır. Özellikle göçmenlerin yerleştirilmesinde iklimsel ve fiziki durumların dikkate alınmaması, bataklık ve sıtmalı yerlere yerleştirilmesi göçmenler arasında kayıplara neden olmuştur.

İç iskân açısından ise, tek parti iktidarının son dönemlerine kadar bu kanun üzerinde eleştirel bir yaklaşım görülmemişse de çok partili siyasi hayatın ülkede yavaş yavaş yerleşip iktidarın icraatlarında sorgulama başlayınca 2510 Sayılı İskân Kanunda insan hak ve hürriyetleri açısından incelenmeye ve eleştirilmeye başlanmıştır.

---

¹⁷⁷ Haluk Karabatak, “ Türkiye Azınlık Tarihine Bir katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum*, 146 (Şubat 1996), s. 69.

¹⁷⁸ Zühtü Uray, “Türkiye’de İskân Meseleleri”, *Ulus*, 16 Temmuz 1943.

¹⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XVI, s. 823.

Anayasaya aykırı olan 1. 2. 10. 11. 14. 29. maddeler ile 23'üncü maddeye eklenmiş bulunan bir fıkra ile vatandaşın mülkiyet hakkı ihlal edildiği gerekçesiyle düzeltilmesi veya kaldırılmasının demokratik bir devlet doktrinin en önemli hedeflerinden olduğu sık sık vurgulanmaya başlanmıştır¹⁸⁰. İskân Kanununa girmiş olan bu sert hükümlerin anayasa ile vatandaşlarına tanınmış olan tabii hak ve hürriyetleri ortadan kaldırdığından dolayı eleştirilmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde devlet yetkililerine hürriyetlerin sınırlandırılmasına yönelik bu kadar sınırsız yetki verilmediği, bu durumun zorla ayrılıklar ortaya çıkardığı ve birçok masum insanın mağdur edilmesine yol açtığı savunulmuştur. Bu metnin “ *Adilane bir hukuk ve kanun metni olmaktan ziyade, istendiği gibi ve arzu edilen şekilde tefsir (yorumlama) ve tatbik olunsun diye, sureti mahsusada (özel olarak) mübhem (belirsiz) ve manaları telakkiye (anlayışa) göre kolayca değişen kelimelerle yazılmış muğlak (kapalı) bir politika metnine*”¹⁸¹ benzetilerek “... *Bu kanun milli vahdeti (birliği), her çeşit emniyet ve huzuru bozan resmi bir vesika mahiyetindedir ve her şeyiyle beraber tarihe mal edilmek lazım gelir.*”¹⁸² ifadeleri ile eleştirilmiştir.

CHP Partisi Kanuna yönelik yapılan eleştiriler karşısında olanı sahiplenmekten çok, kanunun bu yöndeki maddelerinin uygulanmadığı ve asıl değişikliği isteyenlerin kendileri olduğunu belirtmek olmuştur. CHP'nin 10 Haziran 1947 tarihli Genel Kurul toplantısında Recep Peker, Hükümetin görevi üzerine aldığı mecliste okuduğu Hükümet programda belirttiği gibi, İskân Kanununda var olan “*vatandaşları bir taraftan diğer bir tarafa nakletme*” yetkisini şimdiye kadar kullanmadığını, tersine bu durumda olan bir çok kimsenin memleketlerine geri dönmesine imkan tanındığını söylemiştir.¹⁸³

CHP ile Demokrat Partili milletvekillerinin vermiş oldukları iki ayrı tasarı ile insan hak ve hürriyetlerine aykırılığı sürekli olarak gündeme getirilen maddeler değiştirilmiştir. Kanundaki bu değişiklikler, çok partili sistemin getirdiği bir zorunluluk olarak iktidar ile muhalefet arasında sahiplenme noktasında tartışma yaşatmıştır. Hükümet bu değişikliklerin kendi düşünce ve uygulamaları neticesinde olduğunu

¹⁸⁰ *Kuvvet Gazetesi*, 6 Haziran 1947.

¹⁸¹ A. Atabek, *Demokrasi Devrinde İskân Kanununun Ve Haksızlıklar*, İstanbul, 1946, s. 3.

¹⁸² *A.g.e.*, s. 7.

¹⁸³ *Ayin Tarihi*, Sayı: 163 (1 - 30 Haziran 1947), s. 3.

savunmuştur. Başbakan Recep Peker'in CHP'nin grup toplantısında Hükümetin iç politikası hakkında bilgi verirken:

“...Yine bugünün iç politika konusu üzerinde karşı tarafın istekleri diye söylenen şeyler vardır. Bunlardan biliyorsunuz İskân kanunu, yâni yurtdaşın bazı idari sebeplerle ve bazı mıntıkların asayişini korumak maksadı ile bir yerden alınıp diğer bir yerde oturmağa mecbur edilişi kanununu fiilen tatbik etmeyeceğimizi ve o kanunu değiştirmek için henüz kafi vakit olmadığı için yalnız prensibin geçen sene Ağustos 14'te okuduğum Hükümet programında arz etmişim. O zaman Demokrat Partinin kongresi bile yapılmamıştı. İlk fırsatta kanunlaştırdık ve o vaziyet de ortadan kalktı”¹⁸⁴ şeklindeki sözleri oldukça anlamlıdır.

4 – İskâna Yönelik Diğer Düzenlemeler

2510 Sayılı İskân Kanununun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra çok iddialı düşüncelerle hazırlanmış olmasına rağmen değişiklikler başlamıştır. 2848 Sayılı Kanunun 3'ncü ve İskân Kanununun 31'nci maddesinin değiştirilmesine yönelik yapılan görüşmelerde tartışmalar yaşanmıştır. Dışarıdan gelecek olan muhacirlerin maddi birikimleri ile birlikte gelmelerini sağlamaya yönelik hazırlanan kanun tasarısında kabul edilecek olan göçmenler için kullanılan “*Türk kültürüne bağlı kimseler*” tanımlanması tepki çekmiştir.

Tokat milletvekili Galip Pekel, encümen adına yapmış olduğu konuşmada Türk kültürüne bağlı tanımlanmasının daha önce kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanununda da kullanıldığını, bununla tarih boyunca Türklerle beraber yürümüş olan Pomak, Çerkez gibi Müslüman unsurların kastedildiğini belirtmiştir¹⁸⁵.

Meclisteki ilk görüşmede bu madde kabul edilmiştir. Kanuna yönelik yapılan ikinci müzakerede ise; özellikle Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili ile Kütahya milletvekili Basım Atalay Bey “*Türk kültürü*” teriminin kaldırılmasına yönelik görüşü savunmuşlardır. İskân işlerini yürütmek için zaten kaynak sıkıntısı çekildiğini, var olan

¹⁸⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı: 165 (1 - 31 Ağustos 1947), s. 24.

¹⁸⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İçtima: F, C. III, Ankara, 1939, s. 15.

imkânların Türk ırkına mensup olanlar için harcanmasını isteyerek, kabul edilecek kesimin “*Türk soyu*” ile sınırlandırılmasını istemişlerdir¹⁸⁶.

Besim Atalay Bey, “*En az olan azınlıkların bile, bir kavmin kursağında erimeyerek onun başına belâ olduğunu gördüğünüz halde niçin bu kaydı buraya koyuyor sunuz? ...Yabancı unsurlara, gelin buraya Türk olunuz diyeceğimize, dünyanın dört bucağında bulunan Türkleri görmüyormusunuz ? Başka bir kavmi getirip sinenize saracaksınız. Arkadaşlar, bunlar vücuda girmiş bir mikrop gibidir. Kuvvetli zamanımızda sizinle beraber olurlar, fakat zayıf olduğunuz gün vücudunuzun her yerinde çiban gibi deşilirler. Biz bunu milli mücadelenin acı devirlerinde gördük. Getirelim, Türkleşirler, ...bunlar Türkleşemez, Türkleşmiyorlar. Bunun tecrübesini görmedik mi ? Evvelce getirmiş olduklarımızın köylerini gezin evlerini gezin, bir çoğu halâ dillerini bırakmamışlardır, unutmamışlardır*”¹⁸⁷ diyerek dışardan Türk ırkından olmayanların kabul edilmesini eleştirmiştir.

Encümen üyesi olarak Galip Pekel Bey, bu konuşmaya karşılık olarak tekrar söz alarak bu tabirin yeni oluşturulan bir şey olmadığını belirttikten sonra, “*...Osmanlı devrinde Hükümetin bir ülküsü vardı, din ülküsü takip ederdi. Gittiği yerlerde kendi ülküsünü birçok kimselere kabul ettirmiştir. Bu ülküyü kabul etmiş olan kimseler, arkadaşlar, tarih gözümüzün önündedir; bilirsiniz, tarihin seyri boyunca kendi ırkdaşlarımızla beraber yürümüşlerdir. Hatırlarsınız arkadaşlar, Bosna Hersek 1293 harbinden sonra Avusturya'ya bırakılmıştı. Fakat onlar Avusturya imparatorluğuna tâbi olmamak için Avusturya'ya isyan etmiştir, işte mademki, orayı terk ettik, eski yurdumuza geldik, bizimle beraber giden ve fakat şimdi orada bulunanları buraya getirmeği iskân kanunu düşünmüştür. Bunun gibi binlerce kimseyi memleketimizin boş yerlerine doldurmak her halde bu memleketin nefinedir. Onlar bütün tarih seyrince Türklerle beraber yürümüş ve yürümek istiyorlar. Bunları Bosna'da mı bırakalım? Yine bizimle beraber yürümekte ısrar ettikleri halde orada kalsınlar mı ?*”¹⁸⁸ diyerek bu yöndeki itirazlara tepki göstermiştir.

Ziya Gevher Etili Bey ise, Yapılacak bu değişikliğin daha önceden hazırlanmış olan 2510 Sayılı İskân Kanununa aykırı olacağı yönündeki eleştiriler karşısında

¹⁸⁶ A.g.e., s. 92 - 93.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 93.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 94.

“...Şimdi yeni bir hüküm koyuyoruz, bu hükmü koyarken aklımız başımıza geldi. Evvelki kanunda bunu düşünememişiz” diyerek bu yöndeki eleştirilerin geçersizliğini vurgular. Ayrıca “Türk Kültürü” ne bağlı kimselerin kabul edilmesi konusunda yukarıdaki düşüncelerini tekrar dile getirdikten sonra “...Bu değişikliği kabul ettikten sonra iskâncılar bundan cesaret alarak diğer maddeleri de bize getirsinler. Bu memleketin bir kanunun vardır, Türkün kanunu, Türk kanının kanunudur. Memleket dışarısında bıraktığımız insanlar dönüp dolaşıp buraya geldikleri zaman hâlâ memuriyet almak için Devlet kapısını aşındırıyorlar. Bu cihetten yalnız Milli Müdafaayı takdis ederim. Şunları mektebine, ordusuna, vazifesine almaz. Bunu diğer vekâletler de tatbik etmelidir.”¹⁸⁹diyerek içerde de bu yönde izlenilecek olan politikanın yaygınlaştırılmasını istemiştir.

Meclisin çoğunluğunun bu maddedeki “Türk kültürüne bağlı kimseler” tabirine tepki göstermesi üzerine, encümene geri gönderilerek meclisin isteği doğrultusunda yapılan değişiklikle sadece dışardan Türkiye’ye gelmek isteyenlerden “Türk soyundan olanlar” ın kabul edilebileceği Mecliste oylanarak kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Aslında yapılacak değişikliklerde yaşanan tartışmalar, ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyetinin bir imparatorluğun mirası üzerinde kurulmuş olduğu gerçeği ile tekrar yüz yüze gelmesinden başka bir şey değildi. Bir tarafta Kurtuluş Savaşı ile milli değerler üzerinde kurulmuş bir ulus devlet; öbür tarafta ise geçmişten gelen değerlerle, yüzyıllarca birlikte hareket ettiği Türklerden ayrılmak istemeden var olmayı arzulayan Türk olmayan unsurlar. Bu sahada İmparatorluktan kalan mirasa her ne kadar genç Türkiye Cumhuriyeti sırtını dönmek istemişse de izlenilen politikalarda bu değerlerin etkisi olmuştur.

30 Haziran 1939 tarihinde Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 2510 numaralı İskân Kanununun 12’nci maddesinin A ve B fıkralarında 1 Numaralı mıntikalara yapılacak yerleştirmelerle 17. ve 23’ncü maddelerine iskâna tabi tutulanlara verilecek olan mallara yönelik olarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1 Numaralı

---

¹⁸⁹ A.g.e., s. 95.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 416 - 417; Kanun maddeleri için bkz. *Düstur*, XX, Üçüncü Tertip, Ankara 1958, s. 76 - 762.

mıntıkalara Türk soyu ve kültüründen olmayan hiçbir fert ve aşiretin yerleşemeyeceği belirtilmiştir.¹⁹¹

2510 sayılı kanunun 2'nci maddesi iskân bakımından Türkiye'yi üç mıntıkaya ayırmıştır. Bu mıntıklarda iskân edilenlere verilen haklar açısından aynı imkanlar tanınmamıştır.

Kanunun 39'ncu maddesi 1 numaralı mıntıkada iskân edilenlere verilecek gayrimenkulleri karşılıksız verilirken, 2 numaralı mıntıkada iskân edilenlere bu mallar belirli bir ücret karşılığı verilmektedir. Ülkenin değişik iskân bölgelerine ayrılmasında, Hükümet açısından kültür, nüfus dağılımındaki dengesizlik, idari ve siyasi düşünceler belirleyici faktör olmuştur. Bu ayrımın göçmenler arasında bir hak farkı ortaya çıkartmaması gerekirken bir kısım göçmenlere ayrıca bedel ödettirilmesi aynı hakka sahip göçmenler arasında haksızlığa yol açmıştır.

Yine 2 numaralı mıntıkada 28 Mart 1931 tarihinden önce iskân edilenlere 1771 sayılı kanunun 4. maddesine dayanarak karşılıksız mal verilirken, Bu tarihten sonra iskân edilenlere ise borçlanma sureti ile mal verilmesi yine hukuki açıdan haksızlıklara neden olmuştur¹⁹².

Sorun çıkaran diğer bir uygulama ise, Hükümet tarafından yaşadıkları yerler yasak bölge ilan edilerek başka yerlere nakil edilenler geride bıraktıkları mallarının karşılığında ellerinde tasarruf vesikaları olmaması yüzünden 2510 Sayılı Kanununun 26 ve 27. maddeleri ile kendilerine verilmesi gereken istihkak mazbatasını verilememiştir. Bunun neticesinde de geride bıraktıkları mallar bedelsiz olarak devlete geçerken, gittikleri yerde kendileri borçlandırılarak mal verilmiştir. Bu durum hak ve adalet prensiplerine uymadığı gibi özellikle Türk kültürü içerisinde erimesi istenilen kesimler arasında olumsuz bir etki doğurduğundan düzeltilmesi gereken bir uygulama olmuştur¹⁹³.

İşte Hükümet var olan bu sorunları gidermek amacıyla İskân Kanununun 39. maddesinin değiştirilmesi için harekete geçmiştir. Bu olumsuz durumdan etkilenenlerin karşılaştıkları durumdan kurtarmak için borçlanma şekli ile verilen malların affı ve

---

¹⁹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İctima: F, C. III, s. 449; *Düstur*, XX, s. 782 - 783. Kabul edilen bu Kanunun önemli maddeleri için bkz. Ek: VIII.

¹⁹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İctima: II, C. XIX, Ankara, 1941, s. 29 - 33, Esbab-ı Mucibe, s. 1.

¹⁹³ *A.g.e.*, s. 3.

bundan sonrakilerinde parasının tamamıyla ödenmesi suretiyle verilmesini sağlayacak yeni düzenlemeler yapılmıştır. 4 Haziran 1941 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde Mecliste Kanun birinci müzakereleri kabul edilmiştir¹⁹⁴.

Türkiye’de çok partili siyasi hayat yavaş yavaş yerleşip demokratik düzenin bir gereği olarak Hükümet uygulamalarına yönelik sorgulanma başlayınca, İskân Kanunundaki özgürlüklere aykırı unsurların ayıklanma süreci de hızlanmıştır¹⁹⁵. Fuad Hulusi Demirelli ve 6 arkadaşı verdikleri kanun teklifi ile İskân Kanununda anayasaya aykırı bir şekilde bulunan bazı kanun maddelerinin iptalini istemişlerdir. Özgürlükler açısından yapılacak yeni düzenlemelerin, özellikle demokratikleşme aşamasında ülkemize önemli bir aşama kat edeceği vurgulanmıştır.¹⁹⁶

Verilen değişiklik tasarısı ile 2510 Sayılı İskân Kanununun 1’nci maddesinde İskâna tabi tutulan halkın, ortada hiçbir zorunluluk yokken politik düşüncelerle yaşadıkları yerlerden alınarak başka bir yere yerleşmesini zorunlu tutan maddelerin iptal edilmesi istenmiştir. Yine 10 - 11 ve 13. ile 12. maddesinin ikinci fıkrasının Ç bendinde ve 14. maddesiyle 29. maddesinin B fıkrasındaki özgürlükleri sınırlayan maddeler ayıklanarak daha demokratik bir hale getirilip İskân Kanununda mülkiyet hakkını ihlal eden maddelerin, anayasa ile güvence altına alınan tabii hak ve hürriyetlere aykırı olması yüzünden kaldırılması istenmiştir¹⁹⁷.

Muhalefet tarafından verilen bu kanun tasarısı, Hükümet tarafından da bu amaçla hazırlanan kanun tasarısı ile birleştirilerek Mecliste görüşülmüştür. Tunceli milletvekili Necmeddin Sılan yaptığı konuşma ile Hükümet adına yapılacak olan bu değişikliği sahiplenmiştir. Hükümetin 2510 Sayılı Kanunun bazı “*sert hükümlerinin*” kaldırılıp bazılarının da değiştirilmesi gerektiğini 10 ay öncesindeki Hükümet

¹⁹⁴ *A.g.e.*, s. 31; *Düster*, XXII, Üçüncü Tertip, Ankara 1961, s. 427 - 428. Yapılan değişiklik için bkz. Ek: IX.

¹⁹⁵ CHP tek parti ile ülkeyi idare ettiği süre içerisinde seçimlere rakipsiz olarak girmiştir. Alternatifsizliğin getirdiği anlayışla halkın iradesi belirli bir noktaya kadar yapılan işlerde belirleyici olmuştur. İktidarı belirleyen seçimleri anladığımız manada bir seçim olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Seçimler iki dereceli olarak yapılmaktaydı. Halk ikinci seçmenleri, ikinci seçmenlerde milletvekillerini 1943 yılına kadar bu şekilde seçmiştir. “*Aslında yapılan, seçimden ziyade iki dereceli bir onaylamadan ibarettir.*” Bu dönemdeki siyasi mekanizmanın işleyişi için bkz. Hakkı Uyar, “Türkiye’de Tek Parti Döneminde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935)”, *Bilgi ve Bellek*, 2 (Yaz 2004), s. 129 - 143.

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1946.

¹⁹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: I, C. VI, Ankara, 1947, Ek. S. Sayısı: 225, s. 2; *Ulus*, 7 Haziran 1947.

Beyannamesi ile dile getirildiğini vurgulamıştır. Hükümet Beyannamesinde: *“Vatandaşları bir taraftan diğer tarafa nakle ait kanunların Hükümete verdiği yetkiyi kullanmayacağız; haklarında bu kanun hükümleri tatbik edilen vatandaşların yurtlarına dönmeleri mümkün görüleceklerin peyderpey ihtiyari olarak memleketlerine gitmeleri konusu üzerinde incelemeler yapacağız”*¹⁹⁸denilmiştir.

Hükümetin sunduğu kanun tasarısının gerekçesinde, 2510 Sayılı Kanunun 2’ncı maddesi Türkiye’yi iskân amaçlı olarak çeşitli mıntikalara ayırırken, bu mıntikalar ortadan kaldırılıyor. Fakat belirli bölgeleri kapsayan yasak bölge uygulamasına devam edilerek buralarda yerleşip oturma Bakanlar Kurulunun iznine bağlı tutulmuştur.

Hükümetin güvenlik gerekçesiyle vatandaşları buldukları yerden başka bir yere nakil etme yetkisi iptal edilmiştir. Bu yetki sadece sağlık şartları, jeolojik olaylar ve afet gibi durumlarda buldukları yerde oturma imkanı olmayanların nakil edilebilmesi ile sınırlı tutulmuştur. İskân Kanununda 2848’no’lu yasa ile yapılan değişiklikle, Türkiye’deki nüfusun yayılış ve oturuşunu Bakanlar Kurulunca yapılacak programa bırakılmıştır. Kanunun 1. maddesi, yerleşik olan vatandaşların bir yerden alınarak başka bir yerde iskânına olanak tanımaktaydı. Bu madde değiştirilerek, sadece muhacir, mülteci, göçebelerin ve gezginci çingenelerin iskânı ile sınırlı tutulmuştur¹⁹⁹.

Yasak bölgenin kapsadığı yerler; Ağrı, Sason, Tunceli, Zeylan bölgeleri ile sınırlandırılmıştır²⁰⁰. Geçici ikinci madde ile yasak bölge halkından olmayıp haklarında çıkarılan nakil kararı ile göç ettirilenler, bu hükmünün ortadan kalkması ile eski yerlerine tekrar geri dönebileceklerdir. Bunlar 2510 Sayılı Kanunun 27. maddesi gereğince kendilerine istihkak mazbatasını verilmek suretiyle devlete devrettikleri mallarını geri alabileceklerdir. Bunu gerçekleştirmek için imkan yoksa ellerindeki mazbata değerinin dört misli üzerinden hazine tarafından ödeme yapılacaktır.

Ellerindeki mazbatanın tamamı veya bir kısmına karşılık alınan mallar geri alınmayacaktır. Fakat kısmen kullanılmış olan mazbatalar değerlerin de dört katı üzerinden hazinece nakden verilecektir²⁰¹.

Tasarı mecliste görüşüldükten sonra oylanarak kabul edilmiştir²⁰².

---

¹⁹⁸ A.g.e., s. 407.

¹⁹⁹ A.g.e.,Ek, s. 1 - 2.

²⁰⁰ A.g.e., s. 416.

²⁰¹ A.g.e., s. 417.

Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan, İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılıp, değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddelerin eklenmesine dair olan 5098 sayılı kanunun geçici ikinci maddesinin bir numaralı bendinin değiştirilmesine ve bu maddeye bazı hükümler eklenmesine dair kanun teklifi yapılmıştır. Bu kanun teklifi ilk olarak meclisin 11 Haziran 1948 tarihli oturumunda görüşülmüş ve bu konuda bir geçici komisyon kurulması kabul edilmiştir.

Bu kanun teklifi, daha önceden Doğu illerimizden Batı illerimize nakil edilen ve 5098 sayılı kanun gereğince haklarında her türlü sınırlandırmanın kaldırılmasıyla, batıda iskân edildikleri yerde serbest kalan vatandaşlara yöneliktir. Bunlara geri dönmek için tanınan bir yıllık başvuru süresinin bir yıl daha uzatılması istenmiştir.

Necmeddin Sahir Bey Konuşmasında, haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmış bulunan bu vatandaşlardan yasak bölge halkından olup Doğu'ya dönenlerin kış şartları ve daha önceden hesaba katılmayan sebepler yüzünden tamamıyla yerleştirilememelerinden kaynaklanan sorunlarını dile getirmiştir. Ayrıca geride kalanların 5098 sayılı kanunun hükümlerine göre iskân hakkını kazanabilmelerinin; bir yıl içinde müracaat etme ve daha önce iskân edildiklerinde kendilerine verilen tüm malları geri vermeleri şartına bağlanmıştır. Fakat Doğu Anadolu'ya dönme niyetinde olanlar çeşitli nedenler yüzünden gerekli süre içerisinde başvuramamışlardır. Bu vatandaşlardan bazıları dönüşlerinde karşılaştıkları zorlukları aşabilmek ve buldukları yerde gördükleri teşviklerinde etkisiyle ellerindeki malları başkalarına satmışlardır.

Necmeddin Bey, ellerindeki bu malları çok ucuz bir fiyata ellerinden çıkaranların karşılaştıkları zararları karşılamak ve kısa bir surede üretici olmalarını sağlamak amacıyla borçlandırılarak, kendi yurtlarında iskân edilmeleri ve başvuru süresinin iki yıla çıkarılmasını istenmiştir. Bu şekilde hazinede alacaklarını alabilecek ve 5098 sayılı kanundaki boşluk ortadan kaldırılacaktır.²⁰³

Boşaltılan yerlerde de yasak bölge muamelesi uygulanarak barınma amaçlı tüm yapılar yıktırılmıştır. Boşaltılmış bölge uygulamasına son verilmesiyle geri dönen insanlar her ne kadar topraklarından yararlanabilmekte ise de binalarının yıktırılmış

---

²⁰² *A.g.e.*, s. 419.

²⁰³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XII, Ankara, 1939, s. 379.

olmasından dolayı barınma sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunun aşılması ancak boşatılmış bölge halkının da yasak bölge halkı gibi iskân hakkından istifade etmesi ile mümkündür²⁰⁴.

Karşılaşılan diğer bir sorun ise, Batıdan Doğuya dönenlerden bir kısmı düşünce, görenek, hayata bakış açıları gibi alanlarda adaptasyon süreci başarılı olduğu için geri döndüklerinde barınıp, yapamayacaklarını anlamışlardır. Ayrıca Batıdaki okullarda eğitim görmekte olan çocuk ve gençlerin Batı'ya tekrar dönmek için diretmeleri, hatta bazılarının geri kaçmaları bazı ailelerde yeniden Batı'ya dönme arzusu uyandırmıştır. Bir kısmı kendi olanakları ile geri dönmüşse de çoğu bu imkana sahip olmadığı için zor durumda kalmıştır. Hükümetin dönmek isteyenlerin dönmelerine yardımcı olarak, yaşadıkları olumsuz durumdan kurtarılmaları istenmiştir.²⁰⁵

Bu Kanun tasarısı geçici komisyon raporundan sonra mecliste kabul edilmiştir²⁰⁶. Tüm bu düzenlemeler ülke genelinde olduğu kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki iskân uygulamalarını şekillendirmiştir.

---

²⁰⁴ Aynı yerde

²⁰⁵ *A.g.e.*, s. 380.

²⁰⁶ *A.g.e.*, s. 391 - 392; Kabul edilen değişikliğin önemli maddeleri için bkz. Ek: X.

II – DOĞU ve GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE İSKÂNA YÖNELİK UYGULAMALAR

A – BÖLGEYE YÖNELİK İSKÂN POLİTİKASINI ŞEKİLLENDİREN

UNSURLAR

1 - Ülkeyi Biçimlendiren Düşünce Yapısı

Türkiye'nin çağdaş bir yapıya kavuşturulabilmesi için Osmanlı Devleti'nden kalma kurumlar yıkılırken, Türk devrimcileri tarafından çağdaş değerler üzerinde şekillenen yeni bir devlet yapısının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda belirlenen ilkeler, devletin her alanda izlemiş olduğu politikaları da yönlendirmiştir. Çünkü, yeni rejimle gelen yeniliğin yerleşebilmesi ancak o toplumda egemen olan toplumsal değerlerin değiştirebilmesi ile mümkündür. Her toplumsal yapının varlığını devam ettirebilmesi, bireylere arzulanan bir hayat standardı sağlaması ve fertlerin genelinde ortak duygu ve düşünceler uyandırabilmesi ile mümkündür. Toplum meydana getiren fertlere ulaşmayan ve onlar tarafından kabul görmeyen hiçbir hareket veya düşünce, istenilen sonuca ulaşamaz.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine hakim olan sosyal hayatın içine kapalı bir yapıda olması ve merkezi otoritenin buralarda tam anlamıyla bir hakimiyet kuramamasından dolayı toplum kendi içerisinde kendi teşkilatlanmasını doğurmuş ve yaşatmıştır. Bu durum kurumsal açıdan diğer bölgelerde olmayan bazı unsurların bu bölgelerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki toplulukları oluşturan unsurlar, kendi işlerini kendi aralarında çözüme kavuşturacak şekilde teşkilatlanmışlardır. Bu yapılanma, yerine getirilen göreve göre değişik tanımlamalarla adlandırılmıştır. Bu tanımlamaları şu şekilde sıralayabiliriz: ağalık, aşiret reisliği ve şeyhlik. Bu tanımlamalar aynı zamanda bu bölgelerdeki sosyal yapının bir yansımasıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde en fazla saygı gören kurumlardan birisi ağalık teşkilatıdır. Var olan küçük toplulukların özellikle de maddi ve ekonomik sahadaki ihtiyaçlarının karşılandığı tek merkez olan ağalık, devlet elinin uzanamadığı veya uzanmakta geciktiği yerleşim alanlarında etkisini daha da artmıştır. Bu coğrafyada devletin görevini belirli alanlarda ağalar üstlenmiştir. Cumhuriyet'e gelene kadar da bu durum kendini daha çok hissettirmiştir²⁰⁷.

Ağalık, daha çok ekonomik bir kurum kabul edilmekle birlikte, toprak mülkiyetinden doğan bir toplumsal ve siyasal güç merkezidir; ağalık toplumsal olarak farklı bir otoritedir. Ağalığın toprağında çalışan ortakçı köylüler olmak üzere, mülkiyetini denetlediği köyler ve halkı üzerinde güçlü bir toplumsal otoritesi vardır²⁰⁸.

Doğu Anadolu'nun sahip olduğu coğrafi ve iklim özellikleri, bölgede yaşama biçimi açısından kısmen de olsa konar- göçer bir yapıyı hakim kılmıştır. Zamanla devletin bu alanlarda yaptığı çalışmalar ve şehir hayatının da etkisi ile bu yaşam biçiminde bir değişim olmuştur. Bu değişimle insanlar ortak yaşama noktasında oldukça yol almışlardır. Fakat yine de henüz şehir hayatının tam anlamı ile hakim olmadığı bu yaşam tarzında insanlar, aralarındaki ilişkileri düzenlemek amacı ile içlerindeki bir kişiyi "aşiret lideri" olarak seçmişlerdir.

Her toplumun sosyal yaşantısında, birlik ve beraberliği sağlayan, ortak değerler oluşturmasında temel olan ve sosyal rahatsızlıklarını gidermesinde esas unsurları kapsayan değerler mekanizması vardır. Bu mekanizmayı şekillendiren en önemli faktörlerin başında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin, dini özellikleri gelmektedir. Sosyal hayatın hemen her noktasında, İslam dininin temel dinamiklerini bulunduran bu bölgede, dinin sosyal düzeni sağlamadaki rolü oldukça büyüktür. Bu bölgelerin toplum ve fert olarak iç dinamiklerinde din olgusu küçümsenemeyecek bir öneme sahiptir. İşte; dini bir tanımlama olan şeyhlik, sosyal yapı içerisinde bu fonksiyonu yerine getirmektedir. Ağalık kurumu nasıl ekonomik hayatın belirleyici faktörü ise, şeyhlik de sosyal alanın temsilcisidir. Etki gücü ve kapsadığı alan düşünüldüğünde; şeyhlik, ağalığa oranla daha fazla bir etki alanına sahiptir. İnsanların üzerinde şeyhlerin etkisi hissedilir derecede fazladır.

---

²⁰⁷ Mustafa Erkal, *Bölgeler Arası Dengesizlik Doğu Kalkınması*, İstanbul, 1972, s. 117.

²⁰⁸ GAP GAP Sosyal Eylem Plâni, Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1995, s. 6.

Şeyhlik kurumunun toplumda sahip olduğu bu güç, zamanla manevi bir yükümlülüğün çok ötesinde, bir toplumsal ve siyasal nüfuz kaynağı haline gelmiştir. Şeyhlik makamı, halkın toplumsal ilişkilerinden siyasal tercihlerine kadar geniş bir sahada temel başvuru odaklarından biri olmuştur²⁰⁹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun bu feodal yapısında egemenlik, tamamen şeyh, ağa ve beylerin elinde bulunmaktaydı. Hukuki ve sosyal sorunların büyük çoğunluğu resmi kurumların dışında bunların müdahalesiyle çözüme kavuşturuluyordu. Halk ekonomik açıdan oldukça zor bir durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı, toplumsal ve ekonomik açısından var olan olumsuzlukları artırmış ve bir felakete neden olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ilkel ve bitme noktasına gelmiş bir tarım hakimdi. Sanayi yok denecek kadar azdı. Toprağa yerleşik olanların sayısı savaş öncesi ile kıyaslandığında fazla değildi. Toprak daha çok belirli ellerde toplanmış, topraksız ve az topraklı köylüler çoğunlukta idi. Çevre illerle ve dış dünya ile ilişkiler, düzenli bir yol ağının bulunmaması yüzünden yok denecek kadar azdı. Yine ulaşım yetersizliğinden kaynaklanan kapalı bir ekonomi egemen olup, hayvan ve hayvan ürünleri ticareti söz konusuydu²¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerine karşı verilen Kurtuluş Savaşı, belirli bir kesimin vermiş olduğu bir özgürlük mücadelesinden çok tüm halkın iradesi ile verilmiş bir savaştı. Zaferin kazanılmasından sonra ulusal temeller üzerinde yeni bir devlet kurulmuştu. Genç Cumhuriyet ile Osmanlı Devleti'nin her alandaki mirası yıkılarak yerine yeni bir ideoloji doğrultusunda değerler yerleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm kurumsal örgütlenmeler değişmiştir. Din ideolojisi yerine milli değerlerle şekillendirilmiş ulusal ve laik ideoloji, Halifelik ve saltanat yerine Cumhuriyet gelmiştir. Atatürk tarafından temeli atılan yeni toplumda eğitim ve yaşamda en büyük gerçeğin bulunmasının tek yolu ilim ve fen olduğu kabul edilmiştir. Doğrunun dini kurallar çerçevesinde tespit edildiği bir toplumda "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir*" prensibi yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca "*Milli Mücadeleden*" şekillenerek temel ilkelerden biri haline gelen "*Halkçılık*" ideolojisi ile sınıflaşma olmadan, ekonomik olarak geri olan halkın her türlü baskıdan kurtulması ve

---

²⁰⁹ *Aynı yerde.*

²¹⁰ Naci Kutluay, *21. Yüzyıla girerken Kürtler*, Peri Yay., İstanbul, 2002, s. 259.

refahı amaçlanmıştır. CHP'nin 1935 yılında program ve tüzüğünde yapılacak değişikliklerle ilgili olarak Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in yapmış olduğu konuşmada "Halkçılık" esaslarını belirtirken: "...Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur. Mıntika menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir." ²¹¹ sözleri oldukça anlamlıdır. Türk inkılâbının fikir gücü ve dayandığı esas prensipler olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Lâiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık ilkeleri toplumu şekillendirmeye yönelik yapılan çalışmaların dinamizmi ve belirleyicisi olmuştur ²¹².

Getirilmek istenilen yeni düzene Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine hakim olan toplumsal yapı tamamen aykırıydı. Falih Rıfki bu durum için "...Birkaç vilayet daha doğru tabirle, geniş bir alan tasavvur ediniz ki halkı birbiriyle mü'tefik (ters dönmüş) bir "efendi"ler şapkasının pençesi altındadır. Ahali esirdir, esiri devlet müesseselerinden hiç biri bu şapka ile çarpışarak uyuz beğlerce vatandaşa insanlık hukukunu ve zevkini tattıramaz. Müessir olmak iddiasında bulunan bir devlet haritası üzerinde bu manzara kadar utandırıcı ve haysiyet şeka (rezillik) ne olabilir? Bu şapka dağıtıldığı vakit bütün ülke halkı zincirleri çözülmüş köleler gibi mesud ve ser-âzâde (hür) olacaklardır..." ²¹³ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yapının, ulusal cumhuriyete hakim olan yeni ideolojiyi oluşturan; Milliyetçilik, laiklik, halkçılık gibi ilkeler doğrultusunda Cumhuriyete hakim olan yeni ideoloji şekillendirilmeliydi. "Yeni Türk Devleti Osmanlı Devleti'nin dayandığı tüm değerleri yıkarak, kendisinin ortaya koyduğu değerler üzerine kuruluyordu. Bu, Türk ulusunun çağdaş uygarlığa geçişin köklü bir yapı değişimi oluyordu." ²¹⁴

Zaferden sonra başlatılan devrim hareketleriyle de "sınıfsız bir milli yapı" amaçlanmıştır. Kemal Atatürk'ün deyimiyle; "Bizim bakış açımız ki Halkçılıktır, kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın

²¹¹ "Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R, Peker'in Söylevi", *Ülkü*, V/28 (Haziran 1935); *Ayın Tarihi*, Sayı: 18 (Ağustos 1935), s. 48.

²¹² Türk toplumunun üzerinde şekillendiği ilkelerin açılımı için bkz. Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İleri Kitabevi, İzmir 1994.

²¹³ Falih Rıfki, "Tenkil", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1926.

²¹⁴ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 99.

elinde bulundurulmasıdır."²¹⁵ Bu yüzden toplumsal yapıda sınıflaşmayı reddeden ve bunu olanaksız kılan önlemler alınmaya çalışılmıştır.

İskân politikaları belirlenirken, bölge halkının istenilen şekilde düzenlenebilmesi için bu bölgelerde hakim olan kapalı toplum yapısını ortadan kaldıracak ve değişim için gerekli olan etkileşimi sağlayacak şekilde nüfus yerleştirme politikaları oluşturulmuştur.

2 – Çağın getirdiği Zorunluluk: Milliyetçilik

1789 Fransız Devrimi, bir taraftan bireysel hürriyetleri savunarak, baskıcı devlet otoritelerinin temellerini sarsarken, aynı zamanda da, bir ulus olmaya uygun toplulukların bağlı buldukları devlet idaresinden ayrılıp kendi ulus devletlerini kurmaya teşvik ederek, var olan imparatorlukların devamını tehlikeye atmıştır²¹⁶. Bu süreç sonunda, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan ve ulus devletler sonrasında sınırları içerisinde yaşayan değişik unsurlara karşı izlemiş olduğu politikalar tüm ulus devletlerin geçirdiği ortak aşamaları ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devletinin, idaresi altında olan unsurlara yönelik uyguladığı "*Millet Sistemi*", gayrimüslim azınlıklara tüzel kişiliklerini kazanma ve koruma imkanı vermiştir. Önderleri konumunda olanları kendi topluluklarını yönetme, temsil etme ve onlardan vergi toplama ile yetkili kılmıştır. Bu durum 19. yüzyıl başlarında Balkan burjuvazisinin artık kendi sınırlarını belirleyecek, yani milliyetçilik siyaseti izleyecek kadar güçlenmelerine neden olmuştur. Bu tarihlerde Fransız Devrimi'nin fikirleri Osmanlı Devleti'ne çeşitli yollarla ulaştığında, bu kesim zaten çok büyük olanaklara sahipti. Ortodoks Kiliseleri "*Millet Sistemi*" sayesinde güçlerini tarih boyunca muhafaza ettiklerinden, başlayan milliyetçilik hareketlerinin en büyük destekçisi olmuşlardı²¹⁷. İlk etapta Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Müslüman unsurlar arasında milliyetçilik fikirleri her ne kadar fazla yaygınlaşmamışsa da Balkanlar'daki Hıristiyan unsurlar arasında hızla yaygınlaşarak, kendi ulus devletlerini kurmak istemişlerdir. İlk olarak Yunanlılar 1829'da, ulus devletlerini kurmayı

²¹⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Ankara, 1945, s. 87.

²¹⁶ Burhan Belge, "Türk Milliyetçiliği", *Siyasi İlimler Mecmuası*, 149 (Ağustos 1943), s. 249.

²¹⁷ Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IIC/1- 4 (Ocak - Aralık 1993), s. 110.

başarmıştır. Diğer Hıristiyan azınlıklar Yunanlıları izlemiş, kendi ulus devletlerini kurmak için hiçbir fırsatı kaçırmadan, mücadelelerini sürdürerek amaçlarını gerçekleştirmişlerdir.

1914 yılında, Osmanlı Devleti Balkanlar, Kuzey Afrika, Kırım ve Kafkasları terk etmek zorunda kalmış ve “*idari denetim*” olarak buralarla herhangi bir ilişkisi kalmamıştı. Bu alanların her ne kadar Osmanlı Devleti’nin elinden çıkıp, sınırlarımıza doğru büyük göç hadiseleri yaşanmışsa da geride büyük oranda Türk ve Müslüman nüfus kalmıştı. Özellikle Balkanlar, Kırım ve Kafkaslardaki Türk ve Müslüman unsurlar kendilerini Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak görürken, Osmanlı Devleti, antlaşmalar sonucu elde ettiği kazanımlarla bu halkların sorunları ile ilgilenmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti aynı zamanda bu unsurlara dayanarak, buralardaki etkinliğini devam ettirmek de istemiştir. Bu yüzden diplomatik açıdan ‘*insan ve azınlık hakları*’ statüsüne dayanarak sınırları dışında kalan Türk ve Müslüman halkların, buldukları ülkelerde sayılarını artırarak, onları korumaya yönelik bir politika izlerken bu unsurların toplu bir halde göç ederek gelmelerine sıcak bakmamıştır²¹⁸.

Osmanlı Devleti’nin bu politikasına karşılık, çevresinde, özellikle de Balkanlarda bir Balkanlaşma süreci yaşanıyor birçok küçük “*ulus devlet*” kuruluyordu. Bu yeni devletler Türk ve Müslüman unsurlara uyguladıkları baskıyla toplu göç hareketleri başlatıyorlardı. Uygulanan bu baskının çeşitli nedenleri vardı. Söz konusu ulusal devletler ulusalcılık ideolojisinin de etkisiyle uniter devletlerini kurmak ve toprakları üzerinde tam anlamıyla bir hâkimiyet sağlamak istiyorlar ve farklı etnik ve dini gruplara hoşgörü ile bakamıyorlardı. Yeni bağımsızlıklarını elde eden bu uluslar, milli hâkimiyetlerinin pekiştirilmesinin yolunu ülke nüfuslarının homojenleştirilmesinde gördüklerinden Türk ve Müslüman unsurları, sınırları dışına atarken Osmanlı’nın bu bölgelere getirdiği medeniyetin izlerini silmeye çalışıyorlardı²¹⁹.

Balkan Savaşları, büyük sınır değişikliklerine yol açmış ve bunların neticesinde de yeni azınlıkların ortaya çıkmıştır. Balkanlar’da kurulan ulus - devletler, etnik birlikteliği sağlamak için bir taraftan kendi sınırları içindeki azınlıklardan kurtulmaya

²¹⁸ Nedim İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, S. 50 (Haziran 1996), s. 341.

²¹⁹ İlhan Tekeli, “Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S. 50 (Yaz 1990), s. 54.

çalışırken, diğer taraftan da dışarıdaki kendileriyle aynı ırktan olanları getirterek nüfuslarını arttırmak istemişlerdir. Bu durum Balkan ülkeleri arasında mübadele anlaşmalarının bir çözüm olarak gündeme gelmesini sağlamıştır²²⁰.

Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti yıkılarak tarih sahnesinden çekilirken, onun yerini ulus devletlerin alma süreci önemli oranda tamamlanmıştır. Bu ülkeler, çağa uygun olarak, milliyetçi olup, Fransa'dan ve Fransız Devrimi'nden etkilenmişlerdi. Sınırları içinde bulunan nüfusun arındırılması konusunda benzer bir irade ortaya koymuşlardır. İmzalanan barış anlaşmalarıyla bu ulus devletlerin nüfus bakımından homojenleşmesini sağlayacak şekilde halkın görüşlerini dikkate almadan mübadeleye girişilmiştir. Bu şekilde zorunlu yer değiştirmeler dünyada ilk olarak ülkeler arasındaki anlaşmalarda yer almıştır²²¹.

Ulus devletlerde, azınlıklar siyasi alanda etkisizleştirilerek ekonomik yaşamda hakim unsuru etkin kılma süreci yaşanır. Bunun yanı sıra yer adları da değiştirilmek suretiyle yaşanan coğrafya üzerinden azınlıklardan kalan izler de silinmeye çalışılmıştır. Azınlıklardan geriye kalan pek çok şey gibi azınlık karşıtı bir anlayış ile yer adları da değiştirilmiştir. Bu sadece tek bir ülkeye özgü bir durum değildir. Balkanlarda kurulmuş olan tüm ulusal devletler, bu süreçten geçmişlerdir.²²²

Yunanistan; ülkedeki Sefarad Yahudiler ve Katolikler, Müslüman Türkler, Pomaklar, Çamurya Arnavutları ve Romanlar gibi Ortodoks olmayan azınlıklara karşı sürekli olarak olumsuz bir tavır takınmıştır. Dini ve etnik olarak farklı olan bu halklardan kurtulmak için her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Yunan Devleti; Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlar ve Makedonlar gibi azınlıktaki Ortodoks topluluklarını farklı etnik gruplar olarak tanımayı reddetmiştir. Pomaklara yönelik “*Siz Büyük İskender’in zorla Müslümanlaştırılmış torunlarıdır*” sözünü benimsetmeye çalışarak, yaptıkları “*yuvarlak tepsi ekmeğini dörde bölmelerini haç biçimine benzeterek ve pencerelerine haç biçimi demir koymaları*” düşüncesinin Hıristiyanlık döneminden geldiğini iddia ederek, Pomakların

---

²²⁰ Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918), İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 66.

²²¹ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 59.

²²² Genel anlamda bakınız Murat Koraltürk, “Milliyetçi Bir Refleks Yer Adlarının Türkleştirilmesi”, *Toplumsal Tarih*, S. 117 (Eylül 2003).

Türk değil, Yunan kanı taşıdığını tıbbi yöntemlerle kanıtlamaya çalışmışlardır²²³. Ayrıca Yunan Hükümeti resmi ifadelerinde, Makedonları “*Slavofon Yunanlar*” olarak tanımlamaktadır. Yine, hem kamusal hem de özel alanlarda Makedon dilinin kullanılmasını yasaklamıştır. Ortodoks veya Grekofon olmayanlar 1928’de ülke nüfusunun yalnızca yüzde 6.20’sini teşkil etmelerine rağmen, bunların belirli şehir ve bölgelerde yoğunlaşmaları yüzünden, Yunan Devleti, iskân politikalarını bu durumu dikkate alarak hazırlamıştır. Örneğin, Türk - Yunan mübadelesinden sonra ülkeye gelen Anadolu Rumları; Makedonya, Trakya ve Kuzey Yunanistan’daki Selanik gibi azınlıkların çoğunlukta bulunduğu yerlere yerleştirilmiştir²²⁴.

Özellikle Bulgarlar da kendi ulus devletlerini kurduktan sonra yakın döneme kadar, Türkleri asimile etmek için çalışmalar yaparak, onların Türk olmayıp aslında öz benliklerini tarihi süreç içerisinde kaybeden Müslüman Bulgar olduklarına dair propagandalara ağırlık vermişlerdir: “...*Tarihi okuyacak olursanız, anlayacaksınız ki, siz ne Türk ne Arapsınız. Öyle ise, lisanınız Bulgar kavminden olduğunuzu gösterdiği halde, niçin Türk tesmiye olunasınız? Bir ecnebi ismi ile yad edilmeniz doğru değildir. Kendinizi nisbet ettikleriniz bile sizi tanıtmıyorlar, zira onlar da uyandılar ve kendi milliyetlerine sarıldılar. Sizin dininiz İslâmdır. Ona sıkı sıkıya sarılız. Milliyetiniz Bulgar’dır, buna da sağlam tutununuz.*”²²⁵

Bu durum basınımızda oldukça yer bularak tepki görmüştür²²⁶. Hüseyin Cahit Bey bu tepkiyi gösterenlerin başında gelmektedir: “*Bulgaristan’da bir kısım Türkler vardır ki Bulgarlar onları Türk diye kabul etmezler ve bütün şiddet ve tazyiklerini onların üzerinde toplayarak bu zavallılara Türklüklerini unutturmak ve inkar ettirmek isterler Pomaklardan bahsediyoruz. Bulgarlara göre, bunlar falan tarihte Hıristiyan Bulgar imişler de sonradan Müslüman olmuşlar, binaenaleyh Türk değilmişler!*

...Pomaklar kendilerini ne hissediyorlarsa odurlar. Eğer kendilerini Bulgar hissetselerdi onların üzerinde tazyik icra etmeğe, müftülerinin bile Türk ve Müslüman

---

²²³ Dr. N. I. Ksirotiri, *Pomaklarda Kan Gruplarının Sıklık Tasnifi Üzerinde Bulgular*, Doktora tezi (Yunanca), Selanik, 1971, aktaran; Baskın Oran, *a.g.m*, s. 113.

²²⁴ Soner Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları”, Çev: Defne Orhun, *Toplum ve Bilim*, CXCI (Yaz 2002), s. 238.

²²⁵ “Pomaklar meselesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 İkincikânun 1934.

²²⁶ Bkz.; Galip Pekel, “Muhaceret ve İskân II”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, 94 (İkinci Kanun 1939), s. 12; Hüseyin Cahit Yalçın, “Bulgaristan Türklerinin Hakları”, *Tanin*, 2 Ocak 1945.

isimlerini değiştirip kendilerine zorla Bulgar ismi vermeğe lüzum kalır mıydı? Eğer Pomaklar kendilerini Türk hissediyorlarsa onların serbest bırakıldıklarını görmek isteriz.

...Yalnız, orada büyük bir Türk kütlesinin zorla Bulgarlaştırılmak istendiğini görürsek buna lakayt kalamayız.”²²⁷

Rusya tarafından da bu yönde yürütölen çalışmalar basınıımızda eleştiri konusu olmuştur: ...Orta Asya’da Ana Türkiye Büyük Türkiye usulü dairesinde resmi ellerle tatbik edilen bir iskân ve temsil siyaseti neticesi ağır; fakat emin bir surette Ruslaştırılıyor. Kıpçak, Kazan, Astrahan, Kırım bu siyasete kurban olmuş ve yalnız en şimali kısım yani Kazan, eski hüviyetinden biraz bir şey muhafaza etmekle beraber, diğer kısımlar devlet ve millet olarak büsbütün imha edilmiştir.”²²⁸ ... masum kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar, her türlü zavallular dahil olduğu halde sayısı bir buçuk milyona varan insanları asırlardan beri oturdukları yurtlarından zorla kaldırıp başka yerlere nakletmek, hakikatte bunları sadece... Türk oldukları için ölüme mahkum etmek demek değil midir?”²²⁹

3 – Ulus - Homojen Bir Devlet projesi

Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, kurucu ve yönetici unsur Türk olmasına rağmen, bir “millet” olma ideali ve düşüncesi yoktu. Millet tanımlanması Osmanlı devletinde bugün kullanılan manada değil, dini bir topluluk olan Hıristiyan ve Musevi toplulukları tanımlamak için kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde, özellikle 1453’te İstanbul’un ele geçirilmesi milli bilincin gerilemesinde bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten sonra birçok etnik toplulukları içerisinde barındıran yapıda, Türk unsuru özellikle geri plana çekilmeye başlanmış ve “devşirme sistemi” önem kazanmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet’in Türk asıllı Çandarlı Halil Paşa’yı öldürtmesi, yerine bilinçli bir tercih olarak devşirme Zağnos Paşa’yı getirtmesi milli bilincin gerilemesinde bir dönüm noktası olarak kendisini

²²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın , “Yeni Bulgar Sefirinin Beyanatı...”, *Tanin*, 7 Ekim 1946.

²²⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Tekrar Toplanıyoruz...”, *Tasvir*, 27 Mart 1948.

²²⁹ Asım Us, “Kırım ve een Türklerinin feci durumu...” *Vakit*, 1 Temmuz 1946.

gösterir. Bu olaydan sonra 200 yıl gibi uzun bir süre sadrazamlık makamında hiçbir Türk'e görev verilmemiştir. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı Devleti'nin denetimi altında bulunan pek çok unsurdan ancak Türklerin iktidarı denetleyip, sınırlandırabilecek bir konumda bulunmasıdır²³⁰.

Osmanlı Devleti'nde milli bilincin arka plana itilmesindeki diğer bir etken ise; bünyesinde ırk ve din olarak birbirinden farklı unsurları barındırdığından, bu unsurlar arasındaki dağılmayı önlemek amacıyla, birleştirici etken “*milliyet*” ideali yerine “*din*” ve “*ümme*” eksenine olmuştur. Etnik yapının çeşitliliği yüzünden karma bir özellik gösteren Osmanlı'daki topluluklar “*Devlet-i Osmaniye*” veya “*Millet-i Osmaniye*” terimleri ile tanımlanarak, Tanzimat ile birlikte “*Osmanlılık*” ilkesine bağlanmıştır. Bu ilkeye göre vatanın sınırları, Osmanlı Devleti idaresinin hüküm sürdüğü yerler ile şeriatın hakim olduğu her yere uzanmaktaydı²³¹.

Osmanlı Devleti, son dönemlerine kadar, bu şekilde devletin asli kurucu unsuru olan Türklere sırtını dönmüş bir şekilde, dini bir anlayışla, kimlik olarak “*ümme*” anlayışını benimsemiştir. Ancak, 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra ilk önce Avrupa'da etkili olup netice almaya başlayan “*milliyetçilik*” akımı, Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli hesaplar yapan devletlerin yardımı ile Osmanlı'ya bağlı çeşitli ırk ve dindeki milletler arasında da etkisini göstermeye başlamıştır. 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'in getirmiş olduğu hürriyet ortamında, ilk önce Hıristiyan Balkan milletleri, daha sonra da Osmanlı Devleti içinde Türk olmayan Müslüman unsurlar yavaş yavaş Osmanlı'dan ayrılarak kendi devletlerini kurmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti iç ve dış baskı ile karşılaşmış, ümmeti meydana getiren diğer unsur arasında “*milliyet*” fikrinin etkisi ile kopmalar başlayınca, Türk unsuru içerisinde de “*milliyet*” fikrinin etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır²³².

Osmanlı Devleti'ne bağlı, Gayrimüslim unsurlar, devletten ayrılmak için 19. yüzyıldan beri yapabilecekleri her şeyi yapmalarına karşın, Osmanlı'nın asli unsuru olan Türklere ulus bilinci, devletin devamını sağlama, düzeni sarsma endişesi ile geç

---

²³⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 1993, s. 115.

²³¹ Zeynep Korkmaz, “Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuru”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV/10 (Kasım 1987), s. 48.

²³² Orhan Türkdoğan, *Atatürk'te Milli devlet Anlayışı*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı yay., İstanbul, 1981, s. 112.

başlamıştır. Şuurlu ve etkili bir milliyetçilik hareketi ancak Balkan Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmıştır. Balkan savaşları'nın getirmiş olduğu yenilgi ve sonrasında yaşanan olaylar, bir kurtuluş reçetesi olarak görülüp, siyasi bir ilke olarak benimsenen “Osmanlılık” ve “İslamcılık” akımlarının etkili olamadıklarını göstermişti. Osmanlı aydınlarının bir kısmında, ulus bilincinin etkisi ile artık kurtuluşun bir “*Türk vatanı*” ve “*milliyetçilik*” ilkesinin harekete geçirilmesi ile sağlanabileceği inancı kuvvetlenmişti. Her ne kadar, “*vatan*”, “*millet*”, “*hürriyet*” gibi kavramlar Şinasi, Ziya Paşa, Ahmet Vefik, Süleyman Paşalar, Şemsettin Sami, Necip Asım ve Namık Kemal gibi aydınların eliyle daha Tanzimat döneminden beri işlenmekte ise de ancak II. Meşrutiyet döneminde ve sonrasında daha gerçekçi ve bilinçli temellere oturtulmuştur²³³.

Yenilgiler neticesinde sürekli olarak kaybedilen topraklar, Balkanlar'dan Anadolu'ya göç ettirilen insanlar ve Anadolu'daki gayrimüslimler arasında ulus bilincinin günden güne güçlenmesi gibi etkenlerle idareciler arasında Anadolu başka bir gözle bakılmıştı. Artık Anadolu Türk'ün öz vatanı olacaktı bunun için de, “*Türk Anadolu'nun yaratılması fikri*”²³⁴ nin hayata geçirilmesinin vaktinin geldiğine yönelik inançlar kuvvetlenmişti. Bu inancı harekete geçiren asıl etken de Balkanlar'ın elden çıkmasıdır. Bu olay İttihatçı kadrolar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu düşünce bu dönemde izlenen iskân politikasında da belirleyici olmuştur.

Anadolu'da elde bulunan toprak parçasının korunabilmesi için ilk önce yapılması gereken, nüfusun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesidir. Böyle homojen bir birlik oluşturmak için I. Dünya Savaşı önemli bir fırsatı ortaya çıkartmıştır. İttihat ve Terakki, savaş ortamının “*mecbur*” ettiği nüfus hareketlerini bu amaç doğrultusunda kullanmıştır. Uygulamaya konulan iskân politikalarının temeli, “*kariştirme*” ya yönelik olmuştur²³⁵.

Kurtuluş Savaşı yöneticilerinin çoğu İttihat ve Terakki'nin kadrosundan yetişmiş kişilerdi. İttihatçı politikaların bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Anadolu'da tek uluslu homojen bir nüfus oluşturma çabaları devam etmiştir. Fakat bu uygulamalar kolay olmamıştır. Çünkü ortak sınırlar içinde, birlikte yaşayan farklı unsurlar ve dinleri değişik olan toplumlar vardı. Bu toplumsal yapı, Osmanlı Devleti'nden yeni kurulan

²³³ Zeynep Korkmaz, *a.g.m.*, s. 49.

²³⁴ Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 129.

²³⁵ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 246.

ulus - devlete miras kaldı. Türklerden ayrı Ermeni, Çerkez, Gürcü, Kürt, Boşnak ve Araplar vardı. Yeni devlet de, ulus - devlet anlayışının gereği olarak, sadece Türk unsurunun egemenliğini kabul ettirmek, beraberinde sorunlar getirecek ve zorluklarla karşılaşılacaktı. Bundan dolayıdır ki Kurtuluş Savaşı'na girildiğinde, Mustafa Kemal, değişik unsurlar arasındaki birliği oluşturmak için ülkede yaşayan topluluklar için “*Anasır-ı İslamiye*” tâbirini kullanarak, bu unsurların eşitliklerini açıklamıştır. Atatürk'ü bu şekilde hareket etmeye yönelten neden, Milli Mücadele'nin başında kafasındakileri tam anlamıyla açığa vuramamasından kaynaklanmaktadır. Bir zamanlama adamı olan Atatürk Nutuk'ta bunun sebebini şöyle açıklamaktadır:

*“...Kararın bütûn icabet (gerek) ve zaruriyatını ilk gününde izhar (açığa vurmak) ve ifade etmek, elbette musip (isabetli) olamazdı. Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek (olayların akışından yararlanarak) milletin hissiyat (duygu) ve eskârını (düşüncelerini) ihzar eylemek (hazırlamak) ve kademe kademe (adım adım) yürüyerek hedefe vâsıl olmağa (ulaşmak) çalışmak lâzım geliyordu”*²³⁶.

1919 - 1920 yıllarında, Fransa ve İngiltere Ortadoğu'yu yeni baştan şekillendirmek istiyordu. Fakat, Fransa ile İngiltere bölgeyi paylaşırken aralarındaki çıkar çatışmasından dolayı bir hesaplaşmanın da içerisindeydiler. Fransa Türkiye'yi kollarken, İngiltere de Kürt kozunu değerlendirmek amacındadır. Fakat İngiltere'nin işi çok zordu. Çünkü Kürt kozu karışık ve sorunlu idi. İngiltere ilk olarak, bugün Kuzey Irak denilen alanda, bir Kürt yapılanmasına yönelik hesaplar peşindeyken, Fransa bu duruma çıkarları dolayısı ile doğru bulmamaktadır. Bundan dolayı da İngiltere'nin etkinliğini buralarda artıracak bir Kürt yapılanmasına karşı çıkmıştır. Türkiye açısından ise, Erzurum ve Sivas Kongreleri'yle ülke içerisinde bir birliktelik sağlanmıştı. Güneyinde, kurulacak özellikle bir Kürt devleti, dengeleri yeni baştan bozabilirdi.

İşte, Mustafa Kemal var olan birliği devam ettirmek ve tüm değişik unsurların Milli Mücadele'ye olan desteklerini sağlamak amacıyla, politikasında değişik unsurların birlikteliğini ön plana çıkaran mesajlara ve dini söylemlere daha çok yer verdiğini şu sözleriyle daha çok anlamaktayız²³⁷.

²³⁶ Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul, 1938, s.11.

²³⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 64.

“...Bugün düşmanlarla kuşatılmış olan Türk, Çerkez, Kürt gibi din kardeşlerinin el ele vermesi, sarsılmaz bir vücut meydana getirmeleri, namus ve hayatımızı kurtarmak için bir farz-ı ayındır(Allah emri).”²³⁸

“ Doğu Anadolu'nun asil bir unsuru olan Kürt kardeşlerimizin, Osmanlı memleketinin ayrılmaz bir kıtasında, mukaddes Hilafet makamına bütün iman ve sadakatleriyle bağlı bir millet oldukları...”²³⁹

“...Kürt asil kavminin, hilafet makamına dini bağlılığı ve Türk kardeşleriyle ayrılmaz bir yiğitlik kitlesi teşkil ettiği bütün dünyaca malumdur.”²⁴⁰

Mustafa Kemal bu yöndeki politikada var olan oluşumu zedeleyecek gelişmelere de izin vermemiştir. 1 Mayıs 1336 (1920) tarihinde Celâleddin Arif Bey başkanlığında vekâletlerin oluşturulması ve düzenlenmesi ile ilgili görüşmeler yapılmaktadır. Görüşmelerde, “Sıhhat ve İçtmai Muavenet Vekilliği” ile ilgili görüşmelerde Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) tarafından yapılan konuşmada Anadolu'daki hastalıklar ve bunlarla ilgili sağlık sorunlarını dile getirmiştir. Kemal Bey, sürekli olarak Türk unsuruna vurgu yapar:

“... Arkadaşlar, ...sıhhat olmazsa, çünkü Türklük bulunmazsa, o Türkler üzerine bina edeceğimiz hiçbir iş kalmaz. ...Türkleri korumak için evvelâ sıhhati muhafaza etmeli. ...Eğer biz memleketimizde sâri (salgın) olan ve doktorlarca malum bulunan, Türklüğü bitiren hastalıkları bir an önce kaldırmazsak, eğer Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin edecek esbabı istimal etmezsek hepsi boştur, ne yaparsak yapalım hepsi boştur...”²⁴¹ Bu durum üzerine Sivas Milletvekili Emir Paşa, kürsüye çıkarak tepkisini dile getirmiştir. Mecliste bulunanların “yalnız Türkler” olmadığını vurguladıktan sonra; “...Biz...burada Türklük namına cem olmadık. Yalnız Türkler değil, Müslüman demek, hatta Osmanlı demek kafidir efendim. Bu vatanda Çerkez, Çeçen, Kürt, Laz ve daha bir takım İslam kabileleri var. Bunları hariçte bırakacak tefrikaya bâis olacak söz söylemiyelim...”²⁴² demiştir. İki konuşmaya duyulan tepki

²³⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri(1919 - 1920), VI, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s.105.

²³⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri(1919), V, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s. 108.

²⁴⁰ A.g.e., s. 329.

²⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: I, C. I, Ankara 1959,s. 164 - 165.

²⁴² A.g.e., s. 165.

üzerine kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa birlik ve beraberliği vurgulayan bir konuşma yapmıştır;

“...Burada maksudolan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden (oluşturan) zevat (kişiler) yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep (meydana gelen) anasır-ı İslâmiyedir (unsurlar), samimi bir mecmuadır (topluluk). Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği; hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u islama münhasır değildir. Anasır-ı İslamiyeden mürekkep bir kütleye aittir. ...Binaenaleyh, muhafaza ve müdafasıyla iştigal ettiğimiz millet bittabiû bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasırı islâmiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslam, bizim kardeşimiz ve menafii (menfaatler) tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı İslamiye ki vatandaşlıklar, yekdiğerine (birbirine) karşı hürmeti müteakabile (karşılıklı olarak) riayetkardırlar (saygılı) ve yekdiğerinin her türlü hukukunun, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik...”²⁴³.

Zaferin kazanılıp, eskinin tasfiye sureci ile birlikte söz ve eylemlerde de farklılıklar başlamıştır. Özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen devrimler esaslı bir zihniyet değişikliği getirirken, ülkedeki unsurları birbirine bağlayan ortak bağ da değişime başlamış; milletin bireylerini birbirine bağlayan bağ, din bağı olmaktan çıkmıştır. Atatürk’te bu konuda şunları söylemektedir: *“ Milletin varlığını sürdürebilmesi için, fertleri arasındaki ortak bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağ yerine Türk Milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır.”*²⁴⁴

“Mübadele ve Tefiz” işlemlerinin neticelendirilmesi ve kesin bir şekilde tasfiyesi için çıkarılacak kanun hakkında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey bilgi verirken: *“...Bir milletin en birinci borcu, bir hükümetin en yüksek vazifesi memleketi dahilinde milliyet birliğini temin etmektir.”*²⁴⁵ der. Kirişçi bu durumu değerlendirirken, Türk milliyetçiliği

²⁴³ Aynı yerde; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I. s. 73.

²⁴⁴ Hikmet Dizdaroğlu, “Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı”, *Ziya Gökalp Dergisi*, XXIV/4 (Aralık 1981), s. 350 - 362.

²⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: IV, C. XXVI, Ankara, 1931, s. 60.

başlangıcında vatandaşlığa dayalı Fransız modeline yakın iken zamanla değişikliğe uğrayarak ırk ve kültüre dayalı bir seyir takip ettiğini söylemiştir.²⁴⁶ Ahmet Taner Kışlalının yorumu ise, Osmanlı mirası üzerinde ilk önce bir devlet kurulduğunu, daha sonrasında bu devlete uygun bir “ulus” (millet) oluşturulmaya çalışıldığı şeklinde olmuştur. Bu amaçla milli bilinci oluşturup, geliştirecek kurumlar oluşturma yoluna gidilmiştir. Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu’na büyük önem vermesinin temel nedeni de bu görüşlerde yatmaktadır²⁴⁷.

Mustafa Kemal Atatürk’ün; *"Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle gidermeye çalışmalıyız... Osmanlı İmparatorluğu içindeki çok çeşitli topluluklar, hep milli inançlarına sarılarak, milliyetçilik idealinin gücü ile kendilerini kurtardılar. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmuş olduğumuzmuş. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, ilk önce biz kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı, hissi, fikri ve fiili olarak, bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim."*²⁴⁸ Sözleri ile belirttiği gibi temellendirmek istenilen Türk tarih tezi ile milli şuur oluşturma ve milletin kendi ulusal kökleriyle gurur duyması amaçlanmıştır.

Türk Tarih tezinin oluşturulmasında İtalya gibi emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki emelleri çok büyük bir etkidir. Emperyalist devletler tüm dünyada etkili olan sömürgecilik hareketlerinin etkisi ile Türk topraklarında da hak iddia etmişlerdir. Propagandalarını Anadolu’nun Türk yurdu olmadığı tezi üzerine oturtarak, Türkiye’de yaşayan Türk ırkının nüfusunu, olduğundan az göstermeye çalışılmışlardır. Türkiye topraklarında yaşayan insanların çoğunluğunun Türk ırkından olmadığı ileri sürülerek, Anadolu üzerinde eskiden yaşamış olan Hitit ve Sümerler sahiplenilmiş ve böylece Anadolu’ya yönelik siyasal, ideolojik kampanyalara zemin hazırlanmıştır. Türk Tarih Tezi’nin şekillenmesinde, bu olumsuz kampanyaların da etkisi vardır. Bu tez ile Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu’nun çok eski çağlardan bu yana Türk vatani

---

²⁴⁶ Kemal Kirişçi - Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, 1997, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 109 ve çeşit sayf.

²⁴⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *a.g.e.*, s. 114.

²⁴⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1969, s. 181.

olduğunu, çünkü söz konusu uygarlıkların da Türk olduğunu kabul ettirmeye çalışan bir karşı kampanya başlatmıştır²⁴⁹.

Afet İnan Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde vermiş olduğu ilk dersinde “*Türk Tarih Tezi*” için şu sözleri söylemiştir;

“ *Bu tez şimdiye kadar tarih aleminde ortaya sürülmüş olan tezlerden başkadır. Bizim tezimizin esası kısaca şöyle ifade olunabilir:*

Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır. Türkler neolitik ve maden kültürlerinde bütün dünyaya binlerce sene takaddüm etmişlerdir. Bu kültürlerin başka kıtalarda meydana gelmesi Türklerin oralara göç etmelerinden sonra ve onların tesirleriyle olmuştur...

Bizim tezimizdeki sarsılmaz hakikati Avrupa'nın yeni keşiflerle yakından alâkalı olan bitaraf âlimleri dahi teyit etmektedirler... Sümerlilerin, Etilerin Türk olduklarını onların Mezopotamya'da ve Anadolu'da kurdukları medeniyetlerin de doğrudan doğruya Türk medeniyetleri olduğunu söylemeliyim. Anadolu ecdadımız Etilerden bugüne kadar türlü siyasal şekiller ve adlar almıştır. Fakat daima memlekete sahip kalan ve kültür hayatında yapıcılığını koruyan otokton unsur Türk ırkı olmuştur...”²⁵⁰

Ulus devletin tarih dayanakları bu şekilde sağlanmaya çalışılırken anayasal metinlerde bu ülkede yaşayan herkesin dini ve ırkı ne olursa olsun Türk olduğu kabul edilmiştir. 1924 Anayasası ile ilgili Kanun-u Esasi Encümenin de belirttiği şekli ile:

“... *Devlet Türk'ten başka bir millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku mütesaviyeyi (birbirine eş değerde) haiz, başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan, bunların ırki ayrılıklarını ayrı bir milliyet olarak tanımak caiz değildir...; her yeni Millet gibi, Türk milleti de aynı ırktan gelmeyen çeşitli fertleri de bağrında barındırabilir. Ancak, Türklük camiasıdır ki bir araya toplamak kabiliyetine haizdir.*”²⁵¹

kabul edilmiştir.

İzlenilen politikalarla homojen, tek unsurlu bir millet oluşturma yönündeki çalışmalara da hız verilmiştir. Özellikle ülkede oluşturulmak istenilen milli kimliğe ve

---

²⁴⁹ Kemal Arı; “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart 1992), s. 541.

²⁵⁰ *Aydın Tarihi*, No: 26 (Şubat 1936), s. 21.

²⁵¹ Şeref Gözübüyük - Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, SBF, Ankara 1957, s. 7.

modernleştirme projesine karşı var olan muhalefet artıkça hükümetlerin Türklüğe ve Türkçeyi tercih eden politikalara yönelmesi hızlanmıştır²⁵².

Türk Ocaklarının 1925 yılındaki İkinci Kongresinde taşra delegeleri Başbakan İsmet Paşa'yı ziyaret ederler. Bu ziyarette İsmet Paşa şunları söyler:

“...Sizi bir Ocaklı kalbiyle selamlamış olmaktan bilistifade (yararlanarak) birkaç söz söylemek isterim. Bunu gerek dahilde ve gerek hariçte söylemek için artık vehm edecek (korkacak) bir nokta-i endişemiz yoktur. Milliyet yegâne vâsita-i iltisakımızdır (birleştirme). Diğer anâsır Türk ekseriyeti karşısında hâiz-i tesir (etki sahibi) değildir. Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehal (mutlaka) Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anâsırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsâf (özellik) her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır...”²⁵³

1926 yılında çıkarılan 788 Sayılı “Memurin Kanunu” nun dördüncü maddesi, devlet memuru olacaklarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şartını yetersiz görerek Türk olmak şartını da getirmiştir²⁵⁴. 1930 tarihlerinde tek parti rejiminin kurumsallaşmasıyla birlikte baskıcı bir otorite ile birlikte ister istemez diğer yabancı unsurlara yönelik olarak dışlayıcı, ırkçı bir tutum gelişmiştir²⁵⁵. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt²⁵⁶ :

“... Bu memlekette Türk olmayanların tek bir hakkı vardır: Türklere hizmetçi olma, Türklere köle olma hakkı.”²⁵⁷ Bu ifadeler ve küçük sanatların Türk unsuruna ayrılması gibi uygulamalar ‘özdeşleştirme’ sürecinde tıkanmalara da neden olmuştur.

Bu ayrıcalıklı haklardan yararlanmak ve duyulan tepkiden kurtulmak amacıyla adını Türk adı ile değiştirme²⁵⁸, tabiiyet değiştirip Müslüman olma gibi müracaatlar

²⁵² Mesut Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, *Toplum ve Bilim*, S. 93 (Yaz 2002), s. 206, Dipnot 17 ek bilgi.

²⁵³ *Vakit*, 27 Nisan 1925’ ten aktaran Füsün Üstel, “İmparatorluktan Ulus - devlete Türk milliyetçiliği: Türk Ocakları’ 1912 - 1931”, İletişim Yay., 1997, s. 173.

²⁵⁴ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi Ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 119.

²⁵⁵ Tanıl Bora , “Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar Azlıklar, Ekalliyetler, Sığıntılar”, *Toplumsal Tarih*, S. 117 (Eylül 2003), s. 81.

²⁵⁶ Mahmut Esat Bozkurt için bkz. Ergün Aybars, “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, II/4-5, 1994 - 1995, s. 245 - 262; Hakkı Uyar, “Türk Devrimi’ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I – II ”, *Tarih ve Toplum*, S. 119 (Kasım 1993), s. 9 - 15 ve S. 120 (Aralık 1993), s. 9 - 16.

²⁵⁷ Mahmut Esat Bozkurt, *Hakimiyet- i Milliye*, 19 Eylül 1930.

²⁵⁸ *Ulus*, 9 Nisan 1937.

dikkat çekecek kadar arttığı için bu tür isteklerin daha ciddi bir araştırmaya tabi tutulması için görevlilere emir vermek zorunda kalınmıştır²⁵⁹.

Belirtilen bu çalışmaların yanında Türk ırkının özelliklerini tespit etmek üzere ciddi araştırmalar başlatılmıştır. 1937 yılında Türkiye'nin bütününde 64 bin kadın ve erkek üzerinde antropolojik²⁶⁰ anketi yapılmıştır. Bu araştırmanın ilmi metotlara göre yapılmasını sağlamak amacıyla Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Enstitüsü, ayrıca İstatistik Umum Müdürlüğü görevlendirilmiştir. Anket cetvelleri kurs görmüş Vilayet Sıhhiye Müdürleri ve memurları tarafından en yeni aletler kullanılarak hazırlanmıştır²⁶¹.

Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Devleti'nin mirası olan topraklar üzerinde kurulmuş olmanın getirdiği özellikten dolayı, ulus temeli üzerinde kurulmuş olmasına rağmen, farklılıkları bünyesinde barındırmaktaydı: Farklı diller, giyimler, hukuk, eğitim ve etnik unsurlar: İlk günlerden itibaren Cumhuriyet idarecileri icraatlarında bu farklılıkları ortadan kaldırarak milli devlet olmanın gereği olarak her alanda teklifi sağlamayı amaçlamıştır. İskân politikalarının belirleyici etkenlerinden biri de bu olmuştur.

Buna göre tüm değişik unsurlar öz Türk unsurların içerisinde dağıtılarak 'özdeşleştirme' süreci tamamlanacaktı. Böylece doğdukları ülkelerin karakteristik özelliklerini unutmaları sağlanarak, her nesil içinde, konuşmalarında, kıyafetlerinde, alışkanlıklarında ve görüntülerinde, benzetilmek istenilen Türk unsurundan farkları kalmayacaktı. Var olan bu politikayla idareciler Türkiye'yi çok nüfuslu ve homojen bir devlet olarak kurmayı hedeflemiştir²⁶².

4 – İç Güvenlik - İsyenlar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yavuz Sultan Selim zamanında 1514 yılında kazanılan Çaldıran Zaferinden sonra Osmanlı Devleti'ne katılmasından itibaren bölge

---

²⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Teşrinievvel 1934.

²⁶⁰ Antropoloji: İnsanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bilim. İnsan bilimi. Bkz. www.seslisozluk.com.

²⁶¹ Hâmit Sadi Selen, "İrk Mes'eleleri ve Türkiye Halkının Irki Hususiyetleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XI/4 (Aralık 1956), s. 83.

²⁶² Soner Çağaptay, *a.g.m.*, s. 219 - 220.

halkının devlete olan bağılılığı yüzyıllar boyu devam etmiştir²⁶³. Bölgedeki ilk huzursuzlukların başlangıcında 16 yüzyıldan itibaren aşiretlerin kendileri için belirlenmiş yaylak ve kışlakları terk ederek, başka yerlerde saklanmak, yerli halk için ayrılmış yerlere gitmekten başlayarak, vergi vermeyi reddeden düzene karşı hareketleri, zamanla tam manası ile bir eşkıyalık hareketine bürünmesi şeklinde ortaya çıkmıştır²⁶⁴. Bu olumsuzluklar Fransız İhtilali ile değişik bir kimlik kazanmıştır. İhtilal fikirleri bütün dünyayı etkisine aldığı gibi Doğu Anadolu bölgesi halkı üzerinde de etkili olmuştur. 19. yüzyılın başlarında görülmeye başlanan isyan hareketleri 1879 tarihli Emin Ali Bedirhan'ın isyanı ile son bulmuştur²⁶⁵.

II. Abdülhamit bölgedeki huzursuzlukların ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçebilmek için bölgedeki aşiretlerden Hamidiye Süvari alayları kurmuştur²⁶⁶. Uygulanan bu politikalar bölge üzerinde etkili olmuştur. Fakat İttihat Terakki döneminde bu yöndeki politikaların terk edilmesi çözülmeyi yeniden hızlandırmıştır. Bu politikalar neticesinde Kurtuluş Savaşı yıllarında Koçgiri ve Umraniye bölgesinde ortaya çıkan ayaklanma, İttihat Terakki Partisinin Türkçülük politikalarının bir yansıması olarak Kürt milliyetçiliğini referans almıştır. Ayrıca Merkez Ordusu komutanı Sakallı Nurettin Paşa'nın bölgede izlemiş olduğu baskıcı yönetim de isyan üzerinde etkili olmuştur²⁶⁷. Etkisi dar bir alan ile sınırlı kalmış olan bu isyan dışında tüm halkın katılımıyla bir ortak mücadele ile Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır.

Yeni kurulan ve ulusal bir devlet olan Türkiye, artık ne İslamcılık ne de Osmanlılık idealini takip eden bir ülkedir. Artık tamamen milli gayeler doğrultusunda hedefler belirlenmektedir. Bu yüzden bütün Osmanlı Devleti mirasını da belirlenen yeni amaçlar doğrultusunda tasfiye etmek bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır²⁶⁸. 1922 yılından sonra artık tüm Müslüman unsurların dostluğundan çok sadece Türk unsurunun istek ve haklarından söz edilmeye başlanır. Bürokrasiye bir Türk milliyetçiliği hakim olmaya başlamıştır. 1924 Anayasası'nda ülkede bulunan diğer unsurların adı hiç

---

²⁶³ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 9.

²⁶⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yay., İstanbul, 1987, s. 14.

²⁶⁵ Vedat Şadilli, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, İstanbul, 1980, s. 25.

²⁶⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983.

²⁶⁷ Sakallı Nurettin Paşa daha sonra bu çalışmalarından dolayı yargılanmıştır. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: II, C. II, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 248 - 270, 435 - 442, 622 - 630.

²⁶⁸ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 9.

geçmemektedir. Bu anayasa da Türklerin haklarından söz edildiği için “*Türklerin anayasası*” denilmektedir²⁶⁹.

Kanuni düzenlemelerin yanında Osmanlı yönetiminin Kürt topluluklarına büyük özgürlük tanıyan, Kürt önderlerine unvanlar dağıtan politikasının aksine Türkiye Cumhuriyeti, her türlü özerkliğe karşı bir tutumla, merkeziyetçi bir yönetimle otoritesini yerleştirmeye yönelik adımlar atmaya başlar. Özellikle 1924 yılında, İslami unsurların toplum üzerindeki etkinliği azaltılmak, reform hareketleri ile toplum modernleştirmek ve güçlü bir ulus bilinci meydana getirmek amacı ile yapılan çalışmalar hızlanmıştır. Tüm bunlara paralel olarak hem İngilizlerden hem de Ermenilerden kaynaklanan kışkırtmalar Doğu Anadolu bölgesinde var olan huzursuzluğu daha da artırmıştır²⁷⁰.

Tüm saydığımız bu nedenler ve Doğu Anadolu halkının sadakatinin odak noktasını oluşturan Halifelüğün kaldırılmış olması sonucu ile bir ayaklanma çıkmıştır. 1925 yılının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma ve şekillenme aşamasında Doğu Anadolu'da Şeyh Sait önderliğinde ortaya çıkan bu ayaklanma, rejimin gelişmesinde ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Siyasi gelişmelerin üzerine bir karabasan gibi çöken bu isyan, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya, neredeyse, sınırsız denebilecek bir yetki edinme fırsatını vermiştir. O andan itibaren Kemalist reform programı daha büyük bir hızla ve muhalefetin olmadığı tek parti iktidarıyla hayata geçirilmiştir²⁷¹.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde başlayarak ortaya çıkan bu direnme hareketlerinin Kemalist kadroların iç dünyalarında meydana getirdiği yansımaları anlayabilmek için onların yetiştiği ortama bakmak bize bir bakış açısı kazandıracaktır: Bu dönemin kadrosunu oluşturan idareciler II. Abdülhamit tarafından açılmış olan okullarda eğitim görek yetişmiş ve ikinci Meşrutiyet hareketinde bizzat bulunmuş veya o dönemde yaşamışlardır. Bunların görev yaptığı Arnavutluk İsyanı, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Ermeni Tehciri, Mütareke'de İstanbul'un ve İzmir'in işgali gibi

---

²⁶⁹ Martin Van Bruinessen, “Osmanlıcılıktan Ayrılcılığa Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenler”, *Birikim*, Çev: Levent Kafadar, S. 32 (Aralık 1991), s. 44.

²⁷⁰ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981, s. 248 - 249; Erzincan milletvekili Fevzi Efendi mecliste Koçgiri isyanının sebeplerini sayarken bir nedenin de ; “*Alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında müfsitler tarafından ortaya atılan işaat (haber yaymalar) ve bu meselenin alevlenmesi olduğunu*” söylemiştir. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: II, C. II, s. 252.

²⁷¹ Martin Van Bruinessen, *a.g.m.*, s. 35; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 76.

hadiselerde azınlıkların etkisini gözlemleyen kadroların, iktidar makamına geçtiklerinde gayrı Türk unsurlara karşı attıkları adımlarda bu olayların etkisi gözlemlenecektir²⁷².

Çünkü, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan azınlıklar arka arkaya ayaklanarak bağımsızlık mücadelesi vererek ayrılmışlardır. Bu ayaklanmalar sürekli olarak Osmanlı Devleti üzerinde emelleri bulunan devletler tarafından desteklenmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan ayaklanmalar ve azınlıkların diğer devletlerle kurmuş olduğu ilişkiler Osmanlı idarecileri tarafından ihanet olarak görülmüştür. Ortaya çıkan bütün direnme hareketleri bu bakış açısı ile değerlendirilerek devletin bekası için ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olarak algılanmıştır²⁷³.

1924 - 1925 ayaklanmalarıyla ortaya çıkan Kürt meselesi, Müslüman etnik toplulukları “*Türk harsına*” girmiş veya girmeye hazır sayan iyimserlik havasını dağıtmıştır. İsmet Paşa hatıralarında bu durumun değerlendirmesini yapmaktadır. Sevr ile Doğu'da kendileri ile sınır bir Ermeni devletinin kurulacak olması Kürtlere de, Türkler' de olduğu gibi kendi vatanlarının tehlikede olduğunu göstermiştir. Kürtler, vatanın özellikle Doğu Anadolu'da, Ermeni tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını biliyorlardı. Bu yüzden Milli Mücadele süresince canla başla beraberlik göstermişlerdir. Zaferden sonra, Lozan Antlaşması yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerin yanında yer almışlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip heyetimize müracaat etmemişlerdir. Hatta Lozan'daki konuşmalarda ve milli davaların savunulması “*biz Türkler ve Kürtler*” şeklinde savunulmuş ve kabul ettirilmiştir. Fakat Şeyh Sait isyanı, bu birlikteliğin ayrılan ilk işareti olarak kabul edilmiştir²⁷⁴. İsyân bastırıldıktan sonra Hükümetin “*tek millet*” ilkesini gerçekleştirme yönündeki çabaları daha da artmıştır²⁷⁵. Ülkede küçük büyük var olan birçok etnik topluluğun, çoğunluk olan Türk ulusu içinde ‘*özdeşleştirilerek*’ tek bir ulus haline getirilmesi amaçlanmıştır. Başta Kürtler olmak üzere yabancı unsurları

---

²⁷² Ayhan Aktar, “Trakya Yahudi Olaylarını ‘Doğru’ Yorumlamak”, *Tarih ve Toplum*, 155 (Kasım 1996), s. 52.

²⁷³ Taner Akçam, “Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler”, *Birikim*, 33, (Ocak 1992), s. 20.

²⁷⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, II, Bilgi Yay., 1987, s. 202.

²⁷⁵ İzlenilen bu politikalar için Armstrong'ın şu yorumu önemlidir. “... *Kemalin bölgesel sorunlar konusundaki tavrı akılcıydı, ancak onun da kör noktaları vardı. Ülkesinde yalnızca Türklerin bulunmasını istediği halde, her ferdi Türk değildi. Anadolu'nun doğu sınırlarında yaşayan ve bir farsça diyalekti konuşan inatçı dağlılardan oluşan bir ırk olan Kürtler'i Türk olarak varsayıyordu. Onları 'dağ Türkleri' diye adlandırıyor ve sert yönetimine karşı ayaklandıkları zaman onları şiddetle bastırıyordu.*” H.C. Armstrong, *Bozkurt*, Arba Yay., 1996, s. 245.

“*Türk Harsına*” sokmak, öncelikle de Türkçeyi yaygınlaştırmak için harekete geçilmiştir²⁷⁶.

Çıkartılan iskâna yönelik kanunlar sadece dışardan gelen göçmenlerin iskânı için değil aynı zamanda iç iskâna yönelik düzenlemeler de getirmiştir. Bu kanunlarla idari, askeri ve sosyal nedenlerle insanlar yerlerinden alınarak göç ettirilmiştir. Her isyan sonrasında özellikle aşiret reisleri ve ileri gelenler ikişer üçer aileler halinde Batı bölgelerinde çeşitli illerde sürgüne göndermiştir.

Cumhuriyet öneminde Ortaya çıkan ayaklanmalar ve Yapılan Askeri Hareketler²⁷⁷

İsyanın Adı	Nedeni	Tarihi	İsyan Bölgesi	Katılanların Sayısı	Sonuç
Nasturi Ayaklanması	İngilizlerin Nasturi ve Kürtleri teşvik etmesi	12-28 Eylül 1924	Güneyde Mısakı milli hududu – Oramar-Çölemerik güneyi-Beytüşşebabın hemen doğusunda Habur Suyu bölgesi	Tüm Nüfusları 8.000 olup tahmini 1.000 kadar silahlı kuvvet	Çok azı yakalanmış, çoğu Irak’a kaçmıştır.
Şeyh Sait Ayaklanması	Dini kaygılar, İngilizlerin kışkırtması	13 Şubat–31 Mayıs 1925	Diyarbakır-Kulp-Varto-Bingöl-Çapakçur-Palo-Maden çevresi		Asiler dağıtılmış, ele başları idam edilmiş,suçlu sürgüne tabi tutulmuştur.
Raçkotan ve Raman Tedip hareketi	Silah toplamak ve asayişi sağlamak	9 - 12 Ağustos 1925	Dicle kuzeyi - Siirt batısı – Sason - Silvan bölgesi.	1000 silahlı kuvvet	Asilerin çoğu yakalanmıştır.

²⁷⁶ Tanıl Bora , *a.g.m.*, s.117 – 118.

²⁷⁷ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları* 3, Kaynak Yay., İstanbul, Nisan 1992; Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 56 - 57; Faik Bulut, *Devletin Gözüyle Türkiye’de Kürt İsyanları*, Yön Yay., İstanbul, 1991.

Sason Ayaklanmaları	Yükümlülüklerini yerine getirmeyip asayışı ihlal eden aşiretlere karşı yapılmıştır.	1925 - 1937	Siirt ilinde bölgesinde Küsküt, bölgeleri.	Sason Asi, Herük		Asilerin çoğu ya yakalanmış ya imha edilmiştir. Buradaki halkın büyük kısmı batı illerine gönderilmiştir.
I. Ağrı Ayaklanması	Kürt özerkliği sağlamak	16 Mayıs-17 Haziran 1926	Poti - Serdarbulak-Gökde bölgesinde	-Çiftlik	100 - 150 silahlı kuvvet	Asiler kaçmıştır.
Koçuşığı Ayaklanması	Yükümlülüklerini yerine getirmeyip asayışı ihlal eden aşiretlere karşı yapılmıştır.	7 Ekim-30 Kasım 1926	Ovacık - Hozat-Çemişkezek - Amutka - Aliboğazı- Beylan-Yılandağı bölgesi		Genel Nüfus 1500 olup silahlı güç 450 kadar kişidir.	Asilerin çoğu yakalanmış ve imha edilmiştir.
Mutki Ayaklanması	Nakline karar verilen köyün halkının ayaklanması	26 Mayıs-25 Ağustos 1927	Bitlis ilinin Mutki ilçesi		Mevcutları 700 kişi olup 500 silahlı kuvvet	Asilerin bir kısmı kaçmış bir kısmında imha edilmiştir.
II. Ağrı Harekatı		13 - 20 Eylül	Serdarbulak- Biçerler-Karnıyarığa-İnek		800 silahlı kuvvet	Asiler İran'a kaçmışlardır.

		1927	yaylası- Kozlu bölgesi		
Bicar Tenkil Harekatı	Şeyh Sait İsyanından kalanları saf dışı bırakmak için yapılmıştır.	7 Ekim-17 Kasım 1927	Hani ve Lice kuzeyi- Kulp batısı- Murat güneyi- Palo doğusu bölgeleri.	2000-2500 silahlı kuvvet	2000 asi imha edilmiştir.
Asi Resul Ayaklanması	Asayişsizlik	22 Mayıs - 3 Ağustos 1929	Eruh ilçesi Lodi bucak merkezinde	200 silahlı kuvvet. 50 tanesinin cephanesi yok.	Asilerin bir kısmı imha edilmiş liderleri kaçmıştır.
Tendürük Harekatı	Şeyh Abdülkadirin asayışı ihlal eden hareketleri	14 - 27 Eylül 1929			İran'a kaçmışlardır.
Savur Tenkil Herakatu	Asayışı ihlal eden unsurlara karşı yapılmıştır.	26 Mayıs-9 Haziran 1930	Savur doğusunda, Radişi, Hırbatau, Savayıç, Zuyaret, Batoş köyleri		Asilerden 3 ölü, 3 yaralı, 503 silah toplandı
Zeylan Ayaklanması	Kürt Özerkliği sağlamak	20 Haziran - ? Eylül 1930	Bendimayi suyu- Tendürük - Muratbaşı- Bozdağ - Görgör dağ- Erciş bölgesi	Bölge halkı çoğunluğu isyana katılmış olup 1000 silahlı kuvvet	Asilerin çoğu imha edilmiştir.
Oramar Ayaklanması	Ağrı Bölgesine yapılan	16 Temmuz- 10	Oramar, Şat, Şemdinan ve Herki bölgeleridir.		Asilerin bir kısmı teslim olmuş diğer

	hareketi zayıflatmak, Kürtçülük	Ekim 1930			bir kısmında Irak'a kaçmıştır.
III. Ağrı Herakatu	Bölgenin asilerden temizlenmesi	7-14 Eylül 1930	İran hududu -Kç. Ve By. Ağrılar - D. Bayazıt bölgesi	507 çadır ve 1500 silahlı kuvvet	Çok azı İran'a kaçabilmiş, diğerleri imha edilmiştir.
Pülümür Herakatu	Bölgedeki asayişsizliğe son vermek	8 Ekim-14 Kasım 1930		500	Asilerin büyük kısmı imha edilmiş, diğerleri yakalanmıştır. Asayiş sağlanmıştır.
Menemen Olayı	İrticai siyasi bir hareket	23 aralık 1930	İzmir'in Menemen ilçesi	Organize 6-7 kişilik şebeke	Bir kısmı ölü olmak üzere yakalanmışlardır.
Dersim Tedip Herakatu	Yapılan Karakoların istenilmemesi ve Bölgenin aşiretlerden temizlenerek asayişin sağlanması	1937 ve 1938	Amutka-Nazmiye batısındaki Zel dağ-Dar boğaz - Dojik Munzur doğusu-Karacakale bölgesi	3500 - 4000 silahlı kuvvet	Hareket bastırılmış bölgede asayiş sağlanmıştır.

Bu dönemde meydana gelen bu olaylardan sadece Nasturi ve Menemen olayları doğrudan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile bağlantılı olmayıp diğer meydana gelen olumsuzlukların çoğunluğuna bu bölgeler kaynaklık etmiştir.

Bu dönemde iskân politikalarını belirleyen diğer bir etken ise bölgeye yönelik asayiş ve güvenlik kaygıdır. Daha Meclis'in ilk zamanlarında Bayezid milletvekili Şevket Bey memleketine giderken arkadaşları ile birlikte eşkıyaların saldırısına uğrayarak soyulmuş, suçluların yakalanamaması üzerine bir soru takriri vermiştir. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey vermiş olduğu cevapta suçluların kimliklerin tespit edilmiş olmasına rağmen Dersim'li olup Dersime kaçtıkları için yakalanamadıklarını söylemiştir. Bu cevap “*Dersim Misak-ı Milli haricinde mi?*” şeklindeki tepkiler doğurması üzerine Dâhiliye Vekili bunların yakalanması için Dersime bir askeri hareket yapılması gerektiği ancak bugün buna uygun olmadığını söyler²⁷⁸.

Yunus Nadi bu yerler için bir yazısında; Bu dağlık arazi da yaşayan halkın, kendi hayatlarını kendi çalışmaları ile sağlamaktan aciz olmanın getirdiği bir zaruretle eskiden beri bedevi devirlerine has eşkıyalık ve çapulculuğu alışkanlık haline getirdiklerini belirtmektedir. Dersimde ağalar ve onların emrinde kabile ve aşiretler bulunmaktadır. Bu unsurlar zaman zaman çevre ovalarında çalışan köyler üzerine saldırırlar, mal ve hayvan ne toplayabilirlerse çalıp sarp dağlarına sığınırlar. Yapılan eşkıyalığın derecesine göre bunların üzerine aralıklarla askeri kuvvet sevk edilmektedir. Asker gider, vurur, kırar, neticeler alır, fakat sonra bırakır ve döner. Sarp dağlar yine yerlerindedir, oraya ulaşımı sağlayan yollar yine çetindir. Bir müddet sonra vaziyet yine eski hamam eski tas tabirine uygun olur²⁷⁹.

Osmanlı Hükümeti bu duruma kalıcı bir şekilde çözüm bulmak amacıyla buradaki olayları bastırdıktan sonra ıslahat hareketine girişmiştir. Islahat hareketlerinin yanında birçok yeri yasak bölge ilan ederek yerleşime kapatmıştır. Halktan bir kısmını de zorunlu göçe tabi tutarak Batı bölgelerine yerleştirilmiştir²⁸⁰.

İç güvenlik amaçlı yapılan diğer bir uygulama ise özellikle sınır bölgelerinde yabancı unsurları yerleştirilmediği gibi var olanların da iç kısımlara iskânı sağlanmaya çalışılmıştır. Yayımlanan gizil bir Kararname ile: “*Sıhhat ve İctimai Muavenet*

²⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İctima: II, C. XV, Ankara, 1958, s. 245.

²⁷⁹ Yunus Nadi, “Tunceli Vilayetimizin Islahı ve Medenileştirilmesi”, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937.

²⁸⁰ Asayiş sağlama amacıyla yaptırılan iskân için bkz. *BCA*. 030. 18. 01. 02. 75. 48. 18 / 3 Haziran 1937; *BCA*. 030. 18. 01. 02. 22. 57. 1 / 2 Ağustos 1931; *BCA*. 030. 18. 02. 23. 697 / 4 Ağustos 1931; *BCA*. 030. 18. 1. 1. 6. 46. 3 / 18 Ocak 1939.

Vekilliği’nden yazılan 26 Ekim 1937 tarih ve 1677 sayılı tezkere ile gönderilen listeye göre bu yıllar içinde 244 hanede 683 nüfusun Türkiye’ye iltica ettiği ve bunlardan

1934 yılında 27 hanede 120, 1935 yılında 26 hanede 45, 1936 yılında 31 hane de 88 nüfus Kars vilayeti dahilinde ve geride kalan 120 hane de 430 nüfusun da diğer vilayetlerde yerleştirildikleri görülmüştür.

Durum İcra Vekilleri Heyeti tarafından 3 Kasım 1937 tarihinde görüşülerek Sovyet Rusya’dan bir daha mülteci kabul edilmemesi kabul edilmiş ve gizli olarak gelecek olanlar ise, sınır bölgesinin emniyetini sağlamak için bunların huduttan en az 50 km içeride ve uygun görülecek yerlerde iskânının yapılmasına karar verilmiştir²⁸¹.

Yine bu amaç doğrultusunda Urfa milletvekillerinin hazırlamış olduğu ortak raporda: İdari sahalarda düşünülen tedbirlerden biriside sınır boyunca sırf Türk unsuru ile meskun sağlam bir şerit, memur köyler zinciri vücuda getirmek olarak belirtilmiştir. Kurulacak bu şeridin gerisinde kalacak olan Kürt nüfusunu seyrekletirmenin de ihmal edilecek bir tedbir olmadığı düşüncesindedirler. Fakat bu tedbire başvururken Kürt vatandaşlarımızın mümkün olduğu kadar az zarar görmelerine dikkat edilmesinin gerekliliğini de vurgulamışlardır²⁸².

Türkiye Cumhuriyeti bu bölgede ortaya çıkan isyanları şiddetle bastırırken bölgeye yönelik, ileri sürülen çözüm yollarında farklılık göze çarpmaktadır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki yazısında Siirt Mebusu Mahmud Bey, Şeyh Sait İsyanı’nın belli başlı sebeplerinden olan cehalet, derebeylik ve aşiret hayatı gibi esaslı ve toplumsal meseleler üzerinde önemle durmak lazım geldiğini, uzun bir geçmişin asırlarca hüküm süren geleneklerin halk üzerinde yaptığı bu etkinin basit işlerle giderilemeyeceği ve her bir safha için sürekli ve kapsamlı bir faaliyete ihtiyaç olduğu vurgulamaktadır.²⁸³ Cumhuriyet Gazetesinde Mahzar Aren ise şunları yazar:

“Dersim’in ıslahı için ne yapılırsa yapılsın Dersim’in şartlarından dolayı bir çözüm olamayacağı ancak yapılması gereken şeyin; ...bunları medenî insanların arasında yaşatmakla mümkün görüyorum... Başka, türlü hareket edilmekle zaman kaybedilmiş, enerji zayi edilmiş olur... Biz yapmazsak çocuklarımızın yapmağa mecbur olacakları bu işi geri bırakmak yine civarındaki yerleri çapulculuk tehdidi altında

²⁸¹ BCA. 030. 18. 01. 02. 79. 89. 1/ 3 Şubat 1937.

²⁸² BCA. 490. 01. 717. 451. 2 / 20 Eylül 1950.

²⁸³ Mahmud, “İslah Yolunda”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1926.

yaşatmaktadır... Boşaltılacak Dersime hayvancılık ve ormancılık gibi büyük kâr ve kazanç temin edecek işlerin sahipleri hulul (girme) edecek, bu eşkıya yuvası o zaman mamureye dönecektir.

... Anadolu'da Öyle köyler vardır ki oralarda herkes iş güç sahibi olduğundan sığırtmaç bulamazlar, korucu bulamazlar... Bunlar müterakki köylere ikişer hane olarak verilmiş olsa hem şekavetten, hem cehaletten, sık işgal olunmaktan kurtulurlar.²⁸⁴

Doğan Avcıoğlu ise Şeyh Sait isyanından sonra isyan nedenlerinin derebeylik kurumunun gösterilerek ortadan kaldırılması gerektiği yönündeki yorumlar için: “Şüphesiz, derebeyliğin tasfiyesi, Doğu meselesinin çözülmesinin ön şartlarından biridir. Türkiye çapında köklü bir toprak reformunu gerçekleştirmekte çok geç kaldığımız muhakkaktır. Yalnız etnik yönü de olan bir meselenin, sadece ekonomik ve sınıfsal açıdan alınacak tedbirlerle çözülmesi mümkün müdür? Yeryüzündeki çeşitli denemeler, meselenin etnik yönünü de hesaba katmayan çözüm yollarının başarılı olmadığını göstermektedir.” diyerek konuya daha değişik bir bakış açısı getirmektedir²⁸⁵.

B – İSKÂN POLİTİKALARININ GERÇEKLEŞMESİNDE UYGULANAN YÖNTEMLER

1 – Mecburi İskân

İnsanların doğup, büyüdüğü ve üzerinde yaşadığı toprakları kendi istekleri ile bırakıp gitmeleri pek de kolay değildir. Atalarının üzerinde yaşadığı yerleri terk ederek geçici veya sürekli göç etmelerinde değişik faktörler rol oynar. Bu faktörlerin etkisi toplu halde yapılan göç hareketlerinde kendisini çok daha belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bu göçlerde insanların iradeleri dışında, iktidarların değişik amaçlar doğrultusunda yaptırarak yer değiştirmeler önemli bir paya sahiptir.

Yeni kurulan ulus devletinin oluşturmak istediği yapılanmaya karşı en büyük muhalefet olgusu Doğu Anadolu bölgesinde ayaklanmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. İşte Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu karşı koyma hareketini saf dışı bırakırken zorunlu göçü bir çözüm olarak kabul etmiştir. Birinci umumi Müfettişi Abidin Özmen'nin

²⁸⁴ Mahzar Aren, “Tunceli (Dersim) Meselesinde Hakikatle Yüz yüze”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937.

²⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, “Kürt Meselesi”, *Yön*, 194 (16 Aralık 1966), s. 3.

bölgesinin genel vaziyeti ve ihtiyaçlarını gösteren notlarında Doğu'da var olan Kürtlük meselesinin çözümü ve önünün alınması için Şark halkından elebaşı olanların, propagandacılarla ilişki içinde olduklarından şüphe edilenler, köyleri tahrip edilip etrafa dağılanların, herhangi bir şekilde gayri memnun hale gelmiş bulunanların, silahla hükümete karşı gelmiş, adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların ceza mahiyetinde olmamak ve Doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere Batı vilayetlerine nakledilmesini çözüm olarak göstermişti²⁸⁶. Demokratik bir ortamda ve çok partili siyasi yaşamın egemen olduğu bir düzende uygulanması mümkün olmayan bu uygulamalar, isyanı bastırmak amacıyla elde edilen olağan üstü yetkiler sayesinde tek partili Mecliste mümkün kılmıştır.

İlk Mecliste bu yönde yapılan uygulamalar tepki çekmiş, Mecliste çok sert tartışmalara neden olmuş ve hükümeti zor durumda bırakmıştır. Meclisin 18 Aralık 1338 tarihli oturumunda “*Zevc (koca) ve mahdum(evlat) veya biraderinin(kardeş) askerlikten firarlarından dolayı teb'id (sürgün) edilen ailelerin affına dair kanun lâyihası*” görüşmeleri yapılmaktadır. Sakarya Savaşı sırasında orduda meydana gelen firar olaylarının önünü almak için tanınan yetkinin savaş sonrasında da vatandaşlara karşı kullanılması tepki görmüştür. Bu görüşmelerde Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey bu yönde yapılan uygulamaları eleştirdikten sonra;

“Efendiler ‘Hukuk ve kanun’ kelimelerinin ifade ettiği mâna ile arkadaşlarıma ve bütün cihana sorarım: Dünyanın, hangi kanunun da, hangi esasında (vüsk) kelimesi vardır? Cihana ve hepinize soruyorum: Vüsk namı hangi kanunda vardır? Vüsk namı altında memleketin – ukubatta (ceza) niyabet (vekil) olmamak esasatını basit milletler bile kabul etmiş, olduğu halde - bâzı eşhasın harekâtından dolayı (v,s,k) harfleriyle teşekkül eden vüsk kelimesi ve vüsk namı altında mücrimiyetle (suçlu) alâkası olmıyan; efendiler o kadar alâkası olmıyan ki, meselâ, babasının - bunu bizzat Koçgiri hâdisesi dolayısıyla gönderdiğiniz heyet arasında bulunan ben, bizzat yolda tesadüf ettim, bir şahsın firarından dolayı babasının, dayısının oğlu vaziyetinde olan birisi gözümün önünde derdest edildi. Bu on beş, on altı yaşında bir çocuk gibi: Jandarmalara niçin derdest ettiniz, diye sordum jandarma hiddetli bir surette bana

---

²⁸⁶ BCA. 030. 10. 70. 461. 1/ 24 Ağustos 1937.

(vüsk) dedi. Oğlum vüsk nedir? dedim. Bu tutulan çocuk firarinin dayısının oğlu oluyor “²⁸⁷ diyerek yapılan uygulamanın hukuksuzluğunu vurgular.

Yapılan eleştiriler karşısında bu uygulamaların İstiklal Mahkemeleri²⁸⁸ tarafından uygulandığı savunmasına karşılık Malatya Milletvekili Lütfi Bey; “...*İstiklâl Mahkemeleri mevzuu bahis değildir... Bunları tatbik edenler ordu kumandanları ile kıtaat kumandanlarından al, derece derece efrat ve jandarmaya kadar devam eder.*”²⁸⁹ sözleriyle bu uygulamaya genel manada kullandığını savunmuştur.

Yapılan eleştiriler karşısında Müdafa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa yapılanları savunmaktan ziyade bu uygulamaların geçmişe ait uygulamalar olduğu, bu uygulamanın şimdi yapılmış olmasının mümkün olmadığını yapan varsa da cezalandırılacağını belirtir. Mecliste bu yönde yapılan yazışmalardan örnek verilmesi üzerine de Kazım Paşa: “*Efendim ...Elcezire Cephesi, ailelerin tehciri lâzımdır ve şöyle yapılsın, böyle yapılsın demiş ve buna Müdafaai Milliye Vekâleti muvafakat etmiş ise de emir vermemiştir.*”²⁹⁰ diyerek kendisi tarafından her ne kadar bu yönde bir emir verilmediğini savunsa da uygulamanın varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Tartışmaların boyutu Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey’in olaylar karşısında tepkisiz kalmasından dolayı ihmalkarlığı görülerek istifasının istenmesine kadar gitmiştir.

İlk Meclisteki sorgulama ortamından uzak, siyasal olarak da benimsenen tek parti rejimi sayesinde, çözüm olarak kabul edilen zorunlu göç uygulamaları uzun süre uygulanmıştır. Bu dönemde zorunlu göçle amaçlanan asayişin sağlanması, iktisadi kalkınma ve farklı etnik grupları Türk milli kimliğini özümsemiş gruplar arasında dağıtmak sureti ile yerleştirerek eritmek böylece ulus devletin yapısına uygun homojen bir nüfus sağlamaktır. Bu amaçla çıkartılmış kanunun bir örneği de birinci bölümde değindiğimiz gibi 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu’dur. Kanunun uygulamaları, göçebe aşiretlerinin yerleşikleştirilmesine yönelik bir “*politik - idari*” çaba olarak değerlendirilmektedir. Mesut Yeğen kanun metninde yapılacak dikkatli bir inceleme ile aşiretlerin iskânının yasada hedeflenen gayelere göre önemsiz kaldığının

²⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: III, C. XXV, Ankara, 1960, s. 442.

²⁸⁸ İstiklal Mahkemeleri ve uygulamaları için bkz. Aybars, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri*, I – II (1920 - 1927), İleri Kitapevi, İzmir, 1988.

²⁸⁹ A.g.e., s. 448.

²⁹⁰ A.g.e., s. 452.

görülebileceğini savunur. Yasanın asıl amacı, Anadolu'nun demografik yapısının etnik düşüncelerle yeniden düzenlenmesi ve Türk olmayan etnik unsurların karşılıklı yaptırılacak bir göç hareketi ile “*Türkleştirilmesidir*”. Bu iş, Türk olmayan unsurların Türk yoğunluğunun fazla olduğu yerlere yerleştirilmesi, ya da bu göç olayını tersine işletmek sureti ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Her iki durumda da, amaç Türk olmayan unsurların Türk kültürünü benimsetmektir²⁹¹. Bu uygulama ilk başlarda, Trabzon'dan İngiltere'ye 27 Eylül 1938 tarih ve 35 numara ile gönderilen memorandumda da belirttiği gibi “*pek çok insanın mal ve mülklerine el konularak Orta Anadolu'nun çeşitli illerine gönderildikleri ve Türkiye'de Kürt Sorunu'nun bittiği*”²⁹² şeklinde algılanmıştır. Fakat daha sonra ulus ideolojisinin bir gereği olarak başvuru bu yöntem yerleri değiştirilenlerde psikolojik ve ekonomik açıdan yaptığı tahribat ve iktisadi açıdan devlete getirdiği yük nedeni ile sonuç getiren bir uygulama olmadığı görülmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in yurt dışından gelip yurdumuzda yerleştirilen muhacirlerin durumları hakkında verilen soru önergesini cevaplarken söyledikleri bu durumu daha iyi ortaya koymaktadır;

“... Bir ağaç köklü olarak bir taraftan diğer tarafa nakledildiği vakit güc tutuyor. Hatta bir kaç sene sonrası soluyor. Nerede kaldı ki insanlar ebaancet (atadan babaya) yerleştiği evden, işlediği tarladan bir kanunla veyahut haricî bir tazyikle ayrılırsa kökünden ayrılmış gibi oluyor. Binaenaleyh muhacerette müşkülât görüp müteessir olmamak icap eder. İşin tabiatı bunu iktiza ettirmektedir. Dediğim gibi ecdadın yurdundan malik olduğu tarladan bir kanunla, bir emirle, bir darbe ile atılan adamda kuvve-i maneviye tabiatı ile sarsılır. Mala karşı rağbeti ve cana karşı kıymeti azalır, İşte cana karşı kıymeti ve mala karşı olan rağbetini artırmak, kuvve-i maneviyeyi yükseltmek, bu güçlüğe inzımam eden ruhî âmillerdir...”²⁹³

Uygulamalara yönelik yapılan gözlemlerde de zorunlu göç'ün başarısızlığını gözlenmektedir. Çiftçiye toprak dağıtılması ile ilgili kanun görüşmeleri yapılırken Urfa Milletvekili H. S. Çoşar bu konuyla ilgili olarak şu sözleri söylemiştir;

“... Bir tarihlerde o zamanın İktisat ve Maliye Vekillerinin maiyetinde bir müşavir olarak bütün Doğuyu dolaştım. Van Gölü'nün kenarında Tatvan denilen şirin

²⁹¹ Mesut Yeğen, *a.g.m.*, s. 208.

²⁹² “Dersim 1937 - 1938 Yarım Yüz Yıl sonra”, *Nokta*, 28 Haziran 1987, s. 309.

²⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: IV, C. XXV, Ankara, 1935, s. 17.

bir kasabada bezgin, ümitsiz, fakat bünyeleri itibariyle sağlam yapılı insanlar gürdüm. Bunlarda bir neşesizlik vardı ve hayatiyetlerinin düşmek üzere olduğunu gösteren bir sezinti vardı. Bunlar nereden getirilmiş buraya, iskân edilmiş ? Memleket dışından mı ? diye soruldu. Mesul vekillere verilen cevap şudur; 'Efendim, bunlar Karadeniz uşağıdır.' Van Gölü'nün kenarında, onun suyu da tuzlu olduğu halde bunların yüzünde kendileri de Karadeniz uşağı olduğu halde bunların yüzlerinde neşeden eser yoktur. Buraya ekilen o fidanlar tutmamıştı. Arkadaşlar, burada psikolojik âmilleri göz önünde tutmak lâzımdır. Ecdadının kemiklerinin yattığı, doğup, büyüdüğü, bir yerdeki adamı iktidar (geçimin sağlama) etmek için, uzak bir diyara götürün. Bunlar toprak reformu yaptığınızı iddia ederseniz bu mânaya gelmez. Amma doğduğu, büyüdüğü köyün biraz uzağına iktisadi mülâhaza ile kabili telif olmak şartıyla ona toprak verirsiniz hayata kavuşur, canlanır”²⁹⁴

Gerçekten de zorunlu göç ile buldukları yerlerden alınarak Batıda yerleştirmek zorunda bırakılan insanlar iktisadi açıdan da çok zor durumda kalmışlardır. İzmir Valisi'nin Dâhiliye Vekaleti'ne yazdığı yazıda İzmir'de ikamete tabi tutulan doğunun değişik illerindeki muhacirlerden yaklaşık 10 kişinin 10/11 Temmuz 1927 tarihinde firar ettiklerini, yapılan takip ve alınan tedbirler sonucunda bunların Kemal Paşa kazasında bir dere yatağı içinde yakalandıkları bildirilmiştir. Yakalananların hepsi içerisinde buldukları sefaletlerden şikâyet etmiş, üzerlerinde “beş para” bulunmamıştır²⁹⁵.

Türkiye'nin tek partili siyasi rejimine son vererek çok partili demokratik rejime geçilmesi üzerine ülkeye yavaş yavaş hakim olan hürriyet ortamı ve iktidarın tek alternatif olmaktan çıkmasının etkisi ile 5098 sayılı kanunla zorunlu göçe tabi tutulanların oturma zorunluluğu kaldırılmıştır. Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu bu durumu şu sözlerle izah etmektedir:

“...Hakikaten, hükümet birtakım isyan mıntıkaları olan yerlerde güzel icraat yaptı ve oraları hakikaten temizledi. Fakat bunları yaparken o civar halkından birçok

²⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Toplantı: II, C. XVIII, Ankara, 1945, s. 86.

²⁹⁵ BCA, 272. 12. 53. 131. 31/ 19 Temmuz 1927.

kimseler de tehcir edilmişti. Bu bir haksızlıktı. Lakin şimdi bu kanunla bu hatalar tashih ediliyor, herkes yerine geliyor.”²⁹⁶

Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanun’un bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı yeni hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı görüşmelerinden Tarım Bakanı Cavit Oral’ın yaptığı konuşma devletin iskâna ve zorunlu yer değiştirmeye bakış açısının değiştiğini ortaya koymaktadır:

“ ...Şu halde yapılacak iş devletçe mali fedakârlığı ve icap eden teşkilât ve külfeti göz önüne alarak iç iskân işlerini de beraber yürütmeye teşebbüs etmektir. Çünkü ancak bu sayede Toprak Kanunu’nu kolay tatbik etmek kabil olacaktır. ...Bu maksatla İskân Umum Müdürlüğü ile Toprak Umum Müdürlüğünü birleştiren tasarımı da Büyük Meclis’e sunmuştur. Bu tasarı Bütçe Komisyonu’nda müzakere edilmiş ve gündeme alınmak üzere Başkanlığa takdim edilmiştir. Bu tasarı da yüksek tasvibinize mazhar olursa o zaman Toprak Kanunu’nu bugünkünden daha kolaylıkla ve daha süratle tatbik etmek mümkündür. Yalnız sırası gelmişken şu ciheti belirtmek isterim ki hükümet iskân işinde hiçbir vatandaşı zorlayacak değildir. Yalnız gönlü ile rızasıyla mümbit ve mahsuldar arazilerde iskânlarını talep edenleri iskân etmeye çalışacaktır...”²⁹⁷

2 – Yasak Bölgeler Oluşturma

“Askeri Yasak ve boşaltılmış bölgeler uygulaması” daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi iskâna yönelik uygulanan yöntemlerdendi. Bu yöntemin uygulanmasında sadece iskân işlerini yürütmekle görevli Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti değil, aynı zamanda Dâhiliye Vekilliği, Genelkurmay Başkanlığı ve İcra Vekilleri Heyeti de etkilidir.

Yasaklanmış ve boşaltılmış bölgeler uygulaması 2510 sayılı kanun ile bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 2848 sayılı kanunun uygulanması ile ilgilidir. 2510 sayılı kanunun onuncu maddesinde, aşiretlerin şahsi hükümleri ile aşiretlerin

²⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: I, C. VI, Ankara, 1947, s. 413.

²⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: IV, C. XXV, Ankara, 1950, s.375.

yapılanmasında var olan aşiret reisliği, beyliği, ağalık ile seyitliği ve bunlara ait yapı ve şekillenmeleri kaldırmış, aşiret anlamı içinde ulus, boy, el, oymak, oba gibi göçebe yaşayış ve düzenlemelere son verilmiştir. Bu amaçla 1936 yılında başlatılan çalışmalar ve bunu takip eden cezalandırma hareketleriyle aşiretlere ait bu düzenlemelerin gereği yerine getirilmiştir. 2884 sayılı kanunun 33.'üncü maddesiyle Tunceli bölgesine yönelik idarede sorumlu olan “*vali ve komutan*” na emniyet ve asayiş açısından bölge halkından olan bazı fert ve ailelerin vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakledilmesi veya bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını yasaklama yetkisi verdiği gibi 2510 sayılı İskân Kanunu'nda, 2848 Sayılı Kanunun ikinci maddesi ile yapılan değişiklikle, belirlenen iskân mntıklarında ve değişik nedenlerle üç numaralı mntıkada iskân ve yerleşme yasaklanarak, Tunceli'ndeki göçebe yaşayış da bu kanunla sona erdirilmiştir²⁹⁸. Yine bu dönemde, ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmak ve güçlerini kırmak için yapılan bu düzenlemelerin tanıdığı yetki ile bazı yerlerin yerleşmeye yasak edilmesi ve bazı yerlerde yaşayan insanların başka yerlere gönderilmesi hükümet tarafından uygun görülmüş ve (1937- 1938) yıllarında İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen kararnemelerle gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

“*Sason – Mutki*” hudut mntıkasında oluşturulacak olan yasak bölge'nin sınırları ve kapsamı hakkında yapılan yazışmalar uygulamanın işlerliği hakkında bize bilgi vermektedir. Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen konu ile ilgili yazısında:

Yasak bölgedeki askeri hareketin devam ettiği, yasak bölgenin ortasında olup arazinin elverişsizliği ve ulaşımın zor olması gibi nedenler yüzünden hükümet otoritesinin yerleştirilmesinde sorun yaşanan köylerin kesin bir şekilde tahrip edilecektir. Yasak Bölgede bulunan halkın tahmini oranı 3.500 kişi kadardır. Yakalanan veya kendi isteği ile teslim olan yaklaşık 2.000 kişi Silvan, Garzan, Beşiri ve kısmen de Sason, Kulp kazalarına geçici olarak yerleştirilmiştir. Halkın önemli bir kısmı da yapılan askeri hareketten dolayı kendi isteği ile yasak bölgenin dışına çıkarak tanıdıklarının yanına yerleşmiştir. Az da olsa karşı koyanlardan bir kısmı da öldürülmüştür. Yasak bölgede çok az sayıda kimse kalıp karşı koymaya devam etmiştir. Çevreye yerleştirilen yaklaşık 2.000 kişiye yeterli yardım yapılamadığı gibi, üretici bir

---

²⁹⁸ 1935 yılında kabul edilen bu yasa'nın meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: V, İçtima: I, C. VII, Ankara, 1936, s. 175 - 181.

duruma gelmelerini sağlamak için gerekli çalışmaların yapılamaması yüzünden bu halk çok zor durumda kalmıştır. Halkın içerisinde buldukları şartların zorluğu ve bir yerde iskân görmemelerinden dolayı şikâyete başlamışlar ve geçimlerini sağlamak için çevre köylerden yiyecek ve hayvan hırsızlıklarına başlamışlardır. Bunlar bu işi bazen silahlı bir şekilde yapmaya kadar götürdükleri gibi yasak bölgeye gruplar halinde gidip gelmeler ve orada askerlere karşı mücadeleye devam edenlere yardımlar da görülmeye başlanmıştır. Bu durum oradaki askeri kuvvetlerin hareketini zorlaştırmıştır²⁹⁹.

İçerisinde bulunan bu şartlar bu halk hakkında alınacak kararın en kısa zamanda alınmasını zorunlu kılmıştır. Abidin Bey, bunların durumu ile ilgili olarak Emniyet Müdürü ile Siirt Valisinden inceleme yapılmasını istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda bu yetkililerin vardıkları netice, bu halkın yasak bölgenin sınırlarının daraltılıp yerleştirmelerinin sağlanabilmesinin ancak askeri hareketin bitmesi ve burada idari teşkilatın kurulması ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Fakat bunun için de zamana ihtiyaç vardır. Bunların Umumi Müfettişlik sınırları içerisinde başka bir yerde kesin bir şekilde yerleştirilmelerine İskân Kanunu izin vermemektedir. Bunların bir an önce üretici duruma getirilip, verdikleri zararın önüne geçilebilmesi ancak Anadolu içlerindeki yayla mıntikalarda yerleştirilmeleri ile mümkündür. Hem bu şekilde şimdiye kadar uygulanma imkanı bulunmayan İskân Kanunu'nu uygulanabilecektir. Nakil kararının şahısların isimleri üzerinden değil Sason yasak bölgesi ile Kalafaf bölgesi halkını içine alacak şekilde belirlenmesi istenilmiştir. Yasak Bölgede iskâna uygun olan yerlerde meyvecilik, tütüncülük ve arıcılıkla uğraşıp hayatlarını kazanabilecek olan sadık unsurların yerleştirilmesi işinin daha sonra ele alınacak bir iş olduğu vurgulanmıştır³⁰⁰.

İçişleri Bakanlığının bu konu ile ilgili olarak 22 Ağustos 1936 gün ve 3438 sayılı yazısında: Sason ve Asiküsküt bölgelerinde gerçekleştirilen, askeri hareket sonucunda bu alanlardan çıkarılarak geçici olarak Beşiri, Silvan ve Garzan kazalarına yerleştirilen çevre halkının Garbi Anadolu ve Trakya'da iskân edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Çünkü bunlar yaşadıkları bölgelere yakın yerlerde durdukça her fırsatta evlerine geri dönüp yasak yerlerdeki köylerine yerleşmeye çalışacaklardır. İşte onların

---

²⁹⁹ BCA. 030. 18. 01. 02. 68. 79. 19/ 06 Ekim 1936.

³⁰⁰ A.g.b., s. 3.

hem bu yöndeki beklentilerinin önünü almak hem de sürekli olarak buralarda güvenlik amaçlı asker bulundurup, ayaklanmaları karşısında cezalandırma hareketinin tekrarlanmasının önüne geçmek gerekliliği vurgulanmıştır. Fakat İçişleri Bakanlığı'nın bu isteği "*Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği*"nce, bu şahısların Garp illerine naklinin idari olarak mümkün olmaması yüzünden kabul edilmemiştir. Bunun gerçekleşebilmesinin ancak 2848 Sayılı kanunun 2'nci maddesinin 3'ncü fıkkına uygun olarak bu bölgenin Vekiller Heyeti tarafından yasak bölge olarak belirlenmesi ile mümkün olabileceği belirtilmiştir³⁰¹.

Bunu sağlamak amacı ile İçişleri Bakanlığı, bu bölgenin yasak askeri bölge ilan edilmesi için Genel Kurmay Başkanlığı'na yazı yazmıştır. Bu yazıda Sason - Mutki hudut mıntıkasını ilan edilmesi gereken Yasak Bölgenin sınırları belirtildikten sonra İcra Vekilleri Heyetince alınacak kararla bu bölge halkının 2 numaralı iskân mıntıkasında belirtilmiş olan Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak, Bolu, Çankırı, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli, Burdur, Isparta ve Muğla vilayetlerinde yerleştirilmelerinin "*Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletini*"den istenildiği belirtilmiştir³⁰².

Genel Kurmay Başkanlığının 15 Eylül 1936 tarih ve 16805 sayılı cevap yazısında: İçişleri Bakanlığı tarafından öngörülen yerler uygun bulunmuştur. Fakat Malafan Şimal bölgesindeki ormanlık saha içinde kalan köylerdeki halkın da bu sınırlara dahil edilmesi istenilmiştir. Çünkü son askeri hareket de bu bölge de taranmış ve buradaki halk değişik yerlere ve Beşiri'ye gönderilmiştir. Buralarda yaşayan halkın, yaşadıkları yerlerin hükümetin ilan edeceği Yasak Bölge sınırları içerisinde olmadığını görünce geri dönmek isteyeceklerini, o zaman kanunen bunların engellenemeyeceği bu yüzden ortaya çıkacak olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla bu bölgenin de yasak bölge sınırları içine alınması düşünülmüştür. Ayrıca boşalacak olan bu köylere Garptan muhacir getirtilerek yerleştirilmesi istenilmiştir. Bu şekilde yasak bölge çevresinin Türk köyleri ile kuşatılarak buralarda herhangi bir suç işlendikten sonra kaçan suçluların yasak bölgedeki dağlara sığınmalarının önüne geçmek amaçlanmıştır³⁰³.

---

³⁰¹ *A.g.b.*

³⁰² *A.g.b.*, s. 2.

³⁰³ Aynı belgenin 68/ 27 ek kısmında ve *BCA*. 030. 18. 01. 02. 68. 79. 20/ 06 Ekim 1936 tarihli belgede bu alanları yasak bölge ilan eden Kararnameyi de bulmak mümkündür; Başka Yasak bölge uygulamaları

Dâhiliye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde birçok milletvekili tarafından Tunceli'nin durumu dile getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişte attığı adımlar sayesinde buralarda asayişin sağlandığı, hükümet nüfuzunun tamamen yerleştirildiği, buralarda yaşayan halkın diğer tüm bölgelerdeki halk gibi vatandaşlık görevlerini yapmak için bir gayret içerisinde oldukları vurgulanmıştır. Artık bu işlerin ürününün alınmasının vakti gelmiştir. Tunceli özel idaresini sağlayan Özel İdare Kanununun 31 Birincikânun 1944 tarihinde süresinin dolacak olması dolayısıyla bir değişiklik yapılması istenilerek diğer ilerde olduğu gibi Tunceli'nin normal yetkilere sahip bir vali tarafından idare edilmesi istenmiştir.

Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Sılan bu yöndeki görüşlerini belirttikten sonra sözü askeri ve boşaltılmış yasak bölgelere getirterek Tunceli çevresinde çok ilkel şartlarda yaşayan halkın zor durumda olduğunu, bunlara çalışma imkanı sağlama açısından bu konuda yeniden bir durum değerlendirmesinin vaktinin geldiği vurgulanmıştır. Yasak bölgelerdeki tabii zenginliklerin yok olduğundan bunların korunması ve genel olarak tarıma elverişli toprakları çok az olan Tunceli çevresinde yasak ve boşaltılmış bölgelerdeki topraklardan kısmen de olsa vatandaşların yararlanabilecekleri bir düzenlemenin yapılmasını istemiştir:

“ Çemişkezek kazasında boşaltılmış bölgedeki on dört köy suları, meyveleri, otları çok olmak itibarı ile kazanın en verimli topraklarını teşkil etmektedir. Bugün asayiş bakımından hiçbir mahzuru kalmadığı idare amirlerince söylenen bu köylerden kasaba halkının faydalandırılması hayvancılık ve ziraat işleri itibarıyla çok büyük bir yardım telakki edilmektedir. Hozat kazasında bereketli cevizler ve diğer meyve ağaçlarındaki mahsuller, yetişmiş otlar yine bu yüzden heder olmakta, buralarda zararlı hayvanlar üremekte, çeşitli zararları görülmektedir. Kalan, Nâzimiye, Ovacık, Pülümür kazalarında da vaziyet böyledir... Bu çevrede çalışan vazifelilerle vaki

---

için Tunceli'deki tedip hareketi sırasında 4'ncü Genel Müfettişlik 21 Temmuz'da hazırladığı raporla bu manevralar sonunda 5 - 7 bin kişinin batıya naklinin, haydutluğa fiilen ve fikren katılmış oyanların hapis ve tutuklanmalarının, bir kısım isyan bölgesinin de yasak bölge olarak ilan edilmesinin uygun olacağını bildirir. Bkz. Reşit Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924 - 1938)*, Ankara, 1972, s. 437; 2510 Sayılı Kanundaki yetkilere dayanarak, Doğu ve Güneydoğu'da olduğu gibi Tunceli çevresinde de Mazgirt ve Pertek ilçeleri dışındaki ilçelerde Bakanlar Kurulunca 20 Mayıs 1937 ve 6 Ağustos 1938 günlerinde onaylanan 2/6662 ve 2/9409 sayılı karamamelerde yazılı sınırlar içindeki yerler yasak bölge olarak tespit olunmuş ve burada oturanlar başka yere nakledilmiştir. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: I, C. VI, s. 407.

görüşmelerine göre yasak ve boşaltılmış bölgelerin sınırlarını daraltmak caiz görülmesi bile ekim mevsimlerinde muvakkat karakollar kurulmak ve murakabe edilmek ve hiçbir suretle iskân edilmemek şartıyla ekime elverişli boş toprakların işletilmesi mümkün bulunmaktadır. Hiç olmazsa bunu temin edecek şekilde bir tedbir alınamaz mı? Ben esas itibarı ile yalnız Çemişkezek kazasında değil, bu çevrede yasaklanmış ve boşaltılmış bölgelerin bulunduğu diğer kazalarda dahi bu bölge sınırlarının daratılması imkanının araştırmasını”³⁰⁴ talep etmiştir.

Dahiliye Vekili Hilmi Uran ise, “...Bugün Tunceli’nde inzibat tesis edilmiş ve bundan sonra; tessüs etmiş olan inzibati muhafaza ve Tunceli halkının iktisadi kalkınması devri hulul etmiş (gelmek) olduğu için hakikaten Tunceli vilâyet merkezinin Tunceli vilâyeti dâhiline girmesi lâzımdır. Bu lüzum gerek vali ve komutanlık sıfatını üzerinde tutan Umumî Müfettiş tarafından ve gerek diğer vilâyet erkânı tarafından tetkik edilmiştir. Yalnız gerek Tunceli merkezinin vilâyet dâhiline girmesi, gerek Çemişkezek ve emsali yasak bölgelerin muhafaza mı, kaldırılması mı, daraltılması mı keyfiyeti ilk fırsatta benim oraya gideceğim âna talik edilmiştir. Hükümetle bunu bu şekilde kararlaştırdık.”³⁰⁵ sözleriyle meclisin tatile girmesinden sonra bu bölgelere giderek incelemelerde bulunacağını vurgulamıştır.

18 Haziran 1947 tarihli 5098 sayılı kanunla yapılan düzenleme ile zorunlu göçle başka yerlere yerleştirilenler, eski yerlerine dönmekte serbest bırakılmıştır. Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan ve Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın’ın 5098 Sayılı Kanun’a göre eski yerlerine dönmekte serbest bırakılmış olan halkın, geri döndükleri yerdeki durumları ve yasak bölge halkından olanların iskân işlerini düzenlemek ve bir an önce üretici bir hale getirilmelerini sağlamak için alınan tedbirler hakkındaki sorusunu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz cevaplamıştır.

5098 Sayılı Kanunun yayınlanmasından sonra bu vatandaşlardan eski yerlerine dönmek isteyen 3.033 hanede 16.388 nüfus geçici 2. maddenin 6. bendi hükmüne uygun olarak gidecekleri yerlere kadar hükümetçe parasız gönderilmişlerdir. Eski yerlerine dönen bu vatandaşlardan 1.185 hanede 5.931 kişi yasak bölge halkından ve 1.848 hanede 10.457 kişi da serbest bölge halkındandır.

³⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, İçtima: I, C. X, Ankara, 1944, s. 204 - 206.

³⁰⁵ A.g.e., s. 210.

5098 Sayılı Kanun'un, sadece Yasak Bölge halkının iskân edilmesini kabul etmesi ve bu bölge dışındaki yerler halkının yerleştirilmesi hakkında bir düzenleme getirmediğinden bakanlık sadece Yasak Bölge halkının iskânları ile ilgilenmiştir. Ancak, bunların gerekli müracaatları ve yerlerine geri dönmeleri kış mevsimine denk geldiğinden iskân görececek olan halkın zor durumda kalmaması için kalıcı iskânlarını 1948 yaz ayına erteleyerek, oturacakları yerlerin çevresinde geçici olarak yerleştirmiştir.

Yasak Bölge halkının eski yerlerine döndüğü tarihten itibaren kendilerine 800 ton yemeklik buğday verilmiş ve ayrıca iaşe ve diğer zaruri harcamaları için 1947 bütçesinden 142.361 lira sarf edilmiş ve sağlık durumlarıyla yakından ilgilenilmiştir. Yasak Bölge halkının 1948 yılı yaz aylarında eski yerlerine; civar il, ilçe ve köylerde yerleştirilmelerine ait tedbirler alınmış ve evlerinin yapılması için gerekli olan kereste ve diğer inşaat malzemeleri gönderildiği gibi, bir an önce üretici bir hale gelmelerini sağlamak için de ayrıca 1948 yılı bütçesinden 179.560 liralık ödenek mahallerine gönderilmiştir³⁰⁶.

Bakanın yapmış olduğu bu açıklamalar milletvekillerini tatmin etmemiştir. Fikri Apaydın söz isteyerek; *"...Fakat bize inikas (akseden) eden haberlere göre hakikaten kış mevsimine rastlayan bu zamanlarda vatandaşların, bu yurttaşların, eski yerlerinin memnu (yasak) bölge bulunması dolayısıyla yersiz, melcesiz (sığınacak yer), perişan, sermayesiz bir halde, tese'ül (dilenme) derecelerine geldikleri ve hattâ barınma imkânlarına sahip olmadıklarından mahallî vatandaşlardan yardım görmek suretiyle büyük bir kısmı tekrar eski, ikamete memur edildikleri yerlere dönmek arzusunu izhar ettikleri görülmüştür ve bu hakikattir... Evet miktarı kafi yardım hükümetçe yapılmıştır. Fakat bu yardım iyi bir kontrole tâbi tutularak hakikaten bu yurttaşların bunlardan lâyük-ı veçhile istifadelerini sağlamış mıdır? yerlerine, memleketlerine avdet tahassürünü çeken bu vatandaşlar tekrar evvelki ikamet yerlerine dönmek arzusunu neden izhar etmişlerdir...."*³⁰⁷ sözleri ile yapılan çalışmaların yetersizliğinden ve uygulamalardaki yanlışlıklardan yakınmıştır.

³⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XI, Ankara, 1948, s. 47.

³⁰⁷ A.g.e., s. 48.

Daha sonra söz alan Necmettin Sahir Sılan ise çekilen sıkıntıların kaynağını kabul edilen düzenlemenin yürürlüğe giriş tarihine bağlayıp geri dönenlerden serbest bölge halkının da içerisinde bulunduğu zorlukları dile getirmiştir:

“... Geçen yıl Haziran ayı sonlarında kabul edilmiş olan kanunun tatbik zamanının temmuz ayına, yani malî yıl itibariyle de yedinci aya rastlamış olması tahsisat bakımından olduğu kadar vatandaş kafilelerinin, hürriyetlerine kavuştuklarından dolayı, âdeta toplu bir vaziyette ve akın halinde birbirini kovalamış bulunması da gittikleri yerlerde toprak ve barınak tedariki itibariyle değil, yemeklik ve saire temini itibariyle dahi çeşitli zorluklar ve ıstıraplar yaratmış, bu, bir vakıadır.

Bununla beraber...kış mevsiminin de zorlu olduğu Doğu illerimizde, muvakkat mahiyette de olsa, hiç olmazsa, kanunen iskân mecburiyetinde bulunan vatandaşları muhtelif köylerdeki yerli halkın şefkat duygularına da dayanarak, boş yerlere, samanlıklara, hattâ ahırlara bile yerleştirilebilmesi. Batıdan dönen bir kısım vatandaşların hayatlarını korumak bakımından teselli vesilesi olmuştur....

Köyleri; esas itibarıyla, yasak bölgeler dışında olduğu için, serbest bölge halkı olarak tavsif edilen vatandaşlar istedikleri yerlerde oturmak hususunda serbest bulunmaktadır. Ancak, bu vaziyette olanlardan çoğunun Doğudaki eski yerlerinde toprak ve barınak sahibi olmaması, toprağı olanların mallarının tasfiye edilmiş olması veya topraklarının başkalarının işgalinde bulunması veya başkalarına verilmiş, dağıtılmış olması gibi sebeplerden başka Tunceli çevresinde iş sahası bulunmaması yüzünden müstahsil hale gelebilmeleri mümkün olmamıştır ve olamamaktadır...”³⁰⁸

3 – Dağılık Yerleştirme

Bir ülkede aykırı özelliklere sahip unsurları benzer kılmanın değişik yolları vardır. Bunlardan biri de fertleri oturdukları yerde, bir arada yaşamalarına izin vermeyip göç ettirmedir. Bu uygulama ile fertlerin benzeştirme hedeflenir. Fertler; dil, kültür, hatıra ve ülkülerinden bir başka deyişle kendi benliklerinden ve milliyetlerinden çıkarılarak hakim yapıya benzetilmek suretiyle farklılıkların ortadan kalkması amaçlanır. Bu politikaların da başarıya ulaşması için de, benzeştirilecek unsurları

---

³⁰⁸ A.g.e., s. 49.

parçalara ayırmak, onların coğrafi topluluğunu bozmak ve kültür birliği dağıtılmaya çalışılır³⁰⁹.

Nüfus, genel olarak her ülke için önemli olup; iktisadi açıdan önemli bir rol oynar. Fakat nüfus her zaman için bir devletin savunma gücünü artırmaz: Vatanın zor anlarında kendisine zarar gelmesi muhtemel olan tehlikelere karşı tedbir alarak, kuvvet ayırır. Bir ülkedeki yabancı unsurlar da güvenilmediğinden kendilerine karşı kuvvet bulundurmamak zorunda kalınır. Ülkeye egemen olan unsur kendisine ısıtamadığı, kendisinin de ısınmadığı unsurlara karşı güvensizlik besler. Hakim olan inanç, yabancı unsurların sayısı ne kadar çok olursa kendisine yönelik tehlikenin de o oranda büyük olacaktır. Bunun için yabancı unsurların daima azalması arzu edilir. Bu unsurların ayrı köylerde, mahallelerde ve bölgelerde yaşamaları ülkede tam anlamı ile bir kaynaşma ve birleşmeye engel olarak algılanır. İstenilen kaynaşmayı sağlamak için bu unsurlardan oluşan köy, mahalle ve kasabalara kendi öz unsurunu yerleştirir veya bunları kendisinden kabul ettiği köy, kasaba ve şehirlere dağıtır. Bu unsurları 'özdeşleştirmek' amacı ile aralarına yerleştirilecek nüfus da dışardan mecburi olarak gelen kendi ırktaş unsurlardan yararlanır³¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bu yöndeki politika, kavim ve kabile taraftarlığı ve kabile teşkilatı içinde, teşkilatlı bir kuvvet halinde merkezi iktidarı iradesine ve yerleşik halkın huzur ve emniyetine yönelik saldırgan tutumları ile sürekli önemli bir tehdit oluşturan gruplara karşı uygulanmıştır. Devletin bütünlüğünü tehlikeye atan, her türlü siyasi hareketlere kaynak olan bu kalabalık göçebe toplulukları homojen topluluklar halinde yerlerinde bırakmayıp, onları buldukları yerden göç ettirmek, parçalayıp dağıtmak uygulamaları güvenlik ve asayiş sağlama amaçlı yapılmaktaydı³¹¹. İki yüzyıllık göç akını Anadolu'da kültür, dil ve ırk olarak birbirinden farklı halktan oluşan yerleşim birimleri meydana getirmişti. Bu durum arzu edilen kaynaşmayı geciktirdiği gibi asayiş ve güvenliğin sağlanmasında da sorunlar ortaya çıkarmıştır.

---

³⁰⁹ Reşat Şemsettin Sürer, "Milletler Nasıl Benzeştirilirler? ", *Ulus*, 23 Temmuz 1943.

³¹⁰ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 10.

³¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, ayrı basım, XIII/1- 4, İstanbul, 1954, s. 12.

Homojen köyler sorunu, Osmanlı'nın son dönemini olduğu gibi ulus Cumhuriyetinde iskân siyasetini belirleyen etkenlerden biri olmuştur³¹².

Doğu Anadolu bölgesinin Ruslar tarafından işgali ile Van, Bitlis ve Erzurum gibi illerden büyük oranda halk can güvenliklerini tehlikede gördüklerinden daha iç kısımlara göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç eden nüfusun büyük bir çoğunluğunu Kürtler oluşturuyordu. İttihat ve Terakki tarafından 1916 yılının bahar ayından başlayarak geniş boyutlu ve seri bir sevk hareketi uygulamaya konulmuştur.

Bu sevk planında, Rus ordusunun önünden kaçan Kürt mültecilerinin Batı taraflarında dağınık bir şekilde iskânı tasarlanmıştır. Bu amaçla gerekli hazırlıklarda bulunmak amacı ile daha önceden gelenlerin sayısı, yerli Türk unsurlarla olan ilişkileri, aralarındaki iletişimde kullandıkları dil, dil olarak Türkçeyi bilip bilmedikleri, gelenek ve dillerini muhafaza etmedeki özellikleri hakkında bilgileri derlemek amacı ile illerle gerekli yazışmalar yapılarak politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Talat Paşa'nın 2 Mayıs 1916 tarihinde Diyarbakir vilayetine çektiği şifreli telgraf, Kürtlerin iskân politikasının nasıl şekillendiğini göstermektedir:

"Diyarbakir vilayetine

şifre

C. 18 nisan 332 şifreye Kürd mültecilerini Urfa, Zor gibi haval-i cenubiyeye (güney civarına) göndermek kesinlikle caiz değildir. Bunlar oralarda ya Arablaşmak veyahud milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle yine gayr-i müfid (faydasız) ve muzır (zararlı) bir anasır halinde kalacakları cihetle matlub (istenilen) hasıl olamayacağından mültecilerin bervechi-zir (aşağıda olduğu gibi) sevk ve iskanları lazımdır.

1- Türk mülteciler ile Türkleşmiş kasaba ahalisi Urfa, Maraş, Ayıntab cihetlerine sevk ve oralarda iskân olunmalıdır.

2- Kürd mültecilere gittikleri yerlerde aşair hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememe için aşiret reisleri behemahal (mutlaka) efraddan (fertlerden) ayırmak lazım geldiğinden bunlar arasında ne kadar zi nüfuz (sözü geçen) eşhas ve rüesa var ise efraddan bila - tefrik Konya Kastamonu vilayetleriyle Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.

---

³¹² Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 208.

3- *Muşak-ı sefere (yol sıkıntısı) tahammülü olmayan alil (hasta) ve ihtiyarlar ile kimsesiz ve fakir kadın ve çocuklar Maden kasabasıyla Ergani ve Behremaz nahiyeleri gibi Türk köyleri bulunan mahallerde ve Türkler arasında müteferrikan (dağınık) iskan ve iaşe edilecektir.*

4- *Mevad-i sabıka (geçen madde) haricindeki diğer mülteciler de Amasya, Tokad livalarıyla Malatya'nın münasib mahallerinde müteferrikan iskan edilmek üzere o havaliye müteferrik bir suretde sevk edilecektir.*

5- *Sevk edilen mahallerle muhabere (haberleşme) edilmekle beraber oralarca suret-i tevzi ve iskan hakkında olunacak muamelenin tayin ve işarı için ne mikdar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildikten nezarete de malumat verilecektir.*³¹³

Talat Paşa, 4 Mayıs 1916'da Urfa, Maraş, Antep vilayetlerine çektiği şifreli telgrafta, savaş bölgesinden gelen Türk mültecilerinin, Muhacirin Nizamnamesi'ne uygun iaşe ve iskân edilmelerini isterken “*Kürd mültecileri bilahere de (sonradan da) memleketlerine iade edilmeyeceklerinden muhacirin gibi emval-i metrukeden hane ve arazi*” verilmesini ve gerekli giderlerin muhacirin tahsisatından karşılanmasını istemiştir³¹⁴.

İttihat ve Terakki Partisi döneminde uygulanan iskân politikaları, bu partiden sonraki iktidarlar döneminde de devam edecektir. Milli Mücadele sırasında Ankara hükümeti, İstanbul'dan gelecek göçmenlerle ilgili olarak Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur'un imzası ile bir talimatname yayınlanmıştır. 8 Ekim 1922 tarihli bu talimatnamenin 5. maddesi; “*gayri Türk mülteciler esasen bir köyde içtima bir halde sakin olsalar dahi bu sefer kabullerinde mutlaka münferit bir tarzda diğer köylere tevzi olunacak ve oralarda iskân edileceklerdir*” diyerek İttihat ve Terakki Partisinin bu yöndeki politikalarının takipçisi olduğunu göstermiştir³¹⁵.

Milli devlette, gayri Türk Müslüman unsurlara uygulanan yerleştirme politikaları onları ‘özdeşleştirme’ amaçlı idi. Hükümet geçmişten gelen deneyim ile Türk olmayan unsurların bir arada ayrı köyler kurmuş olduklarını ve Türklüğe uyum sağlayamadıklarının bilincindeydi. “*yabancı lehçe*” ile konuşanlar, birlikte olmanın

³¹³ A.g.e., s. 139 - 141.

³¹⁴ A.g.e., s. 142.

³¹⁵ Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep olduğu İç Göçler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29 (Ankara 1994), s. 389.

etkisi ile Türk kültüründen ayrı kendi benliklerini muhafaza edebilmişlerdi. Bu “*yabancı lehçelerin*” varlığını sürdürdüğü yerler tespit edilerek Türk nüfus yoğunluğu içerisinde dağıtılması zorunlu bir politika olarak algılanmıştır³¹⁶. Türk olmayan unsurlara, özellikle Kürtlere yönelik uygulanan eritme politikası hükümetin resmi ideolojisi haline geldi³¹⁷. Bu uygulama zorunlu göçe tabi tutulanların dünyasında çok derin yaralar bırakmıştır. Şeyh Sait’in torunu Abdulkakit Septioğlu, Şeyh Sait isyanından dolayı batı illerinde sürgüne gönderilen ailesinin iç dünyasında uyandırdığı duyguyu annesinin dilinden şu şekilde dile getirmektedir: “ *Rahmetli annem sürekli olarak bugünden bahsediyordu. O kadar acı günler geçirdi ki babam idam edildi; kardeşlerimin hepsi firar ettiler; amcalarım öldürüldü; malımıza mülkümüze el konuldu; fakat bunların hiç biri o gün gibi acı gelmedi bana. O gün bizi Vize’ye götürdüklerinde her birimizi bir yere verdiler: bizi birbirimizden ayırdılar. O zamanki acı ve ızdırabı hiç unutmam*”³¹⁸.

Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti, İngiliz elçisi ile yaptığı görüşmede Kürt sorunu ile ilgili görüşlerini aktarırken; artık günümüzde küçük milletlerin bağımsız olarak kendi başlarına var olmaları mümkün olmadığını söylemiş ve onun tabiriyle “*korkunç geri kalmış*” kültürel yapıları ile Kürtlerin Türkiye’nin genel yapısı içerisinde erimelerinin bile söz konusu olmadığını belirtmiştir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere yerleştirilecek olan medeni ve gelişmiş Türklerle ekonomik yaşam mücadelesinde rekabetleri işe yaramayacağından, Amerikan yerlileri gibi soyları tükenmeye mahkum olduğu tespitini yapar³¹⁹.

Ülke sınırları içerisinde yaşayan bu etnik unsurlar, Türk unsuruna karışmak için dışardan gelen unsurlar kadar istekli olmamışlardır. Bunlar göçmenlerden farklı olarak sürülmenin ezikliğinden ziyade üzerinde yaşadıkları toprakların sahibi olarak kendilerini görmekte ve yoğun bir şekilde bir arada yaşamaktaydılar. Bu unsurlar arasında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürtler çoğunluğu oluşturmaktadır. 1927 nüfus sayımının verilerine göre, buralardaki birçok

³¹⁶ Soner Çağaptay, *a.g.m.*, s. 234.

³¹⁷ Kürtlerin bir arada yaşadıkları yerlerden alınarak serpiştirme sureti ile yerleştirmelerine örnek olarak bkz. *BCA*. 030. 18. 01.02. 41. 81. 11/ 5 Kasım 1933; *BCA*. 030. 18. 01. 02. 40. 77. 20/ 5 Şubat 1933.

³¹⁸ Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat’ın Yaşam Öyküsü*, Anka Yay., İstanbul, 2003, s. 58.

³¹⁹ PRO, FO, 371, 1927: E 256/ 74/ 65 aktaran; Martin Van Bruinessen, *a.g.m.*, s. 49.

ilde nüfus çoğunluğunu Kürtler teşkil etmektedir³²⁰. Ülkede var olan etnik unsurlar içerisinde ‘özdeşleştirilmesi’ en zor görünenler de bunlardı.

1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu’nun hazırlanmasında bu düşüncelerin etkisini görmek mümkündür. Bu kanunla ana dili Türkçe olmayan nüfusun bir araya toplanmasına engel olmak ve var olanlarının da dağıtılarak kültür birliğinin korunmasına yönelik olarak hükümete yetkiler verilmiştir. Bu amaçla yabancı unsurların köylerde oturmaması ve şehir ile kasaba sınırları içinde var olan nüfus oranının, % 10’u geçmeyecek şekilde düzenlenerek milli bünyenin korunması amaçlanmıştır. Kabul edilen 11. madde ile de ana dili Türkçe olmayanların toplu bir halde bir arada bulunmaları, yerleşim birimi oluşturmaları yasaklanmıştır. Türk kültürüne bağlı olup, Türkçeden başka dil konuşanların Türklük içinde eriyip kaynaşmalarını sağlamak amacı ile serbest yurt tutmada dahi hükümetin göstereceği yerlerde yerleşmeye mecbur tutulmuşlardır³²¹. Türkiye kültür ve etnik olarak üç iskân bölgesine ayrılmıştır.

Hükümet, hazırlamış olduğu kanun tasarısında, Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin Türk kültürlü köylerde birer aile olarak yerleştirilmesi istenilmiş ise de, maksat bunların süratle ana dillerini unutması, Türklerle karışması olduğundan, büyük köylerde, bir mahallede veya birbirine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartıyla oturtulmalarında bir sakınca görülmemiştir³²².

Hükümet bir taraftan sınırlar içerisinde bulunan Kürt unsurları ‘özdeşleştirmeye’ çalışırken, bir taraftan da bu topluluğun daha fazla büyümesine engel olmak amacı ile Kürtlerin ülkeye olan göçünü yasaklamıştır. 1930’larda yürürlüğe girmiş olan “İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında Tamim” ve 1934 yılında memleket içerisinde devam etmekte olan mübadele, tevfiz, harikzade, şark mültecileri ve âdi iskân işlerinin, 2510 Sayılı Kanununun idare memurlarına vermiş olduğu yetki ile, son bir hamle yaparak sone erdirmek ve artık bu eski işleri tamamen bitirerek daha iyi sahalarda yine iskân işlerine hazırlamak zamanın geldiği vurgulanmıştır. Bu işler belirlenen yeni hükümler çerçevesinde 31 Birincikânun 1934 akşamına kadar tamamen bitirilmesi istenilmiştir.

³²⁰ *İstatistik Yıllığı*, VII (1934 -1935), Ankara, 1934 -35, s. 160 - 161.

³²¹ Bu düzenlemeler için bkz. Ek: VII.

³²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara 1934, Ek, s. 10.

Bu durum, 7 Ağustos 1934 Tarih ve 15035/6599 Sayılı bu tamimin dördüncü maddesi ile de açıkça belirtilmiştir;

*“...Tabiiyet beyannamesi Türk ırkından olanlara veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlere bilâ tahkik derhal imzalatılır. Ve muhacir kağıdı verilir. (Bu tahriratın vüruduna kadar Garbi Trakya'dan gerek kaçak ve gerek pasaportla gelmiş olan Türkler ve Türk kültürüne bağlı olanlar hakkında da aynı muamele yapılacaktır). Bunlardan herhangi bir şekilde kendilerinden şüphe edilenler varsa muhacir kağıdı verildikten sonra bu şüphe hakkında tahkikata devam olunur. Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar, Karapapaklar hakkında da aynı muamele yapılacaktır. Yabancı Kürtlere, Araplara, Arnavutlara; Türkçeden başka dil konuşan diğer Müslümanlara ve alelülâk ecnebi Hıristiyanlara ve Yahudilere tabiiyet beyannamesi imza ettirilemez. Ve bunlara muhacir kağıdı verilemez. Bunlara tamamen ecnebi muamelesi yapılacaktır...”*³²³

Her ne kadar 1934 yılında kabul edilen yasa ile dağınık yerleştirme daha planlı ve programlı bir şekilde yapılmaya başlansa da Batıya göç ettirilerek dağınık bir şekilde yerleştirilenler arasında uygulamanın yapıldığı ilk zamanlardan başlayarak birçok sorun ortaya çıkmıştır. Özellikle ailelerin parçalanmasından dolayı ekonomik açıdan insanlar çok zor durumda kalmıştır. Var olan sıkıntıların boyutunun günden güne genişlemesi ve tepkinin artması ile hükümet tedbir almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirler şöyledir:

10 Mart 1926 tarih ve 3315 numaralı kararnameye ektir.

*Şark'tan Garba nakil ve adi iskâna tabi tutulan şahıslardan aralarında akrabalık bulunanların ayrı ayrı mahallere sevkleri kabul edilmişti. Fakat bu durumda olan insanların sefalet ve mahrumiyet içerisinde kalarak şikayet etmeye başlamışlardır. Bu şekildeki iskânın hükümetin zararına olup neticede birçok sıkıntılara sebebiyet olacağı ortaya çıktığından kardeş, oğul, damat ve beslenme işçileri kendilerine bakan yakın akraba ve ta'allukatdan bir araya gelmelerinde idari olarak bir sakınca düşünülmeyen kimselerin bir arada ikamet ve iskânlarına izin verilmesi 25 Nisan 1926 tarihli toplantıda kabul edilmiştir*³²⁴.

³²³ *İskân Mevzuatı*, Ankara, 1936, s. 240.

³²⁴ *BCA*. 030. 18. 01. 018. 27. 3/ 25 Nisan 1926.

4 – Muhacir Köyleri Oluşturma

İttihat ve Terakki döneminde güvenlik endişesi ile muhacirlerin yerleştirildiği alanlardan birisi de demiryollarının çevresidir. Savaş devam ederken, hayati bir öneme sahip olan demiryollarını göçebe aşiret ve bedevilerin saldırılarından koruyup, güvenliğini sağlamak amacı ile burada yerleşik olan aşiretler tecrit edilerek Türk muhacirleri yerleştirilmiştir. Ülke savunması ve askeri kuvvetlerin hızlı bir şekilde hareket etmesini sağlayan demiryollarının çevresine Rusların önünden kaçarak iç kısımlara çekilen Türk muhacirlerin yerleştirilmesi bu dönemde titizlikle uygulanan bir politika olmuştur³²⁵.

Cumhuriyet döneminde özellikle Doğuya yönelik muhacir yerleştirme politikasında bu esaslara devam edilmiştir. Fakat bu dönemin idarecileri tarafından muhacir yerleştirmede yapılması gereken planlamanın yapılmayıp, yerleştirmenin gelişigüzel yapıldığına dair kanaatler sürekli olarak gündeme getirilerek bu dönemde daha planlı bir şekilde yapılacağı vurgulanmıştır. Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur, bakanlığının bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada: “...Muhacirin meselesinin memleketimizde ne kadar mühim olduğu da malumdur. Ne yazık ki devlet ve millet birkaç asırdır, hele son asırda bu muhaceret felaketine duçar olmuştur. Bunları iskân etmek, sevk etmek, ilbas etmek çok mühim bir meseledir. Mesela vaktiyle yapılmış bir yerden gelmiş muhacirler, bir yere iskân edilmiş, bunlara bakılmış, yani iklimi nasıl, müsait mi, bu adamlar hangi iklimden geliyor, bu iklimlerin havası ile imtizaç edebilir mi, sonra burada hastalık var mı, bunlara hiç bakılmamış. Getirilmiş iskân edilmiş ve hepsi de mahvolmuş gitmiştir. Bugün oralarda köy harabelerinden, mezarlıklardan başka bir şey görmüyoruz.”³²⁶ sözleriyle kendisinden evvel yapılan çalışmaları eleştirmiştir.

Cumhuriyet döneminde de gelen göçmenlerin yerleştirildikten sonra iskân yerlerini terk etmeleri yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. 28 Teşrin-i sâni 1341 tarihinde bu yöndeki sorunları çözüme kavuşturmak için bir kanun kabul edilmiştir³²⁷.

³²⁵ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 144.

³²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:I, İçtima: III, C. XXIV, Ankara, 1960, s. 168.

³²⁷ *Düstur*, VII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1944, s. 112, Kabul edilen kanun:
28 teşrinisani 1341 – Kanun No: 675

Kabul edilen düzenlemenin amacı için Dâhiliye Vekili Cemil Bey; memlekete çeşitli nedenlerle gelen muhacirlere oturmaları için yer gösterilip, buralarda ev, arazi, tarım araçları, tohum verilerek üretici bir duruma geçmeleri için çalışılmaktadır. Fakat bunlardan bir kısmı iskân gördükleri yerden belirli bir süre geçtikten sonra başka bir yerde yer bulmak veya önceden gelmiş olan tanıdıklarının yanına gitmek için ayrılmaktadır. Bu durum ülkede sürekli olarak bir muhacirliğin devam etmesine yol açıp devleti zarara uğratmaktadır. İşte bu olumsuzlukların önünü almak amacı ile muhacirlerin, yerleştirildikleri yerde beş yıl boyunca oturması zorunlu olmuştur. Bu beş yıllık müddet boyunca kendilerine verilen malların tapusu verilmeyecek, bu surenin sonunda tapu verilip üretici duruma gelmeleri sağlanacaktır³²⁸.

1930 yılında hazırlanan “İktisadi Program”da 13. Madde ile bu zamana kadar Batı Anadolu’da tarımsal üretimin geliştirilmesinin daha uygun görülmüş olmasına rağmen artık bu iki bölge için hazırlanan raporlarda ısrarla dile getirildiği gibi, Doğu bölgesinde toprakların daha verimli olduğundan hükümetin yardıma ihtiyacı olan muhacirlerden demiryolunu izleyen istikamet doğrultusunda yerleştirilmesini ve bu bölgelere yerleştirilecek olanlardan belirli bir süre vergi alınmaması politikası önem kazanmıştır³²⁹.

Resmi Gazete ile ilânı: 10 kânunuevvel 1341– Sayı: 241

Madde 1 – Gerek kendi arzularıyla ve gerek bir zaruret veya muahede (anlaşma) dolayısıyla Türkiye’ye gelip kabul edilen ve badema (bundan sonra) gelecek olan mübdadil veya gayri mübadil bilûmum (bütün) muhacir ve aşair ve mülteciler hükümetçe gösterilmiş veya gösterilecek olan iskan mahallerinde beş sene müddetle oturmağa mecburdurlar.

Bunlar Vekâleti aidesinin müsaadesi lâhik (ulaşma) olmadıkça hiç bir suretle iskan yerlerini terk edemezler. Muvakkaten berayı maslahat (iş için) mahalli iskânlarından infikâkları (ayrılma); oralarını terk mahiyetinde olmamak meşruttur (şartı ile). Iskân mahallerini bu şerait hilafına olarak terk edenler iade olunurlar.

Madde 2 – Birinci maddede zikredilen kesanın (kişilerin) memlekete kabullerinden itibaren iki sene zarfında görülecek lüzumu hakikiye binaen iskân mntakalarını tebdil ve tashiha hükümet mezundur.

³²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C. XIX, 1977, s. 186 - 187.

³²⁹ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., Ankara, 1993, s.459; Bölgede uzun süre görev yapmış olan I.Umumi Müfettiş Abidin Özmen bölgede uygulanması gereken iskan politikası hakkında yaptığı öneriler yapılan bu çalışmalar doğrultusunda olmuştur:

“... Doğu vilayetlerinin Van Gölü havzası, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafı Türk muhacirler iskân edilmelidir.

Bunun iş için, araziyi muntazam paftalara ayırıp, sanatkar, idareci, iskancı, hakim, doktor, mühendis, mimar, fen memuru gibi elemanları bulunan ihtisas komisyonları meydana getirip bunların denetiminde seneden en az 300 ev inşa edilmelidir.

... Bu komisyonlarca, 600 lira masraflı 180.000'er liralık evler yaparak yüzer hanelik her sene üç - beş Türk köyünün kurulması zaruridir.

Bu sayede geri bir milleti ileri bir milletin kültürü asimile edebilir... Hükümetçe seneden seneye bir program altında münasip muhitlerden başlayarak böyle müesseseler kurmanın zaruretine inanıyorum.

Falih Rıfki Hükümetin bu yöndeki politikası için; “...Yeniçağ Türkiye’sinin temeli, yeni çağ köyüdür... Yeni göçmen köyleri yapıyoruz; uzanan demiryollarımızın iki tarafını yeni köylerle donatacağız; eski köyleri toplayacağız ve bir arada barındıracağız.”³³⁰ Sözlerini söylemiştir.

Fakat muhacir yerleştirme işinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde istenilen başarı elde edilememiştir. CHP iktidarlarının iç güvenliği sağlamak ve buralarda istenilen asimilasyonu sağlamak amacı ile büyük harcamalar yaparak yerleştirdiği göçmenlere uzun bir süre destek sağlanmasına rağmen bu politikasında başarılı olamamış, göçmenler yerlerini terk ederek başka yerlere göçmüşlerdir³³¹. Falih Rıfki bu durumu; “...Biz göçmeni, bir yeni istihlal unsuru telakki ediyoruz. Onu yerleştirmek, en iyi randımanı vereceği iklimi ve toprağı tesbit etmek, geldiği yıl doyurmak ve barındırmak, ertesi yıl tarlasını sürdürmek ve evini vermek lazımdır. Konsoloshane kapılarında bir vizeden gayri hiçbir şey istemediğini iddia eden göçmenin, bir defa Türkiye’ye geldikten ve yukarıda saydığımız şeylerin hepsini kendisine temin edildikten sonra dahi, memnun olmadığını sık sık görüp işitmekteyiz”³³².

Milli Mücadele’den itibaren dışarıdan gelen göçmenlerin sayısı oldukça fazla olmuş, bunları yerleştirilip sorunlarını çözmek sürekli sorun olmuştur. 1923- 1950 yılları arasında gelen göçmen sayısı

Tarih	Aile	Kişi
1923	50.259	196.420
1924	52.221	208.886
1925	9.815	39.634
1926	8.201	32.852
1927	6.805	27.172

Böyle müesseseler ilk olarak; Van’ın Gevaş, Hakkari’nin Beytüşşebap, Bitlis’in Hizan, Muş’un Malazgirt, Siirt’in Pervari, Diyarbakır’ın Egil (Şerbeti), Mardin’in Derik, Urfa’nın Viranşehir kazalarında kurulabilir.

Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak bir Türk merkezindeki iktisadi hakimiyet; aynı zamanda Türkçe’nin bölge halkına kısa zamanda öğretilmesi ‘Dağlı Kürt’ün’ hükümete ısındırılmasını temin edecektir. Bunun için Halkevlerinden faydalanılmalıdır.” Bkz. Saygı Öztürk, Kasadaki Dosyalar, Ümit Yay., Ankara, 2004, s. 103- 105.

³³⁰ Falih Rıfki Atay, “Köye Başlarken”, *Ulus*, 29 İllkanun 1936.

³³¹ Hüseyin Koca, *a.g.e.*, s. 440.

³³² Falih Rıfki Atay, “Bizim Göç Politikamız”, *Ulus*, 5 Aralık 1928.

1928	10.143	40.570
1929	4.785	19.133
1930	3.490	13.694
1931	2.945	11.648
1932	2.905	11.603
1933	6.167	25.656
1934	9.282	34.057
1935	13.002	50.719
1936	8.518	33.074
1937	7.008	26.752
1938	8.734	29.678
1939	5.728	21.458
1940	3.919	13.318
1941	1.854	7.264
1942	1.444	5.709
1943	843	3.442
1944	606	2.608
1945	643	2.792
1946	917	3.741
1947	1.017	4.365
1948	2.330	7.245
1949	1.112	3.450
1950	12.233	52.185 ³³³

Gelen göçmenlerin çoğunluğu çiftçi kökenli olup bunlara elden geldiğince maddi yönden yardım yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilen göçmenler konusunda ilk zamanlarda uygulanan yerleştirme politikasının başarılı olduğu sanılmışsa da göçmenler zamanla kendilerine verilen mallardan vaz geçip, yerlerini terk ederek, çoğu büyük şehirlerde iş aramak üzere gitmiştir. Bunun neticesinde bu iki bölgede ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde terk edilmiş köylere rastlanmıştır.

---

³³³ *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988 - 1991)*, Komisyon, Tanmak Yay., Ankara, 1992, s. 16.

Bu iskân şeklinin başarısızlığa uğramasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Yabancı bir memleketten yeni bir memlekete gelen göçmen geldiği yerin iklimine, toprağına, iktisadi ve sosyal şartlarına tamamen yabancıdır. Gelip yerleştiği toprağın özelliğini bilmeden geldiği yerin metotları ile gelişi güzel ekmesinden dolayı çoğu zaman tohumunu bile alamamıştır. Bunun önünün alınabilmesi ancak, muhacire verilen toprağın özelliğinin bilinmesi, buralardan tam bir verim alınabilmesi için yetiştirilecek ürün ve uygulanacak metodunun tespiti hayati öneme sahiptir. Bu maddi açıdan yapılan çalışmaların yanında uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için bunlarda birkaç yıl boyunca rehberlik yapılması gerekmektedir. Bu yapılmayıp ihtiyaçların karşılanması sadece maddi boyutları ile sınırlı tutulursa başarısızlık kaçınılmazdır. Göçmenlerin özellikle kültür olarak tamamen yabancı ve fiziksel şartların olumsuzluğu ile dikkat çeken coğrafi alanlarda barınmaları çok daha zordur. Örneğin Diyarbakır'ın tam doğusunda Dicle nehrinin sol yamacında Bulgaristan muhacirler için kurulmuş olan köy kısa bir süre sonra tamamen boşalmıştır³³⁴.

5 – Ekonomik Amaçlı İskan

Bir ülkenin iskân politikasını yönlendiren etkenlerden biri de ekonomik durumdur. Ülke insanların karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntılar, işsizlik, tarım alanlarının yetersizliği gibi faktörler idarecileri çözüm arayışına yönelteceği gibi insanlar kendi başlarına hareket ederek çözümlerini bulmaya çalışırlar. Genç milli Cumhuriyetinin ilk zamanlarından başlayarak karşı karşıya kaldığı sorunlardan bir tanesi de nüfus dağılımının dengesizliğinden kaynaklanan ekonomik zorluklardır. Nüfus dağılımındaki dengesizlik coğrafi şartların da etkisi ile bir bölgede yığılma yaşanırken başka bir bölgede nüfus sıkıntısı yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında yapılan yerleştirmeler, çoğu zaman ekonomik ve sosyal anlamda yerleştirilmemiş olmasından dolayı eleştirilmiştir. Göçmenlerin bir plansızlık içerisinde gelişi güzel bir şekilde ulusal ekonomik üretime katkıda bulunacak

---

³³⁴ *İskân tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası*, Ankara, 1959, s. 59. Göçmenlere yönelik uygulanan iskân politikalarının niçin başarılı olmadığına yönelik olarak bkz. Selahaddin Demirkan, "İskân Meselelerimiz", *Köye Doğru*, 56 (10. 1942); Suphi Rıza Doğukan, "İskân Meselesi ve Ziraatimiz", *Köye Doğru*, 61 (01. 1943).

şekilde yerleştirilmediği ancak Cumhuriyet döneminde bu yöndeki bir planlama ile bunun gerçekleştirilmeye çalışılacağı vurgulanmıştır. Şimdi 800 bin kilometre karelik bir vatan parçası üzerinde 21.315 köyü yeniden kurmak ve buralardaki nüfus yoğunluğunu ki üç misline çıkarmak için çalışmalara başlanmıştır³³⁵. Bunu gerçekleştirmek amacı ile başvuru sosyal, sağlık ve ekonomik tedbirlerin yanında iç göçte bir çözüm yolu kabul edilmiştir. Coğrafya ve tabiat şartları açısından bünyesinde daha fazla nüfus barındırmaya müsait bölgelerimize bir plan dahilinde kapasitesinin üstünde nüfus barındıran yerlerden nüfus aktarmak, yeni köyler kurmak politikası benimsenmiştir³³⁶.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de kuzeyde Karadeniz sahilleri ve Batı Anadolu nüfus yoğunluğu açısından yüksek oranlara sahipken Doğu Anadolu nispeten düşük oranda bir nüfus yoğunluğu bulunmaktaydı. Savaşın devam ettiği süre içerisinde Ege bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesi büyük miktarda nüfus kaybetmiştir. Fakat savaş bittikten sonra özellikle Yunanistan ile yapılan mübadele anlaşması ile gelenlerin genellikle Ege bölgesi'ne yerleştirilmesi ile nüfus kaybını büyük oranda karşılanmıştır. Fakat Doğu Anadolu'ya yeniden iskân yapılmayıp göç edenlerin de büyük oranda dönememeleri ve hayatlarını kaybetmeleri yüzünden nüfus yoğunluğu savaş öncesindeki oranlara göre çok düşmüştür³³⁷.

1934 yılında hazırlanmakta olan İskân Kanunu ile ilgili Encümen mazbatasında verilen bilgiler bölgelerin nüfus durumunu daha iyi ortaya koymaktadır. Doğu Karadeniz de nüfus yoğunluğu fiziki yapının olumsuzluğuna rağmen 68 ve Batı Karadeniz kısmında ise 32'dir. Yoğunluk Marmara havzasında 35, Trakya'da ve Çanakkale illerinde 25, Gediz ve Menderesler havzalarında 38, Orta Anadolu'da 22, Akdeniz havzasında 18 ve Gavurdağları ile Fırat arasında (Malatya, Maraş, Gaziantep illerinde) 22, Birinci Umumî Müfettişlik'te 11 ve Doğuda (Erzincan, Gümüşhane, Erzurum ve Kars vilâyetlerinde) 15'tir. Bu oranlar göstermektedir ki ülkenin nüfus olarak en yoğun kısmı Doğu Karadeniz mıntıkasında Ordu, Giresun, Trabzon, Çoruh illeridir. Ovalık yerleri çok az olan ve hemen dik sırtları işlenen bu illerde halkın yararlanabileceği topraklar var olan alanların yarısını dahi tutmamaktadır. Öteki yarısı ya devlet ormanı veya yalçın taşlık ve sarp

³³⁵ Kadri Kemal, "Cumhuriyette Evvel ve Sonra Köylerimiz", *Ülkü*, II/10 (İkinci Teşrin 1933), s. 341; Şeref Nuri, "Göçmenlerin Yurdlanması", *Ulus*, 19 Temmuz 1935.

³³⁶ Şevket Aziz, "Türk Topraklarının Adanı", *Ülkü*, IV/20 (Birinci Teşrin 1934), s. 82.

³³⁷ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 62.

dağılıktır. Burada nüfus oranı yararlanabilen toprak oranına vurulduğunda kilometre kareye 136'dan fazla kişi düşmektedir. Sulaklı vadisi gibi bazı kısımlarda ise yoğunluk kilometreye 254 kişiyi geçmektedir. Karadeniz Bölgesinde durum böyle iken Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi var olan nüfusunun en az iki katına ihtiyaç duymaktadır. Özellikle Murat Havzası ve Van Gölü çevresi boştur. Kars vilâyeti, Erzurum ve Erzincan vilâyetleri de nüfusa muhtaçtır³³⁸. Bu durum iklim, verim şartları uygun ve arazisi geniş olduğu halde nüfusu sahip olduğu potansiyelden az olan bölgelerimizde yalnız göçmen suretiyle değil, yurt içinden de arazi azlığından dağılmış ve dağılmakta bulunan insanları topraklara bağlamak, oraları milli gelir için sağlam kaynaklar haline getirmeyi zorunlu kılmaktaydı. Çünkü Trakya da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu da altından kalkılmayacak oranda büyük araziler bulunmaktadır³³⁹.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik ekonomik amaçlı iskân dışardan gelen göçmenlerin yerleştirilmesinin dışında iki şekilde daha ortaya çıkmıştır: Birincisi: Bölgenin kendi içerisinde toplulukların üretime elverişli olmayan alanlardan daha uygun yerlere aktarılması ve şahıs bazında diğer bölgelere yönelik nüfus hareketleridir. Topraklarının az ve zayıf olmasından dolayı geçimlerini sağlamakta zorluk çeken halktan bir kısmı da bölgede tarıma elverişli toprakları açısından daha uygun alanlara yerleştirilmelerini istemişlerdir. Dersimdeki bazı aşiret reisleri buldukları yerlerdeki arazilerin tarım ve imara elverişli olmaması yüzünden, Erzincan ve Elâzığ mıntıkasındaki boş arazilerde iskânlarının sağlanarak, kendilerine verilecek arazinin bedelinin taksitli bağlanması için başvuruda bulunmuşlardır. İcra Vekilleri Heyeti 5 Ağustos 1341 tarihli toplantısında bu isteği kabul ederek yayımladığı 2319 numaralı kararname ile bunu sağlamıştır³⁴⁰.

Elazığ ovasında iskân edilmek üzere dağlık bölgelerden indirilmekte olan Dersimliler, borçlanma kanununa uygun olarak kendilerine verilen arazinin bedelini ödemeye güçleri olmadığı için bunların dağlık bölgede terk ettikleri gayrimenkul mallarının maliye bütçesine dayanarak istimlâkiyle bu gibilerin iskân edileceği mıntikalarda kendilerine takdir-i bedelle verilecek gayrimenkul malların takas ve hesaplanması Birinci Umum Müfettişlik tarafından 7 Mayıs 1929 tarih ve 1005/338

³³⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 7.

³³⁹ Tahsin Çoşkan, "Toprak Siyasasının Sosyal Sonuçları", *Ulus*, 7 İlkteşrin 1935.

³⁴⁰ *BCA*. 030. 18. 01. 015. 49. 11/ 05 Ağustos 1925.

numaralı yazı ile teklif edilmiştir. Yapılan bu teklif İcra Vekilleri Heyetinin 1 Ocak 1930 tarihli toplantısında 8734 numara ile kabul olunmuştur³⁴¹.

Daha sonra yayınlanan başka bir kararname ile alınan bu kararın Birinci Umumi Müfettişliğin tüm alanlarında uygulanması durumu İcra Vekilleri Heyetinin 18 Mart 1931 tarihli ve 10822 numaralı kararnamesi ile kabul edilmiştir³⁴².

Bölge içi yaşanan bu göç olaylarının dışında bölgeden Türkiye'nin diğer kısımlarına da devlet eliyle ekonomik amaçlı göç yaptırılmıştır. 14 Mayıs 1945 tarihli Toprak Kanunu görüşmelerinde Sivas milletvekili H. Oruçoğlu bu amaçla yapılan göç politikasının başarılı olmaması ve bunların yerlerini terk ederek gitmesine çiftçilikle uğraşmayanlara toprak verilmesine bağlamaktadır. “...Nitekim birçok insanları Şarktan naklettik. İçlerinde çoban vesaire gibi toprağa bağlı olmayan unsurlar tarlasını, yüzüstü bırakıp kaçtılar ve kasabada amelelikle uğraştılar. Bu muhacirlerden yalnız çiftçi olanlar toprakta çalıştılar. Çiftçi olmayanlar ne kadar varsa tarlalarını bırakıp kaçtılar.”³⁴³

Ayrıca bunlar, kendilerine verilen malları beğenmeyip iktisadi açıdan zor durumda kalacaklarını da bilerek devletin kendilerine sağladığı imkanlardan vazgeçmişler ve kendi imkanları ile şehirlere yerleşmişlerdir. Aksaray İline 1927 yılında iskân-ı âdi şeklinde yerleştirilen Şark Mültecileri kendilerine köyde bir ev ve yetiştirilme vermesi seneler tutacak olan bağları kabul etmeyip, köy yerinde geçimlerini sağlayamayacaklarını söyleyerek, buradaki haklarından vazgeçmeden merkez vilayette birer eve yerleşerek ticaret ve sanatla uğraşmaya başlamışlardır. Daha sonra bunlar kendilerine verilen malları da kabul etmeyerek iskân hakkında vazgeçmişlerdir³⁴⁴.

Bu dönemde ferdi olarak diğer bölgelere yapılan göçün özelliği ise orta sınıf kentli aileler ilk önceleri Rumlara, Ermenilere ve göçmenlere ait kızları evlerinde evlatlık olarak çalıştırırken 1930'lu yıllarda Doğudaki ayaklanmalarda aileleri öldürülüp ortada kalan “Kürt kızları” aynı amaçla evlerde çalıştırılmaya başlanmıştır. 1940 yıllarında bu uygulama tam anlamı ile yaygınlaşmış, ekonomik açıdan zor durumda olan aileler kızlarını kente göndererek hem bir yükten kurtulmuş hem de gelir elde etme

³⁴¹ Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak İskân Hükümleri ve Uygulama Klavuzu*, Ankara, 1952, s. 165.

³⁴² *A.g.e.*, s. 166.

³⁴³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: VII, Toplantı: II, C. XVII, Ankara, 1945, s. 77.

³⁴⁴ *BCA*. 272. 12. 54. 133. 15 / 13 Temmuz 1927.

imkanı bulmuştur. 7- 8 yaşlarındaki bu kızlar diğer bölgelere olan göçün dinamikleri olmuştur³⁴⁵.

İkincisi: Karadeniz Bölgesi'nde topraksızlıktan çekilen sıkıntıdan dolayı hem halkın kendiliğinden hem de devlet tarafından iktisadi amaçlar ve iskânla hedeflenen 'özdeşleştirme' politikalarını gerçekleştirmek için yapılan teşviklerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik bir göç başlamıştır. Özellikle Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde 400.000 kayıp şahıstan, terkedilmiş ve dağınık çok miktarda arazi bulunmaktadır. Bundan dolayı özellikle Erzincan ovası boştur. Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Çoruh, Trabzon ve kazalarındaki halk topraklarının yetersizliğinden dolayı sıkıntı içindedir. Halk hem devlet eli ile hem de kendiliğinden gelerek kayıp şahıslardan kalan topraklar üzerinde ev yapmak veya yapıları işgal etmek, boş toprakları ekip biçmek suretiyle yerleşmeye başlamıştır³⁴⁶.

Bu şekilde özellikle Karadeniz bölgesi'nde var olan sıkıntı çözüme kavuşturulmaya çalışılırken, İsmet Paşa'nın ifadesi ile: "... Van, Muş ve Erzincan ovaları kısmen boş ve genel olarak Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'dan acele olarak, Muş Ovası'na tedricen, bir de Elazığ Ovası'nda kuvvetli Türk kitleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz..."³⁴⁷ iskân hedefi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

6 – Jeolojik Olaylar ve Afetler Nedeni ile Gerçekleştirilen İskân

Zelzele, sel gibi doğal afetler sonucunda diğer bölgelerden Doğu ve Güneydoğu Anadolu yönelik göç hadisesi yaşandığı gibi bölgede meydana gelen tabii afetler yüzünden de yerleşim birimlerinin yerleri değiştirilmiştir. 7 Temmuz 1929 tarihindeki sel dolayısı ile açıkta kalan 17.000 nüfus Bayburt, Maçka kazaları ve Erzurum'un Polat Köyüne nakil edilerek iskânları sağlanmıştır. 1930 yılındaki sellerden dolayı geçici

³⁴⁵ Ferhunde Özbay - Banu Yücel, *Nüfus ve Kalkınma Göç Eğitim Demokrasi Yaşam Kalitesi*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü., Ankara, 2001, s. 9.

³⁴⁶ Bu yöndeki uygulamalar için bkz. *BCA*. 030. 18. 01. 33. 17/ 2 Ocak 1932; *BCA*. 490. 01. 648. 151/ 2 Aralık 1934; *BCA*. 0 30. 13. 01. 40. 77. 9/ 5 Kasım 1933; *BCA*. 0 30. 18. 01. 02. 56. 56. 20/ 28 Haziran 1935; *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, S. I, 1938, s. 37.

³⁴⁷ Saygı Öztürk, *a.g.e.*, s. 76 - 77.

olarak Erzurum'un Tercan kazasına yerleştirilen Of felaketzedelerinin daha sonradan burada kalıcı olacak şekilde iskânları yapılmıřtır³⁴⁸.

Bölgede bazen içerisinde bulunulan tehlikeden dolayı yerleşim birimlerinin yerlerinin değiştirildiği de olmuştur. Erzincan'ın Refahiye kazasının Zevker nahiyesine bağlı Menden köyünün kuzeyinde elli metre yüksekliğinde bulunan tepenin heyelana uğradığı ve artık buradaki halkın oturması için tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştır. Buradaki halkın hayatlarının sürekli olarak ciddi bir tehlike altında bulunması karşısında, yaşamalarına ve geçimlerini sağlamaya imkan kalmaması yüzünden aslen Türk oldukları anlaşılan 16 hanede 123 nüfustan meydana gelen köyün bir kilometre uzaklıktaki eski köy yeri ismi ile bilinen Sarıtaş harman yerine naklinin yapılmasına 3 Ocak 1933 tarih ve 26031/899 numaralı kararname ile karar verilmiřtir³⁴⁹.

Erzincan Depremi'nde zarar gören alanlar, Anadolu'nun her açıdan nüfus yoğunluğuna özellikle ihtiyaç duyan bir bölgedir. Hükümet depremden önce burada var olan nüfus azlığına çözüm bulmaya çalışırken meydana gelen bu afet buraların boşalması ile karşı karşıya kalmıştır. Falih Rıfki köşe yazısında bunun önüne geçmek için; bunların geçici olarak yerleştirildikleri yerde alınan barınma tedbirlerinin gelecek yaz tekrarlanacak şekilde gerçekleştirilmesini istemektedir. Mağdurlardan bir kısmının amele ve yardımcı olarak inşaatta çalışmasını; bir kısmının ise ifti olarak ekin ekerek buralarda tutulmalarını ve gelecek kışa kadar gene köy, kasaba ve şehirlerine yerleştirilmelerini önermektedir. Açıkta kalanların ise yerlerindeki sığınaklara almak için gerekli tüm tedbirleri almak, bu mümkün olamıyorsa yakın merkezlerde toplu bulundurmak, kısacası nüfus dağılışına meydan vermemek için ne gerekiyorsa yapılmasının lüzumunu ortaya koymuştur. Falih Rıfki ayrıca, uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı kasaba ve köylerin zemini daha sağlam yerlere kaydırmasının gerekliliğini vurgular³⁵⁰.

Erzincan şehrinin yeniden kurulmasına dair 3908 Sayılı Kanun hükümleri gereğince depremler esnasında yıkılan eski şehrin olduğu bölgede tapulu arsa ve mülkleri olanlar tapularını göstermek şartı ile belediye tarafından yeni şehir alanında kendilerine parasız ev, dükkan arsaları verilmesi kararı alınmıştır. Yeni şehir sahasında

³⁴⁸ BCA. 030. 18. 01. 02. 57. 66. 15 / 6 Ağustos 1935; *İskân Tarihçesi*, s. 84.

³⁴⁹ BCA. 030. 18. 01. 02. 33. 22. 0/ 3 Ocak 1933, Ek 81/ 15.

³⁵⁰ Falih Rıfki Atay, "Gelecek Felaketleri Önlemek İçin", *Ulus*, 31 Aralık 1939.

imar planı zemine tatbik edildikten sonra dağıtılacak olan arsalar, parseller dahilinde tespit edilmiştir. 5 Ağustos Cumartesi günü Halkevi'nde valinin noterin ve bir heyetin huzurunda yüzlerce Erzincanlı'nın katılması ile karşılıksız dağıtılan arsaların sahipleri arasında kura çekilmiştir. Böylece şehrin kurulmasında en önemli atılımlardan biri olan bu uygulama ile Erzincan halkı deprem bölgesinde kaybettikleri arsalarına yeniden kavuşmuşlardır³⁵¹.

7 – Göçebe ve Gezgin Toplulukların İskânı

Osmanlı Devleti'nden başlayarak İttihat ve Terakki ile sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yarı bağımsız bir yapı içerisinde varlıklarını devam ettiren göçebe toplulukların yerleşik bir düzene kavuşturma çalışmaları iskân politikalarının tespitinde bir etken olmuştur. Göçebelerin iskânında sürekli olarak iktisadi, askeri kaygılar ve iç güvenlik kaygıları belirleyici bir rol oynamıştır. Bu topluluklar yerleşik bir yapıya bağlı olmadıklarından vergi ve asker alımlarında bunlardan yararlanılamıyor, merkezi iktidarın iradesinden ziyade baştaki aşiret liderine bağlı olarak, dış etkenlerden kendilerini muhafaza eden kapalı bir yapı içerisinde yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Bu topluluklar için yapılan genel bir tanımlama: *“Göçebe sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan tarımsal faaliyetlerin yalnızca küçük bir kısmı ile uğraşan, yaylalardan steplere, steplerden yaylalara göçüp, daima çadır hayatı yaşayan, az çok kapalı bir ekonomiye sahip, kan akrabalığı ve birlik duygusu gibi bağlarla birbirine bağlı, daima bir şefe bağlanmayı tercih eden okuması, yazması ve kültür seviyesi düşük geleneksel bir gruptur”*³⁵² şeklindedir.

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra toplumu oluşturan tüm kesimlerden asker alma sürecine girilmiş; fakat göçebelerin bir noktada yerleşik olmamaları ve nüfus miktarlarını tespitindeki zorluklardan dolayı bu topluluklardan istenilen seviyede yararlanılamamıştır. Bu olumsuzlukların önüne geçmek amacı ile göçebe topluluklar boş ve sahipsiz topraklara yerleştirilerek hem bunların yerleşik üretici bir duruma geçmeleri, hem de işletilmeyen toprakların

---

³⁵¹ Ulus, 9 Ağustos 1944.

³⁵² İsmail Beşikçi, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*, 1969, s. 1920.

işletilmesi sağlanarak ülke ekonomisine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Göçbeleri yerleşik hayata geçmeye teşvik etmek amacı ile muhacirler, bunlara yakın olan alanlarda iskân edilmişlerdir³⁵³.

Göçebe toplulukların yapılarını değiştirmek ve yerleşik bir düzene geçişlerini sağlamak için, Tanzimat döneminde bu toplulukların iç dinamiklerinde önemli bir etkiye sahip olan idari makamlarda değişikliğe gidilmiştir. Dini bir sembol olan “*şeyhlik makamı kaldırılmış*” ve aşiretin sahip olduğu nüfus potansiyeline göre aşiret şeyhlerine kaymakam veya mutasarrıf statüsü verilmiştir³⁵⁴.

Bu toplulukların yerleşik bir düzene kazandırma çabaları İttihat ve Terakki döneminde daha bilimsel bir metotla yapılacak çalışmalarla devam ettirilir. Tüm Osmanlı toprakları üzerinde yapılan incelemeler neticesinde bir milyon Türkmen, bir milyon Kürt ve üç milyon Arap göçebenin var olduğu tespit edilmiştir. Devletin merkezi otoritesinden uzak bir şekilde her türlü farklılıklarını muhafaza ederek yaşamlarını sürdüren bu toplulukları toprağa bağlayarak tam anlamı ile yararlanmak için Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bünyesinde bir “*Aşair*” Şubesi kurulmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmaların özelliği bu göçebe toplulukların belirli bir planlama doğrultusunda yerleştirilmeleri sağlanarak iktisadi açıdan bunlardan yararlanılmaya çalışılmasıdır. Bu unsurları toprağa bağlamak sureti ile vergi almak, asker kaçaklarının önüne geçmek ve asayişsizliği ortadan kaldırmak istenmiştir. Ayrıca Anadolu'daki etnik farklılıklar giderilerek nüfus yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır³⁵⁵.

Cumhuriyet döneminde de bu yöndeki çalışmalar devam etmiştir. Çünkü bu dönemde birçok Türk, Kürt ve Arap ulus ve oymakları bulunmaktadır. Bu dönemde de kendilerine has bir yaşama biçimi ile bey, ağa ve şeyh gibi önderlerine bağlı bir şekilde hayatlarını devam ettiren ve sayılarının üç dört yüz bin olduğu tahmin edilen topluluklar bulunmaktaydı³⁵⁶. Bu amaçla özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlere yönelik araştırmalar yapılmış, yeni kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin en kapsamlısı 2510 Sayılı İskân Kanunudur. Bu kanunun 9. ve 10'uncu

---

³⁵³ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵⁴ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831 - 1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1998, s. 178.

³⁵⁵ Fuat Dündar, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵⁶ Galip Pekel, *a.g.m.*, s. 13.

maddeleri göçebe toplulukların iskânı ile ilgilidir. Bu kanun ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hedeflenen amaç göçebe toplulukları sadece yerleşik bir yapıya kavuşturulması değildir. Aynı zaman da hükümet kendi otoritesine bir alternatif olarak gördüğü bu yapılanmanın içindeki güç yapısını da dağıtmak istemiştir. Aşiretlerin hükmü şahsiyetlerini hiçbir şekilde tanımayarak, kendisinden önceki dönemlerde kurum veya kişi bazında bu oluşumlara tanınmış olan bütün mülkiyet haklarını geçersiz kılmıştır. Bu toplulukların önderi konumundaki şahısları Dahiliye Vekaleti, etkili oldukları topluluk içerisinde bütün mallarına el koyarak alma ve ülkenin değişik bir yerinde iskân ettirme ile yetkili kılınmıştır. Ülkenin değişik bir alanına sürgün edilerek yaşamak zorunda bırakılan bu kesimden ihtiyacı olanlara dışardan gelen göçmenlere tanınan haklar çerçevesinde ev ve toprak verilmesi, ihtiyacı olmayanlara da imkan olan yerlerde toprak, ev arazisi, bağ ve bahçe verilmesi kabul edilmiştir.

Göçebe toplulukların yerleşik bir iskâna kavuşturulmasında merkezi otoriteyi hakim kılma, asayışı sağlamanın yanında hedeflenen bir diğer nokta ise kapalı bir yapı içerisinde dışardan gelen etkilere karşı kendisini koruyan yapıyı dağıtarak buralara yönelik asimilasyonu sağlamaktır. Bu topluluklar göçebelikten veya dağlık alanlardan ovalara indirildiğinde bu ovalardan geçen yol boyunca çeşitli nüfusların bir karışımıyla karşılaşır. Gelen başka unsurlar kendilerine karışır, ortak yaşama başlar, yaşama biçimleri değişir. Zamanla hayvancılıktan çok tarımı benimseyen bu unsurlar dağlardan iner, bu yaşama değişikliği aşiretin iç örgütlenmesini zayıflatır. Ovada diğer nüfuslarla karıştıklarında, artık dağların ıssız havzalarında ve vadilerinde oldukları kadar izole ve güven içinde değildirler. Bir de önder konumundakilerin “*ocağı sönerse*” veya etkisini kaybederse çözümlenme keskinleşir nazarı ile bakılmıştır³⁵⁷.

TBMM’ de 20 Aralık 1945 tarihli oturumunda İç İşleri Bakanlığı bütçesi ile ilgili görüşmeler yapılırken, özellikle göçebelerin iskânında güvenlik amaçlı uygulamalarda ölçünün kaçırılıp asıl hedefinden uzaklaştığına dair eleştiri olmuştur. Göçebe ve gezginci toplulukların iki ayrı grup altında incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. At canbazlığı, sepetçilik, çalgıcılık, falcılık, kalaycılık, elekçilik yaparak hayatlarını kazanan ve gezgin durumda olanların yerleştirilmesinin emniyet ve asayişle daha fazla

---

³⁵⁷ *Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, Med Yay., İstanbul, 1991, s. 144.

ilgili olduğu vurgulanmıştır. Çünkü bunlar hırsızlık yapmakta ve bunların ne zaman nerede bulunacaklarını bilmek ve izlerini kovalamak kolay değildir. Bu yüzden asayişle ilgili sorunlar büyük oranda bu topluluklardan kaynaklandığı vurgulanmıştır.

İkinci gruba giren göçebelerin durumu daha farklı olmaktadır. Bunlar hayvancılıkla uğraşır genel olarak ülkenin Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Yazın yaylalara çıkarlar, kışın sahile, sıcak yerlere inerler. Göçebelerin konakladıkları yerler ve buralara gidip gelmek için takip ettikleri yollar asırlardan beri bilinmekte ve hemen hiç değişmemektedir. Bu durumun göçebelerin suç teşkil edecek işlerden uzak kalmalarına neden olduğu, asayişsizliğin bunlardan kaynaklanmadığı vurgulanmıştır. Bu ayrıntıları dikkate almayan iskân uygulamaları eleştiri konusu olmuştur.

Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey, aşırılıkla suçlanan konuşmasında; *“...Eskiden beri bizim kapıldığımız bir fikir vardır, Garpta göçebe yoktur, böyle şey olur mu? Halıcılık kadınları esir ediyor, böyle şeyler olur mu? Afyon gayri insanidir, böyle şey olur mu? Attık halıcılığı, on milyon gitti, Halktan üç, dört liraya alırız, yirmi, liraya satarız. Birçok yerlerde tehdit ettik. Yağsızlıktan kırılıyoruz, haşhaş yağı bulamıyoruz.*

Arkadaşlar, göçebeleri, Çingenelerle karıştırdılar. At çalmış, it çalmış. Bunu çalan Çingenelerdir. Kabahat senin valilerindedir. Niçin bunları adam akıllı iskân etmiyorlar? Göçebe ayrı çingene ayrı. Göçebe bu milletin en saf ve en iyi bir sınıfıdır, arkadaşlar. Biz, iskân-ı aşair meselesinde âdeta bunları yok derecesine çalıştık.

Kurt İsmail Paşa Çukurova'da Tecili aşiretini, topla, tüfekte iskân etti. Yürekler acısı olan o facia halâ kanamaktadır. Arkadaşlar Eoğlu köyü 500 hane iken bugün 150 haneye inmiştir. Sıtmalı bir gölün kenarında halk iskân edilir mi arkadaşlar?

...Yok ettik; harap ettik, halâ iskân, halâ iskân, halâ göçebe düşmanlığı. Ben hısımlarımdan bilirim çocukken arkadaşlar, 800 ineği olan ev bilirim. Yazın Aydın'a giderler, kış gelir Murat Dağına gelirler. Fakat ne oldu? Sekiz tane ineği, kalmadı arkadaşlar. Memleketin hayvan servetini kırdık geçirdik, iskân yüzünden. Evet garpta yokmuş. Ben de biliyorum. Fakat iskân demek, bu demek değildir. Evini, yurdunu yapacaksın, sıhhi teşkilâtını hazırlayacaksın, ondan sonra gel otur diyeceksin cebren otur der ve bunları yapmazsak kendisi de hasta olur, hayvanı da ölür. ...Hülâsa arkadaşlar iskân meselesi çok feci ve fena bir hal almıştır, o milyonlara varan Türkmən

aşiretlerinden eser kalmamıştır. Memleketin serveti bitmiştir. Hayvan serveti bitmiştir. Arkadaşlar; aşiret hali bu halde kalsın demiyorum. Aşiretleri iskân edelim. Zaten iskân etmeyecek bir şey de kalmadı. Kırıldı, geçirildi adamlar. Bir şey kalmadı. Fakat bu adamlar hangi iklimde daha iyi yaşar. Bunların vaziyeti nedir ?³⁵⁸ diyerek hükümetin iskân politikasını eleştirmiştir.

Basim Atalay Bey'in dile getirdiği sorunlar ve bu sorunlara yönelik atılan adımlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki uygulamalarda da kendisini göstermiştir.

---

³⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Toplantı: III, C. XX, Tarihsiz, s. 254.

III – DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDEKİ İSKÂN ÇALIŞMALARINI ETKİN KILMA VE BÖLGELERİN TOPLUMSAL YAPISINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

A – İSKÂN POLİTİKASININ UYGULANMASINDA KARŞILAŞILAN

ZORLUKLAR VE BUNLARI AŞMA YÖNTEMLERİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde iskân politikalarının başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan ortamın hazırlanması ve bu politikaların gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bölge bazında birçok alanda yapılan düzenlemeler ve iskânla istenen amaç açısından bir etkileşim söz konusudur. İdari açıdan bölgeye yönelik benimsenen özel bir yönetim, ortaya çıkan direnci kırmak için oluşturulan olağanüstü yetkilere sahip yargı kurumları ve toplumu oluşturan bireylerde istenen değişimi sağlamak için eğitim amaçlı kurumlardan yararlanarak bölge üzerinde belirlenen politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İskân politikaları açısından bu etkileşimi ve ortaya çıkan zorlukları aşamada başvurulmuş uygulamaları ortaya koymak önemlidir.

1 - İstiklal Mahkemeleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgedeki huzursuzluğun çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

Yeni bir anlayış doğrultusunda yapılan işler, yeni kurulan devletin eskinin devamı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Osmanlı döneminde bölgede var olan eski yarı bağımsız yapılanmaya izin verilmeyeceği ortaya çıkmıştır. Merkezi otoritenin etkisini

bütün ülkede etkin kılmak için atılan adımlar özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde huzursuzluğa yol açmıştır. İngilizlerin bölgeye yönelik olumsuz propagandası var olan ayrılıkçı hareketlerin etkisini artırması ve yeni rejim doğrultusunda atılan adımların bölgede etkili olan dini olgunun tepkisini çekmesi gibi nedenler önceden beri var olan huzursuzluğu daha da artırmıştır. Tüm bu olumsuzlukların etkisi ile 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı ortaya çıkmıştır. Şeyh Sait 15 Nisan'da teslim alınmış, ayaklanmanın tamamen bastırılması Mayıs ayında mümkün olabilmıştır. Hükümetin ortaya çıkan olumsuzlukların önüne almak için yaptığı Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri³⁵⁹ gibi düzenlemeler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında ve İngiliz kaynaklarında uyandırmış olduğu ortak düşünce, gelişmelerin Mustafa Kemal'in istekleri doğrultusunda geliştiği ve ülkede otoriter bir yönetimin benimseneceği idi. Yeni bir rejim ile bütün ülkede gerçekleştirilen değişim rüzgarlarına karşı ortaya çıkan eylem boyutundaki rejim muhalifi hareketi, hükümet olağanüstü tedbirlerle bastırma yolunu seçmişti. Bunu yaparken aynı zamanda toplumu yeni ideoloji doğrultusunda şekillendirme yolunu da benimsemiştir. Ergün Aybars, bir inkılâbın ancak kendi yöntemleri ile başarıya ulaşabileceğini bu anlayışın bir gereği olarak da Türk inkılâbının başarılması için sert inkılâp yöntemlerine başvurulmasının sosyal bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Bu düzenlemeler sayesinde bütün ülkede baskıya dayanan bir politika izlenerek her türlü karşı direnişi yok edecek bir ortam hazırlanmıştır.³⁶⁰

1925 yılının Mart ayında Ankara ve Doğu bölgesinde görev yapmak üzere iki ayrı İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde etkili ve iktidara karşı olan muhalefetin merkezi konumundaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da, ortaya çıkan olumsuzluklarda etkisi olduğu gerekçesi ile hükümet kararı ile kapatılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 29 milletvekilini bünyesinde barındırıp, hükümetin uygulamalarına karşı ciddi manada tavır ortaya koyabilecek bu muhalif partinin kapatılmış olması hükümet politikalarını denetimsiz bir şekilde gerçekleştirmesine ve tek partili sistem uygulanmasına uygun olanı seçmiştir.

³⁵⁹ Mecliste yapılan tartışmalardan 22 olumsuz oya karşılık 122 oyla bu kanun 4 Mart 1925 tarih ve 578 numara ile kabul edilmiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. XV, 1976, s. 160 - 166; *Düster*, VI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 88 - 89.

³⁶⁰ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, I - II (1920 - 1927), İleri Kitabevi, İzmir, 1988, s. 275.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın savunmuş olduğu değerler idarecilerin bu dönem Türkiye'sinin kabul edebileceği değerler değildi. Yeni ideoloji eski denilen geçmişten miras kalan her alandaki değerlerin tasfiyesini zorunlu görmekteydi. Ulus devlet için yeni bir sistem, yeni kurumlar ve yeni bir toplumsal yapı gerekli idi. Yapılmak istenilen bu çalışmalara karşı toplumda bir muhalefet olacaktı. Varılmak istenilen hedefte daha yolun başında iken bu muhalefet partisinin savunduğu değerlerin uygulanabilirliği zordu.“ *Gerçekten de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın beyanname ve programı, siyasi ve ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunmaktadır. Bu içeriğiyle, Kemalist rejimin radikal otoriter eğilimlerine ılımlı bir muhalefeti, liberal muhalefeti temsil ediyordu*”³⁶¹.

İşte bu ortamda kurulan “*İstiklal Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmadıkları için, çalışmaları da hukuk ilkeleri ile bağdaşmıyordu, insan hakları ve özgürlükleri gibi klasik demokrasi ilkeleri söz konusu değildi. Çünkü devrim mahkemeleriydiler. Tüm sivil ve asker yöneticilere emir vermek ve emirlerini yerine getirmeyenleri de cezalandıracak yetkiye sahip olduklarından büyük moral güçleri vardı*”³⁶²

1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan yeni dönemde tüm ülkede ve her alanda muhalefet yasaklandı. Otoriter tek parti rejiminde karar kılınarak, askeri yanı ağır basan uygulamalara öncelik verildi. Devletin muhalefet olgusuna karşı bu yönlü tedbirleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tam anlamı ile bir denetimin kurulmasını sağlayamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden bu sürecin hemen başında; sadece Cumhuriyeti ilan eden askeri - politik alandaki önderler arasında baş gösteren ideolojik hesaplaşma ve İttihatçı kadronun ve düşüncesinin pasifize edilmesi, hükümet gündemini bir süre için meşgul etmiştir. Fakat; bu dönemi, asıl Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki çeşitli nedenlerden kaynaklanan Kürt silahlı güçleriyle güvenlik kuvvetleri arasında Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden bir tür bölgesel iç savaş durumu ve bu soruna yönelik devlet politikalarının uygulamaları meşgul etmiştir³⁶³.

---

³⁶¹ Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yay., İstanbul, 1994, s. 318 - 323.

³⁶² Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 477.

³⁶³ Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 67.

Şeyh Sait ayaklanması bastırıldıktan sonra merkezi Diyarbakır olmak üzere bir Genel Müfettişlik kurulmuştur. Ayrıca Şark bölgesinde ihtiyaç sahiplerine verilecek arazi ile ilgili düzenlemeyi yapan 1505 sayılı kanunla da hükümete var olan feodal yapıyı dağıtmak amacı ile de yetki tanınmıştır³⁶⁴. İstimlak edilecek arazi Türk veya Türk kültürüne bağlı göçmenlere verilecekti. 1515 sayılı kanunla bu yapıyı kırmaya yönelik daha geniş kapsamlı bir uygulamaya karar verilmiştir³⁶⁵.

İstiklal Mahkemelerinin çalışmaları her altı ayda bir, Meclis kararı ile uzatılarak 7 Mart 1927'ye kadar sürmüştür. İstiklal Mahkemeleri iskâna yönelik amaç ve kapsamın gerçekleştirilmesi için gerekli politikaların uygulanmasında da etkili olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik iskân çalışmalarının yapılabilmesinde bir araç görevi görmüş, ortaya çıkan zorlukların aşılmasında yararlı olmuştur. Ayaklanma sonrasında oluşturulan ortamla Şeyh Sait İsyanına katılıp idam edilenlerin aile ve yakınlarından sorun olanlar ile intikam isteği içinde bulunan kesimlerin Batı illerinde zorunlu göçe tabi tutulması İçişleri Bakanlığınca kabul edilerek uygulanmıştır.³⁶⁶

“Doğu illerinde feyizli bir devrin başlaması için halkı ezen, kanunları çiğneyen mütegalibelerle” ³⁶⁷ İstiklal Mahkemeleri'nin ilgilendiği bildirilmiştir. Genelde Doğu ve Güneydoğu bölgelerine yönelik uygulanan zorunlu göç hareketi ve bu bölgede muhacirlerin yerleştirilmesinde İstiklal Mahkemelerinin yaptığı çalışmaların yararlı yönleri görülmüştür. Daha sonradan İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükun kanunlarına son verilmişse de bölgeye yönelik idari düzenlemeler sürekli olarak devam etmiştir. Tunceli bölgesinin bir sivil- askeri idarecinin yönetimi altında idare edilmesi gibi yöreye yönelik özel düzenlemelerle iskân uygulamalarında kolaylık sağlamıştır.

Zorlukları aşmada kullanılan bu araçlar muhalefet tarafından eleştiri konusu olmuştur. Şeyh Sait isyanı ile çıkarılmak istenilen *“Takriri Sükun Kanunu”* hakkında yapılan görüşmelerde Kazım Karabekir Paşa *“...İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlulü veçhile, istiklâl harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen bir mahkeme*

³⁶⁴ Bkz. *Düstur*, X, Üçüncü Tertip, Ankara 1953, s. 880.

³⁶⁵ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 289.

³⁶⁶ *A.g.e.*, s. 338.

³⁶⁷ *Hakimiyet -i Milliye*, 26 Ocak 1926.

*idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclisi aliniz için tarihi bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklâl Mahkemeleri'ni ıslâhat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.*³⁶⁸

Eleştirisine Başbakan olarak İsmet Paşa “...ıslâhatı, emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi İstiklal Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir. ...Yalnız bir şey sorayım; bana ıslahattan bahs ederken, bu memlekette ıslahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlaksızlıktır, diye bar bar bağırırken muhalefet erkanı niçin bir tek kelime söylemediler. ...İttihaz ettiğimiz tedbir doğrudur ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclisi Ali, Cumhuriyet ve Cumhuriyetin memlekete vaad ettiği terakiyet ve ıslahatı behemehal temin edecektir.”³⁶⁹ sözleri ile cevaplamıştır.

2 – Umûmî müfettişlikler

Umûmî müfettişliklerin hazırlanma aşaması, kurulduğu tarihten çok öncesine dayanır. 1921 Anayasasının 22. ve 23. maddelerinde yer alan Umûmî müfettişliklerin Milli Savunma Vekaletince bir kanun taslağı olarak hazırlanması 5 Haziran 1923 tarihini bulmuştur. Kanun taslağı bu tarihte hazırlanmış olsa da Meclise, gönderilmeyip bekletilmiştir. 1924 Anayasasında da yer bulamayan Umûmî müfettişliklerin hükümetin gündemine girmesi Doğuda ortaya çıkan Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra olmuştur³⁷⁰.

Ayaklanmalar, yeni kurulan milli devletin dikkatlerini Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine çevirmesine neden olmuştur. Hükümet burada var olan direnci kırmak, ekonomik açıdan gelişimi sağlamak ve bölgeyi yeni rejimin esasları doğrultusunda şekillendirmek amacı ile idari anlamda yeni arayışlara girmiştir. Abidin

---

³⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, C. XV, s. 134.

³⁶⁹ A.g.e., s. 145.

³⁷⁰ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya, 1998, s. 162.

Özmen,³⁷¹ Umûmî müfettişliklerin kurulma nedenlerini sayarken, Koçgiri ve Umraniye hadiseleri görüşülürken Dahiliye Vekili Refet Paşa'nın Doğu ve Güneydoğu'nun sorunlarının çözümünde Umûmî müfettişliklerin kurulması gerekliliği için ileri sürdüğü nedenler paralelinde görüşler ileri sürmektedir³⁷². Abidin Özmen, merkeze olan uzaklık ve bölgenin ulaşım açısından sahip olduğu olumsuzluklar yüzünden diğer bölgelerle gerekli olan bütünlüğü sağlayamadığını vurgular. Ayrıca hükümet bölgede idari, iktisadi ve sosyal açıdan işlerin yürütülmesinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıyadır. Bu vilâyetlerde Hükümetin yetkileri kullanma noktasında temsilcisi konumunda olup sorunları yerinde çözüme kavuşturacak, güvenlik ve asayişini sağlayarak üretimi yeni baştan artıracak bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla bu vilâyetlerde bir Umûmî müfettişlik kurulmasına karar verilmiştir³⁷³. Bu müfettişlik Doğu illerindeki sorunlara bir bütün olarak ele alacak, illerin üstünde üstün bakış, sınır boylarında veya ona yakın yerlerde bulunan uzak illerimizde “milli kültürü” yaymak ve yol, şose gibi iktisadi gelişmeye ve vatan parçalarının birbirine yaklaşmasına hizmet eden tedbirleri geliştirmek ve idarenin ve halkın karşılıklı sevgisine dayanan Halkçılık prensibinin gereklerini gerçekleştirecektir³⁷⁴.

Kurulmasına çok önceden karar verilen ancak ödenek yetersizliğinden ertelenen Umumi müfettişliği bekleyen önemli görevler bulunmaktadır. Bölge Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus, Ermeni ve Türk kuvvetleri arasında bir mücadele alanı olmuş, sürekli el değiştirmiş bunun neticesinde kullanılmaz hale gelmiştir. Savaşın bitiminden sonrada kurulan ulusal Cumhuriyetin rejimine ve yapılanmasına yönelik en büyük direnç bu vilâyetlerde ortaya çıkmıştır. Umûmî müfettişlik yapılanması ile bir taraftan bu vilâyetlerin imarı ile uğraşırken aynı zamanda rejime yönelik direnç kırılacak ve göç olayını çift yönlü organize ederek değişik unsurların kaynaşması ile istenilen ulusal birlik sağlanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla “*Umûmî müfettişlik Teşkiline Dair Kanun*”

---

³⁷¹ Hilmi Ergeneli'nin yerine 11 Haziran 1935 tarihinde Birinci Umûmî Müfettişliğe atanmıştır. Abidin Özmen Aydın milletvekilliğinden istifa ederek başladığı bu görevi sekiz yıl boyunca, 18 Haziran 1943 tarihine kadar sürdürmüştür. Bu görevden sonra 26 Temmuz 1943 tarihinde İkinci Umûmî Müfettişlik görevine atanması yapılmıştır. 1948 yılı başlarına kadar bu görevi sürdürecektir. Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 84.

³⁷² Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: I, İçtima: II, C. II, TİB. Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 262.

³⁷³ Abidin Özmen, “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, (1947), s. 238.

³⁷⁴ Esat Tekeli, “Genel Müfettişlik Yetkileri”, *Ulus*, 13 Mart 1945.

12 Şubat 1927’de TBMM’ne gönderilmiş ve kabul edilmiştir³⁷⁵. 27 Kasım 1927 tarihli ve 5858 sayılı kanunla Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini içine alacak şekilde kurulmuş ve başına İbrahim Tali (Öngören) Bey³⁷⁶ getirilmiştir. Bu Umûmî müfettişlik 25 Kanunuevvel 1927 tarih ve 5977 numaralı bir kararname ile ismi “*Birinci Umûmî müfettişlik*” olarak değiştirilmiştir³⁷⁷.

Birinci Umûmî müfettişlik Kanunu’nun 3. ve 1. maddesinde, ile kendi bölgesi ile ilgili ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçlarını hızla gidermeye çalışacak ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olması için gerekli çalışmaları yapacağı belirtilmiştir. Temel amaç sorunları birbirine benzeyen vilâyetlerde düşünce, idare ve işbirliğini sağlamaktır. Emniyet asayiş ve idare amirleri arasında çalışma birliğini sağlamaktır³⁷⁸.

Genel Müfettişlik kurma yetkisini hükümete veren kanun gereğince 19 Şubat 1934’te İkinci Genel Müfettişlik kuruldu. Bu tarihte 2-150 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan bu Genel Müfettişlik, Çanakkale, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli illerini içine alıyordu. Bu kanunda köy ve köycülük işleriyle uğraşmak üzere bir de “*Köycülük*” bürosu kurulmuştur. İzmir İlbaylığından köy büroları kurulmak suretiyle köylerin kalkınması yolunda yapılmış olan işlerden olumlu sonuç alınması dolayısı ile toprak, iklim ve coğrafya özellikleri açısından İzmir’in aynı olan Trakya’da da bu teşkilâtın kurulması uygun görülmüş ve Genel Müfettişlik kadrosuna bu işlerle uğraşacak bir teşkilât eklenmesine özellikle gerekli olduğunu belirtmiştir³⁷⁹.

İdare teşkilâtında Üçüncü Umûmî müfettişlik kurulmasını bildirmiş ve Bitlis, Artvin, Hakkari vilâyetlerinin yeniden meydana getirilmesi ve ayrıca Çapakçur

³⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: IV, C. XXXIII, Tarihsiz, s. 682 - 684.

³⁷⁶ İbrahim Tali Bey 1875 yılında İstanbul’da doğdu. 1893 yılında Askeri Tıp Fakültesini bitirdi. Çeşitli askeri hastahanelerde görev yapıp Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarına katıldı. Birinci Umûmî Müfettişlik kurulduktan yaklaşık olarak altı ay sonra Diyarbakır milletvekili olarak görev yapmakta olan İbrahim Tali Bey bu göreve atanır. Bu görevi beş yıl boyunca sürdürecektir. İbrahim Tali Bey, daha sonra 18 Mart 1934 tarihinde, yeni kurulan İkinci Umûmî Müfettişliğine yani Trakya Umûmî Müfettişliğine atanarak bir yıl boyunca bu görevi yürütecektir. Daha geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 81 - 83.

³⁷⁷ *Düstur*, IX, Üçüncü Tertip, 1948, s. 21.

³⁷⁸ Bkz. *Düstur*, VIII, Üçüncü Tertip, 1946, s. 1005.

³⁷⁹ “Kamutay diğer bir takım meselelerle beraber Tunceli vilâyetinin teşkili Kanununu da müzakere etti.” *Aydın Tarihi*, No: 25 (2. Kanun 1936), s. 24.

mıntıkasında ve Dersimde birer vilâyet teşkili kararlaştırılmıştır. Munzur vilâyeti adını alacak olan Dersim mıntıkasında yol, karakol ve okul gibi kültür, güvenlik ve bayındırlık tedbirleriyle ıslahat düşünülmüştür³⁸⁰. Üçüncü Genel Müfettişlik 6 Eylül 1935 tarihli ve 2 - 3199 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kuruldu. Bu Genel Müfettişlik, Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon ve Rize illerini kapsıyordu. Ağrı ili de Birinci Genel Müfettişlik' ten alınarak İkinci Genel Müfettişlik bünyesi içine sokulmuştur³⁸¹.

Aynı bölgede bulunan; gerek Osmanlı dönemi, gerekse Cumhuriyet döneminde isyan ederek eşkıyalık olaylarına karışan Dersim bölgesi aşiretlerinin bilhassa Ağrı İsyanı'nda etkili oldukları ilgililerce tespit edilmiştir. Ancak, coğrafi şartların elverişsizliği büyük ölçüde etkin olan Dersim ve bölgesi halkının çok iptidai bir hayata sahip olduğunu bilen hükümet, aynı şekilde bu bölgenin ıslahı için iktisadi ve sosyal gelişmesinin gerekli olduğunu düşünerek bölgede ayrı bir Umûmî müfettişlik kurulmasına karar verdi.

Tunceli Kanunu'nun kabulünden bir hafta kadar sonra Dördüncü Genel Müfettişlik Bakanlar Kurulu kararı ile Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının yoğun bulunduğu Dersim çevresinde idare ve asayiş işlerini esaslı bir şekilde düzenleme ve hükümet kontrolünü daha yakından sağlamak için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunceli ve Birinci Umûmî müfettişlik mıntıkasından ayrılacak olan Elazığ Vilâyetlerini içine alacak şekilde dördüncü bir Umûmî müfettişlik kurulmasına karar verilmiştir.³⁸² Kabul edilen Tunceli Kanunu ile de Plümer, Nazimiye, Mazgirt, Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişkezek kazalarını içerisine alacak şekilde Tunceli vilâyeti kurulmuştur. Bu kanunun hükümlerine göre, Tunceli vilâyetine ordu ile bağı devam etmek ve rütbesinin yetkilerine sahip bulunmak şartıyla korkomutan rütbesinde bir zat, vali ve kumandan olarak tayin edilecektir. Vali ve kumandan, vilâyet ile ilgili tüm işlemlerde ve vilâyet memurları hakkında vekillerin kanunen sahip oldukları bütün yetkilere sahip bulunduğu gibi emniyet ve asayiş noktasından lüzum gördüğünde,

³⁸⁰ *Ayın Tarihi*, No: 23 (Teşrin 1935), s. 7.

³⁸¹ Daha geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 155 - 158.

³⁸² *Düstur*, XVII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955, s. 151 - 152; Kanunun kabul edilme Tarihi 6 Kânunusani 1936 – No: 2/3823, Resmi Gazete ile ilanı: 16 Kânunusani 1936 – Sayı: 3207.

vilâyet halkından olan fertleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğere yere nakletmeye ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını yasaklamaya, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesi ve cezaların iptali ile yetkili kılınmıştır. Vali ve kumandan tarafından idam hükümlerinin ertelenmesine gerek görülmediği takdirde infazı emir olunur³⁸³. Umumi Müfettişlerin asayiş, iskân ve diğere programlar hususunda bakanlıkların tek muhatabı olmuştur. Umumi Müfettişlerin müdahale edemeyecekleri iş olmamıştır. Umumi Müfettişlerin müracaatı, devlet kuvvetleri (asker-polis) üzerinde de aynı yetkiye sahip olacaktır.³⁸⁴

İskân çalışmaları, Umûmî müfettişliklerin çalışma alanlarından bir bölümünü kapsarken, kurulma amacını sadece bu alanla sınırlayanlar da vardır. Bölgeye yönelik “*asimilasyon*” çabalarının bununla daha modern bir şekilde sokularak başarılmaya çalışıldığı savunulmaktadır³⁸⁵.

Çok Partili yaşam ile birlikte Umûmî müfettişliklerin varlıkları da sorgulanmaya başlanmıştır. Meclis bütçe komisyonundaki yapılan görüşmeler sonucunda Umûmî müfettişliklerin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. İç İşleri Bakanı Münir Hüsrev Göle açıklamalarda bulunmuş ve tedbir olarak var olan teşkilâtın hiç olmazsa; Ocak ayı sonuna kadar bırakılması fikrini savunmuştur. Komisyon çokluğu ise Umûmî müfettişliklerin yılbaşından itibaren kaldırılması fikrinde idi.

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin ortak olarak bu teşkilâtların kaldırılması için verdikleri öneriler iki muhalif oya karşılık kabul edilmiştir. Demokrat Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekilleri bu teşkilâtın lüzumsuzluğuna ortak olarak karar vermişlerdir³⁸⁶.

---

³⁸³ *Aydın Tarihi*, No: 25 (2. Kanun 1936) s. 24 - 25.

³⁸⁴ Saygı Öztürk, *a.g.e.*, s. 72.

³⁸⁵ İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1992, s. 54 - 55;

M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yay., İstanbul, 1997, s. 212.

³⁸⁶ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1947.

3 – Eğitim

İskânın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik amaçlarından bir tanesi, dile getirdiğimiz gibi bölgelerin her türlü yeniliğe kapalı yapısını kırmak amacı ile buradaki unsurları, Batıya Türk unsurların yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimlerine taşımak ve oradaki kültür yoğunluğu içinde eritmektir. Ayrıca bu amaç doğrultusunda bölge sınırları içinde bir iç iskân hareketi ile eğitimden de yararlanarak bu politikalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bölgede var olan yerleşimin çok dağınık bir yapı göstermesi Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak gündemde olan bir sorun olmuştur. Yerleşim birimlerinin özellikle de köylerin birbirinden çok uzak olması eğitim, sağlık, iktisadi v.b alanlarda bölgeye yapılacak yatırımların önünde bir engeldir. Özellikle bu dağınıklık, her köye bir okul açmayı engellemiştir. Bu eğitimin önünde bir engel olduğu gibi buradaki unsurlara, kabul edilen yeni kültürün aktarılmasında ulaşımda zorluklarda en büyük engellerden biridir. İzlenen iç iskân siyaseti ile dağınık ve küçük köylerin birleştirilmesi amaçlanmıştır.

Belirtilenlerin yanında en önemlisi, doğuda ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmış olmasıdır. Basında bundan sonra ikinci bir Şeyh Sait olayının yaşanmaması için yapılması gereken şeyin bölgeye eğitim silahı ile gitmek olacağını dile getirilir. Hastalığın gerçek tedavisi ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Eğer şimdiye kadar bu bölgede ortaya çıkmış tüm ayaklanmalara karşı topa, baruta harcanan paranın yarısı ile burada eğitim ışığının yanması için harcanmış olsa idi bugün hiç değilse birkaç milyon Türk gencinin canını millet hesabına tasarruf edileceği vurgulanmıştır³⁸⁷. Mardin milletvekili Mahmud Bey, bölgedeki olumsuzlukların nedeni olan cehaletin ancak eğitim silahıyla ortadan kalkabileceği, bu silahın ortadan kaldıramayacağı bir zihniyetin olamayacağı vurgulanır. “*Cehaletin hüküm*” sürdüğü bu yerlerde zalimlerin hükümlerinin ve etkisinin her şeyin üstünde olacağı ve eğitimsizlikten dolayı halk tarafından da bu durumun kabullenilip, onların tabi bir hakkı olarak algılandığı vurgulanmıştır. Bölgede “*ibtidai bir hayat*”ın etkili olması yüzünden sorunların çözümü için bu bölgelere yönelik özel bir maarif teşkilâtına ihtiyaç olduğu ve

---

³⁸⁷ Yakup Kadri, “Maarif Cephesinde”, *Hakimiyet - i Milliye*, 3 Mart 1925.

buraların irfan ordusu ile dolması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu örgütlenme için her türlü fedakarlığın yapılması gerektiği hatta gerekiyorsa batıdaki illerin maarif harcamalarından kısarak bu bölgeye aktarılması teklif edilmiştir³⁸⁸. Falih Rıfki “...Anadolu'nun doğusundaki toprakların yolsuz, okulsuz, bakımsız kalmasından biz suçlu değiliz; fakat ilerlemesinin şerefi bizim olacaktır.”³⁸⁹ der. Ayrıca eğitim görevini yapacak olan “Köy Kılavuz”ları sayesinde kapalı bir kutu görünümündeki toplumsal yapıya sızılabileceği vurgulanır: “...Cumhuriyetin bir gözü, bir kulağı ve bir ağzı bulunmuş olacaktır, içine girilmeyen köy, yerinden oynamaz; bütün değişiklikleri, yeni şartları, kerpicinin içinden yıllar yılı seyrederek, durur. Köyün katı görenek ve güvensizlik kabuğunu kırarak, onun barimi içinde yer almamız lâzımdır.”³⁹⁰

20 Mart 1926 tarihinde Maarif Teşkilâtı Kanunu görüşülürken yapılan konuşmalara Kastamonu Milletvekili Halit Bey özellikle Vilâyeti Şarkiye illerindeki eğitim üzerinde durarak o da aynı kaygıları dile getirir. Doğunun içerisinde bulunduğu duruma eğitimsizliğe bağlayarak eğitim durumunun düzeltilmediği müddetçe oradaki isyanların devam edeceğini oradaki halkın ağanın, şeyhin yönlendirmesine açık olarak onların arkasından gideceğini belirtmiştir. Halit Bey, bu durumun düzeltilmesi için İsmet Paşanın demiryollarına verdiği önem kadar eğitim işine de önem vererek her ikisini aynı anda yürütmesinin gerekliliğini savunmuştur.

Halit Bey, daha sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki eğitimin yetersizliğini Devlet salnamesinden aldığı istatistik bilgilerle ortaya koyar. “... yetmiş iki vilâyetimiz vardır, Bu vilâyetlerde ilk mekteplerimizin adedi kız mekteb olarak 605, erkek olarak 4.270'dir. Demek ki, ilk mekteplerin yekunu 4.875'dir. Bunların içerisinde liselerin ve orta mekteplerin ilk iptidai kısımları dahildir, ecnebi mektepler hariçtir. Bu 72 vilâyette 4.875 mektepten iskân sahası olan on üç vilâyetteki: Bitlis, Van, Siirt, Diyarbakir, Muş, Genç, Dersim, Mamirâtülaziz, Malatya, Ergani, Mardin, Siverek, Hakkari buralardaki mektebin miktarı kız 24, erkek mektebi 191'dir. Yekunu 215. Demek bütün Türkiye'de 4. 875 mektepten 215 mektep buralarda yani bu on iki

³⁸⁸ Mahmud, “Şimdi de Maarif Silahıyla”, *Hakimiyet- i Milliye*, 19 Mayıs 1925; Mahmud, “Türkiye’de Bir Kürtlük Meselesi Var mıdır?”, *Hakimiyet- i Milliye*, 22 Haziran 1925.

³⁸⁹ Falih Rıfki Atay, “Doğuda”, *Ulus*, 25 Ağustos 1935.

³⁹⁰ Falih Rıfki Atay, “Ordu ve Köy”, *Ulus*, 28 Sonkânun 1936.

vilâyettedir. Yetmiş iki vilâyette 61.921 kız 266.263 erkek, cem'an 328.183 talebe vardır.

Bundan isyan sahasına isabet eden şudur: 1.028 kız, 7.348 erkek yani 8.376 talebe vardır, ilk mektepleri terakki etmiş Saruhan Vilâyetinde belki bunlardan daha fazla talebe vardır. Erkek orta mektebi yetmiş iki vilâyette 59' dur. Bunun 3.675 talebesi vardır. Bu 59 mektep içerisinde on iki vilâyete isabet eden yedi tane orta mektep vardır. ...İsyan sahasında bulunan vilâyetlerimizden Diyarbakir'deki bir lisenin 60 talebesi vardır. Kız lisesi ve orta mektebi yetmiş iki vilâyette on altı tanedir. Bu isyan sahasındaki vilâyetlerde hiç bir tane yoktur. Erkek muallim mektebi, kız mektebi yetmiş iki vilâyete dokuz tane olup talebenin mevcudu 1.228 dir. Diyarbakir'de bir tanedir.

...Bir Hakkari vilâyetimiz vardır ki, arkadaşlar bu Hakkari vilâyetinde ilk mektepten hiç bir tane mektep yoktur. ...Bu vilâyette lise derecesinde mektebimiz yoktur. Sonra arkadaşlar ilk defa isyanın çıktığı Genç vilâyetinde iptidai mekteplerimizin miktarı sekizdir. Talebenin miktarı 170' tir. ...Buralarda mektep açmalıdır ve bu zavallı halkı okutmalıdır. Yoksa okutulmadığı surette filan beyin, filan şeyhin peşi sıra gider. Onun için eğer bunu yapmazsak badema orada vuku bulacak hadisattan hepimiz, milletvekilleri, devlet mesul olur.

...Hatta bendeniz diyeceğim ki İsmet Paşa hükümeti en fazla şimendifere ehemmiyet veriyor, Milyonlarca para veriyor. Bendenizce maarif siyaseti de şimendiferle beraber yürümelidir.”³⁹¹

Üçüncü Umûmî müfettişlik tarafından bölgesinde iskânla ilgili yaptığı incelemelerde, Eleşkirt köylerinden Ahıska muhacirlerinin yerleştirilmiş oldukları köylerde okul olmadığı için Kürtçe konuşan yerli halkın Ahıska Türk muhacir çocuklarına Kürtçe öğrettiklerini gördükleri vurgulanmıştır³⁹². Yeterli eğitim

³⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, Tarihsiz, s. 267.

³⁹² Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, Sayı: 1, 1938, s. 19; Okulla sağlanan eğitimin iskân edilen topluluklar üzerinde kendi kültürünü, dilini benimsetmenin önemini Hilmi Ziya Ülken şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "...Büyük Petro zamanında ortodoks kilisesine isyan ederek Osmanlı Devletine sığınan Molakanlar yerleştirildikleri yerde dini, örf ve âdatı, dili, kılık ve kıyafeti ile hiç entegre olmamış bir kütle halinde tamamen Türklerle meskun bir bölge içinde oldukları gibi kalmış oldukları görülmektedir. Bu hal Osmanlı heterojen bünyesinde nasyonalizm ve kültür birliği diye bir siyasetin mevcut olmamasından ileri gelmektedir. Son yıllarda bu köylerde mektep açıldığından itibaren, 250 senedir Türkçe bilmeyen insanların yalnız en genç nesilleri Türkçe

imkanlarının olmaması yüzünden değil oradaki Kürt çocuklarına Türkçeyi öğretmek, buralarda arzulanan ‘özdeşleştirmeyi’ sağlamak amacıyla gönderilenlerin bile gerekli şartlar hazırlanmadığı için belirli bir süre sonra oraya benzeme sürecine girdikleri vurgulanmıştır.

Doğu’daki eğitimin hedeflenen en önemli amaçlardan birisi eğitim ile bu bölge insanını Türk kültürü içerisinde ‘özdeşleştirme’ süreçlerini tamamlayarak ulus birliğini sağlam temellere oturtmaktır. Ulus devletin ilk zamanlarından başlayarak eğitimde bu açıdan nasıl daha iyi sonuç alınacağı yönünde fikirler dile getirilerek eğitim bu amaç doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılmıştır. Tunceli vilâyetinin idaresi hakkındaki kanun hükmünün uzatılmasına dair kanun tasarısı görüşmelerinden İstanbul milletvekili Kazım Karabekir Paşa yapmış olduğu konuşmada: “...onun için yapılacak ıslahatta her türlü tedbirlerle; gerek çocuklarını mekteplerde okutmakla, gerekse halkın içerisine bir takım münevverlerimizi göndermek sureti ile kendilerinin halis Türk olduklarını, yani mazinin Hititlerden kalmış diğer Kürt tabakası gibi değil, tamamı ile bizden hiç farkı bulunmayan Türk olduklarını bunlara sindirmeliyiz... Onun için hükümetten rica ediyorum, Dersim mıntıkası halkına, ki hükümetimizi ve devletimizi çok uğraştırmıştır. öz Türk olduklarını her vasıta ile, muhtelif kanallarla anlatmak lâzımdır. Diğer Kürt mıntıkalarına gelince: o mıntıkalar hakkında da arz ettiğim gibi en eski Türk olduklarını anlatmak ve bu fikri yerleştirmek lâzımdır.”³⁹³

Nüfusun dağılışındaki düzensizlik yüzünden eğitimde karşılaşılan sorun yatılı okular uygulaması ile aşılmaya çalışılmıştır³⁹⁴. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey bu politikayı: “...Her tarafta köylerin arasındaki mesafe uzak olursa 10 - 15 köye bir yatılı mektebi açmaktayız.”³⁹⁵ şeklinde ifade etmektedir. Maarif Teşkilâtı görüşmelerinde yatılı mekteplerle ilgili olan kısımda Aksaray milletvekili Besim Atalay Bey yatılı mekteplere karşı çıkmıştır. Buna neden olarak da: “...Köylü çocuğunu anasının

---

öğrenmektedirler. Gençleri ve çocukları Türkçe artık biliyorlar. 250 seneden beri balıkçılıkla geçinen bu göçmenlerin Türkçe öğrenenleri ancak bugün görüyoruz. Bu mektebin küçük bir ışığıdır ki bir müddet sonra daha çok aydınlanacaktır.” bkz., *İşkân Tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası*, Ankara, 1959, s. 55.

³⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İçtima: F, C. IV, Ankara, 1939, s. 178.

³⁹⁴ Bu yöndeki talepler için Urfa Milletvekillerinin hazırlamış olduğu ortak rapora bkz. *BCA*. 490. 01. 717. 451. 2/ 20 Eylül 1950; *BCA*. 490. 01. 515. 2068. 1/ 2 Nisan 1946; *a.g.e.*, Devre: VII, İçtima: I, C. X, Ankara, 1944, s. 282.

³⁹⁵ *A.g.e.*, Devre: III, İçtima: I, C. III, Tarihsiz, s. 215.

babasının kucağından alacağız, getireceğiz aile hayatından uzaklaştıracağız. Biz kanun da, köy hayatından gayri talim ve terbiye verilmeyecektir diye ne kadar yazsak, isterse en büyük puntolu harflerle yazalım, birçok kavanin de olduğu gibi, olacağı yine budur. Orada tamamen köy hayatından ayırmış olacağız. Mektepten çıktıktan sonra birçok leyli mekteplerde görüldüğü gibi ailesini, köyünü, validesini beğenmeyecektir. ...Bunu yalnız bazı yerlerde açmak faydalıdır. Şarkta açılırsa faydası olabilir...”³⁹⁶ fikrini savunmuştur.

Yatılı okullarda çocuklar yetiştikleri ortamdan alınmakta, belirli bir istikamet doğrultusunda verilen eğitim ile içinden çıkıp geldiği topluma, aile yapısına yabancılaşabildiğinden dolayı eleştirilmektedir. Fakat Doğu da eğitim olanaklarının yetersiz olduğu bir durumda yatılı okullar, istenilen amacın gerçekleştirilmesinde vaaz geçilmeyecek bir uygulamadır. Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen’in bölgesinin genel durumu ve ihtiyaçlarını gösteren notlarından: Doğu’da var olan Kürtlük meselesinin çözümü ve önünün alınması için: “*Gerek Vilâyetimizin bazısında idari tetbirle köylerden çocuk toplamak ana ve babasından temin ettirilmek suretiyle kurula gelmekte olan pansiyonlu mektepleri mefkureci ve kuvvetli muallimlerin idaresinde olmak üzere kanunileştirip Türk kültürü ve temsil esasına müstenid okutma yapmayı...*”³⁹⁷ çözüm yolu olarak göstermiştir.

Bu uygulamada kız çocuklarına yönelik eğitim ayrı bir öneme sahip olmuştur. İsyan sonucunda ailesini kaybedip ortada kalan veya ailelerinden alınan kızlar özel bir eğitime tabi tutulduktan sonra bir kültür taşıyıcısı olarak tekrar yaşadıkları yerlere gönderilerek orada evlenmeleri sağlanacaktır. General Alpdoğan Elazığ’daki Enstitü’de eğitim gören kız çocukları için: “*Tunceli kızları köylerinde ev ve tarla sahibi olan ailelerden rızaları ile alınarak Enstitü’ye verilmişlerdir. Tahsil ve terbiyeleri tamamlandıktan sonra Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlere bir müddet gönderilecek ve hayatın gidişi kendilerine gösterilecektir. Sonra köylerine dönecekler ve orada evlenip aile kurarak hemşehrileri için iyi bir örnek olacaklardır. Her tatilde köylerine gittiklerinde daha şimdiden evlerinin hakiki küçük hanımı olduklarını, kardeşlerinin de kendileri gibi saçlarını kesip kılıklarını değiştirdiklerini, anne ve*

³⁹⁶ A.g.e., Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, s. 272.

³⁹⁷ BCA. 030. 10. 70. 461. 1/ 24 Ağustos 1937.

babaları üzerinde medeni bir tesir icrasına başladıklarını ve her halleriyle muhitin hayret ve gıptasını celb etmekte olduklarını öğreniyoruz. Türkçeyi ana dilleri olarak bilen ve ilme, terbiyeye, zevke, saye, cesarete sahip olan bu genç kızlar yarın köye medeniyetin birer meliküssiyanesi gibi dönecek ve muhitlerine yeni Türkiye'nin bütün faziletlerini yayacaklardır”³⁹⁸ demektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik eğitim hedefi hiç olmazsa ilköğretim meselesinin hal edilmesi iken bu hedefin tutturulmadığı gibi istenilen seviyenin çok uzağında kaldığı da bir gerçektir³⁹⁹. Buna sebep olarak ileri sürülen en büyük nedenlerden bir tanesi de Cumhuriyetin ilk günlerinden başlayarak iskân politikalarını dağınık nüfus yapısını ortadan kaldıracak şekilde belirlenmesini zorunlu kılan etmenidir. Ülkede var olan dağınık yerleşme sorunu aradan geçen zamana rağmen sorun olarak kalmaya devam etmesidir⁴⁰⁰. 1950 yıllarda da eğitimin yetersizliği için köylerin dağınıklığının sebep olarak gösterilmesi iskân çalışmalarında bu sure içerisinde istenilen düzenlemelerin bu alanda yapılmadığını ortaya koymaktadır.

Eğitimin geri kalmasındaki diğer bir faktör ise ilkokulların merkezi bir bütçeden ziyade her mahallin kendi imkanları ile yapıyor olmasıdır. İktisadi açıdan zaten

---

³⁹⁸ Nasuhi Baydar, “Güneydoğu Yolunda: Tunceli Kızları”, *Ulus*, 20 Ocak 1940; Yine kız çocuklarının eğitimi için bkz. Necibali Küçüküka, “Medeniyet Yollarında”, *Ulus*, 28 Ocak 1940.

³⁹⁹ Hükümetin bu yöndeki hedefleri için İsmet İnönü 19 Mayıs Gençlik Bayramı münasebetiyle Gençliğe hitaben söylemiş olduğu nutukta:

“...İlköğretim, hiçbir devirde bugünkü ölçüsüyle ele alınmamıştır. Cumhuriyetin ilk gününden beri arkasından koştuğu ilköğretim ülküsü, hakiki ve tam manası ile başarılmak yolundadır. Bu seneden itibaren, hazırlıklar tamamdır. Makine kurulmuştur. Bundan sonra yalnız ameli neticeler alacağız. Yakın uzak, büyük küçük, toplu dağınık bütün köylerin kız erkek bütün çocukları, çok değerli öğretmenlerinin karşısında dersaneleri dolduracaklardır. Nihayet on sene zarfında Türkiye’de ilköğretim meselesinin halledilmiş olacağını, açık ve kesin olarak görebiliyoruz.” bkz. *Ayın Tarihi*, S. 126 (1- 31 Mayıs 1944), s. 24; Ayrıca bkz. Falih Rıfkı Atay, “Bu Rakamlar Üstünde İyi Düşünelim”, *Ulus*, 24 Mart 1943; *Ulus*, 15 Ağustos 1937; *Ulus*, 5 Sonkanun 1943; *Ulus*, 19 Nisan 1945; Doğu Anadolu’daki eğitimin yetersizliği için “... okuma çağında olan çocuklarının daha ancak yüzde 10 unu okutabildiğimiz bölgeler birleşmiş milletler Anayasasından hikayeler okunması, gerçekten ehemmiyetli hadisedir.” bkz. Kemal Zeki Gençosman, “Gene Doğu Anadolu”, *Ulus*, 15 Şubat 1950; Ayrıca Doğu illeri kalkınması için hükümetçe hazırlanan plan hakkında sorulan soru ile ilgili görüşmelerde bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: III, C.XIII, Ankara, 1948, s. 86 - 89.

⁴⁰⁰ Cumhuriyetin ilk dönemlerinde iskân teşkilâtının bu soruna çözüme kavuşturacak şekilde oluşturulması istenilen görüşler için bkz. *a.g.e.*, Devre: I, İçtima: I, C. III, Ankara, 1981, s. 97 ve 168; Necibali Küçüküka, “Köye Doğru ve Köy Enstitüleri”, *Ulus*, 9 Aralık 1939.

istenilen noktadan uzak olan bu bölgelerde okul yapımının hükümet tarafından masraflarının karşılanmaması eğitimin yaygınlaşmasının en büyük nedenidir⁴⁰¹.

Hamidiye Birlikleri'nin kurulmasıyla birlikte, bu birlikleri oluşturan aşiretlerin ileri gelen ailelerinin çocukları, İstanbul'daki Harp Akademisi'ne davet ediliyordu. Bunlardan ileride aşiret birliklerinin başına geçerek, bu birlikleri aşiretin iç meselelerine fazlaca karışmadan modernize edip uzun süreçte var olan orduya bağlı kılmaları bekleniyordu. Bu tedbirlerin bir yan etkisi olarak, içerisinde Kürt milliyetçiliğinin filizleneceği aşiret çevrelerinden gelen eğitilmiş insanlardan bir sınıf oluştu. Şeyh Sait isyanını planlayanların çoğu bu sınıftan gelen kişilerdi. Jön Türk hareketinden sonra Hamidiye Birlikleri'nde yapısal değişikliklere gidilmiştir⁴⁰². Eğitilmiş kesimin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki isyanlarda belirleyici rol oynaması bu bölgelerde eğitim konusunda belirleyici bir etken olmuş olabilir.

Feroz Ahmad, kırsal kesimde eğitimin istenilen seviyede olmamasının nedenlerinden biri olarak toplumun önde gelen liderlerine bağlamaktadır. “... *Rejimin eğitim çabası daha çok kent ve kasabalarda sürdü ve kırsal kesim geriden gelmeye devam etti. Tutucu kırsal eşrafla kurulan ittifak bir kez daha köylüler arasında eğitimin yaygınlaşmasını engelledi. Toprak ağaları, kendi haklarını bilen ve şikâyetlerini dile getirebilen okuryazar ve siyasallaşmış köylüler görmek istemiyorlardı*”⁴⁰³.

4 – Halkevleri

Bölgede, yeni kurulan ulusal devletin ideolojisi doğrultusunda nüfus yapısı şekillendirilmeye çalışılırken eğitim ile de istenen insan modelinin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Eğitimin özellikle de nüfus dağılımı paralelinde eksik bıraktığı sahaları Halkevi ve daha küçük bir yapılanma olan Halkodaları ile doldurulmaya çalışılır. Eğitim amaçlı okullaşmanın yanında Halkevleri teşkilâtının kurulmasına da önem

⁴⁰¹ Bingöl Vilâyetinin durumunu gösteren raporda eğitimin geri kalması bu nedene bağlanmaktadır. Bkz. *BCA*. 490. 01. 626. 60. 1/ 17 Şubat 1941; *BCA*. 490. 01. 515. 2068. 1/ 2 Nisan 1946.

⁴⁰² Martin Van Bruinessen, “Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri”, *Birikim*, (Çev: Levent Kafadar), 32 (Aralık 1991), s. 39.

⁴⁰³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 102.

verilmiştir. Okullarda verilen eğitim ile özellikle yeni yetişmekte olan nesil hedeflenirken Halkevleri ve Halkodaları ile de yetişkin kesimin eğitimi amaçlanmış ve Türk kültürü, Türkçe ve yeni rejimin esaslarının benimsenmesi hedeflenmiştir.

Türk Ocakları 1931 yılında elinde bulunan bütün envalini Cumhuriyet Halk Partisi'ne bırakıp kendini fesh edince 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açılmıştır. Daha sonra CHP Beşinci Kurultayı nizamnamede kabul ettiği bir değişiklikle Halkevleri gibi partinin birer kültür kurumu olmak üzere Halkodaları açılmasını kabul etmiştir. Böylece 1939 yılında Halkevleri gibi aynı işlevi gören ve daha küçük yerleşim birimleri olan köylerde görececek olan Halkodaları açılmıştır⁴⁰⁴. Bu kurumlar CHP yönetimine bağlı bir çalışma programı içerisinde olup, kuruldukları her yerde toplumun şekillenmesinde bir araç görevi görmüşlerdir. Bu kurumların görevi yeni ideoloji ve milli olarak kabul edilen değerler doğrultusunda toplumun her kesimini şekillendirmektir. Türkiye'de sekiz yüz bin kilometre kareye yakın bir sahaya yayılmış kırk bin köy ve bunların otuz yedi bininde ne okul var, ne posta ve ne de dükkan. Bu kırk bin köyde 11 milyon insan oturmaktadır. Ancak her köyde okuma ve yazması olanların sayısı parmakla gösterilecek kadar az. Konuşmak ve düşünmek için kullanılan kelime sayısı yüzlerle ifade edilmekte. Sadece askerden gelmiş birkaç kişinin biraz memleket ve dünyadan haberi var. Daha köyünün sınırlarından dışarı çıkmamış olanlar bulunmakta. Böyle bir ortamda hedeflenenler, sınıf farkı olmayan Türkiye ancak köylünün kültür seviyesinin yükseltilmesi ile mümkün olacaktır⁴⁰⁵. Bu amacı gerçekleştirmek için okullun varamadığı yerlere, Halkevi ve Halkodalarıyla yetişmek, okul imkanından mahrum kalmış olanlara, okul görmüş olanların eliyle yardıma koşmak sureti ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁴⁰⁶.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu hedeflerin yanında Halkevleri çalışmaları ile *"Türklüğe de gidilecek yolda bellenecek ödevleri öğreten yüksek birer Türk mabedi"*⁴⁰⁷ olma özelliğini de taşımaktadır. Bu bölgelerde okuyup yazma kursları, Türkçeyi yaygınlaştırma gibi kültür yolu ile birlik duygusunu ve medeniyet gerekleri

⁴⁰⁴ Kemal Ünal, "Halkodaları", *Ülkü*, XIV/79 (Eylül 1939), s. 14; "Cumhuriyet 21'inci Yaşına Basarken Halkevleri ve Halkodaları", *Ulus*, 29 Ekim 1934.

⁴⁰⁵ Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933), s. 355 - 356.

⁴⁰⁶ Selahattin Batu, "Halkevlerimiz ve Halkçılığımız", *Ulus*, 25 Şubat 1945.

⁴⁰⁷ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 52.

gerçekleştirmeye çalışarak bu unsurların kaybettikleri benliklerini tekrar kazandırmanın mücadelesini vermiştir.

Üçüncü Umûmî müfettişlik bölgesindeki Halkevleri ve Halkodaları'nın çalışma programında bu amaca yönelik çalışmalar şu şekilde belirlenmektedir: Irk olarak Türk olan mıntıkanın dağ köyleri halkından yani şehir ve kasabalarla irtibatı pek az olan kısımdan ana dillerini unutup Türkçe den başka dil ile konuşanların aslen Türk olduklarını köylerine gidilerek ve muhtarlarını zaman zaman merkeze çağırıp konferans şeklinde anlatmak ve Türk diliyle konuşmalarını tavsiye ve temin edilmesi istenilmektedir. Her ayda en az iki defa uygun köylere gidilerek köylünün anlayabileceği şekilde ve tarihi delillere dayanılarak ana dillerinin Türkçe ve kendilerinin Türk olduklarını kendilerine inandırmak...⁴⁰⁸. Bu yöndeki çalışmalara özellikle sınır bölgesindeki illerde daha da dikkat edilmiştir. Kars Fırka Reisliğine yazılan yazıda uzun seneler boyunca yabancı ellerde kalmasından dolayı kültür cephesinin zayıflamış olduğundan bu alanda çok çalışmanın gerektiği, Halkevinin daha fazla faaliyet ve gayrete geçerek hem ırkan Türk olmayan unsurların Halkevi yolu ile yapılması mümkün olan ısındırma ve 'özdeşleştirme' çalışmalarına önem verilmesi istenilmiştir⁴⁰⁹.

Dil alanında yapılan çalışmalarda ise Kürtçe diye bir dilin olmadığı kullanılan dilin "Dağ Türkçesi" olduğunu kanıtlamaya yönelik çalışmalarda da bulunulmuştur. Bu çalışmalarda köylerdeki mahalli "dağ lehçelerindeki" bazı yabancı kelimelerden dolayı bunları ayrı ve müstakil bir lisan halinde görmek isteyen "eski ve gafil" zihniyetin etkisiz kılınması için, lise öğretmenlerinden ve mahalli lehçeleri bilen halkevi üyelerinden heyetler kurularak incelemeler başlatılmıştır. Bir iki aylık çalışmadan sonra yüzlerce kelimenin asılları bulunmuş, geçirdikleri değişik aşamalar tespit edilmiş ve bu yurttaşların ancak ana dillerini çeşitli etkilerle biraz değiştirerek konuşmakta oldukları meydana konulmaya çalışılmıştır⁴¹⁰. Dil konusunda Halkevlerinin diğer faaliyetleri ana dili Türkçe olmayan veya Türkçe bildikleri halde aileleri arasında Türkçeden başka bir dille konuşmak alışkanlığını terk etmeyen vatandaşlarla yakından ve devamlı surette

⁴⁰⁸ BCA. 490. 01. 733. 2. 1/ 16 Haziran 1942.

⁴⁰⁹ BCA.490. 01. 837. 306. 2/ 12 Mayıs 1934.

⁴¹⁰ "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", *Ülkü*, X/57 (İkinciteşrin 1937), s. 281.

meşgul olunması istenmiştir⁴¹¹. Halkevlerinin faaliyetleri ile bu bölgelerde “*Türk Dili Yayma Cemiyetleri*” kurulmuştur⁴¹².

Halkevleri eğitim alanında okuma yazma bilmeyen halka öğretmek için çok yoğun bir çalışmanın içinde olmuşlardır. Türkçe okuyup yazma kursları açılması hakkında Halkevleri ile Halkodalarına gönderilen 5/2568 sayılı Tamim ile ülkede henüz okuyup yazma bilmeyen yurttaş sayısı göze çarpacak kadar çok olduğu vurgulanmıştır. Özellikle okul çağı dışında kalmış olan vatandaşlarımızı eğitime kavuşturmak için elimizden geleni yapmak ve bütün teşkilâtımızı harekete geçirilerek vasıtalarımızı bu yolda kullanmak kararlılığı vurgulandıktan sonra Bu işin başarılması için de Türkçe okuyup yazma kurslarının açılması, gelişmesi üzerinde durulması istenilmiştir⁴¹³.

Birinci Genel Müfettişlik bölgesi Halkevlerinin pek çoğunun bandosu, orkestrası, sineması bulunmaktadır. Hepsi salonlarında yapmış oldukları faaliyetlerle halk kültürünün yükselmesi için çalışmışlardır⁴¹⁴. Çok partili siyasi yaşamın başlanması ile Halkevleri ve Halkodalarının yapısı tartışılmaya başlanmıştır. Genellikle Maliye Bakanlığının bütçesinin görüşmelerinde, halkevlerine yapılan yardım muhalif milletvekillerinin şiddetli tenkitlerine neden olmuştur. Afyon Karahisar milletvekili Hasan Dinçer’in Halkevlerinin durumu hakkında verdiği soru önergesinde 10 seneden beri umumi bütçeden Halkevleri için ayrılan paraların dökümünü vererek iktisadi açıdan ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar ortada iken bu kadar kaynak aktarılması eleştirilmiştir;

1939	senesinde	797 bin lira,
1940	senesinde	1 milyon 250 bin lira,
1941	senesinde	1 milyon 400 bin lira,
1942	senesinde	2 milyon 200 bin lira,

⁴¹¹ Yaşar Nabi, “Halkevleri’nin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları”, *Ülkü*, XIII/73 (Mart 1939), s. 45 - 46.

⁴¹² *Aydın Tarihi*, Sayı: 9 (1- 31 Ağustos 1934), s. 5.

⁴¹³ *BCA*. 490. 01. 5. 25. 9/ 7 Kasım 1944; Ayrıca illerde eğitime yönelik faaliyetler için bkz. “Halkevleri ve Halkodaları”, *Ulus*, 29 Ekim 1947; *Aydın Tarihi*, CXXIII/1-3 (İlkanun 1939), s. 112 - 113; *Ulus*, 20 Kasım 1944; *Ulus*, 18 Temmuz 1938.

⁴¹⁴ “Doğuda Halkevleri Bir Kültür Kaynağı Oluyor”, *Ulus*, 12 Şubat 1938.

1943	senesinde	1 milyon 900 bin lira,
1944	senesinde	3 milyon 900 bin lira,
1945	senesinde	2 milyon 470 bin lira,
1946	senesinde	3 milyon 900 bin lira.
1947	senesinde	2 milyon 450 bin lira.
1948	senesinde	1 milyon 950 bin lira.

1949 bütçesinde de 1948'de olduğu gibi bir milyon 950 bin lira teklif edilmektedir. On senelik yardımın toplam miktarı 24 milyon 167 bin liradır. Dinçer, verilen bu rakamların sadece umumi bütçeden bu yıllar için ayrılan ödenekten olduğunu belirtmiştir. İl bütçelerinden, belediye ve köy bütçelerinden ayrılan tahsisat ile on senenin ortalaması iki milyon lira umumi bütçeden, iki milyon lira da İl, belediye ve köy bütçelerinden olmak üzere, halkevleri ve odaları için senede dört milyon lira ayrıldığını belirtmiştir.

Hasan Dinçer, ülkenin savaşta en sıkıntılı zamanlarında, hastanelerinde hastaları yatıracak yatak bulunmadığı zamanlarda, halkevleri için bu kadar fedakarlık etmiş, dört milyon lira gibi büyük bir parayı ayırmıştır. Milletın bu yapmış olduğu özveri karşısında milletin malı olması gereken Halkevlerinin CHP nin bir örgütü gibi hareket ettiğini, Halkevlerinin Talimatnamesinde bu manayı kuvvetlendiren birçok madde olduğunu belirtmiştir. Halkevlerinin bu durumunun düzeltilebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması istenilmiştir⁴¹⁵.

B – İSKÂNA TABİ TUTULAN VİLÂYETLERİN SOSYO- KÜLTÜREL YAPISI ve YAPILAN UYGULAMALAR

---

⁴¹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XIII, Ankara, 1948, s. 235 - 238.

1 – Bölgeye Yönelik İzlenilen Yerleştirme Siyaseti

İttihat ve Terakki iktidarında bir biri arkasında ortaya çıkan Trablusgarp (28 Eylül 1911) ve Balkan Savaşlarının (8 Ekim 1912) etkisi ile göç edip gelen “*mülteciler sorunu*” devleti uğraştırmıştır. Bu grupların yerini, Birinci Dünya Savaşında Rus ve Ermenilerin baskısından Doğu’da işgal gören yerlerden kaçarak iç kısımlara gelen büyük mülteci grupları yer alacaktır. Ruslarla olan savaş, 1 Kasım’da Rusların Erzurum bölgesinden Osmanlı Devleti’ne saldırması ile başlamıştı. Bu savaşın ilk başlarında Osmanlı ordusu başarılı olmuşsa da Rusların kış taarruzları 10 Ocak 1916’da başladığında Osmanlı ordusu arka arkaya yenilgiler almış bulunduğu cephele kaybetmiştir. 17 Ocak’ta Köprüköy, 19 Ocak’ta Hasankale, 16 Şubat 1916’da Erzurum Rusların eline geçti. Erzurum’un düşmesinden sonra 3. Ordu, karargahını Erzincan’a taşıdı. Saldırılarına devam eden Ruslar 15 Temmuz’da Bayburt’u, 18 Temmuz’da Kelkit’i, 25 Temmuz’da Erzincan’ı ele geçirmiştir⁴¹⁶. Bu dönemde bu bölgemiz Ruslar ve Ermeniler ile kuvvetlerimiz arasında savaşın verildiği bir alan olmuş, bölge halkı güvenlik açısından daha iç kısımlara göç etmek zorunda kaldığından ülke yeniden büyük boyutlu bir mülteci sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Rus işgaline uğrayan Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesi de büyük boyutlu nüfus hareketlenmeleri görülmüştür. İşgal sahasındaki nüfusun 800 bini, Ermeni ve Rum saldırıları, hastalık, kıtlık ve açlık sebebiyle hayatını kaybederken, canını kurtarabilen yaklaşık bir buçuk milyon vatandaşımız, Osmanlı - Rus cephesinin batısına çekilmek zorunda kalmıştır⁴¹⁷. Savaş neticesinde bölgede meydana gelen tahribat ve bölge halkından sonra Ermenilerin de buralardan çekilmek zorunda kalması ile bölge terk edilmiş bir harabeye dönmüştür. Doğu Anadolu’daki bazı illerde Müslüman ve Ermenilerin nüfus kayıpları yüzde elliye aşmıştır⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Erol Kaya, “I. Dünya Savaşı Esnasında Erzurum ve Çevresinden Göçeden Müslüman Muhacirlerin Gittikleri Bölgeler ve Durumları”, *Akademik Araştırmalar*, 5 (1997), Erzurum, s. 92.

⁴¹⁷ Nedim İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, 50 (Haziran 1996), s. 236.

⁴¹⁸ Justin Mc Carty: *Muslims and minorities*, New York University Press, New York, 1983 naklen İlhan Tekeli, “Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 50 (Yaz 1990), s. 59.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu bölgelerine yönelik yerleştirme politikalarında bu göçmenlere yönelik yapılan çalışmalar belirleyici olmuştur. Bölge işgalden kurtulmuş olmasına rağmen bu muhacirlerin yerlerine sevki başlı başına bir sorun olmaya devam etmektedir. Erzurum Milletvekili Salih Efendi ile arkadaşlarının muhacirlerin memleketlerine sevklerine dair verdikleri takrir görüşmelerinde Anadolu'da toplam sayıları iki yüz bini bulan Şark mültecilerinden on binin bir aydır memleketlerine sevki için tren istasyonlarında beklediğini bunların bir an evvel sevkini yapılması istenmiştir.

Görüşmelerde Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, ülkenin her tarafına tren olmaması yüzünden bunların sevkini zorluğunu dile getirmiştir. “... *Bunların memleketlerine gidinceye kadar sevk ve iaşelerinin karşılanması gerekmektedir. Aksi takdirde sefalet maruz kalırlar. Muhacirlerin yürüyemeyecek durumda olanları, kadın ve çocukların, eşyaların olduğu, her akşam konaklama yerlerinde yemek yapmaları lazım geldiği, bu yüzden iyi bir teşkilâta gereksinim olduğunu*” vurgular. Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey, “...*Şimdi muhacirinin memleketlerine sevki meselesi vardır. Asıl mesele budur*”⁴¹⁹der.

Bu dönemde Şark mültecilerinin memleketlerine geri gönderilmesi meselesi Meclis gündemini sürekli olarak meşgul etmiştir. Milletvekilleri mültecilerin içerisinde bulunduğu olumsuz şartları gündeme getirerek memleketlerine sevkini isterken hükümet cephesinde ise bu muhacirlerin sevki konusunda her türlü gayretin gösterildiği, ama sahip olunan imkanlar açısından elden gelenin bu olduğu söylenmiştir. Çoğu zamanda Hükümet bu muhacirleri belirli bir politika doğrultusunda sevk etmediği yönündeki suçlamalarla da karşılaşmıştır. Mecliste 23 Haziran 1337 (1921) tarihli toplantıda seyyar bir halde bulunup henüz iskân görmemiş mültecilerin askerliklerinin tecili konusunda yapılan görüşmelerde Şark mültecilerinin memleketlerine sevk meselesi de tartışma konusu olmuştur.

Mazhar Müfid Bey, Şark mültecilerine yönelik bir iskân işleminin yapılmadan aileleri ortada bırakılacak şekilde askerliğe alınmalarını eleştirmiştir. Görüşlerine karşı yapılan eleştirilerde üç ay içinde kim memleketine gitmezse askerliğe alınması için

---

⁴¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: I, C. II, Ankara, Tarihsiz, s. 405.

gereken emrin hükümet tarafından verilebileceği yönündeki itirazlar üzerine de: “...Hükümet bu emri verebilmek için Müdafaa-i Milliye, lütfen Muhacirin idaresine kadar bir memur göndermeli ve sormalıydınız, demeliydiniz ki; bu mülteciler gitmiyorlar mı? Bu adamlar iskân ve tavnin (yerleştirme) edilmiş mi? Gitmeyen kim, efendim Biz her gün telgraflarla ricalar alıyoruz, her gün bu kürsüde bütün rüfeka ile beraber ağlıyoruz, sızlıyoruz, bağıryoruz. Aman mültecileri memleketlerine sevk edelim diye müracaat ediyoruz, kim diyor ki, gitmiyorlar? Hattâ bugün parası ile gitmek isteyenlere geçen gün, Durak Bey arkadaşımızın buyurdıkları gibi, Keskin Kaymakamı vesika vermemiştir, hiç gitmezler mi? Binaenaleyh iskândan itibaren üç ay müsaade ettik ve gitmeyenleri askere aldık, bu, boş lâftır efendiler, bu sözlerin hiçbir kıymeti yoktur ne iskân vardır ne de gitmem diyen vardır. Bu yoktur.”⁴²⁰ diyerek tepki göstermiştir.

Avni Bey ise, bu muhacirlere yapılacak olan iyiliğin, “ bu biçaregânın cami köşelerinde şurada, burada sefaletlerine nihayet vererek memleketlerine sevk ettirmektir. İş budur....Bunların sevkleri doğrudur.”⁴²¹ sözleriyle asıl yapılması gereken şeyin bu muhacirlerin biran önce memleketlerine gönderilmesi olacağını savunmaktadır. Mecliste bunların askerlik görevinden kaçamayacağı, bunların bir an önce cepheye sürülmesi gerektiği yönünde itirazlar da yükselince Erzurum Mebusu Durak Bey,

“...Heyeti Umumiyenizden rica ediyorum, bu zavallılar için bu esbabı mania, esbabı mücbire ne ise bu zail olduktan sonra hepimiz müttefikiz, hepsi gitsin, hepsi vatanın uğrunda ölsün, hepimiz ölelim. Fakat esbabı mücbire vardır. Bunlar kendileri

---

⁴²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: II, C. XI, Ankara, 1958, s. 30; Bahsedilen Durak Bey’in görüşleri ise; Bayazıt milletvekili Süleyman Sudi Bey muhacirlerin durumu ile ilgili Heyeti Vekile Reisi ile Maliye ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine sorduğu soru önergesi ile ilgili görüşmeler de Durak bey, bu muhacirlerin altı yıldan beri memleketlerinden ayrılarak süründüklerini, bu mültecilerin ferden ferde Dahiliye Vekâletine, Muhacirin Müdüriyetine ve daha bir çok yerlere başvuruda bulunmalarına rağmen hiç birisinden bir sonuç elde edemediklerinden şikayetçi olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Maliye Vekilinin bu mültecileri sevk etmesi için gerekli olan parayı vermemesinden şikayet etmektedir. Durak Bey bir de kazalara, vilâyetlere iskân konusunda değişik emirlerin verilmesinin sebebini anlayamamaktadır. Ör: Keskin’de bir kısım mültecilerin kendi paraları ile memleketlerine gitmek istediklerini, Hükümetten bir yardım talep etmemelerine rağmen kaymakamın “siz gitmeyeceksiniz, size vesika vermeyeceğiz” demesine bir mana vermemektedir. Durak Bey “...Rica ederim, her tarafa başka türlü emir verilmesinin esbabını anlamıyorum. Bunlardan sarfınazar edelim (vazgeçelim), kati emirleriniz ne ise verelim, kati icraatımızı yapalım” der. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: II, C. X, Ankara, 1958, C. 10, s. 422.

⁴²¹ A.g.e., Devre: I, İçtima: II, C. XI, s. 32.

gitmem demiyorlar. Hükümet bâzı esbap dolayısıyla bunları gönderemiyor. Hükümetten ve bütün arkadaşlarımızdan rica ederiz, ne gibi vesait varsa bunu bir saat evvel yapsın bunları memleketlerine göndersin. Memleket bunlardan istifade etsin. Ordu da istifade etsin, bizde kurtulalım."⁴²² sözleri ile tepkisini dile getirmiştir.

Bu dönemde Şark mültecilerinin memleketlerine sevki ve savaş dolayısı ile bir harabeye dönmüş olan evlerinin inşası gündemi sürekli olarak işgal etmekte ve hükümeti zor durumda bırakmaktadır. Yapılan eleştiriler karşısında Sıhhiye Vekili Rıza Nur'un savunması ise; "*Muhacirler sürünüyor ama şu vesileyle bir şey arz edeyim. Muhacirlerin bir kısmının azamî bu muhacirliği bir sanatı maişet ittihaz etmişlerdir. Bunları buradan kaldırırsanız gitmezler. Buradan kaldırırsanız öbür yerlerde kalırlar. Çünkü askerlikten kurtulacaklardır. Vakıa biz de para veriyoruz, Her şeyi yapıyoruz demiyoruz, insaf edelim değil mi efendim? Hepsine para veremeyiz. Kısmen muavenet ediliyor. Fakat onların memleketlerine gitmek için. Hüsnüniyetleri varsa bunlar parasız da gidebilirler. Çünkü parasız giderlerse de açlıktan ölmezler. Biz memleketimizin halini biliriz. Misafire bakar. Gidenlere yollarda bakarlar, zarurette olan fukarayı beslerler, fakat bunlar gitmeyip muhacirlik muafiyetinden istifade etmektedirler. Askere gitmemek. Bilmem ne yapmak, filân gibi. Hattâ şunu sîze söylüyorum ki, ben Sıhhiye Vekillerine geldikten sonra öğrendim, gelmezden evvel bilmezdim. Yirmi beş seneden beri bu Anadolu'nun içerisinde muhacir olarak dolaşanlar vardır. Yirmi beş senedir olur mu bu ?*"⁴²³ şeklindedir.

Havali Şarkıye Memleketlerine sevk ve iadeleri ve savaş yüzünden harap olmuş meskenlerin inşası için Sıhhiye ve Maliye Vekâletlerinin 1338 bütçelerine ödenek ilavesine dair kanun lâyihası görüşmelerinde muhacirlerin sevklerinde karşılaşılan sıkıntılar tekrar gündeme gelmiştir. Hükümetin sunduğu tasarının esbab-ı mucibesinde; Umumi Seferberlik sırasında Doğu'nun gerek Rus tarafından işgali ve gerek yerli ve Kafkasyalı Ermenilerin zulmünden dolayı halk buralardan göç etmek zorunda kalmış, evleri savaş dolayısı ile tahrip edilmiştir. Halk buraların geri alınmasından sonra memleketlerine geri dönemeyerek halen iç kısımlarda işsiz ve güçsüz, perişan bir halde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu durum hem halk açısından hem de ekonomi

⁴²² A.g.e., s. 46.

⁴²³ A.g.e., Devre: I, İçtima: III, C. XXIV, Ankara, 1960, s. 103.

açısından hükümetin zararına yol açmakta olup bunun önüne geçmek için bir an evvel bunların memleketlerine sevk ve memleketlerinde barınabilmeleri için de evlerinin hızlı bir şekilde tamir ve inşası gerekli olduğu vurgulanmıştır⁴²⁴.

Bu Kanun Lâyihası ile ilgili yapılan görüşmelerde hükümetin Şark muhacirlerine yönelik izlemiş olduğu politika eleştiri almıştır. Aydın Mebusu Mazhar Bey, savaştan sonra hükümetin Şark illerinin iskân ve gelişimini sağlamak amacı ile birkaç milyon lira vermeye karar verdiğini fakat o tarihten beri bunun sürüncemede kalıp var olan üzücü durumun devam ettiğini belirtir. “...her kış geçip bahar, yaz geldikçe, bu mesele zaman, mevsim meselesi gibi yeniden mavzuubahs olmuştur, bu durum gösteriyor ki şimdiye kadar alınan bütün tedbirler yerini bulmamış, iyi bir şekilde yapılmamıştır. Bugün yapılacak şey yine bundan ibarettir.”⁴²⁵ diyerek yapılacak çalışmalardan yana bir beklentisinin olmadığını vurgulamıştır.

Erzurum mebusu Durak Bey ise milletvekillerinin seslerini hükümete duyuramamasından şikâyetçidir: “Bu kürsüden her zaman sırası geldikçe çıkıyoruz, bağıyoruz, bir türlü derdimizi anlatamıyoruz... Yıllardan beri bu insanları yurtlarına gönderemediğimiz için gerek ordumuz ve gerekse hazinemiz çok büyük zararlara duçar olmuşlardır. Çalışamazlar, vergi veremezler, orduya gidemez, hizmet edemez vataniyle hiç alakası kalmamış zavallılardır. Bunlar için ne kadar fedakarlık eder ve bir an evvel onları memleketlerine gönderirsek memleket o nispette kuvve-i maddiye ve maneviyesinden istifade eder. Fakat ne çare bunu bir türlü anlatma imkanı olmadı”⁴²⁶.

Görüşmelerde, iskân konusunda yapılan çalışmalar eleştiri almakta bakanlığın üzerine düşeni yapamadığı için iskân çalışmalarını yürütecek bir bakanlığın kurulmasına ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Sıhhiye Vekili Rıza Nur yapılan eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır. Rıza Nur Bey, bu dönemde değişik illerde sevk edilmeyi bekleyenlerin sayısını; İzmir vilâyetinde 3 kişi, Elâziz’de 56, Ankara’da 56, Bursa’da 115, Diyarbakir’de 530, Sivas’ta 4.900, Erzincan 97, Eskişehir’de 10. Aksaray’da 2.743 Amasya’da 2.250, Urfa’da 789, Burdur’da 430, Bolu’da 1.671, Denizli’de 186, Silifke’de 314, Gaziantep’de 197, Karahisarî Şarki’de 1.150, Karahisarî

⁴²⁴ A.g.e., Devre: I, İçtima: IV, C. XXVIII, Ankara, 1961, s. 252.

⁴²⁵ A.g.e., s. 254 - 255.

⁴²⁶ A.g.e., s. 256.

Sahib’de 72, Kayseri’de 2.166, Kırşehir’de 2.742, Kângırı’da 120, Mardin’de 127, Maraş’ta 3.112 kişi olup toplamı 23. 880 kişiden ibaret olmuştur⁴²⁷.

Rıza Nur Bey, muhacir sevkıyatında karşılaşılan sorunların sebebi olarak da bazen mevsimlerin müsait olmaması ve bazen de bütçe meselesinden dolayı tam yerleşim yerlerine varmadan ara illerde kalmak zorunda kalmalarına bağlamıştır. *“Bütçe çıkmadan, tahsisat almadan para veremiyoruz. Bazen havale gitse de orası parayı tasviye edecek iktidarda olamıyor.”*⁴²⁸ diyerek teşkilâtın yetersiz kaldığını da vurgulamıştır.

Bu sorun daha sonrada devam etmiş, Mübadele İmar ve İskân Kanunu görüşmelerinde özellikle eski Sıhhiye Vekili olarak Rıza Nur Bey’in bu Şark Mültecilerini Doğu ve Güneydoğu bölgesinin ulaşım imkanlarının yetersizliğini göz önüne almadan çok az bir ödenekle göndermek istemesi gündeme gelmiştir. *“Beş kuruştan fazla sevkıyat iâşesi veremem. Bunlar kendi paralarıyla ve kendi iktidarı dâhilinde gidebilirlerse gitsinler gidemezlerse benim yapacağım muavenet bundan ibarettir.”*⁴²⁹ sözleri ile konuya yaklaşımı eleştiri almaya devam etmiştir. Bu dönemde bu yaklaşımın terk edilerek bu muhacirlerin yerlerine gönderilmesi için gereğinin yapılması istenilmiştir⁴³⁰.

Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin bütçesi görüşmelerinde Bayezid milletvekili Şefik Bey, Şark muhacirlerinin durumu hakkında sorduğunda bakan Necati Bey: *“...Bunlar için düşünülecek şey yerleştikleri yerlerde ihtiyaçlarını temin ederek kendilerini müstahsil bir hale getirmektir. Fakat arzu ederlerse, orada yerleşmemişlerse tabii onları da göndermek mecburiyeti vardır.”*⁴³¹ diyerek gönderileceği belirtilmiştir.

---

⁴²⁷ A.g.e., s. 274.

⁴²⁸ A.g.e., s. 275.

⁴²⁹ Muhacirlere yapılacak olan yardım miktarı 5 Haziran 1337 tarih ve 929 numara ile kabul edilen *Muhacir ve Mültecilerin Tarzı İdare ve Sevklere Hakkında Nizamnamenin* altınca maddesi ile belirlenmiştir.

“Memleketlerine avdet (dönme) talebinde bulunan Vilâyat-ı Şarkiye ve müstahlasa mültecilerinden kudreti ve vesaiti olanlar serbestirler. Yalnız hayvanı veya arabası olanlara yol müddetince adam başına günde beş kuruş iâşe masrafı verilir. Vesaiti olmayanların müstahakki (hak eden) irkâp olan çocuk, kadın, ihtiyar, malül efradına hükümetçe vesait tedarik olunur.” Bkz. *Düstur*, II, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 53.

⁴³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: I, C. III, Ankara, Tarihsiz, s. 185.

⁴³¹ *TBMM Zabıt ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. VII/ I, Tarihsiz, s. 1044.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda hükümet her ne kadar açıktan Şark muhacirlerinin eski yerlerine geri dönmelerini engelleme gibi bir politikalarının olmadığını iddia etse de bu muhacirlerin sevkindeki en büyük sorun İttihat Terakki ile başlayarak devam eden Şark muhacirlerinin yerlerine gönderilmeyerek iç kısımlarda iskân edilme politikasıdır. Başta bulunan idareciler kaybedilen topraklardan sonra Anadolu'nun da bir gün kaybedileceği korkularını içinden atabilmiş değillerdi. Bu korku Cumhuriyet döneminde izlenen iskân çalışmalarını da yönlendiren bir etken olmuştur. Bu anlayışa göre gelecekteki olumsuzlukların önüne geçebilmek için yapılması gereken şey homojen bir toplum meydana getirmektir. Bu konuda Rıza Nur'un görüşleri izlenen politikaların mantığını çok daha iyi ortaya koymaktadır: "... Kürt meselesi beni üzüyor. Bir şey yok ama, bir gün milli davaya kalkacaklar. Bunları temsil etmek lazım. Tetkikata başladım. Temsil usullerine dair kitaplar getirttim. Kürtler hakkında kitaplar buldurdum. Diyarbakir'de olan Ziya Gökalp'a da para yollayıp Kürtlerin coğrafi, lisani, kavmi, içtimai ahvalini tetkik ettirdim. Bir rapor gönderdi. Maksadım oranın bir Makedonya olmadan, kökünden meselenin halli idi..."⁴³².

Mültecilerin sevkine yönelik yapılan yazışmalar hükümetin bu muhacirlerin yerine gitmesini engellenmesi amacını ortaya koymaktadır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Mıntika Müdüriyetlerine 11 Eylül 1340 tarihinde şifreli olarak gönderilen yazıda, memleketlerine sevk edilmekte bulunan Vilâyet-ı Şarkiye mültecilerinden yalnız Kürtlerin sevk edilmemesi ve Kürt olduklarından dolayı sevk edilmediklerinin kendilerine ihsas olunmaması ve başka makamlara tebliğ edilmemesi önemle istenilmiştir⁴³³.

Yabancı unsurlara yönelik bu politika uygulanırken yazılan yazılarda Türk unsuruna mensup kimselerin bekletilmeden yerlerine sevk edilmesi bildirilmiştir. İskân Müdüriyetinin Dâhiliye Vekili namına illere gönderdiği 16 Haziran 1926 tarih ve 10655 numaralı şifreli telgraf ile Harbi Umumide memleketlerini terk etmiş olan Vilâyet-ı Şarkiye ahalisinden mukaddeme memleketlerine iade edilmekte iken buldukları mahallerde alıkonulan Türk unsurlara mensup mültecilerin arzu ettikleri takdirde

⁴³² Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968, s. 906.

⁴³³ *BCA*. 272. 11. 19. 93. 18/ 11 Eylül 1924.

memleketlerine dönmelerine izin verilmesi ve bunlardan geri dönmek istemeyenlerden evvelce aldıkları harcırahların geri alınması istenilmiştir.⁴³⁴

Belirtilen uygulama bazı yerlerde ortaya sorunlar çıkarmıştır. Maraş İli Valiliği 2 Kasım 1341 tarihli ve 88 numaralı yazısında Dâhiliye Vekâletinin 17 Teşrinievvel 1341 tarih ve 21672/144 şifreli yazısına cevap olarak yazdığı yazıda Dâhiliye Vekâletini Şark mültecilerinin bundan sonra memleketlerine iade edilmeyerek buldukları yerlerde iskânları isteğini vurguladıktan sonra ise, bu aşamada Maraş'ta Kürtlerin iskânının Kürt yoğunluğuna sebep olacağından iskânları gerekli ise içeri vilâyetlere iskânlarının sağlanmasını istemiştir.⁴³⁵

1 Ağustos 1926 tarihinde yayınlanan *İskâna Ait Muhtıra* ile iskân-ı âdi hakkına sahip olanlar kısmında Şark mültecilerine yönelik yapılmış olan düzenleme ile Şark mültecilerine de iskân hakkı tanınmıştır.⁴³⁶

22 Ekim 1932 Tarih ve 23050/14317 Sayı ile yayınlanan bir tamim ile savaş içinde ev ve arazi verilerek muhacir gibi yerleştirilmiş bulunan Şark mültecilerinin yerlerinden çıkartılarak tekrar yanmış ve yıkılmış yurtlarına gönderilmelerinin hem memleket hem devletçe fazla nakliye ücreti verilmesini sebep olacağından bunların oldukları yerde bırakılmasına karar verilmiştir. Yeni düzenlemeye göre de Şark mültecilerine ait kanunların zamanında çıkartıldığı belirtilmiştir. Fakat savaşın bitmesiyle Şark mültecilerinin Edirne, Bursa veya İzmirli bir yerlinin Konya veya Ankara da yerleşmesinden herhangi bir farkı kalmamıştır. Bunlara yönelik özel bir uygulamanın devam etmesinin mümkün olmadığından bugüne kadar bir yere yerleştirilmemiş, iskân işleri tamamlanmamış olanlar hakkında yapacak bir işlem kalmadığı vurgulanmıştır. Bunların yapacağı müracaatlar hakkında hiç bir muamele

---

⁴³⁴ A.g.b.. s. 15 - 16 - 18.

⁴³⁵ BCA. 272. 12. 46. 73. 20/ 15 T.evvel 1925.

⁴³⁶ Yapılan düzenleme ile;

“Vilâyeti Şarkîye ahalisinden olup düşman istilası üzerine memleketlerini terk etmiş veya harbi umumi esnasında bazı mülâhazat-ı askeriye dolayisile ordu kumandanlarının emri ile dahile nakledilmiş olanlardan bilâhara memleketlerine avdet etmemiş ve avdet etmek için Hükümetçe yapılan muavenet-i nakdiyeden istifade eylememiş olanlardan muhtac-ı muavenet bulunanlara nüfus ve vaziyeti içtimaiyeleri ile mütenasip yalnız bir mesken ve memleketinde dükkan veya arazi sahibi olduğuna göre yalnız dükkan veya tevzi talimatnamesi mucibince âdiyen iskân nisbetinde yalnız arazi verilir.” Bkz. *İskân Mevzuatı*, Ankara, 1936, s. 200 - 201.

yapılmayacağı ve yalnız memleketlerine dönecek olup ihtiyaç içinde bulunanlara ödenek bulunması durumunda nakliye masraflarının karşılanacağı belirtilmiştir⁴³⁷.

Hükümetin bölgeden göç etmek zorunda kalan muhacirlere yönelik politikası süreç içinde bu şekilde şekillenirken, bölgeye yönelik diğer bir uygulama ise Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak ortaya çıkan isyan hareketleri ile şekillenen zorunlu göç hareketidir. Ayaklanmada rol oynayanlar aileleri ile birlikte ve konum itibarıyla Cumhuriyetin yapısına karşı direnç gösterme potansiyeline sahip insanlara uygulanmıştır. Bu insanlar yaşadıkları yerden alınarak Batı illerine göç ettirilmiştir. 1920 - 1932 yılları arasında Doğudan Türkiye'nin batısındaki illere gönderilen Kürtlerin sayısı hakkında değişik kaynaklarda değişik rakamlar verilmektedir. Bazı kaynaklarda ülkede iskân gören 742.720 kişiden 2.774 kişisini oluşturduğu savunulurken,⁴³⁸ bazı kaynaklarda da bu sayı 20 bin olarak tahmin edilmiştir⁴³⁹. 1930'lu yıllardan itibaren Kürtlerin iskânına daha çok başvurulmaya başlanmıştır. 1930 tarihlerinde Batıdaki illere yerleştirilen Kürtlerin sayısı 5074 evde 25.381 kişi idi.⁴⁴⁰ İsyandar neticesinde yaptırılan göçün amacı daha çok asayiş amaçlı asi güçleri bastırmak ve bu unsurları Türk kültürü içinde erimelerini sağlayarak sorunlar en aza indirmektir.

Bir taraftan da bu unsurları yaşadıkları yerde '*özdeşleştirilmelerini*' sağlamak amacı ile muhacir yerleştirme politikası izlenmiştir. Bölgeye muhacir yerleştirme işi aslında ilk zamanlardan itibaren uygulanmakta idi. Fakat yerleştirilenlerin hatalı bir şekilde yerleştirilmesi yüzünden sorunlar yaşanmıştır. Rusya'dan göç ederek Beyazıt'a yerleştirilen muhacirlerden birçoğu farklı nedenlerle tekrar Rusya'ya kaçmıştır. İran'dan gelen muhacirler Van vilâyetinde sınır bölgesinde yerleştirilmişler fakat bunların birçok asayiş ihlal eden olayların içerisinde oldukları görülmüştür. Bundan dolayı bu bölgeye gelenlerin bundan sonra daha iç kısımlara yerleştirilmesine dikkat edilmiştir⁴⁴¹.

Bu dönemde bölgeye yerleştirilen muhacirlerde ki amaç buradaki Türk olmayan unsurları '*özdeşleştirmektir*'. Tevfik Rüştü Bey'in İngiliz büyük elçisine söylediği gibi ekonomik ve kültürel açıdan daha üstün olan Türk muhacirlerin Doğu ve Güneydoğu

⁴³⁷ *A.g.e.*, s. 235 - 236.

⁴³⁸ *İskân Tarihçesi*, İstanbul, 1932, s. 137.

⁴³⁹ PRO, FO 371, 1927: E 2833/ 3532/ 74/ 65. aktaran Martin Van Bruinessen, *a.g.m.*, s. 49.

⁴⁴⁰ *Baş Vekalet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara, 1955, s. 108.

⁴⁴¹ İsmet Paşanın vermiş olduğu rapora bkz. Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yay., Ankara, 2004.

Anadolu bölgelerine yerleştirilmesi ile buradaki Türk olmayan unsurların hem kendi bölgelerinde hem de diğer bölgelerde Türk unsurları içerisinde mücadele etmelerinin imkansızlığına inanılmaktaydı. Bunlar belirli bir süre sonra kaybolup gideceklerdi⁴⁴². Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde muhacir yerleştirme işlerinin büyük kısmının kağıt üzerinde kaldığı söylenebilir. Örneğin, İngiliz ve Amerikan kaynaklarının iddia ettiği ve belgelerde de geçen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türk olmayan unsurlar arasında yerleştirilmek üzere Kafkasya'dan 60. bin Müslüman getirilmesini öngören 1928 tarihli tasarı hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir⁴⁴³.

Balkanlardan özellikle sınırlarımıza doğru bir göç hareketi olmuştur. İstanbul'a her gün Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan 30 - 40 muhacir gelmektedir. Özellikle Bulgaristan'dan bu tarihlerde göç artmıştır. Muhacirler daha çok Trakya yolu ile gelmekte ve Trakya'da iskân edilmektedirler. Yalnız vapurla gelenler iskân hakkı isterlerse Şark bölgesine gönderilmişlerdir. İskân hakkı istemeyenler istedikleri yere gitmekte serbest bırakılmışlardır. 1921 - 1929 yılları arasında bölgedeki illerde iskân görenlerin oranı şu şekilde olmuştur.⁴⁴⁴

Vilâyetler	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Yekün
Artvin	–	46	–	–	–	–	–	–	–	46
Bayazıt	136	–	–	609	2.111	–	–	–	657	3.513
Bitlis	437	–	–	–	33	1.139	720	1.301	–	3.630
Diyarbakır	–	–	–	127	75	16	80	186	–	484
Elâziz	–	–	–	1.220	–	232	–	672	1.122	3.246

⁴⁴² Martin Van Bruinessen, *a.g.m.*, s. 49.

⁴⁴³FO 371/ 13090/ E129. Clerk'ten (İstanbul) Chamberlain'e (Londra), 9 Ocak 1928 aktaran Soner Çağatay, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları", Çev: Defne Orhun, *Toplum ve Bilim*, C. 93 (Yaz 2002), s. 228; Van Vilâyetine 25 Kanuni evvel 1926 tarihli şifre ile İskân Müdüriyeti Umumiyesince çekilen telgrafta 1927 senesinde burada iskân edileceği bildirilen Rusya Türklerinden 12 bin nüfusun Van kasabası ve civarındaki yakın ova köylerinde yerleştirilmesi için gerekli olan malların sayısı ve durumunu gösteren bir dökümü istenmiştir. Yine buradaki belgelerden Van gölü çevresi dışında Muş Ovasında 12 bin, Diyarbakır mıntıkasında 10 bin, Urfa mıntıkasında 10 bin ve Elâziz (Elazığ) Ovasında 6 bin Rus Türklerinden muhacirin yerleştirilmesi planlandığını görmekteyiz. Bkz. *BCA*. 272. 11. 22. 113. 28/ 26 Aralık 1926.

⁴⁴⁴ *D. İ. E. İstatistik Yıllığı*, III (1930), Ankara, 1930, s. 100 - 101.

Erzincan	-	-	-	-	35	62	-	19	-	116
Erzurum	-	-	-	-	514	581	-	-	-	1.095
Gaziantep	-	-	-	-	-	1.196	91	93	-	1.330
Hakâri	-	-	-	-	16	129	-	165	-	310
Kars	458	711	1.314	-	-	29	-	-	-	37.486
Malatya	-	-	-	-	-	76	-	-	-	76
Mardin	-	-	-	-	-	-	-	200	244	444
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivas	-	-	-	2.356	701	1.835	-	2.647	-	7.539
Urfa	-	-	-	1	-	-	-	289	-	289
Van	-	-	-	-	-	-	275	-	158	433

1934 yılının son üç ayında toplam olarak sayıları 4 - 5 bini geçen muhacir gelmiştir⁴⁴⁵.

1923 - 1937 yılları arasında toplam 196.446 hanede 771.611 göçmen ve mübadil yurdumuza gelmiştir. Bunların ancak 2123 hanede 8.017 nüfusu doğu illerine sevk ve iskân edilmiş; fakat bunların iskânında olumlu hareket edilmediği için bunlar, hemen tamamı yerlerini terk etmiştir⁴⁴⁶.

⁴⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1934.

⁴⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884 - 1938*, I, Remzi Kitapevi, 1999, İstanbul, s. 317; Ayrıca ülkeye gelen göçmenlerin rakamsal bilgileri Manise milletvekili Refik Şevket İnce Beyin Dahiliye Vekili Şükrü Bey'den sözlü olarak ülke dışında gelip de ülkemizde iskân edilenlerin durumu hakkındaki sorusuna verilen cevapta da bulmak mümkündür:

1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin miktarı mübadil olarak 99.709 evde 379.943 kişidir. Muhacirlerin miktarı yani mübadele mıntkası dışından gelenlerin miktarı 58.027 evde 248.352'dir. Bunun toplamı: ev olarak 157.736 nüfus olarak ta 620.305'dir. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkan, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun gereğince verilen toplamı altı milyon lirayı bulan çeşitli renkli bonolar bu yardımların dışındadır.

1 Haziran 1933 den 1 Haziran 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin miktarı üç bin on sekiz evde 15.319 nüfustur. Bunların 337 evde 1.373 nüfus Yugoslavya'dan, 906 evde 4.743 nüfus Bulgaristan'dan, 749 evde 4.284 nüfus Rusya'dan, 47 evde 325 nüfus Suriye'den, 52 evde 252 nüfus Adalardan, 230 evde 1.112 nüfus İran'dan, 5 evde 9 nüfus Garbi Trakya'dan gelmişler. Bunlar da memleketin değişik yerlerine dağıtılmıştır.

1.345 evde 6.397 nüfus Trakya'ya, 8 evde 24 nüfus Elaziz'e, 3 evde 15 nüfus Diyarbakır'a, 1.451 evde 8.881 nüfus muhtelif vilâyetlere yerleştirilmiş, 1 evde 2 nüfus serbest olarak kalmışlardır.

1 Haziran 1934 tarihinden 1 İkinci teşrin 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin toplamı ise 3.149 evde 11.924 nüfustur.

2 - Vilâyetlerde İskâna Yönelik Yapılan Çalışmalar

Vilâyetlerin nüfus yapısının özelliklerini belirlemek için İttihat ve Terakki döneminde bu amaçla yapılan çalışmaların bir nevi devamı olarak sürdürülmüştür. İskân Müdüriyet-i Umumiyesinin Nüfus Müdürlüklerine yazıp gizli olarak cevaplandırılması istenilen sorularla gerekli çalışmalar için veri toplanmaya çalışılmıştır. Vilâyet sınırları içinde ne kadar ve nerede seyyar aşiret vardır? Bunların iskânı nerede ve nasıl uygundur? Aşiretlerin iskânı için emvali metruke ve devlet arazisi var mıdır? Bulunan aşiretlerin Türk, Kürt, Arap ve Kipti olarak nerede yaşar ve erkek- kadın nüfusları ne kadardır? Bu aşiretlerin hangi kaza dahilinde kayıt edildikleri, aşiretlerin yaşayışı, eğitim durumları, adetleri, gelenekleri, lisanları, iç yapısı, işleyişi, devlete bakış açıları gibi sorularla bölge tüm özellikleri ile tanımaya çalışılmıştır⁴⁴⁷.

Bu yönde yapılan çalışmalara örnek olarak Siirt ili Şirvan kazası ile ilgili yapılan yazışmaları örnek gösterebiliriz;⁴⁴⁸

Aşiretin kaç kabileye münkasım olduğu (ayrıldığı), isimleri	Kazamızda İsturgan, Mehmediyan, Denilan, Atmanakan aşiretleri vardır. Bunlardan İsturgan aşireti üç kabileye ayrılır ki, isimleri: Molla İsmail, Molla Abdil, Molla Derviş isimleriyle yad olunurlar.
Aşiretin din ve mezhebi ve itikadı ve lisan ve ırkı	Aşiretin dini İslamdır. Mezhepleri şafidir. Lisanı Kürtçedir. Irkları Kürttür.
Aşiret reisinin ve mühim akrabasıyla oğullarının ismi ve mertebe-i tahsili	Aşiretin yegane reisi olmayub ancak her kabileye mahsus bir reis vardır ki isimleri

Bunlardan 496 evde 1.959'u Yugoslavya'dan, 1.519 evde 5.059' u Bulgaristan'dan, 972 evde 4.337'si Romanya'dan 37 evde 187'si Rusya'dan, 28 evde 951 Suriye'den, 62 evde 16' i Adalardan, 23' ü Kıbrıs'tan, bir evde 5 Afganistan'dan, 12 evde 49 İran'dan 19 evde 54'ü Garbi Trakya'dan gelmişlerdir. Bunlarda memlekete şu şekilde dağıtılmıştır.

2.032 evde 7.739'u Trakya'ya, 60 evde 159'u Antalya'ya, 174 evde 1.155'i Elazize, 66 evde 279 Diyarbakır'a. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: IV, C. XXV, Ankara, 1935, s. 15; *Ayın Tarihi*, No: 12, (Birinci Kanun 1934), s. 30.

⁴⁴⁷ Bkz. *BCA*. 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928.

⁴⁴⁸ *BCA*. 272. 65. 6. 5. 3/00.00. 1926.

<p>ve derece-i nüfusları</p>	<p>şunlardır; Usturganlı Molla Abdi kabilesi reisi Abdullah. Molla Derviş reisi Ali Süleyman, Molla İsmail reisi Hemo Halife'dir. Bunlardan Ali Süleyman'nın üç oğlu vardır ki; Süleyman, Şemsettin, Naif namlarıyla. Hemo Halife'nin ise bir oğlu olup ismi Kasım'dır. Bunların tahsilleri yoktur. Birbirlerine karşı nüfusları varsa da harice karşı pek azdır. Mehmediyan aşireti de iki kabileden mürekaptir ki; Letan, Kuri kabileleridir. Letan reisi Fakih Kasım. Kuri kabilesinin reisi de Ömer Reşo'dır. Nüfusları ekseriyat itibariyle mektum oldukları için diğerlerinden malumat verilmemiş ve çocuklarının adedi ve isimleri zikr edilmemiştir.</p>
<p>Aşiretin nüfus-u hayvanatı, envay-ı asliha miktarı. Bunlardan seyyar ve mukim olanların nüfusu cetvelde ayrı ayrı gösterilecektir.</p>	<p>(aşiretin sahip olduğu hayvan miktarı verildikten sonra) Bunlardan İstirgan ve Mehmediyanlar daimi suret de seyyar ise de kaza haricine çıkmamakta. Dimilan ve Atmanakan ise sabittirler.</p>
<p>Aşiretin mazisi, tarihi, nereden gelmiş olduğu ve temayulat-ı medeniye (medeniyete bakışları) ve siyasiyesi</p>	<p>İstirgan aşireti, esasen Gerzan, Yezidilerinden olup bundan yüz yirmi sene evvel hükümetin orada tensibi üzerine, oralardan tebid (uzaklaştırılma) edilmiş ve Şirvan kazasının Körmas, Gündekor, Bereki karyeleri düzlüklerinde iskân edilmişlerdir. Temayulat-ı medeniye ve siyasileri yoktur. Mehmediyan ve Dinilan ve Atmanakan aşiretleri ise mazileri meçhul olup bunlarında</p>

	temayulat-ı medeniye ve siyasileri İstirgan' dan farklı değildir.
Aşiretin münâkehât (nikah), miras hususundaki a'dât ve ananatı	Münâkehâtı şerridir. Miras hususundaki ananatıda kezalik şer-i şerif ve kanuna tevfidir.
Aşiretin teşkilât-ı dahiliyesi	Yoktur.
Hangi aşiretle hem hudud ve hem civar olduğu	İstirganlar Mehmediyan aşiretiyle, Demilyan aşireti de Atmanakan aşiretiyle hem hudud ve hem civardır.
Hangileriyle hali münâferet ve muhâsamade (birbiriyle düşmanlık) bulunduğu	İstirgan ile Sulukan, Denidiyan ve Mehmediyan aşiretleriyle Atmanakanlilerde Sulukan, Denilen aşiretleriyle hal-i münâferet ve muhâsamada oldukları.
Hangileriyle dost olduğu.	Bunların hiç birisi diğeriyle dost olmadığı.
Aşiret tamamen meskun mudur? Seyyar mıdır? Yoksa nim (yarı) meskun mudur?	İstirganliler, Mehmediyanlar seyyar, Dimiliyan, Atmanakanlar ise meskundurlar.
Kışlak veya yaylaları nereleridir ?	İstirganilerin kışlakları Nirap mıntıkasındaki kura ile Kurmasi, Gündekör, Birsi karyelerindeki düzlüklerdir. Yaylakları da Novinin şark-i şimalisindeki Çaykure ve Zarafik mevkileridir. Mehmediyanlar ise kışlakları Ard civarındake köyler ki Çapayıreşan tabir ettikleri tepede yaylakları ise Eyrün dağlarıdır.
Aşirette beğlik ve kölelik varmıdır?	Bunlarda beğlik namı yok ise de ağalık unvanı vardır. Kölelik usulu yoktur.
Sakin oldukları arazinin nevi ve kabiliyet-i isti'mâliyesi	Bunların sakin oldukları arazi kısmen kayalık ve kısmen düz gibidir. Sulu kısmı da mevcut ise de pek azdır. Kabiliyet-i isti'mâliyesi

	vasat derecededir.
Aşiretin tarz-ı hayat maişeti ve itiyadatı ve bunun esbab ve evamili.	Bunların tarz-ı hayat ve maişetleriyle itiyadatı kurûn-ı vustâyı andırır şekilde olub bedevilerden hiçte farklı değildirler. Esbab ve avamili ise görgüleri olmadığı kendi aşiret halkından maadasıyla imrar-ı hayat (geçirmek) geçirmeyerek alemi insaniyet ve medeniyete girişmek arzu ve hevesini bilemedikleri.
Kabiliyet-i iktisadiyeleri ve bunların ziraat ve sanayiye ve temayüllerini bir anasır-ı iktisadi hâline gelmeleri için ittihaz edilecek tedabir ve icraat	1-Kabiliyet-i iktisadiyeleri yoktur. Yalnız ziraata meyilleri olub bu da iaşelerinin temini maksadıyladır. Sanayiye katiyen temayülleri olmadığı. 2-Bunları bir unsur-u iktisadi hâline gelmeleri; hükümetin satvetini (ezici kuvvet) fiilen göstermek, seyyar iken iskân ve aralarında maarifi tamim etmek gibi tedabirin ittihâzına (kabul etmek) mütevakıf (uygun) bulunduğu.
Ahz-ı asker (askere alınmak) teşkilâtına dahil midir? Nüfusa mukayyed midirler (kaytlı) ?	Bunların yüzde 75 i ahz-ı asker teşkilâtına dahil ve nüfus da mukayyed olmadığı
Aşiret de mekteb, medrese, müessesat-ı ilmiye var mıdır ?	Bunların arasında mekteb, medrese, müessesat-ı ilmiye mevcut olmadığı.
Aşiret de okuyup yazanların miktarı ne derecededir ?	Okuyup yazanları katiyen yoktur.
Aşiretin hususiyla tarz-ı telebbüsü (giyinmek) nasıldır? Erkek, kadın, kız, çocuk ve erkek çocuk itibarıyla mümkünse bir fotoğraf rabt	Bunların erkek kısmının tarz-ı telebbüsü; başlarında beyaz yünden mamul bir külah, külahın üzerinde yazma veya ipek puşiden. Bir sarık bağlanır. Üzerlerinde mamulat-ı

olunacaktır.	dahiliyeden bir cepken ve bir geniş şalvar bulunur. Fotoğraf rabtı mümkün değildir.
Evlerin tarz-ı inşası ve çadırlarının cinsi ve şekli nasıldır? Mümkünse bir fotoğraf rabt olunacaktır.	Evlerin tarz-ı inşası basittir. Tahtani bir iki odadan ibaret olub taş ve topraktan bina olunur. Çatılarının cinsi siyah kıl ipliğinden mamul olub mahrutı(koni) bir şekl-i garibdir. Fotoğraf rabt etmek muhaldir.
Aşiretin silahlarını, cephanelerin nereden ve ne suretle tedarik etmiştir ve etmektedir ?	Bunlar silahlarını seferberlik kargaşalığında kısmen hatt-ı harbden firaren geldiklerinde ve kısmen muhacirlerden ğasben ve şerraen (kötülük) tedarik etmiştir. Cephaneleri de aynı suretle tedarik edilmiştir.
Aşiret de reisin bir sıfat-ı diniyesi var mıdır ? Riyaset ne suretle ihraz olunur.	Aşiretin reisinin bir sıfakt-ı diniyesi yoktur. Riyaset hanedanlık sıfatıyla ihraz ediliyorsa da bu hanedan meyanında yararlık ve fedakarlığı aşiret halkınca musaddak olan kimseler aşiretin diğer büyük - küçük eşhasa tefevüken nasb olunur. Sinnen (yaşça) veya ilmen değildir.
Reisin oğullarıyla akrabasının veya aşiret halkının veya münferiden bir erkek bir kadının bir çocuğun mevki-i içtimaiyesi nedir ?	Gerek reislerinin ve gerekse aşiret halkının erkek kadın ve çocuklarının hiç birisinin mevki-i içtimaiyesi yoktur.
Hükümete itiatları ne derecededir ?	Hükümete itiatları varsa da cehaletleri hesabiyle bir fırsat elde ettiklerinde sarkıntılık ve katı-ut- tariklik (eşkıyalık) gibi hallere suluk etmekten çekinmezler.
Evvelce isyan göstermişler midir ?	Hükümete karşı isyanları yok ise de asayışı ihlal edecek derecede bazen harekatı vukua

	bulmaktadır.
Sanat ve menabi-ı varidat ve esbab-ı maişetleri nedir ?	Sanatı yoktur. Menabi-ı varidatı mevâşi (hayvancılık) ve ziraatlarıdır.
Tekalif-i Milliye ye ne suretle eda etmektedir?	Tekalif-i Milliye ye usul dairesinde te'diye etmektedir (Eda etmek).
Bu aşiretin arazi üzerinde suret-i tevzi (dağıtmak) ve saha-i cevalanlarına havi harita.(İş bu haritada bilimum aşairin suret-i tevzi ve miktar-ı nüfuslarını irae edilecektir.)	Bunların iskân ettikleri arazinin sarplığı ve sü'bül mürur olması hesabıyla arazi üzerinde suret-i tevzi ve saha-ı cevalanlarını gösterir harita tanzim edilememiştir.
Bu aşiretin de istikrar ve iskânları ve hükümete irtibatlarının temini tesisiyle müfid (faydalı) bir unsur hâline irca (çevirmek) edilmelerinin mütevakkıf olduğu esbab ve tedabir neden ibarettir?	Yukarıda on beşinci cevapta arz edildiği vecihle ancak ve ancak Hükümet-i Milliyemizin göstereceği satvet (kuvvetle) ile maarifin tahsis ile kabil olabilir.
Asayişin temini ve aşairin arasındaki muhâsamatın mani (düşmanlığı engellemek) için nerelerde ne kadar kuvve-i askeriye ihtiyacı olduğu	Asayişin temini ve aşair arasındaki muhâsamatın katı için merkez kazada ikamet etmek üzere elli kişilik bir müfreze-i askeriye ihtiyacı bulunduğu
Muhtelif aşiretler arasında tekevvün eden (meydana gelen) davalar ne suretle hal olunur	Bunlar davalarını hükümet marifetiyle hal etmek istemezlerse, fırsat bulduklarında pazı ve silahları kuvvetiyle hal ederler.
Bir aşiret ve kabile arasında mütehaddis (meydana gelen) davalar ne suretle hal olunur.	Bir aşiretin halkı arasında dava olursa ekseriyetle ağa ve ileri gelen eşhası kabileden mürekkeb bir heyet marifetiyle ve olmadığı takdirde hükümet-i mahalliyece hali icra olunur ki böyle nadirat dan vukuu bulur.
Aşairden den ziraatla iştilal edenler hangileridir? İstihsâlâtı (üretilen	Bunlar umumiyetle ziraatla iştilal ederler denilebilir. Ziraatları ancak kendi idarelerine

şeyler) ne miktardadır ve nerelere sevk ve istihlâk (tüketim) ediliyor ?	kafi bulunduğu için harice istihlakına mal kalmaz.
Aşairden hangileri haricin ilkaat (zararlı sözlerle şaşırtmak) ve tesvilatına kapılır veya tema ederler ?	Kaza dahilindeki bu aşair arasında haricen ilkaat ve tesvilatına kapılacak veya itma edecek kimse yoktur.

Ayrıca bu çalışmalarla bölgenin nüfus yapısı, iskân potansiyeli tespit edilmeye çalışılmıştır. 1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanun lâyihası görüşmelerinde Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey dile getirdiği gibi Birinci Dünya Savaşı ve savaşlardan sonra yaşanan olaylar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki vilâyetlerde bulunan verimli ovaları insan gücünden mahrum bırakmıştır. İktisadi açıdan bölge milletvekillerinin de dile getirdiği görüşler doğrultusunda birçok muhacir gönderilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Özellikle bu dönemde Bayburt, Pasinler, Bulanık, Muş ve Van ovaları savaştan önceki nüfusunun yüzde otuzunu bile kapsamadığı vurgulandıktan sonra bundan sonra takip edilecek iskân politikaları ile bölge nüfusunun diğer yerlerden getirilecek nüfusla ihtiyacının karşılanmasının gerekliliği dile getirilmiştir⁴⁴⁹.

a – Ağrı

Ağrı Vilâyetinde Ağrı Dağı eteklerinde yapılan 252 eve Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir⁴⁵⁰. Göçmen yerleştirme çalışmalarının yanında burada göçmenlerin üretici bir duruma gelmelerini sağlamak için gerekli olan yardımlar da yapılmıştır. 777 ailede 2.618 nüfus eski ve yeni şark göçmenine 39.270 dekar toprak ve 663 ev verildiği gibi bunlara 11.156 kilo tohumluk buğday, 379 çift öküz, 360 pulluk verilmek sureti ile yardım yapılmıştır.

⁴⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima: II, C. VII, s. 99.

⁴⁵⁰ Ulus, 2 Mart 1936.

Ağrı vilâyetinin geniş ve verimli toprakları, topraksız ve az topraklı çiftçilere büyük ölçüde dağıtıldıktan sonra buralarda kurulacak büyük nüfuslu yeni göçmen köylerine de yetecek kadar toprak bulunduğu belirtilmiştir⁴⁵¹.

b - Bitlis

Dâhiliye Vekâletinin Bitlis iline nüfus yapısını öğrenmek amacı ile 25 Aralık 1927 tarihli telgrafına valiliğin verdiği cevapta Vilâyet dahilinde seyyar aşiretin bulunmadığı bildirilmiştir. Sadece Siirt vilâyeti sınırları içinde oturan Albakan aşiretinin 1430 nüfuslu yedi sekiz kabilesi her sene haziran başlarında Hizan'a gelip dört ay kalmakta daha sonra da kışı geçirmek üzere tekrar Siirt vilâyetine dönmektedir. Bunların Siirt vilâyetinde kışlaklarında sürekli kalacak şekilde oturtulmaları mümkün olmuyorsa Hizan kazasının Uçum ve Hakfan nahiyelerinde hem hayvan muhafaza etmek hem çiftçilik yaptırmak suretiyle iskânlarının uygun olduğu belirtilmiştir⁴⁵².

Bitlis ilinin nüfusunu artırmak ve iktisadi açıdan gelişmesini canlandırmak amacı ile gerekli incelemeler yapılmasına rağmen cumhuriyetin ilan edilmesinden altı yıl sonra da bölgede herhangi bir canlanma izine rastlanmamıştır. Bölgede İngiliz Maslahatgüzarı Edmons'un yerinde yaptığı gözlemlerle hazırlayıp Dışişleri Bakanı Henderson'a sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli rapor bize bunu göstermektedir;

"Bitlis'te insan, yok denecek kadar az, eski Ermeni köylerinin etrafında bakımsızlığa terk edilmiş meyve bahçeleri ve karayolunun geçtiği Bitlis vadisinde km.'lerce terk edilmiş meyve bahçeleri, Bitlis'in kendisi de felaket bir manzara, bütün vadi boyunca birbirini ardına yıkıntı hâline gelmiş evler uzanıyor. Ana cadde kenarında oturulabilecek halde kalmış sadece birkaç ev. Bir zamanlar 40 bin kişinin yaşadığı kent, şimdi nüfusu 5 bini geçmeyen bir köy durumunda, Rus işgali ve Ermenilerin de yakıp yıkarak terk etmeleri yüzünden Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce az da olsa

⁴⁵¹ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 37.

⁴⁵² *BCA*. 272. 12. 58.157. 2/ 14 Nisan 1928.

dışarıya mal satmasına rağmen bugün ne ile geçindiği dahi belli olmayan, nüfusu azalmış, terk edilmiş bir yıkıntı gibi.”⁴⁵³

İsmet Paşanın raporunda da Bitlis ile ilgili bilgileri ve devletin Bitlis iline bakış açısını bulmak mümkün. Hükümet Bitlis’i bulunduğu konum itibarı ile Türk kültürünün bu bölgede bir dayanak noktası ve bu kültürü yayacak bir merkez olarak görmektedir. Bitlis’in bu konumunun hakkını verebilmesi için iktisadi açıdan geliştirilmesi gerekmektedir.

“... Bitlis, vilâyet merkezi halinden çıktuktan sonra düşmeye başlamıştır. Şimdi halkın ümidi şimendiferin (demiryolu) Bitlis’ten geçmesidir. ...Bitlis, Hizan ile Mutki arasında suni olarak daima devlet kuvveti ile vücuda getirilmiş, bir Türk şehri ve Türk merkezidir. Yine ancak devlet tedbiri ile bir Türk merkezi olarak durabilir. Bırakılırsa az zamanda bir Kürt köyü hâline gelmesi ve bu suretle Mutki, Hizan, Şirvan, Garzan mıntkasının Türkçe işitecekleri bir yer olmaksızın kütle oluşturmaları muhtemeldir. Bitlis olmasaydı bizim onu yaratmamız icap edecekti. Bu mülahazanın neticesi şudur: Bitlis’i kuvvetli bir merkez olarak bir Türk yuvası ve kalesi halinde tutmalıyız. Bitlis halkı etrafındaki Kürt mıntıkaya hulul etmeye (girmeye) alışkındır. Onların bu hassası (özelliği), Türk kültürü için bize bulunmaz bir yardımcıdır. Etrafındaki bir iki kaza ile Bitlis vilâyetini süratle iade etmeliyiz. ...Eğer ufak bir endüstri merkezi yapabilirsek, iptidai maddelerin toplanma ve pazaryeri olarak Bitlis, Türk kültürü etrafa çok müessir olacaktır. Bu halde Bitlis, kuzeyden veya güneyden kültürel veya siyasal yayılmaya karşı esaslı bir müdafaa nokta-i istinadı (dayanak noktası) kalır. Bitlis’in tarihi, bu vazife için emniyet vericidir...”⁴⁵⁴.

Bitlis milletvekilleri 2 Nisan 1946 tarihindeki seçim dairelerindeki halkın karşı karşıya olduğu sorunları ve çözüm yollarını göstermek amacı ile hazırladıkları raporda, hazineye ait ve kullanılmayan bir çok arazi olduğu halde bugüne kadar köylüye dağıtılmadığı vurgulanmıştır. Orman Kanununun tatbiki ile geçimleri büsbütün daralmış olan dağlık bölgedeki halkın ovada yerleştirilmesi ve topraksızların da

⁴⁵³ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya, 1998, s. 332.

⁴⁵⁴ Saygı Öztürk, *a.g.e.*, s. 35 - 36.

topraklandırılması için bu bölge de biran evvel Toprak Kanununun uygulanmasını vilâyette var olan ekonomik sorunlara bir çözüm olarak sunulmuştur⁴⁵⁵.

c - Diyarbakır

Diyarbakır Valisinin Dahiliye Vekaletine 25 Aralık 1927 tarihli telgrafına verdiği cevap bu ildeki nüfus yapısı hakkında bilgi vermektedir:

Ergani Osmaniyesi, Kulp, Lice, Çermik, Silvan ve merkez kazalarından oluşan Diyarbakır vilâyetindeki aşiretler hakkında yapılan inceleme neticesinde ilçelerden Ergani, Kulp, Lice, Silvan kazalarında iskâna ihtiyacı olan göçebe aşiret olmadığı bildirilmiştir. Çermik kazasında yazı Elaziz vilâyetinde kışı ise Çermik kazasında geçiren ve Kepirli ve Şığbızınlı aşiretinde 30 haneden 180 ve keza merkezi vilâyete bağlı Bahrenki nahiyesinde Hadid aşiretinden 75 hanede 348 ve Duderi aşiretinden 28 hanede 207 ve yine merkez vilâyete tabi Seyithan nahiyesinde Hadidi aşiretinden 18 hanede 106 ve Küfan aşiretinden 10 hanede 54 ve Milli aşiretinden 13 hanede 74, Akpınar kariyesinde yine Duderi aşiretinden 11 hanede 79 ve Mardin göçebesi namıyla bilinen 7 hanede 43 ve Çingenelerden 8 hanede 51 nüfusun toplamı 200 hanede 1.142 nüfus göçebe aşiret bulunmaktadır. Bu göçebe aşiretlerin nasıl bir iskâna tabi tutulacağı konusunda ise; bunların ilk önce buldukları yerde Ermenilerden kalan emval-i metrukeden yararlanarak yerleştirilmesi teklif edilmiştir. Bu amaçla yapılan incelemeler neticesinde Çermik kazasında 24 hane ve 1.012 dönüm arazi bulunduğundan bu bölgede Kepirli ve Şığbızınlı aşiretinden 30 hanede 108 nüfusun yerleştirilmesi ve Bahramki ile Seyidhan nahiyeleri civarında bulunan Hedidi, Kifan ve Dideri aşiretlerinden 112 hanede 789 nüfusun dahi birbirine komşu olan bu iki nahiyede var olan 7.800 kusur dönüm Ermeni arazisinde ve yine merkez vilâyete bağlı Akpınar nahiyesinde bulunan Duderi ve Mardin'deki Göçebe ve Çingene aşiretinden 26 hanede 173 nüfusunda adı geçen nahiyedeki Ermeni emvali metrukisinde iskânları mümkün olduğu gibi halen arazisi kısmen maliyece kiraya verilmekte ve büyük kısmı boş bulunan Silvan, Lice, Ergani, Kulp kazalarındaki arazide iskânları mümkün olabileceği bildirilmiştir.

---

⁴⁵⁵ BCA. 490. 01. 515. 2069. 1/2 Nisan 1946.

Buralardaki evlerin yıkılmış ve arsa halinde bulunması yüzünden arazi dağıtımından önce kendilerine vekâleti celilelerince son defa kabul edilen formül çerçevesinde her aileye birer ev inşası ile dağıtılacak arazi neticesinde Borçlanma Kanunu'na dayanarak borçlandırılmaları uygun ve gereklidir. Ancak bu şekilde adı geçen aşiretlerin üretici ve yerleşik bir unsur hâline gelmeleri mümkün olabilecektir⁴⁵⁶.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet bütçesi görüşmelerinde Diyarbakır milletvekili Gl. Kazım Sevüktekin Diyarbakır ilinin potansiyel olarak içerisinde bir çok muhaciri barındırabilecek imkana sahip olduğunu belirttikten sonra Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek muhacirlerin Diyarbakır ilinde iskânlarını istemiştir. Geniş ve verimli olup, demiryolları ile bağlı Diyarbakır'daki boş arazinin iskân için kullanılmasını, iktisadi ve askeri açıdan çok faydalı olduğunu belirtmiştir.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, Bulgaristan'dan getirilecek muhacirlerden Diyarbakır'da da yerleştirilmesi işinin hükümetçe planlandığı ve bu işin Erkanı Harbiye, Milli Müdafaa ve Dahiliye ile yapılan görüşmeler neticesinde varılan ortak fikir doğrultusunda karara bağlandığını vurgulanmıştır. Özellikle de demiryolları güzergahı üzerinde yerleştirme işlemi yapılacaktır⁴⁵⁷.

Diyarbakır vilâyetinde yerleştirilen muhacirler için 1938 yılı içinde Beshil kaza merkezi içinde 75 göçmen evi yaptırılmıştır. İçine göçmen yerleştirilecek olan yeni demiryolu istasyonu etrafındaki bu mahalleye Diyarbakır valisi olan Altıok ismi verilmiştir. Ayrıca Karabaş mevkinde 50 hanelik yeni bir köy kurulmuş, Kâlu köyünde 12, Yeniköy'de 6, ve Ergani kazası merkezinde 15 ve Ergani'nin Erhatun köyünde ise 35 tane yeni göçmen evi yaptırılmıştır.

Anbar Çayının yanı başında ve büyük şimendifer köprüsünün yakınında 105 evlik büyük bir göçmen köyü daha kurulmuş ve adına Ozen Köyü denilmiştir. Bütün bu göçmen yerleşim yerlerinin su ihtiyacı artezyen ve kuyular vasıtasıyla temin edilmiştir. 1938 yılı içinde Diyarbakır'da yapılan göçmen evlerinin sayısı 298 dir. 1939 yılı içinde iskân programı daha geniş kapsamlı bir şekilde uygulanarak vilâyette on bin göçmen yerleştirilmesi için gerekli olan çalışmalar yapılmıştır. 298 evlik göçmen nüfus,

⁴⁵⁶ *BCA*. 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928.

⁴⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İçtima: F, C. II, Ankara, 1939, s. 234 - 236.

Cumhuriyet Bayramı'nda evlerine yerleştirilmiştir. Buradaki göçmenlere arazileri dağıtılmış ve hepsinin üretici bir duruma geldiği belirtilmiştir. Göçmenlere yardım olarak araba, en iyi cinsten öküz, at dağıtılmıştır. Göçmenlere verilmek üzere son parti olarak bu bölgeye 630 öküz daha gönderilmiştir⁴⁵⁸.

1939 senesi son aylarına gelindiğinde yıl içinde Romanya ve Bulgaristan dan getirilen 17.000 kadar göçmenin yarısından çoğu Diyarbakır ve çevresinde iskân edilmiştir⁴⁵⁹. Diyarbakır milletvekili Osman Ocak'ın Diyarbakır ve dolaylarında Yerleştirilen göçmenlerin durumu ile ilgili sorusunu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kamali Bayizit'in cevaplarken muhacirlerin durumu hakkında da detaylı bir bilgi vermiştir;

Diyarbakır iline yerleştirilen göçmenler 1938- 1942 seneleri içinde 85.611 dekar toprak dağıtılmıştır. Doğu'da, yapılacak iskân işleri için 1936 yılında bütün Umumi Müfettişler ve valilerle birlikte altı senelik bir programın hazırlanmıştır. Bu programın ilk ve en önemli uygulama alanı Diyarbakır ili olmuştur. Bu ilin merkez Bismil, Çınar ve Ergani ilçelerinde 1937 - 1939 yılları arasında; Bulgaristan ve Romanya'dan getirilen 1.363 hanede 5.452 nüfus göçmen iskân edilmiş ve bunların evleri, toprakları ve bütün zirai araç ve malzemeleri tamamen karşılanarak göçmenlerin üretici bir duruma geçmeleri sağlanmıştır. Fakat 1941 ve 1942 yıllarında arka arkaya gelen kuraklık ve süne haşeresi yüzünden çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalan bu göçmenlerden bir kısmı zorunlu olarak yerlerini terk ederek Eskişehir, Konya, Kocaeli ve yurdun değişik yerlerine gitmişlerdir. 1943 yılında hükümet göçmenleri zor durumda bırakan sorunların ortadan kalkması ile bu yerlere muhacir yerleştirme uygulamasından taviz vermeyerek devam ettirmiştir. Bu amaçla dağılan ve değişik yerlere giden bu göçmenlerin tekrar geriye gelmeleri sağlanmıştır. Bunların masrafları tamamen iskân teşkilâtı tarafından karşılanmıştır. Bu giden aileler içerisinde 187 evin henüz dönmediği belirtilmiştir. Geri kalan 1.176 hanede 4.374 nüfusun içerisinde buldukları iktisadi şartlar açısından hali vakti yerinde olan yerli halkın yaşayış şartına eşit bir seviyeye geldiği gibi bazı yerlerde daha iyi bir noktaya gelmiştir.

⁴⁵⁸ “Diyarbakır’da göçmen İşleri”, *Ulus*, 8 Kasım 1938.

⁴⁵⁹ “Bu Senenin son göçmen kafilesi de memleketimize geldi”, *Ulus*, 9 Aralık 1939.

Diyarbakır iline gönderilen göçmenlerin evlerinin yapılması, çift hayvanı ve diğer malzemelerinin satın alınması ve üretici bir duruma kavuşmaları sağlanması için iskân bütçesinden 1937- 1945 seneleri içinde 1.613.173 liralık harcama yapılmıştır. Bu harcamaların dağılımı nüfus başına 370 lira isabet etmektedir. Bakan bu muhacirlerin artık memleketin genel üretimine katkıdan bulunup, devlete ait borçlarını ödeyebilecek bir duruma geldiklerini vurgulanmıştır. Daha sonra Diyarbakır ili genelinde göçmenlere yapılan evler için ise;

Diyarbakır Merkez ilçesi dâhilinde 8 köyde 755 ve

Bismil İlçesinde 7 köyde 769,

Çınar İlçesinde 2 köyde 173 ve

Ergani İlçesinde 2 yerde 50 olmak

üzere toplam 1.747 ev yapılmıştır. Yeniden kurulan bu köylerin hepsinde birer ilkokul da inşa edilmiştir. 1936 yılında kararlaştırılan “Şark iskân programı” gereğince getirilerek Diyarbakır’da iskân edilecek göçmenler için gerekli olan evlerin önceden inşa edilmesine karar verilmiştir;

Merkez ilçesine bağlı Şamame’de 114, Bismil’e bağlı Mollafeyyaz’da 97 hanelik iki köy 1939 yılı içinde kurulmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşının çıkması, Romanya ile imzalanan anlaşmanın uygulanmaması ve Balkanların diğer yerlerinden göçmen getirilememesi nedeni ile zaruri olarak bu iki köydeki evlerin inşaatı tam olarak tamamlanamamış ve boş bir şekilde bırakılmıştır. Bunun dışında yerlerini terk ederek gidenlerden 1941- 1942 yıllarında geri dönmeyenlerden dahi 305 ev boş bulunmaktadır. Boş kalan bu evlere özellikle Garbi Trakya’dan gelen ve ziraatçı olan göçmenler peyderpey yerleştirilmektedir. Boş kalan evler valilik tarafından bekçilerin ve köy ihtiyar kurullarının muhafazasına terk edilmiş bulunmaktadır⁴⁶⁰.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemali Bayizit ilde yapılan toprak dağıtımı konusunda ise; istimlâk ve dağıtım işlerine ait gerek 5098 Sayılı Kanunla geriye dönenler ve gerekse evvelce toprakları istimlâk edilenler tarafından Diyarbakır Valiliği aleyhine Danıştay’da 10 tane dava açılmıştır. Bu davaların olumlu veya olumsuz bir

⁴⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, VIII, Toplantı: III, C. XIV, Ankara, 1949, s. 348 -349.

karara bağlandığı yönünde herhangi bir tebligatın kendilerine yapılmadığını belirtilmiştir⁴⁶¹. Diyarbakır ve çevresinde 2510 ve 1505 sayılı kanunlara göre :

Diyarbakır Vilâyeti dahilinde Merkez ilçesinde 32 yerde 88.830 dekar ve

Bismil ilçesinde 16 yerde 45.388 dekar,

Çınar ilçesinde 7 yerde 25.500 dekar,

Eğil ilçesinde 2 yerde 1.108 dekar,

Lice ilçesinde 1 yerde 650 dekar,

Silvan ilçesinde 16 yerde 26.185 dekar ki toplam 186.661 dekar arazi istimlâk edilmiş ve bunlar için 135.585 lira ödenmiştir. Her dekar toprak ortalama 72 kuruşa istimlâk edilmiştir.

Yapılan bütün bu istimlâk işlemleri İskân işlerinin İçişleri Bakanlığına bağlı bulunduğu sırada Birinci Umumi Müfettişliğin isteği doğrultusunda 1929 - 1932 yılları arasında yapılmıştır. İstimlâk edilen bu topraklardan 29 köyde 66.985 dekarı sadece bir aileye aittir. Bakanlık tarafından yalnız; Merkez ve Bismil ilçelerinde 12.711 dekar arazi ile Çınar ilçesinde 1940 yılında 1.713 ve Ergani ilçesinde 1938 ve 1939 yıllarında ev arsası olarak 113 dekar toprak satın alınmıştır. Bu tarihte önceden yapılan istimlâk işlemlerinin Danıştay tarafından bozulmasından dolayı bir şahsa ait 2.880 dekar toprağın on sene evvel göçmenlere dağıtılmış olması ve halen tasarrufları altında bulunması yüzünden satın alınmasına yönelik işlemler devam etmektedir.

İstimlâk edilen bu arazinin bedelleri sahipleri adına Ziraat Bankasına yatırılmış ve sahipleri tarafından kısmen alınmış ve kısmen de borçlarına sayılmış ve hemen hepsinin Hazine namına kaydı yapılmıştır. Alınan bu topraklardan 40.787 dekarı yerli halka ve 85.711 dekarı da göçmenlere dağıtılmıştır. Geriye kalan 60.163 dekarı Hazine emrinde bulunmaktadır. Bunun dışında, büyük kısmı Suriye'ye kaçıp kaybolan şahıslara ait olmak üzere 11.926 dekar toprak dağıtılmıştır⁴⁶².

Bakanın bu açıklamaları üzerine Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak yapılan açıklamaları yetersiz ve düzeltilmesi gereken kısımlar olduğunu söylediği konuşmada;

⁴⁶¹ A.g.e., s.349.

⁴⁶² A.g.e., s. 249.

Sekiz yıldan beri Diyarbakır'a yerleştirilmekte olan göçmenlere iskân defterindeki kayıtlara göre 85 bin kûsur dekar toprak dağıtılmıştır. Fakat gerçek bundan tamamen ayrıdır. Yine kayıtlardan öğrendiğimize göre 1.176 hanede mevcut, 4.374 nüfustan ibaret olduğunu söyledikleri göçmenlerin elinde var olan arazi bu miktarda değildir. Bununla beraber satışı yapılan ve tapusu verilen bazı arazi sahipleri bugün dahi topraklarını bulamamaktadır. Bundan başka, kendisine verildiği söylenen tarlayı gidip arayıp bulamayan kimselere de rastlanmaktadır. Bunun yanında elinde hiç belgesi olmadığı halde birçok toprakların kullanımını elinde tutanlara da rastlanmaktadır. Diyarbakır ilinde on dokuz köyde yerleştirilmiş olan göçmenlerden üç veya dört köy halkı ortama ve iklime uyum sağlayarak çalışmaya başlamışlardır. Fakat diğer bir kısmı bugün dahi geldikleri gibi iken, bir kısmı da ellerindekini satarak gitmektedir. Devletçe kendilerine yapılan masraflar büyük bir miktar tutmaktadır. Bakanın vermiş olduğu rakam olan 1.613.000 kûsur liralık rakam, yapmış olduğu incelemeler neticesinde, 1943 - 1947 yılına kadar göçmenlere yapılan harcamalar nakit olarak 620.175 liradır. Bundan başka, yemeklik için 9.510, tohumluk için 22.160, çeşitli cins zahire ve 1.767 öküz 695 adet pulluk dağıtılmıştır. 1.743 tane eve harcanan para da bu toplamın dışında kalmaktadır.

Bu harcamalara karşılık göçmenlerin durumu sekiz yıldan beridir verimli bir hale geçirilememiştir. Bunun nedeni incelenmemiş ve hiçbir tedbir alınmamıştır. 1941 - 1942 senelerindeki kuraklık ve süne afeti, yerli halkla beraber göçmenleri de zor durumda bırakmıştır. Fakat bu olaydan sonrada geçen zaman içerisinde beklenen verim elde edilememiştir. Bunun sebebini tarımla uğraşmayan kesimlerin de burada iskân edilmesine bağlamaktadır. Toprağı, tarım araçları ve durumu oldukça iyi olan bir göçmene sorulduğu zaman üç teneke tohum ekim diye cevap verdiği zaman sanki tonlarla tohum ekmiş bir adam vaziyeti takındığını, bunların şu anda çiftçilikten çok arabacılıkla uğraştıklarını vurgulamıştır. Bakanın göçmenler için şimdiye kadar yaptırılan ev sayısını 1.747 tane olarak gösterdiğini fakat, halen 1.176 tane evin mevcut olduğunu belirtir. Evlerin 607 tanesi tamamen harap olmuştur. Bunların kapı, pencere, cam ve kiremit gibi malzemeler yok olmuştur. Bu evlerden şimdiki halde 300 tane değil 519 tanesi bomboş durmaktadır. Öyle köyler vardır ki içinde ya bir, ya iki aile

bulunmaktadır. “Şemami” denilen bir köyde 114 hane yapılmışsa da var olan kayıtlara göre bunlardan 11 tanesinde oturulmaktayken, yakın bir zamanda bunlar da gitmişlerdir.

Bu evler gün geçtikçe harap olmaktadır. İhtiyar heyetleri ve vilâyet tarafından atanan bekçiler tarafından korunmaya çalışılmaktadır. Bu yapıların korunması için çözüm olarak gittikçe yıkılmakta olan bu evlerde bölge halk iskân etmeli veya başka çarelerle bunların yıkılmamasını engelleyici çözümler bulunması istenmiştir⁴⁶³.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bütçesi görüşmelerinde Diyarbakır Milletvekili K. Sevüktekin bölgedeki muhacirlerin karşı karşıya kaldığı sorunları gündeme getirmiştir. Bu ilimizde nüfus azlığı ve boş arazilerden yararlanmak amacı ile siyasi ve askeri düşüncelerle yabancı illerden getirilen göçmenlerden on bine yakın nüfusun yerleştirildiğini ve dört kazada en büyüğü 250 ve en küçüğü 50 evden meydana gelen köyler yapılarak bu muhacirlerin iskânı için iki milyon lira harcanarak yerleştirildiklerini vurgulamıştır. Diyarbakır sıtma ile mücadele alanı olduğundan var olan durum ile mücadele için gerekli olan sağlık malzemesinin yeterince gönderilememesi ve bu malzemenin bulunmasındaki zorluklar yüzünden bu hastalıkla mücadele güç olmuştur. Bu durum malaryanın etki alanını daha da genişletmiş, zararı büyük olmuştur. Bu durum bölgede göçmenler arasında ölenlerin fazla olduğu söylentisini çıkarmıştır. Gerek bu yüzden ve gerek geçen sene yaşanan kıtlık yüzünden ortaya çıkan geçim zorluğu nedeni ile bu göçmenler diğer yerleşim birimlerindeki şehir ve kasabalara gitmişlerdir. Savüktekin, göçmenler arasındaki ölüm oranlarını ve bunların geride bırakmış olduğu yapılara yönelik uygulamanın ne olacağı konusunda cevap istemiştir⁴⁶⁴.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulûsi Alataş, vermiş olduğu cevapta Diyarbakır’a getirilmiş olan muhacirler arasında ölüm nispeti endişe edildiği gibi olmadığı ve oraya yeni göçmüş oldukları için buraya uyum sağlamada ortaya çıkan sorunlar yüzünden ölüm oranlarının yerli halka göre biraz fazla olduğu vurgulamıştır. Hem bakanlık tarafından gönderilen müfettişler hem de mahallindeki teşkilâtla yaptırılan incelemelerle durumun endişe edilecek oranda olmadığını belirtmiştir. Bir

---

⁴⁶³ *A.g.e.*, s. 350.

⁴⁶⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: VII, İçtima: F, C. II, Ankara, 1943, s. 207.

kısım muhacirler evlerini bırakıp gitmişlerdir. Fakat bunlar hastalıktan değil, içerisinde buldukları iktisadi zorluklardan dolayı gitmişlerdir. Bu bölgemizde suna haşeresi yüzünden ekimin az olması bu unsurların başka yere gitmeğe mecbur etmiştir. Hükümet olarak da buna izin vermek zorunda kalmışlardır. Muhacirler yavaş yavaş geri dönmektedir. Para kazanıp dönenlerin geride bıraktıkları yapılar ise ücretli bekçiler tutulmak sureti ile korunmaya çalışılmıştır. Muhafazaya yönelik diğer bir uygulama ise sorumluluğun muhtarlara bırakılmasıdır. Ayrıca geri dönmesinden ümit kesilen muhacirlerin evlerine henüz kendilerine ev yaptırılmayan muhacirler yerleştirilmiştir⁴⁶⁵.

Bölgede toprak dağıtım işlerinde merkez ilçesinde devlete ait olmak üzere tespit edilen 25.000 dönüm araziden yirmi bin dönümü 9 köy halkına dağıtılmıştır. Bu dağıtımda merkez ilçesinin Satı ve Tilali köyleri merkez kabul edilmiş ve buralara davet edilen köylülere Vali Kemal Hadımlı tarafından tapuları verilmiştir⁴⁶⁶.

d - Elazığ (Elâziz)

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevad Bey'in Erkan-ı Harbiye-i Umumiye-i Riyasetine göndermiş olduğu yazıdaki bilgiler bu yerleşim yerlerinin savaş öncesi ve sonrasındaki durumunu yansıtmaktadır. Örneğin Kulp, savaş öncesinde bir kaza merkezi ve iktisadi açıdan gelişen zengin bir yerleşim yeridir. Fakat, savaş sonrasında bu ilçe eski durumunu kaybetmiştir. Şehir tam anlamı ile bir harabeye dönmüştür. Beş on Azeri muhacirle var olan görevli memurlar bulabildikleri birer dam altına sığınmıştır. Halbuki burada iktisadi açıdan büyümeyi sağlayacak olan ve çevresi on kilometre uzunluğunda olan bir tuz dağı bulunmaktadır. Aynı durum Kağızman içinde geçerlidir. Her taraf bağ, bahçe ve zamanında çok gelişmiş bir yerleşim birimi olduğu tahribattan kurtulan evlerin güzelliğinden ve mimari tarzından anlaşılmaktadır. Burada savaş öncesinde Müslüman nüfus oranı Ermenilerin ¼ oranında iken savaş sırasında yaşanan olayların etkisi ile

---

⁴⁶⁵ *A.g.e.*, s. 213.

⁴⁶⁶ *Ulus*, 10 Mayıs 1950.

bugün burayı şenletecek kadar ne insan nede hayvan vardır. 600 kadar bahçe terkedilmiş bir haldedir. Bu bölgeye özellikle bahçecilikten, dutçuluktan ve ipekçilikten anlayan muhacir gönderilmesi iktisadi gelişimin sağlanması açısından bir zorunluluk olarak belirtilmiştir⁴⁶⁷.

Elazığ (Elâziz) Valiliğinin 13 Aralık 1934 tarih ve 1937 sayı ile yazılan rapor bu tarihlerde buraya yerleştirilen Romanya muhacirlerinin durumu hakkında bilgi vermektedir. 1934 yılının Aralık ayı içinde üç posta olarak gelmişlerdir. Gelenlerin toplamı sevk kağıtlarına göre 623 evde 2.360 kişidir. Fakat ilde yapılan sayıma göre 643 evde 2.458 nüfus Romanya muhaciri gelmiştir. Muhacirler geldikleri andan itibaren tren vagonlarından çıkarılarak eşyalarının, yanlarında olmasına veya kendilerinden bir kaç gün sonra gelmesi durumuna göre şehirde hazırlanmış olan ev ve hanlarda misafir edilmişlerdir. Eşyaları yanlarında tamam olanlar kendi araçları veya kira ile tutulan araba ve kamyonlarla iskân sahası olarak hazırlanmakta olan planın uygulanmasını kolaylaştırmak üzere Çemişkezek, Palu, Keban, Pertek ve Harput kasabaları ile eskiden gelmiş olan akrabalarının buldukları köyler ve merkezin Hoh, Hanköy ve Mollaköy nahiyelerine geçici olarak dağıtımları yapılmıştır.

Geçici olarak iskân yapılırken her muhacir ailesinin bir ev veya bir katta yerleştirilmesine dikkat edilmiştir. Muhacirlere yakacak yardımı olarak – yerleşme yerine göre ihtiyacı olan bazı ailelere – bir liradan üç liraya kadar yakacak parası ve bir nüfusa günde bir kilo itibariyle ikişer aylık buğday dağıtımı yapılmıştır.

Bu geçici iskân sahalarının belirlenmesinde özellikle idare mıntıklarının kendilerine misafir edilen muhacirlerin bir senelik yemeklik, yağ ve yakacak ihtiyaçlarının yerel yardımlarla karşılanması imkanı esas tutulmuştur. Örneğin Palu kazasında gaz yağına varıncaya kadar temin edilmeğe çalışılmıştır⁴⁶⁸.

Romanya'dan 1935 yılında bir ay içinde Elazığ (Elâziz)'e gelen 443 evlik 2.453 göçmen kafilesinin iskân işlerinin hızlı bir şekilde yapılmasına çalışılmıştır. Bu göçmenlere sıcak yemek verilip, dinlenmeleri için her türlü durumda rahatları sağlanmaya çalışılmıştır. Gelen muhacirler şehir merkezinde kurulan misafirhanelerde

---

⁴⁶⁷ BCA. 0. 30. 10. 45. 291. 27/ 20 Temmuz 1924.

⁴⁶⁸ BCA. 030. 10. 116. 810. 7/ 09 Ocak 1935.

misafir edildikten sonra düzenli bir plan dairesinde kazalarda bulunan asıl iskân edilecekleri yere otomobillerle gönderilmişlerdir. Vilâyet merkezi bu işle bizzat ilgilenmekte ve iskân mıntıklarında denetlemeler yapmaktadır. Muhacirlerin sağlık durumları da daima gözetim altında tutulmuştur⁴⁶⁹.

Göçmenlere yönelik barınma konusu önemli bir sorun olmuştur. 1936 yılında Elazığ (Elâziz) vilâyetinde henüz evleri yapılmayanlarla bir önceki senelerden yapımına başlanıp da yarım kalan evlerin bitirilmesine çalışılmıştır. Yapılan evler, köyler için tek ve çift olmak üzere iskeletli üç odalı ahır ve tuvaleti içine alacak şekilde yapılmakta ve döşeme ile tavanlı bir şekilde inşa edilmektedir. Ayrıca Vilâyet de göçmen ve yerli halktan topraksız olan kesimlerin topraklandırılmaları özellikle önemle takip edilmiş ve gelen her göçmene kanunun çizdiği çerçeve içinde toprak verilmeye çalışılmıştır⁴⁷⁰.

Elazığ (Elâziz) vilâyeti, seneler geçtikçe daha önemli bir iskân mıntığı haline gelmiştir. 1937 yılına kadar yerleştirilen göçmen sayısı beş binden fazladır. Ve bunlar için yeniden 687 ev yaptırılmıştır. Göçmenler, fazla bekletilmeden üretici bir hale gelmeleri sağlanmakta, bütün ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanmaya çalışılmıştır⁴⁷¹.

Bu vilâyette özellikle Abidin Özmen zamanında yapılan yerleştirme işleri, daha planlı bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönem hakkında verilen bilgilerden anladığımız göre, 1932 yılından başlayarak göçmen yerleştirilmeye başlanmıştır. 1939 yılı itibari ile il genelinde 1.571 hane ve 6.045 nüfus göçmen bulunmaktadır. Bu ilde daha çok Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan çok az da olsa Suriye muhacirleri yerleştirilmiştir⁴⁷². Bu vilâyete gönderilen muhacirlerin geneli çiftçilikle uğraşmakta olup Palu, Karakoçan ve Sivrice kazaları ile merkez kazasının ova köylerine yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerin bir an önce yerleşik bir düzene geçmelerinin

---

⁴⁶⁹ *Ayın Tarihi*, No: 13 (İkinci Kanun 1935), s. 13.

⁴⁷⁰ *Ulus*, 29 İlkteşrin 1936.

⁴⁷¹ *Ulus*, 5 Nisan 1937.

⁴⁷² Gelen muhacirlerle ilgili olarak bkz. Romanya'dan gelen 800 muhacir Elâziz'e gönderilecektir. *Ulus*, 28 İkinciteşrin 1934; Amman'ın Roman köyünden 150 nüfuslu bir göçmen kafilesi Mersine gelmiştir. Zamanında Yemen çöllere giderek oralarda kalan bu öz Türkler buradan Elâzize gönderilecek ve orada yerleşeceklerdir. *Ulus*, 2 İlkteşrin 1935; "Dün akşam Köstence'den Adnan vapuru ile 780, Seyyar vapuru ile de 505 muhacir gelmiştir. Bunların bir kısmı Trakya'ya bir kısmı da Elâziz'e sevk edileceklerdir". *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Birincikânun 1934, s.2; "Yugoslavya'dan şehrimize 200 göçmen gelmiştir. Bunlar Elâziz'e sevk edileceklerdir". *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1935.

sağlanması için gereken her şey yapılmaya çalışılmıştır. Çift hayvanı, pulluk, tohum ve toprak ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunlar her türlü sağlık hizmetinden ücretsiz bir şekilde yararlanabilmektedirler. Bulgaristan ve Romanya muhacirleri çok çalışmakta olup kısa bir süre içerisinde üretici bir duruma gelmişlerdir⁴⁷³.

Daha sonraları Dördüncü Umûmî müfettişlik içerisine alınan Elazığ vilâyeti ile bunlara bağlı kaza merkezleri ve köyelerine yerleştirilecek göçmenlerin iskân işleri düzenlemek için bir programın hazırlanarak uygulanmasına çalışılmıştır. Bu amaçla beş ayrı gruptun meydana gelen bir heyet çalışmalara başlamıştır. Bir program üzerinde çalışan bu heyet, 3- 5 ay gibi kısa bir çalışmadan sonra 4.000 parseli geçen üç köyün kadastro işlerini tamamlamıştır.

Göçmenlerin önceden yerleştirildiği ve yerleştirilecekleri köylerin sayısı 35 olarak tespit edilmiştir. Bunlar birinci, ikinci ve üçüncü derecelerde olmak üzere ayrıma tabi tutulmuşlardır. Bu köylerin kadastroları tamamlanarak hazineye ait olmak üzere kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmalarda parselasyonu biten arazi getirilecek olan göçmenler ile toprağa ihtiyaç duyanlara dağıtılmak üzere İskân Müdürlüğü emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. İleriye dönük çalışmaların planlamasında Hazar Gölü civarındaki arazinin kadastrounun bitirilmesi amaçlanmıştır. Bu gölün çevresindeki arazide düzgün bir plana dayanılarak yaptırılacak yeni göçmen evleri ile modern bir köy kurulması düşünülmüştür⁴⁷⁴.

Belirtilen süreç içerisinde Elazığ ilindeki verimli topraklardan istenilen verimin alınabilmesi sağlanamamıştır. Bereketli ve verimli toprağına rağmen Elazığ'daki halk bu yerlerden göç etmenin telaşına düşmüştür. Elazığ iktisadi açıdan bir buhran geçirmekte işsizlik yüzünden göç eden ailelerin sayısı günden güne artmıştır. Savaştan önce burada yapılan pamuk ekimi 3 - 4 milyon kiloyu bulurken bu miktar üretim için gerekli olan şartların sağlanamaması yüzünden 300 bin kiloya kadar düşmüştür. Uluova diğer bir ismi ile bilinen Altınova'nın pamuk üretimine çok elverişli olmasına rağmen ancak 30 bin

---

⁴⁷³ Hürşit Nazlı, *Elazığ İlinin Coğrafi, Zirai, Ticari, Tarih, Nüfus ve Jeolojik Durumu*, Ankara, 1939, s. 51.

⁴⁷⁴ "Elazığ'da Göçmen işleri ve Kadastro", *Ulus*, 29 Ocak 1938.

dekarlık bir sahada ekim yapılabilmekte geri kalan 70 bin dekarlık alan bomboş bir şekilde yine yatmaktadır⁴⁷⁵.

Elazığ'ın verimli ovalarında cumhuriyetin ilk dönemlerinde Dersimde bulunan halkın iskân edilme teşebbüsünden bulunulmuştur. Bu politikada başarılı olunamamıştır. 1928 deki iskân hareketinde halkı baskı altında tutup toprakların denetimini elinde tutan derebeylerden halkı kurtarmak ve Dersimde bulunan halkın bir kısmını ovaya indirerek özellikle ağa takımının işçisiz kalması planlanmıştır. Hükümetinde desteği ile her açıdan etkinliğini kaybetmiş ağa tabakasından kişilerinde içerisinde bulunduğu 192 aile ovaya indirilmiştir. Bu ailelerin büyük kısmı elinde maddi varlığı olmayan kişilerden oluşmaktaydı. Özellikle topluluk içerisinde bulunan ağa kesimine Elazığ şehir merkezinde bir takım işler vermek suretiyle bu süreçte zor durumda kalmamaları için çabalamıştır. Fakat tüm çabalara rağmen belirli bir süre sonra Dersime geri dönüş başlamıştır. Bu geri dönüşün çeşitle nedenleri bulunmaktadır;

Feodal yapının ovada yapılan iskân çalışmalarının devamı durumunda ellerinde çok az ücretle çalıştırdıkları işçi kesiminden mahrum kalıp eski istismar döneminin biteceğine dair duyulan korkudan dolayı halka yönelik, devlet tarafından askere alınacakları ve devlete yönelik yükümlülüklerinin artacağını söyleyerek buralarda kalmamaları için olumsuz yönlendirmelere girişmişlerdir⁴⁷⁶.

Asıl etkili olan diğer bir neden ise ovaya yerleştirilenlerin sahip olması gereken tapulara hemen sahip olamaması bunda etkili olmuştur. Bu durum yapılan iskânın gelip geçici olduğuna dair halkta endişe uyandırmıştır. Bu durum geri dönüşü hızlandırmıştır. Ancak Dördüncü Müfettişlik kurulduktan sonra halka oturdukları toprakların tapusunun verilmesi ile ovada kalıcı bir şekilde kalmaları mümkün olabilmıştır⁴⁷⁷.

e - Erzurum

⁴⁷⁵ G.K., "Güneydoğuda Bir Gezinin Notları", *Ulus* 22 Ekim 1948.

⁴⁷⁶ Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939, s. 206.

⁴⁷⁷ *A.g.e.*, s. 207.

“Erzurum’un Genel Durumunu Gösteren Rapor”, bu yörenin iskân durumu hakkında bilgi vermektedir: Vilâyetin Yusufeli, Oltu, Tortum, İspir kazaları çevreleri ile merkez kazası Erzurum’a bağlı Ovacık nahiyesinin toprağı dar ve çok yerlerinin dağlık ve taşlık olması yüzünden iskân için pek uygun değildir. Buradaki halk tarıma elverişli alanların az olması yüzünden hizmetkarlık ve çobanlık yaparak ancak geçimlerini sağlayabilmektedir.

Erzurum’a bağlı Dumlu, Ilıca, Aşkale nahiyeleri çevreleri ile Hasan kale, Hınıs, Çat, Tercan kazalarının otlu ve sulu yaylaklara ve verimli topraklara sahip bulunması yüzünden bu yerler iskân yapmaya elverişli alanlardır. Bu yerlerin Kars, Ağrı, Van, Muş ve Diyarbakır illerinin güzergahı olması, arazi, iklim, ticari açıdan iyi bir iskân bölgesi için gerekli olan bütün özellikleri taşımaktadır. Özellikle hayvancılık bakımından da elverişli olup buralarda hayvan beslemek kolaydır. Hayvan yetiştirmeye ve arıcılık yapmak için bu alanlar uygundur. Kış şartlarına alışkın olup zorluk çekmeyecek ve bu işlerden anlayan yüz bin kadar nüfusun bu alanlarda iskân edilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Burada beş nüfuslu bir ailenin iskân edilerek üretici bir duruma getirilebilmesi için en az 150 liralık bir kaynağa ihtiyaç vardır.

1935 tarihi itibari ile; Hınıs da 425 ailede 3.206, Pasinler de 327 ailede 2.249, Erzurum’a bağlı Dumlu Nahiyesinde 62 ailede 325, Tercan da 70 ailede 400 kişi toplam 884 ailede 8.180 nüfustan meydana gelen Revan, Yugoslavya muhacirleri ile Of ‘deki sel baskınından zarar gören selzadeler iskân görmüştür.

İskân gören topluluktan Tercan ve Dumlu nahiyesi çevrelerinde bulunan 132 ailede 700 den fazla nüfusu oluşturan Yugoslavya muhacirleri ile Of selzadeleri iskân-ı adı suretiyle iskân edilmiştir. Bunlara belirli bir miktarı karşılıksız, bir miktarı da borçlanma suretiyle toprak ve oturma yeri verilmiştir. Bu mallara yönelik işlemler bitirilmiş ve onay için Tapu Müdüriyetine gönderilmiştir. Hınıs ve Pasinler’deki 752 ailede 5.450 fazla Revan muhacirinin ise Kürt ırkından bulunmaları yüzünden iskânları yapılmamıştır⁴⁷⁸.

1938 yılı itibari ile Erzurum vilâyetinde belirlenmiş 316.000 dekar hazine malı arazinin toprakları yetmeyen yerli muhtaç çiftçilere ve Karadeniz sahillerinden veya

⁴⁷⁸ BCA. 030. 10. 65. 433. 1/ 15 Temmuz 1935.

başka yerlerden getirilecek olan halka ve göçmenlere dağıtılarak verilmesi kararlaştırılmıştır.

1938 tarihine kadar bu topraklardan 50 ailede 252 nüfus göçmen aile, 482 ailede 2.434 nüfus “*sahil vilâyetlerinden*” naklen gelen halka ve 369 ailede 1.609 nüfus yerli muhtaç çiftçiye ev, ev yeri ve 33.805 dekar toprak dağıtılıp verilmiştir⁴⁷⁹.

f - Gaziantep

İskân Müdüriyeti tarafından Nüfus Müdürlüğüne yazılan yazıya gelen cevapta Gaziantep Valisinin vilâyeti sınırları içinde mevcut seyyar aşiretler ve nüfusun durumunu gösteren cevap yazısında: Merkeze bağlı kazalar dahilinde göçebe ve sayar aşiretin bulunmakta olup çadır altında yaşayarak ağnam (Koyunlar) ve mevaşi⁴⁸⁰ geliri ile geçindikleri belirtilmiştir. Bu aşiretler kazanın kışlak ve yaylaklarında dolaşmaktadır. Nüfus miktarı çok olan aşiretlerden Behisni kazasının 1.102 haneli olması yüzünden bir düzen içinde denetim altında tutulması zordur. Seyyar olmaları sağlıklı bir şekilde asker ve vergi alımlarını mümkün kılmamakta, eşkıyalar ekseriyetle bu aşiretlerden ortaya çıkmaktadır. Bunların denetim altında tutulmaları ancak belirli bir yerde iskâna tabi tutulmaları ile mümkün olabilecektir.

Bu aşiretlerden Behseni kazasında nüfusu az olan kısmının Küsan ve Kızılın nahiyelerindeki Ermeni emvali metrukelerin de iskânları mümkün ise de nüfusu çok olan aşiretlerin birleştirilmesi doğru olmadığı gibi bunlar çiftçilik ile değil hayvancılık ile geçimlerini sağladıkları için mera ve otlakları çok olan diğer vilâyetlere nakil ile iskânlarının zaruri bulunduğu bildirilmiştir⁴⁸¹.

Gaziantep Vilâyetine muhacir yerleştirmede Suriye’den gelenler yerleştirilmiştir. Suriye’den gelerek Islahiye kazasına yerleştirilen muhacirlere Antep Vilâyetince çift

⁴⁷⁹ *Doğu Cumhuriyetin ‘15’ Yılında*, s. 38.

⁴⁸⁰ Mevaşi: Keçi, koyun, inek gibi hayvanlar

⁴⁸¹ *BCA*. 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928.

hayvanları dağıtılarak bir senelik ihtiyaçları karşılanmış ve hepsi de üretici bir duruma getirilmiştir⁴⁸².

g - Kars

Kars vilayetinde, 474, 2502 ve 2510 numaralı kanunlara dayanılarak 1936 dan 1938 senesinin sonuna kadar 24.367 ailede 127.518 nüfusa 19.048 ev ve 2.285 ev yeri, 1.011.356 dekar toprak tarla 311 köy odası, 317 okul binası ve yeri, 297 öğretmen evi ve şahsiyeti maneviyelere 373.532 dekar orta malı toprak dağıtılarak verilmiştir. Bu dağıtımın 162.000 adedinin tapusu hazırlanarak, halka dağıtımı sağlanmıştır⁴⁸³.

Üçüncü Umûmî müfettişlik tarafından Başbakanlığa yazılan yazıda özellikle; Başbakan İsmet Paşa'nın yapmış olduğu Doğu gezisi sırasında Kars Vilâyetine de uğradığında, göçmenlerin iskânları ile topraksız ve muhtaç yurttaşlara arazi dağıtılması ve mal sahibi yapma hakkında verdiği emirler bu yöndeki çalışmaları hızlandırmıştır. Iğdır kazasında bu işlerin yapılmasını sağlamak amacıyla Mülkiye Müfettişi Sabit Şeren görevlendirilmiştir. Çalışmaları neticesinde; merkez kasabasında 326 evde 1.639 nüfusa 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkan yeri ile 13.503 dekar arazi ve kazanın diğer köylerinde 623 evde 3.473 nüfusa 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkan ile 33.523 dekar toprak dağıtıldığı ve tapular hazırlanarak verilmekte olduğu bildirilmiştir⁴⁸⁴.

Kars Vilâyeti dahilinde topraksız olan yerli halk ile göçmenlerin topraklanması için 1505 Sayılı Kanun hükümlerinin Kars Vilâyetini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁴⁸⁵.

1937 yılında ilk kabile olarak Karsın Iğdır kazasında 217 ailede 878 nüfus Bulgaristan göçmeni iskân edilmiştir. Bunlar için yapılmakta olan 248 göçmen evinden 218 tanesi bitirilmiş ve geri kalanların da 1938 Eylülünde tamamen bitirilmesi planlanmıştır⁴⁸⁶.

---

⁴⁸² *Aydın Tarihi*, No: 12, (Birinci Kanun 1934), s. 19.

⁴⁸³ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 37.

⁴⁸⁴ *BCA*. 030. 10. 70. 463. 10 / 9 Mart 1936.

⁴⁸⁵ *Ulus*, 27 Mart 1936.

⁴⁸⁶ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 38.

1937 yılında Romanya'dan getirtilecek olan göçmenlerden bazıları Iğdır'a yerleştirilmiştir. Bu gelecek olan göçmenler için gerekli evlerin temeli atılmıştır. Bu evler ile birlikte Iğdır'ın nüfusunun artırılması ve güzelleşmesi planlanmıştır⁴⁸⁷.

Iğdır'da yerleştirilen göçmenlere 17.560 dekar toprak, 143 çift öküz, 182 pulluk dağıtımı yapılmıştır. Göçmenler kendilerine ait en verimli topraklarda pamuk, buğday, arpa, kavun, karpuz ve çeşitli hububat ekmişlerdir. Yapılan planlamalar ve hedefin göçmenlerin 1938 ürün senesi sonunda mutlaka refaha kavuşturmak ve yaşam seviyelerini yükseltmek olduğuna yöneliktir⁴⁸⁸.

Özellikle Iğdır bölgesine yerleştirilmiş olan göçmenler tarafından şikayetlerin başladığı görülmüştür. Iğdır'da Beyazıt ve Melekli Caddesindeki göçmenler namına Iğdır milletvekillerine verilen dilekçede bu göçmenlerin karşı karşıya olduğu sorunların pek çoğunun, tarıma yönelik verilen arazi ve barınmaları için oturdukları evlerden kaynaklandığı görülmektedir.

Iğdır'a ilk gelip yerleştiklerinde kendilerine tarımda kullanmaları için verilen arazilerin sonradan sahiplerinin ortaya çıkması ile ellerinden alındığı görülmüştür. Bazılarına bu sulak arazileri karşılığında çorak ve su yetişmez yerlerde arazi verilmiştir. Bunlar bu arazilerden hiçbir şekilde fayda elde edemedikleri ve ettikleri ekinlerinin susuz kalmasından dolayı tarlada kaldıklarını belirtmişlerdir.

Yerleştirildikleri evlerin basit bir şekilde yapılmış olmasından dolayı kışın evlerinin içi buz tutmakta, yazında tavanından vuran güneşin sıcak ve hararetinden dolayı hastalanmışlardır. Bu hastalıklardan yüzünden 250 - 300 nüfuslarının öldüğünü ve şu anda da her evde birer ikişer hastalarının bulunduğu görülmektedir.

Sonuçta, çok zor durumda kaldıklarını, şimdiye kadar kadınlarına bile amelelik yaptırmak sureti ile geçimlerini sağlayabildiklerini söylemektedirler. İçerisinde buldukları şartlara dayanamayan arkadaşlarından bazılarının vatanın değişik yerlerine gittiklerini, kendilerinin de gitmek istediklerini vurgulamaktadırlar. Bizzat, kendilerinin içerisinde buldukları durumu inceleyecek olurlarsa duruma daha iyi vakıf olacaklarını

---

⁴⁸⁷ *Ayın Tarihi*, Sayı: 42 (1 - 31 Mayıs 1937), s. 4.

⁴⁸⁸ *Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında*, s. 38.

veya içerisinde buldukları şartları düzelterek geçimlerini sağlayacak derecede toprak verilmesini yada başka uygun bir yerde iskânlarını sağlanmasını istemişlerdir⁴⁸⁹.

Var olan bu sorunlarla ilgili olarak Kars Milletvekilleri Esat Özoğuz ve Fuat Köprülünün CHP Genel Sekreterliğine sundukları raporda ise: Bulgaristan'ın Razgart bölgesinden önce Bismil ve daha sonradan Iğdır'a iskân olunan 56 göçmen evden bugün 18 evin kaldığı ayrıca Varna'dan getirilip yine Iğdır'a iskân edilenlerden de bir hayli ölüm hadisesi yaşandığını yazmışlardır. Sadece bu örneğin bile iskân işinde iklim şartlarının hiç dikkate alınmamış olduğunun en büyük kanıtı olarak gösterirler. Bunlara arazi dağıtımında hakları olan oranlarda verilmemiştir. Her nüfusa 15 dekar yer vermek lazım gelirken ikametgahından 10 - 12 km uzakta örneğin 7 nüfuslu bir aileye 10 dekar toprak verilmiştir⁴⁹⁰.

Üçüncü Umumi Müfettişi Nazif Ergin tarafından Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin Iğdır'daki göçmenlerin durumları hakkında yapılan şikayetlere ve İskân Umum Müdürlüğü Teftişinin 11 Kasım 1940 tarih ve 21614/28 sayılı yazısına karşılık olarak yazdığı yazıda göçmenlere yönelik yapılan çalışmalar ve sorunların hangi noktalardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Nazif Ergin Bey, inşa ettirilip göçmenlere verilmiş olan 248 evden 130'nun tamamen tapularının sahiplerine verilmişken 118 evin tapusunun verilebilmesi için gerekli olan 1.305 liralık istimplâk bedeli tahsisatının gönderilmesi beklendiği için daha yapılamamıştır. Göçmenlerin şikayeti kendilerine verilen topraklardan kaynaklanmaktadır. Sorunlar iki noktada toplanmaktadır:

- 1- Verilen toprakların bir bölümünün oturdukları evlerinden uzak mesafelerde bulunması
- 2- Verilen bir kısım toprakların tarıma elverişli olmamasıdır⁴⁹¹.

Müfettişlik göçmenlerin bu sorununu çözüme kavuşturmak amacı ile uzak yerlerdeki topraklarına karşılık, evlerine en çok 5 - 6 km. uzaklıktan ve tarıma elverişli

⁴⁸⁹ BCA. 490. 01. 511. 2051. 1/ 3 Eylül 1941, s. 82.

⁴⁹⁰ A.g.b., s. 80.

⁴⁹¹ BCA. 490. 01. 667. 239. 1/ 28 İlkanun 1941, s. 69.

olmayan toprakları karşılığında ise sulanabilen ve verimlilik açısından birinci kalite toprak verilmek suretiyle olumsuzluklar ortadan kaldırılmıştır.

Sanatkâr göçmenlere dükkan verilmesi için ise 13 dükkanın iskân emrine verilmesini beklediği vurgulanmıştır.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulûsi Alataş; 118 evin arsalarının satın alınması için gerekli olan 1.305 liralık ödeneğin gönderildiğini fakat istenilen 13 dükkanın hazineye ait olmaması yüzünden kendilerine verilmesinin imkansız olduğu bildirilmiştir⁴⁹².

h - Mardin

Mardin Valisi Yusuf Beyin Dahiliye Vekaletine 7 Nisan 1927 tarih ve 50926 no'lu tele cevap olarak çektiği telgrafta:

Vilâyet mıntıkasında yalnız Cizrede Tabave, Cezgan, Hopri, İspiri, Geçan ve Dodiran adlarında altı seyyar aşiret bulunmaktadır. Bu aşiretlerin her ne kadar Cizre kazasında iskânları uygun olsa da bu kazada ancak birbirinden farklı yerlerde bin yüz altmış iki parça da toplam 19.773 dönüm Ermenilerden kalma malın bulunduğunu fakat bu malların bu aşiretlerin iskânı için yeterli olmadığı belirtilmiştir. Mardin' nin diğer kazasındaki aşiretlerin yarı göçebe olup bunların hepsinin arazisi ve köyleri mevcut bulunduğu yalnız yayla zamanlarında hayvanları ile bir ay yaylaya gittikleri vurgulanmıştır⁴⁹³.

Mardin Valiliği tarafından Dâhiliye Vekâletinden İskân ve İstatistik Tefevizat şubesi ifadesiyle yazılı 19 Aralık 1927 tarih ve Tamim: 43457 numaralı şifre telgrafnamesine 1 Ocak 1928 tarihli cevap yazısında Mardin de bulunan Ermenilerden kalan mallara yönelik yapılacak uygulamayı sormaktadır. Mardin vilâyeti aslında bir iskân mıntıkası olmadığından ve bu ilde dağıtma işlemleri geçerli olmadığı gibi iskân

---

⁴⁹² *A.g.b.*, s. 68

⁴⁹³ *BCA*, 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928

hakkına sahip muhacir bulunmadığına göre gayr-i mübadil olmayan yani Ermenilerden kalan terkedilmiş mallar için ne yapılmak lazım geleceğinin bildirilmesi istenmiştir⁴⁹⁴.

Mardin çıkış numarası 31 Ocak 1928 tarih ve 1774 numaralı telle, 18 Ocak 1928 tarih ve 25638 numaralı tele verilen cevapta Mardin’de bulunan mallar hakkında bilgi verilmektedir: Vilâyet genelinde mübadil olmayanlara ait var olan mal ve araziden ev olarak 135 bab (tane) tamamı ve 149 bab hisseli, Dukan 30 bab tamamı ve 88 bab hisseli. Değirmen 14 bab tamamı ve 4 bab hisseli, Dink⁴⁹⁵ 1 bab tamamı ve 1 bab hisseli fırın 1 bab hisseli 31 babı hisseli Susuz tarla 1. 193 kıtayı tamamı ve 218 kıta hisseli sulu tarla 239 kıta tamamı ve 2 kıta hisseli bahçe 40 tamamı ve 14 kıta hisseli zeytinlik 4 kıtadan ibaret bulunduğu valilik tarafından bildirilmiştir⁴⁹⁶.

1 - Muş

Birinci Dünya Savaşı’ndaki işgal hareketinde Rusların ve Ermenilerin tahribatından en fazla etkilenen yerleşim yerlerimizin başında Muş ili gelmekteydi. Rus ve Ermeniler tarafından yakılıp yıkılan Muş’ ta bulunan halk canlarını kurtarmak için iç kısımlara göç etmek zorunda kalmıştı. Bu olay Muş’ ta var olan nüfusun 30 bin kişiden 3 bin kişiye kadar düşmesine neden olmuştur. Muş yaylasında bulunan toprakların çok az bir kısmı halk tarafından ekilebilmekteydi⁴⁹⁷.

İsmet Paşa’nın Doğu illerine yaptığı gezide Muş iline de uğradığında bölge ile ilgili hazırlamış olduğu raporunda Muş’un içerisinde bulunduğu durumu ortaya koymaktadır. İsmet Paşa’nın gözlemlerinden 3- 4 bin nüfusa sahip Muş ilinde verimi ile bütün etrafa ün salmış bulunan ovada bir buçuk milyon dönümlük arazi bulunmaktadır. Ermeni köyleri terk edilmiş, bunların boşluğunu yavaş yavaş “*Kürt unsurlar*” tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Bu ilimizi tekrar bir Türk şehri yapmak amacı ile elden geldiğince buraya muhacir yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde bu bölgelere çeşitli zamanlarda yerleştirilen muhacirlerin sayısı 1.500 bulmaktadır. Bu muhacirler

⁴⁹⁴ BCA. 272. 11. 23. 122. 9/ 18 Ocak 1928.

⁴⁹⁵ Bir değirmen çeşidi

⁴⁹⁶ A.g.b.

⁴⁹⁷ Hüseyin Koca, a.g.e., s. 332 - 333.

kendi aralarında üç tabakaya ayrılmaktadır. Çıldırılar, Ahilkelekliler ve Erivanlılar. Bu muhacirlerin hemen hemen hepsinin durumlarından ve görevlilerden şikâyetçi olduğu belirtilmektedir⁴⁹⁸.

Hükümetin bu ilimize yönelik çalışmaları devam etse de aradan çok uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen bu ilimizdeki sorunlar devam etmiştir. 1950 yıllarda büyük oranda işletilmeyen arazisi bulunan yerlerde arazının işletilmesini sağlamak ve arazisi olmayan köylü vatandaşlarla, muhacir olarak gelmiş olan vatandaşlara çalışma alanlarını karşılamak amacı ile hükümet bazı yerlerde yeni köyler kurmayı planlamıştır. Örnek köyler olarak kurulmakta olan bu köylerden iki tanesi de Muş ovasında kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca hükümet bu iki köye yerleştirilecek olan vatandaşlara 150 bin dönüm arazi verilmesi de kararlaştırılmıştır⁴⁹⁹.

i - Siirt

Siirt Valisinin Dahiliye Vekaletinin 25 Aralık 1927 tarihli ve numarasız telgrafına vilâyetin iskânla ilgili kullanılmaya uygun mal ve nüfus yapısına yönelik gönderdiği 19 Kanunisani (Ocak) 1928 tarihli cevap yazısında:

1-Vilâyet dahilindeki kazalardan yalnız Eruh, Şırnak, Bervari, Şirvan kazalarında 5 seyyar aşiret vardır.

2- A- Eruh kazası dahilinde yedi yüz elli nüfuslu Doduran namını taşıyan aşiret Mehmet Mirza, Tahir ve Duridiri, Kaydi namında üç kabileye.

B- Üç yüz seksen nüfuslu Karliyan aşireti Musa, Hasben, Ömeri, Şahin kabilelerine bölünmektedir.

C- İki yüz elli nüfuslu Soran ile üç yüz nüfuslu Aliabdiyan namıyla bir de kipti aşiretleri vardır.

3- Şırnak kazası dahilinde üç bin beş yüz nüfuslu Satva

4- Bervari kazası dahilinde üç yüz nüfuslu Alikan

---

⁴⁹⁸ Öztürk Saygı, *a.g.e.*, s. 43 – 44.

⁴⁹⁹ *Ulus*, 13 Mayıs 1950.

5- Şirvan kazası dahilinde sekiz yüz nüfusa mütecevviz yine Alikan aşiretleri vardır.

6- Aşairin bulunduğu kazalar dahilinde iskânlarına yetecek oranda emvali metruke ve devlete ait arazi bulunduğu kaymakamlarla yapılan yazışmalar neticesinde anlaşılmıştır.

7- Emvali metruke ve devlet arazisinin Borçlanma Kanunu gereğince kendilerine mülk olarak verilmesi ve bu seyyar aşiretlerin bu arazi üzerinde iskânlarını yapmak suretiyle faydalı bir unsur hâline getirilmeleri uygun olacağı bildirilmiştir⁵⁰⁰.

k- Dersim (Tunceli)

Osmanlı Devletinde olsun Cumhuriyet döneminde olsun bulunduğu konum itibariyle dış müdahalelere karşı korunaklı bir coğrafi alanda kurulmuş bulunan Tunceli önceki adı ile Dersim, bu konumunun iktisadi gelişmelere elverişli olmamasının da getirdiği etki ile asayişsizliğin odak noktası olmuştur. Bu bölgenin toplumsal yapısını teşkil eden aşiret yapı içerisinde halk aşiret önderleri olan ağa, bey ve dini önder konumunda olan bireyler tarafından idare edilmekteydi. Bu bölgede merkezi iktidarın otoritesinden ziyade aşiretlerin kendi hakimiyet alanlarında oluşturdukları yapı içerisindeki etkileri geçerliydi. Bu etki içerisinde bulunan ekonomik zorluklar paralelinde artmaktaydı.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Dâhiliye Vekilliğinden Elâziz'de bir çok Ermeni köyünün bulunduğunu aynı zamanda Erzincan'a civar olan Dersim de bir çok aşiretin arazi yetersizliğinden dolayı geçim zorluğu çekilmektedir. Burası içerisinde buldukları şartlar açısından içler acısı bir hal almıştır. Buradaki birçok aşiretinde iskâna istekli olmasından dolayı bunların kısımda olsa Elâziz ovasında iskân edilecek olurlarsa, Dersimin genel durumunda bir iyileştirme olacağı dile getirilmiştir⁵⁰¹. Bu

⁵⁰⁰ *BCA*. 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928.

⁵⁰¹ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. XVI, 1976, s. 201.

yönde yapılan çalışmalar, önceden belirttiğimiz gibi tapuların vaktinde verilmemesi ve diğer olumsuzluklar yüzünden başarıya ulaşamamıştır.

Tunceli ve çevresindeki olumsuzlukların, Cumhuriyet devrinde de devam etmesi ile burada idari olarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Tunceli vilâyetinin kurulmasına dair kanunun görüşülmesi sırasında İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya, bu bölge hakkında bilgi vermiştir. Dersim yüzölçümü itibari ile 455 km. bir alanı kaplamaktadır. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır. Bölgenin büyük bir kısmı taşlık ve kayalıktır. Sakinleri 65 - 70 bin nüfustan ibarettir. Bu bölge ile ilk resmi temas Yavuz Selimin İran üzerine yaptığı sefer ile olmuştur. Burası Osmanlı Devletinin hakimiyetine girdikten sonra bir çok yerde uygulandığı gibi bölgede bulunan ağa ve beylerin idaresine bırakılmıştır. Tanzimat döneminde vilâyet teşkilatı yapıldığı zaman burada da kurulmuştur. Fakat yukarıda dile getirdiğimiz gibi bulunduğu konum itibari ile genelde bu kısımlar olduğu gibi kalmış merkezi otoritenin denetiminden uzak kendi yapısını kuruyabilmiştir. Tunceli idari denetim olarak kendi içinde parçalara ayrılmıştır. Genelde her türlü işlerini kendi işleyişleri içerisinde hal ederler resmi makamlara ve mahkemelere intikal eden davaları çok az ve büyük boyutlu olanlardır. Burası 91 aşirete bölünmüştür⁵⁰².

1876'dan bu tarihe kadar değişik zamanlarda bu bölgeye 11 askeri hareket yapılmıştır. Halkın eğitim seviyesinin oldukça az olması, iktisadi ve zirai şartların getirdiği zorluklar yüzünden halk ekonomik açıdan oldukça zor bur durumdadır. Bu bölgenin sürekli olarak sorunların ve asayişsizliğin merkezi olmasının en büyük etkilerinden birisi budur. Bu bölgede sürekli olarak askeri hareketlerin yapılmış olmasına rağmen huzurun bir türlü sağlanamamasında etken askeri hareketlerin belirli amaçları kapsaması ve bu amaçlar gerçekleştirildikten sonra askeri kuvvetlerin buralardan çekilmesidir. Sorunlara yaklaşım yüzeysel olmuş meselenin kökenine inerek, çözüm bulma yoluna gidilmemiştir. İşte Cumhuriyet devrinde bu sorunların esaslı bir şekilde çözüme kavuşturulması için arayışların olduğu bir dönem olmuştur. Tesbit edilecek program ile memleketin diğer yerlerinde olduğu gibi bu bölgede de

---

⁵⁰² Dersimdeki aşiretler için bkz. Faik Bulut, Belgelerle Dersim Raporları, Yön Yay., İstanbul, 1991, s. 321.

“cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmelerini” sağlayacak bir arayışın içinde olunmuştur⁵⁰³.

Tunceli'nin de içerisinde yer aldığı isyan bölgesi olarak kabul edilen bölgede 1935 tarihinde 1884 sayılı kanunla özel bir askeri yönetim kurulmuştur. Bu uygulamada Tunceli ilinin de içerisinde bulunduğu Dördüncü Genel Müfettişliğin başında askeri görevinden ayrılmadan ve yetkilerini muhafaza etmek kaydı ile atanan vali- askeri yetkilerine sahip bir yetkili tarafından yönetilmekteydi. Vali- askeri, Savunma Bakanlığının da onayını almak şartı ile İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun karar vermesi ile atanması yapıldı. Bölge yönetiminde ve müfettişlikteki tüm çalışanlar üzerinde tam bir yetkiye sahipti. Gerektiğinde yeni vilâyetler kurmakta veya kaza ve nahiye gibi yerleşim birimlerinin sınır ve merkezlerini değiştirmektedir. Bu işleri de yaparken sadece İçişleri Bakanlığını bilgilendirmiştir. Tunceli vilâyetinin kaza kaymakamları, Nahiye Müdürleri gerektiğinde Milli Müdafaa Vekâleti'nin de onayı alındıktan sonra vali - askeri yetkilinin teklifi ve iç İşleri bakanının onay vermesi ile ordu ile ilişkileri kesilmeden muvazzaf subayları bu göreve atanması yapılabilirdi. Vali - Askeri yetkili lüzumunda belediyelerde reislik görevini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilirdi. Yargılanmada vilâyet sınırları içerisinde ceza mahkemelerinde alınan kararlar kesin olup itiraz bir mana ifade etmezdi. Vali - askeri yetkili güvenlik açısından gerektiğinde, vilâyette oturan kimseleri ferdi ve aileleri ile birlikte il içinde bir yerden başka bir yere göç ettirmeye veya bunların vilâyet sınırları içerisinde oturmalarını engellemeye yönelik her türlü tedbiri alma yetkisi bulunmaktaydı. Alınan idam kararları vali- askeri yetkili tarafından ertelenmesine gerek görülmezse infazı yapıldı. Tunceli Kanunu yapılan ve yapılacak olan suçları kapsamakla kalmamış geçmişte işlenmiş olan bütün suçları da kapsamı alanına almıştır⁵⁰⁴.

Bu kanun ilk kabul edildiğinde her ne kadar beş yıl için kabul edilmişse de 1939 yılından 1944 yılına kadar 2 şer yıllık surelerle uzatılmıştır. Bu tarihten sonra 1946

---

⁵⁰³ *Ayın Tarihi*, No: 25 (2 Kanun 1936), s. 25 - 26; *Ulus*, 26 İlkkanun 1935.

⁵⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İçtima: I, C. VII, Ankara, 1936, s. 180.

yılına kadar birer yıl aralıklarla iki kez daha uzatılmış olsa da 1945 yılında itibaren Hükümetin bu yöndeki uygulamaları meclis içinden de eleştiri almaya başlamıştır⁵⁰⁵.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış bir kanun tasarısına göre, çıkarılan özel bir kanunla kurulmuş olan Tunceli Vilâyeti ve Komutanlığı'nın ortadan kaldırılması uygun görülmektedir. Bu tarihe kadar bu vilâyet teşkilâtında bulunan kazalardan Plümür Erzincan vilâyetine, Ovacık, Nazimiye, Mazgert, Pertek ve Çemişgezek kazaları da Elâzığ vilâyetine bağlanması planlanmıştır. Elâzığ vilâyetinin Karakaçan kazası da Bingöl vilâyetine bağlanması planlanmıştır⁵⁰⁶. Fakat daha sonra bu kanunun bir yıl daha uzatılması düşünülmüştür. Tunceli Kanunu için Başbakan Şükrü Saraçoğlu; *“Vaziyet ve içinde bulunduğumuz şartlar yeni baştan tetkik eden hükümetimiz, bu kanun müddetinin bir sene daha uzatılmasının zaruri olduğu kanaatine varmıştır.”*⁵⁰⁷ diyerek bu yöndeki görüşünü belirtmişti.

Bu tarihlerden sonra Türkiye'ye hakim olan demokrasi ve çok partili siyasi hayatın etkisi ile düzenlemelerde hak ve özgürlüklerin ön planda olduğu ve idari açıdan bölgeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran havanın etkisi ile bu tür uygulamalara son verildiği gibi diğer bölgelerde zorunlu göçe tabi tutulanların yerlerine dönmesine izin verilmiştir.

1-Van

Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti tarafından 25 Kanunievvel 1926 tarihinde çekilen şifreli telgrafta 1927 yılı içinde Van vilâyetince iskân edilecekleri önceden bildirilmiş olan Rusya Türklerinden on iki bin nüfusun Van kasabası ve büyük bir kısmının da Van kasabası civarındaki yakın ova köylerinde ve kısmen de Bargiri ile

---

⁵⁰⁵ 1944 - 1946 yılları arasındaki birer yıllık uzatmalar için bkz. *BCA*. 030. 18. 1. 2/ 107. 82. 3 ve ek 71-273; *BCA*. 030. 18. 1. 2/ 109. 73. 7 ve ek 71 - 273.

⁵⁰⁶ *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1945.

⁵⁰⁷ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1945.

Van arasındaki alanlarda yerleştirilmesinin planlandığı bildirilmiştir. Bu amaçla Van Vilâyetinde sorular sorulmuştur. Daha önceden var olduğu bildirilen emval-i metrukenin vilayetin neresinde olduğu, bu malların durumu ve tamire ihtiyacı olanlar için ne kadar paranın gerekli olduğunu sormaktadır. İskân görececek aileler için kaç dönüm tarla, bağ, bahçe olduğu, uygun ev yoksa bile göçmen iskânı için kullanılacak arazi olup olmadığı varsa çevresinde yerleştirilmeye uygun ev veya kaç tane evin yapılması gerektiği sorulmaktadır. Ayrıca vilâyetteki Türk nüfusunu artırmak için yerleştirilmesi planlanan on iki bin nüfusun iskânı için gerekli olan vilâyet ihtiyaçları ve arazi ile evlerin bulunduğu bölgeleri gösteren bir haritanın düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir⁵⁰⁸. Daha sonraki tarihlerde bu yönlü yapılan çalışmaların neticesi ile ilgili olarak bilgi istenilen telgraflar gönderilmiştir. 19 Aralık 1927 tarihli telgraf ile Van vilâyetinde Van'da mübadillere ait ne kadar mal olduğu, kaç tanesinin işlemlerinin tamamlandığını, ne kadar mal dağıtıldığı ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu sorularda şunlar ifade edilmektedir:

1- Mübadil ve muhacirlerden şimdiye kadar kaç hanede kaç nüfus iskân edilmiştir. Ayrı ayrı miktarları nedir ?

2- Mübadillere mallarına karşılık ne kadar malın dağıtımı yapılmıştır. Mübadil ve muhacirlere iskân-ı iade suretiyle ne kadar mal verilmiştir?

3- Elde bulunan ve dağıtımı yapılan ne kadar mal vardır?

4- Henüz başvurusunu yapmayan mübadil var mıdır? Varsa malların kıymeti ne kadar tahmin olunabilir?

5- Mübadillere verilecek daha ne kadar Rum ve Ermeni emval-i metrukesi vardır? İskân edilmiş gayr-i mübadil, mülteci, harikzade ve saire varsa aile miktarlarının ve iskân-ı adi ile kefesine verilen ve dağıtım dışı, mevcut bulunan mal ve arazinin cins ve miktarlarını gösteren bir yazı ile bildirilmesi istenilmiştir⁵⁰⁹.

Van Valiliğinden gelen telgrafta;

⁵⁰⁸ *BCA*, 272. 11. 22. 113. 28/ 26 Aralık 1926, s.2.

⁵⁰⁹ *BCA*, 272. 11. 23. 122. 11/ 26 Ocak 1928.

1- Dahili vilâyet de mübadil muhacir olmadığı gibi Rum malı da bulunmamaktadır.

2- Vilâyet de yerleşmiş 106 İran ve 627 hane Kafkas mültecileri ve 512 Çarlıkzade aile var olub bunlardan mültecilerle yetmiş iki haneye 1.236 dönüm arazi dağıtılmış ve Çarlıkzadelerden otuz altı hanenin nüfus işlemleri tamamlanmış kalan mültecilere kışın gelmesinden dolayı henüz bir şey verilememiştir.

3- Çarlıkzadelerde nüfuz edilecek 476 hane mevcut ve nüfus işlemlerinin yapılmakta olduğu.

4- Dağıtım dışında mübadeleye tehirciye tabi şahıslardan kalmış olmak üzere ma mülâhaza (düşüncedeki) iki yüz elli altı bin dört yüz elli beş dönüm ekili arazi ve Van elli bin beş yüz kırk dokuz arsa, seksen bin yedi yüz otuz altı dönüm çayır ve elli bin yedi yüz otuz sekiz dönüm bağ ve yüz yirmi yedi bin elli dönüm mera ve altı yüz kırk dönüm orman var olduğu bildirilmiştir.⁵¹⁰

İskân Müdüriyeti tarafından Van vilâyetine gönderilen yazıda vilâyete iskân edilecek olanlar hakkındaki düşüncesi sorulmaktadır. 1927 senesinde vilâyetinizde iskân edilecek olanları evvelce bildirilen Rusya Türklerinden on iki bin nüfusun Van kasabasında, büyük kısmı Van kasabası civarındaki Yeke ova köylerinde ve kurada Yarkiri ile Van arasındaki mıntıkada iskânlarının düşünülmekte olduğundan konu hakkındaki düşünceleri hakkında bilgi de istenmiştir⁵¹¹.

Van vilâyetinden Dâhiliye Vekâletine çekilen telgraftan 151 numaralı 1928 yılı iskân çalışmaları hakkında bize bilgi vermektedir. 642 hane Kafkas ve 604 hane İran mültecilerinden altmış iki hanenin içine aldığı 275 nüfusa arazi ve ev dağıtımını suretiyle iskân edildiği ve şimdiye ye kadar işlemlerinin yapılmaması kışın gelmesinden ileri geldiği ve 512 hane Çarlıkzadelerden otuz altı evin içine aldığı 182 nüfusun nüfus işlemlerinin yapılması suretiyle iskân ettirildiği ve kalanın evraklarının tamamlanmasına ve nüfusun emrine verilmesinden sonra nüfusun işlemlerinin yapılacağı bildirilmiştir⁵¹².

---

⁵¹⁰ *A.g.b.*

⁵¹¹ *BCA, 272. 11. 22. 113. 28/ 26 Aralık 1926.*

⁵¹² *BCA, 272. 11. 23. 122. 11/ 26 Ocak 1928.*

Van illerinin genel teftişine dair Van Bölgesi Müfettişi İhsan Olgun'nun 10 Ekim 1948 gün ve 7 sayılı raporundan verilen bilgiler Van ilinin toplumsal yapısı ve iskân ile ilgili çalışmaların neticesini vermek açısından önemlidir:

Van ilinde Eğitim durumu çok geri olup, ilköğretim ilin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Okuma yazma bilenlerin oranı % 10 dur. Van'ın merkez ve ilçelerinde Türkçe konuşmayanların oranı küçümsenmeyecek kadar yüksektir. Köylerde aşiret hayatı bütün varlığı ile devam etmektedir. İhsan Bey, raporunda Türkiye'de en önemli milliyet meselesinin Kürt meselesi olduğunu vurgulamıştır. İran'la geniş ölçüde hududu bulunmasından dolayı Van ilinde bu konu üzerinde durulacak kadar önemlidir. Van'a bağlı kazaların bir kısmında Kürt unsuru % 90 gibi oranlara çıkmaktadır. İhsan Bey, *“Eski milliyetleri ne olursa olsun bunlarla aramızda milli birliğin en önemli göstergesi olan dil birliği yoktur.”* Sözleriyle var olan durumdan şikayet etmektedir. Bu topluluklar yüz yıllardan beri kendi geleneklerini koruyarak yaşamıştır. Bundan dolayı *“memleketin büyük bir kısmında yabancı bir unsurun toplu olarak yaşadığını bilmek ve itiraf etmek ve buna göre tedbirler almak zorunluluğunun bulunduğunu”* belirtmiştir⁵¹³.

Hakkari ve Van illerinde var olan nüfusun % 70 'i Kürt unsurlardan oluşmakta olup, bu bölgelerde çoğunluk halinde yaşamaya devam etmektedirler. Kürt unsurların yoğunlukla yaşadıkları yerler şarktan garba doğru uzanan dağ silsileleri arasındaki büyük nehirlerle, sulanan vadilere doğru uzanmaktadır. Bu bölgelerde yaşayan ve çoğunluğu çoban ve göçebe olarak yaşayan bu unsurların Van ve Hakkari illerindeki yaşam standardı çok geridir. Yılın büyük kısmını yaylalarda geçiren bu topluluklar belirli yerlerde yerleştirememişlerdir. Uzun bir süredir uygulanmakta olan 2510 Sayılı İskân Kanunu Türkiye'de, Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışını düzenlemeyi amaçlamış olmasına rağmen bu kanun Van ve Hakkari İllerinde hiç uygulanmamıştır. Bu kanuna göre hükümet bu bölgelere toplu Türk muhacirleri iskân etmesi lazım gelirken bu iş, bu illerde yapılamamıştır. Bu kanunun uygulanmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren *“kanun koyucularının istediği ruha göre işleyememiş ve uygulanmasında idare amirlerinin sistemsiz teşebbüslerine kötü bir alet olmuştur.”* Kanunun ruhu bir *“temsil ve dahili kolonizasyondur.”* Bu yön ihmal edilmiş ve

---

⁵¹³ BCA. 490. 01. 718. 494. 1/ 26 Kasım 1948, s.106.

devletin en önemli bir işi olan bu görev merkezde Sağlık Bakanlığına bağlı bir Umum Müdürlüğe verilmiştir. Bu Umum Müdürlük ise bu milli görevi başarmaktan çok uzaktır. Özellikle Van ilinde iskân işinin kötü uygulamaları yürekler acısıdır. Bu ilde tespit edilen dert ve şikâyetlerin hemen hepsi iskân konusuna yöneliktir. Vaktiyle Van iline getirtilerek iskân edilen ve kültür bakımından burada yaşayan unsurlardan üstün olan Bulgaristan muhacirleri yerleştirildikleri yerde topraklarını halen tamamen alamamışlar ve üretici hale geçememişlerdir. İhsan Bey, İskân Kanunu ile getirilen hükümlerin iyi uygulanabilmesi ancak bu işin devletin ana politikasına mal ederek tam yetkiyle çalışacak özel bir iskân siyasetinin en iyi bir şekilde programlanmasıyla mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Van'da Toprak Kanununun hızla uygulanması hem az nüfuslu köyleri belirli merkezlerde toplayıp gelişmiş ve büyük köyler haline getirmesi, hem de topraksız halkı bir an önce toprağa bağlamak ve istikrar sağlamak açısından çok yararlı olacaktır⁵¹⁴.

---

⁵¹⁴ *A.g.b.*, s. 107

Eskişehir	100	20	
Livaların Esamesi (ismi)	Olunabilecek		
	Nüfus Adedi	Hane Adedi	
İzmir		20.019	(1)
Ankara	20.150		20000 Balâ kazası+150 Nallıhan kazası = 20.150
Erzurum Vilâyeti	18.000		
Diyarbakır	1.000	200	
Konya	2. 600	520	100 hane Seydişehir kazasında müceddeden hane inşa edilmem şartıyla 400 Sultaniye inşa edilmek şartıyla 20 Beyşehir inşa edilmek şartıyla 520
Kastamonu	3.900	780	
Mamuretü'l aziz (Elâzığ)	15.000	3000	
İzmit	3.000		sığınacak çatı inşa edilmek şartıyla
Amasya	2.000	400	
Ordu	500	100	Merkez, Ünye, Fatsa, kazalarına
Erzincan	7.500		
Ertuğrul (Bilecik)	3.900		

1 - Bölgede İskân İçin Ayrılan Topraklar

Dönemlere göre belirlenen iskân sahaları farklılık göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yılında bilgilerini gönderebilen illerden derlenen bilgilerle özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde muhacirlerin iskânına uygun olan yerleri gösteren cetvelde eksik de olsa bu bilgiyi bulabilmekteyiz⁵¹⁵.

Heyeti Vekile tarafından kabul edilen kararname ile onaylanmış 3 numaralı iskân mıntika tablosuna ek iskân mıntikalarını gösteren cetvelde ikinci ve üçüncü iskân mıntikalarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar:

Üçüncü İskân Mıntıkası:

“Malatya ve Havalisi”

Kozan Sancağı

<u>Kazalar</u>	<u>Nahiyeler</u>
Merkez Kaza	Sarkant-i Bala
Feke “	Rumati
Karzi “	Çotak
Haçin “	Makara, Taban

Malatya Sancağı

<u>Kazalar</u>	<u>Nahiyeler</u>
Merkez Kazası	Espngöze, Purğa, Kale, Gözene
Besni “	Kison, Purdiri, Varis, Kızılın, Yıldiran, Şamyadı, Havaril
Hadınmasur Kazası	Karıcık, samsatı, Çalkan, Koca Ali, Kuyucak

⁵¹⁵ BCA. 0. 30. 10. 123. 873. 18 M/ 08 Ekim 1923.

Akçadağ Kazası	Polat, Gürecik, Levent, Bürgü,
Hakimhan Kazası	Hasan Çelebi, Kifkiç
Kahta Kazası	Tokaris, Merdis, Alut, Sencik
Pudurge Kazası	Keferdis, Sinan, Taraku, Merdis

Antep Sancağı

Kazalar

Merkez Kazası

Rum Kale Kazası

Maraş Sancağı

Kazalar

Nahiyeler

Merkez Kazası Yenice, Kale

Elbistan Kazası Alnus

Göksun Kazası Erzin

Pazarcık Kazası Erzin

Mamuratül Aziz Sancağı

Kazalar

Nahiyeler

Merkez Kazası Molla Köy, İrangil, Yenikan, Hocaısa, Çayırı, Karaalı, Şeyh Hacı Sına

Keban Madeni Kazası İncir, Tahir Dehdik ve Reyhan

Arabkir Kazası Muzhur, Şevnik

Siverek Sancağı

Viranşehir Kazası

Erğani Sancağı

Kazalar

Nahiyeler

Merkez Kazası   Eğil
Çermik Kazası   Çunkuş
Ergani Kazası⁵¹⁶.

Maliye Vekili tarafından Başvekalet Yüksek Makamına iskân ve maliye emrine verilen topraklar hakkında gönderilen yazı da :

Türkiye’de Türk Kültürüne bağlılık dolayısı ile nüfus, oturuş ve yayılış işleri tümü olarak göçmen, aşiretler ve nakledilen şahısların 2310 ve 2848 sayılı kanunlara, dayanarak yüksek Vekiller Heyetince belirlenen bazı mıntikalardaki yerleştirilme işleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince yapılmakta ve bu mıntikalar dışında kalan yerlerdeki Milli toprakların bedelleri 20 senede ödenmek üzere yerli toprağa muhtaç çiftçilere dağıtılması da Maliye Vekâletince yapılmakta idi.

İskân mıntikasının belirlenmesi konusunda 2510 sayılı Kanunun Vekiller Heyetine verdiği yetki toprak dağıtım işini sağlıklı bir şekilde hızla başarılmasını amaçlayan 17 Ağustos 1940 tarih ve 2/14177 sayılı kararnameye bağlı toprak dağıtım talimatnamesini 27. maddesi ile Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekâleti ile Maliye Vekâletine verilmiş olduğundan iskân ve maliyece dağıtımı yapılacak yerleri gösteren cetveller hazırlanmıştır.

Bu duruma göre; muhacir, mülteci ve naklolunan şahısların yerleştirilmesi için ayrılan A cetvelinde yazılı vilâyet ve kazalarda mevcut hazine topraklarından arta kalanın yerli toprağa muhtaç çiftçilere dağıtım işi yine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince, B ve C cetvellerinde gösterilen yerlerdeki toprakların özellikle yerli halka dağıtılması da maliyece yapılmaktadır⁵¹⁷.

Vilâyetlerde maliye ve iskân emrindeki kazaları gösterir cetvellerden sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili bilgiler alınmıştır:

---

⁵¹⁶ BCA. 030. 10. 123. 872. 1/ 00. 00. 0000.

⁵¹⁷ BCA. 030. 10. 124. 881. 17. / 15 Mayıs 1943 Ek:102/ 184.

<u>Vilâyet Adı</u>	<u>Maliye Emrindeki Kazalar</u>	<u>Tamamen İskân Emrindeki Kazalar</u>
Ağrı	Vilâyetin merkezi ile bütün kazaları iskân emrinde	
Bingöl	“	“
Bitlis	“	“
Diyarbakır	“	“
Elazığ	“	“
Erzincan	“	“
Erzurum	“	“
Gaziantep	“	“
Hakkari	“	“
Kars	“	“
Malatya	“	“
Mardin	“	“
Muş	“	“
Siirt	“	“
Tunceli	“	“
Urfa	“	“
Van	“	“

Bu hazırlanan cetvelde dikkat çeken nokta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan tüm illerin yanında Trakya bölgesinde olan Çanakkale, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne illeri ile Çoruh ve Hatay illeri de tamamıyla Maliye ve İskân emrine verilmiştir.

İskân Emrindeki Topraklar(A)

VİLÂYETİ	KAZASI	HAZİNE		TOPRAKLARI		YEKÛN		VİLÂYET YEKÛNU	
		ARAZİ	BAĞ-BAHÇE	H.	D.	H.	D.	H.	D.
Ağrı	Merkez	711	7			711	7		
“	Doğu Bayazıt	3324	8	9	6	3334	4		
“	Diyadin	1779	1			1779	1		
“	Tutak	98	6			98	6		
“	Eleşkirt	6534	6			6534	6		
“	Patnos	6062				6062		18520	4
Bingöl	Merkez	2530	7	1	6	2532	3		
“	Karlıova	1006				1006			
“	Genç	173	2		6	173	8		
“	Kiği	3490	4			3490	4		
“	Solhan	630	7			630	7	7833	2
Bitlis	Merkez	1117	6			1117	6		
“	Ahlat	20475	3			20475	3		
“	Mutki	425	7			425	7		
“	Tatvan	5250	7	130	1	5380	8		
“	Hizan	1452	2	5		1457	2	28856	6
Diyarbakır	Merkez	11197	3	26		11223	3		
“	Çınar	2012	7			2012	7		
“	Lice	246	9			246	9		
“	Eğil	1586	6	586	9	2172	5		
“	Çermik	518	9	402	8	921	7		
“	Kulp	5233	5	39	4	5272	9		
“	Ergani	1074	6	149	1	1223	7		
“	Silvan	4864	5	309	7	5174	2		

VİLÂYETİ	KAZASI	HAZİNE		TOPRAKLARI		YEKÛN		VİLÂYET YEKÛNU	
		ARAZİ		BAĞ-BAHÇE					
		H.	D.	H.	D.	H.	D.	H.	D.
“	Bismil	4656				4656		32903	9
Elazığ	Merkez	6143	1	139		6282	1		
“	Sivrice	89	5	8	1	97	6		
“	Baskil	268	8		8	269	6		
“	Maden	99	7	13	1	112	8		
“	Karakoçan	1528	7	1	5	1530	2		
“	Keban	413		79	2	492	2	8784	5
Erzincan	Merez	1388	3	5	2	1393	5		
“	Tercan	3824	7			3824	7		
“	İliç	1817	3	75	6	1892	9		
“	Refahiye	365	2			365	2		
“	Kemah	1017				1017			
“	Kemaliye	109	3			109	3	8602	6
Erzurum	Merkez	2749	7			2749	7		
“	Tortum	475	8			475	8		
“	Karayazı	340	4			340	4		
“	Oltu	1211		3	8	1214	8		
“	Hınıs	4187	7			4187	7		
“	Ispir	215	8	3	5	219	3		
“	Pasinler	3539	5			3539	5		
“	Aşkale	1218	9			1218	9	13946	1
Gaziantep	Merkez	1212	8	144	9	1357	7		
“	Nizip	86	9	70	1	156			
“	Kilis	15	5	1		16	5		
“	İslahiye	6612	5	7		6619	5		
“	Pazarcık	540	9	5		545	9	8695	6

VİLÂYETİ	KAZASI	HAZİNE		TOPRAKLARI		YEKÛN		VİLÂYET YEKÛNU	
		ARAZİ		BAĞ-BAHÇE					
		H.	D.	H.	D.	H.	D.	H.	D.
Hakkari	Merkez	2021	3		3	2021	6		
“	Beytüşebap	362	6	6	9	369	5		
“	Yüksekova	5659	7			5659	7		
“	Şemdinli	289	5	3	1	292	6	8343	4
Kars	Merkez	3620	5			3620	5		
“	Ardahan	402	8			402	8		
“	Göle	451	6			451	6		
“	Arpaçay	2603	5			2603	5		
“	Kağızman	2560	1			2560	1		
“	Sarıkamış	1381				1381			
“	Tuzluca	994				994			
“	Çıldır	102	7			102	7		
“	Posof	44	9			44	9		
“	Iğdır	542	7			542	7	12703	8
Malatya	Merkez	285	4	12	2	297	6		
“	Arapkir	39	9	1	1	41			
“	Darende	145	5			145	5		
“	Adıyaman	930	8			930	8		
“	Kahta	1241		43		1284			
“	Pötürge	27	4		8	28	2		
“	Akçadağ	2357	2	80		2437	2		
“	Besni	800	5	9		809	5		
“	Hakimhan	83	9	4	2	88	1	6061	9
Maraş	Göksun	341	3			341	3		
“	Elbistan	910	2	5	6	915	8	1257	1
Mardin	Midyat	411		24	7	435	7		

VİLÂYETİ	KAZASI	HAZİNE		TOPRAKLARI		YEKÛN		VİLÂYET YEKÛNU	
		ARAZİ		BAĞ-BAHÇE					
		H.	D.	H.	D.	H.	D.	H.	D.
“	Merkez	1006	8			1006	8		
“	İdil	2024		11	2	2058	2		
“	Savur	621	5	13		634	5		
“	Kızıltepe	8794	4	30	3	8824	7		
“	Cizre	4417	8	20	4	4438	2		
“	Gercüş	12	2	10	4	22	6		
“	Derik	6916	6		9	6917	5		
“	Mazıdağı	411		24	7	435	7		
“	Nusaybin	687	4			687	4	25461	3
Muş	Merkez	38503	8	895	9	39399	7		
“	Malazgirt	2506	2			2506	2		
“	Varto	2953				2953			
“	Bulanık	15416	2			15416	2	60275	1
Siirt	Merkez	110	6	108	1	218	7		
“	Şirnak	203	5	19		222	5		
“	Kurtalan	7701	8	98		7799	8		
“	Pervari	7176	6	34		7210	6		
“	Kozluk	918	1	5	1	923	2		
“	Beykan	599		240		839			
“	Sasun	873	2		3	873	45		
“	Beşiri	15144	4			15144	4		
“	Şirvan	737	7	12	1	749	8		
“	Eruh	308	6	4	5	313	1	34294	6
Tunceli	Çemişkezek	1868	9	1	9	1870	8		
“	Pertek	309	6	8	2	317	8		
“	Ovacık			7	3	7	3		

VİLÂYETİ	KAZASI	HAZİNE		TOPRAKLARI		YEKÛN		VİLÂYET YEKÛNU	
		ARAZİ		BAĞ-BAHÇE					
		H.	D.	H.	D.	H.	D.	H.	D.
“	Nazimiye	58				58			
“	Malazgirt	261	1	44	6	305	7		
“	Pülümür	108	3			108	3		
“	Hozat	387	7			387	7	3055	6
Urfa	Merkez	7224	9	14	2	7239	1		
“	Suruç	85	5			85	5		
“	Yaylak	1028		18	7	1046	7		
“	Birecik	831	5	56	5	888			
“	Siverek	797	6	149	9	947	5		
“	Viranşehir	38028				38058			
“	Haran	7554	8			7554	8		
“	Silvan	2864	1	5	6	2869	7	58659	3
Van	Merkez	21420	7	76		21496	7		
“	Muradiye	1352	8	2	5	1355	3		
“	Başkale	4545	7			4545	7		
“	Gevaş	1753	8	7	3	1761	1		
“	Erciş	8872	2	56	6	8933	8		
“	Gürpınar	3535	4	48	1	3583	5		
“	Çıtak	380	4			380	4	42056	5
	YEKÛN								

Birinci İskân Mıntıklarında toprak dağıtımına dair 24 Kasım 1939 tarih ve 2/12374 numaralı Talimatname ile düzenleme getirilmiştir. Bu kararname ile getirilen değişiklikle 2510 Sayılı İskân Kanununun 12. maddesinin A ve B fıkralarında değişiklik yapan 3667 Sayılı Kanunun birinci maddesinin B fıkrasının nasıl uygulanacağını göstermek amacıyla hazırlanmıştır. – A fıkrasında Türk ırk ve kültüründen olmayan hiç kimsenin bir numaralı mıntıklara yeniden yerleşmesini engellemekle ilgilidir.–

3667 Sayılı Kanunun 1'inci maddesinin B fıkrasının uygulanmasına ait Talimatname:

Madde 1– 2510 sayılı kanunun 12'nci maddesinin A ve B fıkralarını değiştiren 3667 sayılı kanunun birinci maddesinin B fıkrası mucibince (gereğince) öteden beri 1 numaralı iskân mıntıkasında oturan aşiret fertleriyle, yine bu mıntıkanın ahali-i asliyesinden (asıl-yerleşik halkı) olan veya herhangi bir suretle yerleşmek maksadıyla evvelce bu mıntıkaya gelmiş bulunan topraksız veya az topraklı çiftçilerin hazineye ait topraklardan verilmek suretiyle toprağa bağlanmaları işinin sureti tatbiki (uygulama şekli) ve bu toprağın nerelerde meccânen (bedelsiz) verileceği aşağıdaki esaslar dairesinde tespit olunmuştur.

Madde 2 – 2510 Sayılı Kanunun 2'nci maddesi mucibince tahdit edilen (sınırlanan) 1 numaralı mıntıkada bulunan ve soy ve dili Türk olan her topraksız veya az topraklı çiftçiler; buldukları yerlerde hazineye ait topraklardan ve şayet buldukları yerde hazineye ait toprak yok ise en yakın yerlerdeki hazine topraklarından verilmek suretiyle toprağa bağlanırlar.

Madde 3 – Öteden beri 1 numaralı iskân mıntıkasında oturan ve dili Türkçe olmayan aşiret fertleriyle bu mıntıkanın ahali-i asliyesinden olan veya yerleşmek maksadıyla evvelce bu mıntıkaya gelmiş bulunan topraksız veya az topraklı çiftçiler aşağıdaki esaslar dairesinde toprağa bağlanırlar.

A) Bu zümreye mensup olan topraksız veya az topraklı eşhasın toprağa bağlanmak suretiyle yeniden yerleşmesi memnu (yasak) olan sahalı:

I– Vekiller Heyeti kararıyla tahdit edilen ve edilecek olan memnu mıntıklar.

II– Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umûmî Müfettişlikler mıntıkası dahilinde olup Sıhhat Vekaletince dış memleketlerden gelecek Türk göçmenlerinin iskânına tahsis olunan sahalardan. – Bakanlar kurulunun çok büyük yetkilere sahiptir. Bu yetkilerin hepsi kanun hükmündedir. Hükümet istediği yerleri yasak bölge ilan etmekte, topraklarına el koyarak burada oturanları başka yerlerde iskâna tabi tutabilmektedir.–

III– Diyarbakır vilâyetinin, Sallar istasyonundan başlayarak Ergani, Diyarbakır, Bismil, Beşiri, Kurtalan, Baykan, Bitlis, Tatvan, Gevaş, Van ve Özalp kazalarını kat ederek geçen ve geçecek olan demiryolu ile Kurtalan istasyonundan başlayarak Dicle vadisini takiben Irak hududuna giden demiryolu güzergâhı imtidadınca (boyunca) tarafeyndeki (iki tarafındaki) 20 kilometrelik sahalardan,

IV– Fırat köprüsü, Yolçatı (Yolçatı, Elazığ) Diyarbakır demir yolu güzergâhı imtidadınca (boyunca) tarafeyndeki (her iki tarafındaki) 20 kilometrelik sahalardan.

V– Divriği, Kemaliye, Erzincan, Tercan, Aşkale demiryolu güzergâhı ile Çobandede köprüsünden Sarıkamış'a kadar olan Dekovil hattı güzergâhı ve Sarıkamış'tan Benli Ahmed'e mümtet (uzanan) demiryolu güzergâhının tarafeyninden 20 kilometrelik sahalardan.

VI– Malatya, Fevzipaşa ve Divriğe olan demiryolu güzergâhı ve imtidadınca tarafeyndeki 20 kilometrelik saha.

VII– Urfa ve Mardin vilâyetlerinin cenûb (güney) hududunu teşkil eden demiryolunun Türkiye topraklarına isabet eden kısmının bütün imtidadındaki 25 kilometrelik derinlikteki sahalardan.

VIII– 1 numaralı mıntika dahilindeki Suriye, Irak ve İran ve Rus hududu imtidadınca olan topraklarımızın 25 kilometrelik derinlikteki sahalardan.

IX– (Diyarbakır – Mardin şosesi ve Mardin istasyonu), (Diyarbakır – Siverek – Urfa – Akçakale), (Urfa – Birecik), (Diyarbakır – Silvan – Ziyaret), (Diyarbakır – Hani – Garahin – Çapakçur), (Bitlis – Muş – Bulanık – Malazgirt), (Muş – Hınıs), (Muş – Solhan), (Van – Muradiye – Hoşab – Başkale – Yüksekova)

X– Pasinler kazasının Çobandede köprüsü yanından itibaren Velibaba, Eleşkirt – Karaköse – Diyadin – Doğubayazıt kazalarından geçen ve Gürcübulak'da nihayet bulan

transit yolu., (Karaköse – Hamurderesi – Patnos), (Doğubayazıt – Muradiye), (Erzurum – Taşkesen – Hınıs), (Çobandede – Sarıkamış – Benliahmet – Kars), (Kars – Kötek – Karabulak – Doğubayazıt – Kağızman Tuzluca – Iğdır – Çengelgediği – Karaköse – Kağızman)

XI– (Elâzığ – Petrek – Mameki – Seyyithan – Darboğaz – Pülümür – Muti köprüsü – Sanboğazı), (Pertek Hozat – Karaoğlan – Maraşal Çakmak –Gediği – Erzincan), (Refahiye – Erzincan – Tercan), (Erzincan – Gümüşhane), (Elazığ – Palu – Bingöl – Solhan), (Palu – Karakoçan – Kığı – Tercan), (Elazığ – Yolçatı – Kömürhan köprüsü), (Elazığ – Gezin – Maden – Ergani), (Elazığ – Keban – Arapkir) şoselerinin imtidatlarınca ve güzergahlarının tarafeyninden 15’şer kilo metrelik derinliklerdeki sahalar.

XII– (Divriği – Zara – Koyulhisar yolunun 1 numaralı mıntıkaya isabet eden kısmı; (Malatya – Hekimhan – Kangal – Ulaş), (Pazarcık – Elbistan – Darende – Gürün – Ulaş), (Elbistan – Göksun)

Maraş – Göksun – Pınarbaşı yolunun 1 numaralı mıntıkaya isabet eden kısmı; şoselerin bütün imtidadınca ve güzergahlarının tarafeynin eden 15’er kilometrelik derinlikteki sahalar.

XIII– Divrik demir, Ergani bakır, Guleman Krom madenleriyle Malatya merkez kasabası ve Van gölü işletme tesisatı merkezlerinin dâiren – mâdâr (çepeçevre) 20 kilometrelik sahalar.

XIV– Erciş’ten itibaren Tatvan’a kadar Van gölü sahilinin 25 kilometre şimal (kuzey) ve şimali garbisindeki (kuzey batı) sahalar.

XV– Muş vilâyeti hududundaki Murat nehrinden itibaren Palu’ya kadar Murat nehri tarafeynindeki 25 kilometrelik sahalar.

B) Yerleştirilmeleri muvafık (uygun) görülmeyen yukarıda yazılı sahalar içerisinde öteden beri yerleşmiş bulunan ve dili Türkçe olmayan aşiret fertleriyle yerli halkın veya yerleşmek maksadıyla başka yerlerden evvelce gelmiş olanların buldukları yerde toprağa bağlanmaları muvafık görülmüştür.

Umûmî müfettişlikler ve vilâyetlerce tespit edilen ve Sıhhat Vekaletince kabul edilen göçmen iskân sahalarında 3'üncü maddede yazılı halkın ünite merkezlerinde toplanması maksadıyla ve yüzde yirmiyi tecavüz etmemek şartıyla bu ünite merkezlerinde topraklandırılmaları muvafıktır.

Madde 4 – 1 Numaralı Mıntıka dahilinde bulunan yukarıdaki maddelerde yazılı eşhasın (şahısların) topraklandırılmasına tahsis olunacak olan hazineye ait topraklardan aşağıda yazılı yerlerde bulunanları bu eşhasa borçlanma suretiyle verilecektir. Bunların haricinde kalan yerlerdeki topraklar meccanen verilir.

Borçlanmaya tabi tutulacak sahalar :

A) Diyarbakır – Sinan istasyonu arasındaki demiryolunun tarafeynindeki 20 kilometre dahilinde ki arazi:

B) Mardin vilâyetinin Savur – Midyat – Cizre yolunun 10 kilo metre tarafeynindeki arazi.

C) Bitlis vilâyetinin Tatvan kazası merkezinden itibaren dairenmadar 10 kilometrelik saha.

Ç) Diyarbakır merkez kazasının 20 kilometrelik dairenmadar sahası;

D) Fırat köprüsünden Maden'e ve Divrik'ten Tercan'a kadar olan demiryolu istasyonlarının 10 kilometre muhitindeki topraklar.

E) Kayseri vilâyetinin Pınarbaşı kazası dahilinde ki bilumum topraklar.

F) Gaziantep vilâyetinin merkez ve Kilis kazaları dahilinde ki bilumum arazi.

H) Maraş vilâyetinin Elbistan kazası dahilinde ki bilumum arazi.

L) Malatya vilâyetinin merkez kazasıyla Akçadağ ve Petürge dahilinde ki bilumum arazi,

M) Iğdır ovası

N) Erzincan ovasının iskân sahası

Madde 10 – B r kili’ler ve Revanlı’lar Zeylan ve Ağrı yasak bölgelerinden gelen eşhas 2’nci maddedeki sahalarda içinde yerleşmiş olanlardan topraksız bulunanları buldukları yerlerde topraklandırılırlar⁵¹⁸.

---

⁵¹⁸ Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İŐk n Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara, 1952, s. 166 - 171.

IV – DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE

DEVLETİN DENETİMİNE GEÇEN TAŞINMAZ MALLARIN

DEĞERLENDİRİLMESİ

A – TAŞINMAZ MALLARA YÖNELİK DÜZENLEMELER

1 – Ruslardan Kalan Mallar

Doğu Anadolu Bölgesi’nde özellikle belirli bir süre Rusların denetiminde kalan “*Elviye-i Selâse*”⁵¹⁹ bulunan taşınmaz mallarda ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak amacı ile hükümetin gündemine alınmıştır. Bu amaçla bölge milletvekillerinden ve Maliye, Adliye ile Dâhiliye vekâletlerinden de aza sıfatlı temsilcilerden oluşturulan bir heyetçe konunun yerinde incelenerek bir rapor hazırlanmasına karar verilmiştir. Hazırlanan bu inceleme raporu ve bu raporda verilen bilgiler doğrultusunda hazırlanıp İcra Vekilleri Heyetinin 29 Eylül 1338 tarihli toplantısında kabul edilen kanun tasarısı 10 Nisan 1340 tarihli meclis görüşmelerinde gündeme alınmıştır.

Görüşmelerde ilk önce hazırlanan raporun süreci ve içeriği sunulmuştur. Tarihimize 93 Harbi diye geçen savaşta⁵²⁰ Osmanlı ordusunun yenilgi ile çıkmasından sonra imzalanan Ayestefanos ve Berlin (1878) anlaşmaları gereğince savaş tazminatının bir kısmına karşılık olarak, Elviye-i Selâse, Çarlık Rusya’sına terk edilmiştir. Rusya bu

⁵¹⁹ Elviye-i Selâse: Üç sancak manasına gelip; Batum, Kars, Ardahan sancaklarını içine almaktadır.

⁵²⁰ Rusya, 1786 - 1774 savaşında Osmanlı Devletini yenilgiye uğratarak Küçük Kaynarca Antlaşması’nı imzalatmıştı. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti üzerindeki istekleri devam eden Rusya Avusturya’yı da yanına alarak “*Grek projesini*” gerçekleştirmek amacı ile Osmanlı Devletine savaş açmıştır. 1877 - 1878 tarihlerinde olan bu savaş tarihimize 93 Harbi diye geçmiştir.

yerlerin denetimine geçmesinden sonra buradan göç eden Müslüman halka ait olan ev ve arazilerin büyük kısmını bu bölgelere getirtmiş olduğu Rum ve Ermenilere dağıtmış ve pek az kısmı da aynı köyde ve civar karyelerde oturan Müslümanların kullanımına bırakmıştır. Aradan 40 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra buraların tekrar elimize geçmesi ile Rum ve Ermeniler buralardan göç ederek genellikle Rusya'ya gitmiştir.

İlk zamanlarda buradaki topraklar, alan olarak üzerinde bulunan nüfusun ihtiyacını rahatlıkla karşılayacak durumda idi. Fakat zamanla ülkenin iç kısımlarından ve çevre vilâyetlerden buraya göç olmuştur. Ayrıca bu üç vilayetin sınırlarımıza dahil olması üzerine eski sahipleri veya mirasçıları da geri dönerek taşınmaz mallar üzerinde hak talep etmeleri ile sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Aradan çok uzun bir zaman geçmesi ve bu süre içerisinde mal kullanımının sürekli el değiştirmiş olması, hukuki açıdan sorunun içinden çıkılmaz bir boyut almasına neden olmuştur. Konunun önemi ve çözümün kaçınılmaz olmasından dolayı yerinde gerekli olan incelemelerin yapılarak detaylı bir araştırma neticesinde bir raporun hazırlanmasına heyeti vekile karar vermiştir. Bu kararın Dahiliye Vekâleti'nin 31 Kânûnusânî (ocak) 1338 tarih ve 69/357 numaralı şifreli telgrafla tebliğ etmesi ile komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, yollarının karla kaplı olması yüzünden ulaşılamayan Posof kazası dışında üç liva ve bunlara sonradan katılmış kazaların merkezinde yaptığı araştırma ve incelemenin neticesini 25 Temmuz 1338 tarihinde bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Elviye-i Selâse'de bulunan yapı ve toprak sorunu hakkında hazırlanan araştırma raporunda bölgede mülkiyet konusunda yaşanan sorunlar, tarihsel süreç içerisinde, sorunların tarihi kökenlerine inilerek detaylı olarak ortaya konulmuş olması açısından önemlidir. Rapora göre:

Mülkiyet konusunda bölgede yaşanan sorunlar 93 Harbi'nde Rus Hükümeti'nin bu bölgeleri işgal ederek mallara yönelik uygulamaya soktuğu sistemden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 7 Ramazan 1274 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesini takip eden ilk yıllarda Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında tapu sicil teşkilâtı kurulmuştur. 1289- 1291 yılları arasında bu sancaklarda genel manada tapu yoklaması yapılmıştır. Tapu idaresi çalışanları arasında "89 yoklaması" adı ile meşhur olup basit bir tapu tahririnden ibaret olan bu yoklama

neticesinde halkın elinde bulunan topraklar sınırları ile sicillere işlenmiş ve sahiplerine o zamanın turalı tapuları verilmiştir⁵²¹. İşgalden sonra Rus hükümetinin uyguladığı sistemle toprak tasarrufu başka bir özellik almıştır. Rusya çeşitli heyetler kurarak göç etmeyip kalan halkın ellerindeki tapu belgeleriyle, sahibi olduklarını iddia ettikleri araziye incelemeye almıştır. Bu incelemede tarlaları ölçerek tapulardaki arazinin hududunu değil, sadece yazılan dönüm miktarlarını dikkate almıştır. Tapularda ne kadar dönüm yazılı ise o miktarda tasarruf hakkını kabul ve tasdik ederek ellerine yöresel olarak “*Kopça*” diye tanımlanan bir tasarruf belgesi vermiştir. Şehirlerde bulunan ev, han, dükkan gibi yapılar içinde sahiplerine “*Kopça*” verilmiş ise de köylerdeki bu tür yapılar için sahiplerinin eline herhangi bir belge verilmemiştir. Ayrıca bazı kimselerin arazilerine karşılık “*Kopça*” verilmek üzere ellerindeki tapu belgeleri Rus görevliler tarafından bir makbuz karşılığında alınmış ise de bilinmeyen bir nedenden dolayı “*Kopçaları*” verilmemiştir. Tapu senetlerindeki belirtilen dönüm miktarından fazla toprağı elinde tutanlardan bu oran alınarak “*Kazorni*” yani devlet malı sayılarak “*miri*” adı verilmiştir⁵²².

Rus hükümeti, 93 Harbi ve onu takip eden yıllarda göç edenlere yönelik olarak beş yıla kadar tapu senetlerini hükümete göstermek suretiyle bedellerini almalarını, almayanların arazisinin beş yılın sonunda hükümet malı sayılacağını ilan etmiştir. Arazi sahiplerinin bir kısmı senetlerini vererek bedellerini almışken bir kısmı da senetlerini verip, karşılığında makbuz aldıkları halde haberleşme ile vakit geçirtmek ve önlerine zorluk çıkartılmak suretiyle karşılıkları verilmemiş olduğu tespit edilmiştir. Göç edenlerden büyük toprak sahiplerinin önemli bir kısmı tasarruf haklarını ispat ettikleri araziye bu uygulama ile Rus hükümetine satarak karşılığını almıştır⁵²³.

Rus hükümeti, savaş ve işgal dolayısıyla göç edip ortadan kaybolanların ve gerekli süre içerisinde başvurmayan şahıs ve vakıflara ait araziye tamamıyla devlet malı saymıştır. Bu sürenin dolmasından sonra geri dönerek başvurusunu yapan mal sahibi şahıs ve vakıf görevlilerinin isteğı dikkate alınmamıştır⁵²⁴.

---

⁵²¹ *BCA*. 490. 01. 511. 2051. 1/ 26 Kasım 1941.

⁵²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: II, C. VIII/I, Ankara, 1975, s. 510.

⁵²³ *A.g.e.*, s. 510 - 511.

⁵²⁴ *A.g.e.*, s. 511.

Rusya tarafından üç değişik uygulama ile “Kazorni” yani devlet malı yaptığı büyük arazinin bir kısmını doğrudan doğruya köylülere ayırarak kullanımlarına vermiştir. Kasabalar civarındaki sahipsiz meyve ağaçlarını ve ekilebilen araziye dahi her sene pazarlıkla kiraya vererek gelirini mahalli belediyelere ayırmıştır. Köylerin kullanımlarına sunulan yerler çayır, dağlık, taşlık, dere ve bataklık gibi tarıma elverişli olmayan alanlar değildir. Bir köyün tümünün kullanımına bırakılan arazi hükümetin denetimi altında, o köyün ihtiyar heyetince, köy halkı arasında dağıtılarak paylaşımı yapılırdı. Ölümünden dolayı sahipsiz kalan hisseler her sene tespit edilerek sonradan doğanlara birer hisse verilmekteydi. Rus hükümeti arazinin köylere dağıtımında Hıristiyanlara daha iyi arazi vermiş, hatta bazı yerlerde Müslümanlara ait verimli araziye daha sonradan ellerinden alarak Rus, Malakan ve Hıristiyanlara vermiştir. Müslümanlara ve özellikle de Kürtlere çok zaman sarp ve kıraç yerlerde arazi verdiği bilinen bir uygulamadır⁵²⁵.

Rusya “Kopçalı” arazi ayrı tutularak devlet malı yaptığı arazi üzerinde Müslüman, Rum, Ermeni, Malakan gibi değişik unsurların hiç birisine şahsi tasarruf hakkı kabul etmemiştir. Malların mülkiyetini hükümet denetimine bırakarak arazi alım, satımını kesinlikle yasaklamıştır. Herkes, kendisi için tayin edilmiş olunan arazi üzerinde kiracı olup ölümünden sonra çocuklarına miras olarak bırakamazdı. Yeni doğan bir çocukta köyün arazisinden hisse alırdı. Ölenlerin arazisi köyün arazisine katılarak hükümet tarafından hak kazanmış olanlara verilirdi. Elviye-i Selâse elimize geçtiğinde toprakların idaresi bu şekilde sağlanmaktaydı⁵²⁶.

93’ten sonra göç eden ve göç etmeyip yerlerinde kalan şahıslara ait hane ve gelir getiren ev, tarla, dükkan gibi mallara Rus hükümetinin bir müdahalesi olmamıştır. Heyet var olan sorunların uygulanan kanunlarımız doğrultusunda bir çözüm yolunun bulunmasının gerekliliğini belirtmiştir⁵²⁷.

---

⁵²⁵ Raporda verilen bu bilginin aksine olarak CHP Genel Sekreterliğinin 6 Şubat 1941 tarih ve 10/ 41043 sayılı yazı ile Kars bölgesindeki arazi dağıtımında ortaya çıkan sorunları araştırmakla görevlendirilen heyetin hazırlayıp verdiği raporda bu dağıtım farklı şekilde aktarılmaktadır: “ 93 Harbi esnasında Gazi Muhtar Paşa’ya ihanet etmiş olmalarına mükâfaten Kürtleri de münasip surette tatmin ve iskân etmekten hali kalmamışlardır.” Bkz. BCA. 490. 01. 511. 2051. 1/ 26 Kasım 1941.

⁵²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima: II, C. VIII/I, s. 511.

⁵²⁷ Aynı yerde.

Milli Mücadele’de Ankara’daki hükümet, kazandığı zaferin sonucu olarak bu yerleri Çarlık Rusya’sından tamamen ayrı bir hükümet olan Sovyet - Rus hükümetinden geri alarak Brest - Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918), Moskova (16 Mart 1921) ve Kars anlaşmaları (13 Ekim 1921) ile tekrar sınırlarımıza katmıştır. Bu yerlerin Rusların denetiminden kurtulmasından sonra buraya yönelik uygulanan uygulama ise şöyleydi:

İşgal sonrasında tasarruf hakkını elinde tutup, Rus hükümeti tarafından da kabul görüp, kendilerine tasarruf belgesi olarak “*kopça*” verilen bu kesim, yine tasarruf hakkını ellerinde tuttukları malları eskisi gibi kullanmaktadır. Bu tür arazilerin tasarrufunda herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Rus hükümeti tarafından devlet hazinesine ait sayılıp başka yerlerden göçle gelmiş olanlara ve köyün eski halkına kullanımı verilen arazi aynı şekilde kullanılmaktadır. Bu çeşit arazide 93 senesinden öncesine ait tasarruf hakkı çekişmesi bulunmaktaydı⁵²⁸.

Rus idaresi zamanında devlet malı yapılarak, başka yerlerden getirtilen Rum, Ermeni, Malakan ve Rusların kullanımına mal verilerek iskânları yapılmıştır. Bu yerlerin sınırlarımıza dahil olması ile bu unsurlar Rusya ve başka yerlere göç etmesi ile mallarının denetimi maliyeye geçmiştir. Bu arazide değişik yerlerde değişik uygulama şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

1 – Kars ve çevresinde bedelsiz olarak muhacirlerin iskânı için kullanılmıştır.

2 – Ardahan ve Artvin çevrelerinde terk edilen mallardan sayılarak Maliye tarafından pazarlıkla kiraya verilmiş ve kira bedelleri sahipleri adına emanete kaydedilmiştir. Fakat bu araziye terk edilmiş mallar işleminin uygulanması yanlıştır. Çünkü Rus Hükümeti tarafından şahsi mülkiyet kabul edilmediğinden bu mallar devlet malı olup hükümete de bu şekilde geçmiştir. Bundan dolayı bu kısım Hıristiyan unsurların işletmekten vaz geçerek, bırakıp gittikleri arazi doğrudan doğruya devlet arazisi olup emvali metrukeden sayılması doğru değildir. Elviye-i Selâse’deki mallar üzerinde verilen kavga başlıca bu iki kısımda yaşanmaktadır. Köylerin yararlanması için ayrılan ve halen mevcut köylüler tarafından tarım amaçlı kullanılan ve halkının ayrılması ile sahipsiz kalan arazi ve arazi hükmünde olan köy evlerine yönelik ortaya çıkmaktadır. Birçok yerde olduğu gibi Ermeni ve Rumların ayrılmaları ile kısmen veya

---

⁵²⁸ Aynı yerde.

tamamen yıkılmakta olan köy evlerine gerek bu köylerin yerli Müslüman halkından ve gerekse muhacirlerden gelip yerleşerek tamir etmişlerdir. Yerleşmeye çalışan Müslüman unsurlara hükümet tarafından yardım yapılacağı yerde zorluk çıkarılmaktadır.

Ruslar zamanında köylülere arazi için mülkiyet hakkı verilmemiş ve köydeki evler emlak çeşidinden sayılmayarak araziye bağlı tutulmuştur. Ülkemizden çıkıp gitmiş olan Rum ve Ermenilerin terk ettikleri arazi üzerinde artık bir hakları bulunmadığı gibi köy evlerinde mülk edinmek hakkı bulunmadığı halde köy meskenlerinin kasabalar dahilindeki emlak ve gelir getiren ev, dükkan gibi yapılarla aynı tutularak Ermeni ve Rumlardan kalan terk edilmiş evlerden sayılmıştır. Maliye tarafından sahipleri adına idare edilerek kiraya verilmesi uygulaması ile insanların mülk edinme işlemlerinin önüne geçtiği gibi diğer taraftan yardıma muhtaç olan Müslüman halka kira bedeli ödemeye zorlayarak zarara uğratılması doğru bir uygulama olmamıştır. Yapılması gereken şey sahipleri veya mirasçıları var olmayan köy mekteplerinin arazi hakkındaki işleme tabi tutulmasıdır⁵²⁹.

Arazi meselesi ve kavgaları yüzünden mahkemelerde bakılmakta olan dava çeşitleri ise: 1293 yılında göç edip sonradan geri dönenlerin zamanında Rus hükümeti tarafından Müslüman köylerinin kullanımına ayırıp, halen Müslüman köylülerin kullanmakta oldukları arazinin kendilerine teslimi ve adı geçen köylülerin müdahalesinin engellenmesine yönelik açılan davalar şeklindedir. Davacının dava ettiği arazilerde on beş dönümden fazlasına rastlanmamıştır.

Müslüman halktan işgal zamanında göç etmeyip yerlerinde kaldıkları halde Ruslar tarafından bedelleri ödenmeden ellerinden alınarak Hıristiyan köylülere verilen topraklardır. Sonradan bu Hıristiyan unsurların memleketi terk etmelerinden yararlanarak kullanmakta oldukları arazilerin maliye tarafından emval-i metruke sayılması nedeni ile mallarının kullanımına yönelik yapılan müdahalelerin engellenmesi için açılan davalar. Bu kısımda azami kırk dört dönümden fazlasına rastlanmamıştır⁵³⁰.

---

⁵²⁹ *A.g.e.*, s. 511 - 512.

⁵³⁰ *A.g.e.*, s. 512.

93 muhacirlerinin çocuk ve akrabalarından geri dönenlerin Rus hükümetince Rus, Rum ve Ermenilere verilmiş olan mallarının bu unsurların göç etmelerinden sonra maliye tarafından emval-i metrukeden sayılan mallarının maliyenin denetiminden çıkarılarak kendilerine teslim edilmesini sağlamak için açtığı davalar. Bu kısım davalarda ise davacının dava ettiği arazinin miktarı 20 dönümden fazlasına rastlanmamıştır. Bunlardan ayrı olarak ülkeyi terk edip giden Ermenilerin emlak ve arazisine yönelik olarak bazı kimselerin bu mallara önceden ortak olduklarına dair açtıkları davalar bulunmaktadır. Fakat Rus Hükümetince “*kopça*” sız arazide kimsenin tasarruf hakkı tanımamış ve alım satım işlemlerinin yasaklanmıştır. Ancak herhangi bir kimsenin köyde yapılan paylaşımında kendi payına düşen araziyi işletmek üzere en fazla 9 yıl süreyle başkasına kiralayabileceğinden yapılan bu satış işlemi geçersizdir. Bu dava çeşitlerinde kesin olarak belirleyici olan belgeler tapu senetleri, fermanlar, vakfiyeler kira ve aradaki senetlerdir. Davacıların geneli şahısları şahit göstererek ancak iddialarını ispat edebilmektedir⁵³¹.

Bu illerimizdeki arazi sorun ve davaların çözümü için heyet üyeleri tarafından ileri sürülen düşüncelerin genelinde bir birliktelik sağlanmışsa da elde bulunan tapulara uygulanacak işlem konusunda iki farklı anlayış ortaya çıkmıştır. Azadan Mirliva Ali Sait Paşa ile Artvin Mutasarrıfı Rahmi ve Erzurum Jandarma Alay kumandanı Kaymakam Hasan Beyler, hukuk kurallarımıza göre savaş ve işgal dönemlerinde zorlayıcı sebeplerden dolayı hiçbir hakkın kaybolmayacağı belirtilmiştir. Arazi Kanunnamesi'nin yetmiş ikinci maddesinde bir karye ve kasaba halkı hepsi veya bir kısmı bir nedenden dolayı vatani terk ederse sahip oldukları arazi tasarruf etme belgesi tapu olamaz diye yazılıdır. Bu açıdan Elviye-i Selâsede 93'den evvelki tasarruflara ait olmak üzere gösterilecek tasarruf belgeleri adı geçen yerlerin zamanında Rusya'ya terk edilmesi ve iddia olunan arazinin kırk beş seneden beri elden ele dolaşarak eski hududunun tamamen değiştirilmiş olması ve karşılaşılan zorluklar nedeniyle dikkate alınmamasının adalete uygun olmayacağını düşünmüşlerdir⁵³².

93 muhacirlerinden tapu senetlerini bu güne kadar saklayabilmiş olanlar çok az sayıdadır. Bu senetlerin gösterdiği arazinin bir kısmı da zamanında Rus hükümetince

---

⁵³¹ *Aynı yerde.*

⁵³² *A.g.e.*, s. 512 - 513.

Hıristiyan unsurlara verilmesi ve daha sonradan bunların ülkeden ayrılmaları ile bu topraklar bir kısmı boş kalmıştır. Diğer bir kısmı ise son bir buçuk sene zarfında muhacir iskân edilmiştir. Bu çeşit araziden halen boş bulunanların gösterilecek tapu senetleri gereğince tasarruf hakkını elinde bulunduranlara aynı oranlarda iade ve teslim edilmelidir. Muhacirleri iskân edilmiş olan arazilerin yerine de çok miktarda boş ve terkedilmiş bir halde bulunan arazilerden, değer olarak eşit miktarda arazi verilmesi sureti ile insanların zor durumda bırakılmamasının önüne geçilmelidir. Bu işlemler yapılırken Ruslar tarafından göç etmeyen halkın tapularındaki hududu dikkate almadan, sadece gösterdiği dönüm oranında verdiği arazi ve “*Kopça*” denilen senetlerle yaptığı değişimin dikkate alınmalıdır. Tüm bu işlemlerden sonra elde kalacak arazi, karyenin diğer halkına ve sonradan gelip iskân edilen muhacirlere hane ve nüfus oranları dikkate alınarak, arazinin verim derecesine göre ve her nüfus başına belirlenecek bir oranda parasız olarak dağıtılarak sahiplerine tasarruf senetleri verilmesi istenmiştir.

Elviye-i Selâse’den Kars ve Ardahan vilâyetleri ile 93’ ten önce Rus idaresinde bulunmasından dolayı 93 muhaciri olarak arazi davasında bulunmayan Iğdır ve Kulp kazalarının nüfus oranları Birinci Dünya Savaşı öncesine göre bazı yerlerde üçte bir oranında azalmıştır. Sadece Artvin livasının tarıma elverişli arazisinin az olmasına rağmen nüfus oranında sadece % 10’luk azalma olmuştur. Buralarda nüfus az fakat çok fazla arazi ve mera olmasından dolayı artan arazilerin 93 muhacirlerine ve Çar hükümeti zamanındaki “*Kopça*” lı arazisi ihtiyaçlarından eksik olanlara verilmesi savunulmuştur. Bu şartlarda yapılacak dağıtımdan sonra bile büyük oranlarda arazi elde kalacağından ileride gelecek muhacirlere ve aynı karye halkından en fazla ihtiyacı olup işletebilecek kimselere kurallar ölçüsünde verilmesi savunulmuştur⁵³³.

93 muhacirlerinden bir kısmının gösterdiği tapu senetleri doğrultusunda kendilerine verilmesi gereken araziler kale surları, mülk binalar ve askeri birimlere komşu olmasından dolayı verilmesi mümkün olmamıştır. Bunun yerine en yakın ve uygun bir yerde eşit oranda arazi verilmesi suretiyle sahipleri ikna edilmesi tavsiye edilmiştir.

---

⁵³³ *A.g.e.*, s. 513.

Eski tapu senetlerini gösteremeyenlerin, şahısların şahadeti ile ispatı metodunun kabul edilmesi durumunda yıllarca arkası alınamayacak dava ve birçok soruna neden verilmiş olacaktır. Bu kesimlerin iddialarını dikkate almadan sadece arazilerinin var olduğunu iddia ettikleri yerde iskâna razı olmaları durumunda oradaki halka ve muhacirlerin iskânında uygulanan oran doğrultusunda arazi verilmesi önerilmiştir.

93 muhacirlerinden tapuya dayanarak hak iddia ettikleri arazinin zamanında Rus Hükümetince oralarda kiracı sıfatıyla yerleştirilen halk tarafından yapılmış olan değişiklikler nedeni ile eski hudutların tespiti ve uygulanması mümkün olmayabilir. Bu durumlarda tapularda belirtilen araziye karşılık senetlerinde var olan dönüm miktarlarına göre o karyede veya başka bir yerde arazi verilmek suretiyle bu gibi davacıların çayırıklarda iskânı mümkündür. Gösterecekleri tapu senedi ile Elviye-i Selâse'deki arazileri kendilerine tekrar verilecek olan 93 muhacirleri arasında zamanında yaptıkları göçten sonra Osmanlı Devletinde kendilerine arazi verilerek iskânı yapılmış olanların iskânda aldıkları araziden, Elviye-i Selâse'de kendilerine geri verilecek arazi oranında geri almak hükümetin hakkıdır⁵³⁴.

Eski tapulara yönelik uygulama konusunda farklı görüşler savunan heyet reisi ile Kâmil ve Rıza Beyler ise, 93'ten beri Rus Hükümeti tarafından uygulamaya sokulan sistem ile karye ve tarlaların eski sınırları bütünüyle değişmiştir. Davalı olan araziler kırk beş yıldan beri elden ele geçerek birbirine karışmış olduğundan eski tasarruf kayıtlarının, ferman ve vakfiyelerdeki hudutların şimdiki arazi üzerinde uygulanmasının zorluğu dile getirilir. Ayrıca kırk beş yıl öncesine ait hak iddialarının şahısların şahadeti ile ispatının uygulanmasının çok zor olup bu uygulama birçok sorunu beraberinde getirecektir. 93 Harbi'nden sonra bir köyde iskân edilerek orada ekip biçmiş ve halen malını kullanmakta olan bir aileyi veya bir köy halkını yerinden alarak başka bir yere göç ettirmek sorunlara yol açacaktır. Gerçekte kimin malı olduğu tamamen tespit etme ihtimali bulunmayan araziye tapusundan, karışık bir iddiadan ve kanuni kıymeti pek zayıf belgelere dayanarak şu anda kullanmakta olan halktan almak sağlıklı bir uygulama değildir. Bu türlü hak arayanlar genellikle Osmanlı Devletine göç edip hükümetçe kendilerine arazi verilerek iskân edilmiş kimseler olduğundan, bunların alacakları

---

⁵³⁴ *A.g.e.*, s. 513 - 514.

araziyi satarak yerleştirilmiş oldukları yerlere geri dönebileceklerinden malların bu şahıslara verilmesinin faydadan çok zararlara yol açacağı savunulmuştur. Adı geçenlerin ellerinde bulundurdukları tapu belgelerinde belirtilen arazi oranlarının eski sahiplerine verilmesi uygulamasının kabul edilmesi durumunda, tapulara dayanarak hak iddiasında bulunacak olanların iskânlarının kabul edilebilir bir çözüm olmayacaktır. Çünkü var olan tapuların dikkate alınması uygulaması sınırı olmayan hak iddia davalarına neden olacaktır. Aslında ellerindeki tapuya dayanarak hak iddiasında bulunanların bu yönde bir hakkı yoktur. Çünkü bu kesimler buraları Ruslara bırakan Ayestefanos Anlaşması'nın 21. maddesi ile kendilerine tanınan üç yıl içinde mallarını satma ve daha sonrada yine Rusların tanımış olduğu beş yıl içinde de başvurarak mallarının bedelini alma hakkını kullanmayıp bu haklarından vaaz geçmişlerdir. Hükümet tarafından yarım asra yakın bir sureden beri bu araziyi tasarruf ede gelen şahıslardan ve yine bu arazi üzerinde iskân edilmiş muhacirlerin haklarını da göz ardı ederek eski sahiplerinin rızaları istikametinde devlet hazinesine de zarara uğratmak hukuk açısından yeri olmayan bir uygulamadır. Daha önceden Ruslar tarafından verilen her türlü imtiyaz tanınmamışsa, bu konuda da aynı yönde hareket edilmesi gerekmektedir.

Hem bir taraftan arazi hakkında uygulanmakta olan kanun ve uygulamalara aykırı olarak Rusya hükümetinin şahsi tasarrufları tanınmamıştır. Tasarruf hakkı bulunanların kiracı konumuna indirildiğini kabul ile bundan yararlanmak yoluna gidilmiştir. Fakat diğer taraftan yazılı şahsi tasarrufları ortadan kaldırılmış araziye yönelik en azından yarım asır evvelki tapu senetleri sahiplerinin tasarruf haklarını devamını kabul etmedeki uygulamaya dikkat çekerek heyetteki diğer üyelerin bu yöndeki düşüncelerine katılmamışlardır⁵³⁵.

Bundan dolayı Rus hükümeti tarafından ellerindeki tasarruf belgelerini kabul ederek kendilerine “*Kopça*” verilen arazide ortaya çıkacak anlaşmazlıkları, var olan hukuk kuralları çerçevesinde çözümlenip sonuçlandırılabilir. Bunların dışındaki arazide sadece vakıf malların hukuku dikkate alınacaktır. Başka hiç kimsenin tasarruf hakkı kabul edilmeyerek yayla, meralar, harman yerleri, panayır gibi tüm halkın ihtiyaçları

---

⁵³⁵ *A.g.e.*, s. 514.

için kullanılan yerler ayrılacaktır. Kalacak olan yerler 93 muhacirlerinden geri dönenler ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra Müslüman halktan başka yerlere göç edip henüz geri dönmeyenler dahil olmak üzere, köyde oturmak şartı ile dağıtımı yapılacaktır. Var olan arazi, mahalli meclis idarelerince her bir nüfus için arazinin çeşit ve verim derecelerine göre belirlenecek oranlarda, eşit dağıtılacak şekilde halka dağıtılması tavsiye edilmiştir. Dağıtım yapıldıktan sonra Arazi Kanunu hükümlerine tabi kılmak gerekmektedir. Köyün arazisi var olan nüfusa yetmediği durumda en son gelecek muhacire daha geniş ve uygun başka yerlerde arazi vererek yerleştirilmelidir. Arazi meselesi ve sorunlarının çözümü için en uygun ve uygulanabilir bir çözüm yolunun bu olduğu belirtilmiştir⁵³⁶.

Hükümet tarafından yapılacak düzenleme ile ilgili olarak hazırlanan esbab-ı mucibe lâyihasında ise yukarıda belirtilen süreç aktarıldıktan sonra komisyon tarafından hazırlanıp sunulan raporun içeriğinin esas alınarak sorunların çözümüne yönelik bir kanun tasarısı hazırlanarak esasları komisyonca belirlenmiştir. Bu topraklarda yaşanan sorunlar, tapulu tapusuz, sahipli sahipsiz topraklar üzerinde yeni düzenlemeleri kaçınılmaz kılmıştır. Süreç içerisinde, Ruslar tarafından uygulanan sistemden dolayı topraklar sürekli olarak el değiştirmiştir. Bu sorun aradan kırk yıl gibi uzun bir sürenin geçmiş olmasından dolayı işleri daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmaktadır. İşte varolan sorunların kanunlar dairesinde hiçbir kesimi zor durumda bırakmayacak şekilde adaletli bir çözüme kavuşturulması amacı ile bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Hazırlanan kanun tasarısında tapu konusunda heyet arasında var olan fikir ayrılığında Heyet Reisi ile Kâmil ve Rıza Beyler ile iki aza tarafından dile getirilen görüşler hak ve adalet noktasında daha uygun görülerek düzenlemeler bu doğrultuda yapılmıştır⁵³⁷. Hükümet tarafından hazırlanan kanun tasarısı üzerinde, Maliye, Adliye komisyonlarında gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra, Meclis'te kanun maddeleri üzerinde görüşmeler olmuştur.

---

⁵³⁶ *A.g.e.*, s. 515.

⁵³⁷ *A.g.e.*, s. 516.

“Artvin, Ardahan, Kars vilâyetleriyle Kulp ve Iğdır kazaları ve Hopa kazasının Kemalpaşa nahiyesi’ndeki arazide hakkı tasarrufa dair kanun” görüşmelerinde, Niğde mebusu Ebubekir Hazım Bey tarafından Rusların uyguladığı sistem gereği şahısların malı diye bir şeyin söz konusu olamayacağı, arazinin üstündeki evler ile birlikte devletin malı olduğu vurgulanmıştır. Hükümetin bu malları emval-i metruke sayarak giden Hıristiyan unsurlar adına kiralamasını eleştirmiştir. Erzurum mebusu Rüştü Paşa, Kars’ın kurtarılmasından sonra çok sayıda Müslüman unsurun ve kuzeydeki Türklerin Kars’a göç ederken, Kars’ta bulunan Malakanlar’ın da Rusya’ya gittiğini vurgulamıştır. Batıda nasıl Müslümanlarla Rumlar mübadele edildiği gibi, aynı paralellikte burada da karşılıklı göç yaşanmıştır. Kuzey Kafkasya’da bulunan birçok Müslüman nüfus Kars’a gelmeye devam etmektedir. Bunlar, oradaki arazilerini terk ettiklerinden bunlara karşılık kendilerine arazi verilmektedir. Arazi ile birlikte ev de verilmesi gerekmektedir⁵³⁸.

Kars mebusu Ömer Bey, Hazım Bey’in söylediklerine karşılık olarak: “*Elviye-i Selâse*”de arazi çok, araziye kimse sahip olmuyor, Hazım Bey’in dediklerinin kabul edilmesi durumunda arazi hükümete kalacaktır. Hükümet de halka vermek zorundadır. Fakat nüfus yoktur. 93 Harbinden sonra göç eden halkın elinde tasarruf belgeleri bulunmakta ve satmamış ise, bunlara arazi ve ev verilmesi halk için bir teşvik olacaktır. Ancak o zaman buraya nüfus çekilebilmesi mümkün olabilecektir. “*Muhacir gitmiyor oraya! Namına vilâyet dedik, kimse yoktur. Bir varidatı (gelir) yoktur. Daima buradan para çekmeğe devam ediyor. Araziniz çoktur.*”⁵³⁹ diyerek nüfus azlığına dikkat çekmiştir.

Ardahan mebusu Talat Bey ise konun değişik bir yönüne dikkat çekmiştir: Şayet eski tasarruf belgeleri dikkate alınarak toprak verilecek olunursa ileriye dönük olarak, büyük toprak sahipleri konusunda sorun yaşanacağını vurgulamıştır: “*...Bazen bir adamın üzerinde bulunan arazide üç köy halkı meskûndur (oturmaktadır). Bugün, şimdi mütegalibeden bir adamın filân paşanın torununun elinde böyle üç köylük arazi var. Elinde senedi var diye, şimdi o araziyi kendisine verecek miyiz? Orada sakin olan binlerce ahaliyi o adama esir etmeye hükümetimiz, bugünkü şerait (şartlar) dahilinde*

⁵³⁸ A.g.e., s. 526.

⁵³⁹ A.g.e., s. 528 - 529.

müsaade edecek midir? Onun için arazi tahdit edilmeli (sınırlandırılmalı). Elli dönümden, yirmi dönümden herhangi bir hadden fazla verilmemelidir. Orada böyle binlerce dönüm arazi ve hattâ köyler var”⁵⁴⁰.

Beyazıt mebusu Şefik Bey ise burada oturan halka da tapu kayıtlarına verilmesi için gerekli olan düzenlemenin yapılmasını istemiştir. “...*Bu kanunda maksat Elviye-i Selâse ile iki kazanın arazisini, emlâkin-i kanuna tevfikân tanzim etmek (düzenlemek) ve yedlerine (ellerine) tapu senedi vermek, tasarruf ettirmek, maksat bundan ibarettir. Binaenaleyh (bundan dolayı) o yerler için madem ki bir kanun yapıyoruz, yalnız hicret edenler değil, orada meskûn olup da yedinde tapusu olmayan ve fakat tasarruf etmekte bulunan adamlara lâzım gelen kaydı yapmak ve tapu senedini vermek ve o adamın o mala malik (sahip) kılmak da lâzımdır”⁵⁴¹.*

Görüşmeler neticesinde 474 numaralı kanun kabul edilmiştir. Kanunun tanıdığı haklardan yararlanacak olanlara toprak karşılıksız olarak verilecektir. Tanınan haklarda ırk ve kültür ayrılığı yoktur. Genel bir tanımlama ile “*ahali*” tabiri kullanılmıştır.

474 Sayılı Kanun’un birinci maddesi ile sadece köylerdeki araziye kapsayacak şekilde 330 tarihinde herhangi bir toprak parçasını fiilen tasarruf hakkını elinde tuttuğunu ispat edenlere senet verilmesi ile şehir ve kasabalarda hükümet tarafından kiraya verilen arazilerin mülkiyetinin hazineye geçmesi kabul edilmiştir. Köylerde Rus hükümeti tarafından kiraya verilen toprak olmadığı için buralarda yalancı şahit ayarlanarak hazine arazisine müdahale söz konusu olmadığından daha sonraki tarihlerde de 474 Sayılı Kanun’un birinci maddesinin değiştirilmesine gerek görülmemiştir. İkinci maddede birinci maddedeki arazi hariç kalan arazi buraların kurtarılmasından sonra gelen ve gelecek olan muhacirlere, iskân kanunlarına uygun olarak dağıtımı yapılacaktır. Beşinci madde ise; birinci ve üçüncü maddelerin kapsamı dışında devlet elinde halen kalan topraklara yönelik olarak 1330 tarihinden önce göç edenlerden 1293 yılına ait ellerinde tapuları olup mallarını herhangi bir şekilde satmadıkları anlaşılırsa arazi ve yapıları devlet ormanları hariç olmak üzere kendilerine geri verilecektir. Bu şekilde devlet 1300 yılı öncesine ait Osmanlı tasarruf belgelerini kabul etmiştir. Altı ve

---

⁵⁴⁰ *A.g.e.*, s. 529.

⁵⁴¹ *A.g.e.*, s. 532.

yedinci maddeler ile oluşturulacak bir heyet tapu yazımına ait 5 Şubat 1328 tarihli kanunun geçici hükümleri dairesinde arazi ve taşınmaz malları belirleyecektir. Toprakların dağıtımında ve ileri tarihlerdeki sorunun ortaya çıkmasını engelleyecek bu düzenleme ne yazık ki tam olarak uygulanamamıştır. Dokuzuncu madde ise; Memleketlerinde oturanlar ile Birinci Dünya Savaşı zamanında göç edip tekrar geri dönen ve döneceklerden ihtiyacı olanlara devlet malı arazisinden ayrıma gitmeden karşılıksız olarak verileceği belirtilmektedir⁵⁴².

İkinci ve Dokuzuncu madde ile tasarruf hakkı kimseye ait olmayan toprakların muhacir ve geçimini sağlayacak kadar toprağa sahip olmayan kesimlere yönelik olarak iskân çalışmalarında kullanılacağı belirtilmiştir.

1934 yılında özellikle Rus ve Ermenilerden kalan malların değerlendirilmesine yönelik çıkartılan kanun üzerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kabul edilen “*Kars vilâyetiyle Bayezit, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun*” ile Ruslardan kalmış olup Rusların uygulamış olduğu sistem dolayısıyla mülkiyeti devlete geçen toprak ve yapılar ile devlete ait diğer malların, muhacir ve mültecilerin iskânı için kullanılmasına karar verilmiştir. Bu mallar bedelsiz olarak verilip tapuya bağlanacaktır. Bu uygulama muhacir ve mültecilere yönelik olarak henüz iskânları yapılmamış olanları da kapsamaktadır.

Adı geçen yerlerde yaşayıp Türk kültürüne bağlı yerli çiftçilere de, iskânla bir bedel talep edilmeden, verilen topraklar tapuya bağlanacaktır. Bu yerler halkından olup 25 Mart 1931 tarihinden itibaren oturdukları evleri iskânı adi uygulamasında belirlenen oranlar ölçüsünde kendilerine karşılıksız verilecektir. Fazlası ise borçlandırılacaktır. Muhacir, mülteci ve yerli halktan borçlanma karşılığı olarak mal alanların yaptıkları ödemeler geri ödenmez, bu tarihten sonra da var olan taksitler tahsil edilmeyecektir. Adi iskânın haddini aşan miktarın borç taksitleri tahsil olunacaktır.

---

⁵⁴² *Düstur*, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s. 410; Bu kanunun maddeleri için bkz. Ek: XI:

Ortak kullanılan yaylak ve kışlak gibi yerlerin Köy Kanun'unun 3. maddesine göre⁵⁴³ sınırlandırılarak hükümet tarafından dağıtımı yapıp, ücretsiz olarak faydalanmaları sağlanacaktır.

1 Nisan 1340 tarih ve 474 Sayılı Kanun'un 4, 5'inci maddelerinde var olan, Dâhiliye Vekâleti'nin muhacirleri başka yere nakledebilir hükmü kaldırılmıştır. Bunlar gelip oturup, kendilerine var olan arazi ve mallardan verilerek düzenlerini kurmaları sağlanmıştır. Bunların başka yere nakline ihtiyaç olmadığı ve düzenlerinin yeni baştan bozulmasının önüne geçmek için bu madde kaldırılmıştır.⁵⁴⁴

2 – Hükümet Tarafından Nakledilen Veya Ortadan Kaybolanların Taşınmaz Mallarının Değerlendirilmesi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, Batı bölgelerine göre sayısı az olan Rumların dışında daha çok iki türlü kesimden hükümete mal geçmiştir. Bunlar hükümet tarafından zorunlu göçle Batıdaki illerine sürgün edilen Müslüman gayri Türk unsurlar ile ülkeyi terk eden Ermenilerden kalan mallardır. Hükümetin bu malları değerlendirme şekli illere ve malı bırakan unsurlara göre farklılık göstermiştir. Kimi yerde bu malların mülkiyeti verilirken kimi yerde ise kiralama yöntemi ile halkın yararlanması sağlanmıştır. Mülkiyet hakkı devletin elinde kalan taşınmaz mallar daha çok mülteci, muhacir, toprak ihtiyacı olan yerli halka ve savaşta zarar görüp evleri yakılan kesimlerin iskânına yönelik olarak kullanılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise Ermeni ve Rumlardan kalan mallar daha çok göçebe topluluklar, savaşta zarar görenler ve getirilecek olan muhacirlerin iskânında yararlanılmıştır. Meclis'te yapılan görüşmelerde hükümet, elinde bulunan bu malların kullanımında bazı kesimlere daha çok öncelik vermekle suçlanıp, eleştiri almıştır. Ülke içerisinde bulunan ihtiyaç sahibi yerli halka mı yoksa dışardan gelen muhacirlere mi öncelikle verileceği tartışma konusu olmuştur.

⁵⁴³ Köy Kanunu ve uygulamaları için bkz. Türkan Çetin “ Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Köy, Köylü Sorunu ve Köy Kanunu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 1992.

⁵⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXII, Ankara, 1934, s. 222 - 225; *Düstur*, XV, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955, s. 437; Kanun maddeleri için bkz. Ek: XII.

Doğu bölgelerindeki malların kullanımı için yapılan tartışmada muhacirlerin zaten Sarka gitmediği dile getirilmiştir⁵⁴⁵. Erzincan Milletvekili Sabit Bey vermiş olduğu takdirde terk edilen evler arasına, aynı şekilde kalmış olan terk edilmiş arazinin de ilave edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Buna neden olarak da birçok yerde örneğin Muş, Van, Bitlis gibi illerde terk edilmiş mallardan bir şey kalmamasını göstermiştir⁵⁴⁶.

1341 tarihli bütçe görüşmelerinde Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, Dâhiliye vekili tarafından cevaplandırılmasını istediği soruda: Vilâyet-ı şarkiye de, örnek olarak Elazığ'da birçok Ermeni köyü vardır. Buna karşılık Erzincan'a komşu olan yerlerde, Dersimde iskâna ihtiyacı olan birçok aşiret bulunmaktadır. Arazinin yetersizliğinden dolayı iktisadi açıdan bunlar geçimlerini sağlayamayacak kadar zor durumdadır. Bu aşiretlerin iktisadi açıdan içerisinde buldukları durumdan kurtulmalarını sağlamak için iskânlarının bu mallar kullanılarak yapılmasını istemiştir. Bu aşiretler Elazığ ovasında Ermenilerden kalan yerlerde iskân edilirlerse, Dersimin genel durumu açısından da iyi sonuçlar verecektir. Bu konuda herhangi bir çalışmanın olup olmadığını sormuştur⁵⁴⁷.

Dâhiliye Vekili Cemil bey, Vilâyet-ı Şarkiye de iskân edilecek mülteciler bulunmaktadır. Örneğin on bin kişinin iskânı için ödenek konmuştur. Rumlardan kalan terk edilmiş malların bulunmadığı yerde Ermeni mallarından arazi verilmektedir. Aynı şekilde onlara da bu şekilde verilecektir. Aşiretler de yine Van vilâyeti ve daha değişik yerlerde bu yolla yerleştirilmeye başlanmıştır. Bir de vilâyet-ı şarkiye mültecileri vardır ki tahmini olarak elli, elli dört bin kadar mülteci gelmiştir. Bir kısmı eski yerlerine dönmek istemediğinden başka yerde yerleşmişlerdir. Bu yerleşenlere, buldukları yerlerde ev ve arazi verilmesi için ayrıca bir kanun hazırlanmıştır. Elazığ' deki Ermeni köylerine aşiretlerin yerleştirilmesi de bu yolla yapılacaktır. Bakan ülkede sekiz yüz bin aşiret bulunduğunu, bunlardan iskânları hemen gerekli olanların ve iskânı kolay

⁵⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: I, C. VII, Tarihsiz, s. 413.

⁵⁴⁶ A.g.e., s. 417.

⁵⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İ Senesi: II, C. XVI, 1976, s. 201.

olanların iskân müdüriyetinin gücü ölçüsünde parçalara ayırarak yerleştirileceğini belirtmiştir⁵⁴⁸.

Hükümeti toprak sahibi kılan diğer bir uygulama ise belirtildiği gibi zorunlu göçle başka yerlere göç ettirilen kesimlerden kalan mallardır. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkartılmış olan Batı illerine zorunlu göç ettirme kanunu ile göç ettirilen halkın mallarına el konulmuştur. Bu kanuna göre, taşınmaz malların sahipleri, eğer geride bıraktıkları mallarını satmayı kabul etmeyecek olursa, devlet tarafından bu mallara el konulurdu. Kendisine sadece beş yüz dönüm toprak bırakılıyor ve gerisi köylülerin ve gelecek olan göçmenlerin iskânı için ayrılıyordu. Borçlandırma Kanununa göre toprak verilen köylüler, borcunu yıllık taksitler halinde ödemekteydi⁵⁴⁹. Umûmî Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey, Fransa'da eğitimini tamamlamış olan danışmanının da yardımı ile bir taraftan köylüyü topraklandırmaya çaba gösterirken, diğer taraftan da köylünün üretici bir duruma geçmesini sağlamak için gerekli olan kredi yardımını yapmaya çalışmıştır. Bu çalışmalar, gelen muhacirlerin yerleştirilmeye çalışılması ile birlikte yürütülmüştür.

2510 Sayılı Kanun'un 26. 27 ve 28 maddeleriyle; Hükümet üç numaralı mıntıkadan göç ettirdiği kimselerin yanlarında giderken taşınabilir ve taşınamazların enkazını götürmelerine izin vermiştir. Göç uygulaması ile yerlerini terk edenlerin geride bıraktıkları mallar devlete geçmiş, bunun karşılığında gittikleri yerlerde iskânları karşılıksız yapılmıştır. Bu şekilde yapılan takasta bir adalet olmadığından hükümet, geride kalan ve çoğu yasak bölge ilan edilen yerlerde değer olarak hiçbir mana ifade etmeyen gayrimenkullerine karşılık 1914 veya daha önceki yılların tapu veya vergi işlemlerinin değerini dikkate alarak dört katı üzerinden "*istihkak mazbatası*" vermeyi adalete daha uygun bulmuştur. Bu mazbatalar ilk önce "*paralı- borçlu*" olarak adi iskân yapılması sureti ile verilen malların bedelleri hesaplanmış, sonuçta da artan kısmının emlak müzayedelerine katılma suretiyle ödenmesi kabul edilmiştir⁵⁵⁰.

Hükümetçe yerleştirilenler, buldukları yerde 10 yıl oturmaya mecbur tutulmuş ve bu süre içerisinde kendilerine devletçe verilen taşınmaz malların satılması, emanete

⁵⁴⁸ A.g.e., s. 204.

⁵⁴⁹ Bkz. *Düstur*. VIII, 3. Tertip, 1946, s. 87.

⁵⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara 1934, Ek, s. 15.

birakılması ve haczedilmesi yasaklanmıştır⁵⁵¹. Hükümet elinde sahipsiz olarak var olan barınma amaçlı yapıların düşman kuvvetleri, asiler ve bu bölgelerden çekilirken askeri nedenlerden dolayı yapıları Türk ordusu tarafından yakılmak zorunda kalmış kimselere verilmesi için kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Kabul edilen kanun ile mübadeleye bağlı olmayan kişilerden kalmış olup hükümetin elinde bulunan bu malların savaşta evleri yakılıp zarar görenler arasından özellikle en çok ihtiyaç içinde bulunanlara zararı oranlarında verilmesi kabul edilmiştir. Bu şekilde verilecek olan malların bedelleri daha sonradan maliye bütçesinden elde edilecek ödenekten hesaplanacaktır⁵⁵².

Bu kanunun uygulamasını açıklamak için Maliye ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin düzenlemesi ile bir talimatname hazırlanmıştır. Maliye Vekâleti Emlâk-ı Milliye Müdüriyeti'nin 7 Ağustos 1340 tarih ve 7565 numaralı tezkiresiyle gönderilip hükümetin 17 Ağustos 1340 tarihli toplantısında, "*Ziraat, Ticaret, Mübadele, İmar ve İskân Vekilleri*"nden toplanan encümenler kurulunda incelenerek onaylanmış talimatname hükümetin 30 Eylül 1340 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır. Bu kararname ile kabul edilen talimatname getirilen düzenlemeleri belirlemektedir. Bu kanunda tanınmış haklardan yararlanacak kesimlerin üç ay içerisinde belgeleriyle başvurmaları gerektiği her yerde ilan edilecektir. Bu işlemlerin yapılması için teslim edilmesi gereken belgeler, meydana gelen zararı gösteren idare meclisi tutanakları ile bunlardan ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaç derecelerini gösteren tutanakların olması gerekmektedir. Bu durumda olanların deftere nasıl kayıt edileceği ve bu belgelere yapılacak işlem belirtilmiştir. Maliye Vekâletine gönderilecek olan bu belgeler idare meclisince incelenip kısmen veya tamamen kabul ettikleri bilgileri deftere, sahiplerinin isimlerinin karşısına yazacaklardır. Üç aylık sürenin sonunda bu defterlerin doğruluğu onaylanmış bir örneği Maliye Vekâleti'ne gönderilecektir. Maliye Vekâleti'nde, bu defterde belirtilen ihtiyaçlar ile elde bulunan terk edilmiş ev ve arsaların oranları ve değeri karşılıklı olarak belirlenecektir. Ev sahiplerinin zararlarının toplamı terk edilmiş evlerin gerçek değerinin kaçta birine denk geliyorsa o oranlarda dağıtım ihtiyaç

---

⁵⁵¹ *A.g.e.*, s. 16.

⁵⁵² *Düstur*, V, s. 336; Bu kanunun maddeleri için bkz. Ek: XIII:

sahiplerinden daha çok zor durumda olanlardan başlayarak yapılacaktır. Dağıtım Maliye Vekâleti'nin uzmanlarından oluşan bir komisyon eli ile yapılacaktır. Dağıtılacak evler kalıcı bir şekilde verilecek ve hiçbir şekilde masraf alınmadan tasarruf senetleri verilecektir⁵⁵³.

Bu kanunda 15 Nisan 1341 tarih ve 622 Numaralı Kanun ile değişiklik yapılmıştır. Birinci maddesi ile mübadeleye tabi olmayan kişilere ait olup hükümetin elinde bulunan terk edilmiş yapı ve arsaların hükümetçe satılarak gelirinin savaşta evleri yakılanlara ihtiyaç sahipleri öncelikle olmak üzere zararları derecesinde dağıtılmasına karar verilmiştir. İkinci maddesi ise, bedelleri dağıtılacak olan taşınmaz malların 1331 yılı başlangıcındaki kayıtlı kıymetleri sonradan maliye bütçesinden elde edilecek ödenekten sahipleri hesabına yatırılıncaya kadar faiz karşılığında Ziraat Bankası'na bırakılacaktır⁵⁵⁴.

17 Aralık 1340 tarih ve 1273 Numaralı Kararname ile ortadan kaybolan şahıslardan ve mübadillerden kalan bağ, bahçe ve zeytinliklerin mübadeleyle gelenlere ve muhacirlere dağıtılmayan mallar ile iskân sahası olmayan vilâyet, kaza ve kasabada bulunan malların sahihsiz olması ve gereken bakımın yapılamamasından dolayı birçok hastalığın ve zararlı hayvanların yuvası olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu mallar bazı şahıslar tarafından tahrip edilmekte olduğundan bunların bir an önce buldukları durumdan kurtarılması için tedbir alınması gerekmektedir. Aksi halde zenginlik kaynaklarımızın önemli bir kısmı yok olacaktır. Bunun önünün alınabilmesi için bu gibi malların, Mübadillerin ihtiyacından fazla kalanların uzun vadelerle ve taksit ile isteyenlere satılarak değerlendirilmesini isteyen Ziraat Vekâleti durumu Hükümete 17 Kanunuevvel (Ekim) 1340 tarih ve 13396/65 numaralı yazı ile bildirmiştir. Durum icra vekilleri heyetinin 17 Aralık 1340 tarihli toplantısında gündeme gelmiş kaybolan şahıslara ait olup yerli halka ve muhacirine dağıtılmayan bağ, bahçe, zeytinlik ve benzeri arazinin kayıtsız şartsız satılması uygun görülmüştür. Mübadillere ait olan malların maliye tarafından satılmasına karar verilmeden önce satılacak olan malların bulunduğu mıntikalarda iskân için bu mallara ihtiyaç olup olmadığının Dahiliye

---

⁵⁵³ BCA. 030. 18. 01. 1.47. 4/ 30. Eylül 1924.; Adı geçen 30 Eylül 340 tarih ve 949 sayılı kararname için bkz Ek: XIV:

⁵⁵⁴ *Düstur*, VI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 191.

Vekâleti ile haberleşerek kararlaştırılması uygun görülmüştür. Bu esasın iskân sahası dışındaki yapılar de kapsamı kabul edilmiştir.⁵⁵⁵

Bölgedeki malların iskânları için kullanılan diğeri bir unsur ise yurt dışından gelen muhacirlerdir. Dâhiliye Vekâleti Aşair Müdüriyeti Şubesi 1/3 Haziran 1341 tarih ve 14367/12047 numara ile hükümete yazdığı yazılarda, Rusya'nın ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinden göç ederek gelen yaklaşık olarak on beş bin kişilik muhacir ve mülteci; Kars, Ardahan, Artvin vilâyetlerinde yerleştirilmiştir. Bunların büyük kısmı Gürcü, Kürt, Çerkez gibi Türk olmayan unsurlardan meydana gelmektedir. Nüfus yapısı olarak karışık olması ve uzun yıllardan beri Rus kültürünün etkisi altında kalmış olmaları nedeni ile sınırda bulunan bu vilâyetlerimizde iskân olup yerleşmeleri idari ve siyasi açıdan sakıncaları bildirilmiştir. Erkan-ı Harbiye Riyaseti ile yapılan yazışmalar neticesinde durumun anlaşılmasından sonra beş bin nüfusunun bu yıl içinde daha iç kısımlarda olan Erzincan, Sivas, Bozok, Malatya, Elâzığ, Erğani, Diyarbakır, Bitlis ve Muş vilâyetlerine -ki daha sonradan bu illere Urfa ve Van'da eklenmiştir- gönderilerek buralarda iskânları zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Adı geçen illerde mübadeleye tabi olmayan ve sürgün edilmiş şahıslardan kalan emlak ve terk edilmiş malların kullanılması ile iskân edilecekleri artan mallarında satılmayarak en iyi şekilde muhafazası için 1 Haziran 1341 tarihli ve 12048 numaralı bir tezkere yayınlanarak gerekli çalışmaların hızlandırılması için istekte bulunmuştur.⁵⁵⁶

Ayrıca yine Dâhiliye Vekâleti Aşair Müdüriyeti'nin hükümete 1 Haziran 1341 tarih ve 12051 numaralı yazısı ile Gürcistan'da çeşitli kazalara bağlı köylerdeki halk ile Ermenistan'ın Lori ve İlman kasabası halkından olup tarım yapmak amacı ile hükümetten sadece ihtiyaçları olan arazinin verilmesi ile tüm masrafların kendilerine ait olmak üzere Türkiye'ye göç etmek istediklerini Tiflis Baş Konsolosluğumuza bildirdikleri belirtilmiştir. Türk ve Müslüman oldukları anlaşılan bu halkın toplamı bin dokuz yüz on hanede dokuz bin dört yüz otuz iki nüfustan ibaret bulunmaktadır. Bu muhacirlerin ihtiyacı olan arazinin karşılanabilmesi için sürgün edilen şahıslara ait malların maliyece sattırılmaması gerekmektedir. Bu amaçla hükümet tarafından bu

⁵⁵⁵ BCA. 030. 18. 01. 01. 12. 63. 1/ 17 Aralık 1924.

⁵⁵⁶ BCA, 030. 18. 01. 01. 24. 36. 4/ 01 Haziran 1927.

malların satılmamasına yönelik karar alınması istenilmiştir⁵⁵⁷. Maliye tarafından sonradan satmak üzere, şimdilik iyi bir şekilde korunması amacı ile yapılan bu teklif İcra Heyetinin 7 Haziran 1341 tarihli toplantısında görüşerek kabul edilmiştir⁵⁵⁸.

Maliye Vekâleti Emlak-i Milliye Müdüriyeti'nin 7 Teşrin-i sani (kasım) 1341 tarih ve 11188 numaralı yazısında; bu kararnamenin gereğinin adı geçen illere yazıldığı bildirilmiştir. Daha sonra Dâhiliye Vekâleti'nden gelen 10 Teşrinievvel 1341 tarih ve 21674/1025 numaralı tezkerede Elâziz vilâyetinden bu malların kısa bir surede yıkılıp harap olmaya yüz tuttuğundan bu malların bir an önce satılması için başvuruda bulunmuştur. Önceleri Gürcistan ve çeşitli yerlerden gelecek olan muhacirlerin iskân edilmesi düşünüldüğünden aksi yönde karar iletilmiştir. Sonradan muhacirlerin gelmesinin ertelenmesi üzerine terkedilmiş yapıların zaman geçtikçe yıkılmaktansa satılmasının hazinenin menfaati açısından uygun olacağı bildirilmiştir. Elâziz vilâyetindeki terk edilen malların eskiden olduğu gibi artırma ile satışı zaruri olmuştur. Verilen iznin ve artırmanın ertelenmesi hakkındaki kararın para getiren dükkan, mağaza, fabrika gibi yapıları da kapsayıp kapsamadığı Maliye Vekâleti tarafından hükümete sorulmuştur⁵⁵⁹.

Durum hükümetin 7 Kanun-i evvel 1341 tarihli toplantısında görüşülmüş ve 7 Haziran 1341 tarih ve 2150 numaralı kararnameye ek olarak, sadece fabrikaların satılmaması noktasında Maliye Vekâleti'nin serbest olduğu ve diğer yerler hususunda önceki kararın değiştirilmesine gerek görülmediği kararlaştırılmıştır⁵⁶⁰.

Taşınmaz mallardaki diğer bir uygulama ise; askeri nedenler yüzünden iç kısımlara nakilleri zorunlu görülen unsurlara yönelik olmuştur. Gittikleri yerlerde mülteci veya muhacir sıfatı ile iskânları mümkün olmayan bu kesimlerin, geldikleri yerde maliyeye terk edecekleri mala karşılık Rumlar tarafından terk edilmiş malların fazlalığı ile iskân edilmesi Dâhiliye Vekâleti'nin 28/30 Teşrin-i sani 1341 tarih ve İskân

---

⁵⁵⁷ *A.g.b.*

⁵⁵⁸ *BCA*, 030. 18. 01. 014. 41. 2/ 07 Haziran 1925.

⁵⁵⁹ *BCA*, 030. 18. 01. 01. 24. 36. 4/ 01 Haziran 1927.

⁵⁶⁰ *A.g.b.*

Müdüriyeti Umûmîyesi numaralı tezkeresiyle yaptığı teklif, hükümetin 7 Kânunuevvel 1341 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁵⁶¹.

Taşınmaz malların korunmasında var olan sorunlar ileriki tarihlerde de devam etmiştir. Maliye Vekili tarafından Başbakanlığa 30 Nisan 1927 tarih ve 4123 numaralı yazısı ile merkez vilâyet ile sonradan eklenmiş kazalar merkezinde mübadeleye tabi olmayan şahıslardan kalan birçok yapının her sene gerekli olan bakımın yapılamamasından dolayı yavaş yavaş yıkılmakta olduğu bildirilmiştir. Bu yüzden merkez vilâyet ile kazalarda birçok yapılar arsa halini almaktadır. Ülkenin genel nüfusunun her gün artması yüzünden ev yetersizliği sorunu doğmaktadır. Terk edilmiş olarak kayıtlı ve çökmeye yüz tutan yapı ve arsaların memleketin imarı açısından açık artırma ile satışına izin verilmesi Meclis-i Umûmi vilâyet kararına dayanılarak Diyarbakır vilâyetinden yazılmıştır. Elâziz vilâyetine yönelik olarak 7 Haziran 1341 tarihinde ilan edilen kararname ile verilen iznin, meydana gelen zararın boyutunun büyümesinden dolayı kararnamede var olan diğer illeri de kapsayacak şekilde düzenleme yapılması istenmiştir. Muhacirlerin yararlanması mümkün olmayıp yıkılmaya yüz tutan hane, han ve hamam gibi binaların hazinenin daha fazla zarara görmesine engel olmak amacı ile satılmasına izin verilmesi istenmiştir⁵⁶².

4 Mayıs 1927 tarih ve 5102 numaralı kararname ile 7 Haziran 1341 tarih ve 2150 numaralı kararnameye ek olarak kabul edilmiştir. Bu kararname ile 2150 sayılı kararnamede var olan illeri de kapsayacak şekilde yıkılmaya yüz tutan ev, han, hamam gibi yapıların satılmasına izin verilmiştir⁵⁶³.

Yine Maliye Vekâleti'nden Başbakanlığa 2 Ağustos 1927 tarihli yazısında bu illerdeki arsa ve bağların muhacirin iskânı için hiçbir şekilde uygun olmamasından dolayı açık artırma ile satışlarına izin verilmesi bu vilâyetlerin görevlileri tarafından bildirilmiştir⁵⁶⁴.

Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek olan 25.000 muhacirin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana vilâyetlerinin kazalarında yerleştirilmesini karar

---

⁵⁶¹ BCA. 030. 18. 01. 0. 16. 77. 2 / 07 Aralık 1925.

⁵⁶² A.g.b.

⁵⁶³ A.g.b.

⁵⁶⁴ BCA. 030. 18. 01. 01. 25. 53. 19/ 20 Eylül 1927.

verilmiştir. Fakat bunlardan sadece 11.000 nüfusun Konya, Yozgat ve Kayseri vilâyetlerinde, 3.500 kişinin de Çorum, Tokat, Bolu ve Bilecik vilâyetlerinde ancak iskânı mümkündür. Bu yüzden ikinci aşamada gelecek olan 14.000 muhacirin Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Balıkesir, İzmir, Elâziz, Van, Muş, Diyarbakır, Ağrı, Kars ve Sivas vilâyetlerinde en iyi şartlarda rahatlarını sağlayıp üretici bir hale gelmelerini sağlaması amaçlanmıştır. Bu muhacirlerin evleri yapılıncaya kadar verilecek çift hayvanı ve malzemelerle topraklarını ekmeğe ve kendilerini geçici olarak yerleşmesine uygun hazine arazisi verilmek üzere bu vilâyetlerde iskânları düşünülmüştür. Toplu bir halde Rum ve Ermeni mallarından gayrimenkul binalar hariç olmak üzere toprakların 2510 sayılı kanunun 21. maddesi gereğince muhacirlere verilmesi için düzenleme yapılması istenilmiştir. Maliye Bakanlığı bu istek karşısında, mübadil Rumlardan kalan toprakların 1771 sayılı kanun gereğince mübadil Türklerin bıraktıkları malların karşılığı olarak kullanılması gerekmektedir. Daha önceden İkinci ve Üçüncü Umum Müfettişlik bölgelerindeki 9 vilâyette var olan bu Rum malları iskân emrine bırakılmıştır. Bu vilâyetlerdeki topraklarında bırakılacak olursa diğer illerde bulunan Rum mallarının hiçbir şekilde ihtiyaca cevap veremeyecektir. Borçlanma yolu ile muhacirlere verilecek toprak bedeli pek uzun vade ve taksitlerle tahsil olunabileceğinden, bunun da tasfiye işinin pek ağır bir şekilde yürütmesini ve sonuçta hak sahiplerinin sıkışmasına neden olacağı belirtilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen iskân işlerinin sahip olduğu önemden dolayı muhacir iskânı isimleri yazılı 20 vilâyeti de içine alacak şekilde düzenlenmiştir. hükümet bu yönde 12 Haziran 1936 tarihli kararname ile karar almıştır⁵⁶⁵.

Muhtaç köylülere verilecek arazi İskân Kanunu ile muhtaç yerlilere ve muhacirlere 2 ile 5 dekar arasında bağ ve meyvelik verilmektedir. Mal dağıtımında muhacir, ihtiyaç içinde bulunan köylülere yönelik faydalı ve zorunlu işler yapılması gerekirken bazı yerlerde memur, tüccar gibi muhtaç olmayanların bağ ve meyvelik olarak sulu ve verimli arazi verildiği ortaya çıkmıştır.

Muhtaç olmayanlara verilen araziye belirli sureler içinde verimli hale getirenlerin parasız tapuya bağlanmaları için karar verilmiştir. Bundan sonra toprağa muhtaç

---

⁵⁶⁵ BCA. 030. 18. 01. 02. 65. 50. 14/ 12 Haziran 1936.

köylülerden başkasına kesinlikle arazi verilmeyeceğinin görevlilere bildirildiği belirtilmiştir⁵⁶⁶.

Finans Bakanlığı vilâyetlerde Rumlardan terk edilerek kalan bağ, bahçe, fidanlık, arsa gibi yerlerin borçlanma suretiyle göçmenlere ve yerli halka satılabileceğini defterdarlıklara bildirmiştir. Böylece halkın topraklandırılması sağlanmış olacaktır. Aslında bazı vilâyetlerde bulunan terk edilmiş arazinin göçmenlere ve yerli halka dağıtılması önceden kararlaştırılmıştı. Geriye kalan vilâyetlerde satış dışında kalan topraklar belirlenecek bedelleriyle dağıtılması talimatname ve göçmenler hakkındaki kanun hükümlerinde bildirilmiştir⁵⁶⁷.

Anadolu'nun değişik illerinde bulunan mübadillere ait arazinin dağıtımı konusu detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Değişik kanuni düzenlemeler ve anlaşmalarla mülkiyeti devlete geçmiş olan veya Türk mübadillerin hak kazandıkları bakiyelerine karşılık tutulmuş bulunan, terk edilmiş arazi ve çiftliklerden içinde veya civarında toprağa ihtiyacı olan tarımla uğraşanlara dağıtılacak olanlar Bakanlar Kurulu'na tespit olunan Arazi Tevzii Talimatnamesi'ne göre dağıtımı yapılacaktır. Bu talimatnamenin kurallarına göre dağıtım, dağıtılacak olan arazinin bulunduğu köy veya kasabada yerleşmiş olanlara öncelik tanımak şartıyla hiç arazisi olmayan veya kullandıkları arazi miktarı 184 dekardan az bulunan ve bizzat tarımla meşgul olan çiftçi ailelerine yapılacaktır.

Köy veya kasabada oturup tarımla uğraşıp bakkal ve daha değişik işlerle uğraşanlar bu dağıtımda yarı oranda yararlanabileceklerdir. Sanat veya ticaretle uğraşıp bu yüzden geçimini temin etmekte olan bağ, bahçe ve tarla sahipleri çalışanları aracı ile tarımla meşgul olsalar bile onlara arazi verilmeyecektir.

Dağıtım, var olan arazinin genişliğine ve değerine göre ilk önce hiç arazisi olmayan, ikinci aşamada 45 dekardan az arazisi olan çiftçilere, Üçüncü aşamada 45 dekardan fazla yeri bulunan tarım ile uğraşan halka durum ve ihtiyaçları dikkate alınarak yapılacaktır. Dağıtım oranı esas itibar ile bir yerde dağıtımı yapılacak arazi ile muhtaç çiftçilere dağıtılacak arazi ile muhtaç çiftçilerin sayısına veya ihtiyaçlarına göre belirlenecek ve arazinin sulak ve kiraç gibi farklı özellikleri iyi, orta ve aşağı olmak

---

⁵⁶⁶ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1936.

⁵⁶⁷ *Ulus*, 20 Nisan 1937.

üzere üçe ayrılarak aralarında bir oran bulunmasına dikkat edilecektir. Bu şekilde örneğin 30 dekar iyi toprak 45 dekar orta ve 60 dekar aşağı toprağa bedel sayılacaktır. Arazisi uygun olan yerlerde iki nüfuslu bir aileye iyi topraklardan en az 30 dekar, en çok 45 dekar; orta topraklardan en az 45 ve en çok 60 dekar, aşağı topraklardan en az 60 ve en çok 90 dekar toprak verilecektir. İki den fazla her nüfus için bu miktarlara, iyi topraklardan en az 10 ve en çok 15 ve orta topraklardan en az 15 ve en çok 20 ve aşağı topraklardan da en az 20 ve en çok 30 dekar eklenecektir.

Bu şekilde verilecek arazi her ev için – daha önceden ellerinde var olan ile birlikte – 184 dekarı geçmeyecektir. Arazisinin uygun olmadığı durumlarda bu miktarlar ev ve nüfus durumuna göre ve o oran doğrultusunda indirilecektir. Dağıtım yapılacak olan arazi bir arada ve büyük ise dağıtımdan önce mümkün olduğu kadar mera, harman yeri gibi köyün ortak amaçları doğrultusunda kullandıkları yerler için ve yine o köy ve kasabada okul, hastane, spor yeri gibi tesisler için beş dekarı geçmeyecek şekilde bir parça ayrılacaktır.

Bağ, bahçe, fındıklık, fıstıklık gibi yerlerin açık artırma ile satılması gerekeceğinden bu çeşit arazi dağıtıma dahil edilmeyecektir. Sadece var olan toprakları geçimlerini sağlamaya yetmeyen ve geçim kaynakları fındık bahçeleri olan Trabzon, Giresun ve Ordu'da Rumlardan kalan fındıklıkların ve yine arazisi dar olup zeytincilikle uğraşan halkın bulunduğu yerlerdeki Rumlardan kalan zeytinlikler de dağıtılabilecektir. Dağıtım yapıldığı takdirde fındık bahçelerinden ve zeytinliklerden iki nüfuslu bir aileye en az 6 dekar ve en çok 15 dekar verilecektir. İki den fazla her nüfus için bu miktarlara ikişer dekar eklenecektir.

İhtiyaç sahibi olan çiftçilere arazi dağıtımını için mahallin en büyük mülkiye memuruna başvurulacaktır. Bu görevli, başvuru üzerine mahalli maliye ve tapu daireleriyle idare heyetinden seçeceği birer zat ve varsa Ziraat müdür veya memuru ile köy ihtiyar heyeti bu ölçüler dairesinde dağıtımını gerekli olan araziyi iyi, orta ve aşağı olmasına göre her dekar kıymetini ve dağıtım oranını birlikte tespit edecek, kendilerine arazi verilecek kimselerin ev itibarı ile isimlerini ve verilmesi lazım gelen dekar miktarını gösterir iki nüsha cetvel hazırlanacaktır. On gün suresince bu cetveli arazinin bulunduğu köy veya kasabanın uygun bir yerine asacaklardır. Bu cetvellere itiraz etmek

isteyenler bu sure içerisinde şikâyetlerini köy ihtiyar heyetleri aracılığı ile dağıtım heyetine bildireceklerdir. Dağıtım heyetince yapılacak inceleme neticesinde herhangi bir hata belirlediğinde düzeltecektir.

On günlük sürenin bitmesinden sonra dağıtım heyeti aynı miktardaki dekarları toplayarak arazi alacak olanların arasında kura çektirecektir. Herkesin yeri belirlendikten sonra arazilerini değiştirmek isteyenler bir hafta içinde dağıtım heyetine bu isteklerini bildirdikleri takdirde bu yerleri değiştirebilecektir.

Her parça arazi, çiftçi aile reisi adına hazine lehine birinci derecede ipotekli olmak şartıyla en kısa bir zamanda kayıtları yapılarak senetleri verilecektir. Arazi alanlardan ayrıca noterden tasdik edilmiş borç senedi alınmayacaktır. Dağıtıma yönelik bütün masraflar maliyeye ve tapu harç ve masrafları toprak alanlara ait olacaktır.

Bedelleri on senede ve on eşit taksitte alınmak üzere dağıtım yapılan arazi hazineye aitse hazine adına vakfa aitse vakıf namına ipoteğe bağlanacaktır. Borçlarını birden vermek isteyenler adına kayıt ve şartlarda indirim yapılacaktır. Dağıtım yapılan araziden köylünün yer kirası ve “*ecri misil*”⁵⁶⁸ gibi tahakkuk etmiş veya edecek borçları varsa onlar arazi bedeli taksitler ile birlikte taksitli alınacaktır⁵⁶⁹.

a – Bölgeye Dönen Hak Sahiplerine Yönelik Uygulamalar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hak sahiplerine yönelik uygulamalar, etkilenenler açısından iki farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Birinci olarak savaş zamanında yaşadıkları yerleri terk ederek bölgeden ayrılmış olan çeşitli unsurların geri döndüklerinde mallarına yönelik uygulamadır. İkinci olarak da zorunlu göçle batı illerinde iskân edilen unsurların, 5098 sayılı kanun ile geri dönmelerine izin verilmesi ile ortaya çıkmıştır. Özellikle bu grupta da sorunlar yaşanmıştır. Hükümet tarafından mallarına el konularak bir kısmının da dağıtımının yapıldığı topraklarda birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, muhacirler, yerli halk ve geri dönen unsurlar olumsuz yönde etkilenmiştir. Bölgede vatandaşlara yönelik var olan iktisadi zorlukların boyutu daha da artmıştır.

Kurtarılmış yerlerden kaçan veya ortadan kaybolanlardan kalan malların idaresi, 20 Nisan 1338 tarih ve 224 numara ile kabul edilen kanunla düzenlenmiştir. Açık artırma ile yapılan satıştan, gayrimenkuller ile ekili yerlerin getirdiği gelirler ve kira ücreti gibi birikimlerden hükümet tarafından yapılan masraflar çıkarıldıktan sonra

⁵⁶⁸ Ecri misil: Bir malın kullanılmasından doğan menfaatin para ölçüleriyle takdiri. (Kira bedeli tayin edilmeden bir yerin kiralanması halinde vasıf, mevki ve kullanma tarzı bakımlarından kiralanana yere benzeyen yerlerin kira bedelleri o yerin ecri mislidir.)

⁵⁶⁹ “Mübadeleden dolayı devlete intikal eden arazi ve çiftliklerin vaziyeti”, *Ulus*, 21 Temmuz 1938.

emanet hesabına kayıt edilmek üzere mal sandıklarında emanete bırakılırdı. Bu malları sahipleri geri dönecek olursa mallarını ve emanet olarak mal sandıklarına teslim edilmiş paralarını alabileceklerdi⁵⁷⁰.

Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Silan'ın 5098 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi üzerine batıdan doğu'ya, eski yaşadıkları yerlere dönenlerin topraklandırılarak yerleştirilmeleri ile Doğu'daki illerin özellikle Tunceli'de Toprak Kanunu'nun uygulanmasına yönelik Tarım Bakanı Tahsin Coşkan'nın cevaplama amacı ile yapmış olduğu konuşma, bu alandaki uygulama ve sorunlar hakkında bilgi vermektedir.

Necmeddin Bey, Doğu ve Güneydoğu illerimizde ve özellikle Tunceli'nde meydana gelen isyan hareketleri yüzünden 16 Haziran 1927 ve 21 Haziran 1934, günlerinde yürürlüğe giren 1067 ve 2510 sayılı kanunların verdiği yetkilerle, hükümet tarafından veya kendi istekleriyle doğudan batıya yerleştirilmiş olanların taşınmaz mallarının tasfiye için bu kanunlar ile bazı özel düzenlemeler yapılmıştır. Fakat, bu kanunların çok açık olan hükümlerine rağmen, belirlenen süre ve şartlarda tasfiye işlemleri yapılamamıştır. Tasarruf ve mülk edinme işlerinin, ülkede, özellikle Doğu ve Güneydoğu illerinde bozuk ve sorunlu olması neden olarak gösterilmiştir. Bu durum sadece devlet kurumlarını zor durumda bırakmamış, halk açısından da, birçok sıkıntılara yol açmıştır⁵⁷¹.

2510 sayılı İskân Kanunu'nu değiştirip, kabul edilen 5098 Sayılı Kanun ile yapılan düzenleme, yürürlükten kaldırılmış olan 26. 27. ve 28'nci maddelerine göre, Tunceli çevresinden batıya nakledilmiş olanlardan, boşaltılmış bölgelerdeki topraklar hariç olmak üzere tapu senedine, tasarruf belgesine bağlı bulunan gayri menkullerini, geçen yıllardaki şart ve imkanlar içinde, tasfiyesi için çalışılmıştır. Bu çalışmalarda tasfiye işlerinde yaşanan bazı usulsüzlükler dışında, tasfiye edilebilenlerin paraları, sahiplerine verilmiş veya emanet hesabına yatırılmıştır. Ancak, bu gibilerin tasarruflarında bulunmuş olan ve hazineye aktarılması gereken tapusuz topraklara ait işler, ilgilenen kurumlarca bir karara varılamamasından dolayı tamamlanamamıştır. Ayrıca tapuda kayıtlı olmayan arazi, Hazine malı sayılarak, bir kısmı yerli halka

---

⁵⁷⁰ *Düstur*, III, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 34.

⁵⁷¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XI, Ankara, 1948, s. 76.

dağıtılmışken bir kısmı da halk tarafından işgal edilmiştir. Aradan uzun süre geçmesine rağmen, Tunceli çevresinin dışında Umûmî Müfettişlik bölgelerindeki diğer illerle ilgili tasfiye işlerinin de bitirilememiş olması, toprak rejimi açısından farklı özellikler taşıyan bu yerlerde, hükümet ve halk açısından sorunlar çıkmasına yol açmıştır. Çünkü Medeni Kanunu'nun 633. maddesiyle belirlenmiş olan kurallarla mülkiyet sebebi sadece “*tapu kayıtları*” ile sınırlı tutulmamıştır. Genel olarak “*işgal*” etmek suretiyle elde etme şekilleri de vardır. Bunun dışında resmi olmayan kazanımlara önem veren 1515 Sayılı Kanun yürürlükte bulunmaktadır. Bu kanunun uygulamasına yönelik nizamnameye eklenen madde ile senetsiz kullanımlara bile senetler verilmiş ve bütün bunlar mülkiyette esas olarak kabul edilmiştir⁵⁷².

Bu bakımdan, 5098 sayılı kanuna göre batıda kendilerine iskânla verilen yerlerde oturma zorunluluğu ile diğer bütün sınırlamaları kaldırılarak hürriyetlerine kavuşan unsurlar eski yerlerine geri dönmüşlerdir. Bu durum, eski yerlerine dönen ve dönecek olanlar açısından olduğu kadar, ayrılmamış olan yerli halk için de önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Geriye dönüşlerle birlikte özellikle toprak konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Örnek olarak Tunceli'deki tapusuz topraklardan bir kısmının, önceden, yerli halka senetsiz ve kanunsuz olarak dağıtılmış olması yüzünden geriye dönmekte olanlar ile buralardan ayrılmamış olan vatandaşlar arasında sorun ortaya çıkmıştır. Toprak işleri açısından iki taraf karşı karşıya gelmiştir. Kanunlara göre, geriye dönmüş olan vatandaşların eski topraklarına sahip olabilmeleri dağıtılmış ve tapuya kayıt ettirilmiş olan arazinin tapusunun Mahkeme kararı ile iptal ettirilmesine bağlıdır. Fakat ister dağıtma suretiyle olsun, ister fuzuli işgal suretiyle olsun, yıllardan beri bu toprakları imar etmek ve geliştirmek suretiyle, usul ve kanunlara aykırı da olsa, ellerinde tuttukları bu toprakları yerli halkın elinden almak da bu unsurları sıkıntıya girmesine yol açacaktır. Bu durumdaki toprakların ilk sahipleri olup geri dönenler de topraklarını mahkeme kararı ile geri alma hakkına sahiptir. Fakat, bunların bu haklarını kullanabilmeleri, birçok işleme, zamana ve paraya dayanmaktadır. Bu açıdan, geriye dönmüş ve dönecek olanların arada geçecek süre içinde, Tunceli sınırları içinde

---

⁵⁷² *A.g.e.*, s. 77.

yaşamakta olan yerli halk ile sürekli olarak çatışma halinde olacaktır. Bu durumda aralarında istenmeyen olayların çıkmasına neden olabilecektir⁵⁷³.

Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak'ın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kamali Bayizit Bey'e seçim bölgesi ile ilgili olarak, 2510 sayılı kanun gereğince Garp illerine nakledilip de 5098 Sayılı Kanuna göre yerlerine dönmüş bulunan şahıslara ait olup da istimlâk edilmeden ve tasfiyesi yapılmadan dağıtılan toprak var mıdır? Varsa ne miktardadır? Bunlar için ne düşünülmektedir sorularına verilen cevap resmi ağızdan sorunların çözümüne yönelik çalışmalar şeklinde olmuştur.

Bakan, 2510 ve 2848 sayılı kanunlarla batıya nakil edilen şahıslardan 5098 Sayılı Kanunun kabul edilmesiyle 74 aile geri dönmüştür. Geriye dönen bu ailelere ait araziden istimlâk ve tasfiye edilmeyen 15.124 dekar miktarındaki toprak mahalli muhitince muhtaç yerli çiftçi ve göçmenlere dağıtılmıştır. Bu gibi durumlar birçok vilâyette ortaya çıktığı için bu konunun köklü bir şekilde çözüme kavuşturulması için bir kanun tasarısı hazırlandığı ve TBMM'ne sunularak encümenlerde görüşülmesinin devam edildiğini bildirilmiştir⁵⁷⁴.

Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak, Bakanın açıklamalarından sonra bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma zorunlu göçle batı illerine sürgüne gönderilenler yönelik uygulama ve sorunlar açısından önemlidir: Bölgeden 1505 Sayılı Kanunla istimlâk edilerek hazine adına kaydı yapılan topraklardan kalan, halka dağıtılmayan ve halen devletin elinde olup dağıtımı yapılmayan toprağın miktarını 60.163 dekar olarak belirtmiştir. 2510 Sayılı Kanuna göre batıdaki illere gönderilen bir kısım halk, 3098 Sayılı Kanunla yerlerine geri dönmelerine izin verilmiştir. Büyük kısmının “*suçları ve günahları*” yokken büyük haksızlıklarla karşı karşıya kalıp zor durumda bırakılan binlerce insanın halen mağduriyetleri devam etmektedir. Hükümetin bu konu üzerindeki adaletle el uzatarak bu masum fakat mağdur binlerce ailenin refahı için çalışması gereklidir. Bu insanlar geçimlerini sağlamak için çalışmasına rağmen topraksız, sermayesiz, çaresiz bir halde yapacak fazla bir şeyi olmayan bu insanlara yardımın hükümetin görevi olduğunu belirtir. Hükümetin yardım yapacak durumu yoksa bu

⁵⁷³ A.g.e., s. 77 - 78.

⁵⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XIV, Ankara, 1949, s. 349; *Ulus*, 30 Aralık 1948.

kesimlerin haklarının verilmesi gerekmektedir. Bu insanlara ait olup da istimlâk edilmeyen ve tasfiyesi yapılmadan dağıtılan toprak miktarı 15.124 dönümdür. Her ne kadar bunlar için gerekli çalışmalar yapılmakta olduğu söylenilmekte ise de bunlar ne arazilerini elde etmiş ne de parasını alabilmiştir. Bu işlemler nedir? Ne zaman bitecektir? O zamana kadar bu insanlar nasıl geçineceklerdir? 5098 Sayılı Kanunun geçici ikinci maddesi kesin hükümler kapsamakta ise de uygulanmış değildir. Garp illerine geri gönderilen şahıslar ait topraklar 1505 Sayılı Kanuna dayanılarak istimlâk edilmiştir. Bu kanunla istimlâk edilip de herhangi bir kimseye dağıtılmayan ve halen hazine emrinde bulunan topraklar bulunmaktadır. Yerlerine dönenler tarafından bu topraklarının kendilerine geri verilmesi için çok kez başvurmuşlarsa da, 5098 Sayılı Kanunun geçici ikinci maddesine göre bunu yapmak mümkün iken bu topraklar daha geri verilmemektedir⁵⁷⁵.

Bu uygulamaya örnek olarak batı illerindeki sürgün yerinden dönen bir vatandaş toprağını istemiştir. Toprağının üçte ikisi göçmenlere ve halka dağıtılmıştır. Bunun için de ne temlik, ne tapu ve ne de yapılan herhangi bir işlem bulunmaktadır. Sadece bir görevlinin dağıtmasından ibarettir. Arazi sahibi de bu dağıtılan kısmı göçmenlere ve halka hibe edeceğini kalan kısmının kendisine geri verilmesini istemişse de bunu da alamamıştır. Her ne kadar bunların geri dönmesi için gerekli düzenlemeler yapılmışsa da bunların topraklarını alabilmeleri mümkün olamamıştır. Haklarının verilmemesinin geçerli bir nedeni olmayıp vatandaşlar arasında olması gereken eşitlik prensibine de yapılanlar uymamaktadır. Toprak dağıtımında yaşanan keyfilikler yüzünden Danıştay'da birçok davaların toprak sahibi lehine bozulmaktadır. Bu durum yapılan işin yanlışlığını göstermektedir. Bütün istimlâklar Bakanlar Kurulu kararı olmadan, yetkisiz ve keyfi olarak yapılmıştır. Bunlar arasında azda olsa bozulmayan davalar bulunmakta ise de bu süreden kaynaklanmaktadır. Bu durumda yapılması gereken şey her ne kadar dağıtılmayan toprağın geri verilmesinde bir sorun olmayacaksa da dağıtılan topraklarda uygulanması zordur. Bu sorun ancak dağıtılan toprağın "*takdiri bedel*" ile satın alınması ile mümkündür. 1505 Sayılı Kanun ile kamulaştırılıp dağıtım harici bırakılan toprakların kamulaştırma bedellerinin Hazineye iadesi şartı ile, bu toprakların

---

⁵⁷⁵ [TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XIV, s. 351 - 352.](#)

sahiplerine geri verilmesi gerektiğini Diyarbakır Valisi Ankara'ya bildirmiştir. Fakat aradan çok uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen cevap alınamamıştır. Yapılabilecek en doğru ve sorunsuz yol da budur. *“Haksızlıkla alınan toprakların iadesi mümkün iken bunun yapılmaması adaletsizlik olur. Toprak Kanunu ile halli mümkün olan bu işi 1505 gibi yalnız Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinde tatbik edilen hususi ve cezai mahiyetteki bir kanunla değil, Toprak Kanunu gibi umuma şamil ve dahil bir kanunla yapmak elbetteki hakkaniyete ve adalete uygun düşer”*⁵⁷⁶.

Osman Ocak Bey, Diyarbakır'da uzun seneler içinde görev yapan birçok vali ile konuştuğunu ve *“...hemen, hepsi bu işin haksızca yapıldığını kabul etmektedir”* diyerek bu durumu yansıtan raporlar bulunduğunu iddia eder. Buna örnek olarak da en son 28 Kasım 1948 tarih ve 1828 sayılı raporu göstererek burada durumun yansıtıldığını belirtir. Fakat bu raporlar, *“tetkik dahi edilmemekte ve cevabı verilmemektedir”*⁵⁷⁷.

Diğer bir sorun ise yasak Bölgelerdeki mallar meselesidir. Tunceli ve Sason bölgeleri yasak bölge olarak ilan edilmiştir. Burada önceden yaşamını buralarda devam ettiren binlerce halkla toprakları, evi, bağı bulunmaktadır. Bu yerlerin yasak bölge olması yüzünden bu bölge halkı yersiz, yurtsuz kalmış ve bunlar için de bir tedbir alınmamıştır⁵⁷⁸.

Bu sorun dışında gelenlere yapılan yardım uygulamalarında ortaya çıkan farklılıklar, kendi aralarında da sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ağrı Milletvekili Ahmet Alpaslan'ın CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda;

2510 Sayılı Kanun'la batı illerine nakil ve daha sonra 5098 Sayılı Kanun'la eski yerlerine geri gönderilen vatandaşlardan gerek Ağrı ve gerekse Van ilinde bulunan şahısların iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Bunlar arasında ev ve arazi açısından dengesizlik ve huzursuzluk bulunmaktadır. Bu ise, bölgedeki asayiş açısından önemli sonuçlar doğuracak özelliktedir. Bir kısım halkın arazisinin yasak bölgede bulunması yüzünden de ayrıca olumsuz bir durum meydana gelmektedir. Bu halk bu yüzden sefil ve perişan bir durumda kalmıştır.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁶ A.g.e., s. 352.

⁵⁷⁷ Aynı yerde.

⁵⁷⁸ A.g.e., s. 353.

⁵⁷⁹ BCA. 490. 01. 614. 10. 1/ 11 Mayıs 1948.

b - Mal ve Borçların Tasfiye Edilmesi

Mübadeleye tabi ve tabi olmayan muhacir ve mültecilerin iskân uygulamalarının düzgün bir şekilde yürümesini sağlamak için düzenlenmiş olan Talimatname hükümetin 28 Haziran 1341 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁵⁸⁰. Bu kararnameyle yürürlüğe konulan Talimatname yapılan yeni düzenlemeler ile, 1 - 8 Teşrinisani 1339 tarihli İskân Kanunu'nun birinci maddesinde verilen yetkiye dayanarak gerek 13 Mart 1340 tarihli kanunun yayınlanmasından önce ve gerek bu kanunun yayınlandığı tarihten 15 Nisan 1341 tarihli değişikliklere kadar kayıp şahıslardan kalan malların mübadeleye tabi veya tabi olmayan muhacir ve mültecilere âdi iskân veya mübadele yolu ile verilmiş malların geri alınamayacağı belirtilmiştir. Sadece bu mallar arasında verilen fabrikalar açısından 29 Nisan 1341 tarihli ve emlak ve çeşitle arazi hakkında da ve 5 Teşrinisani 1340 tarihli talimatnamelerin hükümleri geçerlidir⁵⁸¹.

Mübadele öncesi ve sonrasında mübadeleye bağlı olmayan kayıp şahıslara ait arazi hazinenin tasarrufu altında bulunmaktadır. Bu malların muhacirlere dağıtımı uygun görülen kısımları Maliye Vekâleti'ne bedeli bildirildikten sonra kanun gereğince Dâhiliye Vekâleti'ne bırakılacaktır. Bu gibi arazinin hazine tarafından satışı yapıldığı takdirde her şeyden önce Dâhiliye Vekâleti'ne bilgi verilecektir. Mübadeleye tabi olmayan şahıslardan kalıp 15 Nisan 1341 tarihli kanun gereğince artırma ile satılacak ev ve arsalar, Dâhiliye Vekâleti tarafından iskân hakkına sahip kimselere verilmek üzere satın alınmasına gerek görülen mallar ilk önce bir defteri, Maliye Vekâleti'nce dikkate alınmak üzere hazineye gönderilecektir⁵⁸².

Değişik yerlerde bulunup halen askeri ve mülki daire olarak kullanılmakta olan veya memur, zabıt, evi yananlar ve savaş dolayısı ile yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan kesimlerin işgali altında bulunan mübadil şahıslara ait ev ve terk edilmiş

---

⁵⁸⁰ BCA. 030. 18. 01. 014. 42. 5/ 28 Haziran 1925.

⁵⁸¹ A.g.b.

⁵⁸² A.g.b.

mallardan kanunen iskân hakkına sahip şahısların iskânı için kullanılamayacak durumda olanlar Maliye Vekâleti'nin emrine verilebilecektir⁵⁸³.

Mübadeleye tabi olmayan şahıslardan kalmış olup muhacir ve mültecilere iskân veya dağıtma suretiyle verilen malların geri alınmaması hakkında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yukarıda sayılan kanunlar doğrultusunda verilen malların geri alınmayıp belirlenecek bedellerinin, 14 Kânunusani 1926 tarihli Borçlanma Kanunu gereğince kendilerinden alınması kabul edilmiştir.

Bu gibi taşınmaz mallardan 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli kanunların hükümleri kapsamına girenler 1331 yılında kayıtlı değeri üzerinden, sahibinin hesabına geçirilmek üzere Maliye Hazinesi'ne bırakılır. Belirlenen bu değerden fazla gelen para Ziraat Bankası'na verileceği gibi Hazine'ye ait vakfa ve özel idarelere verilebilecektir.

Bu şekilde ev alan harikzede ve hasarzedelere ait olarak Ziraat Bankası'nda bulunan emanet paralardaki katılım haklarını geçersiz sayacaktır. Bu uygulamadan bunların yararlanabilmesi ancak, ev verilecek harikzedelere ait başka bir evin bulunmaması ve aldıkları evin bedelinin yirmi beş bin lirayı geçmemesi şartlarına uyması gerekmektedir. Bunlar borçlarını 20 yıl içerisinde ödeyeceklerdir.

Verilen ve verilecek olan taşınmaz malların belirlenmiş olan bedelleri ve değiştirme işlemleri, bu malların veriliş zamanındaki miktarı üzerinden işlemleri yapılır. Bu miktarın belirlenmesi her mahallin idare heyetlerine aittir⁵⁸⁴.

Muhacir ve mültecilere verilecek emval ve emlâk bedellerinin Borçlanma Kanunu gereğince ödetilmesine dair kabul edilen 11 Mart 1928 tarih ve 6302 numaralı kararnamede belirtilen talimatname doğrultusunda olacaktır. Muhacir, mülteci ve benzerlerine eşya veya nakit para olarak verilip Borçlanma Kanunu'nun birinci maddesi gereğince yirmi senede ödetilecek olan tarım ve sanayi mal ve araç gereçleri, taşınmaz mallar, yakacak, yiyecek, giyim ve diğer harcamaların bedelleri geçerli olan kanun ve talimatlar dairesinde buldukları yerlerde kaldıkça mahallerince tahsil edilecektir.

---

⁵⁸³ *A.g.b.*

⁵⁸⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, s. 160; *Düstur*, VII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1944, s. 655; Bu kanun 13 mart 1926 tarih ve Kanun No: 781 ve Resmi Gazete ile ilanı: 29 mart 1926 – Sayı: 334 ile ilan edilerek kabul edilmiştir.

Başka bölge veya vilâyetlere gönderildiklerinde kalan borçları gittikleri yerdeki mal memurları tarafından tahsili Emval Kanunu'na dayanarak tahakkuk tarihlerinden başlayarak altışar ay aralarla taksitli olarak alınacaktır (Madde 1).

Borçluların ilk iskân edildikleri ve mallarına karşılık borçlandıkları mıntikalardan çeşitli nedenlerden dolayı sonradan başka vilâyetlere gönderildikleri zaman aldıkları taşınmaz malları terk edeceklerinden, bu malların bedelleri borçlarından düşülecektir. Sadece kalan borç miktarı gönderildikleri yerdeki iskân ve maliye memurlarına bildirilecektir (Madde 2).

Nakli tekrarlanan şahısların bir komisyon kararıyla üzerine kayıtlı bütün malın terk edileceği işaret ve ait olduğu malın bedeli borçlarından düşülecektir. Taşınamaz mal almamışsa bu işleme gerek yoktur (Madde 3).

Nakledilecek eşhasın üzerinde kayıtlı taşınmaz mallar ile yiyecek, yakacak ve elbise borç bedeli zincirleme kefalet senedine iliştirilecektir. Buna göre hazırlanan iki nüsha detaylı anlatımı içeren defterlerin düzenlemesi ve genel borç miktarını belirledikten sonra bunları düzenleyen daire veya görevli tarafından nakil olduğu vilâyete gönderilerek mal memurları, maliye ve vilâyet makamı ile Dahiliye Vekâletine de durum bildirilecektir (Madde 4).

Nakledilecek şahıslara taşınabilen mallar verilmeyip sadece taşınmaz mallar verilmiş ise bu mallar elinden alınarak, hazineye borcu olmadığına dair eline bir belge verilip nakil edilecektir (Madde 5).

Nakli kararlaştırılmış veya izin verilmiş borçlunun naklinden önce kalan borcu hakkında gerekli işlemlerin yapılması için durumları mahalli mal ve iskân memurluklarına resmen bildirilecektir (Madde 6)⁵⁸⁵.

7 Ağustos 1934 tarih ve 15035/ 6599 sayı ile yayımlanan tamim ile yıllardan beri memleket içinde devam etmekte olan mübadele, tefviz, harikzede, şark mültecileri ve âdi iskâna yönelik işlerini, 2510 numaralı kanunun idare memurlarına vermiş olduğu yetki ile, son bir hamle yapılarak sonuçlandırılması istenmiştir. Artık bu işleri tamamen

---

⁵⁸⁵ *BCA*, 030. 18. 01. 028. 15. 17/ 11 Mart 1928; *Düstur*, IX, Üçüncü Tertip, 1948, s. 121.

bitirip daha iyi alanlarda, yeni iskân işleri için hazırlıkları yapmanın zamanı geldiği vurgulanmıştır.

İskân işleri adı altında toplanmış olan bu işler, belirtilecek olan maddelerdeki hükümlere göre 31 Birincikânun 1934 akşamına kadar tamamen bitirilecek ve 1935 yılında eski işlerden tamamen kurtarılmış bir şekilde çıkılacaktır. Bu konuda ihmal ve gevşekliği denetleme veya ihbarlar sonucunda ortaya çıkacak görevlilere iskân kanununun gösterdiği cezaların uygulanmasında asla hoşgörü gösterilmeyeceği belirtilmiştir.

Tamimde belirtilen 7. madde ile 28 Mart 1931 tarihinden sonra verilmiş veya bu talimatnameden sonra verilecek yapı ve toprakların iskân kanununun 39'uncu maddesi hükümlerine göre 28 yıl müddetle borçlandırılacaktır. Yalnız Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesi ile Kars ili ve ileride bildirilecek olan 1 numaralı mıntıklardan sayılacak yerlerde bu topraklar ve yapıların bedelsiz bir şekilde verilmesi bildirilmiştir⁵⁸⁶.

2510 Sayılı İskân Kanunu'nda İskân Toprak Talimatnamesi ile borçlanma ile ilgili olarak 9 Kasım 1934 tarihinde yapılan düzenlemede; II numaralı mıntıklarda muhacirlere, göçebelere, naklolunanlara dağıtım defterleri gereğince verilen topraklar ve yapılar yirmi sekiz yıl süreyle borçlanmağa tabi tutulmuştur. Bu defterler vali veya kaymakamlara verilince muhacirler, göçebeler ve naklolunanlardan dağıtım defterlerinde yazılan miktar üzerinden yirmi sekiz yılda ödenmek üzere birer pulsuz borç senedi alınacak ve bu senetler harçsız olarak noterliklere onaylatılacaktır. Düzenlenen senetlerdeki borç sekiz yıl sonra ödenmeye başlamak ve yirmi yılda ve kırk taksitte alınmak üzere maliyeye teslim edilecektir (Madde 55).

Yeri hükümet tarafından verilip de binası muhacir, göçebe veya naklolunanlar tarafından yapılmış ise bu aile sadece yerin değeri üzerinden borçlandırılır. Yapının değeri borca eklenmez. Hükümet yerle birlikte yardım olarak para veya kereste ve benzeri malzeme vermiş ise bu para ile beraber peşin olarak alınan malzeme borçlanma oranına eklenir. Fakat ormanlardan bedelsiz verilen kerestelerin kıymeti ve halktan elde

---

⁵⁸⁶ *İskân Mevzuatı*, Ankara, 1936, s. 242.

edilen gerek nakdi ve gerek fîli yardımların karşılığı mukabili borca bir ay ilave edilemez (Madde 56).

Gerek yapı ve gerek toprak borçlarını peşin vermek isteyenlerden bunların kıymetinin yarısı alınarak bu yapı ve borçlar ipoteksiz sahibi adına kaydı yapılır (Madde 58)⁵⁸⁷.

1939 yılında Borçlanma Kanunu gereğince toprak verilecek çiftçilerin borçlarının 1928 yılından itibaren 20 yıl olarak taksitlendirilmesi ve 1928 yılından sonra geçen her senenin yirmi senede tenzil edilmesi şeklinde maliye teşkilâtınca işlemler yapılmaktaydı.

Maliye Vekili tarafından yapılan açıklama ile bu konuda yeni düzenlemelere gidildiği bildirilmiştir. “ *Toprağa muhtaç çiftçilere borçlandırma suretiyle toprak verilmesinden maksat bu gibileri kolay bir şekilde toprak sahibi etmek olduğu halde 928 tarihinden sonra toprak verilenlerin 20 senelik tecilden istifade ettirilmemeleri kanunun ruhuna tevaffuk etmemektedir.*” diyerek, bu kanuna göre toprak alan köylülerin borçlarının kendilerin toprak verildiği tarihten itibaren 20 senede tahsil edilmesi gerektiği maliye teşkilâtına bildirmiştir⁵⁸⁸.

Mübadele ve dağıtım işlerinin kesin bir şekilde tasfiyesi ve tamamlanması hakkındaki 1771 Sayılı Kanuna ek kanun olarak yeni düzenlemeler kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni düzenleme ile kanunun yayınlanma tarihine kadar olan işlemlere has olmak üzere hükümet tarafından gösterilmiş olsun olmasın mübadil, muhacir, mülteci, göçebe ve hükümetçe nakledilenlerin ve harikzedelerden önceden işgal ettikleri hazineye ait gayrimenkullerin kira ve diğer işlemleri sonradan bitirilerek kesinleşinceye kadar geçen zaman için kendilerinden aranmayacağı belirtilmiştir. Bu işlemler bitirilmiş, adli ve idari kararlar ile kesinleşmiş olsalar bile kabul edilmeyecek ve geçersiz sayılacaktır.

Tahsil edilmiş olan kira ve kira bedelleri geri verilmeyecektir. Verilen veya dağıtılan taşınmaz mallardan önce hak edilenler tarafından doğrudan kendileri veya hükümet tarafından göstermesi ile işgal edilmişken sonradan geri alınmak istenilen taşınmaz mallar ile hakları karşılığında kendilerine bono verilenler tarafından gerek

---

⁵⁸⁷ *A.g.e.*, s. 275.

⁵⁸⁸ “Toprak Verilen Köylülerin Taksitleri”, *Ulus*, 18 Mayıs 1939.

hükümetçe gösterilmek suretiyle ve gerek gösterilmeksizin işgal edilmiş bulunan taşınmaz malları da bu hükümler kapsamaktadır (Madde 1) ⁵⁸⁹.

3 – Yasak Bölgelerdeki Taşınmaz Mallar

Askeri amaçlı yasak bölgeler oluşturma Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde özellikle isyan hareketlerinin ortaya çıkmasından sonra ve sınır bölgelerinde güvenlik amaçlı başvurulmuş bir uygulamadır. Birinci derecede yasak bölge uygulaması daha çok askeri amaçlı olarak asayiş açısından sürekli sorun çıkararak ve fiziki yapı itibariyle düzenin devamının zor olduğu alanlara uygulanmıştır. Bu alanlar tamamen yerleşime kapatılmıştır. Burada yaşayan unsurların başka yerlere aktarıldığı gibi buralarda başka yerden nüfus getirilerek yerleştirme olayı da görülmektedir. Bu uygulamadan farklı olarak ikinci derecede yasak bölge uygulamalarında ise nüfus, mülkiyet dağılımına dikkat edilerek Türk olmayan unsurların bu alanlarda etkili olmasını engelleyecek politikalar izlenmiştir.

Maliye Vekâleti'nden Başbakanlığa 3058 sayılı yazısı ile ikinci yasak mıntıkada içerisinde, Malakan unsurundan ve Türk vatandaşlardan İstepan isminde birine satılan hanın tapu işlemleri sırasında, Kars müstahkem mevki kumandanlığı, ırk ve milliyet itibari ile Türk olmayanlara ikinci yasak mıntıkada yer verilmesi sakıncalı olduğu bildirildiğinden tapu işlemleri yapılamamıştır. Askeri yasak mıntıkalar kanununa göre ikinci yasak mıntikalara yalnız yabancıların girmesi yasak olup yerli halk, milliyet farkı gözetilmeksizin bu mıntıklar içinde oturup, seyahat etmesi serbest bırakılmıştır. Fakat Kars ilinin konumu ve sınırda bulunan gayri Türk anasının durumu komutanlığın gösterdiği endişeyi haklı gösterebileceğinden Kars'ta ikinci yasak mıntıkası içinde taşınmaz malların Münakasa Kanununun 18. maddesinin Z fıkrasına dayanarak güvenilir ve istenilen özelliklere sahip olanlara pazarlıkla satılması hakkında hükümetten izin verilmesi istenmiştir⁵⁹⁰.

⁵⁸⁹ *Düstur*, XX, Üçüncü Tertip, Ankara 1958, s. 115; Bu Kanunun Kabul tarihi: 2 Kânunusani 1939 – Kanun No; 3551, Resmi Gazete ile ilanı: 7 Kanunusani 1939 – Sayı: 4105.

⁵⁹⁰ *BCA*. 030. 18. 01. 02. 43. 19. 4/ 05 Nisan 1934.

Maliye Vekâleti'nin belirtilen bu isteği İcra Vekilleri Heyetince 5 Nisan 934 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁵⁹¹.

Birinci derecede yasak bölgelerde yaşayan halkın mallarına el konularak başka yerlere göç ettirilmiştir. Bunların bu yaşadıkları yere geri dönmesi veya sadece mallarından üretim amaçlı yararlanması mümkün değildir.

21 Temmuz 1927 tarihli ve 1110 numaralı kanun gereğince birinci derecedeki yasak bölgelerde bulunan arazi ve arazi üzerindeki binaların istimlâkine yetki verilmiştir. İstimlâk paralarının toplamı 700.000 lira tutup Milli Müdafaa Vekâleti bu parayı bütçeden istemiştir. Fakat bu paranın sadece 426.560 lirası ödenip diğeri ödenmemiştir. Hak sahipleri paralarının 1930 yılına kadar ödenmediğini görünce başvuruları neticesinde 1744 numaralı kanun çıkarılmıştır. Fakat bu kanun doğrultusunda yine 1930 ve 1931 yıllarında hak sahiplerine herhangi bir ödeme yapılmamıştır. 1933 ve 1934 yıllarında bütçeye bu yönde bir tahsisat konmadığı ve Divan-ı Muhasebe tarafından yapılan hesaplamının günün değerleri ile hesaplanmasına itirazda bulunduğu için yine ödeme yapılamamıştır. Bu amaçla hazırlanan kanun ile yaşanan haksızlığın ortadan kaldırılması, hak sahiplerine ödeminin yapılması amaçlanmıştır. Yapılan düzenleme ile bu borcun insanları mağdur etmeden haklarına göre ödeme yapılması amaçlanmıştır.

Maliye Vekili Fuat Bey, bu ödemenin gecikmesinin mali yetersizliklerden kaynaklanmayıp bunun Milli Müdafaa Vekâletinin incelemesinin devam etmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bölgenin çizilen krokileri ile herkesin hududunu gösteren evrakların gecikmesinden dolayı ödeme gecikmiştir. Hazırlanan bu kanunla ödenmenin 1935 yılı bütçesinden yapılacağı belirtmiştir.

Askeri yasak mıntıklarda istimlâk bedellerinin ödenmesine dair 1744 numaralı kanuna eklenen kanun ile 21 Temmuz 1927 tarih ve 1110 numaralı askeri memnu mıntıklar kanununa göre askeri birinci yasak mıntıka içerisinde kalıp askeri nedenlerden alınmış olan taşınmaz malların 5 Şubat 1931 tarih ve 1744 numaralı kanun gereğince 1930 ve 1931 senelerinde kanunen verilmeyen bedellerinden geri kalan

---

⁵⁹¹ *A.g.b.*

borçlar ertesini seneler Milli Müdafaa Vekâleti bütçelerine “*Memnu muntika istimlâk bedeli*” namı altında konulan ve konulacak olan ödenekten ödeneceği belirtilmiştir⁵⁹².

B – UYGULAMADA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

1 - Toprak Dağılımında Ortaya Çıkan Sorunlar

Doğu bölgesindeki sorunlar özellikle Elviye-i Selâse yani Rusların belirli bir süre elinde kaldıktan sonra tekrar ele geçirilen yerlerde devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak bu sorun Hükümetin gündemini meşgul etmiştir. Sorunu çözmek amaçlı çıkarılan kanun ve uygulamalar çözümden çok konuyu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Bölgede toprağın bölünüş ve dağılımında görülen aksaklıklar, bozukluk ve karışıklıklar hakkındaki şikâyetler yapılan tüm düzenlemelere rağmen önü alınamamıştır.

Üçüncü Umûmî Müfettişi Tahsin Uzer⁵⁹³ tarafından Başvekâlet Makamı'na, Başbakan'ın şahsına hitaben yazılan 27 Temmuz 1937 tarih 3461 numaralı yazı ve sonrasındaki gelişmeler sorunların içeriği ve idarecilerin soruna bakış açısını ortaya koymaktadır; Başbakan'ın 1935 yılında Doğu Bölgesi'ne yapmış olduğu gezi sırasında Ardahan'a uğradığı zaman, buradaki bir hakimin önemsiz bir belgeye dayanarak içinde iki köy bulunan çok büyük bir alanı “*zorbalardan*” birisine hüküm vererek verildiğini görmüştür. Bundan üzüntü duyan Başbakan İsmet Paşa, bu adaletsizliğin ortadan kaldırılması için kanuni yollardan işe el konulmasını istemiştir. Daha sonra Ata ailesine mensup olup geniş bir nüfuzu da bulunan bu adam diğer “*mütegelibeler (zorbalı)*” arasında Batı illerine sürgüne gönderilmiştir. Toprakların verilmesi için karar veren hakim buradan uzaklaştırılarak, verilmesine karar verdiği arazi köylüye dağıtılmıştır. Fakat onun yerine gelen hakimin de buna benzer bir kararla iki yıl uğraşarak muhacir

⁵⁹² *Düstur*, XVI, Üçüncü Tertip, Ankara 1955, s. 23: *Askeri memnu muntikalarda istimlâk bedellerinin tesviyesine dair 1744 numaralı kanuna eklenen Kanun*. Kabul Tarihi: 1 Kânunuevvel 1934 – Kanun No: 2595 – Resmi Gazete ile ilanı: 6 Kânunuevvel 1934 – Sayı: 2873

⁵⁹³ Tahsin Özer, Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine 23 Ağustos 1925 tarihinde Konya milletvekili iken atanmıştır. 3 Kasım 1939 tarihine kadar bu görevi yürütmektedir. Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 158 - 159.

ve köylülere dağıtımı yapılan bir kısım arazinin geride kalan birkaç *“derebeyi artığına”* vermek için önceki hakimler gibi kararlar almasından şikayetçidir. Tahsin Uzer Bey, alınan bu kararları 474 sayılı kanunun yanlış yorumlamasına bağlamaktadır. 474 sayılı kanunun birinci maddesinin son fıkrası *“ yalnız Rus hükümeti tarafından bilmüzeyede icarla verilip o suretle vaziyet edilen arazi bu hükümden müstesnadır.”* kaydı ile 2502 sayılı kanunun ikinci maddesinin *“...Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere ve mültecilere tevdi edilir”* hükmü kapsamı içinde olduğu halde 474 sayılı kanunun birinci maddesinin birinci fıkrası *“ öteden beri karye ve kasabalarda mütemekkin (ikamet eden) ve ziraatla müteveggil bulunanların elyevm ziraat etmekte oldukları araziye 1330 senesi iptidasında dahi vaziiyet buldukları veyahut tarihi mezkurdaki vâziülyedlerden intikal ve teferrüğ gibi esbab-ı kanuniyeye binaen elyevm makamına kaim oldukları tahakkuk eylediği halde namlarına kaydı icra ve yedlerine tapu senedi ita kılınacaktır”* hükmüne dayanacağı şahsi çıkarlarına uygun bulan *“mütegallibenin”* bu fikraya dayanarak ve birkaç yalancı şahit bularak topraklar üzerinde sahiplik davası açmaktadır. Hakimlerinde maddenin ikinci fıkrasını dikkate almadan kararlar vermesinden şikayet etmektedir. Ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gereken hakimlerin 474 Sayılı Kanunun birinci maddesinin ikinci fıkrasını dikkate almadan karar vermesine daha fazla göz yumulması durumunda köylünün yoksulluğunun devam edeceği ve etkilerinin çok acı olacağından tedbir alınmasını istemektedir⁵⁹⁴.

Yazının bir örneği kendisine de gönderilen Adliye Vekili'nin 3 Ocak 1938 tarih ve 3/30 sayılı yazısı istenilen çalışmaların yapılmasında arzuların yetmediği, kanuni düzenlemelerinde bu doğrultuda hazırlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Konu, geçtiği yerde yani Kars Savcılığı'ndan araştırılmıştır. Sonuçta açılan davaların hepsinin sahip sıfatı ile kullanmakta oldukları taşınmaz mallarına hazine tarafından yapılan müdahalenin 474 sayılı kanunun birinci maddesinin birinci fıkrasına dayanılarak engellemesi amacı ile açıldığı tespit edilmiştir. Davalar sonucunda alınan kararlar Temyiz Mahkemesi'nce de incelenerek onaylanmıştır. Dava ve alınan kararlar üzerinde

---

⁵⁹⁴ BCA. 030. 10. 714. 68. 4/ 8 Şubat 1938, Ek 77B/ 107, s. 18 - 19.

yapılan incelemeler sonucunda kanunlara aykırı bir durum görülmemiştir. Konu olan bu gibi toprakların muhacir ve diğer köylülere dağıtılmasına olan ihtiyacın ancak yeni bir kanuni düzenleme ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. İdari makamların bu şekilde halkın elinden toprağını kanunsuz bir uygulama ile alacak olması halkın adliyeye karşı olan emniyet ve güvenini ortadan kaldıracacağı gibi adli otoriteyi de zayıflatacağı bildirilmiştir⁵⁹⁵.

Başbakanın da bu yazı ve yazı üzerindeki değerlendirmeler üzerine; Bu gibi şahısların denetimine geçen arazi hakkında var olan mevzuata göre bir şey yapmağa imkan yoksa da bu konu üzerinde detaylı bir inceleme yapılmasını istemiştir. Henüz üzerinde kesin bir karar verilmemiş arazinin köylüye dağıtımının sağlanması için 474 Sayılı Kanun'un değiştirilmesi veya Toprak Kanunu'na bu gibi yerler için de hükümler konularak durumun kanunlar yolu ile düzeltilmesi hususundaki düşüncelerin bildirilmesini istemiştir⁵⁹⁶.

Maliye Vekili'nin 3 Mart 1939 tarih ve 32141/115 sayılı yazısında ise bu konunun daha geniş bir açılımı yapılmıştır. Bu yazıda yasal dayanak olarak 474 Sayılı Kanun gösterilmektedir⁵⁹⁷.

Maliye Vekili bu değerlendirmesinde; Kars, Çoruh vilâyetleri ile Ardahan, Kulp, Iğdır kazaları ve Hopa'nın Kemalpaşa nahiyesi uzun bir süre Rus idaresi altında bulunmuştur. Bu işgalden dolayı arazi sahiplerinin bir kısmı göç etmişken bir kısmı da yerinde kalmıştır. Her iki kesimdeki şahıslara ait tasarruf belgeleri Ruslar tarafından toplatılarak, kendilerine tapularında yazan dönüm miktarında arazi verilmiştir. Kalan fazla arazide şehir ve kasaba sınırları içerisinde olan kısımları kiraya verilerek idare edilmiştir. Köy sınırları içerisinde bulunan topraklar ihtiyacı olan çiftçilere dağıtılarak değerlendirilmiştir. Rusya bunu yaparken üç kısım arazinin tasarruf hakkını ayrı kurallara bağlı tutmuştur:

---

⁵⁹⁵ *A.g.b.*, s. 19.

⁵⁹⁶ *A.g.b.*, s. 22.

⁵⁹⁷ *A.g.b.*, s. 3.

1– Tapu senedi ile tasarruf hakkına sahip olunan arazi sahipleri ellerindeki senetlerde yazılı dönüm miktarında kendilerine verilen vesikayı kullanarak topraklarını alıp satabilmişlerdir. Bu topraklar elden ele geçebilmekteydi.

2– Köylerde dağıtımdan sonra elde fazladan kalan topraklar üzerinde mülkiyet hakkı olmadan, sadece işletenlerin faydalanma hakkına sahip olduğu topraklar.

3– Şehir ve kasaba arazisi ise hükümet tarafından doğrudan doğruya kiraya verilerek idare olunmuştur⁵⁹⁸.

İşte 474 Sayılı Kanun, köylerde gerek vesikaya dayanarak ve gerek paylaşırma şekli ile kullanıma sunulan topraklardaki uygulamayı olduğu gibi kabul ederek sahiplerine senet verilmesini sağlamıştır. Bu kanunun hazırlanması sırasında oluşturulan ve bizzat yerinde araştırma yapan komisyonunun raporu ile Rus hükümeti tarafından, buradaki toprakların ihtiyaç ölçüsünde paylaştırıldığı için şahıs veya aile elindeki toprak miktarının sınırlı miktarda olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle 474 Sayılı Kanun'un birinci maddesi kabul edilerek, sadece köylerdeki araziye içine alacak şekilde 1330 tarihinde herhangi bir toprak parçasının tasarruf hakkını elinde tuttuğunu kanıtlayanlara senet verilmiştir. Şehir ve kasabalarda hükümet tarafından kiraya verilen arazilerin de hazineye geçmesi kabul edilmiştir. Köylerde ise Ruslar tarafından kiraya verilen toprak olmadığı için buralarda yalancı şahit bularak hazine arazisinde hak iddia etmek söz konusu olmadığı için 474 Sayılı Kanun'un birinci maddesinin değiştirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır⁵⁹⁹.

Üçüncü Umum Müfettişliğin dikkat çektiği sıkıntıların 474 Sayılı Kanun'un birinci maddesinden değil 4. ve 5. maddelerinden kaynaklanmaktaydı. Fakat bu maddelerde 2502 Sayılı Kanunun 7. maddesiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde elde bulunan tapu senetleriyle geniş miktarda araziye sahip olma iddiası davaların açılması imkanı ortadan kalkmıştır. Özet olarak 474 Sayılı Kanun'da değişiklik gerektirecek bir durum olmadığı bu kanun doğrultusunda verilen kararların yerinde olduğu, 2502 sayılı

---

⁵⁹⁸ *A.g.b.*, s. 4.

⁵⁹⁹ *A.g.b.*, s. 3 - 5.

kanunun yayınlanmasından önce tamamlanarak neticelendirilmiş ve kesinlik kazanmış üzüntü veren kararlar konusunda yapılacak bir şey olmadığı belirtmiştir⁶⁰⁰.

Kars milletvekilleri Ş. Karacan ile K. Arıklı, CHP Genel Sekreterliği'ne verdikleri 20 Mayıs 1942 tarih ve 78077 numaralı raporlarında verdikleri bilgiler sorunların çözümünden ziyade daha da arttığı görülmektedir. Var olan sorunların yapılan düzenlemelerin yanında uygulamada görülen suiistimaller ve ihmalden kaynaklanan aksaklıklar yüzünden daha da artmıştır⁶⁰¹.

Yürürlükte olan kanunlara göre Rus hükümeti hazinesinden devlete geçen araziler hükümet tarafından halka karşılıksız veya Borçlanma Kanunu gereğince verilmesi gereklidir. Diğer bir çeşit, yani buraları terk eden gayrimüslimlere ait arazi ise İskân Kanunu gereğince muhacir ve mültecilere ve topraksız köylülere parasız dağıtılmalıdır. Yapılan uygulamada hazineye ait arazinin bir kısmı ihtiyaç sahiplerine bırakılırken kalan kısım ise hazineye geçmiştir. Emlak-ı Milliye'den kalan ev ve arazinin bir kısmı muhacir ve mültecilere ve komşu köy ve vilâyetlerden gelen topraksız halka dağıtılırken, diğer bir kısmı da bu durumda olan halkın elinde olmasına rağmen bu tarihe kadar dağıtımı yapılmamıştır⁶⁰².

Uygulamadan kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmıştır. Terk edilen malların dağıtımında, eşitlik ve adalet kurallarına uyulmamıştır. Kanuni hakkı olmasına ve ellerinde arazi bulunmasına rağmen bir kısım muhacir ve mültecilerin kalıcı iskân işlemleri yapılmamıştır. Bundan başka topraksız veya ellerindeki toprağın yetersizliğinden dolayı hükümetin izni ile gelerek 15 - 20 yıldan beri buralarda yerleşen unsurların önemli bir kısmı için yapılması gereken iskân işlemleri de yapılmadan bekletilmiştir⁶⁰³.

Bu yerlerde karşılaşılan en önemli sorun ise var olan tıkanıklıkları aşmak için kabul edilen 474 Sayılı Kanun gereğince yerli halkın çok önceden sahip olduğu arazinin tapularının verilmesi gerekirken, tapular verilmediği gibi bu arazilere yönelik çoğu yerde İskân Kanununun uygulanmasıdır.

---

⁶⁰⁰ *A.g.b.*, s. 3 - 7.

⁶⁰¹ *BCA*. 490. 01. 511. 2051. 1/3 Eylül 1941, s. 38.

⁶⁰² *A.g.b.*, s. 38 - 39.

⁶⁰³ *A.g.b.*, s. 39.

Bu yüzden arazi sahiplerinden imkanı olanlardan bir kısmı mahkemelere başvurarak eski arazilerini tekrar geri almıştır. Sonuçta da bunlar hem eski arazilerini elde etmişler hem de sonradan iskân yolu ile elde ettikleri araziler ellerinde kalmıştır. Bu durum toprakların belirli ellerde toplanmasını sağlarken, toprakları mahkeme kararı ile elinden alınan kesimler iktisadi açıdan zor durumda kalarak elinde geçimlerini sağlamaya yetmeyecek kadar toprak kalmıştır⁶⁰⁴.

Var olan bu sorunların çözümü ancak; İskân Kanunu'nu uygulanmayan ve Elviye-i Selâse Kanunu'na göre de şimdiye kadar herhangi bir işlem görmeyen yerlerde de mevzuata uygun olarak toprak işinin bir an önce sonuçlandırılması ile mümkündür. Yine İskân Kanunu dayanak gösterilerek fakat kanunsuz bir şekilde hazineye geçmiş arazinin ve bu kanuna dayanarak elinde fazla miktarda toprak bulunduranlardan fazlasının geri alınarak, toprağı olmayıp ihtiyaç içinde bulunanlara ve elinde tapuda gösterilen miktardan az toprak bulunanlara bedelsiz olarak dağıtılması gerekmektedir⁶⁰⁵.

Kars milletvekillerinin arazi ve iskân konuları hakkında verdikleri rapordan sonra CHP Genel Sekreterliği'nin 6 Şubat 1941 tarih ve 10/41043 sayılı yazısı ile Maliye Vekâleti tarafından yerinde inceleme yapmak üzere Maliye Müfettişi Şükrü Birgili, İskân Müfettişi Talat Şanal ve Tapu ve Kadastro Müfettişi Ekrem Yardım ve gerekli kayıt ve bilgileri vermek için katılan Bingöl Tapu Sicil Muhafızı Faik Buharalı tarafından oluşturulan heyet bu işin araştırılması ile görevlendirilmiştir. Hazırlanan rapor, 14 Ocak 1943 tarihinde verilmiştir. Bu raporda sorunların kaynağı olarak çıkarılan kanunların uygulanmaması ve kanunlar arasında var olan uyumsuzlukları gösterilmiştir⁶⁰⁶.

Kars ve çevresinde, tapu tahriri gören yerlerin oranı bölgenin % 10 -15'i kadardır. Ayrıca toprağın bölünme ve dağılımında büyük bir kargaşalık yaşanmaktadır. Bu bölgenin tapu tahriri görmeyen yerlerinde toprağın bölünüş ve dağılışında büyük karışıklıklar vardır. Bu karışıklığın sebebi; 474 Sayılı Kanun'un uygulanmaması, 2502 ve 2510 Sayılı Kanunların yanlış uygulanması, vilâyet makamının aldığı hatalı kararlar,

---

⁶⁰⁴ A.g.b., s. 40.

⁶⁰⁵ A.g.b., s. 43.

⁶⁰⁶ A.g.b., s. 2.

tapu tahririnin yarıda bırakılması ve dağıtım komisyonlarının yetersiz kalmasındandır⁶⁰⁷.

Ayrıca 474 ve 2502 numaralı kanunlarla 2510 numaralı İskân Kanunu arasında hüküm farklılıkları görülmektedir. 474 ve 2502 numaralı kanunlar maddelerine göre bu kanunların uygulandığı yerlerde muhacir ve mültecilerle topraksız veya az topraklı yerli halka verilen toprak veya yapılar için :

A- İskân-ı âdi haddi dahilinde bedel yoktur.

B- Irk ve kültür ayrılığı söz konusu değildir.

C- Mıntıkanın kapsadığı alan 1 ve 2 numaralı olarak iki kısma ayrılmıştır.

D- Bu şekilde verilecek ve tapuya bağlanacak gayrimenkulların tasarrufunu sınırlayan bir hüküm bulunmaktadır.

Buna karşılık 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2510 numaralı İskân Kanunu'nda ise,

A- Türkiye iskân bölgeleri olarak üç ayrı alana ayrılmıştır.

B- İskâna tabi tutulup toprak verilecek olanlarda belirleyici unsur ırk ve kültür olup bu yönde bir ayrıma tabi tutulmuştur.

C- Verilecek gayrimenkullar buldukları alanlara göre değişiklik gösterip, bedelli veya bedelsizdir ve bunlar üzerinde yapılacak tasarruflar sınırlandırılmıştır⁶⁰⁸.

Bu bölgedeki sorunları çözmek amacıyla elde iki kanun bulunmasına rağmen tapu tahririnin yapıldığı yerler hariç olmak üzere bölgenin diğer kısımlarında toprak tasarrufundaki sorunlar devam etmiştir. Başbakan'ın 1935 yılında bölgeye yapmış olduğu gezide bu bölgedeki toprak durumunun bizzat kendisi tespit etmiştir. Bu gözlemleri neticesinde Sivas valisi bulunan Akif Aydoğan özellikle bu sorunları çözmek amacıyla Kars valiliğine atanmıştır⁶⁰⁹.

---

⁶⁰⁷ A.g.b., s. 6.

⁶⁰⁸ A.g.b., s. 12.

⁶⁰⁹ A.g.b., s. 15.

Bu bölgede yerli halkın topraklandırılması, muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesi ve her iki kesime verilen arazinin tapuya kayıt edilmesine yönelik yapılan çalışmaların büyük kısmı 1936 yılında Akif Aydoğan'nın buraya atanmasından sonraki çalışmaların ürünüdür. Fakat bu dönemde yapılmış olan bütün olumlu çalışmalara rağmen Kars ve çevresindeki toprak sorununa kesin bir çözüm bulunamamıştır. Bunun nedeni işin aceleye getirilmesi, kazalarda yerli halkın topraklandırılması ve sayısı az olan muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesinin acemi ve yetersiz görevlilerce yapılması ve Vali Akif Aydoğan'nın *“tüm iyi niyeti ve çabasına rağmen idari işlerde boş ve sakat bir anlayışa kapılmasından kaynaklanmaktadır”*⁶¹⁰.

Arazinin muhacir ve mültecilerle topraksız yerli halka dağıtımını neticesinde önceden sesini çıkarmayan fakat sonradan haklarını mahkemede arayabileceğini öğrenen vatandaşlar topraklarını geri almak için harekete geçmişlerdir. 474 numaralı kanunun 1'inci maddesine göre aldıkları kararlarla toprak dağıtımını sonucunda verilen tapular iptal olmakta, bazen sadece bir karar ile 20 muhacir veya topraksız aileye dağıtılmış olan arazi geri alınabilmektedir. Bu şekilde ellerindeki araziye kaybeden vatandaşlar kendilerine yeniden toprak verilmesi için aylarca hükümet dairelerine gidip gelmekte, çeşitli makamlara başvurmakta, köyelerine yeniden bir tevzi komisyonu gelmesini veya hazine adına kayıtlı ve dağıtılabılır toprakların aranılıp bulunmasını beklemektedir. Bu durumda olan vatandaşlara yeniden toprak ve tapu verilmesi mümkün olsa bile bunların da yeni bir karar ile ellerinden alınmayacağına ve tapularının iptal edilmeyeceği garantisizdir. Bu durum gerek yapılan işlerde ve gerek verilen tasarruf senetlerine güveni ciddi bir şekilde sarsmıştır⁶¹¹.

Bu tarihe kadar durumu uygun olup topraklarını almak için mahkemelere başvuranların sayısı toplam 200 - 300 kadardır. Bunların kendi adlarına mahkeme kararları ile tapuya bağlatmışlardır. Bu şekildeki tapu sayısı az olmakla birlikte büyüklük bakımından çok geniş alanları kapsayan bu topraklardan bazıları 1505 Numaralı kanun ve 12 Mart 1936 tarih ve 2/4192 sayılı kararname hükümleri dairesinde istimlak edilmiş veya edilmektedir⁶¹².

---

⁶¹⁰ A.g.b., s. 15 - 16.

⁶¹¹ A.g.b., s. 25.

⁶¹² A.g.b., s. 11.

Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş'ın CHP Genel Sekreterliği'ne 22 Eylül 1942 tarih ve 2/50551 sayılı yazı cevap olarak yazmış olduğu yazıda 18 İkinciteşrin 1942 tarih ve 60665/237 numaralı milletvekillerince hazırlanan Teftiş raporu üzerine il genelinde 22 yıldır değişik kanunlar doğrultusunda devam eden toprak dağıtımında bazı olumsuzluklar yaşansa da yapılan çalışmalarda mesafe alındığını savunmuştur. Kars vilâyetinde 10 kazada 752 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 504 tanesi önceden beri yerli halkın oturduğu köylerden ve 248 tanesi de Hıristiyan unsurların terk ederek göç ettikleri köylerden oluşmaktadır. Bu 752 Köyden 206'sı yerli ve 181'i terkedilmiş olmak üzere 387 köyde toprak dağıtımı yapılmıştır. Toprak dağıtımı yapılan köyler kazaları ile birlikte:

Merkez	Kazasında	96 köyde	
Sarıkamış	“	32	“
Çıldır	“	46	“
Gölede	“	41	“
Arpaçay	“	88	“
Kağızman	“	32	“
İğdir	“	52	“

Müfettişlerin hazırlamış olduğu bu rapor da toprak dağıtımı yapılan bu yerlerde İğdir, Kağızman ve Merkez kazalarında yapılan dağıtımın tamamı ile iskân mevzuatına uygun yapıldığı, şikâyetin diğer kazalardan kaynaklanmaktadır. Bu kazalardan 1936 yılından itibaren 2.017.628 dekar toprak dağıtımı yapılmış ve bunun karşılığında 219.604 adet tapu verilmiştir ⁶¹³.

Erzurum Milletvekili Salim Altuğ'un seçim bölgesi ile ilgili olarak hazırlayıp Maliye Bakanlığı'nı ilgilendiren konularda verdiği raporda, işlerin yürütülmesinde yapılan yolsuzluklara dikkat çekmiştir. Bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için yerel tedbirlerden çok Hükümetin merkezi bir anlayışla çözüme kavuşturulmasının

---

⁶¹³ A.g.b., s. 31 - 32.

gerekliliğini ortaya koymaktadır. Oltu ilçesi ile ilgili olarak söylenenler özetle şu şekildedir:

Ruslardan geri alınmasından sonra 11 tane boşaltılmış köy halka dağıtılmıştır. sonradan bu arazi elden ele geçmiş, aynı toprak bir diğer vatandaşa da verilmiştir. Tapular tekerrür etmiş, yaylalarda da aynı durum ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz duruma tapu idareleri hatta mahkemeler bile bu işte alet olmuştur. Bir kişiye verilen bir yer sonradan daha büyük para verene veyahut nüfuzlu kimselere devredilmiştir. Her ne kadar valilik bu olumsuzluğun önüne geçmişse de, Hükümetin bu işe el atarak huzursuzluk kaynağı olan bu durumun ortadan kaldırılması için harekete geçmesi istenilmiştir⁶¹⁴.

2– Çok Ortaklı Mallarda Çıkan Sorunlar

Ülke topraklarının büyük bir kısmı tapu tahriri görmemiştir. Mübadil ve gayri mübadil unsurların yerlerinden çeşitli sebeplerle ayrılmasından dolayı kalan malların çoğu öyle veya böyle işgal edilmiştir. Özel mülkiyetin ve devlet mallarının iç içe geçtiği bir ortamda özellikle arazilerin üzerindeki tasarruf hakkında karışık bir durum ortaya çıkmıştır. Toprağın gelişigüzel tasarruf edilmesi sonucunda arazi kavgaları ve vatandaşlar arasında huzursuzluk büyük boyutlara varmıştır.

Bu sorun Cumhuriyet'in ilk zamanlarından başlayarak devam etmiştir. 6 Temmuz 1340 tarihli “ *Mübadillere emlak, arazi ve eşcar-ı müsmire (meyve ağaçları) tevziatına (dağıtımına) mütealîk(yönelik) ahkam (kurallar)*” talimatnamesi ile amaç yerleştirilen unsurların bir an önce bir plan doğrultusunda yerleştirilmelerini sağlayarak üretici bir hale getirmektir. Talimatname, ilk önce paylaşılacak arazinin sınırları belirlendikten sonra ölçülüp krokisinin çıkarılmasını zorunlu kılmaktaydı. Fakat birçok yerde terk edilmiş arazinin bulunduğu alanlar yerli halkın arazileri ile sınır ve iç içe bir halde bulunması, terkedilmiş malların her biri üzerinde işgallerle çeşitli şekillerde hak iddiaları, her yerde ihtiyaca yetecek oranda ölçüm yapacak görevlilerin bulunmaması

---

⁶¹⁴ BCA. 490. 01. 650. 163. 1/ 8 Haziran 1946.

gibi zorluklar, talimatnamedeki hedefleri gerçekleştirmenin önündeki en büyük engeldi⁶¹⁵.

Talimatname, arazinin yerine ve verim kuvvetine göre bölümlere ayrılıp kura çekme metodu ile dağıtımını öngörüyordu. Fakat talimatnamenin yürürlüğe girme tarihi öncesinde terkedilmiş olan arazi ve mülkler hemen hemen tamamen işgal edilmişti. Hissedarlarının el koymuş buldukları mülkler üzerinde imar ve bakım ile ortaya çıkan kazanılmış haklarını geçersiz sayıp kura neticesini uygulamak maddi açıdan imkansızdı. Terkedilmiş mallar iskân edileceklerin durumlarına göre ayrılıyordu. Örneğin mübadillerin Rumlardan; mübadil olmayan muhacir, mülteci ve harikzedelerin kayıp şahıslardan kalan mallara yerleştirilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan da talimatnamenin başarılı olma şansı yok denecek kadar azdı. Sonuçta, uygulamada ortaya çıkan imkansızlıklar yüzünden hiçbir tarafta düzgün dağıtım defterleri düzenlenememiş, gerçek durumun tamamen tespit edilmesine imkan olmamıştır. Alınan tedbirlerin faydalı olmaması yüzünden işgal altındaki malların gerçek oranları belirlenip işgal edenlere tasarruf belgeleri verilememiştir. Bu yüzden borçlandırma ve tasfiye işlemlerinin yapılması çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır⁶¹⁶.

Var olan bu sorunlar özellikle çok ortaklı mallarda sıkıntılara yol açmıştır. Maliye Vekili tarafından 28 Nisan 1926 tarih 538 numara ile Başvekâlet'e yazılan yazıda; sürgün edilen şahıslardan kalıp, ortak olan taşınmaz malların benzerleri gibi belirlenen kira karşılığında ortaklarına kiralanmakta olduğu belirtilmiştir. Sonradan Malatya muhasebesinden çekilen telgrafta hazineye ait ortak malın hissedarlarına önceden belirlenen bir bedel ile kiralanmasını Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşavirliği tarafından gönderilen değerlendirmeye aykırı olması yüzünden Vilâyet İdare Meclisi tarafından, bu gibi durumlarda kiralamanın yenilemesinin, tekrarlanacak açık artırma ile belirlenen kiralama bedeli karşılığında tekrarlanması ile ancak bu malların kullanıma sunulabileceği vurgulanmıştır. Hissedarlarda belirlenen miktar üzerinden kiralayabileceklerdir. Mecellenin 429'ncü maddesi gereğince katılım ile tasarruf edilen taşınmaz malların hissedarlarından birisi hissesini ortağından başkasına kiralayamayacağı ve hazine ile fertlerin ortak buldukları taşınmaz malların diğer

⁶¹⁵ *İskân Tarihçesi*, İstanbul, 1932, s. 31.

⁶¹⁶ *A.g.e.*, s. 32.

ortak veya ortakların kendi paylarının da hazine tarafından başkasına kiralanmasına onay vermedikçe hazinenin açık artırma ile başkasına kiralaması doğru değildir. Aksi takdirde diğer ortağın ortaklığı bozmaya yetkili olacağı ve Dâhiliye Hukuk Müşavirliği evrakları arasında bulunan (ve tamam olmuş bir anlaşmanın kişinin hazine ile fesih imkanı yoktur) maddesini içine alan konuya ait değerlendirmesi tamamen kanuna aykırıdır. Bundan dolayı ortaklar ortak malın artırma ile kiralamaya istekli değilse adı geçen malı açık artırmaya koydukları takdirde kaçta kiralanacağı kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmış ise o miktar üzerinden hesaplanarak hazinenin hissesi diğer ortaklardan alınarak kendilerine kiralanması zorunludur. Şayet diğer ortak hazır bulunmadığı takdirde Mecellenin 1048'ci maddesi gereğince hazine ortak malın tamamını açık artırma ile başkasına kiralayabilecektir. Bu takdirde kaybolanların ortaya çıkması durumunda kiralama bedeli olan hissesi kendisine verilmek üzere saklanması gerekecektir. Bunun üzerine bu gibi taşınmaz mallarda ortaklığın giderilmesi yolu ile ve kiralama yoluyla satılarak tasfiyesi lazımdır. Özellikle Malatya ve bu gibi yerlerde mübadeleye tabi olmayan unsurlardan kalan taşınmaz malların satışının ertelenmesinin hükümetin kararının gereği olduğundan hazine ile ortak bulunan bu gibi malın bu kararın dışında tutulması hazinenin menfaati noktasında gerekli ve zaruri bulunmasından dolayı bu gibi yerlerin istisnai satıştan sayılması istenilmiştir⁶¹⁷.

Maliye Vekâleti'nin bu isteği 1 Ağustos 1926 tarih ve 4060 numaralı kararname ile 7 Cemâzi-yel-evvel (mayıs) 1341 tarih ve 2150 numaralı kararnameye ek olarak kabul edilmiştir. Bu kararnameye göre Rusya ile Kafkasya'dan göç eden Türk olmayan unsurların iskânlarında kullanmak amacı ile satılmaması yönünde karar alınan mallardan hazine ile ortak olanların hazinenin menfaati açısından izale-i şuyu yoluyla ve icra eliyle satılarak tasfiyesi ve satılmayanlar hakkında da Mecelle'nin 429 ve 1084'ncü maddeleri gereğince işlemlerinin yapılmasını kabul edilmiştir⁶¹⁸.

Çok ortaklı malların satışına dair süreç içerisinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. *"İskân İdaresince teffiz edilen gayrimenkullerde satılan diğer bir hisse için mütefevvizin (satın alan) müşteri aleyhine (karşı) şüf'a (mülkün satıldığı değerden sahip*

---

⁶¹⁷ BCA, 0.30.18.1.1. 24. 36. 4/ 01 Haziran 1927.

⁶¹⁸ A.g.b.

olma hakkı) dâvası açabileceği hakkında Yargıtay Tevhidi İçtihat kararı” ile bu malların satışında yeni açılımlara gidilmiştir. Bu karar :

İskân idaresince ihale yolu ile bir kimseye verilmiş olan bir gayrimenkuldaki hisseler o kimse satış onaylanmadan önce sahip olamayacağından dolayı o hisseye dayanarak diğer bir hissenin satışında, o mülkün satıldığı değerden sahip olma hakkını kullanamayacağına dair 27 Mart 1930 tarih ve 1405/140 sayı ile önceden alınmış bir karar bulunmaktadır. Bu karara aykırı olarak yeni bir içtihat ortaya çıkmış olduğundan dolayı durumun tevhidi içtihat yolu ile tahlili, Birinci Hukuk Dairesi Reisliği'nin 31 Mart 1944 tarih ve 1055 sayılı yazısı ile istenilmiştir. Toplanan Tevhid-i İçtihat Genel Kurulu'nda konu incelenmiştir. Sonuçta :

İdari ve özel kanunlara dayanarak gayrimenkullerin devlet tarafından şahıslara verilmesi ve ihale ile satışının gelişi güzel yapılan bir satış olmadığı vurgulanmıştır. Bunlara satışın onaylanmadan önce mülkiyet hakkı doğurup doğurmayacağının belirlenmesi yine o özel mevzuatla çözüm bulunması gerektiği ve 1331, 1771 ve 2510 sayılı kanunların kapalı ve açık hükümlerine göre kurallara uygun yapıp kesinleşen satış ve ihalelerin onaylanmadan önce de mülkiyet ifade ettikleri belirtilmiştir. Bu gibi ihale olunmuş gayrimenkulleri satın alanın malı sayılacaktır. Satın alanın ölümü satışın onaylanması öncesine denk gelse de mirasçılara bu hakkın geçeceğinden dolayı hisseli bir malın ihale neticesi henüz tapuya kaydedilmemiş olsa bile bu hisseli maldaki satılacak diğer bir hisse hakkında, satın alacak olan müşteriye karşı, malın satıldığı fiyattan satın alma davası açabilecektir. Buna yönelik değerlendirmeye 1 Kasım 1944 tarihli toplantıda yeterli olan çoğunluk sağlanarak karar verilmiştir⁶¹⁹. Şahıs ve Hazine'nin üzerinde ortak olduğu toprakların iskân amaçlı kullanımında sorunlar ortaya çıkmaya devam ettiği gibi bu topraklardan istenilen verimli yararlanma mümkün olamamıştır.

Birinci Umum Müfettişlik Bölgesi'nden 22 Mayıs 1940 tarih ve 248- 84/2293 sayılı yazı ile 1940 mali yılında vilâyet sınırları içinde 13 yerde 7 göçmen köyü kurulmasına karar verilmiştir. Fakat kurulacak köylerin bazılarında arazi noktasında

---

⁶¹⁹ *Düster*, XXVI, Üçüncü Tertip, Ankara 1945, s. 196. Resmi Gazete ile yayınlanması: 14 Mart 1945 – Sayı: 5955.

sorunlar ortaya çıkmıştır. Kurulması düşünülen göçmen köylerine ait arazi içerisinde şahısların tasarrufu altında veya hazine ile ortak bir durumda bulunan arazi parçaları da bulunmaktadır. Bu durum sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü:

A– Parçaların bir araya gelmesinden meydana gelen arazinin bütünü içerisinde özel mülkiyet ile hazineye ait araziler bulunmaktadır. Yani bu topraklar şahıs ile hazinenin ortak tasarruf altında bulunmaktadır. Bu durum göçmen ve yerli özel mülkiyet sahibi şahısların tarım ve tasarruflarında belirsizlik ortaya çıkarmaktadır. Yerli halk ile göçmenler arasında sürekli olarak bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Buna örnek olarak Satı köyü gösterilmiştir. Şahısların tek başlarına veya hazine ile birlikte ortak oldukları topraklar Satı köyüne ait tarlalar içerisinde dağınık bir şekildedir. Bu köy birinci sınıf iskân yeridir. Diğer unsurların tasarrufu toprak bütünlüğünü bozmaktadır. Bu durum göçmenlerin topraklarının kullanımını zorlaştıracığından iki yıldır buraya göçmen köyü yapılamamıştır. Bu yüzden çok verimli olan bu topraklardan yararlanılamamaktadır. Bu bölgenin özel mülkiyet ve hisseli topraklardan arındırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde göçmenlere yönelik toprakta birlik sağlanıp, iskân yapılabilecektir⁶²⁰.

B– Tamamı hazine malı olan toprakların sınırları içine, çevre köylerden tasarruf hakkı şahıslarda olan özel mülkiyet topraklar girmiştir. Bu durum göçmenlerin bu topraklar üzerinde tarım yapmasında sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır.

C–100- 150 evlik göçmen köyü yapılacak yerlerde göçmenlere verilecek hazine arazisi bazı yerlerde dağıtımaya yetmemektedir. Çünkü önceden istimlak edilerek bir iskân gurubuna aktarılan bu arazinin göçmen köyünün kurulacağı yerdeki arazi ile yan yana olmayıp aralarında özel mülkiyet topraklar bulunmasından kaynaklanmaktadır. Planın ön gördüğü şekilde 100 - 150 evden aşağı köy yapılmayacağından dolayı buradaki özel mülkiyet olan toprakların ihtiyaca cevap vermesi için istimlak edilip, hazinenin elinde bulunan arazilerle birleştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu topraklarda iskân gerçekleşmemekte bu topraklar boş bir şekilde beklemektedir. Örnek olarak Çınar kazası merkezi Hanakpınar köyüne 129 göçmen evi yapılması kararlaştırılıp ihaleye konulmuştur. Bu köyün topraklarının yanında Dikini ve

---

⁶²⁰ BCA. 030. 10. 123. 880. 10/ 25 Temmuz 1940, s. 7.

Mollapolad köyleri vardır. Bunların köyleri tapulu mallardır. Bu iki köyün batısında hazineye ait ve Hanakpınar iskân sahasına dahil Tilabuş köyünde de geniş topraklar bulunmaktadır. Fakat arada bu iki köy olması yüzünden bu toprakların göçmenlere dağıtılması mümkün olmamaktadır. İskân için gerekli olan bağımsız bir bölge kurulamamaktadır⁶²¹.

İşte taraflar arasında var olan bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla özel mülkiyet sahiplerini de onayı alınarak çözüm yolu bulunmaya çalışılmıştır. Sonuçta; Özel mülkiyete sahip şahıslar, hazineye ait olup göçmenlere verilecek toprakların bir araya getirilip, bir bütün olması için kendi tasarruflarında bulunan arazileri vermeyi kabul etmişlerdir. Terk ettikleri arazileri karşılığında, mallarıyla aynı oranda hazine tarafından kendilerine arazi vermesi şartını öne sürmüşlerdir. Fakat devletin tasarrufunda bulunan bu taşınmaz malları ancak yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde vermek mümkündür. Bu yolla bir başkasına yapılacak mal devrine kanunların izin vermemesi yüzünden ortaya sorun çıkmıştır. Genel Müfettişlik, Maliye Vekâletine bu sorunun çözümü için kanuni bir düzenlemenin yapılması için 22 Mayıs 1940 tarihinde istekte bulunmuştur⁶²².

Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekili Hulusi Alataş, bu konu ile ilgili olarak Başvekâlete 19 Temmuz 1940 tarih ve 14954/460 numara ile durumu açıklayan bir yazı yazmıştır. Yazısında yapılması gereken konusunda; her ne kadar var olan kanunlar İkinci iskân mıntıkasında çözümü mümkün kılmamakta ise de, daha çok iskân mıntıkları içerisinde yeniden yapılan göçmen köyleri, hazineye ait olduğu önceden belirlenmiş olan arazide kurulmakta olup genellikle Birinci Umûmî Müfettişlik mıntıkası gibi tamamen birinci iskân mıntıkası içinde bulunan yerlerde daha çok karşılaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda da göçmen köyleri sınırı içerisinde şahıslara ait özel mülkiyet araziler sahipleri tarafından hazineye devir ve terk edilmesi gerekmektedir. Bunun karşılığında kendileri topraksız bir duruma geçtiklerinden dolayı bu şahıslara 3667 Sayılı Kanun'un birinci maddesinin B fıkrası ve bu fıkraya ait 24 Kasım 1939 tarihli ve 2/12374 sayılı talimatnamenin hükümleri dairesinde bedelsiz toprak verilebileceği belirtilmiştir. Bu şekilde var olan sorunlar tamamen çözüme

---

⁶²¹ A.g.b., s. 8.

⁶²² A.g.b., s. 3.

kavuşacaktır. Ayrıca bu şekilde hareket yeni bir kanuni düzenlemeye de ihtiyaç bırakmayacaktır⁶²³.

3 – Barınmada Karşılaşılan Sorunlar

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden başlayarak genç Türkiye'yi uğraştıran en önemli sorunlarından bir tanesi barınma sorunudur. Çünkü uzun bir süre ülke toprakları, savaş, işgal, isyan ve yağmaların yaşandığı bir alan olduğundan barınma alanında çok kötü bir miras devir almıştır. Devlet, içerideki yerli halkın barınma ile ilgili sorunlarının altından kalkmadan, çok yoğun bir şekilde yaşanan dış göç, sorunu daha karmaşık bir hale getirmiştir. Gelen göçmenlerin yaşadıkları iklimin ve yetiştirdikleri ürünün özelliğine göre yerleştirilmeleri ve kurulacak yeni yerleşim birimleri ile tüm Türkiye'ye örnek olması ilke olarak benimsenmiştir. Fakat, uygulamada bu ilkelere uyulamamıştır. Günümüzde bile iskân konusunda oluşturulan bir politikanın olmaması karşılaşılan sorunun büyüklüğü ve çözümün işlevselliği hakkında bilgi vermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümeti meşgul eden sorunlardan bir tanesi de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik muhacirlerin ulaşım ve barınma ihtiyacını karşılamaktır. Özellikle işgal gören yerler harabeye dönmüştü. İşgalden kaçıp iç kısımlara göç eden halk geri dönecek olsa bile oturma işlevini görecekteki yapılar yok denecek kadar az ve tamire muhtaçtı. Bu muhacirlerin geri dönmesi ve yapıların tamir ihtiyacının karşılanması amacı ile ödenek ayrılması kabul edilmiştir.

“Havali-i Şarkıyye muhacirlerinin iadesi ve mesakininin tamîr ve inşasına dâir” olan kanun 3 Nisan 1339 tarih ve 319 numara ile kabul edilmiştir⁶²⁴. Kanunun ikinci maddesinde Yunan işgalinden kurtarılan yerler haricindeki memleket kısımlarında savaş şartlarının zorlamasıyla harap olan evlerin tamir ve inşa masrafı adı ile açılacak fasla bir milyon lira ödenek konulmuştur. 3. maddesinde de verilen ödenek her mahalde keşif ile belirlenecek olan tahribatın imar masraflarına göre yüzde oranında dağıtılacak ve sırasıyla eldeki acil tamir işleri ve inşaata harcanacağı belirlenmiştir. Bu ödeneğin

⁶²³ A.g.b., s. 4 - 6.

⁶²⁴ Bkz. *Düster*, IV, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 16 - 17.

kanun gereğince harcanıp kullanılması için ilk önce yerinde keşifler yapılacaktır. Ondan sonra araştırma da elde edilen tahribat oranları ölçüsünde yüzde hesabı ile ödenek dağıtılacaktır. Bundan dolayı belirlenen kurallar doğrultusundaki dağıtımın merkezce yapılması durumunda, keşif belgelerinin buraya gönderilmesi ve dağıtımın paylaşılması gibi işler çok zaman alacaktır. Bu durum illerin acil ihtiyacını karşılamak için kabul edilen kanunun ruhu ile uyuşmamaktadır. Bu yüzden hükümet, maliyece yapılacak dağıtımın sadece liva üzerinden yapılmasını doğru bulmuştur. Keşif işlemlerinin ve kazalara ait dağıtımın, mahallerin ihtiyacına göre Yerel İdari Meclislerin denetimi altında, livalarca yapılmasının kanunun uygulamasını hızlandıracağı düşünülmüştür. Her livaya ayrılacak miktarı belirleyen cetvel İcra Vekilleri Heyeti'nin 10 Haziran 1339 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir. Bu kanun ile kabul edilen cetvel ile yardımın dağılımı şu şekilde olmuştur.⁶²⁵

Lira	Liva İsimleri
150.000	Erzurum
40.000	Bayezid
70.000	Gümüşhane
60.000	Erzincan
15.000	Lazistan
60.000	Trabzon
15.000	Genç
40.000	Muş
25000	Bitlis
75.000	Van (Evvelce verilen 15.000 bu miktara dâhildir.)
10.000	Hakkari

⁶²⁵ BCA. 030. 18. 01. 02. 07. 20. 8/ 10 Haziran 1339.

5.000	Kastamonu (Küre kazası için)
3.000	Yozgat (Devecidağ kazası için)
5.000	Tokat (Zelzeleden hasarzedede mahaller için)
573.000	

“Hükümet yedinde (elinde) sahihsiz olarak mevcut bulunan emlakin; emval ve emlaki düşman, usat (asiler) ve hasbellüzum (gerektiği için) hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara nisbet dahilinde (belirli oranlarda) tevzii (dağıtımı)” hakkındaki kanun görüşmelerinde yapılara yönelik uygulama ve Şark mültecilerine yapılan yardım hakkında bilgi vermektedir. Bu görüşmelerde Vekil Mustafa Necati Bey; kanunda terk edilmiş malların idaresi doğrudan doğruya İmar Vekâleti’ne verilmemektedir. Bu yetki Maliye Vekâleti’ne aittir. İmar ve İskân Vekâleti’nin emval-i metruke dairesiyle bir ilgisi yoktur. Sadece ihtiyaç durumunda İmar ve Mübadele Vekâleti’nin isteği ile Maliye Vekâleti İmar Vekâleti’ne bu mülkleri teslim etmektedir. Bu düzenlemeyi yapmaktaki amaç, bütün terk edilmiş mallar İmar ve İskân Vekâleti’ne verilecek olunursa muhacirler daha gelmeden bu malların harap olacağı düşüncesidir. Bu mallara zarar verilmektedir. Muhacir gelmedikçe bütün terk edilen mallar Mübadele Vekâleti’nin emrinde olduğu için mübadil ve mübadil olmayan unsurlardan kalan mallara ayırım yapılmadan muhacir yerleştirilmiştir. Çünkü kış gelmiş olmasına rağmen sevkiyatın devam ettiğinden muhacirlerin zor durumda kalmalarını engellenmesi gerekmektedir. Terk edilen mallardan, mübadeleye tabi olan kısmını anlaşmanın kabul ettiği şekilde gelen unsurlara kanunen verilmesi zorunluluktur. Diğer kısım mal üzerinde Türkiye istediği şekilde uygulama yapma hakkına sahiptir. Gelecek olan halkın terk ettikleri mallarına karşılık yeterli miktarda ev bulunmaktadır. İlk önce gelen mübadiller ülkede bulunan tüm terk edilmiş mallara geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Daha sonra yapılacak düzenlemelerle istenilen şekilde bu unsurlara yönelik tasarruf yapılabilecektir. Eldeki mallardan ayrıca ihtiyaç sahiplerine de verilmektedir. “Mübadele, İmar ve İskân Kanununda” sadece gelecek muhacire ait kayıt vardır. Vilâyet-ı Şarkiye muhacirlerinden ihtiyaç sahibi olanlarda iskân edilmiştir. İskân mıntıklarında 5- 6 bin

ev mülteciler tarafından doğrudan doğruya kullanılmaktadır. Bundan dolayı İmar ve İskân Vekâleti'nin yetkisini gösteren kanunun birinci maddesindeki açıklayıcı bilgi gereğince, gerek Vilâyet-ı Şarkiye mültecileri ve gerekse memleketimize gelen muhacir ile yangından zarar gören kesimlerde iskân edilmiştir. Bu şekilde geçici olarak verilmiş olan yerler kabul edilecek olan bu kanunla kalıcı olarak verilmiş olacaktır⁶²⁶.

Çeşitli sıfat ve durumlarda bulunan muhacir ve mültecilerin iskânlarının nasıl yapılacağı hakkında tereddüt ortaya çıktıkça vilâyetlerle mıntika müdüriyetlerinden açıklama ve izin isteme istekleri meydana gelmiştir. Bu tür durumları ortadan kaldırmak ve yazışmalarla vakit kaybetmemek için muhacir ve mültecilerin genel durumlarına göre yapılacak işlemlerle ilgili 17 Aralık 1340 tarih ve 5870/56 numaralı tamim yayınlanmak zorunda kalınmıştır.

Bu tamimin 4 maddesinde savaş ve işgal dolaysı ile evleri yakılıp yıkılanlardan buldukları yerden başka bir evi veya herhangi bir gelir kaynağı var ise bu gibilerin ihtiyaç içinde olan, işgal mağdurlarından sayılmayacağı belirtilmiştir⁶²⁷.

Mübadeleye tabi olmayan şahıslar tarafından terk edilmiş olup, iskân hakkına sahip olanlara verilen ve verilecek olan taşınmaz mallar hakkındaki kanun görüşmelerinde Muş Milletvekili Osman Kadri Bey tarafından Şark illerindeki mültecilerin durumu için özetle şu tespit yapılmıştır:

Savaşta, Rus işgaline uğrayan yerlerdeki halk bütün her şeyini geride bırakarak iç kısımlara göç etmiştir. Bu yerdeki yapılar yıkılarak bir yığın toprağa dönmüştür. Meclis'te bu konu iki üç kez gündeme gelmiş ancak çeşitli aşamalardan sonra kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Konu ile ilgili görüşmelerde yapılan bir teklif ile savaşta zarar görenlere Ermenilerden kalan terk edilmiş malların arsaları veya var olan evlerin verilmesi gündeme gelmiştir. Daha sonra bunlara harikzedeler de katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı halkı üç kısma ayırmıştır. Birisi iç kısımlara iltica eden şark mültecileridir. Bunlar da üç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı her ne pahasına olursa olsun memleketine geri dönerek küçük da olsa kendisine bir ev yapmak amacıyla olanlardır. Diğer bir kısmı da memleketlerine gitmeyip geldiklere yerde kalmıştır. Kendilerine

---

⁶²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima: II, C. VII, Ankara, 1968, s. 413.

⁶²⁷ İskân Mevzuatı, s. 1899.

birer ev bulabilmişlerdir. Üçüncü kısmı da halen başını sokacak bir yer bulamamışlardır. Şurada ve burada, şunun bunun hizmetkarıdır. Yapılan düzenlemelerle bir kısmının hakları hukuku olarak güvence altına alınırken, ihmal edilen iki kısım vardır. Biri; memleketlerine dönmüş bir hayli zarar görmüş şahıslardır. Bunların hukuku burada konu olmamıştır. Eğer terk edilmiş malların satış bedeli bankalara verilecekse, oluşturulacak gelirden bu kesimlerinde yararlanmasa sağlanmalıdır. Getirilen kanun metninin bütün kesimlerin sorunlarına eşit bir şekilde eğilmediği, bu kanun metninin yeniden düzenlenerek bütün kesimleri kapsayacak düzenlemelerle geri getirilmesini istenmiştir⁶²⁸.

Dâhiliye Vekili Cemil Bey, bu kanunun, ülkede kimlerin nasıl iskân edileceğini gösteren bir kanun olmadığını, bunu düzenleyen ayrıca iskân kanunları bulunduğunu vurgulamıştır. Ayrıca doğrudan iskân amaçlı bu tür ihtiyaçlara cevap vermek amacı ile yeni bir kanun tasarısı hazırlanıp, meclise teklif edilmiştir. Yapılacak olan bu düzenleme ise iskân edilenlere malların nasıl verileceğine dairdir⁶²⁹.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu muhacirlerin iskân çalışmalarında barınmaya yönelik binaların yetersiz kaldığı durumlarda sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bursa Valisi'nin 15 Kanunusani 1927 tarihinde 170/43 numaralı yazısı Şark vilâyetleri halkının iskânında ortaya çıkan sorunları yansıtmaktadır. Vilâyet-ı Şarkîye halkından iskân için buraya gönderilen şahıslardan bazıları vilâyet merkezinde ev bulunmaması yüzünden açıkta kalmıştır. İskânları yapılamamış bu unsurların şehir halkından ve memur kesiminden bulunmaları yüzünden köylerde iskânları yapılacak olsa bile uygun ev bulunmaması yüzünden sevklerinin uygun olmadığı vurgulanmıştır. Hayat pahalılığından dolayı sıkıntı içinde oldukları anlaşılan bu şahısların sorunlarının çözümü için Kayseri İline gönderilmesine izin verilmesi istenilmiştir⁶³⁰.

Şark mültecilerinin barındırılmasında ortaya çıkan diğer sorun ise oturtulmak istenilen yapıların beğenilmemesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Afyon Karahisar valisi ile İskân Müdüriyeti arasındaki yazışmada, Afyon Valisi, Şark vilâyetlerinden gelip iskân-ı adı suretiyle iskâna tabi tutulanların kendilerine verilen evleri beğenmedikleri

⁶²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, s. 76.

⁶²⁹ *A.g.e.*, s. 76 - 77.

⁶³⁰ [BCA. 272. 12. 58. 157. 2 / 14 Nisan 1928.](#)

bildirilmiştir. Memleketlerinde oturdukları evlerinin daha büyük ve düzgün olduğunu iddia ederek kendilerine verilmek istenilen evlerde oturmamışlardır. Önceden ikişer üçer kiralayıp oturdukları evlerden çıkmayı kabul etmemişlerdir. Vali elde bunların istedikleri ölçüde şahıslara ait ev bulunmadığını belirtmiştir⁶³¹.

İskân Müdüriyetinden gelen cevap yazısında ise, gösterilen evleri elverişli olmasına rağmen beğenmeyip oturmak istemeyenlerden alınmasını ve bunların kendi imkaları ile başka evlerde oturmalarında serbest bırakılmaları istenmiştir⁶³².

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yerleştirilen muhacirlerde barınma konusunda sorunlar yaşamıştır. Kars ili 1931 yılı CHP kongresinde tartışılarak büyük kongreye sunulan mali istekler kısmında 23 Şubat 1931 tarihli yazı ile muhacirlerin iskânında barınmada karşılaşılan sorunlar gündeme getirilmiştir.

1337 yılından itibaren Erivan ve Gümrü'den Kars'a çok sayıda muhacir gelmiştir. Bir sene öncesine kadar Kars Vilâyeti iskân mıntıkası değildi. Bu sorunun çözümünden sonra, muhacirlerin Kars'ta iskânlarına ve kendilerine, 4 odadan büyük olmamak üzere, Borçlanma Kanunu ile ev verilmesine başlanmıştır. Muhacirlerin bir kısmına ev dağıtımı yapılmıştır. Fakat, muhacirleri memnun etmek amacı ile yapılan bu iş, uygulamadaki yanlışlıklar ve haksızlıklar yüzünden birkaç tanesi hariç olmak üzere muhacirler küstürülmüş ve tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Sorunları içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açan uygulama; her muhacir dağıtım öncesinde iyi kötü bir evde yerleşmiş ve bu evlerde arzuları doğrultusunda onarım ve değişiklik yapmıştır. Bundan dolayı her muhacirin oturmakta olduğu evi, 4 odadan büyük olmamak şartıyla, kendilerine vermek en uygun bir uygulama olacak, muhacirlerin hemen hemen hepsi bu durumda memnun olacaktı. Fakat dağıtımda buna dikkat edilmemiş, özellikle muhacirlere oturdukları ev dışında evler vermek uygulamada başvurulan bir metot olmuştur. Bu şekilde muhacirlere dağıtımı yapılan evler daha önceki evlerinden daha bakımsız olmasından dolayı şikâyetler başlamıştır⁶³³.

---

⁶³¹ *BCA*. 272. 12. 54. 133. 20/ 28 Ağustos 1927.

⁶³² *A.g.b.*; Bu tür sorunlar için ayrıca bkz. *BCA*. 272. 12. 53. 123. 15/ 03 Mayıs 1927; *BCA*. 272. 11. 22. 114. 13/ 30 Ocak 1927.

⁶³³ *BCA*. 490. 01. 495. 1773. 1, s. 42.

Evlerin dağıtımında yapılan haksızlıklarda sorunun boyutunu daha da artırmıştır. Bunda belirleyici unsur, muhacirlerin sosyal mevkilerinin ve servet derecelerinin, evlerin verilmesinde belirleyici olması en büyük etken olmuştur. Her muhacire kendi oturduğu ev verilmiş olsa sorunların boyutu bu kadar büyümeyecekti. Demokratik ve halkçı bir idarenin ruhuna yakışmayan sosyal mevki uygulaması sorunları daha da çoğaltmıştır⁶³⁴.

Dağıtımda ölçü alınan diğer özellik ise muhacirlerin bekar olarak veya evli olup aileleri ile birlikte gelme durumudur. Bekar gelenlerin çoğu aile sahibi oldukları halde “*sen bekâr gelmişsin diye*” ev verilmemektedir. Servet konusunda muhacirlerin bugünkü durumları dikkate alınırken, medeni hal durumlarında, bugünün değil de geldikleri zamanki durumlarının ölçü alınması yapılan diğer yanlış bir uygulama olmuştur⁶³⁵.

Diğer bir sorun, muhacirlere verilecek evlerin oda sayısının belirlenmesinde görevlilerin belirlenmiş ortak ölçülerden çok kendi şahsi görüşleri doğrultusunda hareket etmeleridir. Oda sayısının belirlenmesinde sadece oda ve salonların dikkate alınması gerekirken aralık, koridor ve sonradan yapılan bölmeler de katılarak hesaplanmıştır. Ayrıca bazı köylü muhacirlere şehirde ev verilirken, şehirli muhacirlere de duygusal nedenlerden dolayı köylerde yer gösterilmiştir. Kısacası muhacirlere ev vermenin amacı onları memnun etmek iken çoğunluğu memnun olmadığı gibi zor durumda bırakılacak şekilde işlemlerle karşılaşmışlar, mağdur bir duruma düşmüşlerdir. Muhacirlere verilen evler karşılıksız olmayıp Borçlanma Kanunu’na göre, belirli bir ücret karşılığında satıldığından bu kadar detaylı bir inceleme ile insanları zor durumda bırakacak bir şekilde hareket etmenin gereksiz bir uygulama olduğu vurgulanmıştır⁶³⁶.

11 Mart 1934 tarihinde yayınlanan İskân Talimatnamesi ile muhacirlere yönelik barınma uygulamalarına yeni düzenlemeler getirilmiştir. 19. madde ile muhacirleri 24 saat içinde yerlerine veya barınacak binalara yerleştirmeyen memurların işten çıkarılacağı belirtilir. 21. madde’de muhacirler için ev yapılmamış olan ve hükümete ait

---

⁶³⁴ A.g.b.

⁶³⁵ A.g.b., s. 42 - 43.

⁶³⁶ A.g.b., s. 43

fazla yapı da bulunmayan yerlerde muhacirlerin iskân kanununun 24'üncü maddesi hükümlerine göre yerli halkın yapılarında yerleştirilecekleri belirtilir⁶³⁷.

Muhacirlerin iskân edilecekleri köyde ilk önce köyün ağa ve zenginlerinin ev ve binalarından başlayarak yerleştirilecektir. En son fakirlerin evlerine sıra gelecek şekilde gelen muhacirleri barındıracak kadar yeterli oda ve bina boşaltılır. Bu evler boşaltılırken yapı sahibi binadan çıkarılmayacaktır. Düzenleme kendisi ile birlikte bir muhacir ailesi de barındırılacak şekilde bir veya bir kaç oda ile gerektiği kadar ahır ve samanlık yeri boşaltılmasını ön görmektedir. İki aile burada “*kardeşçe*” yaşayacak şekilde yerleştirilir. Muhacirlerin iskân olacakları yerde var olan evler, ihtiyaca cevap vermez ise muhacirlerin bir kısmı komşu köylerin yapılarına da yerleştirilir. Fakat yerleştirilecekleri yer topraklarını ekmek için gidip gelmeye uygun bir uzaklıkta olacaktır. Yeni yapılacak köylere yerleştirilecek muhacirlerin tamamen komşu köylerde yerleştirilmeleri gerekmektedir⁶³⁸.

Muhacirlerin kalıcı iskânından önce geçici olarak köylülerin yanında misafir edilmesi beraberinde yeni sorunlar getirmiştir. Sivas Milletvekili Mehmet Uğur Meclis'te bu yöndeki sıkıntıları dile getirmiştir. “*Tam üç sene önce muhacir gelip Sivas'ta yerleştirilip, bunları köylü üzerine taksim ettik. Bunlar köylülere ait binalarda beraber oturuyorlar. Bunlara ya hükümet ev yapsın, yoksa bıraksınlar kendileri evlerini yapsınlar. Bizim de başımıza geldi, hareketi arzda hepimizin evi yıkıldı. Köylü çalıştı, gayret etti, başını sokacak bir ev yaptı. Bunlara da ya hükümet ev yapsın, çıksınlar, yahut yer verin kendileri yapsınlar.*”⁶³⁹

Elde bulunan malların satışında başvurulan metotlar ve ekonomik nedenler yüzünden sorunlar ortaya çıkmıştır. Van'daki milli emlaka ait ev ve arsalardan bir kısmı altı yedi yıl öncesinden sekiz taksitle açık artırmada satılığa çıkarılmıştır. O dönemde çekilen ev sıkıntısı yüzünden halk çok yüksek fiyatlarla satın almak zorunda kalmıştır. Sonradan taksitlerin ödenmesinde yaşanan sorunlardan dolayı bu satışların bir kısmı iptal edilmiştir. Bu evlerden bir bölümü da Borçlanma Kanunu'na göre harikzedelere

⁶³⁷ Bu talimatnamenin tamamı için bkz. *İskân Mevzuatı*, s. 2247 - 259.

⁶³⁸ *A.g.b.*, s. 254.

⁶³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İçtima: II, C. XVIII, s. 204.

dağıtılarak iskân dairesince tasarruf belgeleri verilmiştir. Bu tasarruf belgeleri üzerine bir kısmı tapu edilmiş ise de tapu edilmeyen birçoğu için maliye tarafından ruhsat verilmediğinden tapu edilememiş ve olduğu gibi bırakılmıştır. Bu işlemlerin dışında tutulan kısımlar ise maliye tarafından belirlenip açık artırma ile satışa çıkarılmıştır. Bu satıştan yararlanacak az sayıdaki birkaç servet sahibi kişi dışında, halkın büyük bir kısmı zor durumda kalacaktır. Satışa katılmak için parasal açıdan gücü olmayan halk evsiz kalacak ev ve arsalar para sahibi kesimlerin elinde kalacaktır. Sonuçta evsiz kalan halk dağılmak zorunda kalacak bu durumda yurt dışından Türkiye'ye gelmek isteyen vatandaşların dönmesi konusunda üzerlerinde olumsuz etki bırakacaktır. sınırda bulunan Van ilinde Türk nüfusunun çoğaltılması her ne kadar hükümet politikası olsa da, bu şekilde bunun gerçekleştirilmesi imkansızdır. Var olan sorunun aşılması, harikzedelerin ellerindeki hasar mazbatalarının gerek açık artırma ve gerekse Borçlanma Kanunu ile borçlananların borçlarına sayılması ve şimdiki satış durumunun durdurulması ile mümkündür. Var olan arsa ve evlerin yurtsuz kimselere ve geri dönecek muhacirlere dağıtılarak Van'daki iskân durumunun uygun bir şekilde sokulması istenilmiştir⁶⁴⁰.

2510 Sayılı İskân Kanunu'nun 18. maddesi ile; iskâna tabi tutulan kesimlerin barınma sorunu ile ilgilidir. İskân görecekt unsurları yerleştirmede yaşanan en büyük sorunu barınma oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde mübadele anlaşması yapıldığında Anadolu'nun değişik yerlerinde terkedilmiş olarak bulunan binalar ihtiyacı karşıladığı için büyük boyutlu sorunlarla karşılaşmamıştır. Fakat bu evlerin kullanılması, yıkılması veya yerleşme için uygun bir durumda olmaması yüzünden ilerleyen tarihlerde yeni baştan bu yapıları oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Daha önceki tecrübelerden, iskân amaçlı yapıların karşılanabilmesi için büyük miktarda paralara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Fakat çoğu zaman kaynak yetersizliğinden bu işler aksamakta ve insanlar zor durumda kalmaktadır. Bu nedenle yapı işlerini ucuzlatma ve kolaylaştırma için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Bu amaçla yerleşecek olanların bizzat emeklerinden yararlanmak, parasız kereste vermek, yerleşilen yerdeki halkın, belediyenin, askeri ve mahalli idarenin var olan eleman ve araçlarından yararlanılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yapıyı yapacak

---

⁶⁴⁰ *BCA*. 490. 01. 500. 2011. 1/ 27 Aralık 1934.

usta ve malzemenin parası verilerek iskân edilenlerin üst tarafını kendilerinin karşılaması yoluna da gidilmiştir⁶⁴¹.

Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce Bey'in, Dâhiliye Vekili Şükrü Bey'den sözlü olarak ülke dışından gelip de ülkemizde iskân edilenlerin durumu hakkındaki sorusuna verilen cevapta muhacirlerin ev ihtiyacının karşılama uygulamaları ve maliyeti hakkında bilgi vermektedir. Muhacirlerin barınma ihtiyacını karşılamak için gerekli olan evler bu dönemde iki şekilde karşılanmaktadır. Birincisi, devlet bizzat evleri kendisi yapmak suretiyle muhacir iskân etmektedir. İkinci olarak da devletin daha ucuz ve muhacirlere de bir gelir kapısı sağlamak amacı ile evleri muhacirlere yaptırmasıdır. Burada ev için gerekli olan malzemeyi kendisi karşılamakta devlet de işçilik parasını ödemektedir. Bu şekilde muhacirler kendi evinde bir işçi gibi çalışarak para kazanma imkanına sahip olmaktadır.

Masraflar için yapılan yardım bölgelere göre farklılık göstermektedir. Doğu Anadolu'daki vilâyetleri için 250 bin lira, Garp vilâyetleri ve merkez içinse 55 bin lira para harcanmaktadır⁶⁴². Her sene kabul edilmesi kararlaştırılan göçmenlerin kendileri için hazırlanan yerlere ve bu yerlerde yerleştirilecek göçmen sayısı, o mahallin vali ve diğer ilgili makamları ile anlaşarak kararlaştırılmaktadır. Muhacirlerin yerleştirileceği yerler toprak, yaşayış şartları, sıhhi durumları göz önüne alınarak önceden belirlenmektedir. Bu şekilde tespit edilen bu iskân mntıklarında Ege, Trakya ve Orta Anadolu bölgelerine gönderilen göçmenler, ilk etapta sürekli olarak yerleşecekleri köy ve mahallerin çevresindeki köylere misafir edilmektedir. Bu muhacirlerin evleri bir sene sonra yapılmaktadır. Sadece Şark vilâyetlerine gönderilenlerin evleri daha önceden yapılmakta ve sonra göçmenler bu evlere gönderilmektedir. İnşa edilmekte olan evler uzman bir heyet tarafından hazırlanan plan ve şartnamelere göre yapılmaktadır. Evler köyler için tek ve çift olmak üzere iskeletli, üç odalı, ahır ve tuvaleti olacak şekilde döşemeli ve tavanlı yapılmaktadır⁶⁴³.

⁶⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Encümen Mazbatası, s. 14.

⁶⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: IV, C. XXV, Ankara, 1935, s. 15; *Hakimiyet-i Milliye*, 13 İkinciteşrin 1934.

⁶⁴³ "Göçmen Politikamızın Bir Yıllık Verimi", *Ulus*, 7 Aralık 1937.

Muhacirlerin barınma ihtiyacının karşılanmasında politika değişikliğine gidilmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin 1939 yılı bütçe görüşmelerinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş gelen sorular karşısında yaptığı konuşmasında;

Gelmiş olan 19.000 muhacir ailenin evi daha yaptırılmamıştır. Bu evlerin maliyeti 10 -11 milyon lira gibi bir rakam tutmaktadır. Hükümetin bugün için bu parayı verme imkanı yoktur. Muhacirler gelmeden önce kendileri için ev yapma imkanının olmadığı bildirilmiştir. Hükümetin yapacağı yardım arazi, karşılıksız ev arsası, tohumluk, pulluk, hayvan yardımı yapmaktır. Bu tarihten önce getirilenlere hükümet gücü oranında yardım yapacaktır. Fakat bunların iki üç yol boyunca misafirlik durumları devam edecektir. Hepsine ev yapma imkanı yoktur. Muhacirlerden gücü olanın da olmayanın da ev beklemesi yüzünden hükümetin bu yükün altından kalkması mümkün değildir. Muhacirleri üretici hale getirmek için arazi, tohum verilecek ve çalışmaları sağlanacaktır. Devletin bugünkü gücü buna yetmemesinden dolayı, bir kısım muhacirin evi yapılmış bir kısmının ise yapılamamıştır⁶⁴⁴.

Yapılmış binaların maliyet açısından yüksek olduğu eleştiriler karşısında da, muhacirlere yapılacak evler basit olarak, bir insanın oturabileceği bir şekilde yaptırılmaktadır. Planları hazırdır. Bu evlerin maliyetlerinde, malzeme, müteahhidin az veya çok bulunuşu, mevsim farkları ve diğer etkenler dolayısı ile farklılık görülmektedir. Ortalama 1.500 lira maliyetleri bulunmaktadır. Ankara'da Sincan köyünden 700 liraya yaptırabilmek için iki sene beklenilmiştir. Fakat ancak 840 liraya yaptırılabilmiştir. Düşük maliyet ile çok ev yaptırılmaya çalışılmaktadır. Evler, Diyarbakır'da 700, Trakya'da 400, Ege bölgesinde de 550 liraya yaptırılabilmiştir⁶⁴⁵.

Muhacirlerin iskânında barınma amaçlı evlerin karşılanması her dönemde sorun ve tartışma konusu olmaya devam etmiştir. İskân Kanunu'nun 32'nci maddesinin değiştirilmesine ve bu kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair 2848 sayılı kanunun 3'ncü maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun layihası görüşmelerinde bu yönde tartışmalar yaşanmıştır.

---

⁶⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: F, C. II, Ankara, 1939, s. 233.

⁶⁴⁵ Aynı yerde.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, vekâletinin dışarıdan gelecek olan muhacirleri gelmeden önce ev, ziraat aleti, hayvan, toprak, bir senelik yiyecek, yakacak ve tohumluklarını hazırladıktan sonra getirme amacıyla olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde hareketle ancak muhacirler en kısa zamanda üretici bir duruma geçebilecektir. İlk zamanlarda, 2510 numaralı kanunla yapılacak yardımlar anlatılırken, ev yeri ile beraber inşaat malzemesi veyahut evin hazırlanacağı belirtilmiştir. Muhacirler ilk önce köy evlerinde misafir edilecekler ve bir yıl içinde de evleri yapılacaktır. Fakat gelinen nokta bu politikanın başarısızlığı ile sonuçlanmıştır. Çünkü bir taraftan kaçak göçmenler gelirken diğer taraftan da oluşturulan bütçenin dışında harcamalar ortaya çıkmaktadır. Zamanla aradaki boşluk büyümüştür. Bu sorun her ne kadar toprak konusunda yaşanmamışsa da ev konusunda şiddetli bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Ancak muhacirlerin toprak ekiminde zor durumda kalmamaları için hayvan ihtiyaçları karşılanmıştır. Fakat gelmiş olanlardan birçoğunun evi yapılmamıştır. Bunların toplamı 19 bin kadardır. Dışardan gelecek muhacirlere gerekli olan evleri yapmak, arzu edilmesine rağmen mümkün olmamıştır. Çünkü bu işte para olsa bile evleri yapmak mümkün olmamaktadır. Kereste ve ustaları bulmak, çeşitli yerlere dağıtmak zaman işidir. Sonuçta yılda ancak 3 - 4 bin ev yapılabilmektedir⁶⁴⁶.

Bakanın bu konuşmasına karşılık, Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, bu konunun çoğu zaman konuşulması ve encümen oluşturulmasına rağmen sorunun devamından dolayı şikâyetini dile getirmiştir. Sorundaki sıkıntının evlerin yapılış tarzından kaynaklandığını savunmuştur. Aile başına 700 - 800 - 1 000 lira bir para harcanmasına karşılık çok az muhacir gelmektedir. Yapılan harcamanın üçte veya dörtte biri ile aynı işin yapılıp üç dört kat muhacir getirilebileceğini savunmuştur. Esas iş muhacire kendi evini yaptırmaktır. Bir köylü ailesi evini 100- 200 liraya mal etmektedir. Hükümet beş senelik bir program ile gerekli olan keresteyi ve diğer malzemeyi toplu olarak alacak, iş gücü olarak da muhacirlerden yararlanacaktır. Bu şekilde köylülerin bile mal ettiği maliyetin çok altında mal edilecektir. Çünkü ev maliyetinde esas olan çalıştırılacak işçi masrafı olmaktadır⁶⁴⁷.

---

⁶⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İctima: F, C. III, Ankara, 1939, s. 13.

⁶⁴⁷ *A.g.e.*, s. 13 - 14.

Bakan Hulusi Alataş, Bayur'un söyledikleri, "...Bir evi 800 - 1 000 liraya yaptırıyor değiliz. Vasati olarak 500 liraya mal oluyor, her yerde istediğimiz kadar ev yaptırmak kabiliyetinde değiliz. Van'daki vaziyet hatırızdadır. Para verildiği, tahsisat temin edildiği ve gönderildiği halde bir sene içerisinde 50 den fazla ev yapılamamıştır. Geniş teşkilât ve ayrı çalışma mevzuları olacaktır. Bunlar üzerinde çalışmaktayız." diye cevaplamıştır. Göçmenlerin iş gücünden yararlanma konusunda ise; "Göçmenlerin emeğinden istifade etmeğe taraftar değiliz. Göçmeni getirdiğimiz zaman bir yere yerleştirmek lâzımdır. Onları yerleştirdiğimiz yerlerle vereceğimiz arazi çok uzakta kalıyor. Orada ayrıca kamp kurup çalıştırmağı ve saireyi faydalı bulmuyoruz." şeklindedir⁶⁴⁸.

Birinci Umûmî Müfettişi Abidin Özmen'nin bölgenin genel durumu hakkındaki notlarında muhacirlerin ev meselesinde bu sorunu gündeme getirmiştir: "*Muhacir iskânında mühim olan nokta ev meselesidir. Doğu vilâyetlerinin hem temsil hem bayındırlık işine yarayacak olan bu işin birçok inşaat malzemesinin muayyen yerlere önceden yığılması, mimar ve duvarcı gibi teşkilâtı emrine amade bir inşaat heyeti vücuda getirmesi ile mümkündür. Yoksa vilâyet ile vekâlet arasında en ufak bir keşif işi için evrak gider gelir en ufak teferruata kadar merkezden halledilmek istenirse inşaat mevsimi çok kısa olan bu muhitte büyük miktarda göçmen evi yapmak müşküldür.*"⁶⁴⁹ diyerek var olan çözümün bürokratik işlemlerden sıyrılmış, pratik bir yaklaşım ile mümkün olacağını belirtmiştir.

4 – Taşınmaz Malların Tapularının Olmamasından Ortaya Çıkan Sorunlar

Batı bölgelerinde terk edilmiş malları daha çok Rumlardan kalmış olması ve bu malların uluslararası anlaşmalarla dağıtımının düzenlenmesinden dolayı tapu konusunda Doğudaki yerler kadar büyük boyutlu sorunlar yaşanmamıştır. Asıl sorun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki mallarda yaşanmıştır. Bu malların mülkiyet

---

⁶⁴⁸ A.g.e., s. 14.

⁶⁴⁹ BCA, 0 30. 10. 70. 461. 1/ 24 Ağustos 1937.

hakkının devlete geçmesi ve bunların tasarruf hakkını ellinde tutanların elinde tapu olmaması yüzünden çok büyük sorunlar yaşanmıştır.

“Mübadil, gayrimübadil muhacir ve saireye kanunlarına tevfikân teffiz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptına” dair kanunla yapılan düzenleme ile bu işlere çeki düzen verilmeye çalışılmıştır. Kanunun 2. maddesi ile; Memleketinde mal terk etmeyen mübadillerle gayrimübadil, muhacir, mülteci, aşiret efradı ve harikzedelere İskân ve Borçlanma Kanunları gereğince adiyen verilen taşınmaz mallar için verilmiş olan geçici tasarruf belgelerinin değiştirilerek sahipleri adına hazineye birinci derecede ipotekli bir tapu senedi verilmesi kabul edilmiştir. Madde 6. ile mübadeleye tabi şahıslardan terk edilmiş olanlar hariç olmak üzere bütün terk edilmiş mallar bu kanunun yürürlüğe giriş tarihine kadar dağıtılmış veya edilmek üzere bulunmuş olanların haricindekiler maliyeye geçecektir. Mübadeleye tabi şahıslara ait olup da şimdiye kadar usulüne uygun olarak dağıtımı yapılmayan mallardan yıkılmaya yüz tutanlar, Dahiliye Vekâleti’nce karar verilen mülkler; mübadil olmayan şahıslara ait olup görülen lüzum üzerine iskân emrine verilmiş olan mallar hesaplanarak maliyeye devir olunması kararlaştırılmıştır⁶⁵⁰.

Emniyetli, istikrarlı ve kalıcı tasfiyeyi yapmak için 1928 yılında kabul edilen Temlik Kanunu bu aşamada atılan önemli bir adımdır. Bu tarihe kadar iskân-ı adi ve dağıtım ile verilen mülklerin önemli kısmı geçici tasarruf belgelerine bile bağlanmadığından herkeste bir kaygı bulunmaktaydı. Dağıtım yapılan mülklere karşılık tapu belgesi verilmiyordu. Dağıtım ve tahsis kararları bağlayıcılıktan uzak, her zaman için geçersiz sayılıp değiştirilebilmekteydi. Her gün yeni dosyalar düzenleniyor ve başvuruların arkası kesilmeksizin devam etmekteydi. Sadece değerli tapulara dayanan ve 2.000 lirayı aşmayan mülkler vilâyet teffiz komisyonlarının kararı ile kullanım hakkını satın alanlara teslim ediliyordu. Ancak bu kararlar dahi vekâletin inceleme ve onayına bağlı bulunduğundan kesinlik ifade etmiyordu. Çoğu kez vilâyet teffiz komisyonları kararlarının Bakanlıkça geçersiz sayılıp değiştirildiği görülmekte idi. Bu takdirde teslim edilen mülklerden bir kısmını geri almak lazım geliyordu. Verilmiş mülkler üzerinde kullanım hakkını devir etme, emanet bırakma ve teminat göstermek

---

⁶⁵⁰ Bkz., *Düstur*, IX, s. 732; Bu kanunun kabul tarihi: 24 Mayıs 1928 – Kanun No: 1331, Resmi Gazete ile ilanı: 30 Mayıs 1928 – Sayı: 902.

suretiyle kullanımı yasak idi. Malların kullanımında varolan güvensizlik, bağılılık ve ilgi uyandırmadığından ayrılan ve verilen mülk gün geçtikçe yıkılıyordu. Onay edilmeyerek, basit karalama kağıtları üzerinde kalan kararlar hukukun güvencesinden mahrum kalıyordu. İşte bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek için “*Temlik Kanunu*” kabul edilmiştir⁶⁵¹.

810 Numaralı Kanun’un Medeni Kanun ile ortadan kalkıp kalkmadığı yönünde yapılan görüşmelerde Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, Kars’taki arazi ve tarlaların tapusunun olmaması yüzünden ortaya çıkan sorunlara ilgili konuşma yapmıştır. Kars vilâyetinin genelindeki köylülerin mülkiyet ve arazi sorunu önemli bir özellik kazanmıştır. Ruslar zamanında uygulanan sistem, Elviye-i Selâse’deki toprakların vatana katılmasından sonrada devam etmiştir. Bu sistemin uygulamalarından kaynaklanan birçok sorun ortaya çıkmıştır. Arazinin hangi kısmı kime aittir bilinmemektedir. Köylülerden birisi gelip belirli bir kısmını ekmek istediği zaman diğer birisi engel olmaktadır. Bundan dolayı birçok ihtilaf, dava ve kavga ortaya çıkmış ve sorun olarak kalmaya devam etmektedir. Köylüler çözüme yönelik idare memurlarına başvurdukları zaman, görevliler araziye aittir, mülkiyeye aittir, bizim yetkimiz yoktur diyerek mahkemeye yönlendirmektedir. Mahkemeye gidildiği zaman da hakimler bu gibi meselelerin çözümü için elde bir tapu veya bir belge istemektedir. Fakat halkın elinde belge ve tapu bulunmamaktadır⁶⁵².

Kars’taki CHP il kongresinde konuşulup büyük kongreye 23 Şubat 1931 tarihinde sunulan yazıda, mali istekler kısmında, arazi ve emlak meselesi hakkında değerlendirme yapılmıştır. 1338 yılı sonuna kadar Kars’ta tapu teşkilâtı olmadığından devretme işlemleri zorunlu olarak noter sözleşmeleri ile resmileştirilmekte idi. Maliye ise bu şekilde yapılan işlemleri kabul etmeyerek bazı vatandaşların, Rusya’ya göç eden bazı Rus ve Malakanlar’dan bedeli karşılığında satın aldığı mülklerin mülkiyetini tanımamıştır. Maliye, bu gibi şahısların tasarruf haklarını tanıyarak 9 yıl gibi bir süre “*müsakkafat vergisi*” almıştır. Fakat şimdi hem tasarruflarını tanımamakta ve hem de onlardan 12 yıllık kira ücreti istemektedir. Bunun dışında bu mallar üzerinde yapılan imara da sahip çıkmaktadır. Bu uygulamalar vatandaşın zararına neden olduğu gibi

⁶⁵¹ *İskân Tarihçesi*, s. 106.

⁶⁵² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: III, İçtima: II, C. VI, 1928, s. 64.

şikâyetleri de artırmaktadır. Vatandaşları zor durumda bırakmayan bir çözümün bulunması istenilmiştir⁶⁵³.

2510 Sayılı İskân Kanunu gereğince bir kimsenin tapulu dahi olsa yapı ve toprağı yanlışlıkla bu kanunun saydığı kimselere mülk olarak verilmesi durumunda aynı davaların ancak bu bir sene içinde açılmasının şart olup bir sene geçtikten ve hakkı düştükten sonra müstehikkin (hak kazanan) ancak hazine aleyhine el konulduğu zamandaki rayiç (değer) üzerinden bedel davası açabileceği hakkında Yargıtay 28 Şubat 1945 tevhidî içtihat kararı almak zorunda kalmıştır.

Şahısların elindeki tapu veya tapusuz taşınmaz malları 2510 Sayılı İskân Kanunu'na göre muhacir veya nakledilenlere mülk olarak verilebilmektedir. Bu gibi durumlarda malın verilmesi tarihinden bir sene sonra açılan dava ile ilgili olarak mal alanın adına olan tapunun iptal edilmesine 3667 sayılı kanunun 3'üncü maddesince izin verilmemektedir. Fakat sonradan bu karara aykırı bir şekilde kararlar ortaya çıktığı için durumun "*tevhidî içtihat*" yolu ile çözüme kavuşturulması için Birinci Başkanlığın 26 Haziran 1944 tarih ve 3/81 sayılı yazısı ile istenilmiştir. Toplanan Tevhidî İçtihat Genel Kurulu'nda konu incelenerek sonuca varılmıştır⁶⁵⁴;

Dört oturum süren görüşme ve tartışmalarda değişik görüşler etrafında toplanmalar görülmüştür. Bu görüşler :

A – 2510 Sayılı İskân Kanunu'nda belirtilen unsurlara dağıtılacak olan taşınmaz malların ancak bu kanunda yazılı devlet taşınmazları veya hükümetin kamulaştırma yolu ile aldığı mallardan olabilir. Şahısların tapulu özel mülkiyetindeki taşınmaz mallar hükümet tarafından bu kanun dayanak gösterilerek iskân amaçlı dağıtma hak ve yetkisi yoktur. Bu şekilde dağıtılmış tapulu mallar da sahipleri tarafından her zaman için geri alınabilecektir. Eklenen fıkradaki "*ayın dâvasında*" ve "*müstehik*"(hak kazanmış) tabirlerinden de ancak kendilerine mal verilmiş olmasına rağmen daha adlarına tapu verilmemiş kimselerin taşınmaz mallarının dağıtımına tabi tutulması durumunda bunların açacakları davaya işaret edilmiştir.

---

⁶⁵³ BCA. 490. 01. 495. 1773. 1

⁶⁵⁴ *Düstur*, XXVI, s. 292. Bu kararın Resmi Gazete ile ilanı: 30 Nisan 1945 – Sayı: 59941.

B – 23'üncü maddeye eklenen fıkranın uygulanacağı yerler biraz daha genişletilerek bu tabirlerle Medeni Kanun'un 633'üncü maddesinde yazılı işgal, miras, istimlâk, zoraki kiralama veya mahkeme kararı ile bir taşınmaz malın sahibi olan, fakat tapuya bağlanmamış bulunan taşınmaz mal sahiplerinin açabilecekleri davalar işaret edilmiştir. Bu eklenen fıkra hükmünün ancak bu gibi kimseler tarafından açılacak davalara uygulanacağı, yoksa bir kimsenin tapulu malı hakkında bu fıkranın hükmünün yürütülemeyeceği sonucuna varılmıştır.

C – Bu eklenen fıkra gereğince hak kazanma davası açacakların ancak araziyi ihya eden, senetsiz kullanan veya 20 sene aralıksız olarak bir yerde, kullanmak suretiyle; hakkında kazanılmış zaman aşımı tamamlananlar veya senetsiz tasarruftan miras yoluyla kendisine geçen kimselerdir şeklinde üç görüş ileri sürülmüştür⁶⁵⁵.

Yapılan uzun tartışmalar ve değerlendirmeler sonucunda; 2510 Sayılı İskân Kanun'un 23'üncü maddesi gereğince muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakil olunanlara ve yerlilere dağıtılacak yapı ve topraklar bu kanunun gösterdiği şekillerle gerçekte devlet mallarından verilmiş ise bu şekilde verilen yapı ve topraklar için başkaları tarafından hak kazanma davasının açılmayacağı belirtilmiştir. Fakat mülk mallara yönelik olarak her yerde kadastro ve yazılma yapılamamıştır. Ayrıca tapu kayıtlarında da bazı yanlışlıklara rastlanabilmektedir. Bu nedenle esbab-ı mucibe mazbatalarında vurgulandığı gibi yanlışlıkla bir başkasının tapulu malı da bu yol ile muhacir, mülteci ve diğerlerine dağıtılabilir. Bu yüzden bu düşünceden hareketle kanun yapılırken karşılaşılabilecek bu durumlarda nasıl hareket edileceğini göstermek için bu maddeye umumi hükümlerden ayrı olarak hükümler konmuştur. Mülk olarak verilen tarihten itibaren bir yıl geçtikten sonra müstehikler (hak edenler) tarafından ancak hazine aleyhine olayın olduğu tarihteki fiyatından bedel davası açılabilir⁶⁵⁶.

Bununla birlikte bazı durumlarda tapulu yapı ve topraklar hakkında açılacak hak kazanma davaları, cumhuriyet devri öncesi ve sonrasında yapılan bazı kanuni düzenlemelerle genel hükümler dışında kısa bir zaman aşımına veya hakkın düşmesi müddetine bağlanmıştır. Bu hükümler taviz verilmeden olaylara uygulanmaya gelmekte

---

⁶⁵⁵ *A.g.e.*, s. 293.

⁶⁵⁶ *A.g.e.*, s. 294 - 295.

iken üzerinde durulan bu kanun hükmü için belirtilmek istenilen sakınca ve endişelere yer vermeyi gerekli kılacak bir neden görülmemiştir. Çünkü yanlışlıkla özel mülkiyetindeki tapulu malları başkasına verilen kimsenin bir yıl içinde hak kazanma davası açıp, hakkını ispat ederek malını geri alma hakkı vardır. Gerekli olan bir senelik sureyi aşp, aynı hakkı düşmüş ise hükümet tarafından el konulduğu tarihteki fiyattan, yaptığı masraflarla birlikte geri alma hakkı saklı tutulmuştur. Bu kanuni gerekçelere dayanılarak 2510 Sayılı İskân Kanunu gereğince bir kimsenin tapulu dahi olsa yapı ve toprağı yanlışlıkla bu kanunun saydığı kimselere verilmesi durumunda davaların ancak bu bir sene içinde açılması şarttır. Bir sene geçtikten ve hakkı düştükten sonra müstehikkin ancak hazine aleyhine el konulduğu zamandaki fiyat üzerinden bedel davası açabileceğine üçte iki çokluk ile 28 Şubat 1945 tarihinde karar verilmiştir⁶⁵⁷.

5 - Kiralama Yönteminden Kaynaklanan Sorunlar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde mülkiyet hakkı devlette olan malların mülkiyetinin vatandaşlara verilmesinden çok kiralama metodunun kullanılmış olması birçok sorun ortaya çıkarmıştır. Savaş ve göçün getirmiş olduğu yıkımın da etkisi ile iktisadi açıdan çok zor durumda olan yerli halk ve muhacirler bu uygulama yüzünden kullanmakta oldukları mallarını kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. İktisadi aksaklıkların yanında bu unsurların malların mülkiyetine sahip olmaması yüzünden yaşadıkları yerin kalıcı bir unsur olarak kendilerini görmemişlerdir. Bu durum yeni göçlere neden olmuştur.

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevad Bey, Erkan-ı Harbiye Riyasetine yazdığı yazıda Kulp ile ilgili izlenimlerini aktarırken burasının en önemli sorununun arazi ve ev olduğunu belirtmektedir. Ermenilerin terk ettiği mallar esaslı bir şekilde muhacirlere dağıtılmamıştır. Mallar yüzden devam etmekte olan kavga ve şikâyetlerde durmamıştır. Kiralama ile bu malları değerlendirme uygulaması pek de yararlı bir metot değildir. Çünkü kiralamaya en çok istekli olan zenginler ve kiralamayı toptan almağa kadar götüreren Kürt ağalarıdır. Bu kesim kiralama sonrasında tarım ile uğraşan unsurlara sorun

---

⁶⁵⁷ *A.g.e.*, s. 295.

çıkartmaktadır. Uygulanacak en iyi yöntem bu mallar kime verilecekse uygun şartlarla ve zamanında dağıtımını yapmaktır. Malların kiralanması uygulamasına devamı durumunda, geçmiş yılların tecrübesinden yararlanarak arazilerin gerçek manada tarım ile uğraşan kesime verilmesi sağlanmalıdır. Ücret ise hasat zamanı veya köylüleri zor durumda bırakmayacak şekilde kefil göstererek taksitle ödenecek şekilde düzenlenmelidir⁶⁵⁸.

İnsanlar oturdukları evlerini kaybetmemek için belli aralıklarla yenilenen açık artırmaya katılarak bu hakkı almaları gerekmektedir. Açık artırmının herkese açık olması sorunlar ortaya çıkartmıştır. Maliye Vekili'nin Heyeti Vekileye yazmış olduğu yazı bu sorunlara yöneliktir;

Kars vilâyetinin ele geçirilmesinden itibaren terk edilmiş köylerinde geçici olarak yerleştirilmiş olanlardan sadece o köye ait olan Vilâyet-i Selâse maktu vergisi ile tasarrufları altında bulunan ev ve araziler için ayrıca kira bedeli alınmaktadır. Vilâyetteki Rus ve Ermenilerden kalma evler, mübadele ve tasfiye işlemlerinin sonuçlandırılmasına kadar terk edilen mal kanunlarına tabi tutulmayarak herhangi sahipsiz ev gibi idare edilerek muhacir yerleştirilmesi gereklidir. İskân Kanunu gereğince iskân edilecek bu kimselere, kanuna uydurularak ev verilip verilmeyeceğinin, verilmeyecekse evin mübadele ve tasfiye işlemlerine kadar oturanların eskisi gibi vergilerinin alınmasıyla yetinilmesi istenmiştir. Kayıtlarındaki bu evlerinin kiraya verilerek, kiraya bağlanması durumunda bu evler uygulanan metot açısından açık artırmaya konulması gerekecektir. Bir köyde hükümet tarafından iskân edilmiş olanların oturduğu eve dışardan başka bir isteklinin alması ile önceden oturanların evi boşaltmak zorunda kalması halinde iskân maliyesi esastan bozulacaktır. Bu durumun idari bir takım sakıncalara neden olacağından bedelinin belirlenmesi suretiyle kiraya izin verilmesi veya köylere ait verginin alınmasının yeterli görülmesi için izin istenilmiştir. Gerekli kanuni düzenlemelerle, Elviyey-i selâse arazisinden alınması lazım gelen maktu verginin adı geçen araziyi kullananlardan alınmaması gereklidir. Ermeni ve Ruslardan kalan ve geçici olarak muhacir iskân edilen araziden ise adı geçen arazinin, bu muhacire bırakılmış olmasından dolayı bu muhacirlerin arazi üzerinde kanuni olarak tasarruf etme

---

⁶⁵⁸ *BCA*, 0. 30. 10. 45. 291. 27/ 20 Temmuz 1924.

hakkı olmadığından kendilerinden maktu arazi vergisi alınmasına gerek yoktur. Bu illerde geri kalan şahısların taşınmaz malları hazineye geçmeyip hukuken adı geçen yerde ortadan kaybolanlara ait olduğundan, elinde tutanlardan kira bedeli alınması lazımdır. Adı geçen arazinin özel durumundan açık artırmaya konulmasının mümkün olmamasından dolayı Müzayede Kanununa 18. maddesinin Z fıkrasına dayanarak durum belirleninceye kadar pazarlıkla kiraya bağlanması için Heyeti Vekile'den izin istenmiştir⁶⁵⁹.

5 Mart 1927 tarih ve 4849 Numaralı Kararname ile gerekli işlemler için mahalli muhasebeciliğinden izin istendiği bildirilen Kars vilâyetindeki Ermeni ve Ruslardan kalan taşınmaz malların, hukuken hazineye geçmeyip, kaybolan şahıslara ait olmasından dolayı bu malları kullananlardan kira bedeli alınması lazım geldiği fakat iş bu evlerin uygulanan usul çerçevesinde açık artırmaya konulması halinde bir köyde hükümet tarafından iskân edilmiş olan bir şahsın kullanımındaki evin dışardan başka bir taliplinin çıkması ile evi kaybedebileceklerdir. Bu durum idari bir takım sakıncalar ortaya çıkaracağından dile getirilen özel durum dolaysı ile açık artırmaya konulması mümkün olmayan adı geçen malın mübedele ve tasfiye neticesinin durumu belirinceye kadar, “*Müzâyede, Münakasa ve İhale Kanunu'nun*” 18'inci maddesinin Z fıkrasına tevfikân pazarlıkla kiraya bağlanması kabul edilmiştir⁶⁶⁰.

Kars'ta terk edilmiş köylerde geçici olarak iskân edilenlere terk edilmiş ev ve arazinin pazarlıkla kiralanması hakkındaki kararın kasabadaki bina ve diğer yapıları da kapsamı için Maliye Vekâleti 8 Temmuz 1928 tarih ve 1551 numaralı tezkeresi ile istekte bulunmuştur. İcra Vekilleri Heyetinin 22 Temmuz 1928 tarihli toplantısında bu istek kabul edilmemiştir⁶⁶¹.

Malların kira yöntemi ile kullanım hakkının verilmesi özellikle ihtiyaç içinde bulunup tarımla uğraşan kesimleri zor durumda bırakmıştır. Ekonomik açıdan iyi bir durumda olmamaları yüzünden açık arttırma ile yapılan kiralama metodunda bunlar malların kullanım hakkından yararlanamamakta, ancak sermaye sahibi kesimler bundan yararlanabilmektedir. Kars ili CHP kongresinde görüşülerek büyük kongreye sunulması

⁶⁵⁹ BCA. 030. 18. 01. 01. 29. 44. 20/ 22 Temmuz 1928, Ek 135 – 132.

⁶⁶⁰ BCA. 030. 18. 01. 623. 14. 11/ 03 Mayıs 1927.

⁶⁶¹ BCA. 030. 18. 1. 1. 29. 44. 20. / 22 Temmuz 1928.

kabul edilen 23 Şubat 1931 tarihli mali isteklerden arazi ve ev konusunda sorunlarla dikkat çekmektedir;

Vatandaşlarda memleket sevgisini meydana getirecek sebeplerden biri de, vatan üzerinde kendi malları olmak üzere barınacakları bir eve ve karnını doyuracak bir araziye sahip olmaları ile mümkündür. Kars'ta bulunan halkın genelinin durumu bunun tersinedir. Çünkü, arazi ve yapılar, kayıp şahıs malı olup mülkiyeti devlete geçmiştir. Hükümet tarafından evler açık artırma ile köylülere kiralanmaktadır. Açık artırma her kese açık olduğundan insanlar yıllardır oturdukları evin, başkası tarafından kiralanması ile açıkta kalabilmektedir. Çoğu zamanda buralardan ticari manada rant elde etmek için kiralayan sermaye sahiplerinden daha yüksek rakamlarla kiralayarak oturabilmektedir. Açık artırmaya katılmamak veya öncesinden eksik kiralanmasına talip olmak sebepleriyle maliyece kesin ihalesi yapılmayan haneler maliyece, haksız işgal edilmiş sayılarak, oturanlarından 3 - 5 misli kullanım bedeli belirlenerek istenilmektedir. Arazi de, maktu vergi karşılığında köylere verilmekte ve nüfus sayısına göre evlere paylaştırılmaktadır⁶⁶².

Köylünün ev ve toprağına sahip olmamasının getirmiş olduğu diğer sakıncalı bir durum ise; süreç içerisinde yıpranmaya başlayan ev ve arazilerde tamir-onarım yapılmamaktadır. Bu durum yüzünden yapılar günden güne yıkılırken, arazi verim gücünü kaybetmektedir. Ev ve dükkanlarını tamir etmek isteyen köylülerin yaptıkları tamir masrafları maliye tarafından kiradan düşülmediği gibi enkazın da maliyeye gönderilmesi istenilmektedir. Bu zorluklardan dolayı da köylüler onarım konusunda isteksizdirler. Tüm olumsuzluklardan dolayı yapı ve arazilerin köylülere en kısa zamanda dağıtımı istenilmektedir⁶⁶³. Bu sistemin ortaya çıkarmış olduğu sorunların önüne geçmek amacı ile bazı illere yönelik olarak yeni düzenlemelere gidilmiştir.

13 Temmuz 927 tarih ve 5435 Numaralı Kararname ile doğu illerinden gelecek muhacirlerin iskânı için satılmaması karar verilen Bitlis'te nakledilen şahısların malları ve hazineye geçen terk edilmiş köyler arazisinin toptan olarak kiraya bağlanması kiracı ile tarım kesimi arasında sürekli olarak kavgaya neden olmuştur. Çiftçilerin zararına

⁶⁶² *BCA*. 490. 01. 495. 1773. 1, s. 36.

⁶⁶³ *BCA*. 490. 01. 495. 1773. 1, s. 36 – 37.

neden olduğu ve açık artırmaya konulması halinde tek bir şahıstan başka isteyen ortaya çıkmayacağından bunların, “Müzayede, Münakasa ve İhâlat Kanunu’nun” 18’nci maddesinin C fıkrasına dayanarak pazarlıkla tarımla uğraşanlara kiralanması İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir⁶⁶⁴.

Kiralama yönteminden zor durumda kalan kesimlerin başında da ellerindeki maddi imkanların yetersizliğinden dolayı devlet tarafından bu yerlerde iskânı yapılmış olan muhacirler gelmektedir. Bu muhacirlerin iskân edildikleri yeri terk etmesinde bu uygulamanın da etkileri olmuştur. Erzurum vilâyetinden 18 Haziran 1928 tarihinde Dâhiliye Vekâletine gönderilen yazı bu durumu ortaya koymaktadır;

Erzurum’a yerleştirilmeyi kabul ettikleri takdirde Borçlanma Kanunu gereğince iskânlarının yapılacağına dair söz verilen muhacirler, bu söze dayanarak yıllar öncesinden Erzurum’a gelerek merkez vilâyete bağlı Şavuk kazasındaki devlete ait evlere yerleştirilmişlerdir. Aradan yıllar geçtikten sonra oturmakta oldukları evleri Maliye tarafından açık artırma ile kiraya verilmesine karar verilmiştir. Muhacirler, ekonomik açıdan durumlarının pekiyi olmaması yüzünden oturdukları evlerin ellerinden alınması durumunda çok zor durumda kalacaklarını dile getirerek, söz verildiği gibi evlerinin belirlenecek bir bedel karşılığında kendilerine verilmesini istemişlerdir. Kanuni olarak buna imkan yoksa uygun bir kira bedeli belirlenmesi suretiyle evlerinin verilmesini Kosova Vilâyetinin Yeni Pazar muhacirlerinden Mustafa oğlu Kemal ile iki arkadaşı tarafından vilâyete verilen arzuhalde istenmiştir. Adı geçen dilekçenin vilâyet muhasebesinden havale olunurken yazılan açıklamada; “Müzayede ve Münakasa ve İhâlat Kanunu” ile özel talimatnamedeki hükümlere dayanarak açık artırma ile kiraya verilmesi lazım gelen taşınmaz milli malların Vekâlet-i Celilerine 28 Haziran 1341 tarihli ve 14263/44 iskân numaralı genelge hükümlerine de aykırı bulunduğu belirtilmiştir. Bu umumi yazıda belirtilen süreden fazla olarak, bir seneye yakın bir zaman zarfında kendilerine ev bulamamış olduklarından, kiranın değer biçilmesi ile kendilerine verilmesine imkan olmadığı ifade edilmiştir. Hükümet bunları muhtaç olmayan kesimden oldukları için yardım talebinde bulunmamak ve belirlenecek yerlerde ikameti kabul etmek şartıyla Türkiye’ye kabul etmiştir. Fakat 1340 tarihinden

⁶⁶⁴ BCA. 030. 18. 01. 01. 25. 43. 7/ 13 Temmuz 1927.

itibaren gelmeğe başlayan bu mültecilerin iskân yerleri zamanında tespit edilemediğinden dolayı bunlar işlemlere umut bağlayarak beklemiştir. İki üç sene Kocaeli ve Edirne vilâyetleri civarında kalmışlardır. Bu bekleme süreci sahip oldukları serveti harcamalarına neden olmuştur. Erzurum'a da hükümetin yardımı ile gelebilmişlerdir. Bundan dolayı çok muhtaç ve kötü bir durumda olan adı geçen muhacirlerin önceden de birkaç kez başvurusu yapıldığı şekilde oturdukları evlerinin özel kanunlara dayanarak borçlanma yoluyla kendilerine verilmesi mümkün değilse, artan kira bedeli üzerinden veyahut kendileri için birer ev buluncaya kadar bir heyet tarafından kısmen değer biçilme şekli ile kullanımlarına bırakılması istenmiştir⁶⁶⁵.

Erzurum Valiliği'nden Dâhiliye Vekâletine 22 Aralık 1928 tarih ve 181 iskân numaralı başka bir yazıda bu muhacirlerin bir kısmının yerini terk ettikleri görülmektedir. Bir kaç sene evvel Erzurum'a gelerek merkez ve Tercan kazalarına bağlı köylerde milli emlaka ait evlere yerleştirilmiş ve Borçlanma Kanunu gereğince sadece arazi verilmiş olan Yugoslavya mültecileri tarafından başvuru yapılmıştır. Maliyece açık artırma ile kiraya verilmekte bulunan bu evlerin adı geçen kanuna dayanarak borçlanma suretiyle veya kendilerine birer ev buluncaya kadar bir heyet eliyle belirlenecek uygun bir kira bedeli karşılığında kendilerine verilmesi için yazı yazılmıştır. Vilâyetin bu isteğine karşılık 26 Kasım 1928 tarih ve iskân 71081 numaralı cevap yazısında bu istek kabul edilmemiştir. Kanunen ev verilemeyeceğinden yapılacak açık artırma ile kiralamaya katılmaları gerektiği bildirilmiştir. Kanuni olarak kendilerine ev verilemeyen ve imkanı olmadığından oturdukları evlerin açık artırımına de katılamayan bir kısım muhacir, başkası tarafından evlerinin kiralanması ile zor durumda kalmıştır. Yeniden bina yapma gücü olmayan bu mültecilerden bir bölümü yerlerini terk ederek batı vilâyetlerindeki hemşerilerinin yanına kaçmıştır⁶⁶⁶.

Ortaya çıkan bu sorunların çözümüne yönelik adımlar bölge üzerinde yapılan iskân amaçlı çalışmalarında başarısını etkilemiştir.

---

⁶⁶⁵ *BCA*, 272. 12. 62. 179. 1/04 Ocak 1929.

⁶⁶⁶ *A.g.b.*

V – DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU’DA UYGULANAN İSKÂNIN AMACI VE BÖLGE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A – DEMOGRAFİK VE TOPLUMSAL YAPIYI DEĞİŞTİRME

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne katılmasından sonra idari yapıdaki uygulamalar ülkenin diğer kısımları ile farklılık göstermiştir. Var olan vilayetlerin çoğunluğunda merkezden atanan bir idareciden çok savaşa yararlılık gösteren buradaki ileri gelen ailelerden atanma yapılmıştır. Kendilerine çeşitli unvanlar verilen bu yerel aileler yarı bağımsız denebilecek bir şekilde buraları idare etmişlerdir⁶⁶⁷. Yönetimde söz sahibi olan ailelerin hakimiyet sahaları 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren daraltılarak merkezi idarenin etkisi artırılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar 18. yüzyılda merkezi iktidarın güç kaybetmesi ile yerel iktidarı elinde tutan yerel aileler etkilerini daha da artırmıştır. Merkezin tam anlamı ile bir denetim kurabilmesi ancak II. Mahmut zamanında gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren var olan yerel güçlerin saf dışı bırakılması ile iktidar el değiştirmiştir. Ayanların yerini daha küçük boyutlu aşiret reisleri ve manevi gücü temsil eden şeyhler almıştır. Daha küçük örgütlü “ağa” ve “bey”ler ilk dönemlerde iktidarlarını etkin kılmak için devlete dayanmışlardır. Tarikatların başında bulunan şeyhler ise temsil ettikleri manevi konumlarının da etkisi ile zamanla aşiretler arasındaki ilişkilerde aracı rolünü üstlenerek etkinliklerini artırmışlardır. Şeyhlerin toplumda var olan etkinliklerini artırabilmesinin diğer bir nedeni de ayanların ortadan kaldırılmasıdır. “1858 Arazi Kararnamesi” den sonra ağa, bey ve şeyhlerin elde ettikleri geniş topraklar ve Ermenilerden kalan mallara sahiplenmeleri sayesinde etkinliklerini oldukça artırmışlardır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde izlenen “Panislamist politika” ve Hamidiye Alayları gibi uygulamalar bu kesimlerin

---

⁶⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK. Yay., Ankara, 1949, s..273 – 276.

konumlarını daha da kuvvetlendirmiştir⁶⁶⁸. Sultan Abdülhamit, Hamidiye Alaylarını meydana getiren kuvvetlerin aşiret liderlerinden oluşan komutanları İstanbul'a çağırarak denetimi altında bulundurdıkları toprakların tamamen kendilerine ait olduğu gösteren fermanlar vermiştir⁶⁶⁹. Silahlı gücü elinde tutan bu kesimler devletin kendilerine tanıdığı imkanlar ile bölgede yaşayan diğer unsurlara karşı üstünlük kazanmışlardır. Feodal yapıyı oluşturan ağa, bey, şeyh gibi unsurlar birlikte hareket etmek suretiyle bölgedeki ticari ve iktisadi faaliyetleri kendi kontrollerine almışlardır. İki bölgemizde de yaşayan gayrimüslimlerden meydana gelen sanat ve tüccar kesimleri bu unsurlarla iyi ilişkiler kurmak zorunda kalırken halk en büyük örgütlü güç olan aşiret yapısında yer almak zorunda kalarak zamanla toplumdaki bu önder güçlerin tebası haline gelmişlerdir.⁶⁷⁰

İttihat Terakki döneminde de var olan bu sistem devam etmiştir. Köy muhtarlığı, nahiye, kaza ve vilayet idare meclisleri, daimi vilayet encümenleri ve belediye azalıkları gibi yarı resmi görevler ile birçok yerde nahiye müdürlükleri, hatta kaza kaymakamlıkları bu önderlerin kendisine veya yakın akrabasına verilmiştir. Meşrutiyet idaresinin bu unsurlara tanımış olduğu haklardan dolayı köylü sınıfın ezilmişliği devam etmiştir. Eskiden olduğu gibi meşrutiyet devrinde de köylü, önce ağayı, beyi ve ondan sonra hükümet memurunu ve hükümeti tanıyordu⁶⁷¹.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e kadar var olan yapı devam etmiştir. Aşiretler kendi hallerine bırakılmış ve devlete olan bağlılıklarını sorunsuz devam ettirmek için bu sistem desteklenmiştir. Bu önderlerin toplum üzerindeki nüfuzları desteklenerek takviye edilmiş, bu unsurların aralarında olan olumsuzluklar körüklenmiştir. Yapılmış olan düzenlemelerle günümüzdeki komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisliği şeklinde görülerek tanınmıştır⁶⁷².

---

⁶⁶⁸ Martin Van Bruinessen, "Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri", *Birikim*, (Çev: Levent Kafadar), S. 32 (Aralık 1991), s. 36 - 37.

⁶⁶⁹ İsmail Beşikçe, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo - Ekenomik ve Etnik Temeller*, E Yay., Ankara, 1969, s. 74.

⁶⁷⁰ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya, 1998, s. 615.

⁶⁷¹ Kadri Kemal, "Anadolu'nun Doğusunda Köy İçtimaiyatı", *Yeni Türk Mecmuası*, I/10 (Temmuz 1933), s. 814 - 815.

⁶⁷² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara 1934, Ek Sıra No: 189, s. 2

Şeyh Sait İsyanı'nın çıktığı tarihlerde bu bölgelerimizde ağa, bey ve şeyhler en etkin bir şekilde toplumsal yapının esas olma özelliğini devam ettirerek gücü ellerinde tutmaktadır. Toplumda var olan hukuki ve sosyal içerikli sorunlar bu unsurların eli ile çözüme kavuşturulmaktaydı. Ekonomik açıdan halkın durumu oldukça kötü bir durumda idi. Toprak belirli ellerde toplanmış halkın büyük çoğunluğunun elinde geçimlerini sağlayacak kadar toprak bulunmamaktadır. Eğitim durumu yok denecek kadar düşük bir seviyededir. Kapalı bir ekonomide geçim daha çok hayvancılıkla sağlanmaktadır. Var olan sorunların çözümü ancak sosyal yapının değiştirilmesi ile mümkündür. Çünkü hükümetin halka ulaşabilmesi ancak arada var alan araçların ortadan kaldırılması ile olabilecektir. Fakat var olan yapının değiştirilmesine yönelik atılan adımlar toplumsal yapıda iktidarı ellerinde tutanların organize ettiği bir direnç hareketi ile karşılaşmıştır. Hükümetin ilk dönemlerde soruna yaklaşımı daha çok asayişin sağlanması noktasında olmuştur. Ayaklanma üzerine kurulan İstiklal Mahkemeleri ile karşı devrimci güçlerin tasfiyesine gidilmiştir. Feodal bir kurum olan ağa, bey ve şeyhlerin tasfiyesi ise daha sonraya ertelenmiştir⁶⁷³.

Milletvekilleri tarafından seçim yerleri ile ilgili verilen raporlar sosyal yapının değişimini ancak bu unsurların oluşturduğu feodal yapının tasfiyesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Seçim yerlerini gezen Diyarbakır milletvekillerinin hazırladıkları ortak raporları'nda: *“Diyarbakır'da derebeylik yaşamaktadır. Toprak beylerindir. Köylüler asıl güç olarak onu tanır, her şey beyindir. Beylerin kuvvetleri geçmişle kıyaslandığında kırılmışsa da tamamen kalkmamıştır. Halk cahil olup, bütün varlıklara beyler sahip iken kalkınması da beklenemez”* diyerek tedbir alınmasını istemişlerdir⁶⁷⁴. 1934 yılında 2510 Sayılı İskân Kanunu ile esaslı manada Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde var olan aşiret yapısının dağıtılması ve toplumu feodal güç odaklarının denetiminden kurtarmak için kanuni düzenlemeler yapılması amaçlanmıştır. Ağa, bey, şeyh gibi unsurları etkisiz hale getirmek için bir taraftan mallarına el konulmak suretiyle ekonomik açıdan etkisizleştirilirken diğer taraftan da yaşadıkları toplumdaki soyutlanarak batı illerinde iskâna tabi tutulmuşlardır. Bölgeye yönelik özel idareler kurularak, alınan sert idari tedbirlerle çağdaş bir yaşamın bütün unsurlarını hakim

⁶⁷³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, I – II (1920 - 1927), İleri Kitapevi, İzmir, 1988, s. 475.

⁶⁷⁴ *BCA*. 490. 01. 726. 488. 1/ 06 Kasım 1936.

kılınması amaçlanmıştır. 2510 Sayılı İskân Kanunu ile getirilen hükümler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde egemen olan sosyal yapının esasını oluşturan aşiret yapısını, kökten çökertecek kadar kuvvetli ve bir daha da filiz verilmeyecek kadar sağlam olduğu iddiası ile hazırlanmıştır⁶⁷⁵.

Falih Rıfki, Anadolu merkezlerinde topluma önderlik etme görevinin ve yeni halk kesimlerini temsil etme hakkının eski eşraf ve ayanın elinden alınarak, yeni yetişen genç nesle geçtiğini savunmaktadır. Bunun sayesinde inkılabın esaslarını anlamış olanların memleket kadrolarını doldurmaları suretiyle ülke emniyet altında bulunabilecektir. Anadolu, böyle bir şuurular sınıfının, halka rehberlik etmeye başladığını anlatan bir manzara gösterdiğini belirtmektedir⁶⁷⁶.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sosyal yapının tasfiyesi için söylenen söylem ve yapılan çalışmalara rağmen egemen olan yapı varlığını devam ettirmiştir. Toplumsal yapının önemli ölçüde değişime uğramamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Toplumda etkin olan üst yapıyı oluşturan ağa, bey, şeyh gibi unsurlar Cumhuriyet döneminde bazen hükümet güçlerine karşı muhalefet olgusunu silahlı direnişe götürecek bir yöntemle karşı koyarken bazen de yerel bürokrasi ile kurduğu menfaat ilişkileri sayesinde varlığını ve etkinliğini devam ettirebilmiştir. Bu şekilde toplumdaki sosyal gelişmeleri engellemiştir. Bu unsurlardan özellikle aşiret önderlerinin çoğunluğu çocuklarını Jön - Türk düşüncesine uygun bir şekilde eğitim almışlardır. Batılı anlamda bir yaşam tarzının yabancı olmayan bu kesimler en iyi şekilde yetiştirilmişlerdir. Siyaset yapmış, askerlik faaliyetlerinde bulunmuş, yeni rejimin ruhuna aykırı olmayan bir yaşantıya sahip olan bu unsurlar, sahip oldukları maddi ve manevi birikimlerini toplum içindeki bu ayrıcalıklı durumlarının devamı için kullanmışlardır⁶⁷⁷.

Bu bölgelerimizde hakim olan yapının sürekliliğinde ve sosyal – siyasi yapıdaki ayrıcalıklarının sürekli kullanan aşiretlere dayalı var olan sistemin işlemeye devam etmesindeki diğer bir etken de bu unsurların hükümetle işbirliğine istekli olmaları ve hükümetinde bölgeyi kontrol altında tutmak amacı ile feodal güçlerden yararlanmak

⁶⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 68.

⁶⁷⁶ Falih Rıfki Atay, “Cumhuriyet Devri”, *Ulus*, 4 Eylül 19338.

⁶⁷⁷ Hüseyin Koca, *a.g.e.*, s. 528.

istememesinden kaynaklanmıştır⁶⁷⁸. CHP'nin bu bölgelerdeki kasaba örgütlenmesi büyük oranda bu geleneksel elit kesime dayanmıştır. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sosyal-siyasi yapı üzerinde yine ağa, bey ve şeyhlerin etkili olması ve şekillendirmesini getirmiştir⁶⁷⁹. Özellikle 1945 yılından sonra ülkeye çok partili siyasi hayatın gelmesi ile birlikte partilerin aşiret önderleri aracılığı ile bölgede var olma ve siyasi destek kazanma zorunda olmaları aşirete dayalı yapıyı daha da kuvvetlendirmiştir. Bölgedeki feodal kuvvetler, güçlü olabilmek ve etkisini sürdürebilmek için aile içinden birini siyasi hayata sokmuştur. Doğu ve Güneydoğu illeri milletvekillerinin geneli, bu şekilde toplumdaki dengeleri elinde tutan kesimlerin temsilcilerinden oluşmuştur. Parlamento oluşturacak genel seçimlerde ve yerel seçimlerde, ancak feodal yapıyı elinde tutan kesimlerin temsilcileri tarafından kazanılmış veya kazandırılmıştır⁶⁸⁰.

Şeyh Sait isyanından sonra bir kısım doğu halkının batıya sürülmesi yada Doğudaki alanlara iskân uygulaması başarılı olamamıştır. Batı bölgelerinde zorunlu olarak oturmak zorunda bırakılanların büyük kısmı kanuni süreleri dolduktan sonra

---

⁶⁷⁸ İttihat ve Terakki kendisinden önce devam eden bölgedeki güçlere dayanma politikasını devam ettirmiştir. Milli Mücadele sırasında bölge halkının desteğini kazanmak için başvuru olan bu politika daha sonra Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından, Elcezire cephesi kumandanı Mirliya Nihad Paşa'nın şahsına mahsus yazılan yazı ile doğudaki halkı kazanmak amacıyla buradaki halkın ileri gelen kesimlerinin desteğinin sağlanması için gerekli çalışmalarda bulunması istenilmiştir:

1 – Tedricen (yavaş yavaş) bütün memlekette ve vasi mikyasta (geniş ölçüde) doğrudan doğruya halk tabakatının (kesimlerinin) alakadar (ilgili) ve müessir (etkili) olduğu surette idare-i mahalliyeler (yerel idare şekilleri) ihdası (kurulması) siyaseti dahiliyemiz icabındandır. Kürtlerle meskûn menatıkta ise hem siyaseti dahiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz nokta-i nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını iltizam etmekteyiz (kurulması gerekli görülmektedir).

2 – Milletlerin kendi mukadderatlarını (geleceklerini) bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar idare-i mahalliyeye ait teşkilâtlarını ikmâl etmiş (tamamlamış) ve rüesa ve müteneffizanı (nüfuz sahibi) bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini izhar ettikleri zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talib olduklarını ilân etmelidir. Kürdistan'daki* bütün mesainin bu gayeye müstenit (dayanması) siyasete tevcihi Elcezire cephesi kumandanlığına aittir.

3 – Kürdistan da Kürtlerin Fransızlar ve tahsisen (en çok) Irak hududunda İngilizlere karşı husumetini müsellâh (silahlı) müsademe (çarşıma) ile gayri kabili tadil bir dereceye vardırarak ve ecnebilerle Kürtlerin itilâfına (anlaşma) mani olmak, tedricen (yavaş yavaş) mahalli idareler tesisi esbabını ihzar (hazır) etmek ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini temin etmek, Kürt rüesasının, mülki ve askeri makamatla tavzif ederek (görevlendirilerek), bize merbutiyetlerini tarsin (sağlamlaştırmak) etmek gibi hututu (yollar) umumiyeye kabul olunmuştur. Bkz *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: I, İctima: III, C. III, TİB Kültür Yay., Ankara - 1985, s. 551.

* Osmanlı Devletinin mülki teşkilatında diğer ayaletler gibi coğrafi bir bölgeye verilen mülki bir teşkilat ismidir.

⁶⁷⁹ Martin Van Bruinessen, *a.g.m.*, s. 48 - 49.

⁶⁸⁰ "Sosyolog Gözüyle Doğu Meselesi", *Yön*, VIII/3 (8 Aralık 1964).

geriye dönmüşlerdir. Feodal gücü elinde tutan kesimlerin sürgüne gönderilmesi istenilen sonucu da vermemiştir. Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsunlar bunlar etkisini devam ettirmiştir⁶⁸¹. Sosyal yapıyı değiştirmeye yönelik tedbirler çoğu zaman esastan bir uygulamaya yönelmekten çok asayiş tedbirleri ile yapılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan direnç karşısında daha çok bu olumsuzluklarda etkili olan kesimlerin Batı bölgelerinde iskâna tabi tutulması ve isyan hareketini askeri tedbirlerle bastırmak şeklinde olmuştur. Değişimi gerçekleştirecek esaslı uygulamaların arkası getirilememiştir. Kısacası Doğu eski Doğu olarak kalmaya devam etmiştir.

Sosyal yapı paralelinde bu bölgelerde nüfus yapısını değiştirmeye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu alanda başvurulan yöntem daha çok karıştırma yöntemidir. Bu bölgelerden Türk olmayan unsurlar yaşadıkları yerden alınarak Batı bölgelerinde dağınık bir şekilde iskânları yapılmıştır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki nüfus oranlarını dengelemeyi ve karıştırmayı sağlamak amacı ile göçmen yerleştirme çalışmaları yapılmıştır. Önceki bölümlerde bölgeye yönelik izlenen iskân politikasında vurgulandığı gibi bu bölgelere büyük oranlarda göçmen yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

Gürcistan ve Ermenistan'dan gelecek Müslüman unsurlardan başka Yugoslavya, Bulgaristan, Rusya ve çeşitli ülkelerden göç ederek gelecek olan yaklaşık iki yüz bin nüfusun Şark illerine yerleştirilmesi planlanmıştır⁶⁸². Yine 1934 yılında 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra göçmen yerleştirme işlerinin daha planlı ve programlı bir şekilde yapılacağı belirtilerek Doğu illerine 250.000 kişinin getirilerek yerleştirilmesi düşünülmüştür⁶⁸³. Böylece cumhuriyetin ilk yıllarında tabloda verilen oranların değiştirilmesine çalışılmıştır.

1927 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun ana lisan olarak Vilayetlere göre dağılımı:⁶⁸⁴

⁶⁸¹ "Ağaları Tanıyormusunuz?" *Yön*, I/4 (10 Ocak 1962).

⁶⁸² *BCA*, 0. 30. 18. 1. 1. 24. 36. 4/ 01 Haziran 1927.

⁶⁸³ Yaşar Nabi, "Nüfus Sayımız", *Ulus*, 12 Temmuz 1935.

⁶⁸⁴ *İstatistik Yıllığı*, VII (1934 -1935), Ankara, 1934 - 35, s.160 - 161; Burada verilen değerler bölgede görev yapan yetkililerin tepkisini çekmiştir. Bölge Umumi Müfettişi Abidin Özmen 1927 yılı nüfus sayımının bölgeden kaynaklanan nedenler yüzünden sağlıklı bir şekilde belirlenemediğini ve tespit edilen bu sonuçların içerde ve dışarıda bu sonuçların istismar edilebileceğinden endişelidir:

"... Diğer taraftan 1 milyon yüz bin nüfusun 750 binini Kürt olarak kaydetmenin ne gibi ilmi ve bilgili bir tetkik neticesi olduğu şüphelidir. Kendi istatistiklerimizin dünyaya ve Kürtlük için çalışan bir kuruma bir bölge nüfusunun yarından fazlasını Kürt gösterecek surette rakamlar neşretmesi (yayınlaması) ne kadar uygundur, bilemiyorum. 1927 yılı sayımına dayanılarak çıkarılan istatistik broşürleri Türkiye'de 53 vilayette 1 milyon 350 bin 374 Kürt kaydetmiştir. Vaktinde Anadolu'nun içine girmiş, Türkçe

Vilayetler	Lisanlar														
	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Acemce	Yahudi'ce	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Sair ve meçhul lisanlar
Artvin	82.514	-	2	1	-	-	-	64	-	38	19	17	-	-	7.411
Bayazıt	43.570	-	1	-	-	-	-	3	-	15	60.926	-	-	-	7
Bitlis	20.689	-	285	-	-	-	378	1	-	1.119	67.678	-	-	-	481
Diyarbakır	56.151	-	955	1	-	-	2.206	33	78	6	132.209	-	5	1	550
Elâziz	97.657	8	2.399	1	-	-	19	-	1	8	112.493	-	26	-	105
Erzincan	77.149	9	66	1	-	-	7	32	42	96	54.877	6	9	1	30
Erzurum	231.018	6	14	-	-	-	4	34	-	137	36.422	-	10	1	2.780
Gaziantep	195.336	36	5	4	1	6	3.544	5	37	99	16.348	1	268	-	72
Hakkâri	1.044	-	-	-	-	-	4	-	74	4	17.005	937	-	-	53
Kars	160.192	-	21	1	-	-	1	111	29	157	42.945	384	3	2	1.000
Malatya	175.815	7	2.625	1	1	-	6	-	1	10	128.323	-	-	11	82
Maraş	155.279	15	8	1	2	2	39	2	78	3.010	26.857	11	170	27	1.354
Mardin	11.864	25	22	11	7	3	51.734	-	71	15	109.841	1	49	1	6.912
Siirt	5.497	1	265	2	-	-	20.178	-	-	7	75.962	-	-	-	539
Sivas	275.533	411	4.122	1	-	9	4	3	-	4.381	42.271	31	1	-	2.784
Urfa	82.182	-	63	2	-	-	25.593	-	44	7	82.788	1	-	-	6.188
Van	17.399	-	-	-	-	2	72	7	123	3	57.723	-	-	-	-

Bölgenin nüfus yapısını değiştirmeye yönelik çalışmalar istenilen neticeleri vermemiştir. Bunun nedeni bu bölgelerden Batı bölgelerinde iskâna tabi tutan kanuni düzenlemelerin belirli bir süre sonra hükümsüz bırakılması ile bölge insanının memleketlerine geri dönmesi etkili olmuştur. İkinci bir etken ise istenilen oranlarda göçmenin bölgeye yönelik olarak yerleştirilememesi ve yerleştirilenlerin büyük kısmının belirli bir süre sonra iskân edildikleri yerleri terk etmesidir.

1950 yıllarına gelindiğinde bu politikanın başarısızlığını gösteren ve 1923'lü yılların çözümünü isteyen yazışmalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Urfa milletvekillerinin hazırlamış olduğu ortak raporda vilayetlerinin nüfusunun mensup olduğu ırkları ve buldukları yeri bir cetvelle gösterilmektedir.

<u>Yeri</u>	<u>Kürt köyü</u>	<u>Arap köyü</u>	<u>Zaza Köyü</u>	<u>Türk Köyü</u>	<u>Yezidi Köyü</u>
Urfa Mer. Kazası	201	132	78	3	-

bellemiş, Türk harsını kabul etmiş kimseleri de Kürt kaydetmiştir.” diyerek tepkisini ortaya koyar. Bkz. Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yay., İstanbul, 1994, s. 138 - 139.

Siverek	“	250	6	-	-	-
Hilvan	“	138	-	-	-	-
Sürüç	“	165	-	-	-	-
Birecik	“	137	6	-	18	-
Bozova	“	148	-	-	3	-
Harran	“	25	184	-	-	-
Viranşehir	“	168	46	-	-	11
Toplam:		1232	374	24	78	11

Urfa Merkez Kazasının Nüfusu: 30.000 olup 12.000 Türk'tür.

Siverek “ : 16.800 “ 2.000 “
Birecik “ : 12.000 “ 7.000 “

Bu rakamların diğer bazı sınır vilayetlerimizde olduğu gibi, Urfa Vilayetinde de Türk unsurunun diğer unsurların ancak on altıda bir nispetinde olduğunu belirtmektedir. Hükümetin güvenlik kaygılarında dikkate alarak bu sorunun çözümüne yönelik çalışmalarda bulunulması istenilmiştir⁶⁸⁵.

B – ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMA

Osmanlı Devleti bütünlük sağlamayı farklılıkların bir arada yaşamasında görmüştü. Tüm unsurlar müdahale olmadan farklılıklarını ifade ederek varlıklarını devam ettirmiştir. Bütün ayrılıkları başıboş bırakmıştır. Yavaş yavaş yabancı din, dil ve ırklar etkilerini artırarak, birçok imtiyazlar almıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti tam manası ile bir kozmopolit dünyası olmuştur. Bu şekilde Müslüman olan çeşitli ırklar ile onlardan farklı dil konuşan Türkler Osmanlı'da ayrı ayrı topluluklar ve milletler halinde birbirinden farklı düşünce, dil, gelenek ve hatta giyimleriyle birbirinden ayrılmıştı. 2510 Sayılı İskân Kanununu ile ilgili görüşmelerde Osmanlı Devletinin yıkılması bu özelliğine bağlanmıştır. *“...Türkleşmeye pek müsait olan bu kımeler çok yazık ki saltanatın her ayrılığı takviye edercesine hoş görmesi yüzünden*

⁶⁸⁵ BCA. 490. 01. 717. 451. 2 / 20 Eylül 1950.

*imparatorluk yavaş yavaş içinden çürümüş ve dışardan gelen akınlara dayanamayarak dağılmıştır*⁶⁸⁶.

Genç Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devleti olarak kurulmuş olsa da Osmanlı Devleti'nin bu alandaki mirasını da devir almıştı. Yapı olarak toplumsal bazda eskinin düşünce yapısı devam ettirilmektedir. Osman Halit yazısında, Türkiye nüfusunun gerek yoğunluğu, gerek kültür ve eğitim seviyesi ile diğer sosyal çalışmalar açısından Avrupa'nın en karışık ülkelerden biri olma manzarasını gösterdiğini belirtmektedir. Modern ve gelişmiş bir millet olabilmek için Türkiye'de yaşayan bütün vatandaşların ortak bir irade ve şuura sahip olmaları, dil ve kültür açısından birbirine çok yakın bulunmaları gerekmektedir. Vatanın bir parçası olan İstanbul veya Ankara halkı ile Diyarbakır veya Şark vilayetleri halkı arasındaki dil, kıyafet ve gelenek farkları göz önüne getirilecek olursa bu noktanın öneminin daha iyi anlaşılacağını vurgulamıştır. Anadolu'nun doğu ve batısında yaşayan bütün vatandaşları homojen ve tekparça bir vücut haline getirterek, onları maddi açıdan olduğu gibi manevi yönden de bir ve uyum içinde olan bir topluluk yapmak amacı güdülmelidir. Bunun için devlet teşkilatının bütün gücünün bu amaç doğrultusunda seferber edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır⁶⁸⁷.

Nusret Köymen de bir yazısında bu duruma ve aksaklıklara dikkat çekmektedir. Köylerin çoğu değil telefon ve telgrafla, mektupla bile düzgün bir haberleşme imkanına sahip değildir. Ulaşım ve haberleşmedeki zorluklar köylerin kültür ve iktisadi açıdan gelişmesine ve milli yapı içinde teşkilatlanmasına engel olmaktadır. Asırlardan beri bu ülke içinde yaşadıkları ve “*ırkan Türk*” oldukları halde, Türkçe haricinde dil konuşan köyler, hatta Türkçe konuştukları halde Türklüğe yeterli derecede bağlılık duymayan köyler bulunmaktadır. Birçok köyde, asırlardan beri ülkeye gelen muhacir kabilelerinin ‘*özdeşleştirilmesi*’ ve milli kültür ve iktisat içinde teşkilatlanmasını amaçlayan bilinçli bir politika takip edilememiştir. Hatta nüfus mübadelesi ve devam etmekte olan göçle gelen Türk ırkındaki muhacirler, iskân siyasetimizin gerektirdiği ölçüde şuurulu olmaması ve iskân teşkilatındaki yetersizlikten dolayı, kültür açısından çok çeşitliliğini ve yabancılıklarını muhafaza etmektedirler. Bölge bölge Kürtçe, Lazca, Çerkezce,

⁶⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 69.

⁶⁸⁷ Osman Halit, “Cumhuriyette Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, II/10 (İkincişerin 1933), s. 292 - 293.

Arapça konuşan köyler olduğu gibi birçok yerde de Kürt, Laz, Çerkez, Arap köyü adı altında köyler bulunmaktadır. Bunlar dışında Tatar, Gürcü, Dağıstanlı, Pomak gibi unsurların bir arada oldukları köyleri vardır. Bunların hemen hepsinde kendi dilleri konuşulmaktadır. Girit’ ten bundan altmış yıl evvel gelmiş olan Türk ve Müslüman muhacirler dahi Rumca konuşmaktadırlar. Bu köylerin çoğunda okul da bulunmamaktadır⁶⁸⁸.

Şükrü Kaya’nın Halkevlerinin beşinci açılış yıldönümünde halkevindeki törende yaptığı konuşmada, milleti oluşturan fertlerin değer açısından bir araya gelmedikçe kuvvet olarak hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirtmektedir. Bu şekilde olan milletler bir bütünlükten çok bir kum yığını halinde kalmaya mahkumdurlar. En ufak bir rüzgarda dağılıp dünyanın dört bir tarafına dağılmaları kaçınılmazdır. Milletler ancak *“yalçın kayalar gibi yahut kesif ve kompakt kil kütlesi halinde birbirine yapışık ve bağlı olurlarsa bir varlık ve bir kudret ifade ederler”*⁶⁸⁹.

Özellikle demiryollarına yapılan yatırımlar sayesinde coğrafi alan olarak birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Hükümet demiryolu ile doğudaki sınırlarına kavuşmayı ilk hedeflerinden biri olarak belirlemiştir. Ülkenin her tarafını birbirine her türlü yol ve ulaşım araçları ile bağlanması milli olan her türlü birliğin esas ve başlangıcı olarak kabul edilmiştir⁶⁹⁰. Bu politikanın başarılması ile Avrupa kıtası ile Asya kıtası arasındaki yol kısalırken Anadolu’yu parçalanmışlıktan kurtarıp toparlanması amaçlanmıştır. Ekonomik ihtiyaçlardan lehçelere kadar, uzaklık ve ayrılığın ortaya çıkardığı farklar rayların döşenmesi ile hızla son verilmeye çalışılmıştır⁶⁹¹.

Hükümet yol çalışmalarına verdiği önem ile maddi manada birliği sağlamaya çalışırken bir taraftan da halk eğitimi ile dil, kültür ve medeniyet açısından var olan ayrılıkları ortadan kaldırmak, fertlerin duygu ve düşüncelerine bütün milletin idealleri doğrultusunda uygun bir ruh vermeye çabalamıştır. Çünkü ortak kültürün, ideallerin gücü ile sağlam bir şekilde kurulan ve bağlanan milletler hiçbir zaman yıkılmamışlardır⁶⁹².

---

⁶⁸⁸ Nusret Köymen, “Köycülük Programına Giriş”, *Ülkü*, VI/26 (Nisan 1935), s. 133.

⁶⁸⁹ B. Şükrü Kaya’nın Nutku, *Ülkü*, IX/49 (Mart 1937), s. 2.

⁶⁹⁰ Falih Rıfkı Atay, “Şark”, *Ulus*, 8 Birincikanun 1936.

⁶⁹¹ Falih Rıfkı Atay, “Erzincan”, *Ulus*, 15 Ekim 1938.

⁶⁹² Hamit Zübeyr, “Halk Terbiyesi Vasıtaları”, *Ülkü*, I/5 (Mart 1933), s. 152.

Ulusal bütünlüğü sağlayıp ortak değerler oluşturma konusunda metot açısından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir milleti oluşturan fertlerin benimseyecekleri değerlerin kısa bir surede ve kolaylıkla milletleri benzeştirdiğini konusunda tarihteki örnekler fikir vermektedir. Reşat Şemsettin Sürer, Ulus Gazetesindeki yazısında farklılıkları ortadan kaldırılacağı sanılarak tarih boyunca birçok hakim milletler tarafından tabilerine karşı kullanılmış olan ancak benzeşmeyi kolaylaştırmayıp zorlaştıran usuller üzerinde durmuştur. Bunlar benzer kılınmak istenilen unsurlara karşı üstünlük iddiasında bulunmak, onu aşağı görmek, haklarını kısıarak yaşama şartlarını güçleştirmektir. Bu tür bir uygulama ile karşılaşan fertler milli benliklerinden ayrılmayı istemek değil, tam tersine sahip oldukları değerleri koruma ve milli benliklerini devam ettirme isteği göstermişlerdir. Egemen olan unsur tavır ve tedbirleriyle diğer kesimlere adeta *“biz sizden üstün ve kuvvetliyiz, mâdunluktan (aşağı derecede) kurtulmak ve bizim gibi yaşamak isterseniz bizleşiniz ve bizden olunuz”* diyerek onlarda korunma ve direnme isteklerini harekete geçirmişlerdir. Buna örnek olarak ta Amerika’ya göçen insanların kısa bir süre içinde kendi milli kimliklerinden sıyrılarak İngilizce konuşan başka bir milletin unsurları olmaları, üstünde yaşadıkları topraklarda aynı imkan ve hakları veren bir vatani benzeştirmede nasıl etkili olabileceğini tarih göstermiştir. İrlandalılar kendi memleketlerinde ve İngilizlerin yanı başında otururken İngilizlerin asırlarca süren baskıları altında kalmıştır. Fakat bunlar direnerek, milli benliklerini kaybetmemişlerdir. İrlandalılar Amerika’ya göç ettikten sonra aradan bir iki nesillik bir süre geçmeden İngilizce konuşan Amerikalılar olmuşlardır⁶⁹³.

Ulusal bütünlüğü sağlamaya yönelik uygulamalarda ortaya çıkacak muhalefete takınılacak tavır hakkında yapılan yorumlar, farklı görüşler ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tanımlamalar diğer unsurların bu durumda hareket alanlarının sınırlarını da belirlemektedir. Samet Ağaoğlu; *“Demokrasiyi kabul etmeyen bir milliyetçilikte vatandaşlık mefhumuna gelince, burada milliyetçiliğin manası değişmiştir. Devlet, milletin iradesinin mahsulu değildir. Fakat milletin menfaati için çalışır. Bu menfaati ancak o takdir eder. Milleti teşkil eden fertlerin üstünde mutlak bir hâkimiyeti haizdir. Vatandaş devletin temsil ettiği millete mensup olmaktan başka bir sıfatı taşıyamaz. Bu*

---

⁶⁹³ Reşat Şemsettin Sürer, “Milleti Aşan Ülkelerin Benzeştirmedeki Rolü”, *Ulus*, 6 Ağustos 1943.

itibarla onun hakkı yoktur; ancak vazifesi vardır.”⁶⁹⁴ derken, Falih Rıfkı, 26 Ağustos'ta kazanılan zaferin kutlamaları dolaysı ile kaleme aldığı yazısında o dönemde özgürlük yolunda yapılan fedakarlıklardan bahsettikten sonra: “...*Bu yılın zafer haftasında Türkiye'nin manzarası şu olacaktır: Tek kumanda altında tek millet! Veyl saf bozanlara*”⁶⁹⁵ diyerek uyarma görevini yerine getirmektedir.

1 – Dilde

Dil; birlikte, bir arada yaşayan insanların karşılıklı anlaşma aracıdır. Bu sayede insanlar bir arada yaşarlar. Ortak anlaşma vasıtası olarak dil, millet varlığına en kuvvetli bir basamağı olarak kabul edilmektedir⁶⁹⁶. Bir milleti millet yapan maddi ve manevi çeşitli unsurlar arasında “*dil*” in en önemli bir işleve sahip olduğu, hemen hemen bütün sosyologlar ve fikir adamlarınca kabul edilen ortak bir düşüncedir. Dil, bir milletin manevi kimliğinin en açık bir ifadesidir. Bir milliyete bir şahsiyet ve kimlik verebilmek için ilk önce o milletin dili olması gerekir. Dil birliğini sağlayamamış bir topluluğun millet kimliğini kazanması mümkün değildir. Millet olmak ve milli kültürün doğup gelişmesi dile bağlı olup, büyük önem taşımaktadır⁶⁹⁷.

Bir toplulukta arzulanan milli birlik ve beraberlik ancak topluluğu oluşturan bireylerin ortak iletişimi ile mümkündür. Milleti oluşturan topluluğun yarınları ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Atatürk bunu şu sözlerle ifade etmektedir: “*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı Türk milletidir. Türk milleti demek Türk dili demektir. Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkının, an'anelerinin, hâtıralarının, menfaatlerinin kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir.*”⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Samet Ağaoğlu, “Vatandaşlık”, *Çığır*, VIII/86 (İkinci Kanun 1940), s. 18.

⁶⁹⁵ Falih Rıfkı Atay, “Tek kumanda Altında Tek Millet”, *Ulus*, 26 Ağustos 1940.

⁶⁹⁶ Hamza Eroğlu, “Milli Birlik ve Beraberlik”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, III/7 (Kasım 1986), s. 86.

⁶⁹⁷ Faruk K. Timurtaş, “Dil ve Milliyet”, *Türk Kültürü*, II/21 (Temmuz 1964), s. 126.

⁶⁹⁸ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları*, TTK. Yay., Ankara, 1969, s. 18.

Dilini yitirmemiş bir halk, bir kavim milliyetini muhafaza ediyor demektir. Bu durum onu bağımsızlığına kavuşturacak ve devlet kurarak bir millet olarak ortaya çıkmasını mümkün kılacaktır⁶⁹⁹. Falih Rıfki'da bir yazısında bu duruma dikkat çekmektedir. Yugoslavya'nın üçüncü bir parçası olan Slovenya'nın Avusturyalılar tarafından Cermenleştirilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Toprak, Alman aileleri arasında paylaştırılmıştır. Slovenler dünya savaşına kadar köylü kalmışlardır. Fakat dillerini korudukları içindir ki küçük bir alanı kaplayan ülkelerinde asırlarca kendini Cermen 'özdeşleştirme' hareketine karşı koruyabilmiştir⁷⁰⁰.

İşte hükümet ulusal bütünlüğü sağlama ve Osmanlı Devletinden gelen çok parçalı yapıdan kaynaklanan çok sesliliğe son vererek Türkçe'nin hakimiyetini kurmak gerektiğine inanmaktadır⁷⁰¹. Çünkü ülkede, üstün, diri ve yaşayan dil hakim ulusun dili olmalıdır. Bir ulusun egemenliği için üç şey gereklidir: "*siyasal egemenlik, kültürel egemenlik ve iktisadi egemenlik.*" Kültürel egemenliğin en başında da dil gelmektedir. Çünkü şairini dinlemeyen, yazarının yazdıklarını okuyup anlama kabiliyetinden mahrum olan unsurlardan oluşan bir ulusun yarından bir şey beklemeye hakkı yoktur⁷⁰². Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkının yüzde ellisinden fazlası Türkçe dışındaki dillerle iletişimi sağlamaktadır⁷⁰³. İçerdeki unsurlardan kaynaklanan çok sesli yapının yanında dışarıdan gelen göçmenlerinde kendi aralarında Türkçe konuşmaması sorunu da bulunmaktadır.

⁶⁹⁹ Faruk K. Timurtaş, *a.g.m.*, s. 126.

⁷⁰⁰ Falih Rıfki Atay, "Kültür", *Ulus*, 17 Mayıs 1937.

⁷⁰¹ Türkçe'nin hakimiyetinin sağlanmasını yönelik istek ve çalışmalar çok daha öncesine dayanmaktadır. İttihat ve Terakki, Tanzimat aydınlarının bu yönde arzuda var olan fikirlerini az da olsa örnek alarak uygulamıştır. Bu fikirler Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınlar kadar uzanmaktadır. Özellikle Namık Kemal sürgün edildiği Midilli'den Menemen'li Rıfat Bey'e yazdığı 30 Ağustos 1878 tarihli mektupta:

"... Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den maada (başka) kaffesini (hepsini) mahvetmeye çalışmak iktiza ederken (gerekirken), Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak (ayrılık) için bir silahı-ı manevi mi teslim edelim?... Lisan, bir kavmin diğerine inkilâbın men için belki de diyanetten (din) bile daha metin (sağlam) bir seddir..."

13 Eylül 1878'de de, aynı fikirleri tekrarlamış ve yapılması gerekenler için:

"... Vakı'a Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kabil değildir, fakat Arnavutlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs (eksik) maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur..." Bkz. Arai Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 18.

⁷⁰² İsfendiyar Baruönü, "Dil Devrimimizin, Kültürce Kalkınma Dâvamız Parolasıdır", *Doğu*, XXIX/5 (Mart - Nisan 1945), s. 9.

⁷⁰³ Kadri Kemal, "Anadolu'nun Doğusunda Dil Meselesi", *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933), s. 404.

Dil konusunda ülkede atılan adımlar iki yönlü gelişme göstermiştir. Birincisi ülke sınırları içerisinde bulunan unsurlara yönelik uygulamalarla Türkçe'nin hakimiyeti pekiştirilmeye ve var olan diğer dillerin etkisini kırmaya yönelik adımlardır. Ülke içerisinde değişik unsurların yerleştirilmelerinde benimsenen karıştırma metodu ile dildeki çok seslilik teke indirgenmeye çalışılmıştır. İkinci olarak da dışarıdan gelen unsurların var olan egemen yapı içerisine yerleştirilerek eritilmesi yönündeki uygulamalar dikkati çekmektedir.

Ülkede egemen olan dil anlayışı var olan diğer dillerin inkarı ve tamamen Türkçe'nin hakimiyetinin kurulması üzerine oturtulmuştur. Ülke idarecilerinde *“Milletin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz”*⁷⁰⁴ anlayışı hakim olmuştur. Vatandaşlığın ilk şartı, dil ve duygu birliği kabul edilmiştir. *“Türkiye’de doğar veyahut yerleşen, Türkiye’de kazanan yiyip içen herkesten Türkçe konuşmayı beklemekten daha tabi ne olabilir? Esasen hür ve hakim idaremizdeki yeni şartlar, bunu tabi de kılmıştır. Bizden olmayanlar bile, bizden görünmek için böyle yapacaklardır: Çünkü artık Türkiye’de, eski zamanların aksine menfaatin dili de Türkçe’dir.”*⁷⁰⁵. *“Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan vatandaşlardan bazılarının ısrarla iş hayatında, vapurda, iskelede, sokakta, herkesin ortasında Türkçe’den başka dil kullanmasını eleştirmekte ve bunun ister saygısızlık isterse aldırış etmemekten ileri gelsin, buna katlanmayacağımızı bildirmek bizim için bir vazife olduğu kadar, bu saygısızlıkta devam etmenin çok çirkin bir hareket olduğunu anlamakta onlar için faydalı bir iştir.”*⁷⁰⁶ ifadeleri bu dönemin bakış açısını ortaya koymaktadır.

Türk dilinin gelişimini sağlamak amacı ile Türk Dil Kurumu (12 Temmuz 1932) kurulmuştur. Ayrıca Türk dil teorisi, yani Güneş - Dil teorisi ortaya atılmıştır. Yeni Türk Dil Tezi, yeryüzünde kültür taşıyan bütün dillerde bu kültürü dünyaya yaymış olan, eski dedelerimiz Türklerin dilinin etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Türkçe, bütün gelişmiş medeniyetlerin gelişmesine katkıda bulunduğu savunulmuştur⁷⁰⁷.

⁷⁰⁴ *Atatürkçülük* (Birinci Kitap) Genelkurmay başkanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 6.

⁷⁰⁵ Falih Rıfkı Atay, “Hak ve Nezaket”, *Ulus*, 7 Mayıs 1938.

⁷⁰⁶ Agah Sırrı Levent, “Türkçe’ye Hasret”, *Yeni Türk*, IV/45 (Eylül 1936), s. 467.

⁷⁰⁷ “Dilimizin Zaferi: Güneş - Dil Teorisi”, *Ulus*, 29 İkteşrin 1936.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde düzenlenen Dil Kurultayları ile bu söylem doğrultusunda çalışmalar ortaya konulmuştur. İkinci Dil Kurultayının üçüncü toplantısında Dil Cemiyeti Umumi Merkez Heyeti azası Naim Nazım Bey, Arapça'nın Türkçe den pek çok kelime aldığını ispat etmeye çalıştıktan sonra "*Arapça bizim dilimizden çıkmıştır. Bununla öğünmekte haklıyız. Çünkü dünyaya dil vermişiz, medeniyet vermişiz.*"⁷⁰⁸ demiştir.

Türkçe'nin hakimiyeti için gerekli olan bilimsel altyapının temelleri atılmaya çalışılırken, Cumhuriyet'in ilk zamanlarından başlayarak Türkçe'nin yaygınlaştırılması için kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Maarif Teşkilâtı'na dair kanuni düzenlemelerde Türk dili ve buna yönelik tüm ilmi meseleler ile uğraşmak üzere Maarif Vekâleti'nde bir Dil Heyeti kurulmuştur. Kanun ile ilgili yapılan görüşmelerde Besim Atalay Bey, böyle bir heyetin kurulmasını desteklemekle birlikte bundan önce yapılması gereken işler olduğunu belirtmiştir. Bir ülkede yaşayan insanları birbirine bağlayan duygu, dil birliğidir. Fakat bırakın Anadolu'nun diğer uzak köşelerini Ankara'nın bile dil konusunda istenilen noktadan uzak olması eleştirilmiştir. "*...Ulucanlara gidin kahvelerin etrafında Arnavutça iştirsiniz. Safran Hanı'nın etrafına gidiniz Kürtçe iştirsiniz. Tahtakaleye geliniz Arap civiltuları vardır. Memleketin her tarafında böyledir. Arkadaşlar, rica ederim, Romanya, Macarca konuşurmamak için kararlar ittihaz etti. Araplar, Arapça kelimeleri Türkler kullanıyor diye aynen kullanmıyorlar. Biz ne vakte kadar, hangi güne kadar Türk dediğimiz halkın dilini Türk yapacağız. Acaba neden cebretmiyoruz, neden sıkıştırmıyoruz. Buraya gelen Arnavut neden Arnavutça konuşacak? Boşnak Boşnakça, Çerkez Çerkezce konuşacak? Konuşacaksa gitsin Arnavutluğa, gitsin Kafkasya'ya...*" diyerek var olan durumu eleştirmiştir. Yapılması gereken şey kanuni düzenlemelerle bu unsurların Türkçe konuşmasını zorunlu tutmaktır⁷⁰⁹.

Bu ortam içinde 1926 yılında, "*Türkçe konuşulması*"nı zorunlu tutan kanun 10 Nisan 1926 kabul edildi. Bu düzenleme Türk vatandaşlarının ve yabancı kuruluşların haberleşme ve işlemlerde Türkçe'yi kullanması zorunlu tutulmuştur. Vatandaşlar

---

⁷⁰⁸ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1934.

⁷⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, s. 271.

Türkçe konuşmadıklarında, 100 - 150 liralık para cezası ile cezalandırılacaklardı. Suçun tekrarı halinde bu ceza iki katına çıkarılacaktı. İşyerleri ise bir yıl kapatılacaktı⁷¹⁰.

1934 yılında bu yöndeki çalışmalara daha planlı yapmak amacı ile 2510 Sayılı İskân Kanunu ile yeni düzenlemeler kabul edilmiştir. Hükümet teklifinin 9'uncu maddesinin değiştirilmiş şekli olan 11'inci madde; yurtta “*dil, ekim, kan birliği*” ni temin etmek amacı ile konan bir maddedir. Bu maddede biri yenilere, öbürü var olanlara ve üçüncüsü de yabancılara ait hükümleri içermekte olup üç parçadan meydana gelmektedir. Birinci kısımda yabancı kültür veyahut Türk kültürüne bağlı olduğu halde Türkçe konuşmayanların yeni baştan bir köy, mahalle hatta bir blok bile meydana getirmelerini yasaklamaktadır. İkinci kısımda yine birinci kısmı meydana getirenlerin oluşturmuş oldukları müstakil köy, mahalle ve blokların tamamen Türk kültürüne ve kanına karışmalarının sağlanacağını belirtir. Memlekette kültür ve kan birliğini temin edecek olan bu bölüm önemli olduğundan bu hususta hükümet bu konuda çok geniş yetkilerle donatılmıştır⁷¹¹.

Kanuni düzenlemelerin yanında kültür komiteleri de kurulmuştur. Türkiye’de Türk unsuru ile Türkçeden başka dil konuşan topluluklar arasındaki ilişkiyi daha kuvvetli bir hale getirmek ve bunları ana dil Türkçe’yi konuşan, büyük Türk kütlesinin sosyal, kültür, medeni seviyesine ulaştırmak için gerekli olan yerlerde mahalli hars komiteleri, parti ve Halkevlerinin yardımı ile Seyhan, İçel ve çevresinde işe başlamışlardır. Bu önemli işi çok iyi bir şekilde yürütmek maksadıyla Ankara parti merkezinde Parti Genel Sekreterinin başkanlığında bir “*Merkez Hars Komitesi*” kurulmuştur. Bazı doğu ve güney vilayetlerinde de böyle mahalli hars komiteleri kurulması için harekete geçilmiştir⁷¹². Bünyesini her gün biraz daha sağlamlaştırmayı amaç edinen Cumhuriyet rejiminin kurduğu bu yeni komite “*uyanıklıkla öngürünün*” yeni belgesi olarak kabul edilmiştir⁷¹³.

Besim Atalay Bey’in 1926 yılında başkent Ankara’da bile bir dil birliğinin olmamasına yönelik eleştirileri 1937 yılında Ulus gazetesindeki köşesinde Falih Rıfkı Atay tarafından da tekrar gündeme getirilmiştir. Türkiye’de insanlara dil öğretmek

⁷¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C. 24, s. 92.

⁷¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, s. 67 ve Kanun sıra no: 189, s. 11 - 12.

⁷¹² Cumhuriyet, 28 Nisan 1937.

⁷¹³ N.A., “Dil Bağı”, *Ulus*, 1 Mayıs 1937.

amacı ile “*Merkez Hars Komitesi*” şeklindeki teşkilatlanmanın yararlı olacağını savunur. Çünkü ülkede dil konuşmamak yoktur; Türkçe konuşmamak vardır. Ankara bile Türkçe konuşulmayan yerlerin bulunmasının nedeni teşkilatçılık ve teşebbüsteki aksaklıklardan kaynaklandığını savunur. “*Bir Giritli göçmenin Türkçe konuşmaması mesuliyetini kendine ait tarafını bana gösterirmisiniz ? Bu sınıf vatandaşlara mahsus mektepler açtık da veya herhangi bir öğretmen vasıtası icat ettik de vatandaştan red cevabı aldık? Vaziyet cenub vilayetleri için, doğu illeri için, her taraf için birdir ve budur. ...Türkiye’de bugün menfaatler ve imtiyazlık tersine dönmüştür. Herkesin Türkçe bilmeğe can atmakta olduğunu kabul ederek teşkilatlanmaya başlarsak birkaç senede ummadık neticeler alırız.*”⁷¹⁴ diyerek gerekli adımların atılmamasından şikayetçi olmuştur.

Ülkede arzulanan dil birliğinin sadece hükümet ve kurumlar eli ile yürütülecek çalışmalarla sınırlı kalmaması istenilmiştir. Urfa milletvekillerinin hazırlamış olduğu ortak raporda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu yönde yürütülecek çalışmalara halkın da katılımını sağlanması istenmiştir. Türk erkek ve kadınlarına da düşen ferdi görevler vardır. Gerek Kürt kadını ile evlenen Türk erkeğinin ve gerek Kürt erkekleriyle evlenen Türk kadınının en büyük kaygısı aile ortamında Türk dilinden başka dil ile konuşmağa izin vermemek ve Türk dilini hakim kılmağa çalışmak olmalıdır. “*Türk olmayan Müslüman erkeklerle evlenmiş olan milliyetperver Türk kadınlarımızın kurmuş oldukları yuvalarda Türk dili ve kültürünü nasıl hakim kıldıklarını uzaktan işitmekle gurur duyuyoruz. Bu itibarla Türk kadınlarının Kürt erkeklerle evlenmelerini teşvikte fayda olacağını mülahaza etmekteyiz. Ancak bu yolda bir karara varmış olan Türk kadınlarına münasip bir şekilde milli vazifesini hatırlatmak hatta onun eline ilerde kendisine rehber olacak bir muhtıra vermenin pratik bir usul olacaktır.*”⁷¹⁵ diyerek bu alandaki çalışmalara yeni bir açılım getirmişlerdir.

Bu millileşme çağında, dil davası inkılâp hareketlerinin sancağı ve sembolü haline gelmiştir. Dil inkılabı olmaksızın, milliyetçiliğin öz bir temele bağlamış olamayacağı savunulmuştur. Falih Rıfkı tarafından, okul dili Türkçe olup terbiyede laisizm disiplini kurulduğu zaman Türk halk yığınlarını ayırıp birbirinden uzaklaştıran

⁷¹⁴ Falih Rıfkı Atay, “Türkçe Konuşma”, *Ulus*, 14 Mart 1937.

⁷¹⁵ *BCA*.490. 01. 717. 451. 2 /20 Eylül 1950.

duvarların birer birer yıkılarak, birliğin sağlanıp, dil, düşünce ve gönül birliğinin başlayacağı vurgulanmıştır. Bütün ülkede, bir tek şive her türlü terbiye ve neşriyat araçları ile bütün lehçeleri eritmekte olduğu iddia edilmiştir⁷¹⁶.

Uygulanan dil politikası ile mutlak bir bütünleşme amaç edinmişti. Ülkede var olan Türk olmayan unsurların, dili ve kültürü unutturularak, hakim yapıyla tam anlamıyla kaynaştırılmasına çalışılmıştır. Fakat uygulanan bu politika başarılı olamamıştır. Doğu illerinde Türkçe bilmeyen vatandaş oranının Mardin’de yüzde 91, Siirt’te yüzde 87, Hakkari’de yüzde 61, Muş’ta yüzde 53, Van’da yüzde 52 olduğuna yönelik veriler bu politikanın başarı durumunu ortaya koymaktadır. Doğu dil konusunda eski özelliğini devam ettirmektedir⁷¹⁷.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik iskânla amaçlanan dil politikası başarısız olduğu gibi bu alanda yapılan zorlama ve direktmeler bölge halkını dış etkilerin propagandasına açık bir konuma getirmiştir. Bölgede önemli bir oranda dinleyici kitlesine sahip komşu ülkelerin radyoları bulunmaktadır. Bunlar bölgeye yönelik dillerle yayın yaparak müzik yayınları yanında gelişmelere yönelik haberler verilmektedir. Halk bu radyoları dinlemek suretiyle siyasi ve kültürel düşünce ve davranışları ile radyo merkezlerinin etkisine girerek etkilenmektedir⁷¹⁸.

Bu bölgelerimizde en çok dinlenen radyo Erivan radyosu olmuştur. Bölgede dinlenme oranı yayınlarının zenginliğinden dolayı % 51.3’ü bulmuştur. Onu Tahran izlemiştir. Dinlenme nisbeti % 35.1’ dir. Bölge halkının hem büyük oranda Türkçe bilmemesinden, hem yerli radyoların etki alanlarının kısıtlı olması yüzünden Ankara, Erzurum, Van istasyonları bölge halkını tatmin etmekten uzak kalmıştır. Bu iki bölgede ana dili Türkçe olmayanların oranı % 52.2, okuma yazma bilmeyenlerin ise % 72’ bulmaktadır. Halkın büyük bir kısmı Diyarbakır radyosunun söylediklerini anlayamamaktadır. Karşı merkezler günün 24 saatinde zararlı - zararsız yayınlarına karşılık bölge halkını bunların zararlı yayınlarından korumak için halkın anlayacağı şekilde yayın yapılması tavsiye edilmiştir. Ülke kanunları bu yönde bir neşriyata izin

⁷¹⁶ Falih Rıfkı Atay, “Büyük millileşme çağı”, *Ulus*, 28 Eylül 1942.

⁷¹⁷ Doğan Avcıoğlu, “Kürt Meselesi”, *Yön*, V/194 (16 Aralık 1966).

⁷¹⁸ Muzaffer Erdost, “Bir Aşiretin Anatomisi”, *Yön*, V/194 (2 Eylül 1966), s. 13.

vermiyorsa bunun kurulacak bir korsan radyo merkeziyle sağlanabileceği belirtilmiştir⁷¹⁹.

2 – Kültürel Boyut

Her toplum, varlığını devam ettirebilmek, gelişmiş bir hayat standardına kavuşmak ve yarınlarmı daha sağlıklı bir yapıda şekillendirmesi ancak bireylerinin genelinde ortak duygu ve düşünceler geliştirilebilmesi ile mümkündür. Çünkü bu duygu ve düşüncelerin şekillendirdiği yaşam şekli, topluluklara göre farklılık gösterip her topluluğun kendi özel kimliğini oluşturmasını sağlar. Her topluluğun kendine özgü maddi ve manevi açılardan değerler sistemi bulunmaktadır. Bu sistem var olan toplum içindeki her türlü bilgi, inanç, değer ölçülerini kapsar. İşte hakim olan davranış şekillerini ve bir topluluğu diğerlerinden ayıran özel yaşam şekillerine “*kültür*” denmektedir⁷²⁰.

Her kültür, ait olduğu milletin değerlerinin damgasını taşır⁷²¹. Toplumlarda var olan değerler maddi ve manevi kültür olarak iki şekilde ortaya çıkar. Maddi kültür etkisini artırıp, insanların ihtiyaçlarını karşılama seviyesine çıktığı zaman medeniyet kavramı ile tanımlanır. Manevi kültür ise toplumdaki sosyal tanımlamanın adıdır. Bir topluluğu diğer topluluklardan ayırt etmeyi mümkün kılan örf, gelenek, ahlak kuralları, düşünce, sosyal kurallar gibi toplumu denetleyen değerler manevi kültürü oluşturur⁷²². Toplumda var olan her iki kültür dengeli ve bir uyuşma içerisinde varlığını devam ettirir.

Kültürü oluşturan unsurlar sürekli olarak bir değişim yaşarken, toplumdaki bireyler arasında iletişimi sağlayıp birlikteliği sağlar. Toplumdaki kültürü oluşturan bu değerlerin birbirini değiştirmeye zorlaması ile toplumda kültür değişmesi meydana

---

⁷¹⁹ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3, Kaynak Yay., İstanbul, 1992, s. 75.

⁷²⁰ M. Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1978, s. 48.

⁷²¹ Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul, 1975, s. 46.

⁷²² A.g.e., s. 48.

gelir⁷²³. Kültür değişimleri normal olarak kendi süreci içinde olabileceği gibi dışarıdan müdahalelerle de değişim sağlanabilir.

Osmanlı Devleti zamanında iskân politikalarının ülkedeki kültür birliğini bozup, ülke savunmasını tehlikeye atacak şekilde belirlenmesinden dolayı eleřtirilmiřtir⁷²⁴. İşte Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak ulus bütünlüğünü sağlama adına iskân uygulamalarından yararlanarak gayri Türk unsurlara yönelik bir kültür değişimi gerçekleştirilmek istenilmiştir. Yeni kurulan ulusal cumhuriyetin temeli kültür olarak kabul edilmiřtir⁷²⁵. “...Biz doğrudan milliyetperveriz ve Türk milliyetisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.”⁷²⁶ anlayışı bu dönemde hakim olmuştur.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde var olan yapı içerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu; sosyal, ekonomik ve kültür bakımlardan yurdun başka parçalarından oldukça geridir⁷²⁷. Falih Rıfkı, bu alanda yapılan çalışmalarla batılı Türk kültürünün ülkenin her tarafında eski manzarayı ortadan kaldırıldığını vurgulamıştır. Ara devirden kalma geri ve  l  adetlerin ve unsurların elinden halkın kurtarılması gerekmektedir. Bir nesillik, zaman dilimi içinde kültür birliği gerçekleştirilecektir. Ülkede var olan kültür açısından farkın, Türkiye ile herhangi bir Batılı devlet arasında değil, Türkiye'nin içindeki yerleşim birimleri arasında dikkat çekmektedir. Ülkedeki yeni yapılanma ile var olan yeni okul, kurum ve şehirler en son Batılı anlayışın ürünüdür. Fakat bir yeni şehre, bir yeni kurulan köye, bir de onun karşısındaki köye, İstanbul'da iki mahalleye, hatta bazen bitişik iki yapıya, yan yana çalışan ve görüşen iki yurttaşa bakıldığında yapan ve üreten kültürle yıkılan ve öldüren kültürün tezatlarının görüldüğünü vurgulamıřtır⁷²⁸.

Özellikle bölgeler arasında var olan bu olumsuzluğu gidermek amacı ile yeni düzenlemelere gidilmiştir. İskân Kanunu ile hükümet içeride anasır ve temsil işleriyle uğraşan bir müdürlük kurmuş ve “Kültür şubesi” adı ile Dâhiliye Vekâleti Nüfus

---

⁷²³ A.g.e., s. 204.

⁷²⁴ Sadri Etem, “Bir Cevaptan  ğrendiklerim”, *Vakit*, 16 Teşrinisani 1934.

⁷²⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk' n Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1969, s. 125.

⁷²⁶ *Atatürkçülük* (Birinci Kitap) Genelkurmay başkanlığı yay., Ankara, 1982, s. 14.

⁷²⁷ Falih Rıfkı Atay, “Doğu Anadolu”, *Ulus*, 5 Eylül 1935.

⁷²⁸ Falih Rıfkı Atay, “Bizim davalarımız”, *Ulus*, 4 Sonteşrin 1935.

Umum Müdürlüğü'ne bağlamıştır. Bu müdürlük ülke sınırları içindeki unsur ve göçebeleri tespit ve gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmiştir⁷²⁹.

Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Doğu gezisinde Diyarbakır'da yapmış olduğu konuşmada da belirttiği gibi kültür birliği milletleri kaynaştıran ve tek bir toplum halinde yükselten bir neden olarak kabul edilmiştir. Kemalist rejiminin kültür sahasındaki en büyük hedeflerden biri de, Türkiye içinde okuma yazma bilmez bir tek yurttaş bırakmamaktır⁷³⁰. Çünkü toplumda istenilen kültür birliğinin sağlanabilmesi ancak eğitim alanında alınacak aşamalarla gerçekleştirilecektir⁷³¹. Böylece ülkede yeni baştan tek ve gerçek manada yüksek bir milli kültür oluşturma davası başlatılmış olacaktır. Yeni Türk kültürünün bütün yapısı ile aynı değerlerden yoğrulmuş yüksek bir halk kültürü olması amaçlanmıştır. Eğitim kültür alanında bu amacı gerçekleştirecek önemli bir araç olarak görülmüştür. Fakat asıl milli kültür davasına karakter verici kurumlar Halkevleri ve Halkodaları olmuştur⁷³².

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin ilkokullarından, Van Gölü kenarında kurulacak olan üniversitesine kadar tam bir kültür şebekesiyle donatılması amaçlanmıştır. Demiryolları ve şose yollarla vatan bütünlüğünü tamamlayıp, onu her gün daha fazla büyüttüğü gibi, okullarında manevi bütünlüğü ve yoğrulmayı tamamlayarak, milli gücü her gün daha da artırılması planlanmıştır. Bu konunun çok sıkıntı çekilecek bir alan olmasına rağmen, kültür davasını başarmanın zorunluluk ve manevi sevinç açısından yapılacak en önemli çalışma olduğu belirtilmiştir⁷³³.

Ülkedeki kültür meselesinin özellikle köy sorunun çözümü noktasında tek başına bir çözüm olamayacağı yönünde de görüşler ileri sürülmüştür. Peyami Safa Ulus'taki yazısında, köy ile şehir arasındaki temasın sıklaşmasına ve kolaylaşmasına bağlı olan köy davasının, üniversite mezunlarımızı köylere yollamakla halledilebilecek bir konu olmadığını belirtmiştir. Dava kültürden evvel teknik davadır. Köyü şehre yaklaştıran yol, taşıt ve haberleşme araçlarının geliştirilmesindedir. Üretim tekniğinin geliştirilmesinden önce köylü üzerinde yapılacak etkilerin hepsi verimsiz olur; çünkü

---

⁷²⁹ Galip Pekel, "Muhaceret ve İskân II", *Siyasî İlimler Mecmuası*, 94 (İkinci Kanun 1939), s. 10 - 11.

⁷³⁰ Dilimizin Zaferi: Güneş - Dil Teorisi, *Ulus*, 29 İlkteşrin 1936.

⁷³¹ *Ulus*, 9 Eylül 1949.

⁷³² Tahsin Banguoğlu, "Halkevleri Milli Kültür Ocakları", *Ulus*, 20 Şubat 1944.

⁷³³ Kültür, *Ulus*, 10 Sontışrin 1937.

sınırlı kalır. Köylünün uyanışı, köyü şehre bağlayan ve yaklaştıran teknikten doğacaktır⁷³⁴.

Ulusal bütünlüğü sağlamada kültür alanında yapılması gereken çalışmalar konusunda 1950 Türkiye'sinde de tartışmalar devam etmiştir. Bölge halkının zararlı akımlardan korunabilmesi amacı ile ayrılacak ödenek tartışma konusu olmuştur. *"...Bütün bu kötü telkinlere ve çeşitli düşman propagandalarına karşı, milli varlık ve birliği her türlü sarsıntıdan korumanın en emin yolu, halkımızın bilginin nuruyla aydınlatma: bilhassa Doğu'da kültürel kalkınmayı hızlandırma: milliyetimizi, kültürümüzü, dilimizi bütün ruhlarla aşılama yoludur. Bu bakımdan doğu kalkınmasına ayrılan birkaç milyonluk ödeneği, çok veya yersiz bulan muhalif milletvekilinin ne kadar büyük gaflet hatta dalâlet içinde bulunduğunu tekrara bile lüzum yoktur."*⁷³⁵

C – TOPRAK DÜZENİNİ SAĞLIKLI BİR YAPIYA

KAVUŞTURMA

Osmanlı Devleti zamanında toprak bütünüyle devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Reaya topraktan, tımar, zeamet ve has olarak yararlanabilmekteydi. Doğu ve güneydoğu Anadolu da bazı aileler, savaşlardaki başarılarından dolayı tımar olarak bir kısım topraklara sahip olmuşlardı. Bir kısım beylere de yurtluk, ocaklık adı altında malikaneler verilmişti. Diğer bir kısım arazide aşiretin ortak malı durumundaydı. İşte bu toprak yapısı ve mülkiyet sistemi Doğu'da feodal bir yapıyı meydana getirmiştir⁷³⁶.

Tanzimat'la birlikte aşiret önderleri aşiret topraklarını kendilerine geçirmeye başlamıştır. Halk, ağaların baskısıyla tapu idarelerine gidip arazinin ağanın olduğunu söylemek zorunda kalmıştır⁷³⁷. Sonuçta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin toprak düzeni üç tür toprak mülkiyetine dayanıyordu.

A– Doğrudan doğruya Osmanlı miri arazi rejiminin uygulandığı alanlar.

⁷³⁴ Peyami Safa, "Köy - Şehir Davası", *Ulus*, 22 Kasım 1948.

⁷³⁵ Yavuz Abadan, "Kalkınma ve Eğitim", *Ulus*, 20 Şubat 1950.

⁷³⁶ İsmail Beşikçi, "Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler" Abadan Armağan, A.Ü. SBF. Yay., No: 280, Ankara 1969, s. 416.

⁷³⁷ Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939, s. 91.

B– Osmanlı idaresine bağı, onun topraktan aldığı vergileri veren fakat mülkiyeti ve idaresi babadan oğla geçen çoğunlukla mahalli bey ve aşiret reislerine verilen yurtluk ve ocaklıklar.

C– İdari bakımından Osmanlılara bağı fakat iç işlerinde bağımsız ve toprağı doğrudan doğruya tasarruf eden bağımsız hükümetler⁷³⁸.

1858’de kabul edilen “*Arazi Kanunnamesi*” ile yeni düzenlemeler kabul edilmiştir. Mülkiyeti devlete ait bulunan arazinin kullanım hakkı, tapu ile birlikte köylüye vermeye başlanmıştır. Fakat bu dağıtımında Doğı ve Güneydoğı Anadolu bölgelerindeki toprağı elinde tutan kesimlerin uygulamanın dışında tutulmuş olmasından dolayı var olan yapı varlığını devam ettirmiştir⁷³⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım ve toprak durumu hakkında Ziraat Vekaleti bütçe görüşmelerinin, 3 - 4 gün öncesinde Ziraat Vekilliğı’nden ayrılmış olan Hasan Fehmi Bey yapmış olduğı konuşma ile bilgi vermiştir. Hasan Fehmi bey, her ne kadar Türkiye’nin bir tarım ülkesi olduğı söylenilmekte ise de aslında Türkiye’nin tarıma elverişli bir ülke olarak tanımlanmasının daha doğı olacağını belirtmiştir. Türkiye’deki tarıma elverişli 320 milyon dönüm araziden yapılan bütün çalışmalara rağmen 1340 senesinde ekilebilen arazinin toplamı 48 milyon dönümü geçmemiştir. Tarımda kullanılan metotların yetersizliğinden dolayı alınabilecek verimin ancak en düşük oranı elde edilebilmektedir. Ürün düşüklüğünün çeşitli nedenleri vardır. Üreticinin hayvanı, aracı ve gerekli olan sermayesi yoktur. İmkanların yetersizliğinden tarım kesimi ancak kendi tüketimine yetecek kadar üretim yapabilmektedir. Şehirlerin ihtiyacı dışarıdan getirilen ürün ile karşılanabilmektedir. Ülkede, tarıma elverişli çok miktarda toprak bulunmasına rağmen hepsi ekilememektedir. Çünkü hepsinin işletilebilmesi için, yoğun nüfusa, hayvana ve makineye ihtiyaç duyulmaktadır. Gerçekte var olan 13 milyon nüfusun gerekli olan imkanlara sahip olması durumunda ekilebilen toprağın en aşağı üç mislini işleyebilecektir. Bu durum, tüm şehirlerin ihtiyaç duyduğı ürünü karşılamaya yetecektir⁷⁴⁰.

Ayrıca şehir ve kasabalarda işi çiftçilik olmadığı halde sahip olduğı tarlayı ortakçı veya kiracıya vermek suretiyle geçinen kesimin elindeki toprağın

⁷³⁸ Arslan Rıfki, *Diyarbakır’da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*, 1992, s. 42

⁷³⁹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz 1923 - 1973*, Köy İşleri Bakanlığı, Ankara, 1973, s. 100.

⁷⁴⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İctima: II, C. XV, 1976, s. 415.

kamulaştırılması ve bunların esaslı ve başka bir işle uğraşmaya sevk edilmeleri halinde şehir hayatının içerisinde bulunduğu durgunluğun son bulacağı savunulmuştur⁷⁴¹.

Türkiye’de kırsal kesimde bulunan nüfusun önemli bir kısmının elinde ya toprak bulunmamakta ya da var olan toprak geçimini sağlayamayacak oradadır. Tarım kesimdeki halkın büyük çoğunluğu geçimini sağlamak için başkasına ait toprakta çalışırken pek çok ekilmeye uygun toprak sapa yerlerde sahipsiz veya kazanılmamış haklara dayanarak tapulanmış olarak ekilmeden durmaktadır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da köyler yiyecekleri buğdayın toprağını, evlerini kurdukları arsa ile üzerinde yürüdükleri sokağın dahi sahibi olan bir ağadan kiralamaktadır. Toprağı çok sanılan bir vilayette bile idareciler elindeki bir kısım muhaciri iskân edecek yer bulamamaktadır. Ülkenin birçok yerinde özellikle Güney vilayetlerinde nüfus azlığının başlıca sebebi toprağın büyük mülkiyetler halinde belirli ellerde toplanmış olmasıdır.

Türkiye’deki kırsal kesimdeki nüfusun topraksızlaşmasına ve toprakların büyük mülkiyetler halinde toplanmasının nedenlerinden biri uygulana gelmekte olan “*Veraset Nizamı*” mızdır. Toprak nesilden nesile varisler arasında bölüne bölüne işe yaramayacak kadar küçülmekte ve nihayet ağalar tarafından satın alınmaktadır. Ağaların bu kuvvet ve nüfuzu halkçılık rejimimizin ve köy kanununun emrettiği şekilde köyde mahalli idareyi halkın ele almasına de engel olmaktadır⁷⁴².

Toprakların belirli ellerde ve devlette bulunmasının getirdiği bir takım sorunlar bulunmaktadır. Mardin Milletvekili Hasan Menemencioğlu hazırladığı raporunda, tarımın gelişmemesinin nedenlerinden birisinin de halkın toprağına sahip bulunmaması olduğunu belirtmiştir. Halk, geniş araziye sahip bulunan ailelerin topraklarını işlemekle geçimlerini sağlamaktadır. Bu durum gelişmeye engel olmaktadır. Halk, en basit bir ihtiyacı olan barınmaya yönelik ev sahibi olmaktan bile mahrum bırakılmaktadır. Çünkü bütün işi, gücü, geçimi arazisinde çalıştıkları beylerin iradelerine bağlı olduğundan beyi memnun edemediklerinde işledikleri toprağı terk ederek çok daha uzaktaki başka bir beyin arazisinde çalışmak zorunda kalmaktadır. Bunların gezginci durumunun ortaya

---

⁷⁴¹ Sadi Irmak, “Toplumca Bir Yenilenme Hamlesi Olarak Toprak Kanununu” *Ulus*, 2 Şubat 1945.

⁷⁴² Nusret Köymen, “Köycülük Programına Giriş”, *Ülkü*, V/26 (Nisan 1935), s. 134 - 136.

çıkardığı emniyet ve istikrarsızlık hükümetin çalışmalarını zorlaştırdığı gibi nüfus artışını engellemekte, geniş alanların ıssız ve bakımsız kalmasına neden olmaktadır⁷⁴³.

Ayrıca yeni kurulan devletin iradesine karşı ortaya çıkan silahlı muhalefet ile birlikte var olan sınıfların etkinliğini kırmak için toprak düzeninde değişikliğe gidilmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Şeyh Sait İsyanı ve sonrasında ki ortamda, derebeylik rejimine son vermek için ilk iş olarak toprak reformu akla gelmiştir. Bölgede ekilebilen toprakların mülkiyetinin geneli feodal yapıyı oluşturan yerel güçlerin ve devletindir. Devletin, bölgeden Batıya nakledilen yerel güçlerden kurtulmuş olduğundan bu kesimin toprağını mevcut kanunların ve çıkacak toprak kanununun hükümleri doğrultusunda topraksız halka vereceği ileri sürülmüştür⁷⁴⁴. Alınan tedbirler neticesinde bölgeden çoğunluğu ağa, bey, şeyh gibi feodal yapıyı temsil eden önderler Batı illerinde ikamete mecbur tutularak ellerinde bulunan topraklara el konulmuştur. Fakat toprakların hazineye devri uygulaması başarılı olamamıştır. Belirli bir süre sonra yapılan kanuni düzenlemelerle bu unsurların eski yerlerine geri dönmelerine izin verilmiştir.

Toprak konusunda kanuni düzenlemeleri zorunlu kılan diğer bir neden ise dışarıdan sürekli olarak gelmekte olan göç hadisesinin ortaya çıkardığı toprak sorunudur. Gelen muhacirlerin iskâna tabi tutularak üretici bir duruma geçirilmeleri zorunluluğu yeni toprak alanlarına sürekli olarak olan ihtiyacı canlı tutmuştur. 2510 Sayılı İskân Kanunu görüşmelerinde toprak konusu da gündeme gelen konulardandır. Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Bey, yapmış olduğu konuşmada büyük toplulukların ülkede yerleştirilmesi, halkın kazancını artırılarak milli refah seviyesini yükseltmek ve iktisadi açıdan gelişimin sağlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Fakat ülkedeki nüfus yoğunluğu 22.3'ü bulurken bile toprak kullanımında bir eşitsiz durum söz konusudur. Devlet malı olan çiftlik arazisi ihtiyaca cevap vermeyecek kadar az sayıdadır. Ancak bir iki yüz bin kişiye yetecek miktardadır. Bu toprakların olduğu alanlarda bulunan yerli halk toprağa muhtaç olduğundan yarıdan fazlasını bu unsurlara ayırmak gerekmektedir. Devlet elindeki milli topraklarda fazla muhacir yerleştirmeye uygun değildir. Zaten eldeki toprakların çoğunu devlet muhacirlere ve ihtiyacı olan kesimlere vermiştir.

---

⁷⁴³ BCA. 490. 01. 688. 337. 1/ 16 Mart 1943. s. 86.

⁷⁴⁴ Naşit Uluğ, *a.g.e.*, s. 205.

Devletin elinde geniş bir alan olarak, köy, kasaba ve şehirlerin sınırları içindeki tapuya bağlanmamış, sahipsiz ve orta malı olan topraklar kalmıştır⁷⁴⁵.

Manisa milletvekili Refik Şevket İnce Beyin, Dahiliye Vekili Şükrü Bey'den sözlü olarak ülke dışında gelip de ülkemizde iskân edilenlerin durumu hakkındaki sorusuna bakanın verdiği cevapta, ülkemize gelen muhacirler hakkında sayısal olarak bilgi verdikten sonra gelmiş olan muhacirlere verilmesi gereken toprakların verildiğini fakat yeniden dağıtımına başlanmadığı için bu sene gelenlere henüz toprak verilemediği belirtilmiştir. Gelen muhacirlere emval-i metrukeden ve milli araziden toprak verildiği gibi istimlak sureti ile ve 1505 Numaralı Kanun'a göre toprak dağıtımı yapılmıştır. Elde çok az devlet malı toprak kaldığı için bundan sonra gelecek olan muhacirleri yerleştirmede karşılaşılabilecek en önemli sorun toprak konusu olacağı vurgulanmıştır. İskân Kanunu ile ön görülen köy meralarından fazlalığın toprak olarak verilmesi ihtiyaca yetmeyeceği için çözüm olarak mevcut ve işlenmeyen sahipli toprakların istimlak edilerek dağıtılması öngörülmüştür⁷⁴⁶.

Toprak konusunda var olan sorunların ortadan kaldırılması devletin müdahalesini zorunlu kılmaktaydı. Falih Rıfkı'nın bu konudaki görüşleri var olan durumu çok daha iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. *"...Harpten önce 23 bin nüfusu rahat geçindiren bir kasabamızda şimdi onun yarısı kadarını barındıramıyoruz, niçin ? Bir tek sebebi var: zeytinlikler birkaç kişinin elindedir. Yuva'nın tarla bahçesi olmaktan çıkan zeytinlikler bakımsız, halk geçimsizdir. ...Bilmiyorum nasıl olmuştaki bir "mülkiyet" davası çıkarmışlar. Anayasa ve Büyük millet Meclisi rejiminde her türlü sapıtkanlık nasıl olabilir ?...Biz milliyetçiyiz. Anayasanın kamulaştırma hükümlerinin ne olduğu kadar, orman ve toprak için ne emrettiğini de biliyoruz. Bunların bu malları ele geçirmesinin zaten herkes tarafından bilinirken bunların maddi değerinin verilerek milli ekonominin içine alınmasını eleştirmektedir. ...Tabi bu sözlerden hiçbir şümüllendirme aramamak lazımdır. Hükümet, en büyük reform davalarından birini başarma yolunda olduğu kadar, vatandaş haklarının da gözcüsü ve bekçisidir. Ancak biz mülkiyeti, hiçbir zaman sarsılmamak, bozulmamak, zedelenmemek gereken mülkiyeti savunuyoruz. Onun en sağlam köklerle milli toprağa tutturmak istiyoruz. Bunun iki yolu*

⁷⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 68 - 69.

⁷⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: IV, C. XXV, Ankara, 1935, s. 15; *Hakimiyet-i Milliye*, 13 İkinciteşrin 1934.

vardır: Biri, toprağa alın teri dökenin tarlası ve onunla beraber bu vatanda her çalışanın yuvası olmak! İkincisi kırdaki çiftlik, şehirde arsa, veya ana cadde üstünde akardan kalabalık bir şehrin yanında her kesin yıkanabileceği plaja kadar her şeyde, mülkiyetin hakkı gibi vazifesi de olduğunu tayin etmek! ...Büyük milli meselelerden hiçbirinde bugüne kadar nasıl olmamışsa, bugün dahi, bir akçalama çıkmazı içinde alınarak toprak davasının başarmamak denen facia olmayacaktır. Çünkü şimdiye kadar ettü, araştırma, soruşturma idi, yoklama idi, Fakat yarından ötesi düne benzemez. Dışarıdaki Türkleri en kısa zamanda getirme ve yavaş yavaş kısır yerlerden verimli yerlere doğru nüfus aktarma dahi bu davanın içindedir.”⁷⁴⁷

Toprak konusu, kendi haline bırakılınca, sürekli olarak “soysuzlaşmağa” aday olan özel durumundan dolayı öteden beri devletin ayarlayıcı ve teşkilatlandırıcı müdahalesini zorunlu tutmuştur. Sürekli olarak çoğalan nüfusun, aynı oranda kalan toprak üzerinde, sorunlu bir topluluk halinde birikmesinin önüne geçmek için; ülkenin diğer taraflarına nakl ve iskân edilmesini gerekli kılmıştır⁷⁴⁸. Bu yüzden toprak konusuyla ilgilenmek eskiden beri devletlerin önemli görevleri arasında sayılmıştır. Devletin zamanla daha da içinden çıkılmaz bir durum kazanan toprak sorunlarının çözümü için düzenleyici müdahalesi zorunlu bir hale gelmiştir. Toprağın toplum için taşıdığı önem, arazi oranının sabitliğine karşın sürekli artan bir nüfus olgusu bu kaynağın toplumun ortak malı olarak görülmesine neden olmuştur. Bunun neticesinde de toplum adına devletin, bu kaynağı kullanması veya yakından ilgilenmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu durum fertlerin, toprak üzerindeki haklarının toplum adına sınırlamalar getirme düşüncesini doğurmuştur. Toprakta sınırsız mülkiyet genel bir kaideden ziyade bir istisnadır. Bireylerin mülkiyet hakları, toplumun genel çıkarları çerçevesi içinde kalmak zorunluluğunu getirmiştir. Bir ferdin daha fazla toprağa sahip olması, ancak başkalarının topraksız kalması veya az toprağa sahip olması ile mümkündür. Toprağın toplum için hayati önemi, bu kaynağın devamlı kullanılmasını, verim oranının korunarak bu milli zenginliğin zarar görmesinin önüne geçilmesini zorunlu kılmıştır. Bu manada arazide mülkiyet her zaman devletle fertler arasında paylaşılmıştır denilebilir. Toplum adına araziye elinde bulunduran ve ondan faydalanan kimse bu imtiyaz ve

⁷⁴⁷ Falih Rıfkı Atay, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 4 Şubat 1945.

⁷⁴⁸ Ömer Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Ülkü*, XI/61 (Mart 1938), s. 52.

haklarını iyi kullanmazsa ve sosyal fonksiyonlarını yerine getirmese, devlet toplum, adına müdahale eder, düzenleyici kurallar koyar, hatta gerekirse sahip olup faydalanma haklarını tamamen iptal eder düşüncesi bu dönemdeki toprak yönelik düzenlemeleri şekillendirmiştir⁷⁴⁹.

Ulus gazetesindeki yazılarında Tahsin Çoşkun, toprak kanunu hazırlanırken iki şeye dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan birincisi büyük oranda toprakların belirli şahısların elinde toplandığı ve bu topraklardan ne sahiplerine nede başkasına bir faydası olmayan toprakların bulunduğudır. İkinci olarak da çok küçük parçalar halinde bulunup sahiplerini geçindiremeyen toprakları beş kişilik bir ailenin geçimini sağlayacak bir orana çıkarılması gereğidir. Böylece, her yerde olduğu gibi, toprağın büyüklük ve küçüklük oranlarını insanlarımızın geçimini sağlayacak oranlara çıkartılması gerektiğini belirtir. Çünkü hemen hemen her yerde rastlanan küçük ve dağınık parçalara bölünüş arazi parçaları üzerinde ülkenin ihtiyacına uygun tarım yapılmasını zorlaştırmaktadır⁷⁵⁰.

Hükümetin gündeminde olan topraklara yönelik düzenlemelerde göçmenlerde dikkate alınmıştır. Yapılacak düzenlemelerle devlet, hazine adına kayıtlı bulunan toprakları belirli bir oran dahilinde göçmenlere dağıtacak, ham da memleketin kalkınmasında bu unsurlardan yararlanmış olacaktır. Ayrıca bu düzenleme ile Toprak Kanunu çıktıktan ve uygulanmaya başlandıktan sonra dışarıdan ülkeye gelmek isteyenler vatandaşlar daha büyük kabileler halinde kabul edilebileceklerdir⁷⁵¹.

1 – İstimlâk Kanunu

Türkiye'nin Doğu bölgeleri olsun Batı bölgeleri olsun arazi dağıtımında dengesizlik bulunmaktadır. Bir taraftan arazi dengesiz bir şekilde belirli ellerde toplanıp ekilmeden boş bir şekilde dururken diğer tarafta da milyonlarca insan topraksız bir şekilde, geçimini sağlayamayacak bir durumda bulunmaktadır. Toprak dağıtımındaki

---

⁷⁴⁹ Reşat Aktan, "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XX/2 (Haziran 1965), s. 2 - 3.

⁷⁵⁰ Tahsin Çoşkun, "Toprak İşleri", *Ulus*, 7 Mart 1935; Tahsin Çoşkun, "Toprak Siyasası", *Ulus*, 11 Mart 1935.

⁷⁵¹ "Göçmen İşleri Hakkında", *Ulus*, 11 Eylül 1937.

dengesizlik Atatürk'ün Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi yetkilisi Eşbe Yoldaş ile yaptığı görüşmede dile getirdiği gibi ağa ve bey gibi feodal unsurların doğu bölgelerinde hakim bulunmasından dolayı daha fazla idi⁷⁵². 1927 tarih ve 1097 numaralı kanundan sonra ülkede var olan bu dengesizliği ortadan kaldırmak amacı ile daha çok Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesine yönelik olarak hazırlanıp daha sonra uygulamaları ülkenin ihtiyaç olan diğer alanlarını da kapsayacak şekilde kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılması planlanan düzenlemelerin amacı toprağa bağlı olduğu halde toprak sahibi olamayan halkı mülk sahibi yapmak ve diğer taraftan da boş durmakta olan bu geniş araziye topraksız çiftçilere ve muhacirlere dağıtarak üretimi arttırmaktır.

Bu amaçla hazırlanıp uygulanan 1505 numaralı “*Şark mıntıkaları Dahilinde muhtaç zürraa tevzî edilecek araziye dair olan kanun*” nun uygulamalarını tüm ülkeye yaymak için yapılan görüşmelerde kanun hakkında İskan Kanununun Muvakkat Encümeni M. Galip Pekel bilgi verirken, bunun kendine has bir İstimlak Kanunu olduğunu belirtmiştir. Bu kanun, toprağa muhtaç olan yerlilere, göçebelere, gelecek muhacirlere toprak vermek için ne şekilde topraklarının alınacağını göstermektedir. Bu kanuna göre, ellerinde büyük oranda toprak tutan kesimlerin topraklarından istimplâk yapılacağını belirtir. Sahiplerine de beş yüz dönümden iki bin dönüme kadar toprak bırakılacaktır. Üst tarafı istimplâk edilerek ellerinden alınacaktır. İstimlâk edilen toprakların bedeli savcılarında içerisinde bulunduğu Mahalli İdare Heyeti tarafından belirlenecek oran üzerinden ödeme yapılacaktır. Bu bedel 1331 yılı kayıtlı vergi miktarının sekiz katından aşağı, on katından yukarı olamayacaktır. Bu kanunla yapılan işlemler bir çeşit istimplâk uygulamasıdır⁷⁵³.

Naşit Hakkı Bey'in, 2510 Sayılı Kanun görüşülürken yapmış olduğu konuşmada 1505 numaralı kanunun uygulamada yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Devlet köy, kasaba ve şehir hudutları dışındaki işletilmeyen topraklardan yararlanmaya çalışırken; memlekette çiftlik adını taşıyan, işletilmeyen birçok verimli, sulak arazi, bir takım kimselerin tasarrufu altındadır ve milli kazanç itibariyle ülke bu toprakların gelirinden mahrum kalmaktadır. İşletilmeyen bu toprakların yanı başındaki halk topraksızlıktan geçim sıkıntısı çekmektedir. Ülkedeki çiftliklerin sayısı 1.075 kadardır,

⁷⁵² Atatürk'ün Bütün Eserleri (1920 - 1921), X, Kaynak Yay., İstanbul, 2003, s. 359.

⁷⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VI, İçtima: II, C. XIV, s. 107; *Düstur*, X, Üçüncü Tertip, Ankara 1953, s. 880. Uygulanan bu kanunun önemli maddeleri için bkz. Ek: XV.

işgal ettikleri toprakların miktarı 5.780.000 dönümdür. Tapu kıymetleri 7 milyon kadardır. Bu saha içindeki otlaklar, bataklıklar, fundalıklar hesaplanmadığından bu rakamlara dahil değildir. Bu alanlarında eklenmesi ile tahmini olarak bu alanların oranı yüz on milyon dönümü geçmektedir⁷⁵⁴.

Hükümetin var olan toprak dağıtımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar için yetkisini, iskân bütçesine ayrılan paralarından sınırları içinde kullanabilmiştir. Şark illerinde daha çok olmak üzere ve bir kısmı da Muğla ve Konya illerindeki içerisinde asırlardan beri halkının yaşadığı ama bir şekilde tapusu ağanın eline geçmiş olan büyük çiftlikleri, köyleri istimlâk ederek köylüye dağıtabilmiştir. Beş yıllık süre içerisinde ancak 520.787 lira harçayarak 346.676 dönüm toprak istimlâk edilebilmiş ve 5.844 nüfuslu 1.287 aileye dağıtımı yapılabilmektedir⁷⁵⁵.

Bu düzenlemenin amacını meclis görüşmelerinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya açıklarken; Türkiye’de kendisine ait olmayan topraklarda çalışmak zorunda olan milyonlarca köylünün bulunması yüzünden “*Köylü milletin efendisidir.*” sözünün bir süsten ibaret kaldığını belirtmiştir. Toprak sahiplerinin ellerinde bulundurdukları tapulara dikkat ettiklerini, kanunla toprak sahibi olmayan kesimleri toprak sahibi yapmayı amaçladıklarını vurgulamıştır. Bu amaçla mal sahiplerinin işlemedikleri topraklarına bu kanun doğrultusunda işlem uygulanarak ilk günden itibaren batıdaki illerde uygulanmıştır. 1505 Numaralı Kanunun 4’üncü maddesi bu kanunun nerelerde uygulanacağını göstermektedir. Birinci Müfettişlikte ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından lüzumlu görülen yerlerde uygulanacak bir kanundur. Fakat bu kanunun uygulama yerinin sadece birinci Umumi Müfettişlik olduğu yönünde bazı şikâyetler üzerine açık olmasına rağmen meclise bu şekilde bir yorum için getirdiklerini söylemiştir⁷⁵⁶.

Yapılan değişiklikle dördüncü madde “*ve lüzumu İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak yerlerde fıkrası, lüzumu İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilecek her yerde maksadını istihdaf eylemektedir.*” şeklinde değiştirilmiştir⁷⁵⁷.

⁷⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 68 - 69.

⁷⁵⁵ Naşit Hakkı, “Topraksızları Toprağa Kavuşturmak İçin”, *Ulus*, 13 Haziran 1934.

⁷⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, s. 139.

⁷⁵⁷ *Düstur*, XV, Üçüncü Tertip, Ankara 1955, s. 478; Kabul tarihi: 14 Haziran 1934 – Tefsir No: 200, Resmi Gazete ile ilanı: 23 Haziran 1934 – Sayı: 2734

Gelen ve gelecek olan muhacirleri, mültecileri nakil olunan eşhası veyahud yerli topraksız halkı topraklandırmak için 14 Haziran 1934 tarih ve 200 sayılı tefsire dayanılarak 1505 Sayılı kanun hükmünün Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyon Karahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokat, Seyhan, İçel, Malatya, Elâziz ve Gaziantep vilayetlerinde de uygulanması Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekillîğinin 10 Mayıs 1937 tarih ve 35867/46 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14 Haziran 1937 tarihinde kabul edilmiştir⁷⁵⁸.

Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak, 1505 Sayılı Kanun'un uygulamalarını ve bu çalışmalardan kaynaklanan sorunları gündeme getirmiştir. Diyarbakır ilinde 1929 yılı ve bunu takip eden yıllarda 1505 Sayılı Kanun gereğince 58 köy ve çiftlikte 200.316 dönüm toprak istimlâk edilmiştir. İstimlâk edilen bu topraktan 83.550 dönümü 2510 ve 716 Sayılı Kanunlara göre göçmenlere ve yerli halka dağıtılmıştır. Asıl halkı ve hazineyi zarara uğratan ve şikâyetlere neden olan nokta budur. Bu işte üç taraf vardır. Birincisi, toprağı alınan, ikincisi, kendisine toprak verilen, üçüncüsü de Hazine'dir. Bu tarafların ikisi hem zarar eden hem de şikâyet edendir, üçüncüsü ise yalnız zarar görendir, çünkü Hazine'dir, şikâyet edemiyor. Vilâyet İdare Heyeti kararıyla sürekli olarak istimlâkler yapılmıştır. Bu istimlâklere his ve kötü niyetler karıştığı gibi bazıları ise "terör" amacı ile yapılmıştır. Bu suiistimallerde devlet görevlilerinde payı bulunmaktadır. Örnek olarak, köyde oturan ve bilfiil çiftçilik yapan bir ailenin toprakları istimlâk ediliyor. İstimlâk haricinde kalan diğer bir kısım arazisine de göçmen yerleştiriliyor, bu arazi de paylaşılıyor. Bu uygulamada dikkat çeken konu ise istimlâk edilen bu arazi topraksız halka dağıtılmamıştır. Kanuna aykırı olarak mülkiyeti Hazinesinin elinde bulunup, şahıslar tarafından gelişigüzel bir şekilde işgal edilmiştir⁷⁵⁹.

İkinci kısımda, yani kendisine toprak verilen kimselerin şikâyet noktasında yazılı kayıtlar ve esaslara dayanmayan toprak dağıtım işi karmakarışık bir durum almıştır. Şahıslar üzerine kayıt edilen bir tarla ortada yoktur. sahipleri arar ama bulamaz, şikâyet eder. Bazen bir tarlanın tapusu verilir, fakat onun birkaç sahibi çıkar. Bu yüzden tarlanın mülkiyeti için verilen kavgalar eksik olmaz. Şikâyet ederler. Bazen

⁷⁵⁸ BCA. 030. 18. 01. 02. 76. 55. 7/ 14 Haziran 1937.

⁷⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, , Dönem: VIII Toplantı: III, C. XIV, Ankara. 1949, s. 351.

kaydı yapılmadan ve bakılmadan rasgele bir tarla verilir ve bunun hakiki sahibi şikâyet eder⁷⁶⁰.

Var olan sorunlar Hazine açısından ise, istimlâk edilen ve bugün devlet adına tescili yapılan fakat halka dağıtılmayan 116.766 dönüm arazinin bedeli belirlenememiştir. Ayrıca kaldırılmış olan 716 Sayılı Kanun gereğince dağıtılan topraklar üzerinde birçoğunun tahsisi dahi olmamıştır. Çünkü şahısların birçoğu ortada yoktur. Rasgele şahıslar bu topraklardan ücretsiz, vergisiz gelişi güzel bir şekilde faydalanılmaktadır.

1505 Sayılı Kanunun da; halka dağıtılmak üzere hükümet tarafından toprak istimlâk yapılır, diye kayıt bulunmasına rağmen, istimlâk edilip dağıtılamayan Hazine elindeki toprak miktarı 116.766 dönümdür olup bu topraklar şahısların fuzuli işgali altındadır. Bu istimlâklerden amaç devlete kazanç sağlamaksa bu uygulamaların hedefini bulduğu fakat halkın yararı ve kanun açısından birçok sorun ortaya çıkarttığını belirtmiştir.

Bu işlerin bir diğer karışık safhası da hisseli ve şüpheli olan topraklardır. Bunlardan bir kısım arazi göçmenlere dağıtılmış ise de arazi sahipleri topraklarını istemektedir. Tapu kayıtları incelenmeden bu arazi üzerinde işlemler yapılmıştır⁷⁶¹.

2 – Toprak Reformuna Yönelik Denemeler

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkisini oldukça artırmış olan feodal yapıyı ve bu yöndeki yapılanmanın etkisini kırmaya yönelik adımlar İttihat Terakki döneminde de atılmıştır. İttihat Terakki'nin bu yöndeki politikalarına karşı toprağın büyük kısmını elinde tutan bu kesimler düzenin devamı noktasında iki alanda mücadele vermişlerdir. İktisadi ve siyasi açıdan önemli bir güce sahip bu kesimler bir taraftan etkili oldukları yerel bölgelerde reform çalışmalarına sorun çıkartırken diğer taraftan Meclis'teki etkilerini bu yönde kabul edilecek düzenlemeleri engellemek için kullanmışlardır⁷⁶². İktisadi açıdan da ülkenin içerisinde bulunduğu zorluklar, hükümetin

---

⁷⁶⁰ *Aym Yerde.*

⁷⁶¹ *Aym Yerde.*

⁷⁶² Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak yay., İstanbul, 1996, s. 96.

bu yöndeki politikaların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğu gibi süreç içinde taraflar arasında ortaya bir uyuşma çıkmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal, halkın uzun süreli arka arkaya gelen savaşların etkisi ve içerisinde buldukları ekonomik durumun zorluğundan dolayı milli mücadeleye uzak duran halkın desteğini kazanmak için ağa, bey, şeyh gibi toplumun ekonomik ve nüfuz açısından nabzını elinde tutan kesimlerin desteğini kazanarak mücadeleyi sürdürüp, halka ulaşmaya çalışmıştır⁷⁶³. Feodal yapıyı oluşturan kesimlerin desteğini kaybetmemek amacı ile ilk dönemlerde toprak reformu ile ilgili düşünceler gündeme bilinçli bir politikanın gereği olarak gelmemiştir. Toprak ağalarını uzaklaştırmamak korkusuyla köylülüğü seferber etmekten çekindikleri eleştirisi, Kemalist rejime yöneltilen bir eleştiridir. Tarım kesiminin bilinçten ve örgütlü bir yapılanmadan mahrum olmaları yüzünden planlı bir şekilde toprak taleplerini gündeme getirecek durumda değildiler. Fakat bunun aksine toprağın büyük bir kısmını elinde tutanların örgütlü ve planlı karşı koymaları hükümetin bu yönde radikal çözüm getirecek bir politika geliştirmesini mümkün kılmamıştır. Kısa bir an için, hükümet ihtiyaç duyulan devrimi sanki gerçekleştireceklermiş gibi göründü; ama sonunda onlar da, toprak ağalarıyla siyasi bir uzlaşmaya varan Genç Türk'lerin siyasetini benimsemek ve köylük bölgelerdeki var olan durumu kabul etmek zorunda kalmışlardır⁷⁶⁴. Mazhar Müfit Bey'den aktarıldığına göre Milli Mücadele'de hemen sonra Mustafa Kemal bu yöndeki arzularını uygulamaya geçirmek istemektedir. Fakat yolun başında olan yeni rejimin toplumu dinamiklerini elinde tutan kesimlerin desteğine olan ihtiyacı bunu mümkün kılmadığı şu çözümlerle açıklanabilir.

*“... Mustafa Kemal, birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak Reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafi kaybetmek demektir. Şimdilik Toprak Reformu defterini kapadık...”*⁷⁶⁵

⁷⁶³ Milli Mücadelenin başlarında işgal bölgelerindeki köylülerin bakış açısı için bkz. Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi ve Köylüsü”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, III, (1993).

⁷⁶⁴ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 83.

⁷⁶⁵ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, 1969, s. 76.

Cumhuriyet idarecilerinin bu yöndeki adımlarını geciktiren ve etkisizleştiren olgu, toplumda etkin olan yapılanma ve köylülerin içerisinde buldukları durumdur. Toprak mülkiyetinin büyük kısmını elinde tutup toplumsal irade üzerinde etkili olan kesimler güçlerini, içerisinde etkilerini hissettirecek şekilde yer aldıkları bir partinin, Halk Partisi'nin kurulmasıyla iyice perçinlemişlerdir. Çünkü uygulanan iki basamaklı, dolaylı seçim sistemi, Mecliste bu yöndeki çalışmaları engelleyebilecek güçlü bir lobinin varlığını mümkün kılmıştır. Seçim sistemine göre, ilk önce seçim çevresindeki seçmenler seçiliyor, daha sonra bunlar meclise girecek milletvekillerini seçiyorlardı⁷⁶⁶

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan silahlı muhalif harekette iktisadi ve siyasi açıdan güç sahibi kesimlerin oynamış olduğu rol bu yapıyı dağıtmaya yönelik kanuni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Kabul edilen kanunlarla özellikle bu olumsuzluklarda rol oynayan ve bağılılığından şüphe edilen ağa, bey, şeyh gibi önderlerin mallarına el konularak Batı illerinde zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardır. Olumsuzlukların devam ettiği ölçüde bu kanuni düzenlemeler devam etmiştir.

Toprak Reformu'na yönelik düzenlemelerin başlatılması 1928 yılından itibaren başlamıştır. 1930 yıllarda mecliste ve basında kamuyu önünde bu konu ile ilgili görüşlerin dile getirilmesinde artış yaşanmıştır. Fakat bunun olgunlaşması ve bir kanun olarak düzenlenip kabul edilmesi 1945 yılında mümkün olabilmıştır. 1945 yılına kadar toprak üzerinde yapılan düzenlemeler Meclis ve toplumun gündemini sürekli olarak meşgul etmiştir.

Türkiye de, işlemeyen toprakları işler bir hale getirmek, işlenenleri daha verimli kılmak ve tarım kesiminin kendi kendisine yetmeyi temin etmek amacı ile toprak dağıtımına yönelik kısmi düzenlemeler yapılmıştır. 1934 yılındaki 2510 Sayılı İskân Kanunu ile toprak konusunda da düzenlemeler kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre hükümetin, iki bin dönümden fazla olan çiftliklerle büyük toprakları ve sahipleri tarafından işlenmeyen veya başında bulunarak işletilmeyen 2 bin dönümden az toprakları tahvil karşılığında üzerlerindeki yapılar ile birlikte istimlâk etmeye yetkili kılınmıştır.

Hükümet istimlâk için en çok 20 yılda ödenmek üzere yüzde 6 faizli ve yirmişer lira değerinde bir milyon adet kadar toprak tahvili çıkarabilecektir. İstimlâk edilecek

---

⁷⁶⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 96.

topraklara verilecek kıymetler 1914 yılı vergisi hesap edilerek bulunacak, eğer vergi kaydı yoksa o tarihteki tapu kıymetinin dört katı olacaktır. Aynı kanun projesine göre ilerde hükümet toprak ve iskân işler ile uğraşmak üzere bir köy bankası kurmağa yetkili olacaktır. Asıl toprak bayramı bu kanunun uygulanmaya başlandığı zaman yapılmış olacağı ve şimdiye kadar başkalarının hesabına çalışan birçok köylünün bu tarım reformu sayesinde mal ve mülk sahibi olarak refaha kavuşacakları bildirilmiştir⁷⁶⁷.

Özellikle, basında Toprak Reformu'na yönelik çalışmaların devam ettiğine dair haberler eksik olmamaktadır. Finans Bakanlığı, 1937 finans yılı içinde arazi tahrir işinin bitirilmesini sağlamak için çalışmalarına hız vermiştir. Bakanlık birçok vilayet ve kazalarda yeniden tahrir komisyonları kurulmasına karar verip, bu komisyonların kadro ve ödenek cetvellerini vilayetlere göndermiştir. Bu konuda vilayetlere gönderdiği bir emrinde, işlerin daha çabuk görülmesi için birden fazla tahrir komisyonu bulunan vilayet ve kazaların mıntikalara ayrılmasını, kanun ve talimatnamelerin açık hükmüne rağmen eksik ve yanlış işlem yapan reis ve azalar hakkında ceza işlemleri yapılacağını, tahrir işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütmesini ve en kısa surede bitirilmesinin sağlanması için hususi idare direktörleriyle kaymakamların ve diğer ilgili memurların dikkatle bu işi takip etmelerini, etmeyenlere ağır bir sorumluluk yükleneceğini bildirmiştir⁷⁶⁸.

Ayrıca, tarımdaki kalkınmanın en önde gelen şartı olan köylünün topraklandırılması işine yönelik incelemeler yapan Ziraat Bakanlığı'ndaki özel komisyonun toplanarak, toprak kanunu projesinin hazırlığına devam ettiği belirtilmiştir⁷⁶⁹.

İlgililer tarafından, topraksızlık davasının Atatürk'ün emirleri doğrultusunda çözüme kavuşturacak olan kanunun hazırlık araştırmalarının devam ettiği vurgulanmıştır. Her şeyden önce, ülke içerisindeki devlete ait bütün araziler tespit edilecektir. Daha sonra üretici bir aileye ve nüfusa verilmesi gereken oran belirlendikten sonra, devletin elindeki toprak miktarının kaç kişiyi toprak sahibi yapacağı

---

⁷⁶⁷ Mümtaz Faik, "Zirai Reform" *Milliyet*, 25 Mart 1935; Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İhtima: III, C. XXIII, s. 10 - 11.

⁷⁶⁸ *Ulus*, 29 Nisan 1937.

⁷⁶⁹ *Ulus*, 10 Aralık 1937.

anlaşılacaktır. Eğer bu dağıtımda devletin elindeki topraklar yeterli gelmezse o zaman işlenmemekte olan büyük arazilerin satın alınması meselesi gündeme gelecektir.

1937 yılında hazırlanan kanun tasarısının yerine yeni bir proje hazırlanmakta olduğu bildirilmiştir. Hazırlanacak yeni projede eskisine göre daha açık ve kesin hükümler bulunacaktır. İlk araştırmalar bitip, gerekli bilgiler toplandıktan sonra, bu iş için bir komisyon kurulması düşünüldüğü bildirilmiştir⁷⁷⁰.

Devlet Ziraat İşletmeleri idare meclisi başkanı ve Kastamonu milletvekili B. Tahsin Çoşan'ın başkanlığında oluşturulan bu komisyon rejimin en büyük inkılap hareketlerinden biri olarak çıkarılacak olan yeni Toprak Kanununa yönelik çalışmalarını bitirme aşamasına geldiği belirtilmiştir.

Topraksızlık meselesini radikal olarak çözecek olan yeni projenin çıkmasına kadar olan zaman içinde ve bilhassa 1930' den sonra hükümet, elindeki mevzuata dayanarak topraksız köylüyü 4.623.965 lira kıymetinde 1.280.881 dekar toprak dağıtmıştır. Maliyenin devlete ait olan topraklardan dağıttığı bu topraklara konan değer, askeri had olduğu için toprak genişliği itibarıyla çok yüksek; dolayısıyla topraksızlıktan kurtulan aile sayıları önemli bir miktarda olduğu bildirilmiştir. Toprak dağıtımının en çok yapıldığı yıl 1934 – 1935' dir. Yalnız bu yıllar içinde 1.996.393 lira kıymetinde 804.537 dekarlık toprak dağıtılmıştır. Son yedi yıl içinde hemen hemen bütün vilayetlerde az çok toprak dağıtımı yapılmıştır. Bu yedi sene içerisinde Bingöl Vilayetinde 4.745 lira değerinde 1.744 dekar, Diyarbakır da 74.525 lira değerinde 58.518, Elâzığ'da 56.987 lira değerinde 17.073 dekar toprak dağıtılmıştır. Bu süre içinde en fazla toprak dağıtımı Eskişehir'de yapılmıştır. 1.400.000 lira değerinde 643.510 dekar toprak dağıtımı yapılmıştır. Özellikle göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildikleri Trakya bu dağıtım işi, daha büyük rakamlar göstermektedir. Örneğin Kırklareli'nde 781.000 lira değerinde 101.881 dekar toprak dağıtılmıştır. Tekirdağ da dağıtılan miktar 63.480 lira olmak üzere 22.482 dekardır⁷⁷¹.

Maliye Vekâleti hazinenin elinde bulunan araziye topraksız olan köylüye imkan buldukça dağıtmaktadır. 1930 dan, 1937 ye kadar olan yedi sene içinde bu dağıtım şu rakamlar içinde toplanmıştır: 1930 - 1931 de 1.826.513 liraya karşılık 303.579 dekar,

⁷⁷⁰ “Toprak Kanunu Projesi Hazırlıkları”, *Ulus*, 7 Şubat 1938.

⁷⁷¹ “Yedi Senede Topraksız Çiftçiye 4.623.965 Liralık Toprak Dağıtıldı”, *Ulus*, 17 Şubat 1938.

1932 - 1933 de 588.565 liraya karşılık 128.706 dekar, 1934 - 1935 de 1.996.393 liraya karşılık 804.537 dekar, 1936 - 1937 de 212.493 liraya denk gelecek şekilde 44.659 dekar toprak dağıtılmıştır⁷⁷².

Yeni toprak kanun tasarısının önceden hazırlanmış olana göre birçok yeni hükümler kapsadığı belirtilmiştir. Kanun yürürlüğe girdikten sonra, topraksızlık konusunun kökünden çözüme kavuşturulması planlanmıştır. Hükümetin elinde yıllardan beri yapılmış incelemeler sonucunda ülkenin bütün bölgelerinde topraksız olan çiftçi oranları hakkında kesine yakın rakamlar bulunduğu bildirilmiştir. Kanun projesi, bütün vekâlet temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmış olması açısından toprak dağıtım işinin bütün vekâletleri ilgilendiren konular üzerinde hükümler konulduğu vurgulanmıştır⁷⁷³.

Topraksız köylüye, kullanılmayan devlet toprakları dağıtmak suretiyle toprak sahibi yapma hakkındaki talimatnamenin uygulanmasına devam olunmuştur. Maliye Vekâleti talimatname hükümleri doğrultusunda oluşturulan heyetlerin sayısını artırmıştır. Heyetler gittikleri yerlerde devlete ait araziye ve bu arazi üstünde veya çevresinde topraksız fakir çiftçilerin adlarını belirleyerek, sonucu bir rapor ile tespit etmektedir. İçerisinde bulunulan 1941 yılı içinde ülkenin yarısında toprakların dağıtım çalışmalarının bitirilebileceği düşünülmüştür⁷⁷⁴.

Devlet malı olan ve pek çoğundan yararlanılamayan topraklara fakir kimselerin ekip biçmesi ve bunlara sahip olması amacıyla bir talimatname hazırlanarak Vekiller Heyetine sunulmuştur. Daha 1915 yılında umumi muvazene kanununa konulan bir madde ile devlet malı olan toprakların yani Emlak-ı Milliye'nin fakir köylüye dağıtılması kabul edilmişti. Bu dağıtım işi çeşitli aşamalar geçirmiş, fakat on beş yıl içerisinde beklenen sonuç elde edilememiştir. 2510 Sayılı İskân Kanunu ve onu takip eden diğer bazı kanuni düzenlemelerle toprak dağıtımına ait hükümler konulmuş ve bu iş yerinde belirlenen ve görevlendirilen memurlara bırakılmıştı. Fakat sonuçta bu memurlar, asıl görevlerinden dolayı dağıtım işiyle gerektiği gibi ilgilenememiştir. Bu yüzden binlerce kilometre genişliğinde arazi bomboş kalırken, diğer yanda toprağı olmayan fakir köylü sıkıntı çekmiştir.

---

⁷⁷² *Aynı yerde.*

⁷⁷³ *Aynı yerde.*

⁷⁷⁴ *Ulus*, 10 Haziran 1941.

Dağıtım işlerinin yavaş olmasının diğer bir nedeni de hazine elindeki toprakların hukukunun belirlenememesi yüzünden idari olarak yapılan dağıtımlarda birçok anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Köylülerin bu topraklardan feli yararlanmaları çoğu zaman mümkün olamıyordu. Yeni hazırlanan talimatname ile toprak dağıtım işi artık merkezden belirlenecek komisyonlar eliyle yürütülmesine karar verilmiştir. Yapılacak olan çalışmalar için 10 komisyon kurulacak olup Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Samsun, Eskişehir ve Ankara'da dağıtım işlerine ilk önce başlanmasına karar verilmiştir. İlk etapta yapılacak bu uygulama deneme amaçlıdır. Sonuçların olumlu olması halinde bu komisyonların sayısı artırılarak çalışmalar diğer illere de yayılacaktır. Bu işlerin gerçekleştirilebilmesi için en az 200 komisyona ihtiyaç olduğu yetkililerce bildirilmiştir⁷⁷⁵.

Emlak-ı Milliyeye ait arazi genişlik olarak 1 - 1,5 milyon dekar tahmin edilmiştir ki bu 27 milyon liraya yakın bir miktar tutmaktadır. Mübadillerden kalan ve yaklaşık olarak 1.826.627 lira değerindeki 403.059 dekar arazi bu rakamın dışındadır. Bu topraklar 20 yıl gibi uzun bir surede taksitle ödenmek üzere dağıtılacaktır. Köylünün buralardan tam olarak yararlanması ve bu toprakların spekülasyon konusu yapılmaması için dağıtılan bu arazinin başkasına devir ve satılması hiçbir şekilde izin verilmeyecektir. Dağıtım yapılacak olan bu topraklardan özellikle tarımla uğraşanlar yararlanabileceklerdir. Ticaret ve sanayi alanında çalışmakta olup, bunun yanında tarım ile de uğraşanlara bu imkanlardan yararlanamayacaklardır. Ancak köyün nalbantçı, demirci gibi küçük esnafı bu uygulamanın dışındadır. Dağıtım yapılacak bu arazilerde iskân ile getirilen sınırlamalar geçerlidir. Köylünün elinde geçimini sağlayacak kadar toprak varsa ayrıca toprak verilmeyecektir. Bu standart 30 dekar ile 300 dekar arasında değişmektedir. Dağıtılacak toprakların değerleri komisyonlar tarafından mahalli değere göre belirlenecektir⁷⁷⁶.

Ziraat Vekili tarafından eğitimdeki seferberliğinden sonra çiftçi seferberliğini başlatmak amacı ile hazırlanmış olduğu yeni proje ile çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocaklarının kurulması amaçlanmıştır. Bu yeni projeye göre hükümet, toprağı olmayan, toprağı az bulunan veya köyde oturup da tarım yapmak isteyenlere toprak dağıtacaktır.

---

⁷⁷⁵ *Ulus*, 25 Ağustos 1940.

⁷⁷⁶ *Ulus*, 25 Ağustos 1940; *Aynı Tarihi*, Sayı: 81 (1 - 31 Ağustos 1940), s. 4.

Verilmesine karar verilip oranları yeniden belirlenen toprak, yeri göz önüne alınarak köylüler sınıflara ayrılmak suretiyle 30 dönümden 500 dönüme, 500 dönümden 5.000 dönüme kadardır. 5.000 dönümden fazla olan arazi devletçe işletilecektir⁷⁷⁷.

Ziraat Vekilliği tarafından toprak dağıtımını ile ilgili hazırlanan proje diğer bakanlıkların görüşü alınmak üzere gönderilmiştir. Proje ile ilgili vekâletlerin düşünceleri alındıktan sonra son şekli verilip, İcra Vekilleri Heyeti'nin onayından sonra Büyük Millet Meclisi'ne sunulacağı bildirilmiştir⁷⁷⁸.

Toprak Reformu sürekli olarak hükümetin gündeminde olmasına ve kanun tasarısı hazırlanmış olmasına ve Başbakan İsmet İnönü'nün "*Batakcı toprak ağalarının köklerini kazıyacağım.*" demesine rağmen TBMM'de bu kanun çıkartılma serüveni epey uzun bir süreci kapsamıştır⁷⁷⁹. Ancak 1505, 1515 ve 2510 Sayılı kanunlarla genel bir uygulamadan çok kısmen yapılan düzenlemelerle bunu gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Toprak konusu cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren sürekli olarak el atılacak bir konu olarak gündemde olmuştur. Bu sayede toplumsal yapı daha sağlam temellere oturtulacak, toplumdaki fertlerin geneli ettikleri topraklarının sahibi olmaları hesabı ile yeni rejimin temelleri doğrultusunda toplumun şekillenmesi daha sağlıklı olacaktır. Fakat yapılan düzenlemeler uygulamadaki yetersizlikler yüzünden başarılı olmadığı gibi toprak dağıtımına yönelik esaslı bir düzenlemeye yönelik kanunun hazırlık aşamaları bir türlü bitmemiştir. Toprak Kanunu her yıl ilgili bakanlıktan istenilmiştir. Ziraat Vekâleti'nin bu kanunun en kısa zamanda son eksiklerinin tamamlanarak meclise sevk edileceği söylemi tepki çekmiştir.

İstanbul Milletvekili Z. Karamürsel, Ziraat Vekâleti'nin bütçesi görüşülürken; "*...Çiftçileri refaha kavuşturacak ancak Toprak Kanunu'nu olduğuna kaniim, böyle ehemmiyetli, şümüllü bir kanun uzun bir tetkike muhtaç olduğunu da takdir ederim. Fakat 7-8 seneden beri bu tetkikat bitmedi mi? Bu tetkikler daha ne kadar sürecektir? Bu kanun bize ne vakit gelecek?*" şeklindeki eleştirileri meclis görüşmelerinde eksik olmamıştır.⁷⁸⁰

---

⁷⁷⁷ *Ulus*, 10 Haziran 1944.

⁷⁷⁸ *Ulus*, 11 Haziran 1944.

⁷⁷⁹ Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, s. 89.

⁷⁸⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: VII, İçtima: I, C. X, Ankara, 1944, s. 377.

Türkiye’de Toprak Kanunu’nun gecikmesi başka nedenlere de bağlanmıştır. Yunus Nadi ‘Cumhuriyet’ teki yazısında: “...*Toprak rejiminin başka memleketlerdeki toprak davalarına nazaran daha ileri bir durumda olduğunu da unutmamalıdır. Türkiye’de tam mânası ile feodal bir toprak rejimi hiç bir zaman hüküm sürmemiştir. On sekizinci asırda Fransa’da, on dokuzuncu asırda orta Avrupa’da, yirminci asır başlarında da Rusya’da son izlerine rastladığımız toprak derebeyliği bizden her zaman uzak kalmıştır. Bu itibarla toprak reformu bahsinde ilk Cumhuriyet yıllarında aceleyle lüzum görülmemiş, Türk milletini daha ileri hayat şartlarına kavuşturmak uğrunda ilkin başka alanlarda devrimler yapmak gerekmiştir.*”⁷⁸¹ yorumunu yapmıştır.

2 – Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Toprak Kanunu görüşmelerinde toprak dağıtımının iskânla paralel yapılması istenilmiştir. Özellikle de toprak oranı olarak elverişli alanlara sahip olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine daha az toprağa sahip alanlardan iskânla nüfus yerleştirilmesinin gereği dile getirilmiştir.

Anadolu’nun batı ve kuzeyinde nüfus yoğunluğu vardır. Bu bölgelerde arazi sıkıntısı çekilmektedir. Buna karşılık Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’da vakıf ve Devlet elinde büyük oranda toprak bulunmaktadır. Ülkede var olan dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik olarak hazırlanan kanun tasarısında iskâna yönelik düzenlemelerin olmaması eleştirmiştir. Bu yöndeki bir düzenlemenin eksikliği yapılan çalışmaların başarısız olmasına neden olacaktır. İşlerin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için iki kanununun birlikte şekillendirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Devletin elinde bulunan boş arazi ihtiyaç içinde bulunan çiftçiye dağıtacak olursa sorun çözüme kavuşturulmuş olacaktır. Özellikle çoğu bölgelerde çiftçinin elinde yeterli toprak olmadığı için bu kesim çok zor şartlarda çiftçilik yapmaya çalışmaktadır. Yapılması gereken şey nüfusu yoğun olan alanlardan vatandaşları toprak açısından daha uygun yerlere sevk etmektir. Örneğin Manisa vilâyetindeki vatandaşlara toprak verileceği

---

⁷⁸¹ Nadir Nadi, “Toprak Kanunu Türk Milletine kutlu olsun”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1945.

zaman onları arazisi nüfusuna oranla fazla olan Muş ovasına gönderilmesinin yerinde olacağı belirtilir. Bu uygulama neticesinde hükümetin verdiği yerde toprak istemeyen vatandaş iskan hakkını kaybetmiş olacaktır.

Toprak kanunuyla toprak dağıtımını Ziraat Vekâleti yapacaktır. Çünkü; verilecek tohum, binayı yapmak için gerekli olan orman, ilk etapta verilecek gıda ile hayvan yemi ve iskan yapmadan önce gidip iskan yapılacak arazinin sürülmesi ve hazırlanması: kombinalar aracılığı ile yine Ziraat Bakanlığının sahip olduğu imkanlarla ve yetkilerle mümkündür. Bu memleketin bir yerine iskan yapılırken iskândan önce orada araziye sürmek, tohumu ekmek ve gerekli olan hayvanlar sağlandıktan sonra ancak ihtiyaç içinde olan halkın yerleştirilmesi gerekmektedir. Aksi halde iskan edilen halkında bir müddet sonra iskan yerini terk etmesi kaçınılmazdır. Bundan dolayı iskan işinin Ziraat Bakanlığı'na verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁷⁸².

Geçici komisyon sözcüsü Cafer Tüzel de iskan konusunun kolay olmadığını, bir iç iskan politikası ile birlikte ele alınmadıkça da topraksızları topraklandırma hedefinde başarıya ulaşılmasının imkansız olduğunu belirtmiştir⁷⁸³.

Meclis'te yapılan tartışmalardan sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayan toprak dağıtımına yönelik kanunu çıkartma serüveni sonuçlandırılarak, Toprak Kanunu 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 numara ile kabul edilmiştir⁷⁸⁴. Toprak Kanunu ile amaçlanan hedefler toprağı olmayan veya geçimini sağlayamayacak kadar az olan çiftçilere, çiftçilik yapmak isteyenlere iktisadi açıdan zor durumda kalmayacak derecede toprak vermektir. İhtiyaç duyulacak olan toprağın karşılanabilmesi için kanun, toprağın ülkemizdeki dağılışı şekli üzerinde durulmuştur. Devlet hazinesinin denetiminde olup kamu işlerinde kullanılmayan, sahihsiz toprakları, kurutulacak bataklıklardan elde edilecek toprakları dağıtacaktır. Fakat bu topraklar ihtiyaca cevap vermeyeceğinden vakıflara ait her çeşit toprakla özel idare ve belediyelere ait topraklardan kamu hizmetlerinde kullanılmayan topraklardan yararlanacaktır. Bunun dışında şahısların özel mülkiyetinde olan veya hukuk tüzel kişilerinin elinde olan toprakların beş bin dönümü geçen parçaları istimlak yolu ile kamulaştırılacaktır. Toprağın yetmediği yerlerde

⁷⁸² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Toplantı: II, C. XVII, s. 127 - 129.

⁷⁸³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Toplantı: II, C. XVII, s. 157.

⁷⁸⁴ Bkz. *Düstur*, XXVI, Üçüncü Tertip, Ankara 1945, s. 1169; *Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun*, Resmi Gazete ile İlanı: 15 Haziran 1945 – Sayı: 6032.

sadece beş bin dönümü geçen kısımlar değil beş bin dönüm ve daha aşağı olan arazi dahi, yani 30 - 500 dönümden fazla kısımlar da kamulaştırılacaktır. Kamulaştırma, karşılığı ödenmek suretiyle gerçekleştirilecektir. Ödenme sadece para ile yapılmayacak diğer ülkelerde uygulandığı gibi devlet tahvili de verilebilecektir. Toprak dağıtımından yararlanarak toprak alacak olanlar karşılıksız alacak değildir. Toprak ve yapı bedelleri borçlandırılacak ve beş yıl sonra başlamak üzere yirmi yıl içinde Ziraat Bankası'na tahsil edilecektir. Fakat sadece toprak ve yapı vermekle istenilen üretim gerçekleşmeyeceği için yapılarını ve toprak ıslahını yapmalarını sağlamak amacı ile yirmi beş yıla kadar Ziraat Bankası'na kredi açılmasına da kabul edilmiştir⁷⁸⁵.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulamada adil ölçeler içinde hareket edebilmesi için gerekli olan inceleme ve araştırmaların yapıldığı belirtilmiştir. Tarım Bakanlığı bu konuda bir program hazırlamaktadır. Kanunun ülkenin her tarafında birden uygulanması imkansızlığı ve dağıtım işinde istenilen gelişmenin sağlanabilmesi uzun bir süreci kapsayacaktır. Bu yüzden köylünün kısmen de olsa topraksızlıktan bir an önce kurtarılması ve toprak sahibi kılınarak, üretici bir duruma getirilmesi için dağıtımın devlet topraklarından başlanmasına karar verilmiştir. Bu amaçla bir yönetmenlik hazırlanmıştır. Bu yönetmelikle özellikle devletin kiraya vermekte olduğu birçok köylerdeki arazinin dağıtılmasına başlanacağı bildirilmiştir⁷⁸⁶.

Toprak Kanununun sadece topraksız köylüye toprak vermek demek olmayıp bunun bir tarım reformu olduğu kadar, ileriye gören sosyal bir reform olduğu vurgulanmıştır. Yıllardan beri ülkedeki köylü kesimi, köylere ve hatta kasabalara sahip "ağa" kesiminin elinde, her türlü haktan yoksun bir şekilde varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. İşte Toprak Kanunu ile köylünün içersinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve sosyal hayata gerçek manada bir düzenlemeyi amaçlamıştır. Aksi takdirde köylüyü toprak sahibi yapmadan ağalığı kaldırmak sadece bir edebiyat konusu olacağı vurgulanmıştır⁷⁸⁷.

Bu kanun 1945 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen ancak 20 Mayıs 1947 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile uygulanmaya başlanabilmiştir⁷⁸⁸. Çünkü Çiftçiyi

---

⁷⁸⁵ Esat Tekeli, "Zirai Reforma Doğru", *Ulus*, 27 Ocak 1945.

⁷⁸⁶ *Ulus*, 7 Aralık 1946.

⁷⁸⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Bu bir inkılâp eseridir", *Ulus*, 6 Haziran 1945.

⁷⁸⁸ Bkz. *Düstur*, XXVIII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1947, s. 1158.

Topraklandırma Kanununun 63'üncü maddesindeki “*Bu kanunun uygulama suretini gösterir tüzükler yapılır.*” hükmüne dayanılarak Tarım Bakanlığınca yapılan düzenlemeler hukuki durumunu tespit etmek amacı ile Danıştay tarafından incelenmeye alınmıştır. Danıştay incelemesinden geçirilip, sorunların giderilmesinden sonra uygulanabilmiştir. Ayrıca toprak sorunlarının çözümüne yönelik uygulamalar ülkede büyük oranda toprağa sahip kesimler tarafından sürekli olarak engellenmiştir. Yasanın kabul edilmesinden sonra da bu amaç doğrultusunda oluşturulan kurumların hedeflenen çalışmaları yapmamasından dolayı eleştiri konusu olmuştur.

Tarım Bakanlığı bütçesi görüşülürken Seyhan Milletvekili Cavid Oral, sağlıklı bir şekilde toprak dağıtımının ve iskânın sağlanabilmesi için yapılması gerekenin, radikal bir tarım reformuna giderken her şeyden önce ele alınması gereken konulardan bir tanesinin toprak mülkiyetinin belirli bir plana sokulması olduğunu belirtmiştir. Bu amaçla Toprak Kanunu çıkarılmış ve köylüyü topraklandırmak için de Toprak İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Fakat bu kanunun ayrıntılara ait bazı noktaları memleket tarımında endişe ve güvensizliğe neden olmuştur. Ayrıca bu kurum yaptığı işlerde ölçsüz bir harcama yapmış kendisine 1945'ten beri tahsis edilen 4.963.579 liranın 2.557.488 lirasını maaş ücreti ve diğer masraflara harcamıştır. Oral, bu amaçla yapılan düzenlemelerin ve oluşturulan kurumların yaptığı harcamaları, esas amacından ne kadar uzak düştüğünün bir göstergesi olarak gündeme gelmiştir⁷⁸⁹.

Köylüye toprak dağıtımına ilk olarak Ankara, Urfa ve Malatya'da 16 Haziranda kutlanacak olan Toprak Bayramında başlanacağı bildirilmiştir. Dağıtılacak olanlar devlet malı topraklardır⁷⁹⁰. Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan'ın 5098 Sayılı Kanunla batıdan doğuya dönenlerin topraklandırılarak yerleştirilmelerine, doğu illeriyle Tunceli'nde Toprak Kanunu'nun uygulamalarına yönelik sorusuna Tarım Bakanı Tahsin Coşkan'nın verdiği cevapta uygulamalara yönelik bilgi bulmak mümkündür.

Toprak Kanunu'nun çıkarılmasının nedeni, vatandaşları buldukları yerlerde toprak sahibi yapmaktır. Bunlar arasında, topraksız olanlar, yeterli derecede toprağı olmayanlar, tarım işçileri, göçmenler, göçebeler, göç ettirilenler, Tarım, Veteriner Okul mezunları bulunmaktadır. Bundan dolayı bu kanunun 34'ncü maddesine göre

⁷⁸⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: II, C.VIII, s. 776.

⁷⁹⁰ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1947.

göçmenler, göç ettirilenler ve göçenler birinci kısımda değil, üçüncü hatta dördüncü kısımdadır. Toprak Kanunu'nun uygulamaları para, eleman ve imkanlara dayandığı için ülkenin her yerinde aynı anda uygulanmaya başlaması mümkün değildir. Bu yüzden, özellikle ülkenin en çok ihtiyaç duyulan alanlarında uygulanmaya başlanacaktır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun tam anlamı ile uygulanabilmesi için 100 komisyonun kurulması gerekmektedir. 1937 yılı içinde ancak 9 komisyon kurulabilmiştir. 1938 yılı içinde de 6 komisyonun kurulması için ödenek ayrılmıştır⁷⁹¹.

Erzincan ve Kars illerinde yeni incelemelere başlamak üzere Bakanlar Kurulu'ndan izin alınmıştır. Gerekli olan uzmanların bir kısmı gönderilmiş, imkan oranında diğerlerinin de gönderileceği belirtilmiştir. Eldeki olanaklar ölçüsünde bu alanlarda da Kanunu hemen uygulamaya geçilmesi arzulanmakta ise de davanın büyük ve karışık olması yapılacak işleri zorlaştırmaktadır.

1949 yılında 25 komisyon kurulacaktır. Toprakla beraber vatandaşların tohum, araç ve hayvan ihtiyacının da karşılanması gerekmektedir. Tüm çalışmalar için paraya ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda da toprak dağıtım işlerini hızlandırmak için bazı değişiklikler planlanmıştır. Bu amaçla hazırlanan tasarı komisyonlara gönderilmiştir⁷⁹².

Toprak Kanunu uygulamalarından en çok etkilenecek bölgeler yapısından ileri gelen özelliklerden dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta gelmektedir. 1948 Türkiye'sinde, dedesinden veya babasından kalan binlerce dönüm araziye, köyleri ile birlikte, sahip olma hakkını kendilerinde bulan ağa ve beyler buralarda halen bütün nüfuz ve kudretleriyle hüküm sürmektedir. Toprak Kanununun bu bölgede ya çok sevilen ve uygulamaları hasretle beklenen bir şey veya hiç sevilmeyen, buralarda uygulanma şansı yoktur diye nefretle anılan bir "heyulada" olarak algılanmaktadır⁷⁹³.

Doğu illerinin kalkınması hususunda yapılan çalışmalara paralel olarak Diyarbakır, Kars, Ağrı ve Mardin illerinde toprak dağıtılması ve dokuz komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu illerde yapılacak dağıtım işlerinin esasen sınırlı elemanla çalışmakta olan Toprak İşleri Genel Müdürlüğü tarafından girişilmiş işleri

⁷⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XI, Ankara, 1948, s. 75.

⁷⁹² A.g.e., s. 76.

⁷⁹³ G.K., "Güneydoğuda Bir Gezinin Notları", *Ulus*, 22 Ekim 1948.

aksatılmadan yapılmaya çalışılacaktır. Dağıtım için gerekli çalışmalara 1949 yılı Haziran sonlarına kadar başlanması planlanmıştır⁷⁹⁴.

Tarım Bakanlığı bütçesi görüşülürken Demokrat Parti adına konuşan Hasan Polatkan, toprak dağıtımındaki yetersizlikleri eleştirmiştir. 1945 yılından 1948 yılı sonuna kadar Toprak İşleri Genel Müdürlüğü'ne kamulaştırma bedelleri ile kuruluş ve onarma kredileri hariç olmak üzere 6.291.681 lira ödenek verilmiştir. Bu ödeneğin 5.215.522 lirası harcanmıştır. Alınan bu paranın karşılığında 1 Aralık 1948 tarihine kadar yapılan işin % 97 si Hazineye ait arazi; % 1.5 i da vakıflar, belediye ve özel idarelere ait arazi olmak üzere 296. 205 dönüm arazinin dağıtılmış olmasından ibarettir. % 98,5 u devlete ait olan 296.205 dönüm arazinin dağıtılması için dönüm başına 18 liraya yakın para sarf olunmuş demektir. Dağıtılan toprakların önemli bir kısmı meralardan ibarettir. Ülkede hakim olan hayvan türü dolayısıyla alınan hayvansal ürün çok düşüktür. Ülkedeki hayvanların bina içerisinde bakımı yapıldığı takdirde maliyetleri yükselecektir. Dünyada en iyi cins hayvanların meralarda ve çayırda yetiştiğini, hayvan yemi meselesinin mera ve çayır davası arasında de alınması gerektiğini iddia ederek Toprak Genel Müdürlüğü'nün köylerde mera dağıtım yoluna gitmesi eleştirilmiştir⁷⁹⁵.

Bu dönemdeki toprak dağıtımını şahısların ellerinde bulunan fazla topraktan ziyade tamamen devlet malı toprakları yöneldiği görülmektedir. Başbakan Şemsettin Günaltay Doğu gezisinde Diyarbakır'da yaptığı konuşma toprak dağıtım konusuna açıklık getirmiştir;

*“Toprak tevziinde, memleketimizin bu zaruri ihtiyacı hakkında kararımız şudur: Burada hazineye intikal etmiş olan Devlete ait mallar, arazi tesbit edilecek ve bunlar topraksız köylülere dağıtılacaktır. Bunun haricinde bir yola gidecek değiliz. Teşebbüsümüzün gayesi bundan ibarettir.”*⁷⁹⁶

Çiftçiyi Topraklandırma hakkındaki 4753 Sayılı Kanun'un bazı maddelerini değiştirilmesine ve bu kanununa bazı hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı görüşmelerinde yine özellikle uygulamadaki aksaklıklar ve ülkede dağıtım yapılabilecek toprak oranı hakkında bilgi verilmektedir.

⁷⁹⁴ *Ulus*, 11 Mayıs 1949.

⁷⁹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XVI, Ankara, 1949, s. 856.

⁷⁹⁶ *Ulus*, 9 Eylül 1949.

Ahmet Remzi Yüregir, 1947 yılında uygulamaya konulabilen bu kanunla, devlet arazisi, vakıf ve belediyelere ait olan bir takım maliyetsiz toprakların, az verimli toprakların köylüye faydasının az olmasına rağmen, dağıtılmasından dolayı eleştirilmiştir. Üç yıl içinde ancak 40 bin nüfusa toprak dağıtabilmiş ve ancak topraksız halkın bin de biri topraklandırılabilmiştir. Türkiye'deki köylünün miktarı genel nüfusun % 80'nini oluşturmaktadır. Bu % 80'lik nüfusun da yarısı topraksız bulunmaktadır. % 40'luk oran sekiz milyonluk bir nüfusa denk gelmektedir. Üç yıl süresince ancak 40 bin nüfusa toprak dağıtıldığına göre, bu hızla, sekiz milyon nüfus için 500 yıl beklemek gerektiğini vurgulamıştır⁷⁹⁷.

Tarım Bakanı Cavit Oral, Türkiye'nin sahip olduğu topraklarının % 33 oranında tarımın her alanında kullanabileceği araziye sahip bulunurken bu miktarın ancak % 18'ini tarımda kullanabildiğini vurgulamıştır. Toprak Kanunu çıktıktan sonra vilayetlerden toplanan rakamlara göre:

Dönüm

25.389.583 Devlet arazisi

11.072.662 Orta malı arazi

3.132.119 Sahipsiz arazi

238.838 Özel İdare ve belediyelere ait arazi olmak üzere toplam 39.833.202 dönüm boş ve kamulaştırılarak dağıtılması mümkün arazi mevcuttur. Fakat buna karşılık bugüne kadar dağıtılabilmiş olan arazinin miktarı ise,

Hazineye ait

1948 de 232 335

1949 da 331 883

613.243 Bu miktarın 60.540 Şahıslara 7.348 Vakıflara 2.175 Özel idare ve belediyelere ait olup 14.374 çiftçi aileye verilmiştir. Oral, bundan sonra yapılacak işin devletçe mali fedakarlık, gerekli teşkilat ve yük göz önüne alınarak iç iskân işleri ile birlikte yürütüleceğini belirtir. Çünkü ancak bu şekilde Toprak Kanununu sağlıklı bir şekilde uygulamak mümkün olacaktır. Bu amaçla İskân Umum Müdürlüğü ile Toprak Umum Müdürlüğü'nü birleştiren tasarımı da Büyük Meclise sunmuştur⁷⁹⁸.

⁷⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: IV, C. XXV, Ankara, 1950, s. 282.

⁷⁹⁸ A.g.e., s. 375.

Bu sorunların çözümünde en sonunda toprak ile iskân çalışmalarının birbirinden ayıramayacağı noktasına gelinmiştir. İskân ve Toprak İşleri Genel müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkında kanun tasarısı ile Gümüşhane Milletvekili Tahsin Tüzün'un Toprak İşleri, İskân ve Tapu ve Kadastro Genel müdürlüklerinin birleştirilmesi hakkında kanun teklifi ile ilgili görüşmelerde Tarım Bakanı Cavid Oral, Toprak Genel Müdürlüğü ile İskân Genel Müdürlüğünü aynı amaçla çalışan iki kurumdur. Biri İskân Genel Müdürlüğü, diğeri Çiftçiyi Topraklandırma Genel Müdürlüğü. Bu iki genel müdürlüğün şimdiye kadar ayrı ayrı çalışmış olmalarının birçok sahalarda sakıncaları görülmüştür. İki genel müdürlüğün birleştirilmesinde ise büyük faydalar beklenmektedir. Teşkilat bakımından, ikincisi de aynı amaç doğrultusunda çalışan, aynı gaye ile kurulmuş olan kurumların ayrı ayrı çalışmalarının ortaya çıkarmış olduğu sorunlar açısından topraklandırma işinde iki kurumun birleştirilmezse yaşanan zorlukların devam edeceğini dile getirmiştir. Nitekim toprak kanununun bugüne kadar uygulamasında ortaya çıkan sorunları bu noktadan kaynaklanmıştır⁷⁹⁹.

D – NÜFUS DAĞILIMINDAKİ DAĞINIKLIĞI ORTADAN KALDIRMA

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak süregelen en büyük sorunlardan bir tanesi, ülke nüfusunun yüzde seksen oranı gibi büyük kısmının kırsal kesimde bulunup tarıma dayalı olması ve bu nüfusun çok küçük yerleşim birimlerine ayrılmış olmasıdır. Bu durum daha Cumhuriyet'in ilk yılında kırsal kesimdeki sorunları çözüme kavuşturmak için kabul edilen Köy Kanunu'nun önündeki en büyük engeldi. Köy Kanunu ile köylerin imarı, ulaşım, barınma, sağlık, eğitim gibi alanlardaki sorunlarını çözüme kavuşturarak gelişimini sağlamak amaçlanmıştır. Özellikle çok uzun bir süre unutulup, kendi haline terk edilmiş köylerin çağdaş bir yaşam için gerekli olan yaşam seviyesine çıkarmak ve bunun için gerekli olan donanım ile yapılandırılması hedeflenmiştir⁸⁰⁰.

---

⁷⁹⁹ *A.g.e.*, s. 505.

⁸⁰⁰ Bu konu için bkz. Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Köy, Köylü Sorunu ve Köy Kanunu", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 1992, s. 77 - 96.

Türkiye’de evlerin kapladığı alan dağınık köy şeklinde yaygınlık göstermektedir. Bu köyler, ev ve yaşayan nüfus açısından kalabalık olmayan, genellikle 20 - 25 evden oluşan köy şekli görülmektedir. Ülkenin geniş alanlarında az nüfuslu, dağınık bir köy yapısı bulunmaktadır. Yerleşim birimlerinin dağınık olmasında, arazinin arızalı ve yüksek olmasından kaynaklanan coğrafi etkenlerin yanında isyan ve güvenliğin sağlanamaması gibi sosyal faktörlerin etkisi bulunmaktadır⁸⁰¹.

Ülkede hakim olan bu dağınık yapılanma gerçekleştirilmek istenilen yatırımların önündeki en büyük engellerden bir tanesidir. Falih Rıfkı bu yapılanmayı; “...Türkiye nüfusunun en büyük kısmı, köylüdür; en bakımsız ve geri bırakılan kısmı, köylüdür; bu köyler dağınıktırlar: Birçoğunun nüfusu, teşkilatlanmak teşebbüslerini önleyecek kadar azdır. Halbuki bütün ülkeyi, bu asrın köyleri ile donatmak, köyü medenileştirmek ve teknikleştirmek her cumhuriyetçi Türkün başlıca kaygısıdır.”⁸⁰² satırları ile dile getirmektedir. Kadri Kemal ise, geri köy düzeninin düzeltilerek ileri bir seviyeyi çıkartılabilmesi için yapılması gereken en önemli çalışmalardan bir tanesinin de dağınık ve ufak köylerin birleştirilmesi olduğunu dile getirmiştir⁸⁰³.

Millet Meclisi’nde 1937 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, bu durumu tespiti ve bu yöndeki çalışmalara yönelik bir konuşma yapmıştır. Türkiye’de hakim olan köylerin özelliği ve eksikliği dağınık ve küçük olmasıdır. Yerleşim yerlerinin küçüklüğünden dolayı eğitim, sağlık, ulaşım gibi medeniyetin gerektirdiği tüm yatırımların önündeki en büyük engeldir. Çağdaş araçların kısmen bile olsa köylere girebilmesi için en az 200 - 250 ev olmalıdır ki dispanser ve diğer teşkilat gönderilebilsin. Köylerin böyle dağınık ve içerisinde bulunan şartların zorluğu köylülerinde durumunu zorlaştırmıştır. Dağınık ve komşusunun yardımından uzak olan köyler, sağlık ve yaşam şartları açısından da perişan olur. Bundan dolayı var olan kanunların verdiği yetki ile dağınık köyleri bir araya getirmek yapılması en zor işlerden bir tanesidir. Çünkü bu köylerin bir araya toplanabilmesi için arazinin uygun ve elde yeterli oranda toprak bulunmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Karadeniz sahillerindeki

---

⁸⁰¹ Dağınık yerleşimin nedenleri için bkz. Türkan Çetin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923 - 1950)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 1997, s. 13 - 17.

⁸⁰² Falih Rıfkı Atay, “Ordu ve Köy”, *Ulus*, 28 Sonkanun 1936.

⁸⁰³ Kadri Kemal, “Anadolu’nun Doğusunda Köy İctimaiyatı”, *Yeni Türk Mecmuası*, I/10 (Temmuz 1933), s. 816.

köylerde olduğu gibi bazı yerleşim birimlerinde köylünün zengin ve yaşam düzeyi ileride olmasına rağmen, coğrafi yapının özelliğinden dolayı köy evleri dağınıktır. Buradaki dağınık yapıyı toplamak ve bir araya getirmek mümkün değildir. Çünkü bütün bu zengin ve verimli yerleri kendi haline bırakıp oradaki halkı tehcir etmek gerekecektir. Buraları da ancak imar etmek gerekmektedir. Fakat Orta Anadolu ve Doğu Anadolu da durum farklıdır. Buralarda iskânda kullanılmaya uygun köy arazisi bulunmaktadır. Köy kalkınması konusunda bu bölgelerde yapılacak çalışmalarda dikkat edilecek nokta, köyleri mümkün mertebe ekonomik açıdan kendilerine fazla bir yük getirmeden gerçekleştirmek ve bir araya toplamaktır⁸⁰⁴.

Küçük yerleşim yerlerinin çağın gerektirdiği yatırımları mümkün kılmaması, eğitimin ve medeniyetin gereklerinin ancak büyük şehir ve kasabalarda kurulabilecek olması dağınık yapılanma sorununa çözümü zorunlu kılmaktadır. Çünkü şehir ne kadar büyük olursa medeniyetin oluşturulması ve etkilerinin ortaya çıkması kolay olacaktır. Milli Mücadele öncesinde ve sonrasında dağınık köyleri birleştirmek suretiyle büyütme metodu kullanılmıştır. Fakat eski alışkanlıklar ve coğrafik nedenlerden dolayı istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu sorunun aşılabilmesi amacı ile 1934 yılında hazırlanan İskân Kanunu ile bu dağınık köylerin birleştirilebilmesi için gerekli olan yetki alınmıştır⁸⁰⁵.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya genel işler hakkında parti kurultayında bilgi verirken köy sorunu hakkında da genel bir değerlendirme yapmıştır. Ülkedeki 41.000 köyün 23.000'inde Köy Kanunu uygulanmaktadır. Geride kalan köylerde nüfus azlığı veya köylerin dağınıklığı yüzünden, özellikle de doğudaki illerde bu kanunun uygulanamadığını belirtmiştir. Bu bölgelerinde bu kanun doğrultusunda gerekli yatırımların yapılabilmesi için köylerin büyütülmesi ve köyün yüz evden aşağı olmayacak şekilde yeniden yapılanmasına yönelik adımların atılması gerektiği vurgulamıştır. Köylerin yapılanmasına var olan bu dağınıkla istenilen yatırımların yapılması mümkün değildir. Dağınık köylerin birleştirilmesi ve gerek buralara iskân etmek amacı ile getirilecek göçmenler ile yerli halka yönelik kanuni düzenlemelerle

---

⁸⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İctima: II, C. XVIII, Ankara, 1937, s. 224.

⁸⁰⁵ “Millet Meclisinde bütçe müzakereleri esnasında Dâhiliye Vekâletimizin beyanatı.” *Ayın Tarihi*, Sayı: 6 (Haziran 1934), s. 56 - 57.

çözümüne kavuşturulacağı belirtmiştir. Bu amaçla çeşitli iller garptan şarka biri birine bağlanmaya başlanmıştır⁸⁰⁶.

Türkiye'deki dağınık köy sorununu çözüme kavuşturmak için iskân politikaları bu yönde şekillendirilmiştir. Şevket Süreyya Tan gazetesinde bir yazısında bu sorunun çözümüne yönelik çalışma ve hedefinin başarıyla sonuçlandırılacağı düşüncesindedir. Türkiye'de köyleri birleştirme hareketi ilerlemektedir. Bu hareket artık bir fikir ve ideal olmaktan çıkmış, İçişleri Bakanlığı'nın yakın takibi altında hazırlıkları ilerleyen kapsamlı bir çalışma haline gelmiştir. Tüm Türkiye'deki valiler, kaymakamlar, nahiyeye müdürleri ile valilerin emrinde çalışan köy komisyonları ve vilâyetin bütün ilgili idare mekanizması köylerin birleştirilmesi işi üstünde çalışmaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan metot, fiziksel yapısı itibariyle büyümeye uygun bir köy merkez alınarak, etrafında beş kilometre uzaklıktaki köyler birer bütün haline getirmektir. Bunlar idari olarak hazırlanan liste ve haritalar üzerinde birleştirilmektedir. Bu idari birleştirme sonradan yapılacak olan daha büyük boyutlu birleştirme çalışmalarının bir başlangıcı olacak şekilde yapılmaktadır⁸⁰⁷.

1935 nüfus sayımına göre ülke nüfusu 16.200.694 tür. Bu nüfus köyler ve şehirler arasındaki dağılımı ise şöyleydi:

Köylerde yaşayan nüfus	12.400.952
Şehirde yaşayan nüfus	<u>3.799.742</u>
	16.200.694

Şevket Süreyya, Her köye düşen ortalama ev sayısı 51 evden ibarettir. Bu oran en az ve basit bir yerleşim ünitesini oluşturmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin nüfusun azlığından dolayı yapılacak her türlü yatırımın başarısızlığa ve ihtiyaçlarının karşılanması zordur. Türkiye'de bölgesel olarak Marmara ve Ege bölgelerindeki illerde oranların yüksekliği ile sonuç biraz daha farklılık göstermektedir. Fakat doğudaki bölgelere doğru gidildikçe kilometre kareye düşen nüfus oranı düşmektedir. Ağrı ilinde 1000 nüfuslu tek bir köy vardır ve 9 köyden başka bütün köylerin nüfusu 500 den azdır. Bu açıdan İçişleri Bakanlığı'nın köyleri idari bakımdan birleştirme hareketi ilk önce köy

⁸⁰⁶ “İçişler akamı Şükrü Kaya genel işler hakkında parti kurultayında izahat verdi,” *Ayın Tarihi*, No: 18 (Haziran 1935), s. 75.

⁸⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Türkiye'de köyleri birleştirme hareketi.” *Tan*, 28 Şubat 1937.

üniteleri içinde yapılacak olsa da devletin yapacağı yatırımlar açısından önemlidir. İdari açıdan bile olsa kalabalık bir nüfusun bulunacak olması ve sonrasında üniteler arasında yapılacak birleştirme hareketi ile uygun alanlarda yeni yerleşim alanları kurulması mümkün olacaktır. Bu uygulamanın milli hayatımız için başlı başına bir inkılâp olacağı vurgulanmıştır⁸⁰⁸.

Nüfus dağılımının ortadan kaldırılması çalışmaları, istenilen gelişmenin sağlanması yanında özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde güvenlik amaçlı kaygılarda etkili olmuştur. Naşit Uluğ, Doğu bölgesinde özellikle Dersimde köylerin çoğu yerde dört beş evden meydana gelmektedir. Devlet gerek üretimin düzenlemesi, gerekse emniyet ve birlik şartlarının sağlanması ve halkın eğitim ihtiyacının karşılanabilmesi için dağınık köyleri bir araya toplamakla görevlidir. Devletin denetiminde bulunan topraklar, dağınık köylerin bir araya toplanması için dağ başlarındaki komlardan indirilecek köylülere bedel alınmadan verileceğini belirtmektedir⁸⁰⁹.

Bu sorunun çözümüne yönelik söylenen söylemlerde ve yapılması gereken işler hakkında dile getirilen düşüncelerde aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen değişen bir şey olmamıştır. Sorunun çözümünde pek fazla bir mesafe katledilememesi çözümün ancak takip edilecek bir iç iskân politikası ile mümkün olacağı noktasına getirmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu görüşmelerinden Refik Koraltan kendisinden önce konuşan diğer milletvekilleri gibi bu sorunun çözümünün toprak işi ile birlikte bir iç iskân işi olduğunu belirtmiştir. Topraksızlık yüzünden ekonomik açıdan sıkıntı içerisinde olan halkın gerçek manada bir ıslahat yapılacaksa tüm dağlık kesimlerdeki yaşayan halkın ovaya indirilmesi ile mümkün olacağını belirtmiştir⁸¹⁰. Var olan sorunun iç iskânla çözüme kavuşturulacağı söylemi mecliste sürekli olarak dile getirilmiştir. İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken Yozgat Milletvekili İhsan Olgun; Türkiye'deki köylerdeki nüfus yoğunluğu açısından istenilen ölçüde olmaması yüzünden Devlete ait amme hizmetlerin yerine getirilemediğini vurgulamıştır. 30 binin üzerindeki köyde Köy Kanunu'nun uygulanmadığını vurgulamıştır. Bu sorunun aşılması ve köylünün tüm alanlarında gelişiminin sağlanması bir iç iskân politikasının

⁸⁰⁸ *A.g.m.*

⁸⁰⁹ Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939. s. 205.

⁸¹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Toplantı: II, C. XVIII, Ankara, 1945, s. 122.

kabul edilmesini zaruri kılmaktadır. Bu yapılmadığı takdirde Türk köylüsünün gelişmesi hayaldir⁸¹¹.

Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanun'un bazı maddelerini değiştirilmesi ve bazı hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı görüşmelerinden Tarım Bakanı Cavit Oral'ın yaptığı açıklamalar bu politikada istenilen hedefin yakalanamadığı ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik iskânın başarısızlığını ortaya koymaktadır: "...Türkiye nüfus bakımından çok gayrimüsait bir dağılışı göstermektedir. Memleketimizin bazı muntukalarında nüfus çok yoğundur. Ve mesela Karadeniz sahillerinde kilometre karede 94' ün üstüne çıkmaktadır. Buna karşın şarkta nüfus dörtte düşmekte ve bomboş yatan araziler insan hasretiyle yanıp beklemektedir"⁸¹².

İskân ile takip edilen politikalarla ülkedeki nüfus dağılıma yönelik sorunların çözümünün başarısızlığı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Cemal Alagöz yaptığı değerlendirmede, Türkiye esas itibarıyla bir dağınık yerleşme sahasıdır. Yani, Kuzey Anadolu, Güney Anadolu köyleri, sayıları birden on bine kadar çıkan mahallerden oluşmaktadır. Doğu Anadolu'da dağınık iskân, Erzurum taraflarında Kom'lar, Elazığ taraflarında Mezralar şeklinde ve diğer alanlarda bu ikisinin karışığı olarak bir ile birkaç evli köyler yahut köy parçaları durumundadır. Türkiye'deki dağınık yerleşme alanlarında bu pek küçük birlikleri büyük köyler halinde toplamak mümkün değildir. Çünkü bu iskan bulunduğu yerlerdeki çiftçiliğe, tarlalara bağlı olmaktadır yorumunu getirmektedir⁸¹³.

Bölgelerde var olan dağınıklığı tarımda kullanılan su potansiyeline de bağlanmaktadır. Türkiye'nin coğrafi bölgeleri arasında nüfus açısından en az insan barındıran yerler Doğu Anadolu'dur. Daha sonra Güneydoğu gelmektedir. Doğuda zeminin durumu bu konuda önemli bir rol oynarken Güneydoğuda ve ülkenin diğer nüfusu az yerlerinde insan eksikliği ile su yetersizliği arasında bir ilişki bulunmaktadır⁸¹⁴.

⁸¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XVI, s. 558.

⁸¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: IV, C. XXI, s. 374.

⁸¹³ İskân tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası, Ankara, 1959, s. 102.

⁸¹⁴ Kerim Ömer Çağlar, *İskân Politikamızda Su problemleri*, İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları 7 Haziran 1954 - 12 Haziran 1954, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, No: 1, Ankara, 1955, s. 69.

E – SAĞLIKLI YERLEŞİM YERLERİ SAĞLAMA

Savaş yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir mücadele alanı olması ve sık sık el değiştirmesi yüzünden yerleşim birimlerinin harap olmasına yol açtığı gibi önceden de yerleşime dönük var olan sorunları daha artırmıştır. Örneğin Erzurum ve çevresi işgalden kurtarıldıktan sonra meydana gelen tahribatın oranını belirlemek için görevlendirilen komisyonun hazırladığı rapora göre, Erzurum ve çevresinde tahrip edilen yerleşim birimlerinin sayısı ortalama olarak 70.000' dir⁸¹⁵. Cumhuriyet döneminde de bölgenin iktisadi açıdan içerisinde bulunduğu durumu etkisi ile bu konuda var olan olumsuzluklar devam etmiştir. Özellikle işgal hareketinin etkisi ile güvenlik endişesi ile iç kısımlara kaçan halkın geri döndüğünde karşılaştığı en büyük sorun, barınma sorunu olmuştur. Hükümet bu sorunu çözüme kavuşturmak amacı ile kaynak aktarımına gittiği gibi,⁸¹⁶ belirli bir süre vergi muafiyeti getirerek⁸¹⁷ geri dönen halkın yeni baştan ev yapmasını veya evlerini tamir etmesini sağlamaya çalışmıştır.

Tüm iyi niyetle çalışmalara rağmen eldeki kaynaklarında sınırlı olması yüzünden barınma amaçlı yapılar özellikle köylerde eskinin etkisi devam etmiş evler topraktan ve basit bir yapıdan oluşmuştur. Evler, medeniyetin gereklerinden uzak kerpiçe benzer, basit toprak malzemesinden yapılarak, penceresi bile olmayan yapılardan oluşmaya devam etmiştir⁸¹⁸.

Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen, bölgesinin genel durumu ve ihtiyaçlarını gösteren notlarında bu konu hakkında bilgi vermektedir. Hususi bütçenin darlığı, gerek umumi bütçeden alınabilen çok az miktardaki ödenek ve bölgede yaşayan zengin şahsın çok az olması dolayısı ile halkın barınma işine ayırabildikleri para çok az miktardadır. Bu durum yüzünden baştanbaşa yolsuz, köprüsüz ve kasaba köyleri harap

⁸¹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, İçtima: IV, C. XXVIII, Ankara, 1961, s. 255.

⁸¹⁶ “Havali-i Şarkiye muhacirlerinin iadesi ve mesakinin tamir ve inşası için tahsisat itasına dair Kanun” bkz. *Düster*, IV, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s. 16 - 17.

⁸¹⁷ *BCA*. 030. 18. 1. 1. 6. 45. 9/ 14 Ocak 1339.

⁸¹⁸ Abdülhalim Akkılıç, *Savaş ve Barış Anıları*, Yay. Haz.: Yılmaz Akkılıç, Körfez Ofset Yay. Gemlik, 1994, s. 280.

olan bölgeyi az zamanda gelişmesini sağlamaya yetmemekte ve ortada yapılan üç beş bina, birkaç köprü, açılan toprak bir yol görünmektedir⁸¹⁹.

Elazığ'daki zelzele üzerine Nasuhi Baydar yazdığı yazıda yapılacak çalışmalarla, zelzele bölgesindeki halkın en iyi şartlar içinde yerleştirmek zorunda olduğu gibi sadece Doğuda değil, ülkenin her tarafında bir milli iskân ve inşaa politikasının kabul edilmesi gerektiği vurgulamıştır. İsmet Paşanın, Erzurum ve Diyarbakır gezisinde belirtmiş olduğu gibi *“Toprak dam altında medeniyet olmaz, şarka medeniyeti tuğla ve kiremit götürecektir. Şarkta güzel meskenler benim idealimdir.”* düşüncesinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ev sorununun çözüme kavuşturulması uğraşılan davalar içerisinde hep ikinci planda kalmıştır. Artık bu konuya öncelik vermek bir zorunluluktur. Demiryolları şark diye anılan erişilmesi güç bölgeyi ortadan kaldırmıştır. Fakat ev ve medeni araçların eksikliği bakımından henüz bir şark mevcuttur. Şarkı garptan farksız kılmak ise ancak milli iskân ve inşaa politikasının esaslarından biri olması ile mümkün olacaktır⁸²⁰.

Ağrı Milletvekillerinin seçim bölgeleri olan Ağrı'da yaptıkları incelemeler sonucunda CHP Genel Sekreterliği'ne verdikleri raporda bölgeye yönelik barınma sorunu ve evlerin özelliği ile birlikte sorunun çözümüne yönelik yapılacak çalışmalar belirtilmektedir.

Kaza merkezleri ile yol üstünde bulunan köyler ve diğer köylerde bulunan çok az sayıdaki yapılar dışında bütün köy evleri tamamen basit ve sağlık açısından oturmaya uygun olmayan bir özellik göstermektedir. İnsanların oturdukları bu basit yapıların en büyük eksikliği: zemininin toprak olması ve ahırlarının oturulan ev ile ortak olması ve bina içine ışık girecek pencere bulunmamasıdır. Arazinin özelliğine göre taş veya kerpiç ile örülen duvarların üstü toprakla örtülü olup bacalar bile bir kısmında odanın ortasına gelecek şekilde yapılmıştır. Meyilli arazide yapılan binaların zemini kazıldığı için evlerin damları toprak yüzeyi ile hemen aynı yüksekliktedir. Basit bir şekilde ışığın içeri geçmesini sağlayacak bir özellikten mahrum olarak yapılan bu yapılar içinde, iklim

---

⁸¹⁹ BCA. 030. 10. 70. 461. 1/27 Ağustos 1937.

⁸²⁰ Nasuhi Baydar, “Yer Sarsılırken: İcmâl Makamında”, *Ulus*, 9 Ocak 1940.

özelliğinden dolayı uzun süreli kış mevsimi süresince içeride kapalı kalmanın insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri görülmektedir⁸²¹.

Ağrı Vilayetinde barınmaya yönelik yapılar açısından dikkat çeken ikinci bir nokta da köylerde ev başına düşen nüfus oranıdır. Ülkenin diğer bölgelerinde her ev düşen insan sayısı ortalama beş kişi iken bu vilayetin köylerinde bir haneye altı nüfusun düşmesi bile pek görülen bir oran değildir. Evlerin çoğunda 8 - 9 ve kısmen 10 - 12 nüfus bulunmaktadır. Basit ve dar olan bu evlerde yaşayan nüfusun fazlalığı sağlık ve sosyal açıdan pek çok sakıncaları bulunmaktadır⁸²².

Ekonomik açıdan durumun düzelmesi sonucu oturulan evlerin daha iyi şartlara kavuşturulup, yeni ve uygun evler kereste temininde karşılaşılan zorluklar yüzünden gerçekleşmemektedir. Vilayetin kereste ihtiyacı özellikle Sarıkamış ormanlarından ve kısmen de uzak yerlerden getirilen kavak ağaçları ile karşılanmaktadır. Fakat, Sarıkamış ormanlarında kereste almanın zorlaşması yüzünden değil ev yapmak tarım araçlarında bile ihtiyaç duyulan kerestede sıkıntıya düşülmüştür. İhtiyaç duyulan kerestenin karşılanması ile özellikle ev konusunda yaşanan sorunlar büyük oranda giderilecektir. Fakat verilecek olan kerestelerin var olan sağlıksız ve basit bir şekilde yapılan yapılarda tekrar kullanılmasının önüne geçmek için inşaatta hükümetin denetimini sağlayacak Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekâleti tarafından, yerel alışkanlıklara ve ihtiyaçlara göre hazırlanacak basit ev planlarına göre yeniden bina yaptıracak olanlara kereste verilmesi ve bu şartın yerine getirilmesinin denetlenmesinin de idare amirlerinin yetkisi altında bulunması uygun olacağı bildirilmiştir. Sarıkamış ormanlarından köylüye para karşılığında kereste verilmesi ile belirlenecek plandaki ev ve yıl içerisinde verilecek kerestenin oranına göre her yıl çok sayıda ev yapılabilecektir. Kabul edilmesi gereken nokta, on binlerce binanın az zamanda istenilen düzenlemelerin yapılması mümkün değildir. Fakat belirlenecek bir plan doğrultusunda her sene yapılacak olan binaların miktarı ne kadar fazla olursa halkın sağlığı açısından o oranda gelişme sağlanacaktır. Halkın ışık girmeyen bu evlerden kurtulup istenilen yerleşim birimlerine kavuşmaları için gerekli olan maddi imkana da sahip olup Hükümetin yardımını beklemektedirler⁸²³.

---

⁸²¹ *BCA*. 490. 01. 614. 8. 1/ 21 Eylül 1942, s. 77.

⁸²² *A.g.b.*, s. 78.

⁸²³ *A.g.b.*, s. 78 - 79.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nden ile gönderilen yazıdan Umumi Müfettişlik'çe Ağrı vilayetindeki köylerin kuruluş amacı ile barınma amaçlı yapıların halkın ihtiyaçlarına ve sağlık açısından gerekli özelliklere sahip bir şekilde yapılmasının çok önceden Bakanlıkça gerçekleşmesi istenilen bir arzu olduğu vurgulanmıştır. Bu konu özellikle 2510 Sayılı Kanun ile getirilen hükümlerle bir düzene konulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı dağınık olan ve isken ve nüfus adetleri kendi başına bir köy kurmaya uygun olmayan köylerin belirli yerlerde toplanması ve evlerinin sıhhi ve aile ihtiyacına cevap verebilecek bir tarz da yapılması ve var olan nüfusa yetecek bir miktara çıkarılması Vekâletçe de arzulandığından bu alanda çalışmalara başlayabilmek için:

A- Bu önemli kalkınma işine bütün bir vilayette birden başlamak imkansız bulunduğundan işin belirli yıllara ayrılmış bir program dahilinde yürütülmesi uygun görülmüştür. Bu iş için gerekli olan inceleme Üçüncü Umûmî Müfettişlik ve Ağrı Valiliği tarafından yapılması istenmiştir.

B- Evlerin yerel ihtiyaç ve sağlık şartlarına uygun olması için Vekâletçe belirlenen çeşitli tipteki köy evleri planları vilayete gönderilmiştir. Vilayet bu planlar üzerinde yerin özelliğine göre gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilecektir.

C- Her mıntıkanın arazi, sosyal ve iktisadi durumuna göre kurulacak köylerin en aşağı yüzer hanelik olması planlanmıştır. Kurulacak köylerin yalnız bir gruba ve bir dille konuşan halkla sınırlandırılmaması, Türk ırkından olanların ve Türkçe'yi konuşanların bu köylerde hiç olmazsa % 80 oranında bir çoğunluk teşkil etmesine özellikle dikkat edilmesi istenmiştir⁸²⁴.

Üçüncü Umûmî Müfettişlik ve Ağrı ili ile yapılan yazışmalar sonucunda Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekili Dr. H. Atalay Bey, CHP Genel Sekreterliğine 6 Ocak 1944 yazmış olduğu bir yazıda bu kalkınma hareketinin imkanlar ölçüsünde sadece Ağrı ilinde değil doğu'nun diğer illerini de ve özellikle Üçüncü Umûmî Müfettişlik bölgesinde uygulanmasının düşünüldüğü fakat yapılan yazışmalar sonucunda şartların zorluğu imkanların kısıtlı olması yüzünden böylesine önemli bir imar ve iskân işinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı sonucuna vardıkları bildirilmiştir⁸²⁵.

---

⁸²⁴ A.g.b.

⁸²⁵ A.g.b., s. 3.

Bölgede barınma konusunda var olan sorunları gidermek amacı ile devlet eli ile evler yapılarak halkın kullanımına sunulmuştur. Ev sıkıntısını önlemek için yapılmış olan 286 evden, Urfa, Diyarbakır illerinde bulunan 200 evin inşaatı tamamen bitirilmiştir. Bu evler Ankara'daki Saraçoğlu evlerinde olduğu gibi kiraya verilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde ev konusunda yaşanan sorunun önemli ölçüde azaltılması amaçlanmıştır⁸²⁶.

F. İsmail İsfendioğlu, Ulus gazetesinde bölgeye yaptığı gezideki gözlemlerini anlatırken; 1950 yılına gelindiğinde bu konuda bu bölgelerimizde pek fazla bir şeyin değişmediğini fakat yeni olarak yapılan yatırımlarla bölgenin yüzünün değiştiğini aktarmaktadır.

“...Toprak örtülü, basık ve yatık taş ve kerpiç yığınına dağdan, taştan ayırt etmek o kadar zor ki... Bu köy evleri yüzyıllarca güneş ve hava ile ilgisi olmayan, pasif korunma barınakları gibi çok muvakkat şeyler... Göçebelik tüm buralar hakim...

Artık bu köylere yüksek çatılı okullarla, sağlık memuru ve öğretmen evleriyle asıl şimdi birer birer giriyoruz. Güneşle ve bol havalı hayatla asıl şimdi yerleşiyoruz... Vatan dilini öğretmekle asıl şimdi her şey bizim oluyor.

*...İçimizden olan, özümüzden olan bu yerleri asıl şimdi feth ediyoruz. Giderek, görerek, yol yapıp ta içlere girerek, dil ve hayat öğreterek... Sağlam binalarla temeli yerleşerek.”*⁸²⁷

Sağlıklı yerleşim yerleri oluşturma tüm iyi niyetli yaklaşımlara rağmen Türkiye'nin sonraki günlerini de meşgul eden bir sorun olmaya devam etmiştir.

F – MERKEZİ OTORİTEYİ HAKİM KILMA

Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde yaşayan toplulukların dağılıp şekilleri ve toplumsal yapılanmaları sürekli olarak sorunların kaynağını teşkil etmiştir. Toplulukların yerleşik, yarı yerleşik ve göçebe olarak yaşayan toplulukların aşiret şeklindeki yapılanmaları devlete karşı askerlik, vergi gibi sorumluluklarını yerine

---

⁸²⁶ *Ulus*, 18 Aralık 1948.

⁸²⁷ F. İsmail İsfendioğlu, “Hakkari Yolculuğu”, *Ulus*, 20 Ocak 1950.

getirmelerinde sıkıntı yaşatmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu toplulukların idaresi ve sorumluluklarını yerine getirmede başlarında bulunan liderleri vasıtası ile yürütülmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti bu uyulama ile her ne kadar sorunlara çözüm bulmaya çalışmışsa da bu durum buradaki toplulukların merkezi iktidara karşı bağımlılıklarını azaltırken, yerel liderlerini esas otorite olarak tanımalarına ve kendi dil ve kültürlerini korumalarına yol açmıştır. Ayrıca kapalı bir yapı gösteren bu topluluklar ilerleyemeyip, gelişmenin getirdiği uygarlıktan yararlanamamışlardır. Osmanlı Devletinin şehir yaşamından uzak bir şekilde asıl kimliklerini muhafaza etse de bunu geliştirme imkanlarından yoksun bir şekilde güçlü ailelerin etrafında birleşerek yarı bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir⁸²⁸.

Toplumsal yapıyı oluşturan aşiretler, bireylerinin hepsi aynı soydan gelmese de, güvenlik ve çıkarların birlikte korunduğu, toplumsal bir birlikteliktir. Aşiretler çıkarlarını diğer aşiretlere karşı koruma konusunda, birlikte hareket etmek suretiyle muhafaza ettikleri gibi birbirleriyle toprak, ürün ve vergi için de çatışmaların eksik olmadığı bir ortamda yaşamaktadırlar. Aşiretler arasında dil, inanç ve töre bakımından bir farklılık olmamasına rağmen genellikle geçmişten gelen düşmanlıklarla huzursuzluk eksik olmamıştır. Toprakların verimsiz ve ilkel şartlardaki üretim veriminin az olmasına yol açtığından aralarında talan olayları eksik olmamış, birbirlerinin ürünlerini, hayvanlarını çalmışlardır. Bu ortam içerisinde merkezi otoritenin buralarda hissedilmemesi yüzünden bu topluluklar kendi adalet mekanizmasını oluşturmuştur. Bu yapılanma, kendi tarihi seyri içerisinde feodal yapısını oluşturmuş ve yaşamıştır⁸²⁹.

Aşiretin yapısı ve merkezi otoritenin bu bölgelerde idaresini tam anlamı ile kuramaması yüzünden zamanla feodal yapı etkisini daha da artırmıştır. Bu yapı kendi iç dinamiklerini de kendisi geliştirmiştir. İslam inancının getirmiş olduğu mezhep anlayışına göre, idari yapıyı elinde tutanlar ağa, şeyh, seyit, reis şeklinde alt birimlere ayrılmaktadır. Bazı durumlarda bütün bu tanımlamaları kendi üzerinde toplayan yerel önderlerde görülmektedir. Aşireti oluşturan bireyler üzerinde merkezi otoritenin etkisinden ziyade bu unsurların etkisi hakimdir. Merkez ile olan tüm ilişkileri bu yerel önderler yönlendirerek yürütmektedir. Asker alımlarında ve vergilerin tespitinde

---

⁸²⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II, 1453 - 1559, Cem Yay., 1995, s. 39.

⁸²⁹ Muzaffer Erdost, *a.g.m.*, s. 13.

merkezi otoritenin idaresinden ziyade bu önderler belirleyici rol oynamaktadır. Bu feodal yapı sürekli olarak halk ile devlet arasında bir “*Sedd-i Çin*” gibi durarak bu iki varlığın birbirleriyle anlaşmasının önüne geçtiği gibi hem merkezi otoritenin gücü ve nüfuzu ile birlikte halkı da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.⁸³⁰ Bu yapının bölgede asayişe yönelik ortaya çıkan olumsuzluklarda büyük payı bulunmaktadır. Feodal yapı, merkezi otoriteye karşı sürekli olarak var olan güçlerin harekete geçmesini mümkün kılmış, huzursuzluğun kaynağı olmuştur. Ağa, şeyh gibi iktidarı elinde tutan önderler sahip oldukları gücü kaybetmemek için olumsuzlukların içinde olmuşlar ayaklanmada en önemli paya sahip olmuşlardır. Ayrıca var olan aşiret yapısı merkezi otorite ile olduğu kadar, kendi aralarında da yaşadıkları anlaşmazlıklar yüzünden bu bölgelerde sürekli olarak kavganın, uyuşmazlığın, çatışmaların sürmesine yol açmıştır. Bu anlaşmazlıkların görünürdeki nedeni her ne kadar toprak ve sınır meselesi, hayvancılık ve göçer kültürün hakim olması gözükse de asıl neden bu sosyal yapıda gücü elinde tutan kesimlerin kendi aralarında ve merkezi otorite ile girdikleri sürtüşmelerdir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hakim olan aşiret yapısında, aşireti oluşturan bireyler merkezi iktidarın iradesinden ziyade aşiret liderlerinin istekleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Her aşiret lideri, o aşiretin asil ve ileri gelen bir ailesine mensuptur. Aşiret bireylerinin iç dünyalarında sarsılmaz bağlarla bağlanmış olduğu bu kuvvete dışardan bir gücün etkilemesi mümkün değildir. Aşiretteki birey-lider arasındaki bu geleneksel bağ geçmişten miras kalan kutsal bir mensubiyet özelliği göstermektedir. Aşiret fertlerince gösterilen saygı ve bağlılık sülaleye ve ata ocağıdır. Aşiret liderinin konağı, evi, malı aşiretin merkezi ve ata ocağı sayıldığından liderler ata ocağının koruyucusu olarak bilinir ve bu özelliklerinden dolayı da büyük ataların mirasçısı ve kutsal bir varlık olarak kabul edilmektedir⁸³¹.

Osmanlı Devleti zamanında bu yapılanmadan dolayı, bölgelerde ortaya çıkan asayişe yönelik sorunların çözümünde ve merkezi otoritenin nüfuzunu sağlamada değişik metotlar uygulanmıştır. Bunlardan bir tanesi aşiretin yapısını parçalamaya yönelik yer değiştirme uygulamalarıdır. Bu şekilde bağlı buldukları yerel önderlere

---

⁸³⁰ Kadri Kemal, “Anadolu’nun Doğusunda Köy İktimaiyatı”, s. 815.

⁸³¹ M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yay., İstanbul, 1997, s. 62 - 63.

bağlılığı azaltıp merkezi otoriteyi temsil eden sultana bağlılığın sağlanması amaçlanmıştır. Aileler içerisinde yaşadıkları topluluktan kopararak, yeni yerleştirildikleri alanlarda yeni bir topluluk kurmaları hedeflenmiştir. Bu yeni topluluk sürgün çıkarılan bölgenin bir küçük modeli olmaktadır. Bu şekilde yeni bir karışım elde edilmektedir. Bu uygulama ile amaçlanan diğer bir gaye ise sürgünün çıktığı alanlara göre daha kaynaşmış bir toplumsal yapı elde edilmeye çalışılmıştır⁸³².

Başvurulan diğer bir metot ise genellikle Osmanlı Devleti zamanında uygulanıp gelen isyan çıkan alanları vurmak ve daha sonra buralardan tekrar çekilmektir. Fakat asayişin kalıcı bir şekilde kurulması ve nüfuzun artması ancak kalıcı bir şekilde buralarda kalınması ile mümkündür. Ayrıca yerel önderlerle anlaşma uygulanması, bu önderlerin bir de devlet nüfuzu ile kuvvetlendirmiştir. Bu durum bu kesimlerin halk üzerindeki zulüm ve baskılarını daha da artırmıştır⁸³³.

Milli Mücadele'nin zafer ile neticelenmesinden sonra kabul edilen yeni rejimin fikirleri doğrultusunda ülkeyi şekillendirme çalışmalarına başlanılmıştır. Bütün ülkede her alanda bir bütünlük sağlanmaya çalışılırken, merkezi otoritenin ülkenin tüm alanlarında hakim olması ve halk ile merkezi otorite arasında hiçbir aracının olmaması anlayışının uygulamaları görülmeye başlanmıştır. Uygulamalarla birlikte ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde var olan yapılanma mecliste ve basında eleştiri konusu olmaya başlamıştır.

El'cezire bölgesinde bir İstiklal Mahkemesi kurulması için hükümetin yaptığı teklif ile ilgili görüşmelerde Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, konuşmasında, bölgenin yapısı hakkında bilgi verdikten sonra hükümetten kabul edilecek İstiklal Mahkemeleri hükümlerinin bölgede bulunan tüm fertlere yönelik olarak eşit bir şekilde uygulanacağına dair garanti istemiştir. Bölgede etkili oldukları alan açısından birer aşiret ağası yaşamaktadır. Bu ağanın her birinin ayrı ayrı üç yüz, dört yüz, beş yüz, hatta iki bin kişilik silahlı kuvveti bulunmaktadır. Bir asker kaçağı firar etti mi bu ağalara sığınıyor. Ağa onun silahını alarak, yanında besliyor. Hükümetin ve bütün mülki memurun bunu bilmesine rağmen her hangi bir müdahalelerinin olmamasından şikayet etmiştir. “...Ne vakit ki o ağaya silâhlarını tevcih eder, işte o vakit o muhitte asker de

---

⁸³² İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 52.

⁸³³ Falih Rıfkı Atay, “Biz Nasıl Hallediyoruz”, *Ulus*, 3 Eylül 1938.

kaçmaz. O muhitte adalette temerküz eder her şey olur. Her suretle de o muhitten istifade edilir”⁸³⁴.

Özelikle bölgede yaşanan isyan hareketleri bu yapılanmaya karşı duyulan tepkiyi daha da artırmıştır. Falih Rıfki, bu bölgelerde ortaya çıkan isyandan önce Anadolu'nun doğusundaki bazı kısımlarında Türk devleti nüfuzunun tamamen hakim olduğunun iddia edilemeyeceğini dile getirir. Devlet nüfuzu demek adliye, zabıta ve tüm idari kuvvetlerin halkın geleceği üzerinde tam bir denetim kurması demektir. Rıfki; “*Şarkta vaziyet böyle değildi: İcap ettiği zaman şu kadar bin silahla çıkarabileceğini söyleyerek fahr eden bir şeyh veya reis, devletin tabisi değil, adete müttefiki telaki olunabilir. Filhakika Şarki Anadolu'nun bazı yerlerinde asıl halka devlet nasıl 'tebam' derse hatta ğarb kafasını, ğarb kıyafetini ve ğarb adetlerini kabul etmiş görünen bir takım eşraf bile 'benim adamlarım' derdi.*”⁸³⁵ şeklindeki sözleriyle var olan yapılanmayı eleştirmektedir. Yakup Kadri ise bölgede yapılacak ıslahat hareketinin devlet taraftarı, devlet karşıtı ayrımına gitmeden tüm yapıyı dağıtacak şekilde şekillenmesini istemektedir.

“*...Islahat sahasında derebeylik ocaklarını birer birer temellerinden yıkacağına kani bulunuyoruz. Bu ocaklar içinde şimdیه kadar devlete sadık kalmış olanlar veyahud öyle görünmeye menfaatlerine uygun bulanlar dahi bu inkılap silindirinin altından geçmek mecburiyetindedirler. Türk Cumhuriyeti ancak böyle bir tavsiye-i içtimaiyeden sonra dır ki, bu ağalara veya bu beğlere vatandaşlık hakkını verebilir. İsyân esnasında daha tedib hareketi başlamadan evvel o havaliye mensub servet ve nüfuz sahibi bazı kimselerin 'benim adamlarım asilere karşı şöyle yapmış, böyle etmiş...' tarzında tefâhür (övünme) ...bulduğunu hatırlıyoruz. Hiçbir medeni kafanın istiâb edemeyeceği (kabul edemeyeceği) bu ...vasıtalı şecaatin nihayet bulunduğu emin olmak istediğimiz gün bugündür. Her Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir kimse diğer bir kimsenin adamı olmaz. Herkes başlı başına bir adamdır ve her adam ancak kendi vicdanına ve kendi devletine karşı mesuldür.*”⁸³⁶ diyerek merkezi otorite ile halk arasında perde olan bu yerel güçlerin tamamen tasfiyesini savunmuştur.

⁸³⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: III, C.III, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 1204 – 1205.

⁸³⁵ Falih Rıfki, “Son Ders”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs 1925.

⁸³⁶ Yakup Kadri, “Kurtaran Eller”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1925.

Ayrıca ülkede asayişsizliğin kaynağı olarak görülen bu yapının tasfiye edilmesi gerekli görülüyordu. Üçüncü Ordu Müfettişi Cevad Bey, Erkan-ı Harbiye'ye yazdığı 340 numaralı yazıda bu duruma dikkat çekmektedir. Elazığ ilinin üretim açısından içerisinde bulundu durumu tespit ettikten sonra bu yerlerin ekonomik açıdan gelişip savaş öncesi durumuna gelebilmesi için gerekli olan bütün şartlara sahiptir. Sadece bir engel vardır o da:

“...Kürtler rahat verirse diğer milletler bu havaliyi yine mamur edecek isti'dad ta gördüm. Fakat diğerlerinin çalışıp idhar ettiği servetten daima sefiller gibi yaşamağa alışmış olan aşair bu çalışkan halka da rahat yüzü göstermemektedir. Bunların tahrip ettikleri bağ ve bahçeleri gözümle gördüm. Bu havalide asayişin istikrarı ve herkesin hakkına sahip olması neye mütevâkif ise hemen yapılmalıdır.”⁸³⁷

sözleriyle anlam bulmaktadır.

Özellikle de ikinci meclisin oluşturulmasında din adamı unsuru ve muhalif görüşlere sahip feodal kesimden birçok kimse meclis dışında bırakılmışlardır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan tasfiye hareketi Osmanlı Devleti'nde özellikle de II. Abdülhamit dönemindeki kazanımlarını kaybedip etkinliklerini merkezi otoriteye, bürokrasinin denetimine geçeceğinden kaygı duymalarına yol açmıştır⁸³⁸. Duyulan bu kaygılar Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren görülmeye başlanılan isyanlarda etkili olmuştur. İsmet Paşa'nın TBMM' inde 22 Eylül 1930 pazartesi günkü ilk olağanüstü toplantıda yaptığı konuşmada bu durumu ortaya koymaktadır:

“...Biz Cumhuriyet ülkesinde her yerde tekmil vatandaşları kanun karşısında ve mükellefiyette kanunî müsavâtı filen tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Cumhuriyet'ten evvel Zeylan'da, Ağrı'da ve diğer bazı yerlerde kurunu vustaî feodalite ve aşiret teşkilâtı vardı. Fazla olarak bunların rütbeli rüesası da vardı. Adeta bunlar buldukları yerlerde derebeylik ve hatta birer ufak hükümet halinde idiler. Devlete karşı olan vazifeleri merbutiyetleri kadar zayıftır. Ve gittikçe zayıflamıştı. Devlete karşı vergi ve bittabi askerlik mükellefiyeti de yoktu. İdare ve kanun nazarında kendileri hususî ve mümtaz bir vaziyet iddia ediyorlardı. ...Bu sistemden vatan iki suretle zarar görmüştür. Birisi bu teşkilât altında bu zihniyette yaşayan kümeler gittikçe daha iptidai

⁸³⁷ BCA, 030. 10. 45. 291. 27/ 20 Temmuz 1924.

⁸³⁸ Hüseyin Koca, a.g.e., s. 527.

bir hale geliyorlardı. Devletin murakabesinden, nüfuzundan, kanunundan, himayesinden ve medenî terbiyesinden uzak ve kendi kendilerine yaşamak kendilerinin seviyesini gittikçe düşürüyordu. İkincisi bu kümeler etrafında yaşayan vatandaşlar bu filî imtiyazlardan istifade etmek için gerek zihinleri ve gerek yaşayışları itibarile onlara iltihak ve imtisal etmeğe yelteniyorlardı”⁸³⁹.

Bölgede merkezi otoritenin idaresine karşı ortaya çıkıp halkı ayaklandıran bu yerel güçleri pasifize edip asayiş sağlamaya ve halk üzerinde tam anlamı ile bir denetim kurmak amacı ile politikalar geliştirilmiştir. Bulunan çözümlerden bir tanesi idare olarak bölgenin Umûmî Müfettişliklerin yönetimine bırakılmasıdır. Falih Rıfkı bu konuda: *“haydutluk tasfiye edilmek, ağalar ve seyitler devrini sona erdirmek, halka toprak verilmek ve yeni nesillerin mekteplerde terbiyesine başlanmak. Umumi Müfettişlik bu maksatla teşkil olunmuştur.”*⁸⁴⁰ derken, İsmail Beşikçi Umûmî Müfettişliklerin yaptığı hizmetleri sayarken asıl kuruluş amacı içinde emniyet ve asayiş sağlama olan Umûmî Müfettişliklerin az zamanda bunu gerçekleştirdiğini ve işe başladıklarında bölge var olan, maddi, manevi emniyetsizliği ortadan kaldırıp, iyilik ve cezanın ağadan, şeyhten gelemeyeceği ve halk ile hükümet arasına kimsenin giremeyeceği fikrini yerleştirdiklerini dile getirmektedir⁸⁴¹.

Umumi Müfettişliklerin yanında Tunceli vilayetinin idaresi hakkında hazırlanan kanun gibi askeri- sivil yetkileri elinde tutan özel yönetim usulleri de kabul edilmiştir. Mecliste bu kanun maddelerinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na aykırı olduğu yönünde Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı tarafından dile getirilen görüşlere cevap Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz’den gelmiştir. Karadeniz :*“...Biz; muayyen bir muntıkada hususi bir kanun yapıyoruz. Orada yaşayan vatandaşlar ancak bu kanun dairesinde Devletle münasebete girişeceklerdir. Bunun manası fevkalâdeliktir. Dâhiliye vekili fevkalâdelik yoktur, dediler. Bunu şu manada anlamak lâzımdır. Evet orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat Hükümeti tanımayan, yalnız aşiret reislerim tanıyan bir zümre vardır. Medenî bir memlekette en büyük kuvvet hükümettir, Devlettir. Bunun yerine en büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya bir ağayı tanımak ne demektir.*

⁸³⁹ *Aydın Tarihi*, 75- 78/ 22 - 23 (Haziran -Eylül 1930), s. 6551.

⁸⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, “Biz Nasıl Hallediyoruz” *Ulus*, 3 Eylül 1938.

⁸⁴¹ İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1992, s. 70.

Bu hukukî manada; anormal bir vaziyettir. Hukukî manasında normal denilemeyecek bir haldir. O halde böyle vaziyetlerde ne yapılabilir.”⁸⁴² diyerek kanunun kabul edilmesinin gereğini belirtmiştir.

Merkezi otoriteyi bu bölgeler hakim kılma için uygulamaya konulan diğer bir uygulama ise demiryolu politikasıdır. Anadolu Yaylası'nı batıdan doğuya bağlayacak demiryolunun önemi iki açıdan ön plana çıkmaktadır. Bu hat diğer demiryolları ile birlikte seferberliğin hızlı bir şekilde yapılmasını ve askeri kuvvetlerin en kısa zamanda toplanmasını sağlayacağı gibi bu bölgelerde yetişen ürünün ülkenin diğer kısımlarına rahatlıkla ulaşmasını sağlayacaktır. *“Her şeyden evvel Türkiye'nin şark hududunda toplanacak bir ordunun toplanmasını kolaylaştıracaktır. Bunun gibi Fevzipaşa-Diyarbakır hattı Türk ordusunun Suriye'ye, yahud Irak'a karşı tahşidini kolaylaştıracaktır. Bu son iki hat daima karışıklık yuvası olan araziden geçmekte olduğundan devletin nüfuz kuvvetini bu araziye iyice sokacaktır”⁸⁴³.*

Amasya Mebusu ve Halk Fırkası Müfettişi Esad Bey'in, Kars ve çevresinde yaptığı denetlemeden sonra hazırlayıp Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazı ve bu yazıya Vekâlet'in cevabında bölgede görev yapan yerli memurların halk ile hükümet arasında bir perde olduğunu dile getirilmiştir. Doğuda bulunan vilayetlerin durumunun esaslı bir şekilde ıslah etme çarelerinden bir tanesi de hükümetin kuvvetli ve işi bilen ellerde bulunması ve hükümetle halk arasında perde çeken yerli memurların hükümetten uzaklaştırılması gerektiği bildirilmiştir. Vekâletçe daha önceden de bu yöndeki istekler dikkate alınarak bölge halkından olup da idare başında bulunanların değiştirilmesi yoluna gidilmiş, bu görevlerde kimse bırakılmamıştır. Güvenlik görevinde bulunan fertlerin de değiştirilmesi Vekâletçe kabul edilmişse de bu konuda zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle ücretle bu bölgelerde görevlendirilecek görevlilerin değiştirilerek Türk ırkına mensup olan sicil sahibi görevlilerden seçilmesine dikkat edilmesi mahallerden istenmiştir⁸⁴⁴.

Hükümetin bu bölgelere yönelik iskân politikaların belirlenmesinde, merkezi otoriteyi etkin kılma kaygıları da etkili olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu

⁸⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima: I, C. VII, Ankara, 1936, s. 179.

⁸⁴³ “Demiryollarımızın Askeri Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935.

⁸⁴⁴ O. 30. 10/ 78. 518. 10, Sayı- Dosya: 10/ 03. Aralık 1927.

bölgelerinde aşirete dayalı yapıyı dağıtıp kendi otoritesini etkili kılmak için çalışmıştır. Fakat, merkezi otoritenin karşısında alternatif olarak bulunan yerel güçler iskâna tabi tutulup buldukları topluluktan soyutlansalar da etkileri devam etmiştir. Coğrafi alanların uzaklığı bu güçlerin etkinliğinin devamına engel olamamıştır. Bu bağlamda ayrıca aşiretlerin iskânında ekonomik ve güvenlik kaygılarının yanında aralarındaki sosyal bağların zayıflanması da amaçlanmıştır. Belirlenen iskân politikaları ile aşiret liderlerinin etkinliği azaltmak ve böylece aşiret bireylerinin özgürleşmesi amaçlanmıştır. Fakat elde edilen sonuç bu politikanın başarısız olduğunu göstermiştir⁸⁴⁵. Günümüz Türkiye’inde bile özellikle siyasi alanda bölge halkını temsilde var olan yapı zayıflanmış olmasına rağmen feodal yapı en önemli rolü oynamaktadırlar.

Bu bölgelerimizde merkezi otoritenin hakim olmasında iskân politikalarından çok, askeri tedbirlerle jandarma eliyle kurulup devam ettirilen uygulamalar sayesinde mümkün olabildiği⁸⁴⁶.

---

⁸⁴⁵ İlhan Tekeli, “Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 50 (Yaz 1990), s. 69.

⁸⁴⁶ Bölgedeki jandarmanın etkinliği için bkz. Tunceli milletvekili Hasan Üküz’ün 2 Nisan 1946 tarihinde seçim bölgesiyle ilgili olarak hazırladığı rapor. *BCA*. 490. 01. 515. 2067. 2/ 02 Nisan 1946; bkz. “Bayar’ın Nutku”, *Yeni Sabah*, 25 Haziran 1949.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Viyana önlerinde alınan yenilgi ile başlayan gerileme, süreci, özellikle 1789 Fransız İhtilali ile bütün dünyaya yayılan milliyetçilik fikrinin üzerindeki yıkıcı etkisi de eklenince, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dağılma süreci hızlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan gayrimüslimler ve arkasından Müslüman unsurlar, bir bir bağımsızlıklarını kazanmak ve kendi ulus devletlerini kurmak için harekete geçmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki ile birlikte 18. yüzyıldan başlayıp iyice hızlanan toprak kayıplarına son verme politikası başarısız olmuş, toprak kaybı devam ederek büyük oranlara varmıştır. İttihat ve Terakki ile birlikte Anadolu, Türk ulusu için var olma savaşında elde tutulması gereken bir vatan parçası olarak görülmüş ve bu topraklarda Türk unsuruna dayanan bir yapılanmanın hakim olması için çalışılmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu yöndeki çalışmalarını sonuçlandırmaya çalışırken, yapılan savaşların etkisi ile meydana gelen nüfus hareketlerini bu politika doğrultusunda yönlendirmeye çalışarak iskân politikalarını '*arındırma*' ve '*karıştırma*' uygulamaları üzerine oturtmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yerine Kurtuluş Savaşı neticesinde kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Bu dönemde de ulus devlet için gerekli olan şartları hazırlamak amacı ile İttihat ve Terakki'nin Anadolu'yu milli bir yapıya kavuşturma yönündeki iskân uygulamaları, bir devlet politikası haline getirilerek devam ettirilmiştir. Türklük kavramı Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak ayrımcı bir temel üzerinde vurgulanmıştır. Bu kavram içerisinde Türkiye sınırları içinde yaşayan gayrimüslim unsurlar '*arındırılması*', Türk olmayan Müslüman unsurlara ise '*karıştırılması, özdeşleştirilmesi*' gereken topluluklar olarak bakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan kurumlar birer birer tasfiye edilirken, bir yandan da Osmanlı'dan devir alınıp birbirinden farklı özellik gösteren unsurların meydana getirdiği toplumsal yapı

ulus devletinin ideolojisi doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılmıştır. Devlet idarecilerini bu politikaya yönlendiren 789 Fransız İhtilali ile tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan milliyetçi fikirler olsa da; belirlenen iskân politikalarını yönlendirmede iç gelişmelerin de etkisi büyük olmuştur. Özellikle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin daha ilk yıllarında Doğu bölgelerinde ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı devlet idarecilerinde, Türk olmayan unsurların ayaklanarak Osmanlı İmparatorluğu'na yaşattıkları sorunları ve bu unsurların işgal güçleriyle birlikte hareket ederek kendi ulus devletlerini kurma sürecinden duyulan korku ve kaygıyı bütün kuvvetiyle yeniden uyandırmıştır. İdarecilerin hafızalarında yer edinmiş olan bu duygu ve düşünceler, isyan hareketleri karşısında daha da radikal bir nitelik kazanmış, Anadolu'daki son vatan topraklarının kaybedileceği endişesi ile sert bir refleks göstermelerine neden olmuştur. Bu korku ve kaygılar, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik yapılacak olan tüm çalışmalar üzerinde etkisini gösterecektir.

Bölge üzerinde yapılacak çalışmaları yönlendiren diğer bir unsur ise, bölgeden hakim olan sosyal ve siyasi yapılanmadan kaynaklanmaktadır. Katı bir şekilde kendi dışından gelecek etkilere karşı korunaklı olup kapalı bir yapı hakimdir. Diğer bölgelerden farklı olarak bağımsız yapısını sürdürmek isteyen feodal yapıdaki yerel güçler ayrıcalıklı haklara sahip olup, çoğunluğu oluşturan halk ise hiçbir hakka sahip değildir. Kendi hukuk kuralları ile sorunlarını çözen, eğitim seviyesinin yok denecek kadar az olduğu ve dini motiflerin toplumu şekillendirip egemen olduğu bir ortam, yeni oluşturulan devlet ve toplum yapısına tamamen uymamaktadır. Var olan yapının değişikliğe uğratılması ve yeni ulus devletinin ideolojisi doğrultusunda yapılanmaya gidilebilmesi için, her şeyden önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yapısının değiştirilerek dışa açık bir hale getirilmesi gerekmektedir.

Ülkenin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan bir tanesi de, toprak işidir. Özellikle ülke ekonomisinin tarıma dayalı olduğu bir dönemde Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak, tarım kesimini ve üzerinde üretim yapılan toprağı ülkeye en faydalı bir hale getirmek, halkın üzerinde çalıştığı toprak üzerinde kimseye muhtaç olmadan hayat standardını yükseltmek ülke idarecilerinin önündeki en önemli sorunlardı. Ülke içerisindeki nüfusun korunup çoğalmasını sağlamak amacı ile uygun olmayan dağlık,

taşlık gibi yerleşim yerlerinden ve askeri alanlardan alınarak uygun yerlerde yerleştirilmesi gerekmektedir. Evlerinin dağılık olmasından dolayı arzulanan yatırımlarının yapılamaması yüzünden köylerin ve güvenliği olumsuz yönde etkileyen yerleşim birimlerinin bir araya toplanması gerekmektedir. Tüm sayılan bu sorunları mendi bünyesinde barındırma açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ülkenin diğer bölgelerinden daha öndeydi

Ülkenin diğer alanlarında da görülen bu sorunlara çözüm üretme aşamasında diğer bölgelerden farklı olarak belirli kaygılar ön planda olmuştur. Bu iki bölgeye yönelik yapılan uygulamalarda özellikle asayiş kaygısı ve yeni ulus devletin ideolojisi doğrultusunda yapılanmayı etkin kılmaya yönelik milliyetçi düşünceler etkili olmuştur. Bu bölgelerde ortaya çıkan muhalefeti ortadan kaldırmak, bölgeye yönelik politikaların gerçekleşmesini sağlamak amacı ile bölgesel bazda uygulamalar da ortaya çıkabilmiştir. Özel bir yönetim - Umûmî Müfettişlik - sıkıyönetim, kamusal alanda Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasının yasaklanması ve nüfus yapısındaki var olan dengesizliği ortadan kaldırmak amacı ile Balkan ve Kafkas göçmenlerin bu bölgede iskânı gibi politikalar uygulama sahasına konulmuştur. İzlenen bu politikalarla tarım ekonomisinin hakim olduğu bu alanlarda üretime yönelik sorunları çözüm bulmak kadar homojen, tek unsurlu bir millet oluşturma yönündeki çalışmaların da yapılmasına yardımcı olmuştur. Özellikle ülkede oluşturulmak istenilen milli kimliğe ve modernleştirme projesine karşı, bu bölgelerde muhalefet artıkça hükümetlerin etnik yapıyı ön planda tutan politikalara yönelmesi de artmıştır.

Bölgede ulus devlet ideolojisine uymayan nüfus yapısını değiştirmek ve arzulanan dengeyi hakim kılmak için gerekli olan nüfus, ülke sınırları içerisinde ve dışardan göçlerle gelen Türk unsurlardan karşılanma yoluna gidilmiştir. Barındırmakta olduğu nüfus oranı var olan tarıma elverişli toprak sahalarına göre fazla olan Karadeniz gibi bölgelerdeki halk ekonomik açıdan zor durumda bulunmaktadır. Bu bölgedeki ekonomik sorunlara çözüme yönelik olarak tarıma elverişli toprak oranı fazla olup iş gücüne ihtiyaç duyan Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgelere nüfus kaydırma politikası izlenmiştir. Bu tür nüfus hareketlerinde amaç bu bölgelerimizdeki nüfus yapısını ulus devlet ideolojisi doğrultusunda şekillendirmek olduğu kadar, ekonomik kaygılar da etkili olmuştur. Bu bölgelerde var olan nüfus dengesizliğini gidererek

üretimi artırmakta amaçlanmıştır. Sahip olduğu nüfus azlığından dolayı verimli üretim yapılamayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine oradaki halkın kendi isteği ve devletin teşviki ile insan kaydırılmıştır. Bununla nüfus dağılımındaki dengesizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca, Balkanlarda kurulan ulus devletlerin kendi sınırları içerisinde '*arındırma*' politikalarını gerçekleştirmek için uyguladıkları baskılardan kaçıp gelmek zorunda kalan Türk unsurlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir. Göçle gelen göçmenlerden özellikle devlet yardımı ile iskân görmek isteyenlerin ulus devlet yapısına aykırı bir yapılanmanın hakim olduğu alanlara yerleştirilmesi politikası izlenmiştir. Bu şekilde Türk kültürünün bu iki bölgede egemen unsur olması hedeflenmiştir. Dışarıdan Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Rusya gibi ülkelerden gelen göçmenler Cumhuriyetin ilk yıllarında genellikle Trakya, Marmara çevresi ve Batı Anadolu bölgeleri ile bu bölgelere yerleştirilenlerle kıyaslandığında daha az sayıdaki göçmen Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Devletin tüm teşviklerine rağmen göçmen unsurunun bu bölgelerde daha ez yerleşmesine etken buraların kültür, coğrafik yapı ve insan unsuru gibi faktörler yüzünden pek tercih edilmemesinden kaynaklanmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine genellikle Karadeniz bölgesinden çiftçi aileleri aktarmak ve bölgeye dışardan göçlerle gelen göçmenleri yerleştirmek suretiyle nüfus yapısındaki dengeler değiştirilerek, birebir etkileşim ile '*özdeş*'lik sağlanarak etkin olan yapının değişmesi için çalışılmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri göçmenlerin yerleştirilmesi ve üretime yönelik uygun alanlara sahip olmasına rağmen buraya yerleştirilen göçmenler, kendilerine yapılan yardımın verimli bir şekilde değerlendirilememesi, tapularını alamamaları, mal dağıtımında ve barınmada ortaya çıkan sorunlar, uygulamadaki aksaklıklar geçim olarak oldukça zor durumda kalmalarına neden olmuştur. Ayrıca uyum sürecinde gerekli yardımı görmemeleri karşılaştıkları sorunların boyutunu genişletmiştir. Türkiye'de genellikle iskân denilince, ev, toprak dağıtmak ve tamamlayıcı olarak üretimin sağlanması için hayvan vermek şeklinde algılanmıştır. Fakat yabancı bir ülkede bilmedikleri bir yere yerleştirilen halka yapılacak yardımı sadece barınma, toprak ve üretime geçmek için kredi yardımında bulunmakla sınırlamak doğru bir uygulama

olmamıştır. Yapılması gereken şey kültür ve ortam olarak tamamıyla yabancı oldukları ve halk tarafından benimsenip, kabullenmeleri zor olan bir bölgeye yerleştirildiklerinin bilincinde olarak adım atılmalıydı. Bu kesimlerin buraya uyum sürecinde uzun süreli rehberlik yapmak ve sorunlarına kısa bir sürede çözüm bulunması gerekirken bu yöndeki çalışmalar ihmal edilmiştir.

Bu iki bölgemizdeki yapıyı değiştirmeye yönelik diğer bir uygulama ise; bölgeden nüfus göç ettirilmiştir. Bölgeden insanların iradesi dışında yaptırılan göç olayı, var olan yapıyı dağıtmak için genellikle toplum önderleri, halk üzerinde etkili olan kesimler ve yasak bölge ilan edilmiş yerlerdeki halka yönelik olarak yapılmıştır. Bu kesimlere yönelik iskânı şekillendiren diğer bir unsur ise merkezi otoritenin bu bölgelerde etkin bir hale getirilme çabasıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hakim olan feodal yapının otoritesine, karşı merkezi otoriteyi hakim kılma hareketi karşısında ortaya çıkan şiddete dayalı karşı koyma mücadelesi Atatürk'ün ölümüne kadar bölgede isyanların devam etmesine yol açmıştır. 1923 yılından sonra özellikle merkezi otoritenin etkinliğine karşı ortaya çıkan isyanlarda başrolü oynayan feodal gücü temsil yerel güçler yaşadıkları yerden alınarak genellikle Batı Anadolu bölgelerinde belirli bir süre oturmaya zorunlu tutulmuşlardır. Bu şekilde bu güçlerin halk üzerindeki etkisinin kırılarak merkezi otoritenin yerleşeceği ve halkın tek güç merkezi olarak devleti görmesi amaçlanmıştır. Fakat sürgün ile birlikte toplumun yapısını köklü bir şekilde değişime uğratacak adımlar atılmaması, sürgün edilenlerin belirli bir süre sonra yerlerine geri dönmesi ve ellerindeki ekonomik gücü etkisiz kılacak adımlar atılmadığı için bu uygulama etkili olamamıştır. Ayrıca 1938 yılına kadar bölgede eksik olmayan direnç hareketinin önünde Cumhuriyetin ilk günlerinde başlayarak iki seçenek var olmuştur. Bu yerel güçler ya direnip merkezi otoritenin gücü karşısında yok olacaklar veya var olan düzene baş eğip, yeni düzen içerisinde yer alarak, merkezi otorite ile karşılıklı bir uyum içinde varlıklarını devam ettireceklerdir. Her iki olguda yaşanmıştır. Baş kaldırıp işi şiddet boyutuna vardırırlar yok olmuş merkezi otoriteye baş eğenler feodal yapı içerisinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanun ile ülkemizdeki iskân konusu iç ve dış iskân olmak üzere iki eksen üzerine oturtulmuştur. Ulus devletin üzerinde şekillendiği düşünce sisteminin en önemli sonucu olan bu kanunun en önemli

amaçlarından bir tanesi Türk olmayan unsurların Türklük kimliği içerisinde kaynaşmalarını sağlamak amacı ile Türkiye'nin demografik yapısını bu amaç doğrultusunda yeni baştan düzenlenmesidir. Bunun sağlanabilmesi içinde Türk kültüründen uzak olan unsurların Türk nüfus ve kültürünün yoğunlukta yaşadığı yerlere yerleştirilmesi, kanuni düzenlemelerle amaçlanmıştır. Bu kanun kabul edildikten sonra çok defa değişikliğe uğramıştır. Fakat kanunun kendisi olsun daha sonrasında yapılan değişikliklerle getirilen eklemeler olsun, Türkiye'nin iskân konusundaki sorunlarına kalıcı çözüm bulma noktasında tam anlamı ile ihtiyaca cevap verememiştir. Yapılan iskân düzenlemelerinde asıl yapılması gereken; sosyal ve ekonomik şartları hazırlayarak, sıkıntı içinde olup iskân edilmeyi bekleyen kesimlerin beklentilerine cevap vermesi gerekirken bu yapılmamış konuya yüzeysel bir şekilde yaklaşmıştır.

Kabul edilmesi gereken nokta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde başarılmak istenilen iskân politikalarında arzulanan hedefler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. İskân çalışmaları sonucunda ulus devlet sürecini başarıya ulaştıracak ortak irade oluşturma ve bölgede güvenliğin etkin kılınması konusunda, 1938 yılından sonrası için başarı sağlanmışsa da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde var olan yapı büyük oranda varlığını devam ettirmiştir. Her iki bölge ekonomik açıdan dağınık yerleşme sahası olma özelliğini koruduğu gibi nüfus kesafeti açısından da bölgeler arasında en az insanı barındırmaya devam etmiştir. Özellikle Güneydoğu Anadolu köyleri sayıları birden on bini bulan bir özellik göstermiştir. Doğu Anadolu'da var olan bu dağınık durum, Erzurum çevresinde Kom'lar, Elazığ'da Mezraalar ve diğer alanlarda ise bu ikisinin karışımından bir veya birkaç evlik köyler ile köy parçalarından meydana gelmiştir. İskân düzenlemelerinin kendisine hedef olarak belirlediği, toprak dağılımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak, topraksız tarım kesimini toprağa bağlayarak şartlarını düzeltmek, yerleşim yerlerindeki barınmaya yönelik olumsuzlukların ortadan kaldırılması gibi alanlarda istenilen sonuçlar alınamamıştır. İskân politikalarının özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri açısından başarısızlıkla sonuçlanmasında en büyük etken devletin 1938 yılına kadar devam eden isyanlarında etkisi ile bu bölgelere hizmet faktörü ile gitmeyip, asayiş ön plana alan bir yaklaşımla daha çok baskıcı ve otoriter metotlarla gitmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, otoriter bir yapının egemen olduğu zamanlarda bu politikalarda bir başarı

olduğu imajını göstermişse de özgürlük havasının egemen olması ile birlikte arzulan noktanın yakalanamadığı ortaya çıktığı gibi hükümet ile halk arasında var olan uçurumun daha da arttığı görülmüştür.

1923 – 1950 yılı arasında her iki bölgemizde yaşanan göç hareketinde etkili unsur halkın isteklerinden çok devletin bakış açısı ve belirlenen politikaların gerçekleştirilmesi için yaptığı nüfus hareketleri belirleyici unsur olmuştur. Fakat süreç içerisinde siyaset sahnesinde yaşanan gelişmeler iskânın yapılış tarzı ve şeklini önemli kılmıştır. Özellikle 1946 yılından itibaren çok partili siyasi hayatın etkilerinin ülkede görülmeye başlanması ile birlikte iskân alanındaki hareket serbestiyetinde bir kısımla görülmektedir. Çok partili siyasi hayatın gelişmesiyle birlikte hükümet bu kez uygulamalarında halkın genelinin hoşnutluğunu amaçlayan bir politika benimsemek zorunda kalmıştır. Çünkü iktidarı halkın genel tercihi belirleyeceği gibi ülkeye hakim olan özgürlük ortamında çok partili siyasi yapının egemen olmasıyla birlikte yapılan işlerin sorgulama süreci başlamıştır. Yapılan çalışmaların aynı zamanda basın yoluyla kamuoyu önünde sorgulanmasının başlanması ve CHP'nin siyasi sahada tek alternatif olmaktan çıkması ile birlikte ülkede halkın isteklerinin daha çok dikkate alınmasını zorunlu kılan bir süreç başlamıştır. Nispeten zorlamanın yerine halkın istekleri ve ekonomik kaygılar daha belirleyici olmuştur. Bu dönemde zorunlu göç olgusunun arka plana atılmasında diğer bir etken ise; bu uygulamanın maliyet açısından ülke ekonomisine getirmiş olduğu yükün çok ağır olmasıdır. Bu uygulama göçe maruz kalan kesimler üzerinde ekonomik ve psikolojik açıdan büyük zarara neden olmuştur. Tek parti döneminde her ne kadar bu konuda ortaya çıkan zararlar sorgulama ortamından uzak olunmasından dolayı bir sorun ortaya çıkartmamışsa da sorgulanmanın başladığı bir ortamda bu uygulama, insan hak ve hürriyetleri açısından pek başvurulmak istenilmeyen bir yöntem olmuştur. Ayrıca kültürel ve sosyal açıdan ödenen bedel paralelinde, istenilen hedeflerin tutturulamadığını yakın dönem Türkiye'sinin görüntüsü ortaya koymaktadır. Bu uygulamanın etkili bir şekilde kullanılmasının en önemli nedenlerinden olan feodal yapının ortadan kaldırılması idi. Çok partili süreçte iktidarın genel oy sayımına dayanması, feodal yapının ortadan kalkmadığı gibi var olan etkisin daha da arttığı görülmüştür. Bu kesimlerin, halkın yönlendirme gücüne sahip olmalarından dolayı hükümet ve diğer siyasetçiler nazarında itibarları artmış

olduğundan halk üzerindeki etkilerini daha kolay ve etkili bir şekilde sürdürebilme imkanına kavuşmuşlardır.

İskâna yönelik belirlenen çalışmaları yürütmek amacı ile oluşturulan teşkilat ve yapılan kanuni düzenlemeler kaynak yetersizliği, bu işleri yapacak donanımlı yetişmiş elemanın olmaması ve konuya köklü bir bakış açısı ile yaklaşılmasından dolayı sorunlar sürekli olarak yaşanmıştır. İskân işleri bazen başka bakanlıkların çatısı altında oluşturulan genel müdürlükler veya bazı dönemlerde kurulan bağımsız bir bakanlık eliyle deneme yanılma metodu ile yürütülmeye çalışılmıştır. İskân işlerini yürütmek amacı ile uygulamaya yönelik çıkartılan kanunlar ise; Türkiye'nin iskân konusundaki sorunlarını çözüme kavuşturup yarınlarnını şekillendirme noktasından uzak olmuştur. En esaslı düzenleme 1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu ile olmuş daha sonraki düzenlemeler bu kanun esas alınmak suretiyle yapılan eklemeler veya düzeltmeler şeklinde gerçekleşmiştir. İskân çalışmaların da 1950 yılına kadar ki süreç içerisinde teşkilat ve kanuni düzenlemelerde iki nokta ön plana çıkmıştır. Bunlar insan ve toprak unsurudur. Ülkemizdeki toprak varlığı hakkındaki araştırmaların yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar iskân çalışmaları neticesinde varılan nokta toprak konusundan soyutlanmış bir iskân politikasının başarı şansı olmadığı, başarının ancak toprak ile birlikte ele alınacak bir iç iskân politikası ile başarıya ulaşabileceğidir. Toprağın çeşidi, verim gücü, üzerinde var olan bitki örtüsü, kullanılma şekli gibi özelliklerin iskândan önce tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma sonucunda hazırlanan bir toprak haritası sayesinde Türkiye'nin neresinde ne kadar toprak olduğu tespit edilebilecektir. Bu toprakların neresinin orman, tarım, hayvancılık ve iskân için kullanılabileceği ortaya çıkacaktır. Ancak bu yönde yapılacak bir çalışmadan sonra iskân ve imar işlerinin konusunu oluşturan insan ve toprak unsurları bütün özellikleri ile ortaya konabilecektir. Bu şekilde topraklarımızın insan barındırma kapasitesi ortaya çıkacaktır. Bu bilgiler iskân çalışmalarının da sağlıklı bir şekilde yürümesini sağlayacaktır. Bu alandaki çalışmaların ihmal edilmesi demek dışardan gelen göçmenlerle ülke içindeki göçebe halka veyahut da yer değiştirecek köylülere yeni birer yurt olarak göstereceğimiz toprakları gerçek özellikleri ile bilinmemesi demek olup, iskân çalışmalarından istenilen sonuçların alınmamasına yol açmıştır

İskânın ikinci cephesini oluşturan insan unsuru hakkındaki çalışmalarda ihmal edilerek bu konudaki bilgiler olması gereken seviyeye ulaşmış değildir. İskânla dışardan gelmiş veya belirli şartlar altında yaşamış insan toplulukları yeni hayat şartlarıyla karşı karşıya bırakılacaktır. Bu şartlar etüt edilmediği ve gerekli hazırlıklar yapılmadığı için iskân edilen yerlerini terk ederek kendileri için daha iyi ortamların arayışına girmişlerdir.

İskân çalışmalarının aksamasının diğer bir nedeni de bu işleri yürütmek amacıyla görevlendirilen elemanlar konusunda yaşanmıştır. İskân işi, hazırlık aşamasında olsun, gerekse uygulama safhasında olsun teknik bir bilgi gerektiren özelliktedir. Bundan dolayı bu alanda çalışacak elemanların gerekli teknik bilgi ile donanmış bir şekilde yetiştirilmiş olması zorunluluğu vardır. Aksi takdirde istenilen verimin alınması mümkün olamamaktadır. Bu çalışmalarda bu yön ihmal edilmiş bu çalışmaları yürütecek eleman yetiştirilmemiş, diğer kurumlardan geçici olarak sağlanan elemanlarla bu işler yürütülmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde geliştirilen iskân politikalarıyla bölgeye yönelik olarak, göç ettirilenler veya bölge dışından getirilip yerleştirilenler açısından uygulanan iskân uygulamalarının da başarılı olmadığını göstermiştir. İskân gören kesimler genellikle aradan belirli bir süre geçtikten sonra iskân yerlerini terk etmişlerdir. Tüm bu gelişmelere iskânda hedeflenen amacın gerçekleştirilmesi için iskân yapılacak alanın planının hazırlanması, eğitim, sağlık, ulaşım kısacası tüm alanlarda gerekli düzenlemelerin yapılarak daha cazip bir hale getirilmesinin zorunluluğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

I – ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu.

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

CHP Kataloğu.

Müşterek Kararnameler Kataloğu.

II – ANAKAYNAK YAPITLAR

A – Resmi Yayınlar

Düstur, II, Üçüncü Tertip, Ankara 1953.

III, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953.

IV, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953.

V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948.

VI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953.

VII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1944.

VIII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1946.

IX, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948.

X, Üçüncü Tertip, Ankara 1953.

XI, Üçüncü Tertip, Ankara 1954.

XV, Üçüncü Tertip, Ankara 1955.

XVI, Üçüncü Tertip, Ankara 1955.

XVII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955.

XX, Üçüncü Tertip, Ankara 1958.

XXII, Üçüncü Tertip, Ankara 1961.

XXVI, Üçüncü Tertip, Ankara 1945.

XXVIII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1947.

XXXI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1950.

Doğu Cumhuriyetin '15' Yılında, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, Sayı 1, 1938.

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: I, C. I, Ankara 1959.

- Devre: I, İçtima: I, C. III, Ankara, 1981.
Devre: I, İçtima: I, C. VIII, Ankara, 1945.
Devre: I, İçtima: II, C. X, Ankara, 1958.
Devre: I, İçtima: II, C. XI, Ankara, 1958.
Devre: I, İçtima: III, C. XXIV, Ankara, 1960.
Devre: I, İçtima: III, C. XXV, Ankara, 1960.
Devre: I, İçtima: IV, C. XXVIII, Ankara, 1961.
Devre: II, İçtima: I, C. I, Ankara, Tarihsiz.
Devre: II, İçtima: I, C. II, Ankara, Tarihsiz.
Devre: II, İçtima: I, C. III, Ankara, 1975.
Devre: II, İçtima: II, C. VII, Ankara, 1968.
Devre: II, İçtima: II, C. VII/ I, Ankara, 1975.
Devre: II, İçtima: II, C. VIII, Ankara, 1945.
Devre: II, İçtima: II, C. X, 1975.
Devre: II, İçtima: II, C. XI, 1975.
Devre: II, İçtima: II, C. XV, 1976.
Devre: II, İçtima: II, C. XVI, 1976.
Devre: II, İçtima: III, C. XIX, 1977.
Devre: II, İçtima: III, C. XXIII, Tarihsiz.
Devre: II, İçtima: III, C. XXIV, Tarihsiz.
Devre: II, İçtima: IV, C. XXXIII, Tarihsiz.
Devre: III, İçtima: I, C. I, Tarihsiz.
Devre: III, İçtima: I, C. III, Tarihsiz.
Devre: III, İçtima: IV, C. XXI, Ankara, 1931.
Devre: IV, İçtima: III, C. XXII, Ankara, 1934.
Devre: IV, İçtima: III, C. XXIII, Ankara 1934.
Devre: IV, İçtima: IV, C. XXV, Ankara, 1935.

Devre: V, İçtima: I, C. VI, Ankara, 1935.

Devre: V, İçtima: I, C. VII, Ankara, 1936.

Devre: VI, İçtima: F, C. II, Ankara, 1939.

Devre: VI, İçtima: F, C. III, Ankara, 1939.

Devre: VI, İçtima: F, C. IV, Ankara, 1939.

Devre: VI, İçtima: II, C. XIX, Ankara, 1941.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: II, C. II, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985.

Devre: I, İçtima: III, C. III, TİB. Kültür Yay., Ankara, 1985.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Toplantı: II, C. XVIII, Ankara, 1945.

Devre: VII, İçtima: F, C. II, Ankara, 1943.

Devre: VII, İçtima: I, C. X, Ankara, 1944.

Devre: VII, Toplantı: II, C. XVII, Ankara, 1945.

Dönem: VII, Toplantı: III, C. XX, Tarihsiz.

Dönem: VIII, Toplantı: I, C. VI, Ankara, 1947.

Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XI, Ankara, 1948.

Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XII, Ankara, 1939.

Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XIII, Ankara, 1948.

Dönem: VIII, Toplantı: III, C. XIV, Ankara, 1949.

Dönem: VIII, Toplantı: IV, C. XXV, Ankara, 1950.

B – İstatistikler

D.İ.E. İstatistik Yıllığı, III (1929 - 1930), Ankara, 1930.

D.İ.E.İstatistik Yıllığı, VII (1934 - 1935), Ankara, 1934 - 35.

III – SÜRELİ YAYINLAR

A - GAZETELER

Cumhuriyet (İstanbul)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)
Kuvvet (İstanbul)
Milliyet (İstanbul)
Tan (Ankara)
Tanin (İstanbul)
Tasvir (İstanbul)
Ulus (Ankara)
Vakit (İstanbul)

B – DERGİLER

19 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Akademik Araştırmalar
Amme İdaresi Dergisi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Askeri Tarih Bülteni
Atatürk Araştırma Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu
Belleten
Bilgi ve Bellek
Birikim
Çığır
Doğu
İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası
İdare Dergisi
Köye Doğru
Mustafa Necati Sempozyumu
Nokta

Parlamente
Siyasî İlimler Mecmuası
Tarih ve Toplum
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Türk Dünyası Araştırmaları
Türk Kültürü
Ülkü
Vakıflar Dergisi
Yeni Türk
Yeni Türk Mecmuası
Yön
Ziya Gökalp Dergisi

IV – İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A – KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz; *İttihat ve Terakki (1908 - 14)*, Kaynak Yay., İstanbul, 1995.
Ahmad, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996.
Ahmad, Feroz; *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 1999.
Akçam, Taner; *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, 1453 - 1559, Cem Yay., İstanbul, 1995.
Akkılıç, Abdülhalim; *Savaş ve Barış Anıları*, Yay. Haz.: Yılmaz Akkılıç,

- Körfez Ofset Yay., Gemlik, 1994.
- Aktar, Ayhan; *Varlık Vergisi Ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Arı, Kemal; “1923 Türk - Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Göçmenler”,
DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1988.
- Arı, Kemal; *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923 - 1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- Arı, Oğuz; *Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı, 1950- 51 ‘de Bursa’ya İstanbul’da İskân Edilenlerin İntibakı ile İlgili Sosyolojik Araştırma*, Ankara, 1960.
- Armstrong, H.C.; *Bozkurt*, Arba Yay., 1996.
- Atabek, A.; *Demokrasi Devrinde İskân Kanununun Ve Haksızlıklar*, İstanbul, 1946.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1920 - 1921)*, X, Kaynak Yay., İstanbul, 2003.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1919)*,V, Kaynak Yay., İstanbul, 2001.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1919- 1920)*, VI, Kaynak Yay., İstanbul, 2001.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara, 1945.
- Atatürkçülük* (Birinci Kitap) Genelkurmay Başkanlığı yay., Ankara, 1982.
- Ateş, Nevin Yurdsever; *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yay., İstanbul, 1994.
- Aybars, Ergün; *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İleri Kitabevi, İzmir 1994.
- Aybars, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri*, I - II (1920 - 1927), İleri Kitabevi, İzmir, 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya; *İkinci Adam 1884 - 1938*, I, Remzi Kitabevi, 1999.
- Baş Vekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara, 1955.
- Bayrak, Mehmet; *Kürtler ve Ulusal - Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay., Ankara, 1993,

Beşikçi, İsmail; *Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler*,

Abadan Armağan, A.Ü. SBF. Yay., No: 280, Ankara 1969.

Beşikçi, İsmail; *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo - Ekonomik ve Etnik Temeller*, E Yay., Ankara, 1969.

Beşikçi, İsmail; *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*, Ankara, 1969.

Beşikçi, İsmail; *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Yurt Yay., Ankara, 1991.

Beşikçi, İsmail; *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1992.

Bulut, Faik; *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yay., İstanbul, 1991.

Bulut, Faik; *Belgelerle Dersim Raporları*, Yön Yay., İstanbul, 1991.

Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz 1923 - 1973, Köy İşleri Bakanlığı, Ankara, 1973.

Çağlar, Kerim Ömer; *İskân Politikamızda Su problemleri*, İskân ve Şehircilik Haftası

Konferansları 7 Haziran 1954 - 12 Haziran 1954, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yay., No: 1, Ankara, 1955.

Çetin, Türkan, “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923 - 1950)*”,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

İzmir, 1997.

Çetin, Türkan “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Köy, Köylü Sorunu ve Köy*

Kanunu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1992.

Dersimi, M. Nuri; *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yay., İstanbul, 1997.

- Dünder, Fuat; *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Ergil, Doğu; *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981.
- Ergin, Muharrem; *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul, 1975.
- Erkal, Mustafa; *Bölgeler Arası Dengesizlik Doğu Kalkınması*, İstanbul, 1972.
- GAP GAP Sosyal Eylem Plânı, Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1995.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3*, Kaynak Yay., İstanbul, 1992.
- Goloğlu, Mahmut; *Devrimler ve Tepkiler (1924 - 1930)*, Ankara, 1972.
- Göyünç, Nejat; *Cumhuriyet Türkiye'si ve Doğu Anadolu*, Anadolu Basın Birliği, Ankara, 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.
- Hallı, Reşat; *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924 - 1938)*, Ankara, 1972.
- Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988 - 1991)*, Komisyon, Tanmak Yay., Ankara, 1992.
- İnan, Afet; *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El yazıları*, TTK. Yay., Ankara, 1969.
- İnönü, İsmet; *Hatıralar*, II, Bilgi Yay., 1987.
- İskân Mevzuatı*, Ankara, 1936.
- İskân Tarihçesi*, İstanbul, 1932.
- İskân tasarısı Hakkında Devlet Şurasının Mütalâası*, Ankara, 1959.
- Kalafat, Yaşar; *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yay., Ankara, 1992.
- Kaşgarlı, M. Aktok; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.
- Kaya, Ferzende; *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü*, Anka Yay., İstanbul, 2003.
- Kemal Kirişçi - Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (Çev: Ahmet

- Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.
- Kemal, Mustafa; *Nutuk*, İstanbul, 1938.
- Kışlalı, Ahmet Taner; *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 1993.
- Koca, Hüseyin; *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu - Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*, Mikro Yay., Konya, 1998.
- Kocatürk, Utkan; *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1969.
- Koç, Yunus; *16. Yüzyılda Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yay., No: 1021, Ankara, 1989.
- Koçak, Cemil; *Umûmî Müfettişlikler*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- Kodaman, Bayram; *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Kökdemir, Naci; *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Klavuzu*, Ankara, 1952.
- Kutluay, Naci; *21 Yüzyıla girerken Kürtler*, Peri Yay., İstanbul, 2002.
- Marufoğlu, Sinan; *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831 - 1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1998.
- Masami, Arai; *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yay., 1994.
- Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'nın Paylaşımı*, Med Yay., İstanbul, 1991.
- Mumcu, Uğur; *Kürt - İslam Ayaklanması 1919 - 1925*, Tekin Yay., İstanbul, 1991.
- Nazlı, Hürşit; *Elazığ İlinin Coğrafî, Zirai, Ticari, Tarih, Nüfus ve Jeolojik Durumu*, Ankara, 1939.

- Nur, Rıza; *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968.
- Orhonlu, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yay., İstanbul, 1987, s. 14.
- Orhonlu, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990.
- Özbay, Ferhunde - Yücel, Banu; *Nüfus ve Kalkınma Göç Eğitim Demokrasi Yaşam Kalitesi*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Özdemir, Hikmet; *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yay., İstanbul, 1995.
- Öztürk, Saygı; *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yay., Ankara, 2004.
- Rıfki, Arslan; *Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*, 1992.
- Saydam, Abdullah; *Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı*, Samsun, 1993.
- Sertel, Sabiha; *Roman Gibi*, Ant Yay., 1969.
- Sertel, Zekeriye; *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977.
- Şadilli, Vedat; *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, İstanbul, 1980.
- Şeref Gözübüyük - Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, SBF, Ankara, 1957.
- Tanör, Bülent; *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, 1998, İstanbul.
- Timur, Taner; *Türk Devrimi ve Sonrası 1919 - 1946*, Doğan Yay., Ankara, 1971.
- Turhan, M.; *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1978.
- Türkdoğan, Orhan; *Atatürk'te Milli devlet Anlayışı*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul, 1981.
- Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924 - 1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972.
- Uluğ, Naşit; *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, II, TTK. Yay., Ankara, 1988.
- Üstel, Fusun; *İmparatorluktan Ulus - devlete Türk milliyetçiliği: Türk Ocakları' 1912 -*

1931', İletişim Yay., İstanbul, 1997.

B - MAKALELER

A., N.; "Dil Bağı", *Ulus*, 1 Mayıs 1937.

Abadan, Yavuz; "Kalkınma ve Eğitim", *Ulus*, 20 Şubat 1950.

Agah, Sırrı; "Türkçe'ye Hasret", *Yeni Türk*, IV/45 (Eylül 1936).

"Ağaları Tanıyorsunuz ?" *Yön*, I/4 (10 Ocak 1962).

Ağaoğlu, Samet; "Vatandaşlık", *Çığır*, VIII/86 (İkinci Kanun 1940), s. 18.

Akçam, Taner; "Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler", *Birikim*, 33 (Ocak 1992).

Aktan, Reşat; "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XX/2 (Haziran 1965).

Aktar, Ayhan; "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, 155 (Kasım 1996).

Aren, Mahzar; "Tunceli (Dersim) Meselesinde Hakikatle Yüz yüze", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937.

Arı, Kemal; "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart 1992).

Arı, Kemal; "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu, 9 - 11 Mayıs 1991), Ankara, 1991.

Arı, Kemal; "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal'

- Sorunu” , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (Temmuz 1989).
- Atay, Falih Rıfkı; “Biz Nasıl Hallediyoruz”, *Ulus*, 3 Eylül 1938.
- Atay, Falih Rıfkı; “Bizim Göç Politikamız”, *Ulus*, 5 Aralık 1928.
- Atay, Falih Rıfkı; “Bu Rakamlar Üstünde İyi Düşünelim”, *Ulus*, 24 Mart 1943.
- Atay, Falih Rıfkı; “Büyük Millîleşme Çağı”, *Ulus*, 28 Eylül 1942.
- Atay, Falih Rıfkı; “Cumhuriyet Devri”, *Ulus*, 4 Eylül 19338.
- Atay, Falih Rıfkı; “Doğu Anadolu”, *Ulus*, 5 Eylül 1935.
- Atay, Falih Rıfkı; “Doğuda”, *Ulus*, 25 Ağustos 1935.
- Atay, Falih Rıfkı; “Erzincan”, *Ulus*, 15 Ekim 1938.
- Atay, Falih Rıfkı; “Gelecek Felaketleri Önlemek İçin”, *Ulus*, 31 Aralık 1939.
- Atay, Falih Rıfkı; “Hak ve Nezaket”, *Ulus*, 7 Mayıs 1938.
- Atay, Falih Rıfkı; “Köye Başlarken”, *Ulus*, 29 İlkkanun 1936.
- Atay, Falih Rıfkı; “Kültür”, *Ulus*, 17 Mayıs 1937.
- Atay, Falih Rıfkı; “Ordu ve Köy”, *Ulus*, 28 Sonkanun 1936.
- Atay, Falih Rıfkı; “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 4 Şubat 1945.
- Atay, Falih Rıfkı; “Şark”, *Ulus*, 8 Birincikanun 1936.
- Atay, Falih Rıfkı; “Tek kumanda Altında Tek Millet”, *Ulus*, 26 Ağustos 1940.
- Atay, Falih Rıfkı; “Türkçe Konuşma”, *Ulus*, 14 Mart 1937.
- Atay, Falih Rıfkı; “Bizim davalarımız”, *Ulus*, 4 Sontesrin 1935.
- Avcıoğlu, Doğan; “Kürt Meselesi”, *Yön*, V/194 (16 Aralık 1966).
- Aybars, Ergün; “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, II/4-5 (1994 – 1995).
- Aydemir, Şevket Süreyya; “Türkiye’de köyleri birleştirme hareketi.” Tan, 28 Şubat 1937.
- Aydın, Faruk; “1978 (H. 1295)’de Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskân”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 14 (Şubat 1993).
- Aziz, Şevket; “Türk Topraklarının Adami”, *Ülkü*, IV/20 (Birinci Teşrin 1934).
- Banguoğlu, Tahsin; “Halkevleri Milli Kültür Ocakları”, *Ulus*, 20 Şubat 1944.

Barkan, Ömer Lütfi; “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat*

Fakültesi Dergisi, ayrı basım, I - IV /13, İstanbul, 1954.

Barkan, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu

Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1- 4 (1953 - 1954).

Barkan, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğunun da Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu

Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve

Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942).

Barkan, Ömer Lütfi; “Türkiye’de Muhacir İskân İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına

Olan İhtiyaç”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1/4 (Ekim 1948 - Temmuz 1949).

Barkan, Ömer; “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Ülkü*, XI/61 (Mart

1938).

Baruönü, İsfendiyar; “Dil Devrimimizin, Kültürce Kalkınma Dâvamız Parolasıdır”,

Doğu, XXIX/5 (Mart - Nisan 1945).

Batu, Selahattin; “Halkevlerimiz ve Halkçılığımız”, *Ulus*, 25 Şubat 1945.

Baydar, Nasuhi; “Güneydoğu Yolunda: Tunceli Kızları”, *Ulus*, 20 Ocak 1940.

Baydar, Nasuhi; “Yer Sarsılırken: İcmâl Makamında”, *Ulus*, 9 Ocak 1940.

Belge, Burhan; “Tür Milliyetçiliği”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, 149 (Ağustos 1943).

Bora, Tanıl; “Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar Azlıklar, Ekalliyetler, Sığıntılar”, *Toplumsal Tarih*, 117 (Eylül 2003).

Brunessen, Martin Van; “Osmanlıcılıktan Ayrılcılığa Şeyh Sait Ayaklanması’nın

Dinsel ve Etnik Nedenleri”, *Birikim*, (Çev: Levent Kafadar) , 32 (Aralık 1991).

“Cumhuriyet 21’inci Yaşına Basarken Halkevleri ve Halkodaları”, *Ulus*, 29 Ekim 1934.

Çağaptay, Soner; “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları”, Çev: Defne Orhun,

Toplum ve Bilim, CXCIII (Yaz 2002).

Çapa, Mesut; “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep olduğu İç Göçler”, *Atatürk Araştırma*

Merkezi Dergisi, X/29 (Ankara 1994)

Çapa, Mesut; “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”,

Mustafa Necati Sempozyumu, (Kastamonu, 9 - 11 Mayıs 1991), Ankara, 1991.

Çapa, Mesut; “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu*, II/5 (Mayıs

1990).

Çetin, Türkan; “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi ve Köylüsü”, *Çağdaş Türkiye*

Araştırmaları Dergisi, 3 (1993).

Çoşkan, Tahsin; “Toprak Sıyasetinin Sosyal Sonuçları”, *Ulus*, 7 İlkteşrin 1935.

Çoşkun, Tahsin; “Toprak Sıyaseti”, *Ulus*, 11 Mart 1935.

Çoşkun, Tahsin; “Toprak İşleri”, *Ulus*, 7 Mart 1935.

“Cumhuriyet 21’inci Yaşına Basarken Halkevleri ve Halkodaları”, *Ulus*, 29 Ekim 1934.

Demirkan, Selahaddin; “İskân Meselelerimiz”, *Köye Doğru*, 56 (10. 1942).

“Demiryollarımızın Askeri Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935.

“Dersim 1937 - 1938 Yarım Yüz Yıl sonra”, *Nokta*, 28 Haziran 1987.

“Dilimizin Zaferi: Güneş - Dil Teorisi”, *Ulus*, 29 İlkteşrin 1936.

“Diyarbakır’da göçmen İşleri”, *Ulus*, 8 Kasım 1938.

Dizdaroğlu, Hikmet; “Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı”, *Ziya Gökalp Dergisi*, XXIV/15 (Aralık 1981).

“Doğuda Halkevleri Bir Kültür Kaynağı Oluyor”, *Ulus*, 12 Şubat 1938.

Doğukan, Suphi Rıza; “İskân Meselesi ve Ziraatimiz”, *Köye Doğru*, 61 (01. 1943).

Dünder, Fuat; "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları", *Toplumsal Tarih*, XVI/91

(Temmuz 2001).

"Elazığ'da Göçmen işleri ve Kadastro", *Ulus*, 29 Ocak 1938.

Erdost, Muzaffer; "Bir Aşiretin Anatomisi", *Yön*, V/194 (2 Eylül 1966).

Eroğlu, Hamza; "Milli Birlik ve Beraberlik", *Atatürk Araştırma Dergisi*, III/7 (Kasım 1986).

Etem, Sadri; "Bir Cevaptan Öğrendiklerim", *Vakit*, 16 Teşrinisani 1934.

Faik, Mümtaz; "Zirai Reform" *Milliyet*, 25 Mart 1935.

Fenik, Mümtaz Faik; "Bu Bir İnkılâp Eseridir", *Ulus*, 6 Haziran 1945.

Gençosman, Kemal Zeki; "Gene Doğu Anadolu", *Ulus*, 15 Şubat 1950.

Geray, Cevat; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme*

İdaresi Dergisi, III/4 (Aralık 1970).

"Göçmen İşleri Hakkında", *Ulus*, 11 Eylül 1937.

"Göçmen Politikamızın Bir Yıllık Verimi", *Ulus*, 7 Aralık 1937.

Göyünç, Nejat; "Kasıtlı Propaganda Karşısında Tarihin ve Bilimin Gerçekleri: XVI.

Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus",

Parlamente, 19 (15

Kasım 1993).

Hakkı, Naşit; "Topraksızları Toprağa Kavuşturmak İçin", *Ulus*, 13 Haziran 1934.

Halit, Osman; "Cumhuriyette Halk Terbiyesi", *Ülkü*, II/10 (İkinciteşrin 1933).

"Halkevleri ve Halkodaları", *Ulus*, 29 Ekim 1947.

"Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", *Ülkü*, X/57 (İkinciteşrin 1937).

Irmak, Sadi; "Toplumca Bir Yenilenme Hamlesi Olarak Toprak Kanununu" *Ulus*, 2

Şubat 1945.

- İpek, Nedim; “Balkanlardan Anadolu’ya Göçler (1877 - 1900)”, *19 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. VI’dan ayrı basım (Samsun 1991).
- İpek, Nedim; “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, 50 (Haziran 1996).
- İsfendioğlu, F. İsmail; “Hakkari Yolculuğu”, *Ulus*, 20 Ocak 1950.
- K., G.; “Güneydoğuda Bir Gezinin Notları”, *Ulus*, 22 Ekim 1948.
- Kadri, Yakup; “Kurtaran Eller”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1925.
- Kadri, Yakup; “Maarif Cephesinde” , *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1925.
- Kaplan, Rasih; “Aşiretler”, *Ulus*, 29 Aralık 1943.
- Karabatak, Haluk; “Türkiye Azınlık Tarihine Bir katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum*, 146 (Şubat 1996).
- Kaya, Erol; “I. Dünya Savaşı Esnasında Erzurum ve Çevresinden Göçeden Müslüman Muhacirlerin Gittikleri Bölgeler ve Durumları”, *Akademik Araştırmalar*,5 (Erzurum, 1997).
- Kemal, Kadri; “Anadolu’nun Doğusunda Dil Meselesi”, *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933).
- Kemal, Kadri; “Anadolu’nun Doğusunda Köy İçtimaiyatı”, *Yeni Türk Mecmuası*, I/10 (Temmuz 1933).
- Kemal, Kadri; “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz”, *Ülkü*, II/10 (İkinci Teşrin 1933).
- Kemal, Nusret; “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933).
- Koraltürk, Murat; “Milliyetçi Bir Refleks Yer Adlarının Türkleştirilmesi”, *Toplumsal Tarih*,117 (Eylül 2003).
- Korkmaz, Zeynep; “Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru”, *Atatürk Araştırma Merkezi dergisi*, IV/10 (Kasım 1987).
- Köymen, Nusret; “Köycülük Programına Giriş”, *Ülkü*, V/26 (Nisan 1935).
- Küçükca, Necibali; “Köye Doğru ve Köy Enstitüleri”, *Ulus*, 9 Aralık 1939.

- Küçüka, Necibali; “Medeniyet Yollarında”, *Ulus*, 28 Ocak 1940.
- “Kültür”, *Ulus*, 10 Senteşrin 1937.
- Levi, Avner; “1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınmayan Ders”, *Tarih ve Toplum*, 151
(Temmuz 1996).
- Mahmud, “İslah Yolunda”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1926.
- Mahmud, “Şimdi de Maarif Silahıyla”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mayıs 1925.
- Mahmud, “Türkiye’de Bir Kürtlük Meselesi Var mıdır ?”, *Hakimiyet-i Milliye*, 22
Haziran 1925.
- “Mübadeleden dolayı devlete intikal eden arazi ve çiftliklerin vaziyeti”, *Ulus*, 21
Temmuz 1938.
- Nabi, Yaşar; “Nüfus Sayımız”, *Ulus*, 12 Temmuz 1935.
- Yaşar Nabi, “Halkevleri’nin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları”, *Ülkü*,
XIII/73
(Mart 1939)
- Nadi, Nadir; “Toprak Kanunu Türk Milletine kutlu olsun”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran
1945.
- Nadi, Yunus; “Tunceli Vilayetimizin İslahı ve Medenileştirilmesi”, *Cumhuriyet
Gazetesi*, 17 Haziran 1937.
- Nuri, Celal; “İskân Kanunu ve Yurtlandırma Politikamız”, *Ulus*, 1 Ağustos 1935.
- Nuri, Şeref; “Göçmenlerin Yurdlanması”, *Ulus*, 19 Temmuz 1935.
- Oran, Baskın; “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan,
Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”,
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, IIC/1- 4 (Ocak -
Aralık
1993).
- Orhonlu, Cengiz; “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların
Yaptıkları
Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler” *Bellekten*, XXXVIII/148
(1973).

- Özmen, Abidin; “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, (1947).
- “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Peker’in Söylevi”, *Ülkü*, V/28 (Haziran 1935).
- Pekel, Galip; “Muhaceret ve İskân II”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, 94 (İkinci Kanun 1939).
- “Pomaklar meselesi”, *Hakimiyeti Milliye*, 16 İkincikânun 1934.
- Rıfkı, Falih; “Son Ders”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs 1925.
- Rıfkı, Falih; “Tenkil”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1926.
- Safa, Peyami; “Köy - Şehir Davası”, *Ulus*, 22 Kasım 1948.
- Şaylan, Gencay; “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk milliyetçiliği”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul.
- Selen, H. Sadi; “Tarihte Şark ve Garp Mefhumları”, *Bellekten*, VII/27 (1943)
- Selen, Hâmit Sadi; “İrk Mes’eleleri ve Türkiye Halkının Irki Hususiyetleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XI/114 (Aralık 1956).
- Solak, İbrahim; “Anadolu’da Nüfus Hareketleri ve Osmanlı Devleti’nin İskân Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 127, (Ağustos 2000).
- “Sosyolog Gözüyle Doğu Meselesi”, *Yön*, VIII/3 (8 Aralık 1964).
- Sürer, Reşat Şemsettin; “Milleti Aşan Ülkülerin Benzeştirmedeki Rolü”, *Ulus*, 6 Ağustos 1943.
- Sürer, Reşat Şemsettin; “Milletler Nasıl Benzeştirilirler? ”, *Ulus*, 23 Temmuz 1943.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi; “Tekrar Toplanıyoruz...”, *Tasvir*, 27 Mart 1948.
- Tekeli, Esat; “Genel Müfettişlik Yetkileri”, *Ulus*, 13 Mart 1945.
- Tekeli, Esat; “Zirai Reforma Doğru”, *Ulus*, 27 Ocak 1945.
- Tekeli, İlhan; “Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 50. (Yaz 1990).

Timurtaş, Faruk K.; “Dil ve Milliyet”, *Türk Kültürü*, II/21 (Temmuz 1964).

“Toprak Kanunu Projesi Hazırlıkları”, *Ulus*, 7 Şubat 1938.

“Toprak Verilen Köylülerin Taksitleri”, *Ulus*, 18 Mayıs 1939.

Uyar, Zühtü; “Türkiye’de İskân Meseleleri”, *Ulus*, 16 Temmuz 1943.

Us, Asım;”Kırım ve Çeçen Türklerinin feci durumu...” *Vakit*, 1 Temmuz 1946.

Uyar, Hakkı; “Türk Devrimi’ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I – II”, *Tarih ve Toplum*, 119 (Kasım 1993) ve 120 (Aralık 1993).

Uyar, Hakkı; “Türkiye’de Tek Parti Döneminde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935)”, *Bilgi ve Bellek*, 2 (Yaz 2004).

Ünal, Kemal; “Halkodaları”, *Ülkü*, XIV/79 (Eylül 1939)

Yalçın, Hüseyin Cahit; “Yeni Bulgar Sefirinin Beyanatu...”, *Tanin*, 7 Ekim 1946.

Yalçın, Hüseyin Cahit; ”Bulgaristan Türklerinin Hakları”, *Tanin*, 2 Ocak 1945.

“Yedi Senede Topraksız Çiftçiye 4.623.965 Liralık Toprak Dağıtıldı”, *Ulus*, 17 Şubat 1938.

Yeğen, Mesut; “Yurttaşlık ve Türklük”, *Toplum ve Bilim*, 93 (Yaz 2002).

Zübeyr, Hamit; “Halk Terbiyesi Vasıtaları”, *Ülkü*, I/5 (Mart 1933).

Ek: I.

Mübadele, İmar ve İskân Kanunu⁸⁴⁷
8 Teşrinisani (Kasım) 1339– Kanun No: 368

Madde 1 – Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadele-i ahali mukavelenamesine tevfikân ahalinin nakil, ibate ve iskânlarına ve bunlardan ihtiyacı tahakkuk edenlerin iskele ve yollarda ve iskânlarından itibaren âzami iki ay olmak üzere mahallerinde iaşelerine ve 1328 senesinden beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacir ve mültecilerle aşayirin ve badema Hükümetçe kabul edilecek muhacirinin ve tahrip edilmiş mahaller ahalisinden meskenleri ihrak ve hedm edilmiş olanların iskân ve terfihlerine ve iskân mıntıklarının tâyinine ve memleketin harap olan mahallerinin imarı vesailini ihzar ve temine memurdur.

Madde 2 – Mübadele, İmar ve İskân umuruna müteallik kâffe-i hususatta İmar Vekâleti indelhace mülki ve askeri vesait ve teşkilat-ı umumiye Devletten âzami surette istifadeye salâhiyettardır. Mübadele, İmar ve İskân hususatına müteallik İmar Vekâleti tarafından vaki olacak tebligatı her işe tercihen ifaya bilumum mülki ve askeri memurîn-i Devlet mecburdur. Bu bapta tekâsül veya taallül gösterenler İmar Vekâletinin vekâlet-i aidesinden talebi üzerine işten el çektirilerek taht-ı muhakemeye alınır ve mütecasirleri hakkında temas ettiği madde-i kanuniyedeki en ağır ceza tatbik olunur.

Madde 3 – Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti vezâifinin ifası hususunda icap eden yerlerde memurîn-i mahalliye ile idare ve belediye azalarından veya sair icap edenlerden mürekkep olmak üzere lüzumu kadar tâli heyetler intihap ve teşkiline salâhiyettardır.

Madde 4 – Şimdiye kadar Sıhhiye ve Muavenet İçtimaiye Vekâletine merbut bulunan İskân Müdiriyeti ve mülga Dahiliye Nezaretine merbut iskânı Aşayir ve muhacirin Müdiriyeti Umumiyesinin bütün hidemat ve vesaiiki ile levazımı Mübadele ve İmar ve İskân Vekâletine devredilmiştir. Muaveneti İçtimaiye bütçesinin işbu teşkilâta karşılık olarak kanunun tarihi neşrinde mevcut bulunan bakıye-i muhassasatı

---

⁸⁴⁷ *Düstur*, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s. 165.

mevkuf tutulacaktır. Bu tarihe kadar iskân umuruna ait olarak ifa edilmiş olan hidematın mukabili mezkur mevkufattan tediye olunur.

Madde 5 – Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından bütçesine mahsuben talep olunacak mebalîğ Hazine-i Maliyece nakden ve defaten vekâlet-i mezkûre emrine olarak avans suretiyle tevdi olunur. Bu maksatla Maliye Vekâleti üç milyon liraya kadar icap ettikçe müessesat-ı maliyede avanslar akdine mezundur.

Madde 7 – Maaş ve masrafları mübadele, İmar ve İskân masarif-i umumiyesi faslından verilmek üzere mübadele, imar ve iskân umuru için lüzumu kadar mütehasıslar celp ve istihdamına ve indelhace bu bapta tetkikat icrası için icap eden mahallere memurin-i mahsusa izamına ve hidemat-ı muvakkate için lüzum görüldükçe ücretli memur istihdamına Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti salâhiyettardır.

Madde 8* – İhtiyaç görüldükçe Mübadele ve İskân ve İmar Vekâletince vâki olacak talep üzerine bilûmum gayrimenkul emvali metruke vekâlet-i mezkûre emrine verilir. Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti bilûmum gayrimenkul emvali metrukenin muhacirin ile düşman tarafından meskenleri tahrip ve ihrak edilen muhtacine tahsis ve tevziine ve bu emvalden elyevm isticar ve suver-i saire ile eşhas-ı salise tarafından meşgul olanlarını idareten tahliyeye salâhiyettardır. işbu tahliyeden fesh-i icar suretiyle mutazarrır olanlar bulunduğu surette Maliye Vekâleti takdir olunacak zararı vâkı mehakime müracaata hacet kalmaksızın emval-i mezkûrenin hesab-ı carisinden tesviye edecektir. Zararı mezkûrun takdiri mahallî en büyük idare memurunun riyaseti altında Mübadele, İmar ve İskân Vekâletince tâyin olunacak iki ve belediyece tâyin edilecek diğer iki ehlihibreden mürekkep komisyona aittir. Bu komisyonun kararları kabil-i istinaf ve temyiz değildir.

*Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun sekizinci maddesinin tefsiri :

19 Nisan 1341– Tefsir No: 64 — Resmi Gazete ile ilanı: 23 Nisan 134 – Sayı:

96

(Muhtacin) tabirinden maksudunbih olan (amaçlanan) mana, munhasıran iskân ve ibateye (barındırma) ihtiyacı olan harik ve hasarzedelere şamil (kapsamak) olup harik ve hasarzedede olmayan kesana (kişilere) teşmil edilemez ve sükna (mesken) bahsinde bu misillüler hakkında tahakkuk eden ihtiyaç bunlar için mütesavi (eşit olan)

olup bu mevzide fakru zaruret veyahut servetin bir gûna (hiçbir şekilde) alâkası olmamak lazımdır.

(İdareten tahliye) tabirinden vazı-ı kanunun maksadı, harik ve hasarzedelerden, maada eşhasın taht-ı isticar ve işgallerinde bulunan hane ve emvalin tahliyeleri için mahkeme hükmüne lüzum olmadığı ve binaenaleyh tahliye muamelesinin idareten icrası caiz bulunduğu hususatına matuf olduğu gibi esasen ibateye muhtaç olan bu misillülerin bir müddet-i muayyene zarfında tahliyelerine cevaz-ı kanunî yoktur ve müddet kaydıyla tahliye muamelesi ruh ve mevzuu kanuna muhaliftir.

Ek: II.

İskân işlerinin Sıhhat ve İctimai, Muavenet Vekilliğine devrine ve ayrı bir bütçe ile idare olunmasına dair Kanun⁸⁴⁸

Kabul Tarihi: 18 Teşrinisani 1935 – Kanun No: 2849

Resmi Gazete ile ilanı: 21 Teşrinisani 1935 – Sayı: 3162

Madde 1 – 2510 Sayılı İskân; 2502 sayılı Kars Vilayeti ile Bayezit, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması; 1771 sayılı mübadele ve tefviz işlerinin katî tasfiyesi ve intacı; 1331 sayılı mübadil, gayri mübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikân tefviz ve adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya, raptı; 716 sayılı borçlanma ve 488 sayılı mübadeleye tabi ahaliye verilecek emval-i gayrimenkule hakkındaki kanunlar ve bu kanunların zeyil ve tadilleri ile Dâhiliye Vekilliğine verilmiş olan vazife ve salâhiyetler Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine devr olunmuştur.

Madde 2 – Birinci madde ile Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliğine devredilen vazifeleri görmek için Vekâlete bağlı olmak ve umumî muvazene dâhilinde ayrı bir bütçe ile idare olunmak üzere İskân Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir.

Madde 3 – Muhacir ve mültecilere ait olup Dâhiliye Vekilliğinde bulunan umum muamele ve muhabere dosyaları bu kanunun mer'iyeti tarihinde, olduğu gibi Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliğine devr olunur.

Madde 4 – Muhacirlerin yerleştirilme ve beslenme ve tedavi işlerinde acele tedariki iktiza eden malzemenin satın alınmasında 2490 sayılı artırma, eksiltme ve İhale Kanunu hükümleri cari olmaz. Bu malzemenin neveleri ve ne yolda tedarik edileceği Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliğinin teklifi üzerine icra Vekilleri Heyeti kararıyla tâyin ve tespiti olunur.

Madde 5 – İskân Umum Müdürlüğü Memurları kadrosu bu kanuna bağlı (A) işaretli cetvelde gösterilmiştir.

Madde 6 – Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki Kanunun bazı maddelerini değiştiren 2577 sayılı kanuna bağlı (1) ve (2) numaralı cetveller ile Trakya Umumi Müfettişliği teşkilatı maaş, ücret ve masrafları hakkındaki 2393

⁸⁴⁸ *Düstur*, XVII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955, s. 24

sayılı kanuna bağı (1) numaralı cetvelden derece, aded ve maaşları bu kanuna bağı (B) işaretli cetveldeki memuriyetler çıkarılarak beşinci maddede gösterilen Umum Müdürlük kadrosuna nakledilmekle beraber bunların sicil dosyaları da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine devr olunur.

Madde 7 – 2577 sayılı kanunun ikinci maddesine bağı cetvele derece, aded ve maaşları bu kanuna bağı (C) işaretli cetvelde yazılı memuriyetler ve Maliye Vekâleti teşkilat kadrosuna da İskân Umum Müdürlüğünde istihdam edilmek üzere bağı (D) işaretli cetvelde gösterilen memuriyetler eklenmiştir.

Madde 8 – Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin lâğvı ile vezaifinin Dâhiliye Vekâletine devri hakkındaki 11 Kânunuevvel 1340 tarih ve 529 sayılı kanun ile Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki Kanunun bazı maddelerinin tadiline ait olan 2577 sayılı kanunun bu kanun hükümlerine muhalif kısımları mülğadır.

Muvakkat Madde – 1935 malî yılı Dâhiliye Vekâleti Bütçesinin 312'nci memurlar maaşı faslından, 44.748 ve 316'nci muvakkat tazminat faslından 2.082 lira ki, ceman 46.830 lira indirilerek buna 2466 ve 2643 numaralı kanunlar mucibince toplanacak paralardan 1.002.400 liranın ilavesiyle hâsıl olan 1.049.230 lira karşılık tutularak tanzim edilen İskân Umum Müdürlüğü 1935 malî yılı bütçesi bu kanuna bağı E işaretli cetvelde gösterilmiştir.

1935 malî yılı Umumi Muvazene Kanununun 17 ve 24'üncü maddeleri hükümlerine tevfikân muhacir iskânı işlerine ayrılabilip sarf edilemeyen paralar da Umum Müdürlük bütçesinin 504'üncü faslına ayrıca ilave edilerek sarf olunur.

Ek: III.

***Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüklerinin birleştirilmesi
hakkında Kanun***⁸⁴⁹

Kabul tarihi: 20 Mart 1950 – Kanun No: 5613

Resmi Gazete ile ilânı: 24 Mart 1950 – Sayı: 7465

Madde 1 – İskân ve Toprak İşleri Genel Müdürlükleri Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü adı ile genel bütçe içinde Tarım Bakanlığına bağlı bir genel müdürlük halinde birleştirilmiş ve yürürlükte bulunan kanunlarla Sağlık ve Sosyal Yardım ve Tarım Bakanlıklarıyla bu iki Genel Müdürlüğe ayrı ayrı verilmiş görev ve yetkiler Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğüne devrolunmuştur.

Madde 2 – Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Merkez Teşkilatı bir Genel Müdürün idaresi altında iki yardımcı ile Hukuk Müşavirliği, Teftiş İşleri Kurulu, Teknik İşleri Başkanlığı, uzman müşavirler ile merkez bürosu ve altı şube müdürlüğünden teşekkül eder.

Madde 3 – Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü merkez teşkilatı vazifeleri aşağıda gösterilmiştir:

Birinci Şube, Toprak ve İskân Kanunları ile ilgili kamulaştırma ve toprak verme işlerini,

İkinci Şube, sınırlarımızdan girmiş ve girecek mülteci ve göçmenlerle memleket içindeki göçebe ve gezgin çingenelerin ve 5098 sayılı kanunun 8'inci maddesi gereğince naklen iskân edileceklerin yerleştirilmesi ve bu yerleştirmenin kesinleşeceği ve müstahsil duruma geçecekleri zamana kadar her suretle bakımlarına ve her türlü kanuni muafiyetlerine müteallik işleri,

Üçüncü Şube, topraklandırılan çiftçi aileleriyle yerleştirilen göçmen ve göçebelerle nakledilenlere ve dağıtılan araziye açma ve gerekli kredi ve lüzumlu tesisleri verme ve hesaplarını yürütme işlerini:

Dördüncü Şube, toprak ve iskân komisyonlarının sevk ve idaresini, programlarının tahakkuk ettirilmesini, her türlü ihtiyaçlarının zamanında sağlanmasını;

---

⁸⁴⁹ *Düstur*, XXXI, Üçüncü Tertip, Ankara, 1950, s. 1809

Madde 6 – Toprak komisyonları buldukları yerlerde iskân mevzuatına göre dağıtılacak toprakların tespit ve verilme işleri bu komisyonlar tarafından ve toprak komisyonlarının bulunmadıkları yerlerde toprak ve iskân müdürlükleri veya il ve ilçe tarım kuruluşları tarafından yapılır. Bu takdirde il ve ilçenin ilgili memurlarından bir komisyon kurulur.

Gezici mahkemeler, buldukları yerlerde ayrıca iskân mevzuatının uygulanmasından doğan dâvalara 11. 6. 1945 tarihli ve 4753 sayılı kanunun 27'nci maddesinde yazılı usule göre bakarlar. Bu gibi dâvalarda 3667 sayılı kanunun 3'üncü maddesi hükmü caridir.

Gezici mahkemelerin bulunmadıkları yerlerde bunların görev ve yetkilerine giren işler genel mahkemelerce görülür ve 3667 sayılı kanunun 3'üncü maddesi hükmü ile aynı yargılama usulü uygulanır.

Madde 11 – Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 34'üncü maddesi hükmü iskân mevzuatına göre yapılacak yerleştirmelerde uygulanmaz.

Madde 12 – Tarım Bakanlığı en az altı ay önce nerelerde Toprak ve İskân Kanununu uygulayacağını Adalet Bakanlığına bildirdiği takdirde, o yerlerin tapulama işleri, o yıl, programı içinde tercihen yapılır.

Geçici Madde 3 – 1950 yılı Bütçe Kanununa bağlı (L) işaretli cetvelin Tarım Bakanlığı kısmından Toprak İşleri Genel Müdürlüğü başlığı altındaki kadrolar kaldırılmış ve yerine, bu kanuna bağlı (2) sayılı cetveldeki Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğüne ait kadrolar konulmuştur.

Geçici madde 4 – 1950 yılı Bütçe Kanununa bağlı (D) işaretli cetvelin Sağlık ve Sosyal Yardım ve Tarım Bakanlıkları kısımlarından, bağlı (3) sayılı cetvelde yazılı kadrolar çıkarılmış ve aynı cetvelin Tarım Bakanlığı kısmına Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü başlığı altında, bağlı (4) sayılı cetvelde yazılı kadrolar eklenmiştir.

Madde 14 – Bu kanun 30. 5. 1950 tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 15 – Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Ek: IV.

*İskân Kanunu*⁸⁵⁰

31 Mayıs 1926 – Kanun No: 885

Resmî Gazete ile ilânı: 1 Temmuz 1926 – Sayı: 409

Madde 1 – Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde tavattun etmek maksadıyla hariçten münferiden veya müctemian gelmek isteyenlerin hükümetçe müttehaz kararlara tevfikân kabulleri ve iskân mahallerinin tayini ve bu mahallere sevki Dâhiliye Vekâletine aittir.

Madde 2 – Türk harsına dahil olmayanlarla sirayet devrindeki firengililer, cüzzama müptelâ eşhas ve aileleri, ceraimi siyasiye ve müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler.

Madde 3 – Dahil-i memleketteki seyyar aşiretlerle alelûmum göçebelerin ve sıhhî esbab dolayısıyla nakli icap eden veya ormanlar dahilinde vasita-i maişetten mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi ve casusluklarından şüphelenilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyle Dâhiliye Vekâletince icra edilir.

(*Bu maddede mecliste 3 Haziran 1933 tarih ve 2263 numaralı kanun ile bir değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikliğin Resmî Gazete ile ilânı: 11 Haziran 1933 – Sayı: 2463*

885 numaralı İskân Kanununun 3'üncü maddesine "hudutlardan uzaklaştırılması" cümlesinden sonra aşağıdaki fıkra ilave edilmiştir:

"*Ve memleketin nüfus kesafeti olan yerler halkından olup da nüfusu az olan muntikalarda yerleşmek talebinde bulunanların o muntikalara nakil ve iskânları...*")

Madde 4 – Bir muâhede-i mahsusaya binaen Türkiye'ye mecburi olarak gelenler muahede-i vakıa ahkâmına ve hükümetçe müttehaz kararlara tevfikân kabul ve iskân edilirler.

---

⁸⁵⁰ *Düstur*, VII, Üçüncü Tertip, Ankara, 1944, s. 1441.

Madde 5 – Türk tabiyetinde bulunan çingeneler münasip mahalde ikamet ettirileceği gibi ecnebi tabiyetinde bulunanlar da hudut dışarısına çıkarılırlar.

Muavenat

Madde 6 – İşbu kanun mucibince kabul ve iskân şeraitini haiz bulunanlardan köylerde ikamet edecek muhtacîne ve ledelhace iskân edilecek aşiretler ve göçebelere ve yerlilerden mahall-i ikametleri tebdil edileceklerine bedelleri borçlanma kanunu mucibince istifa edilmek şartıyla mesken olarak müştemilâtı lâzimesiyle bir hane ve bundan başka aynı şartla içlerinde çiftçi olanlara lüzumu miktar arazi ve sanayi erbabına bir dükkân veya arsa ve münhasıran muhtaç olanlara çiftçi iseler çift hayvanatı, alât ve edevat-ı ziraiye, tohumluk ve sanayi erbabına alât ve edevat ve mevaddı iptidaiye ve ayak satıcılarıyla, çerçilere sermaye verilir.

Şehir ve kasabalarda sakin olacak muhtaç erbabı sanayi ile ufak esnafa da köylerde ikamet eden hem meslekleri gibi muamele olunur.

Madde 7 – İşbu kanun mucibince hariçten kabul veya üçüncü madde mucibince nakilleri icra edileceklerden, muhtac-ı muavenet olanların masarif-i nakliyeleri ve mahall-i iskânlarına kadar yollarda ve iskân olununcaya kadar geçecek zaman zarfında ve ba'de'l - iskân âzamî iki ay müddetle işeleri meccanen ve iki aydan sonra işeleri zürradan iseler ilk sene mahsulünü idrak edinceye kadar ve sunuf-u saireden iseler âzamî altı ay müddetle borçlanma kanununa tevfikân istifa olunmak şartıyla karzen icra ve ledelicap kendilerine yine aynı şartla mahrukat ve levazımı iksaiye ita edilir.

Madde 8 – İşbu kanun mucibince iskân edileceklerine tahsis veya yeniden tesis edilecek köyler için miktar-ı kâfi mer'a ve mektep ve cami ve hamam ve karakol ve pazar ve harmen ve kabristan ve sair yerleri ve mümkün olan mahallerde orman ve baltalık ittihazına elverişli ve umumun ihtiyacatına muktazi yerler meccanen tefrik ve tahsis olunur.

Madde 9 – İşbu kanunla iskân edileceklerin iskânlarına muktazi emlâk ve arazi, mevat ve haliye ve mamule ve hükümete ait emlâk ve araziden ve alelittlak mübadeleye tabi ve gayri tabi emvali metrukeden tefrik olunacak ve indelhace eşhasa ait çiftlikler dahi satın alınmak suretiyle tedarik ve tahsis olunabilecektir.

Muafiyat

Madde 10 – İşbu kanun mucibince muhacir sıfatiyle kabul edilecek ve hariçten gelecek mültecilerle aşiretlerin aile başına beraberlerinde getirecekleri emvali menkuleleri ve tohumluk ve çift hayvanları ve alat ve edevatı ziraiye ve sınıyeleriyle mevaddı iptidaiyeleri kamilen ve mevaşı sürüleriyle mamulât-ı sınıye ve eşyay-ı ticariyelerinden beş bin liralık mikdarı gümrük resmiyle bir defaya mahsus olmak üzere sair bilcümle tekâliften muafduklar.

Bu gibilere tahsis edilecek emvali gayri menkulenin tasarruf senetleri de damga resmiyle bilûmum harç ve resimlere tabi değildir.

Madde 11 – Muhacir ve mülteci sıfatiyle kabul edilenler tarihi tescillerinden bed ile iki sene müddetle mükellefiyeti askeriyeden müstesnadır.

Madde 12 – İşbu kanun nesri tarihinden muteberdir.

Madde 13 – İşbu kanunun ahkamını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Muvakkat (Geçici) Madde

Balkan Harbinin tarihi ilanından sonra Türkiye'ye gelip de el'an tescil edilmemiş olan muhacir ve mülteciler işbu kânunun neşri tarihinden itibaren altı ay ve muhtaç olup da henüz iskân muamelesi görmemiş olanlar, yine mezkûr tarihten itibaren bir sene zarfında işbu kanunun tarihi neşrinden sonra gelip de tarihi muvasalatlarından itibaren üç ay zarfında tescil veya iskânlarını talep etmedikleri takdirde işbu kanunun bahş eylediği hukuktan istifade edemezler.

Ek: V.

Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine

*Dair Kanun*⁸⁵¹

Kabul tarihi: 19 Haziran 1927 – Kanun No: 1097

Resmi Gazete İle İlanı: 4 Temmuz 1927 – Sayı: 624

Madde 1 – İdarî, askeri ve içtimaî esbaba binaen şark idare-i örfiye mıntakasiyle Bayezit Vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen âsi ailesinin ve menatık-ı mezkuredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilayetlerine nakli için Hükümete mezuniyet verilmiştir.

Madde 2 – Nakil muamelesi 1927 senesi Ağustos nihayetine kadar ikmal edilir. Nakledilen eşhastan zeriya bulunanların aileleri Teşrinisani nihayetine kadar mahallerinde kalabilirler. Sekizinci maddede mezkûr tasfiye muamelesinin hitamına kadar bu ailelerden bazılarının memleketlerinde kalmaları için müsaade itasına İcra Vekilleri Heyeti salâhiyettardır.

Madde 3– Nakledilenlerden muhtaç vaziyette bulunanlar mahalli müretteplerine kadar Hükümet tarafından nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin hitamına kadar naklolundukları mahallerde iâşe olunurlar.

Madde 4 – Mütamevvil olsun, muhtaç olsun umum nakledilenler iskân edildikleri mahallerde borçlanma kanununa tevfikân derhal âdiyen iskân olunurlar. Ancak tasfiye neticesine intizar istidasında bulunanların âdiyen iskânlarından sarfınazar olunur.

Madde 5 – Nakil ve iskân edilenler Hükümetin garp vilayetlerinde irae ettiği mıntakalarda ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamiyle serbesttirler. Ancak birinci maddede zikredilen menatika avdet ve oralarda seyahat edemezler. Bu mecburiyete riayet etmeyenler hakkında Türk Ceza Kanununun beş yüz yirmi altıncı maddesi hükmü tatbik olunur.

Madde 6 – Mahkûmlardan İcra Vekilleri Heyetince nakil ve iskânlarına karar verilenler ceza müddetlerini bitirdikten sonra gayri mahkûmlar gibi aileleriyle birlikte

---

⁸⁵¹ *Düstur*. VIII, 3. Tertip, 1946, s. 847 – 848.

iskân olunurlar ve bu gibi mahkûmların aileleri müddet-i mahkûmiyetlerinin hitamında naklolunurlar.

Madde 7 – Nakledilen kimseler emval-i menkulelerini istedikleri gibi tasarruf ederler.

Madde 8 – Nakledilen kimseler araziden ve araziye tabi olan müsakkafattan maada mutasarrıfı oldukları bilûmum emvali gayri menkulelerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapmadıkları surette Hükümetçe emval-i mezkûreleri bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir

Madde 9 – Nakledilenlerin terk ettikleri arazi ve araziye tabi olan müsakkafatları Hazineye intikal eder. Bu arazi ve araziye tabi müsakkafatın kıymetlerini takdir için her kazada mahallî en büyük mal memurlarının veya tevkil edeceği zatın riyasetinde tapu memurlarıyla ziraat odasınınca ve bulunmayan yerlerde belediyece âzası meyanından müntehab bir zattan mürekkep üç kişilik bir heyet teşkil olunur. Ancak bulunan yerlerde ziraat memuru heyete dâhil olacağı gibi bu takdirde belediyece kendi âzası meyanından müntahap bir zat heyete ilave edilir. Bu heyetler arazi ile raziye tabi müsakkafat için takdir ettikleri kıymetleri mübeyyin bir cetveli ashabına veya musaddak vekillerine tahriren tebliğ ve suretini İskân Müdiriyyet-i Umumiyesine irsal ederler.

Madde 10 – Takdiri kıymet heyetlerinin mukarreratına tamamen veya kısmen kanaat etmeyen alâkadarlar bizzat veya bilvekâle vilayet merkezlerindeki mahakim-i asliyeye müracaat ve esbab-ı mucibe dermeyaniyle keyfiyetin yeni baştan tetkikini talep hakkını haizdirler. Mezkûr mahakimce verilecek kararlar katidir.

Madde 11 – Takdiri kıymet cetvellerine nazaran naklolunan eşhasın memleketlerinde terk ettikleri arazi ve araziye tabi müsakkafat kıymetleri matlupları ad ve bu kıymetlerden evvelemerde âdiyen iskân suretiyle kendilerine verilen emvali gayri menkule kıymeti mahsup olunur ve matlupları kalırsa iskân olundukları mahalde başkaca emvali gayri menkule verilir. Verilecek emvali gayr-i menkule kıymeti matluplarından yüzde ona kadar fazla olmak caizdir. Bu fazla için Borçlanma Kanunu ahkâmı tatbik olunur. Naklolunan eşhasa verilecek emvali gayrimenkule kıymetlerinin takdiri dahi dokuzuncu madde mucibince iskân edildikleri mahallerde teşkil edilecek

mümasili heyetlere mevdudur. Naklolunanların memleketlerinde terk ettikleri emvali gayri menkulenin takdir-i kıymeti muamelesi de dâhil olduğu halde nakil ve iskân ve tefviz muamelâtı âzami sekiz ay zarfında ikmal edilir.

Madde 12 – Naklolunan eşhas ve ailelerin ukut ve muamelâttan mütevelit bilûmum alacakları talepleri vukuunda mahallî en büyük mal memurları tarafından bilvekâle takip olunur.

Madde 13 – Bu kanunun icab ettirdiği bilûmum masarif ve hakkı huzur vesaire Dahiliye Vekâletince tanzim edilecek talimatnameye tevfikân iskân Müdiriyeti Umumiyesi bütçesinden tesviye olunur.

Madde 14 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 15 – Bu kanunun ahkâmını icraya Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdurlar.

Ek: VI.

1097 Numaralı Kanun Hükümünün Ref'ine İcra Vekilleri Heyetinin Mezun Olduğuna Dair Kanun⁸⁵²

5 Aralık 1927 Tarih ve 1178 sayılı

Madde 1 – 1097 numaralı Kanun mucibince Garp vilayetlerine naklolunan eşhasın Şeyh Sait vakası ve müteakip şakavet hadiseleriyle bilfiil alakadar olmayan ve nakloldukları mıntıklarda su-i ahvali görülmeyenler hakkında mezkûr kanun hükümünün ref'ine İcra Vekilleri Heyeti mezundur.

Madde 2 – Mahallerinde öteden beri şakavet, isyan ve tegallübü itiyat edenlerle aileleri ve Garptaki mahalli müretteblerinden firarla eşkıyaya iltihak edip bu kanunun tarihi neşrinden itibaren üç ay zarfında dehalet etmeyen şakilerin aileleri hakkında 1097 numaralı Kanun hükmü meridir. (Bu üç aylık süre 12 Mayıs 1928 tarih ve 1247 sayılı kanun ile 6 ay daha uzatılmıştır.)

Madde 3 – Bu kanunun icab ettirdiği bilumum masarif Dâhiliye Vekâletince tanzim edilecek talimatnameye tevfikân İskân Müdiriyet-i Umumiyesi bütçesinden tesviye olunacaktır.

---

⁸⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, C. I, TBMM Matbaası, Tarihsiz, s. 85.

Ek: VII.

2510 Sayılı İskân Kanunu⁸⁵³

Kabul tarihi: 14 Haziran 1934

Resmî Gazete ile neşir ve ilanı: 21 Haziran 1934 – Numara: 2733

Mukaddeme

İskân Mıntıkları

Madde 1 – Türkiye’de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfuz oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 – Dahiliye Vekilligince yapılıp, İcra Vekilleri heyetince tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskân mıntıkları bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır.

1 – Numaralı Mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir.

2 – Numaralı Mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 – Numaralı Mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntıklarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye Vekilliginin teklifi üzerine İcra Vekilleri heyeti kararına bağlıdır.

fasıl: I

Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü

Madde 3 – Türkiye’de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden ve müçtemian gelmek isteyen, Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler iş bu kanun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliginin emri ile kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir. Kimlerin veya hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunur.

⁸⁵³ *Düstur*, XV, Üçüncü Tertip, Ankara 1955, s. 460 - 473

Türkiye’de yerleşmek maksadı ile olmayıp, bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. madde’de yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile buldukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dâhiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 –

A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar.

B: Anarşistler.

C: Casuslar.

Ç: Göçebe Çingeneler.

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar.

Bulaşıcı hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastahanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5 – Hususî bir ahit dolayısıyla Türkiye’ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve hükümetçe verilen kararlara göre alınurlar.

Madde 6 –

A : Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir “muhacir kağıdı” almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kağıdı muvakkat doğum kağıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B : Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hemen vatandaşlığa alınurlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın vatandaşlığa geçirilirler.

Madde 7 –

A : Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler, Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecburdurlar.

B : Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü (tekrarı) halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler.

C : Türkiye' ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

fasıl : II

İçerde Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri

Madde 8 – Türkiye içinde toprağı dar veya azmazlık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn, gerekse göçebe bulunsun 3 numaralı mıntıklar halkını yasayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye, evleri dağınık, köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya, hoğları, obaları ve komları, köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye Dâhiliye Vekili selâhiyetlidir. (Hoğ: Orman kenarında genellikle çalılardan yapılan evlere denir. Kom: Genellikle Doğu'da üstü toprakla örtülü evlere denir. Her iki kelimedede yerel manada kullanılmıştır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, C. 23, s. 143.)

Madde 9 – Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk Kültürüne bağı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmek suretiyle Türk köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk költürüne bağı olmayan göçebeleri Milli sınırlar dışına çıkarmaya Dâhiliye Vekili selâhiyetlidir.

Madde 10 –

A : Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilâma müstenit de olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliğı, beyliğı, ağalığı ve şeyhliğı ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvarı kaldırılmıştır.

B : Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı - kayıtsız bütün gayrı menkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrı menkuller muhacirlere,

mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrı menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicilinde aidiyete dair bir kayıt yoksa, yahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da, halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve Aşiret fertleri de bu gayrı menkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararı ile hallolunur. İdare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı, katidir.

C : Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, İcra Vekilleri heyeti kararı ile Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Ç : Türk tebaasından olup ta, Türk Kültürüne bağlı bulunmayan Aşiretler fertlerinin dağılık olarak 2 numaralı mıntikalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dahiliye Vekili selâhiyetlidir.

Madde 11 –

A : Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B : Türk Kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk Kültürüne bağlı olup ta Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında, harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri heyeti kararı ile, Dahiliye Vekili, lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile, başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C : Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının % 10'unu geçemez. Ve ayrı mahalle kuramazlar.

Fasıl : III

İskân

Madde 12 – 1 numaralı mıntikalara:

A : Yeniden hiçbir Aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleştirilmesine ve bu mntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B : Bu mntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarında yerleştirilir.

C : Bu mntıklarda 1914'den önce yerleşip anadili Türkçe olan ve umumi veya milli savaşta mntika dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç : Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak bu mntıklara alınıp yerleştirilirler.

D : 3 numaralı mntıklar halkından veya 1 numaralı mntıklar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mntıklara iskân edilirler.

E : 1 numaralı mntıklar haricindeki Vilayetler ahalisinden bu mntıklara, aileleri ile birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekahtleri, yine bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mntıklarda askerlik etmiş olup, terhislerinde ailelerini getirerek ve bekar olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre iskân edilirler.

Madde 13 – 2 numaralı mntıkada:

1 – Aşağıda yazılanlar Dâhiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler.

A : Dışarıdan gelen teşkilatlar ve mülteciler,

B : Bu mntıklardaki aşiretler,

C : 1 ve 3 numaralı mntıklardan naklolunanlar.

Ç : 1 ve 3 numaralı mntıklar halkından olup, bu mntıklarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler.

D : 1 numaralı mntıklarda Türk ırkından olmayanlardan bu mntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2 – Aşağıda yazılanlar İcra Vekilleri Heyeti kararı ile nakil ve iskân edilirler.

A : Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B : Heyelan ve seylap gibi afete uğrayan kimseler,

C : Verimsiz veya azmazlık veya bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak mıntikalardaki insanlar,

C : Harsi, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler,

3 – Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14 – Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 numaralı mıntıklar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mıntikalara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mıntikalara İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilmez.

Madde 15 –

1 – Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, hükümetçe naklolunanları eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse, en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler.

İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini tatbik mecburdurlar.

2 – 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. maddelerde yazılı dahilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen teşkilat veya mültecilerden ihtiyaçları olanlar:

A : İskâna tâbi tutulurlar,

B : Kendilerinin zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilir.

C: Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren 1 yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri hükümetçe meccanen temin olunur.

Ç : Bunlardan çok fakir olanlarına bir defalık, giyecek de hükümetçe verilebilir.

3 – Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân isteyen bütün muhacir ve mültecilere hükümetçe masraf yapılamaz. Ama, imkan olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik verilir. Masrafları kendi tarafından ödenmek şartıyla nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe temin ve tanzim olunabilir.

4 – Hükümet kararı ile getirilen muhacirlerden ihtiyaçlı, ihtiyaçsız aranmayarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur. Ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin B fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları hükümet tarafından verilir.

5 – İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla Dâhiliye Vekilligince serbest iskâna izin verilebilir.

6 – İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmaya yarayan bir “ihtiyaç derece cetveli” Dâhiliye Vekilligince yapılır.

Madde – 16

A : Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

B : Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler.

E : Evli Çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskân görürler.

G : Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının buldukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17 – İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkarlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri veya mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkarlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprakta verilir. İskân derecesini gösteren (toprak tevzii cetveli) ilişiktir:

I – Ziraat topraklarında:

A : İki nüfuslu bir aileye:

En az dekar   En çok dekar

30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta topraklardan
60	90	Aşağı topraklardan

B : İkiden fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilave olunur:

En az dekar   En çok dekar

10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta “
20	30	Aşağı “

II – A : İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarında sulu bostan yerleri ile kürümlü bağ veya yetişkin verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyve bahçelerinden:

En az dekar   En çok dekar

6	15
---	----

B : İkiden fazla her nüfus için iki dekar arttırılır.

IV – Teşkilat ve mültecilerden yüksek mektep mezunları ile Türkiye'ye veya Türk Milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için birinci veya ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlası ile verilir.

V – Bir numaralı mıntıkaya iskân edilen mütekaitlerin ve iki ve üç numaralı mıntıkalardan 1 numaralı mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların

yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri dördüncü bentteki fazlaları ile verilir.

18 ve 19. maddelerde iskân edilenlere barına ve köylerdeki ortak kullanıma yönelik getirilen kolaylıklar belirtilmektedir. 20. maddede ise 1 numaralı bölgelere iskân edilenlere, değeri peşin ödenmek üzere iskân derecesinin 2 katı toprak verileceği ifade edilmiştir. 21. Maddede iskân edilenlere dağıtılacak topraklardan ve evlerden söz etmekte, 22, 23 ve 24. maddelerde de bu evlerin, toprakların boşaltılmasında, bunlara el konulmasında valilerin ve kaymakamların kesin yetkileri olduğu belirtilmektedir. 26, 27 ve 28. maddelerde 3 numaralı ve 1 numaralı mıntikalardan mecburi iskâna tabi tutulanların yani, sürgüne gönderilenlerin topraklarının kesinlikle devlete geçeceği, bunun karşılığında belirli bir bedel ödeneceği, bu bedelin de mahalli takdir komisyonları tarafından takdir edileceği belirtilmektedir. 29. madde ise:

Madde 29 –

A : Hükümetçe iskân edilen teşkilâtler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler, yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dâhiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürürler.

B : 1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkada, 9, 10 ve 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler 10 yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Kanununun 30. maddesinde ise, 1 ve 2 numaralı bölgelere iskân yoluyla yerleşenlere, borçlu veya borçsuz olarak verilen gayri-menkulleri 10 yıl müddetle satılıp bağışlanamayacağı gibi yasaklar hükme bağlanmıştır.

Kanunun bundan sonraki maddeleri yine teknik düzeydedir. 31 - 37. maddeler dışardan gelecek olan muhacirler ve mülteciler için gümrük ve vergi muafiyetini, 38. madde ise, askerlik muafiyetini belirtmiştir.

39- 41. maddeler mali hükümlerden söz etmektedir.

39. madde şudur:

I : 1 ve 2 numaralı mıntikalarda 12 ve 13. maddelere mutabık olarak hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek teşkilatlara, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885

numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye sanat ve ziraat, alet ve edevatı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı mıntıkaldakilere iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek topraklar ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzii cetvelinin 3. bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II : 2 numaralı mıntıkada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân edilecek teşkilatlara ve mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmağa tabidir.

Borçlanma muameleleri Dâhiliye, tahsilât, tahsili emval kanununa göre Maliye Vekâletince yaptırılır.

42. madde iskân Komisyonlarının oluşturulmasına yönelik düzenlemeleri, 43 - 50. maddeler ise, icraya ilişkin bazı hükümlerden, kanunu yürütmek için tüzük ve kararnamelerin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılıp uygulanacağını dile getirmektedir.

Ek: VIII.

2510 Sayılı Kanunda yapılan Değişiklik⁸⁵⁴

Madde 1 – 2510 numaralı İskân Kanununun 12’nci maddesinin A ve B fıkraları şu şekilde değiştirilmiştir:

A - Türk soyu ve kültüründen olmayan hiç bir aşiretin ve ferdin bu mıntıkaya yeniden yerleşmesine izin verilemez.

B - Öteden beri bu mıntıkada bulunan aşiret fertleri ile yine bu mıntikanın yerli halkından olan veya herhangi bir suretle yerleşmek maksadı ile evvelce bu mıntıkaya gelmiş bulunan topraksız veya az topraklı çiftçiler İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Hazineye ait topraklardan, iskân kanunu hükümlerine göre, toprak verilmek sureti ile toprağa bağlandırılabilir.

Meccani toprak verilmesi muvafık görülen yerlerde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bunlara da parasız veya yarı bedelle toprak verilebilir.

Madde 2 – Mezkur kanunun 17’nci maddesine bağlı (Toprak tevzi cetveli) ne aşağıdaki fıkra ilave edilmiştir:

VI - Ancak bu miktar dahilinde toprak verilmesine imkan bulunmayan yerlerle imkân bulunsa bile toprağın verim kabiliyeti fazla olan mahallerde ve mevkilerde yukarıdaki fıkralarda yazılı miktarın mahalli idare heyeti kararı ile yarısına kadar da verilmesi caiz olur.

Madde 3 – Mezkur kanunun 23’üncü maddeye şu fıkra eklenmiştir:

Bu suretle temlik edilmiş olan gayrimenkullar hakkında vuku bulacak aynı davalarda hasım taraf yeni malik ile birlikte Hazinedir.

Temlik tarihinden itibaren bir sene geçtikten sonra müstahikler tarafından ancak Hazine aleyhine vaziyet tarihindeki rayiç üzerinden bedel davası açılabilir.

Ayin veya bedelin verilmesine hüküm olunduğu takdirde mahkeme masrafları yalnız hazineye yükletilir.

---

⁸⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: F, C. III, Ankara, 1939, s. 449; *Düstur*, XX, Üçüncü Tertip, Ankara 1958, s. 782 - 783

Ek: IX.

2510 Sayılı İskân Kanununun 39. maddesinde yapılan deęişiklik⁸⁵⁵

Kabul Tarihi: 9 Haziran 1941 – Kanun No: 4062

Resmi Gazete ile İlanı: 13 Haziran 1941 – Sayı: 4833

Madde 1– 14. 6. 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanununun 39’ncu maddesi, aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

1 - 2510 ve 2848 sayılı kanunlar hükümlerine göre veya bu kanunlardan evvel 1 ve 2 numaralı mıntikalarda Hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek teşkilatlarla mültecilere, göçebelere verilmiş veya verilecek olan iaşe, ibate, mütedavil sermaye, sanat ve ziraat alât ve edevatı ve hayvanlar, koşum ve araba takımları ve tohumluklar ile tedavi ve diğer bilûmum iskân yardımları ve iskânı haddi dahilindeki yapı ve topraklar ve tevzi cetvelinin 3’ncü bendinde gösterilen bağ ve meyvelik yerleri parasızdır.

2 - Hükümetçe nakledilenlerle kendi istekleri ile Hükümetten izin alarak göç edenlerin muhtaç olanlarına iskânı haddi dahilinde yapılmış ve yapılacak olan ve yukarıdaki 1 numaralı fıkrada yazılı bilcümle iskân yardımları ve gayrimenkuller de meccanendir.

Yalnız bunlardan 2510 numaralı kanunun 26 ve 27’nci maddeleri mucibince istihkak mazbatası verilenler hakkında aynı kanunun 28’nci maddesi hükümleri tatbik olunur. şu kadar ki, istihkak mazbatası muhteviyatı iskânı haddi dahilinde yapılan menkul ve gayrimenkul yardımlara kifayet etmediği takdirde bakiyesi affedilir.

3 - Hükümetçe iskân edilmiş teşkilat, mülteci, göçebelere ve nakledilenlere evvelce borçlanma sureti ile verilmiş olan yapı ve topraklardan iskân-ı haddine tekabül eden borçların ödenmeyen taksitleri tahsil olunmaz ve tahsil olunanlar da geri verilmez.

Verilmiş olan yapı ve toprakların iskânı haddinden fazla olan kısımları ile 2510 numaralı kanunun 15’nci maddesinin üçüncü bendi mucibince verilen ev yeri ve topraklar borçlanmağa tâbidir.

---

⁸⁵⁵ *Düstur*, XXII, Üçüncü Tertip, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1961, s. 427 – 428.

Borçlanma muameleleri 716 sayılı kanunun hükümlerine göre Sıhhat ve İçtimai Muavenet; tahsilat da Maliye Vekâletince yapılır, ilk taksit 8'nci senenin eylül'ünde başlar ve 20 senede ve 40 taksitte alınır.

Vâdesinden evvel tediye edilen borçlar senelik yüzde altı iskontoya tâbi tutulur.

4 - 2510 Sayılı Kanunun 29'ncu maddesinde yazılı müddet içinde bilâ mezuniyet iskân yerini terk veya gaybubet (kayıp olma) ederek iki sene sonunda mürettep yerlerine avdetle yerleşmemiş veya aynı yerlere iadeleri mümkün görülmemiş olanlarla iskân olduğu yerden hükümetçe naklen başka yere iskân olunanlara, evvelce iskân edilmiş iken bilâhare serbest iskâna tabi tutulanlara eski yerlerinde verilen gayrimenkuller tapuda namlarına tescil edilmiş olsa bile Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekâletinin işarı üzerine vali ve kaymakamlar tarafından tapuları iptal ve verilen gayrimenkuller istirdat olunur.

Bunlardan bilâmezuniyet iskân yerini terk veya gaybubet edenlerin iskân hakları sakıt olur.

Ek: X.

Madde 1 – 5098 sayılı kanunun geçici ikinci maddesinin bir numaralı bendi aşağıda gösterilen şekilde değiştirilmiştir:⁸⁵⁶

Yasak bölge olarak tespit edilmiş yerler halkından olup da 5098 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içinde iskânını isteyenlerden muhtaç olanlar, eski illerinde veya bu illere civar illerde yerleştirilebilirler.

Bu takdirde, bunlara mürettep yerlerinde evvelce verilmiş olan yapı ve topraklar 2510 sayılı İskân Kanununun otuz dokuzuncu maddesi hükmüne göre geri alınır.

Bu gayrimenkulleri satmış olanlara eski yerleri civarında verilecek yapı ve topraklar İskân Kanununun borçlandırma usul ve kaidelerine göre borçlandırılır.

Kanunun yasak bölge olarak tespit edilen yerler civarında olan ve evvelce idareten boşaltılmış bölge halinde kabul ve iskân ve ikamet yasak edilmiş yerler halkından 5098 sayılı kanun ile serbest duruma girmiş olanlar da yukarıdaki hüküm ve şartlar dairesinde iskân edilebilir.

Madde 2 – 5098 sayılı Kanunun geçici ikinci maddesine şu bentler eklenmiştir:

1 - 5098 sayılı kanun ile serbest duruma girmiş olanlardan mürettep yerlerinde kalanların müktesep iskân haklarına hanel gelmez. Bu takdirde İskân Kanunlarının bütün hükümleri bunlar hakkında uygulanır.

2 - 5098 sayılı kanun ile serbest duruma girmiş olan ve geçici ikinci maddenin altıncı bendinin hükümlerinden istifade suretiyle eski yurtlarına dönmüş bulunanlardan tekrar mürettep yerlerine gitmek isteyenler son defaya mahsus olmak üzere 2510 Sayılı Kanun hükümlerine göre parasız gönderilir. Gerek bu suretle dönmüş olanların ve gerek kendi paralarıyla batıda mürettep yerlerine avdet etmiş bulunanların yukarıdaki hükümleri dairesinde iskânları ikmal edilir.

Ancak mürettep yerlerinde bu suretle son olarak iskân hakkı verilmiş olan yasak ve mücavir boşaltılmış bölge halkına bundan başka hiçbir yerde iskân hakkı tanınmaz.

---

⁸⁵⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: II, C. XII, Ankara, 1939, s. 391 - 192

Ek: XI.

Artvin, Ardahan, Kars vilâyetleriyle Iğdır ve Kulp kazaları ve Hopa kazasının Kemalpaşa Nahiyesindeki arazide hakkı tasarrufa ait kanun⁸⁵⁷
6 Ramazan 1342 ve 10 Nisan 1340 – Kanun No: 474

Madde 1 – Kars, Ardahan ve Artvin vilâyetleriyle Iğdır ve Kulp kazaları ve Hopa'nın Kemalpaşa nahiyesi ahalisinden olup öteden beri karye ve kasabalarda mütemekkin ve ziraatla mütevaggıl bulunanların elyevm ziraat etmekte oldukları araziye bin üç yüz otuz senesi iptidasında dahi vazîü'l yed buldukları veyahut tarih-i mezkurdaki vazîülyedlerden intikal ve teferrug gibi esbab-ı kanuniyeye binaen elyevm makamına kaim oldukları tahakkuk eylediği halde namlarına kayd-ı icra ve yedlerine usulen tapu senedi ita kılınacaktır. Yalnız Rus Hükümeti tarafından bilmüzayede icarla verilip o suretle vazîyed edilen arazi bu hükümden müstesnadır.

Madde 2 – Birinci maddede beyan olunanlar haricinde kalan arazi dahi istirdadı müteakip gelmiş ve bundan böyle gelerek usulü dairesinde iskân edilecek olan muhacirine Mübadele İmar ve İskân Kanunu ahkamına tevfikân tevzi edilir.

Madde 3 – İşbu kanun hükmü evkafi sahihadan olan arazi hakkında cari değildir. Kura ve kasabata ait olan meralarla, yaylak ve kışlak, pazar, panayır, namazgah, kuru, mesire, meydan gibi menafi-i umûmîyeye mahsus ve metruk mahaller tahdit ve mesaha ile bad'ettesbit ait oldukları kura ve kasabat namlarına kayd edilecektir.

Madde 4 – [*] Birinci maddede muharrer mahaller ahalisinden olanların veya tedavülü eyadi ile bunların makamına kaim bulunanların gerek Rus Hükümeti cari olduğu zamanda ve gerek ondan evvel veya sonra tasarruf olunup ve elyevm bu suretle tasarruf edilmekte bulunmuş olan arazi hakkında mülkiyet hükmü kemakân icra olunur. Şu kadar ki 1293 tarihinden sonra Rus idaresi zamanında hudud-u asliyesi tağyir edilerek yaylak ve mera ve çayır arazideki hakk-ı intifa' nezi ve ahâr köye verilmiş ve bu suretle ihtiyaçları tazyik olunmuş olan köyler için müsait olduğu takdirde civar köylerden yaylak, mera, çayır ve arazi tefrik edilerek ol veçhile hududu tesbit edilir.

Madde 5 – [*] Birinci ve üçüncü maddelerin daire-i şumulü haricinde olarak elyevm Hükümet yedinde kalmış olan araziye mütedair olup 1330 tarihinden evvel hicret etmiş olanların 1293 tarihinden evvele ait yedlerinde tapu senetleri olup da herhangi bir suretle satamadıkları tahakkuk ederse arazi ve emlaki kendilerine iade olunur. Devlete ait ormanlar işbu kayıttan müstesnadır.

Madde 6 – [**] Birinci, ikinci ve dördüncü maddelerde muharrer mahallerde kain bilcümle arazi ve emval-i gayr-i menkule bir heyet-i mahsusa marifetiyle tahrir ve iratlarıyla kıymetleri usulen tahmin ve tayin kılınacaktır. Tahrir heyeti maliye ve umuru tasarrufiye memurlariyle hükme mezun bir hakimden mürekkep olacak ve bu heyetlerin yanlarında birer mühendisle lüzumu kadar messah ve katip bulunacaktır. Bu heyete her karyenin ihtiyar meclisi istişari mahiyette iştirak ettirilecektir.

Madde 7 – Arazi ve mevali gayr-i menkule tahriri ile irat ve kıymetlerinin tahmini hususatında veya hudut münazaatiyle bir mahalle iddiayı tasarruf edilmesi gibi bir sebep veya ahval-i saireden dolayı ihtilaf zuhuru halinde [emvali gayri menkulenin

⁸⁵⁷ *Düstur*, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s. 410.

tahrir ve tahdidi hakkındaki 5 Şubat 1328 tarihli kanunu muvakkatin] mevadd-ı mütaallikasını ahkamı esas ittihaz ve tatbik edilecektir.

Madde 8 – Gerek müceddeden ve gerek vesikâi tasarrufiyeye mukabil tebdilen verilecek tapu senetleri için harç, varaka parası namıyla hiçbir şey alınmayıp yalnız emval-i gayr-i menkulenin taayyün edecek kıymetlerinden bir defaya mahsus olmak üzere yüzde beş kuruş resmi tahrir ahz olunacaktır.

Madde 9 – Memleketlerinde mukem olanlarla Harbi Umûmî esnasında hicret edip bu kere avdet etmiş ve edeceklerden yere ihtiyacı bulunanlara devlet malı araziden miktar-ı kafisi bi't tefrik meccanen kendilerine teffiz edilecektir.

Ek: XII.

Kars Vilâyetiyle Beyazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında Kanun⁸⁵⁸

9 Haziran 1934 – Kanun No: 2502

Resmî Gazete ile ilanı: 14 Haziran 1934 – Sayı: 2727

Madde 1 – Kars Vilâyetiyle Beyazıt Vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum Vilâyetinin Oltu ve Çoruh Vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa Nahiyesinde hıyar haklarını başka bir devlet hesabına, kullanıp buralarını bırakmış bulunan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlar ve gerek devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere, mültecilere yerleşmek üzere Hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkanlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanır. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da Yerleştirme Kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilirler.

Madde 2 – Birinci maddede yazılı yerler halkından topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan topraklar parasız kendilerine temlik olunur ve tapuya bağlanır.

Madde 3 – Bu yerler halkından olup ta 25 Mart 1931 tarihinde işgalleri altında bulunan meskenlerin iskânı adi derecesi kendilerine parasız temlik olunur. Üst tarafı borçlandırılır.

Madde 4 – Birinci, ikinci ve üçüncü maddelere göre yerleştirilenlere verilen ve verilecek olan topraklar ve yapılar harçsız, pulsuz ve resimsiz tapuya bağlanır. Bunlardan ölenlerin varislerinden dahi bir defaya mahsus olmak üzere intikal ve veraset vergisi alınmaz.

Madde 5 – Bu kanunun neşrinden önce, birinci, ikinci ve üçüncü maddelerde yazılı kimselerden bayağı yerleştirme haddi içindeki topraklar ve yapılar dolayısıyla borçlandırmış olanlardan tahsil edilmiş bulunan taksitler geri verilmez. Tahsil olunmayan taksitler de tahsil olunmaz. Bayağı yerleştirme haddinden artık olan toprakların ve yapıların artık miktarın borç taksitleri tahsil olunur.

Madde 6 – 474 Numaralı Kanunun üçüncü maddesinde sayılan yaylak ve kışlaklar Köy Kanununun üçüncü maddesi hükümlerine göre sınırlandırılarak köylerin, kasabaların ve şehirlerin ihtiyaçları nispetinde Hükümetçe dağıtılıp bunların ortak intifalarına parasız bırakılır.

Madde 7 – 1 Nisan 1340 tarih ve 474 sayılı kanunun 4. 5'inci maddeleri kaldırılmıştır.

⁸⁵⁸ *Düstur*, XV, Üçüncü Tertip, Ankara, 1955, s. 437.

Ek: XIII:

*Hükümet yedinde sahipsiz olarak mevcut bulunan emlakin emval ve emlaki düşman usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara nispet dahilinde tevzii hakkında kanun*⁸⁵⁹

7 Şubat 1342 ve 13Mart 1340 – Kanun No: 441

Madde 1 – Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa; düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedmü tahrip veya harb dolayısıyla ihrak edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla, zayıatlarının derecesi nispetinde tevzi ve temlik.

Madde 2 – Bu suretle tevzi ve temlik edilecek emvali gayri menkulenin bedelâtı bilahara maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsisattan mahsup olunur.

Madde 3 – Hasar görenlerin ve muhtaç olanların tetkik ve tahkiki ahvali ile zayıatları derecesinin tesbiti ve bu kanunun suver-i tatbikiyesi hükümetçe tanzim olunacak talimatname ile tayin olunur.

---

⁸⁵⁹ *Düstur*, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s. 336

Ek: XIV.

30 Eylül 340 tarih ve 949 sayılı kararname⁸⁶⁰

Mübadeleye gayri tabi eşhastan metruk emlakın, düşman, usat ve hasbellüzum hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara nisbet dahilinde tevziine mütedâir 13 Mart 340 tarihli Kanunun sureti tatbikiyesini mübeyyin olmak üzere Maliyye, Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet-i Celilelerince bittanzim Maliyye Vekâlet-i Celilesinin 7 Ağustos 340 tarih ve Emlâki Milliyye Müdüriyeti 7565 numaralı tezkiresiyle varit olup Hey'et-i Vekilenin 17 Ağustos 340 tarihli içtimasında, Ziraat, Ticaret, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Beylerden mürekkep Encümeni Vükelada tetkiki tensip kılınan ve encümeni müşarunileyhâca tadilen teklif olunan berveçhi bâla talimatnamenin kabulü İcra Vekilleri Heyetinin 30 Eylül 1340 tarihli içtimasında karargir olmuştur.

Talimatname

Madde 1 – İşbu talimatnamenin vürudu akabinde her mahallin en büyük mülkiye memuru, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hadm ve tahrip veya harp dolayısıyla ihrak edilmiş olan emlak sahiplerinin vesikalari ile birlikte üç ay zarfında müracaat eylemeleri lüzumu vesaiti münasebe ile her tarafta ilan edilecektir.

Madde 2 – Bu babda ibraz ve tevdi kılınacak vesaik zarar ve ziyan vukuunu ve miktarını mübeyyin olan meclisi idare mazbatalarıyla içlerinden muhtaç olanların derece-i ihtiyaçlarını irae eden mazbatalardan ibarettir.

Madde 3 – İşbu mazbatalar meclisi idarece bi't tedkik kısmen veya kamilen muvafık görülmeleri hasebiyle tadilen veya aynen kabul edilenler defteri mahsusuna kayıd ve her bir kalemin hizasına sahibinin muhtaç olup olmadığı ve derece-i ihtiyacı işaret edilecek ve birinci maddede muayyen müddetin hitamında defter-i mezkurun bir kıt'a sureti musaddakasını Maliyye Vekâletine gönderilecektir.

Madde 4 – Maliye Vekâletince bir taraftan mezkur defterler sureti musaddakalarında gösterilen mekadir yekunu ve diğer taraftan mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsalar miktar ve enva-ı ve kıymeti hakikiyeleri tayin ve tesbit edilecektir.

Madde 5 – Ashab-ı emlakın zararları yekunu metruk emlak kıymet-i hakkiyeleri mecmuunun kaçta birine takabul ediyorsa alakadarana tevziat da, muhtaç olanlar tercih edilmek üzere o nisbet dahilinde olacaktır.

Madde 6 – Tevziat Maliye Vekâleti mütehassislere mürekkep bir komisyon marifetiyle icra ve tevzi edilen emlak, ashabına sureti kat'iyede temlik edilecek ve yedlerine tasarruf senedati verilecektir. Bu muamelatın hiç birinden harç ve rusum istifa edilmeyecektir.

⁸⁶⁰ BCA. 030. 18. 01. 01. 1. 47. 4/ 30. Eylül 1924.

Ek: VX.

Şark menatki dâhilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair
Kanun⁸⁶¹

2 Haziran 1929 – Kanun No: 1505
Resmî Gazete ile ilanı: 11 Haziran 1929 – Sayı: 1213

Madde 1 – 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 Numaralı Kanunun 9’uncu maddesi mucibince Hazineye intikal etmesi lâzım gelen araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere tevzi edilmiş olanları tevzi olunanların yedlerinde ipka olunur.

Madde 2 – 1097 Numaralı Kanunun birinci maddesinde tâyin edilen mıntıka dâhilinde bulunan araziden hükümetçe lüzum görülen miktarı birinci maddede yazılı eşhasa tevzi etmeğe hükümet salahiyettardır. Arazinin sahibi arazisinin vüs’atine göre beş yüzden iki bin dönüme kadar olan miktarını isterse kendisine alıkoyabilir.

Madde 3 – Tevzi edilmiş ve edilecek olan arazinin değer pahası mahallî rayicine nazaran kaza idare heyetince tâyin ve vilâyet idare heyetince tespit olunur. Bu iş için toplanan mezkûr heyetlerde müddeiumumiler de bulunur. Bu kıymet üç yüz otuz bir senesinde mukayyet vergi kıymetinin sekiz mislinden aşağı ve on mislinden yukarı olmaz. Vergi kıymeti olmayan yerlerde aynı nispet dairesinde tapu kıymeti esas ittihaz olunarak araziye vaziyed olunur. Bu suretle tâyin edilen bedel hükümetçe ashabına tesviye veya Ziraat Bankasına teslim olunarak arazi tapuca hükümet namına tescil olunur.

Madde 4 – İş bu kanun Birinci Umumi Müfettişlik Mıntıkası dâhilinde ve lüzumu İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilen yerlerde tatbik olunur.

---

⁸⁶¹ *Düstur*, X, Üçüncü Tertip, Ankara 1953, s. 880.